

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

DEMİRCAN, A. (2021). Naşa Cöngü ve Yayınlanmamış Âşık Ömer Şiirleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 1-25.

Naşa Cöngü ve Yayınlanmamış Âşık Ömer Şiirleri

Ahmet DEMİRCAN (*)

Öz: Cönkler, Klasik Türk Edebiyatı ve Tekke Edebiyatına dair de zengin malzemeler sunmakla beraber özellikle Âşık Edebiyatının en büyük ve en önemli kaynaklarıdır. Cönklerde Türk edebiyatı malzemelerinin yanında dua, büyü, halk hekimliği, halk veterinerliği, din ile ilgili bilgiler de mevcuttur. Uzunlamasına açılan şeklinden ve barındırdığı malzeme çeşitliliğinden hareketle “sefine”, “sığır dili”, “dana dili” olarak da anılırlar. Cönkler, Âşık Ömer gibi Âşık Edebiyatının önde gelen isimlerine ait birtakım şiirlere ev sahipliği de yapmaktadırlar. Yazıda şahsi kitaplığımızdaki “Naşa Cöngü”nde olup daha önce yayınlanmamış Âşık Ömer şiirleri ile yayımlanmış olanların kelime ve cümle farklılıkları üzerinde durulmuştur. Cönte 82 mahlaslı, 6 mahlassız toplam 88 şiir, 17 dua ve beddua, 1 hüccet ve 1 şukka bulunmaktadır. Cönte şiiri olan 28 şair şunlardır; Abdülbâkî, Âbî, Âşık Feryâdî, Âşık Ömer, Âşık Şem’î, Âşık Yusuf, Fahrî, Gevherî, Harîkî, Hayretî, Lâ’lî, Lisânî, Meftûnî, Nâbî, Nâimî, Nakdî, Nasûhî, Necâtî, Nesîmî, Nigâhî, Rehberî, Revnakî, Rûhî, Seyyidalioğlu, Seyyidî, Sıdkî, Sipâhî, Vehbî. Bu şairlerden en çok şiir 39 şiirle Âşık Ömer’indir. Sıdkî’nin 5, Gavherî’nin 4, Rûhî’nin 4, Nâimî’nin 3, Lâ’lî, Nesîmî, Seyyidî ve Vehbî’nin ikişer şiiri olup diğerlerinin birer şiiri vardır. Âşık Ömer üzerine yapılan yayımlardan yaptığımız tarama neticesinde, Âşık Ömer’in 9 şiirinin daha önce yayınlanmamış olduğu tespit edilmiştir. Âşık Ömer dışında Gevherî’nin 2, Âşık Yusuf’un 1 şiirinin de daha önce yayınlanmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cönk, Âşık Ömer, Âşık Edebiyatı, yayınlanmamış şiir, Gevherî

Naşa Cönk and Unpublished Poems of Âşık Ömer

Abstract: Cöunks, although they offer rich materials on Classical Turkish Literature and Mystical Literature, are the biggest and the most important sources especially of Minstrel Literature. Besides Turkish literature materials, there is also information about prayer, magic, folk medicine, folk veterinary medicine and religion in Cöunks. They (Cöunks) are also called as “sefine”, “beef tongue”, “calf tongue” based on their longitudinal shape and the variety of materials they contain. They also host some poems of prominent names in minstrel literature, such as Âşık Ömer. In the article, the words and sentence differences of those published by Âşık Ömer poems that have not been published before are emphasized which are in “Naşa Cönk” in our personal library. In Cönk, there are 88 poems -including 82 with pen name, 6 without pen name- 17 prayer and curse, 1 paper (hüccet) and 1 small letter (şukka). 28 poets who have poetry in Cönk are as follows; Abdülbâkî, Âbî, Âşık Feryâdî, Âşık Ömer, Âşık Şem’î, Âşık Yusuf, Fahrî, Gevherî, Harîkî, Hayretî, Lâ’lî, Lisânî, Meftûnî, Nâbî, Nâimî, Nakdî, Nasûhî, Necâtî, Nesîmî, Nigâhî, Rehberî, Revnakî, Rûhî, Seyyidalioğlu, Seyyidî, Sıdkî, Sipâhî, Vehbî. The most poetry of these poets is Âşık Ömer with 39 poems. Sıdkî’s 5, Gavherî’s 4, Rûhî’s 4, Nâimî’s 3, Lâ’lî, Nesîmî, Seyyidî and Vehbî each have two poems and others have one poem. As a result of our screening from publications on Âşık Ömer,

*) Doktora Öğrencisi, Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, (e-posta: ahmetdemircan43@gmail.com), ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-6466-8945>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate FOR AUTHORS & RESEARCHERS intihal incelemesinden geçirilmiştir.

it is determined that 9 poems of Âşık Ömer were not published before. Also 2 poems of Gevheri and 1 of Âşık Yusuf have not been published before apart from Âşık Ömer.

Keywords: Cönk, Âşık Ömer, Âşık Literature, unpublished poem, Gevherî

Makale Geliş Tarihi: 07.07.2020

Makale Kabul Tarihi: 24.09.2021

DOI:10.53487/ataunisobil.765990

I. Giriş

İçinde folklor ürünlerini, kişiye özel bilgileri, özellikle de halk şairlerinin şiirlerini barındıran, uzunlamasına açılan deri kaplı defterlere “cönk” denmektedir. Uzun ve ince şekilde olmalarından dolayı cönklere “sığırdili”, “danadili” gibi adlar da verilmiştir (Koz, 1977: 83). Yaygın kabule göre, Türk Dili’ne Cava ve Malaya dillerinden geçmiş olan ve “gemi” anlamına gelen “cönk” teriminden başka yine “gemi” anlamına gelen Arapça “sefine” kelimesi ve bu kelimedenden türetilen bazı terkipler de kullanılmıştır. Bu adlandırma, cönklerin uzunlamasına açılan şekli ve bünyelerinde halk kültürüne ait birçok malzemeyi barındırmaları nedeniyle gemiye benzetilmesindedir. (Töret, 2019: 516-517). Cönk kelimesi, Türkçede XV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Kaya, 2012: 9).

Halk, gezici şairlerin uğraklarda söyledikleri türkülerini, koşmaları, destanları, hatta hikâyeleri, çok kez aklında tutabildiği kadarıyla, eksik ya da yanlış, kâğıda geçirmiş; maniler, bilmecelerle doldurmuş; kendi hayatıyla ilgili ve kendince gerekli birtakım hastalıkların türlü yollardan tedavilerini, reçeteleri, duaları, büyüleri, tılsımları, özel hayatına ait notları ve daha nice benzerlerini ve benzemezlerini bu kâğıtlara yazmıştır. Böylece sayısız ve birbirlerinden çok farklı cönkler meydana gelmiştir (Gökyay, 1995: 85). Genellikle besmele ile başlanılan cönklerin ebatları farklılık göstermekte birlikte uzunlamasına açılmaktadırlar. Çoğunlukla birden fazla kişi tarafından yazılan cönklerde sayfa rakamı pek kullanılmaz. Şiirler, yazan kişinin bilgi eksikliğinden, unutkanlığından yahut özel tavrından dolayı kimi zaman ölçsüz olabilmektedir. Şiirlerin çoğunun sonunda “temmet” yazılıdır. Başlarına da çoğu zaman türkü, ilahî, koşma, şarkı, gazel gibi şiirin türünü belirten başlık yazılır. Ancak bilgisizlikten kaynaklanan yanlış isimlendirmeler de görülür. Genellikle şairin adının geçtiği kelimenin üstü çizilidir ya da renklidir (Kaya, 2012: 10-11).

17. yüzyılın ünlü şairlerinden olan Âşık Ömer’in doğum yeri, kendi şiirlerinden yola çıkılarak yapılan araştırmalarda kesin olarak belirlenememiştir. Araştırmacılar kendisinin Gözleveli olduğu noktasında birleşmekte ancak Aydın, Kırım ve Konya’da Gözleve’nin bulunması, net tespiti engel teşkil etmektedir. Âşık Ömer’in doğum tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte araştırmacılar genel olarak 1619 tarihinde birleşmektedirler (Töret, 2019: 519).

Âşık Ömer, ya düzenli bir medrese eğitimi almadan kendini yetiştirmiş ya da iyi bir medrese eğitimi ile dönemin diğer şairleri arasındaki seçkin yerini almıştır. Arapça ve Farsça bilgisine sahip olan Âşık Ömer’in yazdığı şiirlerinden ordu şairi olduğu anlaşıl-
makta ve 1707 yılında öldüğü tahmin edilmektedir (Töret, 2019: 519).

17. yüzyılda Gevherî ve Karacaoğlan'la birlikte Türk saz şiirinin önde gelen isimleri arasında yer alan Âşık Ömer, geniş halk kitleleri tarafından benimsenme açısından da müstesna bir yere sahiptir. Kendisinden sonra gelen âşıkları etkilemiştir. Asker ocağında bulunması dolayısıyla hem serhat boylarının biraz serbest ve maceralı hayatını yaşayarak dile getirmiş, hem de klasik şiirin mecaz, vezin, kafiye ve edebî sanatlarını, hatta biraz da dilini kullanarak o çevrelerin havasını yansıtmıştır. Kendisinden önce gelen saz şairlerinden farklı olarak klasik Türk edebiyatından büyük ölçüde etkilenmiştir. Daha sağlığında üstat kabul edildiği için kendisinden sonraki şairler arasında onun gibi yazmak bir moda haline gelmiş, bu da halk şiirinin kendi içinde tabii bir şekilde gelişmesini engellemiştir. Onun açmış olduğu divan şiirini taklit cereyanı yüzünden saz şiirinin eski saflığı ve dili fark edilir şekilde bozulmuştur. Geriye bırakmış olduğu 2000'den fazla şiir bırakmıştır (Karahana, 1991: 1).

Âşık Ömer üzerine; Sadettin Nüzhet Ergun (Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri-1935), Fuat Köprülü (Türk Saz Şairleri-1962), Şükrü Elçin (Âşık Ömer-1987), Rıza Fazıl (Âşık Ömer-1988), Saim Sakaoğlu (Türk Saz Şiiri-1989) eserler vermişlerdir. En kapsamlı ve son çalışma ise 2010 yılında Yakup Karasoy ve Orhan Yavuz'un hazırladıkları "Âşık Ömer Divânı"dır.

II. Cöngün Özellikleri

Naşa Cöngü adından da anlaşılacağı üzere Kütahya'nın Simav ilçesine bağlı Naşa köyünde bulunmuştur. İlk sahibinin kim olduğu, kim tarafından yazıldığı ya da buraya nasıl geldiği gibi sorular yanıtızsızdır. Cönk bizim şahsi kütüphanemizdedir.

Günümüze kadar ulaşmış cönklerin şekil özelliklerine bakıldığı zaman ne kadar iyi muhafaza edilmiş olursa olsunlar yıprandıkları görülmektedir. Genellikle siyah ve kahverengi renkte deriyle kaplı olan cönklerin ortalama 5x10 cm, 15x23 cm gibi ebatları olmakla birlikte sabit bir hacme sahip olmadıkları söylenebilir. (Kaya, 2014: 210) Naşa Cöngü'nün de çok iyi durumda olduğu söylenemez. Kapağı kahverengi deriden olup sırt kısmında yıpranmalar mevcuttur. 11x22,5 cm boyutunda olup 47 yaprak 94 sayfadan müteşekkildir. Birkaç yaprağın kenarı yazıların okunmasını engellemeyecek şekilde eksiktir. Sayfalarda yer yer kirlenmeler ve karalamalar mevcuttur. 46b ile 47a arasında bulunan üç yaprak dipten koparılmış olup eksiktir.

İlk sayfa (1a) aşırı kirlenmeden dolayı okunaksız olmakla beraber cöngün geri kalanı okunaklıdır. Nadir de olsa lekelenme ve mürekkep akmasına bağlı olarak okuma zorlukları mevcuttur. Siyah mürekkep kullanılan cönte sadece şiirlerin başlıkları ve mahlasın geçtiği satır kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Şiirlerin başlık kısmında; şairin adı, sıralamayı belirten harf ve çok azında şiirin türü belirtilmiştir. Bir şiirin kendinden önceki şiire nazire olduğu baş kısmına "nazire" ifadesiyle belirtilmiştir.

Cönkleri yazanlar ile yazım tarihleri hakkında genellikle bilgi bulunmamaktadır (Elçin, 1988: 11). Fakat bazı şiirlerin altına şiirin ne zaman yazıldığına dair tarih atan meraklılar vardır (Koz, 1977: 84). Cönte de dört yerde tarihe rastlanmıştır. Bunlardan ilki bir mühürdeki 1210 tarihidir. Diğer hüccetteki 1223 tarihi olup, diğer ikisi iki şiirin yazım tarihini göstermektedir. Bunlar "12 Muharrem 28" ve "Keteb fi 12 M 228" şeklindedir. Mühürdeki tarih 1795'e, hüccetteki 1809'a, şiirlerin altındakiler ise 15 Ocak

1813'e rastlamaktadır. Bu tarihler cöngün dönemine dair önemli bir bilgidir. Fakat 1813 tarihini taşıyan Sıdkî'ye ait iki şiir aynı yazı karakteriyle yazılmış olup bu durum diğer şiirlerden farklılık arz eder. Bu iki şiirin sonradan cöng'e eklendiği kanaatindeyiz.

Cönkte adı geçen Âşık Ömer, Gevherî, Nâbî, Nasuhî, Hayretî, Lisânî ve Sipâhî 17. yüzyılda yaşamış şairlerdir. Hatta Hayretî, Lisânî ve Sipâhî'nin, "Şâirnâme"sine bakılınca Âşık Ömer'ce yakinen tanındığı anlaşılmaktadır. Nesimî 14. yy., Necâtî Bey 15. yy., Rûhî 16. yy., Meftûnî ve Lâ'li 17. yy., Nakdî 18. yy. ve Âşık Şem'î 19. yy. şairleridir. Bu verilerle cöngün hangi döneme ait olduğunu net ifade edemeyiz. Fakat kanaatimiz cöngün 18. yüzyılda yazılmaya başlandığı ve 19. yüzyılda yazım işinin devam ettiği yönündedir.

Cönkte 82 mahlaslı 6 mahlassız toplam 88 şiir vardır. Cönkte şiiri olan 28 şair şunlardır; Abdülbâkî, Âbî, Âşık Feryâdî, Âşık Ömer, Âşık Şem'î, Âşık Yusuf, Fahrî, Gevherî, Harikî, Hayretî, Lâ'li, Lisânî, Meftûnî, Nâbî, Nâimî, Nakdî, Nasuhî, Necâtî, Nesimî, Nigâhî, Rehberî, Revnakî, Rûhî, Seyyidalioğlu, Seyyidî, Sıdkî, Sipâhî, Vehbî. Bu şairlerden en çok şiir 39 şiirle Âşık Ömer'indir. Sıdkî'nin 5, Gavherî'nin 4, Rûhî'nin 4, Nâimî'nin 3, Lâ'li, Nesimî, Seyyidî ve Vehbî'nin ikişer şiiri olup diğerlerinin birer şiiri vardır. Şiir dışında sadece 7a'da dua ve beddualar ve iki sayfada hüccet ile şukka (8b ve 32a) bulunmaktadır. 4a, 42a, 44a'daki üç şiir harekeli olup diğer şiirler harekesizdir. Âşık Ömer üzerine yapılan yayımlardan yaptığımız tarama neticesinde, Âşık Ömer'in 9 şiirinin daha önce yayımlanmamış olduğu tespit edilmiştir. Âşık Ömer dışında Gevherî'nin 2 ve Âşık Yusuf'un 1 şiirinin de daha önce yayımlanmadığı görülmüştür.

Cönkün kime ait olduğu ve nerede yazıldığı hakkında da net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat cönkte bazı isimlere ve yer adlarına rastlanmıştır. 1a'da "*Hasanağa köyü imamı ve ihtiyarları*", 8b'de "*Kite kazasına tabi Hasanağa karyesi*" adları geçmektedir. Kite kazası Bursa'nın eski kazalarından olup şimdiki adı Ürünlü'dür. Günümüzde Nilüfer ilçesi sınırlarında kalan Kite ile Hasanağa köyü birbirlerine çok yakındır. 32a'daki şukkada ise "*Sinob kazası Karasu Cami*" adı geçmektedir. Bunun dışında 1b'de şu ifadeler yer almaktadır: "*Bi-mennihi teâlâ hâlâ bu mektup Asitane-i aliyyede Ayasofya Mehmet Molla Malatyalı*", "*Beyânın koçduran dilberdin ey dil İhtirâz eyle mücerred yer yıkılır bir bina elinde Biliverse Mehmet Molla*". Bu ifadelerle göre bu cönk bir zamanlar İstanbul Ayasofya'da Malatyalı Mehmet Molla'nın elinde olmuş olabilir. Bu ismin dışında ilk sayfada "*İsmail*", "*Derviş*" ve "*Süleyman*" isimlerine rastlanmıştır. Cönkte 11 farklı yerde mühür de vardır. Bunlardan üçü okunmaz vaziyettedir. İki mühür ikişer kez basılmış olup birinde "Hacı Ahmet" diğerinde "*Yâ Muhammed kıl şefaât ümmetindir İshak*" yazmaktadır. Diğer mühürlerde ise; "*Yâ Muhammed kıl şefaât ümmetindir bende Osman 1210*", "*Bende-i Hüdâ Ali*", "*Mestan*", "*Prevezeli Hüseyin*" yazmaktadır. Mühürlere ve farklı türdeki el yazılarına bakılınca cöngün çok kez el değiştirdiği söylenebilir. Fakat yazı karakterine bakılınca cöngün büyük kısmının tek bir elden çıktığı anlaşılmaktadır.

Cönkler yazılı kültür ile sözlü kültür arasında bir geçiş olarak kabul edildiği için şiirlerde çok fazla varyantlaşma görülmektedir. Sözdən yazıya aktarmalarda şiirlerde değişiklik meydana gelmiş, bazı şiirler başka şairlere mâl edilmiş veya şiirlerde eksilmeler,

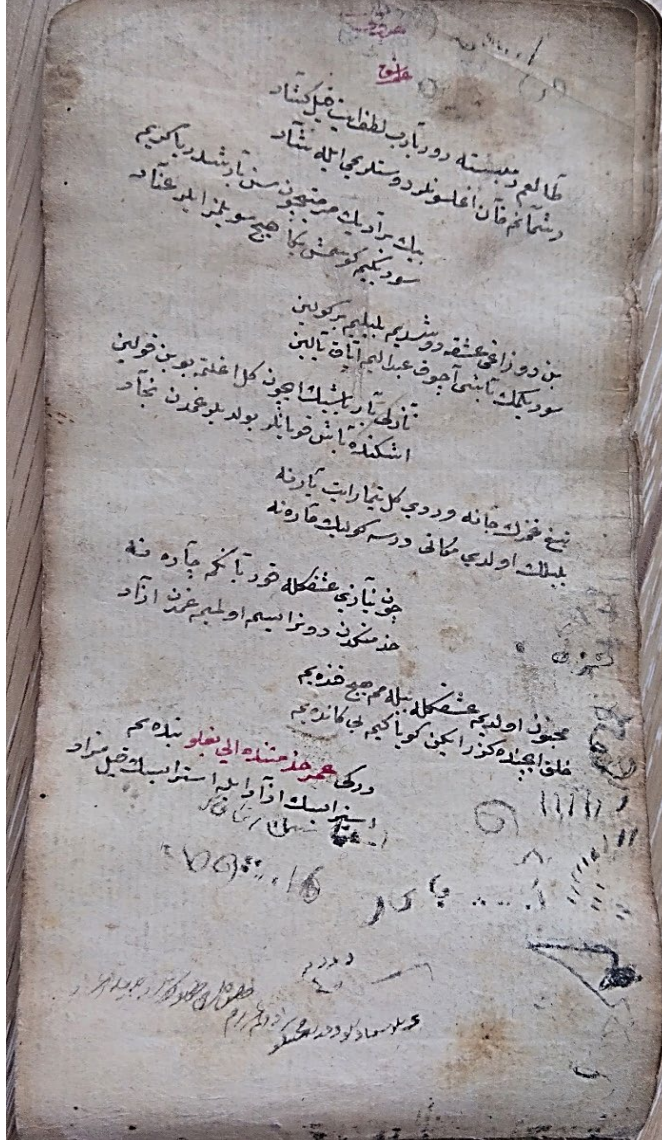

çoğalmalar olmuştur. İmlâ hataları ve ölçü bozuklukları da sıkça karşılaşılan durumlardır (Aksoyak, 2016: 5). Bunların hepsi bizim cöngümüzde de çokça bulunmaktadır.

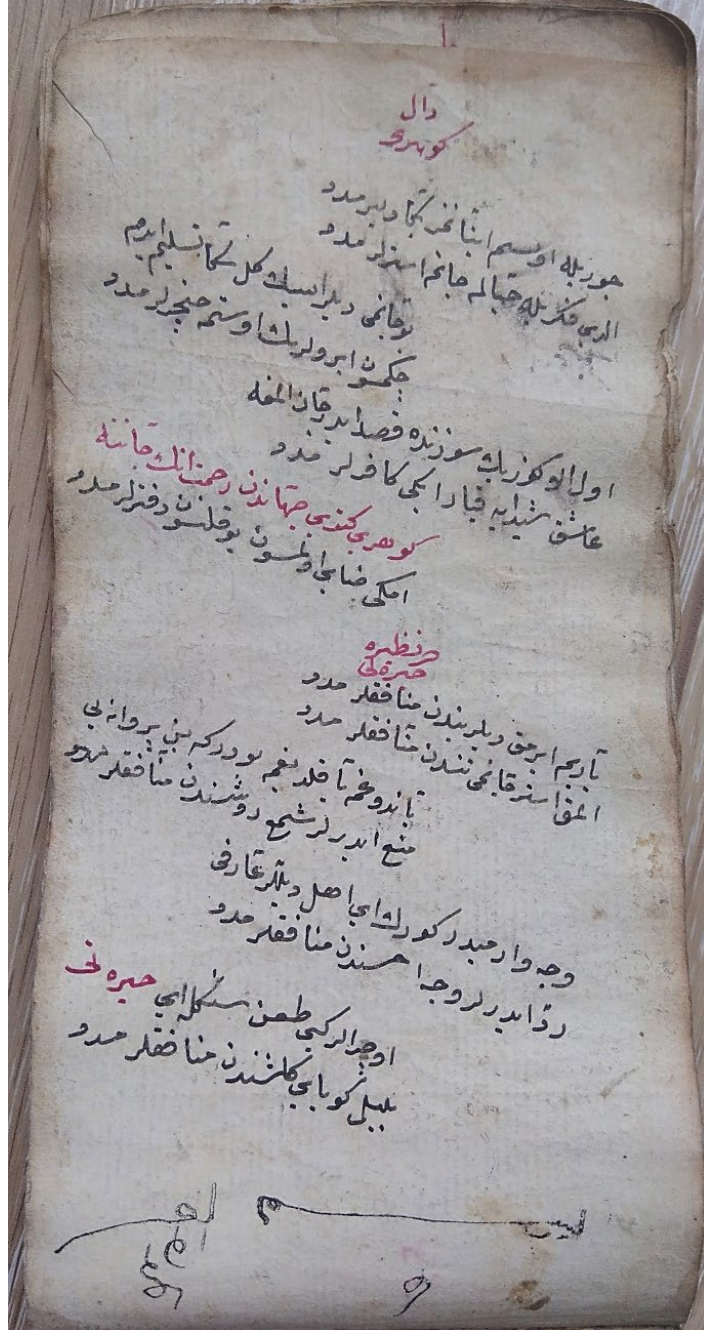
Resim 1 Naşa Cönkü

Resim 2 16b'deki Âşık Ömer Şiiri

Resim 3 14b'deki Gevherî ve Hayretî Şiirleri

III. Cönkün Muhtevası ve Yayınlanmamış Şiirler²

Cöngün sayfa sayfa içeriği şöyledir:

1a: Çok kirli olup okunaksızdır. “*Hasanağa köyü imamı ve ihtiyarları*” ibaresi geçmekte, “*İsmail*” ve “*Derviş Süleyman*” imzaları bulunmaktadır. Sayfada anlam bütünlüğü olmayan şiir ve düz metin parçaları vardır.

1b: Bu sayfada; “*Bi-mennihi teâlâ hâlâ bu mektup Asitane-i aliyede Ayasofya Mehmet Molla Malatyalı*”, “*Beyânın koçduran dilberdin ey dil / İhtirâz eyle mücerred yer yıkılır bir bina elinde / Biliverse Mehmet Molla*” ve “*Ya Ali*” ibareleri ile dört farklı mühür olup mühürlerde şunlar yazmaktadır: “*Yâ Muhammed kıl şefaât ümmetindir bende Osman 1210*”, “*Bende-i Hüdü Ali*”, “*Mestan*”, “*Prevezeli Hüseyin*”.

2a: Gevherî'nin “*Lütf u kerem eyle ey seher yeli*” ayaklı, dört dörtlükten oluşan şiiri olup daha önce yayınlanmıştır (Elçin, 1998: 108).

2b: Âşık Ömer'in “*Âdemin şehri-i vücûdu oldu mâ'mûr ibtidâ*” ayaklı, dört dörtlükten oluşan şiiri olup daha önce yayınlanmıştır (Ergun, 1935: 129; Karasoy ve Yavuz, 2010: 90). Y.K./O.Y.'deki şiirin üçüncü dörtlüğü bizim şiirimizde yoktur. Yayınlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir:³ *akdem/hazret - buldu/oldu - meşhur/şehvâr - olıcak/bulıcak, çâr-ı / çâr - lütüfla/lütüfıyla - Doldu bî-sûret serâpâ ay gün oldu revân/Buldu ten sûret serâpâ âb u gil oldu ayân - zikr-i Mevlâ/hamdülillah - dem ol/Âdem - vech-i çâk/nûr-ı vech-i - nûrunda/yüzünde - asâsını taktılar/esâsını yıktılar - İblîs'i harâma attılar/İblîs harâma aktılar - Bölüp/Baş vücûd - mağdûr/mağfur.*

3a: Abdülbâkî'nin “*Çıktı sürdü ekti biçti döğdü harman iptidâ*” ayaklı, dört dörtlüklü şiiri vardır.

3b: Âşık Feryâdî'in “*Ağlamaktan hasretiyle yandı bağrım merhabâ*” ayaklı, dört dörtlüklü şiiri vardır.

4a: Mahlassız iki şiir olup bunlar, dört dörtlükten oluşan “*Eller ne güzel yaraşır*” ayaklı ve üç dörtlükten oluşan “*Aşkının derdinden n'olduğum bilmem*” ayaklı şiirlerdir.

4b: Âşık Ömer'in “*Şu'le vermiş âfitâba şimdilik bir mâh-tâb*” ayaklı, dört dörtlükten oluşan şiiri olup daha önce yayınlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 112). Y.K.-O.Y.'de beş dörtlükten müteşekkil olan şiirin ikinci dörtlüğü cönkteki şiirde yoktur. Cönkteki şiirdeki ikinci dörtlük Y.K.-O.Y.'de dört, dördüncü dörtlük ise beşinci dörtlüktür. Yayınlanmış şiirle bu şiirin arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *ile/eyle - cenâb/sevâb - saklasın/saklaya - âfitâba/kâinâta - olamam/olurum -*

² Kolaylık sağlaması bakımından; Sadettin Nüzhet Ergun'un (Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri), Yakup Karasoy ve Orhan Yavuz'un (Âşık Ömer Divanı) ve Şükrü Elçin'in (Gevherî Divanı) çalışmalarını belirtirken “S.N.E.”, “Y.K/O.Y.” ve “Ş.E.” kısaltmalarını, cönkteki yaprakları belirtmek için “1”den başlayarak rakamları, sayfaları belirtmek için “a” ve “b” harflerini ve silik veya okunamamış kısımlar için “...” ve “:?” işaretlemelerini kullandık.

³ Bu ve bundan sonraki tüm kıyaslamalarda ilk kelime, kelime grubu ve mısra cönkümüzdeki şiir- den alınmıştır. İkinci kelime, kelime grubu ve mısra kıyasladığımız çalışmadandır.

bulamam kime hâlim/bulunmaz sırr-ı derdim - bî-vefâya/bî-vefâdır - yaş ile doldu hem/yaşına oldu - pervâ/perî - sözüm/sözü - cevher/gevher - kül oldu vücudum zîrâ/cis-mim hem kül oldu körpe - nasr/hüner - Hatırım eyler/Hatırın eyle - güde/güder - Gönlüne şefkat gelir mi yâr diye gönlün nece/Gönlüme şefkat gelip yârim diye gönlün n'ider - ede/eder - Hangi dildâre arz et edegör refî'/Hâlini ol yâre arz et ede-gör ref-i.

5a: Âşık Ömer'in "Dâmeniyle dem-be-dem veçhin anın örter sehâb" ayaklı, dört dörtlükten oluşan bir şiiri olup daha önce yayınlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 115-116). Y.K-O.Y.'deki şiir beş dörtlükten oluşmakta olup cönkteki şiirde dördüncü dörtlük yoktur. Yayınlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *Rûyuna/Veçhine, gitti etmez ay/ay kendini etmez - Anlamaz mı güyya eksikliğini/Tanımaz mı bilmezem eksikliğin - hüsnüne garrâlandığıçün/hüsne garrâlandığıçün - anın vurur/onun örter - âhıdır/âhırdır - Kâkülün/Perçemin - meğ-ger/siyâh - ana/ona - hâline şimdi meğ-ger sensin o hem/içre şimdi kim meğ-ger sensin ehem - kirpiklerindir/kirpiklerinle - bir nazar/bir kez nazar - hicrânla olsun/olsun firâkına - yıllardır/demlerdir - yasadandır/yasadanıp.*

5b: Âşık Ömer'in "Mushaf-ı hüsnün hakıçün pür-cefâ sensin sebep" ayaklı, dört dörtlükten oluşan bir şiiri olup daha önce yayınlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 119). Yayınlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *dilberâ/Mustafâ - gavgâ-ı nîzâ'a/gavgâ vü nîzâya - âlemde destân/halk içre rûsvây - pür-cefâ/dilberâ - Ol benim selv-i revanım gelmez oldu/Ey benim serv-i bülendim gelmez oldun - Hâsılı berbâdına ey bî-vefâ/Dâimâ bed-mest edâya sâkiyâ - Ol benim selv-i revanım gelmez oldu/Ey benim serv-i bülendim gelmez oldu - Hâsılı berbâdına ey bî-vefâ/Dâimâ bed-mest edâya sâkiyâ - âhın/aşkın - nâra men/nâra ben - Andelib şevk ile hem yanmadayım hâre men/Onun için derdime hiç bulmadım bir çâre ben - Keyfiyet ahvalimi çokça mı söyledim yâre men/Korkarım bu derd ile kem söyledim dildâre ben - Tâ bu denli mest etmeye sâkiyâ sensin sebep/Hâsılı berbâdına ey bî-vefâ sensin sebep - çektığimi bir gül-i/çekticeğim bülbül-i - kadrini/kadrin - yine/yine ol - Dilberâ mevtime zâlim/Âkâbet mevtime dilber. Ayrıca bu sayfaya "Hacı Ahmet" yazılı üç mühür vurulmuştur.*

6a: Bu sayfada iki şiir vardır. İlk şiir "Bâkî" başlığı ve mahlasıyla dört beyit halinde yazılmış olsa da şiir Bâkî'ye değil Rûhî'ye aittir. (Rûhî-i Bağdadî, 1287: 111-112) Cönkteki şiirde ikinci beyit şiirin orijinalinde üçüncü beyit, üçüncüsü ise ikinci beyittir. Dördüncü beyit ise eksiktir. Cönkteki şiirin matlaı şöyledir: *"Değil çün nâr-ı aşkın sine-sûzan olmağa bâis / Nedir ey dil-i sad pâre biryân olmağa bâis"*. İkinci şiir de Rûhî'nin olup matlaı şöyledir: *"Kibar hattın olmaz çünki hayran olmağa bais / Ne der lâ'l-i lebin çün böyle handân olmağa bais"*

6b: Burada Rûhî'ye ait iki gazel vardır. İlk şiir normalde beş beyitten oluşmakta iken bu gazelin üçüncü beyti cönkte eksiktir (Rûhî-i Bağdadî, 1287: 115). Cönkteki şiirin matlaı şöyledir: *"Biz anın-çün çekmeziz câm-ı şaraba ihtiyâc / Kim ezelden etmişüz huni çekerler imtizâc"*. Yine orijinalinde beş beyit olan diğer gazelin üçüncü beyti cönkte eksiktir (Rûhî-i Bağdadî, 1287: 113-114). Şiirin matlaı şöyledir: *"Etme derlerse gam-ı lâ'liye yârin imtizâc / Ölsün etmem ehl-i hikmetten temennâ-yı ilâc"*.

7a: On yedi tane dua ve beddua vardır. Bir dua ve bir beddua örneği şöyledir: “*Hasret olsa murâdı hâsıl ola zâyi olmuş nesne ele gire. / Düşmanı uyarır zarar ve ziyân her cânîden karşı gele zarar göre.*”

7b: Sıdkî’ye ait altı beyitlik bir şiir bulunmaktadır. Şiirin matlaı şöyledir: “*Ey dîl gözüün aç her meh-i garrâya inanma / Benlik ile kamet-i tûbâya inanma*”. Sayfadaki iki mühürde “*Yâ Muhammed kıl şefaât ümmetindir İshak*” ifadesi bulunmaktadır.

8a: Bu sayfada iki şiir olup ilki Sıdkî’ye ait altı beyitlik bir şiirdir. Matlaı şöyledir: “*Göntül vermen meded dilber-i melek simâya el vermez / Yanıp pervâne-veş şem’i dahi zîbâya el vermez*”. İkinci şiir ise hüzzam başlığı altında dört dörtlükten ve nakarat dizelelerinden müteşekkil bir şiirdir. Sekiz heceli şiirin ayağı “*Teslim ide kim bu canım*” olup, nakarat mısraları şöyledir: “*Gâyetle hem beyaz sîne / Ve hem şâyeste güzelsin*”

8b: Bu sayfada 1223 tarihli bir hüccet ve bir mühür bulunmaktadır. Mühürde “*Yâ Muhammed kıl şefaât ümmetindir İshak*” ifadesi vardır.

9a: Âşık Yusuf’a ait dört beyitlik bir şiir bulunmaktadır. Âşık Yusuf hakkında daha evvel iki yazı kaleme alınmış ve bilinen tek şiiri yayımlanmıştır (Eren, 1973; Sakaoğlu, 1995). Hakkında çok az bilgi olan âşığın tespit edilmiş bu ikinci şiiri şöyledir:

Hak seni övmüş yaratmış âşığa ne ihtiyâc
Ben cemâlin şem’ine pervâne oldum lâ-ilâc

Böyle bir âlî-cenâb sen ki hem dahi âlî-habâb
Serine ey şâh-ı âlem yâr-ı haktan indi tâc

Şevket-i hüsnün senin leşker döğer cin üstüne
Leblerin fülful saçın dürr-i hateninden aldı bâc

Ey **Yusuf** şükr eyle kim bir böyle şâh-ı bendesin
Gözleri şâh-ı Acem’den bin tümen ister harâc

9b: Bu sayfada iki şiir vardır. İlk şiir Necati Bey’in “*Câm-ı hecrün nûş eder pervâne-ler gördün mü hiç / Yoluna cânlar verir merdâne-ler gördün mü hiç*” ayaklı şiiri olup daha önce yayımlanmış olanı ile bazı farkları vardır (Tarlan, 1963: 168). Cönkteki şiir dört beyit olup bilinen şekli beş beyittir. Üç ve dördüncü beyitler cönkte olmayıp sadece üç beyit ortaktır. İkinci şiir ise Lâ’lî’nin Necati Bey’in bu şiirine yaptığı naziredir. Dört beyitten müteşekkil şiirin matlaı şöyledir: “*Ey sabâ ver gel haber canâne-ler gördün mü hiç / Gamzesi kâfur gözü mestâne-ler gördün mü hiç*”.

10a: Burada iki şiir vardır. İlk Nâbî’nin beş beyitlik şiir olup matlaı şöyledir: “*Sakın terk-i edepten kûy-ı mahbûb-i Hüdâ’dır bu / Nazargâhı ilahîdir makâmı Mustafa’dır bu*”. Diğer şiir ise Nâbî’nin şiirine “Sıdkî” tarafından yapılan dokuz beyitlik naziredir. Şiirin matlaı ise şöyledir: “*Be-gâyet kıl teşzîb dil ki sahn-ı pûr hayâdır bu / Mahalli manzârı bari-i resûl rabbenâ dir bu*”. Bu şiirin sonunda 12 Muharrem 1228 tarihi yazılıdır ki bu da 15 Ocak 1813 tarihine denk gelmektedir.

10b: Âşık Ömer'in "Kaşı siyah kiprik siyah gözler elâ gördün mü hiç" ayaklı, dört dörtlükten oluşan şiiri olup daha önce yayınlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 136). Y.K-O.Y.'deki şiir beş dörtlükten oluşmakta olup buradaki ikini dörtlük cönkteki şiirde bulunmamaktadır. Yayınlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *yârimdir/yârimden - Kaşı siyah kiprik siyah gözler/Kirpiği kaşı siyah çeşmi - Var mıdır bir ben gibi başına kalmış/Var mı ednâ gibi cânâ başa kalmaz - Uğruna dembedem/Uğruna her dembedem - şedâ/sevda - dehr-i/dehre - Ona dostum deyü andı beni hû edip/Adını dost diyerek andırdı hû eydüp - hâ/hâke.*

11a: Âşık Ömer'in "Var ise utanma söyle kemliğim gördün mü hiç" ayaklı, dört dörtlükten oluşan şiiri olup daha önce yayınlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 137). Yayınlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *Bir gece benimle تنها oynayıp/Sohbet edip benim ile oturup - Bâd/Yel - aslına/ash ne - Nice/Asla - Hatırımı ele alıp bir kez ben/Hatırım ele alıp bu derdimi - adû-i bed-likaya bir güzâr virdin/rakîb-i nâ-sezâya bir âzâr urdun - olup yüzünde hallerin/olur yüzündeki zülfün - Âşık Ömer feryâd eder/feryâd eder Âşık Ömer - Bir gece tenhâ beni sîneye/Sen beni bir gece tenhâ sinene.*

11b: Meftûnî'nin "Defter-i divân yâre derkenar olmak da güç" ayaklı, dört dörtlüklü şiiri bulunmaktadır.

12a: Âşık Ömer'in "Gözlerimden dem be dem hasret yaşın dökmek de güç" ayaklı, dört dörtlükten oluşan şiiri olup daha önce yayınlanmıştır.(Karasoy ve Yavuz, 2010:138) Y.K-O.Y.'de bu şiir beş dörtlük olup dördüncü dörtlük cönktekinde yoktur. Yayınlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *zülfündeki/zülfün gibi - Muhûtime/Aynıma - Bilinmezde olan ahdi terk edip/Aramızda ahd olanı anmayıp - kaşların çatıp işim ettin zâr zâr/kaşın çatıp aklımı etti târmar - Ayrılık camın elinden/Lebleri âb-ı zülâli - muhibbemdir/mehcebînimdir.*

12b: Nasûhî'nin "Ol mâhın vasluna ermez sabr-ı Eyyûb ömr-i Nûh" ayaklı, dört dörtlükten oluşan bir şiiri vardır.

13a: Sıdkî'ye ait "Şöyle bir dehri fitnedir mihr-i nev yâr eldedir / Râh-ı aşkdan bihaber uşşâkı herbar eldedir" matlalı, sekiz beyitlik bir şiir vardır.

13b: Âşık Ömer'in "Ehl-i bezmin sâkiyâ bağçesi bağdır kadeh" ayaklı dört dörtlükten oluşan şiiri olup daha önce yayınlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 140). Y.K-O.Y.'de bu şiir beş dörtlüklü olup dördüncü dörtlük cönkteki şiirde yoktur. Yayınlanmış şiirle bizim şiirimiz arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *Şâzeli/Şâdılık - Bağçesi bağdır/bağçe vü bağdır - pazar/bâzârı - ansız/onsuz - anların/onların - Hâc-ı âşkın sırrına vâkıf her âdem /Âşık mey gibi hem bir keyf-i hemdem - Âdem şevk-i muhabbet gibi bir dem /Hiç bunun bezmi gibi bir bezm-i hurrem - sâfi merhem/yâr u hemdem - buldu neng eder/bulduk nîg-nâm - Kâhı zerrin-i kandil yana/Zerrîn kandilidir yanar.*

14a: Bu sayfada iki şiir vardır. İlk şiir Âbî'nin dört beyitlik şiiri olup matlalı şöyledir: "Ey hoş ol demeğe ede yârımı mestâne kadeh / Eşk-i lâ'lin lebi ile nice boyana kadeh". İkinci şiir ise ilk şiire "Lâ'lî'nin yaptığı dört beyitlik bir naziredir. Bu şiirin matlalı ise

şöyledir: “*Devr olur meclis-i bin naz-ile rindân kadeh / Sâkîyâ döndür bugün haylice yârâne kadeh*”.

14b: Bu sayfada iki şiir olup ilki Gevherî'nin şiiridir ve daha önce yayımlanmamıştır. Şiir şöyledir:

Cevr-ile olsam inanmaz bana dilber meded
Aldı fikr-ile hayâlîm canım isterler meded

Bu canımı diler isen gel sana teslim ederim
Çekmesin ebruların üstüme hançerler meded

Ol elâ gözün sözünde kast eder can almağa
Aşk-ı şeydâya kıyar iki kâfirler meded

Gevherî gitti cihândan rahmet anın cânına
Emeği zâyî olmasın yoklansın defterler meded

Diğer şiir ise Hayretî'nin şiiri olup yukarıdaki Gevherî şiiri Hayretî'nin bu şiirine naziredir. Dört beyitlik şiirin matlaı şöyledir: “*Yârim ermek diler benden münâfiklar meded / Almak ister canımı tenden münâfiklar meded*”

15a: Bu sayfada yazanı belli olmayan dört dörtlükten oluşan bir yaşname vardır. Şiirin ayağı şöyledir: “*Baharda açılmış taze gül olur*”.

15b: Bu sayfada Vehbî mahlaslı beş dörtlük ve nakaratlardan müteşekkil bir şiir vardır. Fakat bu şiir Mehmed Sirâceddîn'in “*Mecma'-ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*” adlı eserinde ve Y.K./O.Y.'de Âşık Ömer'e ait görünmektedir (Arslan, 2018: 64-65; Karasoy ve Yavuz, 2010: 548). Şiirin Vehbî mahlasıyla yazılmış olması müstensihnin hatası olmalıdır. Y.K./O.Y.'deki şiir Sirâceddîn'in aktardığından farklı görünmekle birlikte Y.K./O.Y.'deki şiir Sirâceddîn'in eserindekiyle kıyasa tabi tutulmamıştır. Y.K./O.Y.'de şiir dört dörtlüklü iken Sirâceddîn'de beş dörtlüklüdür. Cönkteki dördüncü dörtlük Sirâceddîn'de iki, ikinci dörtlük dördüncü, üçüncü dörtlük ise dördüncü dörtlüktür. Cönkteki şiir daha çok Sirâceddîn'in eserine benzemektedir. İki şiiri genel anlamda kıyaslırsak ilk bölüm küçük kelime farklılıkları haricinde, nakaratlar ise iki kelime haricinde aynıdır. Diğer kısımlarda birbirlerine benzeyen yerler olsa da epey farklıdır. Cönkteki “*Bulursam rüz-ı mahşerde yarın ol bîvefâ yâri*” ayaklı şiir ile Sirâceddîn'in eserindeki şiir arasındaki farklar sırasıyla şöyledir: *dil-sayâdetin/dildârın - Meni/Beni - yarın ol bîvefâ yâri/ben ol yâr-ı sitem-kârı - Döğem/Açam - yakam/yaka - O zâlimle/O yâr ile - ağlayıp kulsam gerekdir âh-ı efgânî/âh idüp kulsam gerek feryâd u efgânî - Ki bîtâb ola/Ola ta'cîz - Komayım kimseyi ağlatmadım cennette tamuda/ Bulur isem ben ol yâri eger cennât u tamuda - Günah âsâ asalım boynuna yârin terâzûde/Asılıp boynuna yâriñ günâh-âsâ terâzûda - Olup anı berâberce varam/Alam anı berâberce gidem - Cihânda rüz u şeb etsem figân etti diyem yâ Rab/İşim bu dâr-ı dünyâda yamân itdi diyem yâ Rab - Öğüp kaşı gibi kaddim kemân etti diyem yâ Rab/Gözüm yaşın figân itmekle kan itdi diyem yâ Rab - Komayıp taktım hâlim yaman etti diyem yâ Rab/Baňa netdiyse de bu süh-ı cihân itdi diyem yâ Rab - Bana bu cevri u nazî her zaman etti diyem yâ Rab/Benim*

ebrûsı-veş kaddim kemân itdi diyem yâ Rab - Varıp mahşer yerine ol kader eyleyim efgân/Figânım mahşer ehline ola bir âteş-i sûzân - ola talan/eyleye efgân - eyle hâlim görüp anda ola insan/kılalar bu âh u zâra Mâlik ü Rıdvân - O Vehbî mahşer ehli hâlini olsun senin/Seniñ Âşık Ömer hâliñ gören âdem ola.

16a: Sayfa boş olup anlamsız karalamalar vardır.

16b: Âşık Ömer'in daha önce yayımlanmamış bir şiiri olup şiir şöyledir:

Talı'm dembestedir yâ Rab lütfet kıl küşâd
Düşmanım kan ağlasınlar dostlarımı eyle şâd
Bin bir adın hürmet-çün sen barıştır yâ kerim
Sevdiğim küsmüş bana hiç söylemez eyler inâd

Ben duzağ-ı aşka düştüm bülbülüm bir gülün
Sevdiğimin başı açık abdalım ayak yalın
Nazlı yâr başın için gel ağlatma bu ben kılın
Eşiğinde baş koyanlar buldular gamdan necâd

Tığ-ı gamzen câna verdi gül tımar et yarene
Bülbülün oldu mekânı verse gülün hârane
Çün niyâz-ı aşkınla kor yanığım çâre ne
Hizmetinden döner isem olmayım gamdan âzâd

Mecnûn oldum aşkınla bilemem hiç kandeyim
Halk içinde gezer iken gûyâ kim bigândeyim
Der ki **Ömer** hizmetinde eli bağlı bendeyim
İster isen âzâd eyle ister isen kıl mezâd

17a: Âşık Ömer'in “*Halk-ı âlem cümle yârin ben sana oldu mu yâd*” ayaklı, dört dörtlükten oluşan şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 156). Y.K-O.Y.'de bu şiir beş dörtlükten müteşekkil olup dördüncü dörtlük cönkte yoktur. Yayınlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *Çün bana yâr olmağı sen kılmadın cânâ murâd/Dilberâ vaslın murâd et-tikçe kaldım nâmurâd - Ben hevâdâr olmadan kurtuldum oldum nâ-murâd/Bî-vefâsın bî-vefâ dildâre olmaz i'timâd - dem-i lütfunla şâd/dahi lütfunla yâd - cümle/cümleten - sana oldu mu yâd/oldum sana yâd - harâmdır şeb-i gam oldu/harâm oldu şeb-i gamdır - senin çün bu/yazıklar bu - murâdım üzre bu gönül/gitti murâdım üstüne -gözü şehlâyisin/dil-i şeydâyisin - merhametsiz dâima hercayisin/merhametsizsin dil-i hercayisin - Nerdesin kim sana n'oldu yandın sevdayisin/Yine dersin kim sana n'oldu neden seydayisin - Hiç mi te'sîr etmeyip gitti sana feryâd-dâd/Hiç te'sîr etmedi gitti sana feryâd-ı dâd.*

17b: Âşık Ömer'in “*Kâ'be-i maksudun âbâd eyleyen Mevlâ meded*” ayaklı, dört dörtlülük şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 164-165). S.N.E.'de bu şiir beş dörtlükten müteşekkil olup dördüncü dörtlük cönkte yoktur. Yayınlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki farklar sırasıyla şöyledir: *âbâd/bünyâd - lütfun*

kudretiyle/lütf-i kudretiyle - didi/dîde - pay edip/yedirip - murâdım ya ilahi Ebû Bekr/murâdın bendenin Bûbekr ü.

18a: Âşık Ömer'in "Çevri çok ihsanı yok bîvefâya gönül verdim meded" ayaklı, dört dördüklü bir şiiri olup hem S.N.E.'de hem de Y.K./O.Y.'de yayımlanmıştır (Ergun, 1935: 165-166; Karasoy ve Yavuz, 2010: 146). İki kitapta da var olan dördüncü dördlük cönkte yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki farklar sırasıyla şöyledir: *âsân idi/âsândır - dîvâne billah netsem acep/billahi ben dîvâne netsem - yüz yüze/yüz be yüz - haseb hâlim/yâre hâlim - yâre vasiyet/dostlar nice şerh - hasret/hayret - eyleyip/eylemiş - mi sanur/su sanur - ne hâline/ne hâlete - Müşkilkâr/müşkil derd.*

18b-19a: Bu iki sayfada Sıdkî'ye ait on beş beyitlik bir naat-ı şerif vardır. 19a'nın büyük kısmı boştur. Şiirin matlaı şöyledir: "Zât-ı ahsen menşe-i genç ledün sâhib-i berât / Ki Hudâ tâ bezm-i ezel kıldı mükerrerem pâk zât". Şiirin sonunda 12 M 228 (15 Ocak 1813) tarihi bulunmaktadır.

19b: Âşık Ömer'in "Destin öptüm dâmenin ohşayı gördüm söylemez" ayaklı, dört dördüklü şiiri olup daha önce yayımlanmıştır.(Karasoy ve Yavuz, 2010: 278-279) Y.K./O.Y.'de bu şiir beş dördükten müteşekkil olup dördüncü dördlük cönkte yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *dâmenin ohşayı/gabganın okşayı - Goncaveş hayretde kaldım mest eder ağzı/Gonca-i asude-leb dem-bestedir temiz - bin nâzile güftare/güftâra bin nâzile - Hâk-pâye yüz sürüb yalvara/Lehçesi hoş lebi sükker-hâyı - acîb/acep - ayağ üzre ol/ayağa o dem - Kâmet-i servi semen ince miyânı/Ol perî peyker semen-sîmâyı - âvârene/âvâreye - Sînede merhem bulunmaz mı murâd etsen yarene/Sen de merhem mi murâd etsen bulunmaz yaraya - der/ben - bî-çârene/bî-çâreye.*

20a: Âşık Ömer'in "Gonca-i dem-beste dîd-i yâri gördüm söylemez" ayaklı, dört dördüklü şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 278). Cönkteki şiirle Y.K./O.Y.'deki şiiri kıyasladığımızda ikinci dördlük üç, üçüncü dördlük ise dördüncü dördlüktür. Y.K./O.Y.'deki ikinci dördlük cönkteki şiirde yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *sükker şîrîn/şîrîn şeker - Çevrilir etrafına/Çevrilip etrafını - dem-beste dîd-i yâri/dem-beste-durur bed-hârı - Akl u fikrim var-ı/Gonca-veş pejmürde leb - Rehğüzârın durmayub dil dolandır/Rehğüzârında dolaşır durmayıp - dildârı/garrârı - hanım söyle efendim sultanım/cân içre cenânımhem efendim - dedim/diyü.*

20b: Bu sayfada, Âşık Ömer'in dört dördüklü, "Şekl-i sünbül turra-i tarrâra benzer benzemez" ayaklı şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 280). Y.K./O.Y.'deki ikinci dördlük cönkte yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki farklar sırasıyla şöyledir: *misâli/cemâli - Hubb-ı/Habb-ı - Sa'd-ı/Saât-i - detretmedi/deperetmedi - Kafe-i çini/Nâfe-i dehri - Cismin dahn/misk-i hoten - tazedden/nârından - söylemek/söyleşmek.*

21a: Seyyîdî'ye ait "Bulalım vaktidir şimdi" ayaklı bir semaî vardır. Bunun dışında sayfanın devamında "müfred" başlıklarını taşıyan dört müstakil beyit bulunmaktadır.

21b: Fahrî'nin "*Lâ-cürm tâ subhdan kâfûr gibi par par yanar*" ayaklı, dört dördüklü şiiri vardır.

22a: 21b'deki Fahrî'nin şiirine "Nakdî" tarafından yapılan bir nazire vardır. Şiir dört dördlükten oluşmakta olup ayağı şöyledir: "*Göğsün ol mir'ât-ı iskender gibi par par yanar*".

22b: Gevherî'nin dört dördlükten müteşekkil bir şiiri bulunmaktadır. Bu şiir daha önce yayımlanmamış olup şöyledir:

Mest olup mecliste sâkî ol tıfl-ı mükerrem serpilir
Aşk-ı âvâreler nâ-çâre oldum serpilir
Saraydan ol Yusuf-ı hüsnün cemâl-i pâkını
Hayretinden lâl olup aşkıyla sersem serpilir

Bir bî-vaslın yine oldum aceb avâresi
Rûz u şeb olsam n'ola hicrânının gam-hâresi
Âlem-i saraylar idi çeşmimin fevvâresi
Ağladıkça katre katre dîdeden nem serpilir

Hâl-i anber hâmı kim sevdaya uğrattı dîli
Hâtr-ı âvâremi peyveste kıldın kâkûli
Gülşen-i cennette var gerçi güzârân bülbülü
Var mı feryâd eylemekte bana tuâm serpilir

Her kaçan ağyâr-ile ol dilrubâ mey nûş eder
Neşve-i ser sâz-ile derya gibi san cûş eder
Gevherî hayfâ tegafül üzre bir sarhoş eder
Askerî bendin çözer gâhı mukaddem serpilir

23a: Gevherî'nin "*Her kaçan destâr-ı yârdan müy-i perçem serpilir*" ayaklı, dört dördüklü bir şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy, Yavuz ve Yılmaz, 2017). Y.K./O.Y.'deki şiir beş dördlük olup dördüncü dördlük cönkte yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *Sine-i gerdî bugün çâk oldum serpilir/Severdi bu gönül çarh-ı felâket cüyuna - Âsiyâb? şimdicek nem/Âsiyâb-âsâ gözümünden şimdilik dem - Merd-i cismîn/Merdüm-i çeşmim - Pây-i zincirin o deyip düştü... semtine/Baydır zincîr olan düştü cürümnâk silkine - Tığ-ı müjganın/Hayl-i müjgânı - Gamze-i tatar elinden tığ-ı mîrem serpilir/Asker-i Tatar elinden ..... serpilir - Mest olub germiyet içre kendimi yâd eyledim/Bezm-i cem olsa eger mey-ile berbâd eylerim - ben nâle/şol denlü - Âşkı dil-i teşnim üzere âb-ı zemzem/Göz yaşımдан gülsitanlar içre şebnem - ermiş/bulmuş - Sen şehid-i tığ-ı âşk/Tığ-ı ışk-ıla şehîd - Nâ-halef/Kimsene.*

23b: Nâimî'nin "*Tab'-ı anka cevri dil murg-ı hümâdır çifteler*" ayaklı, dört dördlükten oluşan bir şiiri vardır.

24a: Nigâhî'nin "Kendi kendinden cenân insâfa gelmiş müjdeler" ayaklı, dört dörtlükten oluşan bir şiiri vardır.

24b: Nâimî'nin "Gökde heb cümle melâik şâh-ı ken'ân imrenir" ayaklı, dört dörtlükten oluşan bir şiiri vardır.

25a: "Müfred" başlıklarıyla altı müstakil beyit mevcuttur.

25b: Âşık Ömer'in "Mâsivâ şânında münzel yedi âyet bizdedir" ayaklı, dört dörtlükten oluşan bir şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 160-161). Y.K./O.Y.'deki üçüncü dörtlük cönkte yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *suğrâ ve kübrâ/kübrâ biziz çok - hakk-ı âli-l-arş diri/arş-ı Rahmâni bile - Mâsivâ/İstivâ - genç rumûzî-i sırrı - içre/ma'nâda biz genç içre sırr-ı - pâk-i Muharrem'iz/hâk-i Âdem'iz - ilmin ebcedi a'lâ/ilm-i ebcediz asl-ı - elest/ezel - evvel kurmuş çâr ile/ön kurulmadan bu çâr - ayne'l-yakîn aynı/aynü'l-ayân onu - bu felek - mülkünün/yâhût fülk-i tenin - Der ki/Ey - kim şehri/bu şehre.*

26a: Seyyîdî'ye ait, "İlâhî Mevt" başlıklı, yedi dörtlükten oluşan, ölüm ve sonrasını anlatan bir şiir vardır. Şiirin ayağı şöyledir: "Ya ben kime yalvarayım".

26b: Âşık Ömer'in "Erişir dalyla etrafına şebnem semlenir" ayaklı, dört dörtlükten oluşan bir şiiri olup daha önce yayımlanmıştır.(Karasoy ve Yavuz, 2010: 178) Y.K./O.Y.'deki üçüncü dörtlük cönkte yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki farklar sırasıyla şöyledir: *ol/dil - fem/nem - dalyla etrafına/evrâkına dal ile - Kâmla düş/Kâmla düş - siyâhı/siyâh - vermez mahâl/vermez hiç mahâl - gisûların gûya ki perçem/gisûları gûya ki pür ham - ahvâlini olduk/ahvâlimi oldum - Aşkınla/Aşk ile - ol yâri gördü/gördü o yâri.*

27a: Âşık Ömer'in "Feyz-i Hak'tır bu veli güllerde bestem semlenir" ayaklı dört dörtlükten oluşan bir şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 178). Y.K./O.Y.'deki dördüncü dörtlük cönkte yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *Cân ümmîdi ol/Câna ümmîd-i - devâyı derdime/arakrîz ey perî - veli/dil-i - bestem/şebnem - andı aşkın galiba dânelâların/eyledi aşk âlemin dânelâları - Kûhken Ferhat ile terk eyleyip eşnâların/Kûhsâra düştü Ferhat terk edip insanları - Ş'ûle-i/Tâ şeb-i - ârâların/bînâları - divâne zad / divzâd - içre bu gönül/içre gönül - ahvâlimi ol şah-ı muhalili eylese/ahvâlîme olsa mahallî eylese - Dâmen-i vaslın dile bir kez eylese/Hâlet-i vaslı-y-ıla bir kez tecelli eylese.*

27b: Âşık Ömer'in daha önce yayımlanmamış bir şiiri olup şiir şöyledir:

Hayli demdir görmedim cânânı gönlüm arzular
Dişleri dürr lebleri mercânı gönlüm arzular
Kalmışım gam köşesinde ağlarım Yâkup gibi
Hüsn içinde Yusuf'u Kenân'ı gönlüm arzular

Keş edersen bu cihânı bulmazam meylin senin
Hûri midir yâ peri mi bilmezem neslin senin
Hakk hitârın derîğ etsin sevdiğim cismin senin

Çeşm-i câdû gamzesi fettâni gönlüm arzular

Bir zamanda sürmüş idim seninle çok safâ
Şimdi ayırdı seni benden bu cerf-i bî-vefâ
Yâ ilâhi kıl mübeşşir ile lütfunla atâ
Yâr ile mesûl ettiğim devrânı gönlüm arzular

Der ki **Ömer** bu vücudum yanmada leyl-i nehâr⁴
İçtin aşkın şarabın kanmadı bu rüzgâr
Bağ-ı cennet olsa sinen eylesem anda karâr
Kâmet-i tûbâ yüzü reyhânı gönlüm arzular

28a: Bu sayfada Konyalı Âşık Şem’î’ye ait bir şiir bulunmakta olup matlai şöyledir: “*Razıyım her ne ederse bana servi semenim / Tiğ-ı gamzenle sad pâre kılarsa bedenim*”. Şem’î’nin divanındaki şiir ile cönkteki şiir arasında bazı farklar vardır (Şem’î, 1886: 36). Dördüncü beyit ile beşinci beyit cönkte yer değiştirmiş görünmektedir. Bunun yanı sıra şu farklar vardır: *gamzenle/cevr ile - eylemiş ol sîm tenin/eyler imiş sîm tenin - Tamuya/Göremez - şöyle/böyle - öğürse/olursa - perde/hâil - cânândan/ârâmdan*.

28b: Âşık Ömer’in daha önce yayımlanmamış bir şiiri olup şiir şöyledir:

Ey gönül şimden geri cânâna erdik çok şükür
Didesi âhu özü mestâne erdik çok şükür
Bunca dem Leylâ heb gezdim yeter Mecnûn misâl
Kıl hazer ey dilrubâ sultana erdik çok şükür

Yâri zî-kıymet yaratmış ol gani perverdigâr
Kadd-i ar’ar’ yüzü çeşm-i siyah ebrû kenâr
Lebleri kand-ı nebattır yalvarıp ettim nigâr
Çekme gam şimden geri yârâne erdik çok şükür

Kâkülü samura benzer görmüşüm bir kez hayâl
Hem dahi gülzâre benzer gerdanı kâfur misâl
Dişleri hem dürdânedir ol kamer vechinde hâl
Her gören aklın yitirir cânâna erdik çok şükür

Der **Ömer** budur niyâzım hazrete şimden geri
Tâ kıyâmet haşra dek terk etmesin ol mâh revâ
Dâmenine el urub yapışmasın herkes â’rvâ
Gam değil ol hûrî u gılmana erdik çok şükür

29a: Âşık Ömer’in “*Bir hilâl ebrû gözü sehâra erdim çok şükür*” ayaklı dört dört-
lükten oluşan bir şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 190).

⁴ Bu mısranın üstünde üzeri çizilmiş bir mısra daha olup şöyledir: “*Der ki bu Ömer vücûdum yandı kül oldu hasar*”

Y.K./O.Y.'deki üçüncü dördlük cönkte yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *Hamdülillâh/Âşıkım kim - erdik/erdim (şiirin tüm erdik kelimeleri) - Şakırım bülbül gibi/Andelîb-veş şakırım - şâd olub/çok şükür - Kat-ı teklif/Bî-tekellüf - Day-i hâlini saçıp dâm etmiş gerdânını/Dane-i hâlin saçıp dâm eylemiş gerdânesin - Seyrederken aklım aldı lebleri mercânını/Gönlüm âzû eyler iken lebleri mercânesin - kurbanını/fermânesin - kim ol ider idi/ol eylerdi bana - gedâya meyve-i hüsnün/kuluna munis-i hüsn-i - etmek için dilberin kıldım/etmeğe şehzâdemim ettim - Ya ne minnet al hû/Vuslatın va'd eyledi - Etmiş uşşâka vefa u merhamet dide garîb/Etmez uşşâka vefâyı merhamet her dil garîb - gönlümüz/gönlüme - idim peymâne/iken dermana.*

29b: Lisânî'nin dört dördüklü "Hâb-ı nazdan gabgabını her yana serilmiş yatar" ayaklı bir şiiri vardır.

30a: Âşık Ömer'in daha önce yayımlanmamış bir şiiri olup şiir şöyledir:

Dilberâ kâküllerin gerdâna serilmiş yatar
Kara zülfün dağıtıp her yana serilmiş yatar
Hakk hatadan saklasın ol gül yanağın üstüne
Ol siyah benler şehâ amane serilmiş yatar

Kadrini bilmez misin ey pür u sadıkların
Boynu bağlı kul gibi durur senin lâyıkların
Eyle bir cenk eyledi ağyâr ile âşıkların
Gövdesi yok kelleler meydana serilmiş yatar

Aya teşbih eylemiş hüsnün seçenler sevdiğim
Âşık olmuştur sana serden geçenler sevdiğim
Yanılp aşkın şarabından içenler sevdiğim
Akli fikrin dağıtıp mestâne serilmiş yatar

Yâr için ağyâr ile oldum muhassıl-ı imtihân
Tîğ-i mihmet sînem üzre eyledi celî nişân
Gördüler zahm-ı şedidi diriler ey nev cevân
Derdimend **Âşık Ömer** al kana serilmiş yatar

30b: Harîkî'nin dört dördüklü "Genc-i hüsnün hıfz edip bir tılsım-ı ejder yatar" ayaklı bir şiiri vardır.

31a: Âşık Ömer'in daha önce yayımlanmamış bir şiiri olup şiir şöyledir:

Ey perî mülk-i Acem Çin-i Hutun'den mi geliş
Beyt-i ekrem zezem-i haccu'l-haremden mi geliş
Kande gittin ey peri göstermedin arz-ı cemâl
Yoksa kasr-ı cennet bağ-ârâmdan mı geliş

Bu diyârda ne gezersin yok mudur yârın senin
Rûz u şeb bilmem nedendir âh-ile zârın senin

Bir nedîm-i hasnâ benzer tarz-ı etvârın senin
Şâh-ı âlem kişveri dârü'l-haşemden mi geliş

Görmedim derh içre mislin ey cemâl-i âfitâb
Görmesin gül ruhların yâr-ı elemden ıztırâb
Başın için doğru söyle bana bir şâfi cevâb
Azm-i sipah eyleyip mülk-i âdemden mi geliş

Dilberâ mümkün müdür etsem seninle imtizâc
Sen olursun sevdiğim anladım derdime ilâc
Bu **Ömer** üftâde hüsnün düzdüler bâc-ı harâc
Kârbânın çektirip Hind ü Yemen'den mi geliş

31b: Âşık Ömer'in dört dördüklü, "*Hâcetin mi ben gedâ dîvâne olmuş olmamış*" ayaklı bir şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 288). Y.K./O.Y.'deki ikinci dördlük cönkteki şiirde üç, üçüncü dördlük ise ikinci dördlüktür. Dördüncü dördlük ise hiç yoktur. Yayımınmamış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *dil dilber-i/dilber dil-i - sanki canana/meylin câna - âşık sana gökden yağar yerden biter/gökten yağar yerden biter âşık sana - firkat-ı hicrandayım/firkat ü hicrindeyim - olmuşum sararıp/sararıp solmuşum - hilâf-ı ezel/Hak azze ve cel - hüsnüne/lâkin ey - el/cân - firâkın endişesin çekem/firâk endişesin çeksin mi - gönder/vermen - Hastadır gönlüm umar/Hasta gönlüme kopar.*

32a: Burada kısa bir şukka vardır. Bu şukkada "Sinob kazası Karasu Cami" adı geçmektedir.

32b: Vehbî'ye ait dört dördüklü "*Bed rakib-i rû-siyâhlar küstü derler küsmemiş*" ayaklı bir şiir vardır.

33a: Boş sayfa.

33b: Sipâhî'ye ait dört dördüklü, "*Zerre denli mal-ı rızka yok tama'im şimdilik*" ayaklı bir şiir vardır.

34a: Boş sayfa.

34b: Vehbî'ye ait dört dördüklü ve "*Ver güzel başın için şâfi cevâb insâfa gel*" ayaklı şiir vardır.

35a: Âşık Ömer'in daha önce yayımlanmamış bir şiiri olup şiir şöyledir:

Kıl ferâgat cevri ey âlicenâb insâfa gel
Eyle bir dem lütufla hüsn-i cevâb insâfa gel
Tâ bu denli cevrine takât getirmez her kişi
Hecrin-ile kalmadı cismimde tâb insâfa gel

Arzuhâl sunsam yine ben sen güzeller şâhına
Hâk-pâyine düşüp yüzler sürüp dergâhına
Lütufla kılsın terahhum bu fakirin âhına

Ettiğin cefâları edip hesâb insâfa gel

Sevdiğim gözden bırakma âşık-ı şeydâları
Çün bilirsin sen de câna aşkın sevdaları
Yetişir bana edersin cevri-ile cefâları
Bir dem-i fikr ü hayâl eyle hesâb insâfa gel

Yenilmez âşkını benzettim dil-i şeydâlara
Kimseyi düşürmesin hâk düşüğüm sevdâlara
Güşu verirsin kelb adunun ettiği ağvâlara
Bir dem et **Âşık Ömer**'den ictinâb insâfa gel

35b: Âşık Ömer'in dört dörtlüklü "*Aktı deryâlar gibi yaşım firâvân oldu gel*" ayaklı bir şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 352). Y.K./O.Y.'deki ikinci dörtlük cönkte yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *Geçti ömrüm ârzûn ile vaslı cânân noldu/Gitti ömrüm vasl-ı cânân olmadı cân öldü - noldu hâb/kanda gitti - Ağlamaktan inlemekten/Ağlamaklar inlemekler - ârâm-sabr/ârâm u sabrım - İhtiyâr/Akl u fikrim - hasretle gönül/hasretle gönül - Bâsim/Hâsılı - Dilrübâlar sanma rahatla sürer zevki/Sanma dilberler sürür-ı kalb ile eyler - biçâre/divâne.*

36a: Bu sayfada çocuk elinden çıktığı anlaşılan karalamalar mevcuttur.

36b: Revnakî'ye ait "*Âşk esiri gönlümüz hiç gösterir mi sır güzel*" ayaklı ve dört dörtlükten oluşan bir şiir vardır.

37a: Burada "Elhamdülillah" yazma çalışmaları ve çocuk elinden çıkmış çizimler vardır.

37b: Âşık Ömer'in "*Mülk-i hüsnün sahibi sultana bilmem n'eyledim*" ayaklı bir şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 404). Y.K./O.Y.'deki şiirin ikinci dörtlüğü cönkte son dörtlüktür. Yine Y.K./O.Y.'deki dördüncü dörtlük ile cönkteki ikinci dörtlük birbirlerinden farklıdır ve şiirdeki bazı mısraların yerleri değişiktir. Bunların dışındaki kelime ve cümle farklılıkları şöyledir: *ol câna bilmem/bilmem o yâra - Âşıkın gisû kılan dildâre bilmem n'eyledim/Kaşları ince hilâl bilmem o yâra neyledim - Arzuhâl edip efendime hâlimi arz eyledim/Arz edip efendime (ben) vasf-ı hâlim söyledim - seher vâsl-ı baharsız/seherde vâsl-ı yârsız - Mâni' var gonca-ı vâslını tenhâ/Kanda varsam sevdiğimi vatanında - gülemem/gülemem - Der ki Ömer yâ İlâhî gayet oldum ben/Yâ ilâhî sen bilirsin olmuşum gayet - Ben kendini sever iken/Yârimi görmeye geldim - hünkâra/garrâyâ.*

38a: Âşık Ömer'in "*Zemm eder âlem beni yâ Râbb halka bilmem n'eyledim*" ayaklı, dört dörtlükten oluşan bir şiiri mevcut olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 380). Y.K./O.Y.'deki üçüncü dörtlük cönkte ikinci, ikinci dörtlük ise üçüncü dörtlüktür. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *Zemm eder âlem beni yâ Râbb halka bilmem n'eyledim/Çarh-ı gerdândan müzeyyen câmi mey nüş eyledim - Kind şalı hırka-i abâyı/El beni*

diller diyü eğnim abâyı - halka bilmem n'eyledim/halka n'eyledim (tüm dörtlüklerde) - Gece gündüz ağlamaktan gözlerim/Ağlamaktan rûz u şeb çeşmim yaşı - yâr/şây - gezer/söylenir - ta'n eder âlem ki ta'nı/bir yanadan ta'n-ı âlem - Kimseler/Hâlîme - sormazlar ki/kimse demez - kulunun/Ömer'in - Ol habîbin hürmet için yarlığa Ömer/Hürmetinle yarlığağıl bu günehkâr - Zemm eder âlem beni yâ Râbb halka bilmem n'eyledim/Ol habîbin hürmetiyçün kes bu halkın dilini.

38b: Âşık Ömer'in "Bir açılmış gül iken âhir solasın sevdiğim" ayaklı, dört dörtlükten oluşan bir şiiri mevcut olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 308). Y.K./O.Y.'deki ikinci dörtlük cönkte yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *dahi bir dilbere/de bir gün ben gibi - Gülsitân hüsnün/Gülistân-ı hüsnünü - iken/gibi - yanın/yerin - sad/pür - yârinden bîzâr/birinden zâr - serin açtın yârenin/ol binin açsın yaranın - dâim dilinde/her dem elinden - Dahi sîne mihnet-i gamla/Bunca derd ü aşk-ı mihnetle - cefâ edersin/sen cefâ eyle - Bu cefalardan/Yâ cefadan - gel vefâ/gel yâ vefâ - Ey efendim bilmedik cefâ ki cefâ Ömer'i/Diyesin hayfâ yazıklar bulmadım ol serveri - Sâdik âşık idi virdi yaluna/Âşık-ı sâdik verirdi uğruma - Kandadır bulsam bu bir vakt ola kim ey peri/Âşığım kanda diyü bir vakt ola kim Ömer'i - Arayıp da bulmayıp/Arayasın bulmayıp.*

39a: Bu sayfada 38b'nin sonundan başlayıp bu sayfanın sonuna kadar devam eden "Ana sırlar ayân ol Ali'dir hâce-i kanber" ayaklı bir Nesîmî şiiri mevcuttur. Şiirin ilk iki dörtlüğü bu şiirin aslına uygun olmasına karşın geri kalanı farklı ve bozuktur.

39b: Âşık Ömer'in "Sâye salmış her yana kurmuş otağı perçemin" ayaklı dört dörtlüklü bir şiiri bulunmakta olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 327). Y.K./O.Y.'deki dördüncü dörtlük cönkte eksiktir. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *her dem/ebrû - Nice yakıp yandırmışsın/Yanmasın yakılmasın hiç - Tiğ-ı müjgân lâle veş al kana/Müjgânınla la'l-veş kanlara - Selvi/Serv - verir/durur - rânâlara/hamrâlara - Aş-ı lütfun hayât verir bülbül-i/İsî nutkundan hayât erdi dil-i - Sünbül-i anber/Anberîn sünbül - rüyün ey/dünun ol - Asker-i/Ekserî - görsün hû/gidermesin.*

40a: Naimî'ye ait "Kendiye ram etmek ister hatt-ı hâli perçemin" ayaklı, dört dörtlüklü bir şiir bulunmaktadır.

40b: Âşık Ömer'in "Nemden incinmiş aceb ol yâre söylen söylesin" ayaklı dört dörtlüklü bir şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 257). Y.K./O.Y.'deki dördüncü dörtlük cönkte ikinci, üçüncü dörtlük ikinci, beşinci dörtlük ise dördüncü dörtlüktür. Üçüncü dörtlük ise hiç yoktur. Yayımlanmış şiirle cönkteki şiir arasındaki farklılıklar sırasıyla şöyledir: *Bilmezem ki/Tek dururken - ben gedânın gece gündüz/meded bu ben gedanın - eylen/edin - dildâre/ağyâra - meded/amân - Kâ'be hakkı/Kâ'be-i Hak - kılta/kılsın - anın kemter kulu/ben onun bir kemteri.*

41a: Anlamsız karalamalar mevcuttur.

41b: Âşık Ömer'in "Dâimâ âyîne-i dünyâya bak da ibret al" ayaklı dört dörtlüklü bir şiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 357). Yayımlanmış

şiiirle cönkteki şiiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *Ey gönül/Zâhidâ - bînâya/vâlâya - idüsin kalbini saf eyle gel/ile her dem kalbini pâk ede-gör - olurlar idi/tâ onlar oldu - götürüp tahtını kanı ne oldu Süleymân/götüren tahtını n'oldu Süleymân-ı zamân - Ey gönül zerre denli çekme fenanın/Ârif ol çekme fenanın zerre kadar - yâri hüdadır cümle verir/Mevlâ'sı birdir ol verendir - Âdem'in kalbindeki/Her seher vaktinde var - Ey Ömer gel sen dayanma bî-fenâ/Ey Ömer ermedin mi bu fenâ - Olsun uyma sakın bu dünya/Bu cihân devr-i zamândır aldanma - mevtaya/hünkâra.*

42a: Bu sayfada yedi satırdan oluşan bir şiiir parçası vardır. Kime ait olduğu belli olmayan şiiir bozuk ve okunaksızdır. İlk mısraı şöyledir: “Çün veli dâmenine erdi bezm destimiz”.

42b: Âşık Ömer'in “Geldi erişti bugün vakt u zamânım elvedâ” ayaklı dört dörtlüklü bir şiiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010:309). Y.K./O.Y.'deki şiiirin dördüncü dörtlüğü cönkte yoktur. İki şiiir arasındaki farklar sırasıyla şöyledir: *şühesiz/pertev-i - gurbetlik elde/gurbet elinde - lezzette geçti dâim/zilletle dâim geçti - gaflet/ülfet - Gördüğüm/Bulduğum.*

43a: Âşık Ömer'in “Gelü isbât eder isem etme inkâr elvedâ” ayaklı dört kıtalık bir şiiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 308). Y.K./O.Y.'deki şiiirin dördüncü dörtlüğü cönkte yoktur. Yayımlanmış şiiirle cönkteki şiiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *imdi/indi - sana dursun emânet/emânet sana dursun - Gelü/Gelip - eder/eyler - Etdiğim çoktur cefâlar sana yüz bin/Kıldığım çoktur sana yüz bin cefâyı - eyle bana selvi semen/et bana serv ü semen - geşt ü güzâr etsem cihâni cümleten/seyr ü güzâr eder isem hep cümle ben - Bulmam/Bulmadım - Ey güzeller padişahi gel/Âlemi var eyleyen ol yek - bâ-safâyâ çâr-yârın/çâr-yâr-ı bâ-safânın aşkına - an beni unutma dildâr/olsa yüzün göreyim yâr - hâtiften geldi bir/çün geldi hatiften - Şehr-i mâtemden meğer/Sırr-ı mâtemden bize - Birbirimizdendir yefâ ayrılıp düştük/Ayrı düştük birbirimizden olup hayfâ - Sağ isen bir yana ben bir yana sen var/Sevdiğim sen bir yana ben bir yana var.*

43b: Âşık Ömer'in “Zulmet-i gam-hâne pür-nûr olmadı hayf oldu hayf” ayaklı dört dörtlüklü bir şiiiri olup daha önce yayımlanmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 312). Y.K./O.Y.'deki şiiirin üçüncü dörtlüğü cönkte yoktur. Yayımlanmış şiiirle cönkteki şiiir arasındaki kelime, kelime grubu ve mısra farklılıkları sırasıyla şöyledir: *gaflette/zulmette - dil bahtımız âyinesi açılmadı/gül bahtımız açılmadı âyinemiz - aşkına/aşkınla - Hizmetin de/Hizmetimiz - cefâ/eyvâh - bedlikâ/bedgüher - sözler/hamrın - Çeşm-i zârım âşika/Cism-i zâr-ı âşika - mübtelâ ki/müptelâyı - Bu garib Âşık Ömer/Benden Âşık Ömer'im - Nice meddâhı/Anca meddâhın - himmet-i veli/himmet dil-i.*

44a: Nesîmî'nin “Arşdaki kandilden, nurdan gelirim” ayaklı, altı dörtlükten oluşan bir şiiiri mevcuttur.

44b: Âşık Ömer'in daha önce yayımlanmamış bir şiiiri olup şiiir şöyledir:

Aradım gezdim cihâni nevbaharım bunda yok
Hokka fem sâhib-i kadem şiiirin zebânım bunda yok

Kande gitti bilmezem ol nev civânı görmedim
Pek nazar ettim a'cebdır kâmrânım bunda yok

Bilmezem ol bî-vefâ gamda mıdır yâdımda mı
Bâde-i hamra içtin ağyâr-ile muhabbette mi
Bir haber alsam cânândan gûşe-i vahdette mi
Hûbların ser tâcı ol hokka dehânım bunda yok

Hiç haberdâr olmadı bu hâle çeşm-i mestimiz
Gönlümü sayd edeli bir işe varmaz destimiz
Çün hakiki dost kim billâh yoktur kastımız
Anlatırdım derdimi sâhib zebânım bunda yok

Def'-i gam kılmak dilersen rûz u şeb iç bâde gel
Kalmışım gam köşesinde sevdiğim imdada gel
Pek dertlisin **Âşık Ömer** sırrın açma yâda gel
Anılıp bir ad ile nâm-ı nişânım bunda yok

45a: Âşık Ömer'in daha önce yayımlanmamış bir şiiri olup şiir şöyledir:

Ey perî peyker cemâl-i gülizâr elvedâ
İşte gittim sağ esen kalındı yârim elvedâ
Ateş-i hecrinle yaktın bu vücûdum şehrini
Haşra dek sevinmesin aşkınla nârım elvedâ

Genç firkatte göründü çeşmime râh-ı sefer
Köhne dünyâyı gezip seyreyleşem ser-tâ-ser
Almayasın bir zaman nâm-ı nişânımdan haber
Ey benim yâr-i kaddimim yadigârım elvedâ

Hasretinle sînem üzre taze dağlar yakayım
Çağlayıp seller gibi bilmem ne semte akayım
Gel bugün dîdârına bâri doyunca bakayım
Yâ görem yâ görmeyem bir dahi yârim elvedâ

Der ki **Ömer** mülûkim ben bu kârım üstüne
Şöyle kim bil ne-kıldım kesbiyle kârım üstüne
Ben ölen de dostlarım gelsin mezarım üstüne
Yazalar bu nâle-i feryâd zârım elvedâ

45b: Âşık Ömer'in daha önce yayımlanmamış bir şiiri olup şiir şöyledir:

Ey perî peyker cemâli mah-ı tabân elvedâ
Münisi râm olduğum lâ'l-i Bedehşân elvedâ
Bâde-i hicrânını nûş eyledim câna bugün
Gam yüküm yüklendi hâlâ selvi hûbân elvedâ

Azm-i râh etmem müferrid neyleyim bî-ihyâr
Bilmez idim çerhi gördüm etmez imiş bir karâr
Sen kim zevk-i sefâda benden oldum gamgüsâr
Ey kaşı ahter yüzü gül çeşmi mestân elvedâ

Lütfuna mağrur iken vaslından oldum nâ-ümid
Ağlamaktan dideler kan doldu illâ lâ-mukannid
Gül gözünden bus ettim şayet ere emri yd
Yâ gelem yâ gelmiyem Yusuf u Ken'an elvedâ

Der ki **Ömer** gözün aydınken ey beğim hayfa beni
Hazret-i hakka emanet ederim câna seni
Belki şayet görmeyem ey ruh-ı mestânım seni
Elvedâ ey kamet-i selvi hırâmân elvedâ

46a: Rehberî'nin "*Kadir kıymet bilmez dostâne düştü ortalık*" ayaklı, dört dörtlükten oluşan bir şiiri vardır.

46b: Seyyid Ali Oğlu'na ait okunaksız ve düzensiz bir şiir vardır. İlk mısraı "*Eğer sarı öküzden suâl sorulursa*" şeklindedir.

47a: Sayfada okunamaz durumda bir mühür vardır. Üç kere de "Yâ Ali" ifadesi mevcuttur.

47b: Boş sayfa.

IV. Sonuç

Simav ilçesinin Naşa köyünde bulunmuş olan cönkte 82 mahlaslı, 6 mahlassız toplam 88 şiir, 17 dua ve beddua, 1 hüccet ve 1 şukka bulunmaktadır. Cönkte şiiri olan 28 şair şunlardır; *Abdülbâkî, Âbî, Âşık Feryâdî, Âşık Ömer, Âşık Şem'i, Âşık Yusuf, Fahrî, Gavherî, Harikî, Hayretî, Lâ'li, Lisânî, Meftûnî, Nâbî, Nâimî, Nakdî, Nasûhî, Necâtî, Nesîmî, Nigâhî, Rehberî, Revnakî, Rûhî, Seyyidialioğlu, Seyyidî, Sıdkî, Sipâhî, Vehbî*. Bu şairlerden en çok şiir 39 şiirle Âşık Ömer'indir. Sıdkî'nin 5, Gavherî'nin 4, Rûhî'nin 4, Nâimî'nin 3, Lâ'li, Nesîmî, Seyyidî ve Vehbî'nin ikişer şiiri olup diğerlerinin birer şiiri vardır. Yaptığımız tarama neticesinde, Âşık Ömer'in 9, Gavherî'nin 2, Âşık Yusuf'un 1 şiirinin de daha önce yayımlanmadığı görülmüştür.

Kaynaklar

Aksoyak, İ. H. (2016). "*Cönk İmlâsı*". *Milli Folklor*, 111, 5-13.

Arslan, M. (2018). *Mecma'-ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ (Mehmet Sirâceddîn)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Dîvân-ı Şem'i, (1296) İstanbul.

Elçin, Ş. (1988), "*Cönkler ve Mecmualar Üzerine*", Halk Edebiyatı Araştırmaları-I, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, 11-12.

- Elçin, Ş. (1998) *Gevherî Divanı*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Eren, H. (1973). “Bursalı Bir Saz Şairi Yusuf”. *Türk Dili*, XXVIII (262), 217-220.
- Ergun, S. N. (1935). *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*. Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi.
- Gökyay, O. Ş. (1995). *Eski, Yeni ve Ötesi Seçme Makaleler I*. İletişim Yayınları.
- Karahan, A. (1991). “Âşık Ömer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4(1), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karasoy, Y. (2018). “Âşık Ömer Divanına Katkılar- II”, (Ed.Reyhan Gökben Saluk), *Bilimin İzinde*, Ankara: Berikan Yayınları, 151-170.
- Karasoy, Y. ve Yavuz, O. (2003). “17. Yüzyıl Saz Şâiri Âşık Ömer Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN’a Armağan)*, 13, 177-215.
- Karasoy, Y. ve Yavuz, O. (2010). *Âşık Ömer Divanı*. İnci Ofset.
- Karasoy, Y. ve Yavuz, O. (2017). “Âşık Ömer Divanına Katkılar - I”. *TÜBAR XLI*. 157-194.
- Karasoy, Y, Yavuz, O ve Yılmaz, İ. (2017). *Gevherî Divanına Katkılar. Sutad*, 42, 1-22 (s. 11).
- Kaya, D. (2010). “Âşık Edebiyatının Önemli Yazılı Kaynaklarından Cönkler”. *Kültür Çağlayanı*, 16, 9-11.
- Koz, M. S. (1977). “Cönk”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, II, Dergâh Yayınları, 83-85.
- Köprülü, M. F. (2004). *Saz Şâirleri (I-V)*. Akçağ Yayınları.
- Rûhî-i Bağdadî (1287). *Külliyât-ı Eşâr*.
- Sakaoğlu, S. (1989). “Türk Saz Şiiri”. *Türk Dili*, 1989, III (445-450), Ocak: 105-250.
- Sakaoğlu, S. (1995). “17. Yüzyıl Âşık Edebiyatı Üzerine Notlar: 17/Üsküdârî-Öksüz Âşık-Âşık Yusuf”. *Türk Dili*, 1995, II (526), Ekim: 1129-1138.
- Tarlan, A. N.(1963). *Necâtî Beg Divanı*. Milli Eğitim Basımevi.
- Töret, A. B. (2019). “Balıkesir’de Bulunan Bir Cönte Âşık Ömer’in Şiirleri”. *12(12)*, 516-538.
- Yavuz, O. (1988). “Türk Edebiyatında Cönkler, Husûsiyetleri ve Dil”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 54, 117-131.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ALİEFENDİOĞLU, Y. BOSTANCI, S. (2021). Şehir Hastanesi Yatırımları ve Gayrimenkul Katma Değer Yönetimi İlişkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 26-43.

Şehir Hastanesi Yatırımları ve Gayrimenkul Katma Değer Yönetimi İlişkisi

Yeşim ALİEFENDİOĞLU (*)

Sevilay BOSTANCI (**)

Öz: Bu çalışmada Türkiye’de şehir hastanelerinin oluşum süreci anlatılmaktadır. Çalışmada, konuya ilişkin dava örneklerine yer verilmiş, hastaneler açısından gayrimenkul katma değer yönetimi konusu irdelenmiş, gayrimenkulle ilgili dört bakış açısına bağlı olarak hastane gayrimenkulünün katma değerlerinin; yenilikçiliği artırmak, kullanıcı memnuniyetini artırmak, kültürü geliştirmek, maliyetleri azaltmak, verimliliği artırmak, esenliği artırmak, imajın desteklenmesi, risk denetimi ve finansal durumu iyileştirmek şeklinde olduğu ortaya konulmuştur. Türkiye’de tüm kamu projelerinde olduğu gibi hastanelerin inşası konusunda da en önemli sorun kamunun finansal kaynak bulma sorunudur. Bu sorunu aşmak için Kamu Özel Ortaklığı Modeli (KÖOM) çözüm olarak düşünülmektedir. Fakat bu modelin inşaa aşamasından sonra oluşacak ve kamuya yük olabilecek bir takım sorunları bulunmaktadır. Ayrıca model uygulandığında kamu yatırımlarının çevresindeki gayrimenkullerde rant oluşmakta ve bu gayrimenkullerin değeri artmaktadır. Bu rantın veya değer artışının kamuya kazandırılması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bunun için de Türkiye’de yasal bir zemin oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca yatırımların teknik boyutu da dikkate alınmalıdır. Bu da ancak gayrimenkul yönetimi ve geliştirme konusunda deneyimli ve eğitim almış uzmanlar tarafından yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Şehir hastaneleri, kamu özel ortaklığı, sağlık yönetimi, gayrimenkul değerlendirme

The Relationship between City Hospital Investments and Management of Real Estate Added Value

Abstract: In this study, the formation process of city hospitals in Turkey is explained. In the study, examples of cases related to the subject are included, the issue of management of real estate added value in terms of hospitals is examined, and depending on the four perspectives related to real estate, the added values of the hospital real estate have been revealed as, to increase innovation, to increase user satisfaction, to improve culture, to reduce costs, to increase productivity, to increase well-being, to support image, control risks and improve financial position. As in all public projects in Turkey, the most important problem in the construction of hospitals is the problem of finding financial resources by the state. In order to overcome this problem, Public Private Partnership Model (PPP) is considered as a solution. However, this model has some problems that will occur after the construction phase and may be a burden to the state. In addition, when the model is applied, rents occur in the real estates around the public investments and the value of these real estates increases. Bringing this rent or increase in value to

*) Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Gayrimenkul Geliştirme Yönetimi Bölümü, (e-posta: aliefendioglu@ankara.edu.tr), ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-0859-7150>.

**) Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, (e-posta: svlybstnc@gmail.com), ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-6930-4430>.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

the public is seen as a necessity. For this, it is necessary to establish a legal basis in Turkey. In addition, the technical dimension of investments should be taken into account. This can only be done by experts who are experienced and trained in real estate management and development.

Keywords: *City hospitals, public-private partnership, health management, real estate valuation*

Makale Geliş Tarihi: 15.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 20.10.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.737869

I. Giriş

Kamu-Özel İşbirliği Modeli, 1990 yılından itibaren dünyada önem kazanmaya başlamış ve Türkiye'nin sağlık sistemi gündeminde yer almaktadır. Altyapı yatırım ihtiyaçlarını karşılama bazı ülkeler açısından önemli bir finans kaynağı biçimi olan "Public-Private-Partnership" Kamu-Özel Ortaklığı (KÖO) ya da Kamu-Özel İşbirliği (KÖİ) ile karşılanmaktadır.

Türkiye, KÖİ projeleri ile ilişkili düzenlemeler oluşturan ilk ülkelerden biri olup, 1984 yılında KÖİ modeliyle ilgili Türkiye'deki ilk uygulama elektrik üretimi konusunda olmuş, bu alanda hukuki düzenlemelere 1994 yılından beri hız verilmiştir (Şahin ve Uysal, 2012: 155). Türk sağlık sektörü ve sistemi dünyadaki gelişmeler doğrultusunda bir değişim süreci yaşamakta, son yıllardaki "Kamu-Özel Ortaklığı Yöntemi" ile "Entegre Sağlık Kampüsleri" (Şehir Hastaneleri) yapılanması sağlık sektöründe kullanılmaya başlanan uygulamalardan birisi olarak dikkat çekmektedir (Kerman vd., 2012: 1).

Değişik alanlardaki uzman olan hastaneler tek bir kampüste bir araya getirilecek, böylelikle uzman doktorlar kampüsteki bütün branş hastanelerinde çalıştırılarak ülkede yetişmiş hekim noksanlığı aşılabilecektir. Laboratuvar ve görüntüleme hizmetlerinde kullanılan tıbbi cihazların kampüsteki her hastaneye ayrı ayrı alınması yerine bir merkezde ortak kullanımıyla maliyet azalacaktır (Yılmaz ve Karakaş, 2011). Sağlık kampüslerinin yönetiminin, Kamu Hastane Birlikleri modeli bağlamında gerçekleştirileceği ifade edilmektedir. Bir başka deyişle, değişik bölgelerdeki hastaneler, hastane birlikleri tarafından bir elden yönetilecektir. Bu modelle yapılacak olan hastanelerin "beş yıldızlı otel" denginde olacağı planlanmaktadır. Hasta yatak odaları, içerisinde duş, tuvalet ve lavabo barındıran bir veya iki yataklı olacak şekilde düzenlenecek, yürüyen bantlı koridorlar ve helikopter pistleri, anne evi, konukevi ve klinik otel gibi hizmetler sunulacaktır. Hastalar sedye yerine elektrikle çalışan arabalarla taşınacak, kurulacak sağlık tesisleri içerisinde banka ATM'leri, yaşlı bakımevi, PTT şubeleri, farklı dinlere mensup vatandaşlara ibadet yerleri ve yer altı otoparkları sağlanacaktır. Çatılar yeşil çatı şeklinde olacak, yeşil çatılardan toplanan yağmur suları ile tesislerdeki atık sular değerlendirilecektir. Lavabo, küvet ve duşlardan kirli sular arıtılıp tekrar kullanıma kazandırılacaktır. Çatılardan toplanan yağmur suları da değerlendirilecek, güneş veya rüzgârdan enerji elde edilecektir. Binalara deprem izolatörleri de yerleştirilecek, şehir hastanelerinde tıbbi hizmetlerin sorumluluğu kamu

otoritesinde olacak ancak doktor, hemşire ve diğer sağlık personelinin istihdam şekli aynı kalacaktır (Anonim, 2019a).

Çalışma ile Türkiye’de şehir hastanelerinin oluşumu ve gelişimi özellikle hastaneler açısından gayrimenkul katma değer yönetimi literatür çalışmalarından yararlanılarak ortaya konulmuştur. Türkiye’de şehir hastaneleri ile ilgili açılan dava örnekleri incelenerek özellikle şehir hastanelerinde gayrimenkul yönetimi açısından yaşanan sorunlara çözüm önerisi getirilmeye çalışılmıştır.

II. Türkiye’de Şehir Hastanelerinin Oluşumu ve Gelişimi

Şehir hastaneleri projesinde devlet ve özel sektörün paydaşlığı görülmektedir. Yüklenici şirket işletme ve yapım giderleri konusunda projenin % 20’si oranında öz kaynak kullanarak sisteme dâhil olmaktadır. Finansmanın % 80’i Dünya Bankası iştirakleri, uluslararası finans kurumları, medikal şirketler ve görüntüleme şirketleri tarafından sağlanabilmektedir. Finansmanda kamunun desteği ve maliye garantörlüğü söz konusu olup, anlaşmazlıklarda uluslararası mahkemelerin yolu açık tutulmuş ve yüklenicinin riski giderilmiştir (Anonim, 2019a).

Türkiye’de Sağlık Bakanlığı (SB)’na bağlı 850 kamu hastanesinin toplam kapalı alanı 19 milyon m² ve yatak sayısı ise 137.000 adet ve 34 şehir hastanesinin ise toplam kapalı alanı bütün SB hastanelerinin toplam kapalı alanının % 74’ü kadar olup 14.000.000 m²’dir. Yatak sayısı 42.199 adet olup toplam SB hastaneleri yataklarının % 30’u kadardır. SB yatak başına 138 m² düşerken şehir hastanelerinde yatak başına 331 m²’nin düştüğü tespit edilmiştir.

Türkiye’de şehir hastanesi kurulması planlanan illerin başında; Tekirdağ, Kocaeli, Bursa, Kütahya, Eskişehir, Ankara, Manisa, İzmir, Aydın, Denizli ve Antalya illeri gelmektedir. Mevcut durumda yapımı tamamlanan şehir hastaneleri ise Yozgat, Isparta, Mersin, Adana, Kayseri, Elazığ, Eskişehir Şehir Hastaneleri, Manisa Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Ankara Bilkent Entegre Sağlık Kampüsü’dür (Tablo1).

Tablo 1. Türkiye’deki Şehir Hastaneleri

Proje Aşaması	İller	Yatak Sayısı	Açılış Tarihleri	Fiziki Tamamlama (%)
Yapımı Tamamlananlar	Yozgat	475	Açıldı	100
	Isparta	755	Açıldı	100
	Mersin	1.294	Açıldı	100
	Adana	1.550	Açıldı	100
	Kayseri	1.607	Açıldı	100
	Elazığ	1.038	Açıldı	100
	Eskişehir Şehir Hastanesi	1.081	Açıldı	100
	Manisa Eğitim ve Araştırma Hastanesi	558	Açıldı	100
	Ankara Bilkent Entegre Sağlık Kampüsü	3.704	Açıldı	100
İnşaatı Devam Edenler	Tekirdağ Devlet Hastanesi	480	2020	3
	Ankara Etlik Entegre Sağlık Kampüsü	3.577	2019	60

	Konya Karatay Entegre Sağlık Kampüsü	838	2020	54
	Bursa Entegre Sağlık Kampüsü	1.355	2019	60
	Kütahya Şehir Hastanesi	800	2020	9
	Kocaeli Entegre Sağlık Kampüsü	1.180	2019	23
	Gaziantep Entegre Sağlık Kampüsü	1.875	2020	25
	İzmir Bayraklı Entegre Sağlık Kampüsü	2.060	2019	20
	Şanlıurfa Şehir Hastanesi	1.700	2020	1
	İstanbul İkitelli Entegre Sağlık Kampüsü	2.682	2019	30
	FTR, Psikiyatri ve YGAP Hastaneleri	2.400	2020	0
	Titck Kampüsü	1.700	2020	1
Toplam		30.809		
İhale Süreci Devam Edenler	Denizli Şehir Hastanesi	1.000		
	Samsun Şehir Hastanesi	900		
	Ordu Şehir Hastanesi	900		
	Trabzon Şehir Hastanesi	900		
	Aydın Şehir Hastanesi	950		
	Diyarbakır Kayapınar Şehir Hastanesi	750		
	Antalya Şehir Hastanesi	1.000		
İhale Hazırlık Çalışmaları Devam Edenler	İstanbul Sancaktepe Sağlık Kampüsü	4.200		
	Sakarya Şehir Hastanesi	1.000		
Planlama Aşamasındakiler	Rize Şehir Hastanesi	800		
	İzmir Yenişehir (Tınaztepe) Şehir Hastanesi	1.200		
Toplam		13.600		
Genel Toplam		4.409		

Kaynak: Anonim, 2019b

Türkiye’de şehir hastanelerinin oluşumu ile ilgili ilk yasal düzenleme 1987 yılında 3359 Sayılı Kanuna ek 7. madde eklenmesi ile oluşturulmuştur. Bu düzenlemeye göre; ihaleyi alan şirketlere bedelsiz bir şekilde hazineye ait olan arazi devrolmaktadır. Kiraların ödenmesi, yeni yapılmış olan taşınması tasarlanan kamu hastanelerinin döner sermayelerince yapılmakta olup, kira ödemesinin yapılamadığı durumlarda ise hazine garanti vermektedir. Başlangıçta döner sermayeden karşılanacağı açıklanan kira ve bakım giderlerinin, ilk şehir hastanelerinin açılmasıyla birlikte döner sermaye kaynaklarından karşılanamayacağı ortaya çıkınca, hükümet kira ve bakım giderleri için genel bütçeden kaynak ayırmak zorunda kalmıştır. Bu düzenlemeler Türkiye’de sırasıyla “entegre sağlık kampüsü”, “sağlık kampüsü”, “kamu-özel ortaklığı” ve “kamu-özel işbirliği” adıyla anıldıktan sonra en son olarak “şehir hastanesi” adıyla anılmaya başlanmıştır.

KÖO modeliyle yaptırılan şehir hastaneleri için kamu tarafından bedelsiz olarak verilen bir araziye, projesi Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenmiş binalar için ihaleye çıkılmakta; ihaleler genel olarak tıbbi malzeme/teknoloji, inşaat ve finansman

alanlarında faaliyet gösteren şirketler grubu tarafından alınmaktadır. İhale şartnamelerine göre hastane binalarının inşaatı üç yıl içerisinde bitirilmek üzere bu şirketler tarafından yapılacak, binaların kiralama süresi olan 25 yıl boyunca bakım onarımı da ihaleyi alan şirketler tarafından yerine getirilecektir. İhale ile ilgili ayrıntılar ticari sır gerekçesiyle sınırlı şekilde paylaşılmaktadır (Pala, 2018).

Hastane inşaatının bitmesinin ardından, halen hizmet sunan devlet hastaneleri yeni binalara taşınmakta, şehrin içinde kalan eski binalar kapatılmaktadır. Hastanedeki ticari alan gelirleri ihaleyi alan şirketlere bırakılmakta, tıbbi destek hizmetleri ve destek hizmetleri ihaleyi alan şirketler tarafından sunulmaktadır. Sözleşme süresi boyunca (25 yıl) şirketlere kira ve bakım/onarım için “kullanım bedeli” ve tıbbi destek hizmetleri ve destek hizmetleri için “hizmet bedeli” adı altında ödeme yapılmaktadır. İhaleyi alan şirketlere hacime bağlı hizmetler için % 70 yatak doluluk oranı garantisi verilmektedir. Son gelişmeler ışığında kullanım bedelinin Sağlık Bakanlığı tarafından, hizmet bedellerinin ise hastanelerin döner sermayeleri tarafından ödenmesinin planlandığı anlaşılmaktadır. Ancak döner sermayelerin çok yüksek maliyetlerle ortaya çıkan hizmet bedellerini karşılayıp karşılayamayacağı belirsizdir.

Birleşik Krallık'ta KÖO yöntemi ile inşa edilen ve işletilen hastanelerin ihalelerini alan en büyük şirketlerden birisi olan Carillion'un iflas etmesi, konunun 2018 yılında kamuoyunun gündemine çok güçlü bir biçimde gelmesine yol açmış ve Parlamento konu hakkında soruşturma açmıştır (Pala, 2013).

Türkiye’de 2005 yılından 2018 yılına kadar olan dönem boyunca şehir hastanelerinin gelişim kronolojisi Tablo 2’de özetlenmiştir:

Tablo 2. Türkiye’de Şehir Hastanelerinin Tarihsel Gelişimi

Yıllar	Yaşanan Gelişmeler
2005	Sağlık hizmetleri temel kanununa ek 7. madde eklenerek sağlık alanında kamu özel ortaklığına dair ilk yasa kabul edilmiştir.
2006	Uygulama yönetmeliği yayımlanmıştır.
2007	Sağlık Bakanlığı kamu özel ortaklığı daire başkanlığı kurulmasına ilişkin yasa çıkarılmıştır.
2008	-
2009	Kamu Özel Ortaklığı Daire Başkanlığı ihale belgeleri için hukuk ihalesi ve hastanelerin ana mimari projeleri için ihale yapılmıştır.
2010	-
2011	Sağlık Bakanlığı hastanelerinin TOKİ’ye devrine olanak sağlayan yasa çıkarılmıştır. İlk ihale Kayseri için nisan ayında yapılmış ve ardından Etlik, Bilkent ve Elazığ ihaleleri yapılmıştır. Sağlık Bakanlığı’nın teşkilatını tümüyle değiştiren 663 Sayılı Kanun hükmünde kararname ile Sağlık Yatırımları Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Ayrıca değeri 20.000.000 TL’ye kadar tesislerin yaptırılmasına Sağlık Bakanlığı’nın karar verebilecek olmasına dair değişiklik yapılmıştır. Sağlık Bakanlığı’nın yurtdışında KÖO yöntemiyle sağlık tesisi yaptırmasına izin verilmiştir.
2012	KÖO ihalelerini alan şirketlere tam KDV muafiyeti getirilmiştir. Hastanelerin 2/B arazileri üzerine yapılabilmesine olanak sağlayan yasa çıkarılmıştır. Danıştay 13. Daire Başkanlığı, Elazığ, Bilkent ve Etlik ihalelerinin yürütmesinin durdurulmasına ve dayanak yasanın iptali için Anayasa Mahkemesi’ne başvurulmasına karar verilmiştir. Mahkeme, şehir hastanelerine taşınacak hastanelerin taşınmazlarının şirketlere devrine ilişkin ihale şartnamesinin açıkça hukuka aykırı olduğunu tespit etmiştir.

2013	<p>KÖO uygulamasına dair yeni yasa yapılarak ilk yasa yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni yasaya "hali hazırdaki hastanelere ait olan arazilerin işletmelere devrini içeren ihale sözleşme ve şartnameleri uygulanmaz" hükmü eklendi ve ihale alan şirketlere türev ürünler dâhil tam hazine garantisi verilmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın yapım işlerine karar verme yetkisi kaldırılmıştır.</p> <p>Kira sertifikasıyla şirketlerin finansal gelirlerine imtiyaz getirilmiştir.</p> <p>Sudan'ın Nyala Kentinde Nyala Sudan Türkiye Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin KÖİ ile yapımına dair protokol kabul edilmiştir. Sağlık Bakanlığı çalışanlarının bu hastaneye atanmasına izin verilmiştir. Görüntüleme ve laboratuvar hizmetleri Türkiye uygulamasının aksine temel tıbbi hizmet olarak kabul edilmiştir.</p>
2014	<p>Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yönetmeliğinde değişiklik yapılarak 500 ve üzeri yatağı olan hastanelere ÇED muafiyeti getirilmiştir.</p> <p>Şehir hastanesi ihalelerine karşı açılan davalardan bahisle "verilecek iptal kararları uygulanmaz" hükmünü içeren yasa değişikliği yapılmıştır. Ayrıca imzalanmış sözleşmelerde bakan onayı ile değişiklik yapılması kabul edilmiştir ve şirketlerin orman alanlarına da hastane yapmalarına olanak sağlanmıştır.</p> <p>Yeni yasanın uygulama yönetmeliği yayımlanmıştır.</p> <p>Hazine garantilerinin uygulama yönetmeliği yayımlanmıştır.</p>
2015	<p>Anayasa Mahkemesi şehir hastanelerinde verilen hizmetlerin denetiminin özelleştirilmesine izin veren ibareyi iptal etmiştir.</p> <p>Kredi kuruluşlarının talebi üzerine uyuşmazlıkların yabancı tahkime tabi olacağına dair kanun yapılmıştır.</p> <p>Sağlık turizmi teşvik kapsamına alınmış ve şehir hastanelerinin sağlık turizmi alanında hizmet vermesi kabul edilmiştir.</p> <p>Türk müteahhitlerin Irak'ta KÖİ modeliyle hastane yapmasına ilişkin mutabakat zaptı kabul edilmiştir.</p>
2016	<p>Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Türk Tabipleri Birliği ve Türkiye Barolar Birliği'nce açılan davada şirketlere sağlanan ÇED muafiyetinin yürütmesinin durdurulmasına karar verilmiştir.</p> <p>Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilen "veya denetletir" ibaresi yeni bir yasayla yeniden düzenlendi.</p> <p>Şirketlere damga vergisi ve harçlar kanunlarından muafiyet getirilmiştir.</p>
2017	<p>Trabzon'a şehir hastanesi yapılabilmesi için kıyı kanuna istisna hükmü getirilmiştir.</p> <p>Şirketlerin inşa edecekleri hastane binalarının belirli bölümlerine karşılık gelecek hisse satışı yapmalarına olanak sağlanmıştır.</p> <p>Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, denetim işinin özelleştirilmesine ilişkin yönetmelik hükmünün yürütmesinin durdurulmasına karar verilmiştir.</p> <p>Şirketlerin kredi fon işlemlerinden doğan damga vergisi ile harçlardan muaf olmalarına dair düzenleme yapılmıştır.</p> <p>696 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameyle (OHAL KHS) kadroya alınacak taşeron işçiler yönünden şehir hastanesinde çalışan işçiler kapsam dışında bırakılmıştır.</p>
2018	<p>2018 yılında şirketlerin yurtdışından döviz kredisi temin etme yasakları kaldırılmıştır.</p>

Kaynak: Pala, 2018

III. Türkiye'de Şehir Hastanelerine İlişkin Açılan Dava Örnekleri

Türkiye'de ilk şehir hastanesi ihalesi 7 Nisan 2011 yılında Kayseri için yapılmıştır. 2009 yılında bir vatandaş, ihale şartnamesi almak için başvuru yaptıktan sonra şartname bedelinin yüksekliğinin rekabetin ve eşitliğin sağlanmasını engellemesi nedeniyle hukuka aykırı olduğundan bahisle ihalenin iptali için dava açmıştır. Davada aynı zamanda dayanak yönetmeliğin bazı maddelerinin iptali ve dayanağı olan yasanın da

Anayasaya aykırılığı sebebiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvuru yapılması istenmiştir¹. Danıştay'da görülen davada “menfaat ihlalinin oluşmadığı” gerekçesiyle davanın reddine karar verilmiştir. Dava dosyasına bir grup sağlık çalışanı imzasıyla gelen tek sayfalık dilekçede, Sağlık Bakanlığı'nın ihale konusunda oldukça deneyimli olmasına karşın KÖO uygulamasına dair her işlemi “danışmanlık hizmet alımı” olarak şirketlere yaptırmasının olası zararlarından söz edilmiştir. KÖO mevzuatına karşı ilk dava Türkiye Eczacı İşverenleri Sendikası tarafından uygulama yönetmeliğinin 2006 yılında yayımlanmasının ardından şirketlere devredilecek alanlar arasında eczanelerin de sayılması nedeniyle “eczane” kelimesinin iptali talebi ile açılmıştır. Dava devam ederken yönetmelikteki değişikliklerle “eczane” kelimesi çıkarılmıştır. Davanın açılmış olduğu tarih itibarıyla yargısal denetim yönünden bir mani olmayacağını belirten Danıştay kararında² iptal kararı verilmiş, karardan sonra Kayseri Şehir Hastanesi ihale ilanı yapılmıştır.

Ankara Etlik ihalesi ile dayanak yönetmeliğin kimi hükümlerinin iptali ve işlemlerin dayanağı olan 3359 Sayılı Kanunun ek 7. maddesinin iptali sebebiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurulması talebiyle Türk Tabipler Birliği tarafından dava açılmıştır. Görülen dava³, Türkiye'de esastan görüşülen ilk dava olma niteliğindedir. Dava dilekçesinde ihalenin, Kamu İhale Kanunu, Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu hükümleriyle birlikte değerlendirilmesi yapılmış, usulsüzlükler açıklanmış, KÖO yönteminin kamu zararına neden olan bir finansman yöntemi olduğu ve hukuka aykırılık tartışması yapılmıştır. İhaleyle şirketlere verilen görüntüleme ve laboratuvar hizmetlerinin tıbbi hizmet olduğu, dayanak yasa ve yönetmelikte “temel tıbbi hizmetlerin şirketlere devredilemeyeceği” kuralına karşın, bu hizmetlerin ihale edilmesinin hukuka aykırı olduğu görülmektedir. Ayrıca, hastanenin kira ve hizmet bedellerinin döner sermaye işletmesinden karşılanacağını kabul edilmesine karşın, sağlık çalışanlarına yapılacak ödemelerin garanti altına alınmamasının yaratacağı özlük hakkı ihlali olarak görülmektedir. Dayanak Kanunun Türkiye'de ilk defa uygulanacak bir sistemin temel ilkelerini belirlemeden uygulamayı yönetmeliğe bırakması yasama yetkisinin devri anlamına geldiği, sağlık hizmetlerinin niteliği gereği kamu görevlileri eliyle verilmesi zorunlu hizmetlerden olmasına karşın, şirketlere hizmet devrinin kamu hizmetlerinin kamu görevlileri eliyle verileceğine ilişkin Anayasa'nın 128. maddesine aykırı olduğu belirtilmiştir (Pala, 2018).

Sağlık Bakanlığı tarafından verilen cevap dilekçesinde; öncelikle Türk Tabipler Birliği'nin ihaleye dava açma yetkisi olmadığı iddia edilmiştir. Yapılan hastanelerin devlet hastanelerinden bir farkı olmayacağı, tıbbi hizmetlerin ihale edilmediği, görüntüleme ve laboratuvar hizmetlerinin tıbbi destek hizmeti olduğu ve KÖO'nun imtiyaz sayılmayacağı belirtilmiştir. İşlem dosyasında ihale şartnamesinde, “Kapatılacak hastanelerin taşınmazları yüklenicilere otel, rezidans, alışveriş merkezi (AVM) yapılmak üzere bedelsiz devredilecektir” yazmaktadır.

¹ Danıştay 13. Daire E: 2009/6677, K: 2015/339, T: 03.02.2015.

² Danıştay 10. Dairesi E: 2006/5525, K: 2009/793, T: 10.02.2009.

³ Danıştay 13. Dairesi E: 2011/3392.

Etlik Şehir Hastanesi'ne taşınacak Dışkapı Çocuk Hastanesi, Ulucanlar Göz Hastanesi, Gazi Mustafa Kemal Devlet Hastanesi, Dr. Sami Ulus Çocuk Hastanesi, Dr. Abdurrahman Yurtaslan Ankara Onkoloji Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Altındağ Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesi, Ulus Devlet Hastanesi, Dışkapı Yıldırım Beyazıt Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ulucanlar Ek Poliklinik Binası, Dr. Zekai Tuhir Burak Kadın Doğum Hastanesi olmak üzere toplam 11 adet hastane bulunmaktadır. Ayrıca Etlik İhtisas Eğitim ve Araştırma Hastanesi boşaltılmıştır. Taşınmazların "kampus harici ticari yer" ismi ile ihale alan şirketlere devredilmesini öngören şartnamenin iptali için dava açılmıştır. Ankara 3. İdare Mahkemesi 23.12.2014 günlü kararıyla, "yasa değişikliği ile şartnamedeki hukuka aykırı uygulamanın ortadan kaldırıldığı" gerekçesiyle davanın reddine karar verilmiş ve karar temyiz edilmiştir (Pala, 2018).

Hastanelerin yer seçimleri ile ilgili dikkatli davranılması gerekmektedir. Bursa'da en değerli tarım arazilerinden biri hastane yapımı için seçilmiş, fakat Bursa Tabip Odası'nın açmış olduğu ve Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi'nin müdahil olduğu davada Bursa 2. İdare Mahkemesi yer tahsisi işleminin iptaline karar vermiştir. İlk üç ihaleye ilişkin ilk karar 6 Temmuz 2012 yılında verilmiştir. Danıştay 13. Dairesi Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı'nın yetki itirazını red etmiştir. Ankara - Etlik, Ankara - Bilkent ve Elazığ ihalelerinin kapatılacak hastanelerin taşınmazlarının şirketlere bedelsiz devrine ilişkin ihale şartnamesinin dayanak yasa ve yönetmelik hükümlerine aykırı olması nedeniyle yürütmesinin durdurulmasına karar verilmiştir (Pala, 2018).

Kayseri İhalesi Sözleşmesi, 10 Ağustos 2011 tarihinde imzalanmıştır. Bunun üzerine Danıştay 13. Dairesi, önce "özel hukuk hükümlerine tabi sözleşmeye idari yargıda dava açılmayacağı" gerekçesiyle dilekçenin ve davanın reddine karar verilmiştir. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 26.05.2014 günlü kararıyla bu kararın bozulmasına, yargı yolu belirlenmesi için davanın esastan görüşülmesi gerektiğine hükmetmiştir. Dosyayı yeniden ele alan Danıştay 13. Dairesi yürütmenin durdurulması talebinin reddine karar vermiştir. Danıştay savcısının görüşünde 3359 Sayılı Kanunun ek 7. maddesinin Anayasa Mahkemesi'nde denetlenmeyen fıkraları yönünden yeniden başvuru yapılması gerektiği, 3359 Sayılı Kanunun ek 7. maddesinde sözleşmelerin özel hukuk hükümlerine tabi olacağına dair düzenleme olmasına karşın bu hükmü içeren yönetmelik iptali ve dolayısıyla hukuka aykırı sözleşmenin de iptali gerektiği belirtilmiştir. 6428 Sayılı Kanun 21 Şubat 2013 günü TBMM'de kabul edilmiş, Anayasa Mahkemesi yeni yasayla yürürlükten kaldırılan 3359 Sayılı Kanunun ek 7. maddesine gündemine almış ve karar verilmesine yer olmadığına hükmetmiştir⁴ (Pala, 2018).

IV. Hastaneler Açısından Gayrimenkul Katma Değer Yönetimi

Maliyet etkinliğine ek olarak, gayrimenkulün örgütsel performansla olası katkıları gün geçtikçe stratejik kurumsal gayrimenkul yönetimine daha fazla dâhil edilmektedir. Gayrimenkulün katma değeri çok boyutlu birden fazla paydaşın dâhil olduğu uygulamadır. Yenilikçiliği teşvik etmek, memnuniyetini artırmak CEO'larla yapılan görüşmelerde hastalar ve personel ile destekleyici (değişimin) kültürü üst sıralarda yer

⁴ T.C. Anayasa Mahkemesi E: 2012/105, K: 2013/71, T:06.06.2013.

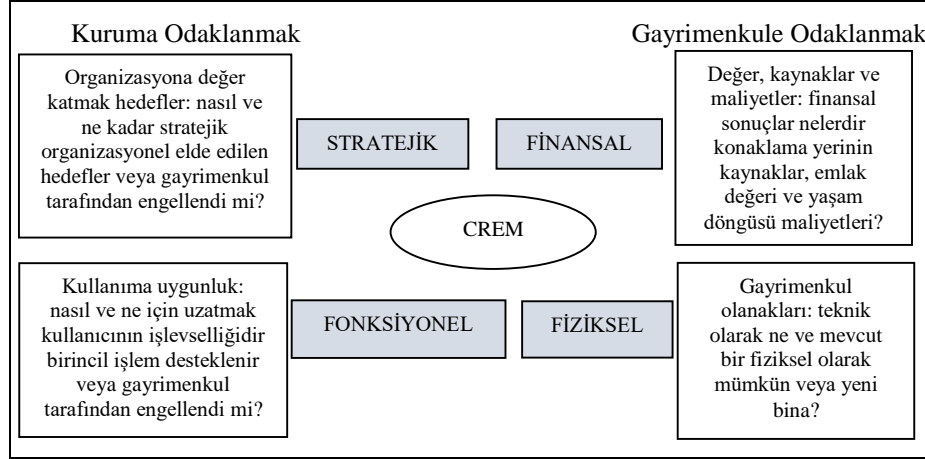
almakta, kurumsal emlak yöneticileri ve hastaneleri proje liderleri olarak görülmektedir. Gayrimenkul müdahaleleri de ayrıca emek verimliliğini, esnekliği ve maliyet azaltmayı desteklemeye yöneliktir. Dikkat çekici bir şekilde, risk yönetimi ve örgütsel süreçleri finanse etmek için gayrimenkul finansal değerini kullanma fırsatları çok daha kısıtlıdır. Hastane gayrimenkulün önemli katma değerleri olarak tanınmakta, kullanım aşamasında olan binalara karşı başlatma aşamasında önceliklerin farklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gayrimenkul, kuruluşa değer katan, kuruluşların örgütsel hedeflere ulaşmak için kullanabilecekleri kaynaklardan biri olarak görülmektedir. Daha az hükümet desteğine doğru bir hamle nedeniyle girişimciliği artırmakta, konaklama yatırım kararlarında örneğin Hollanda'daki hastanelerin kendilerinden daha sorumlu hale geldiği ve bu durumun diğer Avrupa ülkelerinde de olduğu dikkati çekmektedir. Böylece görünür piyasa teşvikleri önemli olan üçüncü sağlık reformu dalgasında (Cutler, 2002) tıbbi harcamaları azaltma rolü dâhil olmak üzere tanı tedavi kombinasyonlarının ayrılmamakta, fiyat konaklama maliyetleri, maliyet etkinliğini teşvik etmek için birçok ülkenin sağlık sisteminin önemli bir parçasını ve pazar teşviklerini oluşturmaktadır. Değişen bağlamda, kurumların aynı zamanda yeni riskleride ortaya çıkaracak olmasına rağmen Kurumsal Gayrimenkul Yönetiminin (CREM) hastanelerde, gayrimenkulün değerine değer katacak stratejik bir varlık olarak yönetilmesine geçtiği, örgütsel stratejiye uygun konaklama stratejisi için para, teknoloji ve diğer kaynaklar gibi organizasyonların kullanılması gerektirdiği vurgulanmalıdır.

Kavram olarak değer, ekonomiden kaynaklanmakta, finansal değer ise maliyetler arasındaki değiş tokuş olarak görülmektedir. Ekonomik literatürde, bir müşterinin değeri de bir müşterinin tercihi olarak tanımlanmaktadır. Bir ürün veya hizmet için müşteri ve ürünün kullanım amacını ne ölçüde karşıladığı müşteri tarafından belirlenmektedir (Woodruff, 1997). Daha geniş bir anlamda gayrimenkulün katma değeri, konaklama biriminin tüm paydaşlar tarafından belirlenen hedeflere ulaşılmasına yönelik algılanan katkısıdır. Yapımcılar, denetleyiciler, kullanıcılar ve teknik yöneticiler ve bunların gayrimenkule bakış açıları gibi politikalar ve farklı paydaşlarla ilgili öznel bir kavram olarak dikkati çekmektedir.

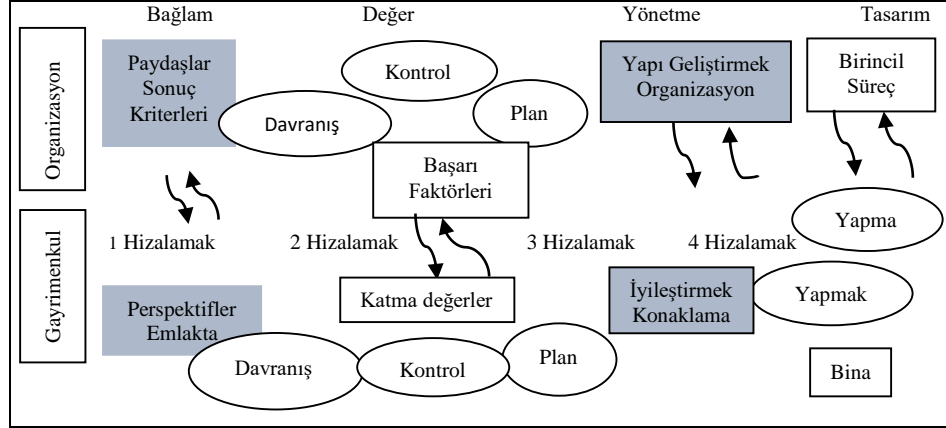
Den Heijer ve De Jonge (2012) gayrimenkul üzerine bakış açılarını dört kategoride sınıflandırmış, Voordt ve Coenen (2012) ise altı farklı katma değer türü izlemiştir. Bu türler; i) kullanım değeri (kullanıcıların ihtiyaçları ve tercihleri ile ilgili kalite), ii) müşteri/tüketici/kullanıcı değeri (paydaşların faydaları ve maliyetleri arasındaki değiş tokuş), iii) ekonomik/finansal/kur değeri (maliyetler ve faydalar arasındaki ekonomik değişimler), iv) sosyal değer (pozitif sosyal etkileşim veya sosyal kimliği pekiştirmek) ve v) çevresel değer (Yeşil FM, FM) ve vi) ilişki değeri (yüksek kaliteli hizmetler almak veya özel bir muamele görmek) olarak sıralanmaktadır (Den Heijer ve De Jonge, 2012) (Şekil 1).

Şekil 1. Gayrimenkulle İlgili Dört Bakış Açısı

Kaynak: Den Heijer ve De Jonge, 2012

Değer, paydaşların algılarına bağlı olduğundan, paydaşları önceden tanımlayabilmeleri gerekmekte, istenilen değerlere ve sonrası hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığı değerlendirilmekte. Yönetilebilir sağlık hizmetleri kalite yönetimindeki ilkeleri kullanmakta, kalite yönetiminde önemli ilkeler; sağlık bakımı, plan, kontrol et eylem döngüsü (Deming, 1950) ve örgütsel yapı, süreç ve sonuç kriterleri ile bağlantı olarak sayılmaktadır (Donabedian, 1998). Deming ve Donabedian'ın ilkeleri, örgütsel strateji ve bakım süreçlerine yönelik strateji, gayrimenkulü hizalamak için değer yönetimi eklemek için bir model haline getirilmiştir (Şekil 2). Bu model; bağlam, değer, yönetim ve tasarım olmak üzere dört adımdan oluşmaktadır. Organizasyonun birincil süreci döngü, kuruluşun ve taşınmaza dayalı olarak değerlendirilmesiyle başlamaktadır. İç ve dış bağlam ile menfaat sahiplerinin sonuç kriterlerinden elde edilen sonuç ölçütlerinin değerlendirilmesi paydaşın hedefleri olarak dikkati çekmektedir. Uygulama amaçları; gelişmiş bir organizasyon yapısı ve daha etkin ve verimli birincil süreçlerle sonuçlanmak ve kuruma değer katan ve performansını destekleyen gayrimenkul müdahaleleridir. Son adım ise organizasyon ve gayrimenkul ile ilgili kararların iyileştirilmiş olup olmadığını kontrol etmektir. Paydaşlar için çıktılar; bağlam ve/veya paydaşların hedefleri değiştiğinde, bu kalite değerlendirmesini tekrar yapmak için zorunlu olacaktır. İstenilen adımları tanımlayan eski adımlar; değerler ve bu değerlerin konaklamada tasarım araştırmacısı tarafından elde edilip edilmediğinin kontrolü ve kullanılan binanın doluluk sonrası değerlendirmesi (POE) olarak sıralanabilir.

Şekil 2. Hastane Gayrimenkulünün Katma Değer Yönetimi

Değişen bağlamda hastane gayrimenkul yönetimi konusunda daha geniş bir araştırmanın parçası olarak (Van der Zwart, Arekesteyn ve Van der Voordt 2009; Van der Zwart vd., 2010; Van der Zwart, 2011), CEO ve gayrimenkul proje yöneticileri ile 15 görüşme yapılmıştır. Görüşmelerde i) hastanenin konaklama için temel stratejik hedefleri nelerdir? ii) hangi gayrimenkul değerlerine öncelik verilir? ve iii) bu değerler hastane binasının tasarımına nasıl dahil edilir? olmak üzere üç ana soru sorulmuştur. Çalışma sonucuna ve literatür taramasına dayanarak dokuz adet katma değer gayrimenkul değeri tanımlanabilecektir (Tablo 3). Bu değerler, gayrimenkulün katma değer algılarının tartışılmasında referans olarak kullanılmış ve görüşme yapılan hastanelerin konaklama yönetimi ve tasarımına ilişkin değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Gayrimenkulün CREM Literatüründeki Katma Değer Değerleri

Gayrimenkul Katma Değeri	Tanım
Maliyetleri Azaltmak	Yatırım maliyetlerini, sermaye maliyetlerini, işletme maliyetlerini ve diğer gayrimenkulleri azaltmak tüm yaşam döngüsü boyunca ilgili maliyetler
Verimliliği Artırmak	Üretim için aynı miktarda kaynakla üretimi artırmak veya daha verimli bir kullanımla daha az gayrimenkulle aynı üretim
Kullanıcı Memnuniyetini Artırmak	Ziyaretçiler, müşteriler ve çalışanlar gibi tüm son kullanıcılar için fonksiyonel, keyifli ve konforlu yerler oluşturmak
Kültürü Geliştirmek	Paylaşılan değerleri ve davranış kurallarını desteklemek
Yenilikçiliği Artırmak	Gayrimenkul yoluyla birincil süreçlerin, ürünlerin ve hizmetlerin yenilenmesini ve iyileştirilmesini teşvik etmek
Görüntü Desteği	Bir gayrimenkulü örgütsel marka olarak kullanarak kurumsal hedefleri ifade etmek misyon, vizyon ve kültür
Esnekliği Artırmak	Gelecekteki mekansallığı kolaylaştırmak için gayrimenkulün esnekliğini ve uyarlanabilirliğini dâhil etmek, teknik, organizasyonel ve adli düzenlemeler
Finans Pozisyonunu İyileştirmek	Birincil sürece yeniden yatırım yapmak veya gayrimenkulü bir varlık olarak yöneterek kuruluşun genel mali durumu
Riskleri Kontrol Etmek	Gayrimenkulle ilgili teknik ve finansal riskleri önceden tahmin etmek

Görüşülen kişilere göre, hastanelerin birinci önceliği, iyi bir sağlık hizmetini düşük maliyetle sunmaktır. Ancak aynı zamanda örgütsel hedefler ve sağlık süreçlerini etkin ve verimli bir şekilde yönetmek için gayrimenkul ikincil öncelik olarak görülmektedir. Süreçler ve işletme ekonomisi üzerindeki etkisi bakımın kolaylaştırıcı rolüyle her zaman incelenmektedir. Birincil süreci desteklemek için bina işlevsel, çekici ve konforludur. Bir yandan da hastanın ihtiyaçları ve refahı için binanın desteklemesi gerekmektedir. Öte yandan, bina keyifli ve üretken olduğunda sağlık personeli için çalışma ortamının uygun hale gelebileceği gözardı edilmelidir. Bu nedenle, bina multidisipliner ve hasta odaklı çalışma süreçleri gerektirmektedir. Dikkat çekici bir şekilde, sürdürülebilirlik olarak algılanmasına rağmen önemli ve kurumsal sosyal sorumlulukla bağlantılı, esas olarak yatırım ve işletme maliyetleridir. Çalışmadan çıkan diğer beş ana sonuç aşağıda gibi özetlenebilir:

a. İnsanlar Kilit Nokta: CEO'lar ve gayrimenkul proje yöneticileri tarafından yeniliğin desteklenmesi, hasta ve çalışan memnuniyeti ve kültürüne büyük önem verilmiştir. Bu değerler binanın yaşadığı kullanıcıların deneyimiyle ilgili görülmektedir. İnovasyonu teşvik etmek ve örgüt kültürünü iyileştirmek için alınacak önlemler, sosyal sağlık profesyonellerinin yapabileceği buluşma yerleri oluşturarak etkileşim ve iletişim bilgi ve fikir alışverişinde bulunmaktır. Yenilikçi ofis konseptlerinin kullanımına referanslar yapılması ve tıp uzmanları için bir arka ofis oluşturulması önemlidir. Hasta memnuniyeti çoğu zaman misafirperverlikle bağlantılı olmasına rağmen sağlığa katkıda bulunmak amacı ile nihai iyileşme ortamı ve Planetree kavramı hastaların refahı için önemli görülmektedir.

b. Konaklama Biriminin Birincil Süreçlere Uyumu: Genel bir değer; ilgili gayrimenkul değerleri verimlilik artışı ve maliyetlerin azaltılması için makul bir fiyata en uygun sağlık hizmetini sağlamaktır. Gayrimenkulün sermaye maliyetini düşürmek sağlık ürünleri ve hizmetlerin fiyatını düşürmektedir. Binanın esnekliğini ve uyarlanabilirliğini optimize etmek çoğu zaman binayı sürekli değişen sağlık hizmeti süreçlerine göre ayarlayabilmek ve artırmak değişen bağlamda verimlilik olarak ortaya çıkmaktadır.

c. Öncelikler İnşaat Aşamasına Bağlı: Binanın görüntüsü gibi birtakım gayrimenkul değerlerinin sonradan özelleştirilmesi mümkün görülmemektedir. Binanın tamamlanması ve bu nedenle ilk aşamada ve binanın tasarımı gereklidir. Taşınmazın statik karakterinden dolayı, önemi azalacak, bina gerçekleştirildikten sonra riski kontrol etmek ve gayrimenkulün varlık olarak kullanılması, fiziki varlığı ile yakından ilgili olacaktır. Taşınmazın gelecekteki değeri ve değişen kullanıcı gereksinimlerini ve uyarlamalı yeniden kullanımı kolaylaştıran fırsatlar, binanın görünümü gayrimenkul özelliklerini belirlemektedir.

d. Sektöre Bağlı Tanımlar: Çalışmada ankete katılanlar kullanıcı memnuniyetini hasta ve çalışan memnuniyeti olarak yorumlamışlardır. Görünüşe göre, hasta memnuniyeti ve çalışan memnuniyeti gayrimenkulün iki ayrı katma değeri olarak algılanmaktadır. Şimdi ve gelecekte hastaneler bağlamında gayrimenkul yatırımdan yüksek getiri elde etmek için kullanılması önemli bir sorun olarak tanınmamaktadır. Gayrimenkul olarak araç seçimi finansman olanaklarının artırılması riski kontrol etmeye

yönelik önlemlerle karşılaştırılabilir görünmektedir. Uygulama işlevsel katmanların, binanın sıcak bir kat (ameliyathaneler), ofis, otel bölümlerine bölünmesiyle pazarlamayı geliştirmek için bir araç olarak (yatak odaları) ve laboratuvarlar sıklıkla belirtilmiş ve fonksiyonel yaşam döngüsünün sonunda hastanenin gelecekteki elden çıkarılması belirtilmiştir.

e. Farklı Paydaşlar İçin Değer: Katılımcılara, hastane binasının gayrimenkulün katma değerlerinin tasarımında nasıl görüldüğü sorulmuştur. Yanıtlar, somut tasarım müdahalelerinde konaklama konusunda soyut vizyonlar konusunda, katma değer kavramıyla ilgili derneklerden farklılık göstermektedir. Bütün bu farklı cevaplar yazarlar ile gayrimenkul üzerine, stratejik, finansal, işlevsel ve fiziksel olmak üzere dört bakış açısıyla bağlantılı olarak görülmektedir (Den Heijer ve De Jonge, 2012) (Tablo 4).

Tablo 4. Gayrimenkulle İlgili Dört Bakış Açısına Bağlı Hastane Gayrimenkulünün Katma Değerleri

Gayrimenkul Üzerine Gerçek Katma Değer	Stratejik	Finansal	Fonksiyonel	Fiziksel
Yenilikçiliği Artırmak	Sürekli bir süreç olarak yenilik sağlık hizmetlerini optimize etmek; sağlık hizmeti sağlayanların sayısı	Ayrılmış finansman sistemi tedavi ve bakım bütçeleri çelişkilidir	BİT hasta bilgisi; Merkez bekleme sistemi; hasta asansör sistemlerinin kullanımı	Sağlık personelinin her biriyle tanışabileceği yerler diğer; beceri plakaları ve bilgi gibi tesisler merkezi; tek hastada minimum güvence yatak odaları
Kullanıcı Memnuniyetini Artırmak	Genel olarak insan merkezlidir; iyi personeli çekmek ve tutmak	Gayrimenkullere ekstra yatırım yapılması iyileşme ortamı	Hastaların refahı; merkez bekleme kavramı; tıbbi işlemlerin yapıldığı süreçler hasta ve merkezi süreçler merkezi duruyor	Hasta odalarının mimari kalitesi; tek hasta yatak odası
Kültürü Geliştirmek	Dıştan takma motor olarak gayrimenkul organizasyon; personel arasındaki iletişimi iyileştirin ve sağlık profesyonelleri		Ön-arka ofis kavramı; büro kavramı (esnek çalışma, masa paylaşım); bina etkileşimi destekliyor insanlar arasında	İnsanların buluşabildiği yerlere dikkat etmek
Maliyetleri Azaltmak	Gerektiği kadar metrekare yok	Yeni temelli gelecek açılımlar iş planları; ölçeğine uygun yatırım seviyesi bina; yatırım maliyetlerini	Paylaşılan alanın azaltılması çalışma alanları; her alanın katı bir şekilde bütçelenmesi	Bakım dâhil yaşam döngüsü maliyetleri ve enerji; dar yapılı binalara sahip sade planlar düşük ilk yatırım

		kontrol etmek ve gerçek gayrimenkulle ilgili maliyetler		maliyetleri; hastane geleceği için sürdürülebilirlik geleneksel kanıt ve daha az güveniyor enerji kaynakları
Verimliliği Artırmak	Profesyoneller işlerini yapabilir mümkün olduğu kadar verimli bu sağlık hizmetini sağlamak	Bölüm başına yıllık alan bütçeleme üretim ve ciro bazında; üretim oranları; boş yataklar	Optimal sağlık hizmetlerini kolaylaştırmak süreçleri; ön / arka ofis kavramları; şifa ortamı; tek kişilik yatak odası	Merkezileşme yüksek teknik fonksiyonlar sıcak yerde; mekânsal kümeleme; lojistiği hastadan ayırma ve personel akışları
Esnekliği Artırmak	Bina ömrü boyunca değişen işlerin desteklenmesi süreçleri ilk aşamada önemli, mesleki aşama sırasında verilen bir gerçek	Gelecekteki esnekliğe ekstra yatırımlar; genişletilebilirliğe ön yatırımlar; alan kiralama imkânı	Adaptasyon; çok fonksiyonel alan kullanımı; danışman ve tedavi paylaşımı odalar, koğuşlar ve diğer tesisler; standartlaştırıcı yerler; esnek ofis konsepti	Farklı kılan sağlam yapı düzenleri mümkün; ayrılmış teknik kurulumlar; standardizasyon; destek yapısı ve doldurma; genişleyen olanakları
Görüntü Desteği	Her ikisi de bir pazarlama aracı olarak bina çalışan olarak (potansiyel) hastalar için kullanarak rekabet avantajını artırmak	Mimari kaliteye ekstra yatırım	Şifa ortamı; tek kişilik yatak odalarının yüzdesi; hastane tanınabilir olarak hastane	Güzel ve kolay erişim yeri; güzel genel mimari görünüm
Kontrol Riskleri	Sağlık işlemlerinde risk azaltma	İş durumu; taşınmazın pazarlanabilirliği; özel şirket, emlak şirket; dış klinikler kiralınması	Mevcut kapasiteyi optimize etmek için daha uzun açılış saatleri	Daha fazla metrekare ile ince fit bina Gerektiği gibi metre; daha uzun süre dış kaynak bakımı sağlama dönemi; yüklenici ve teknoloji uzmanı ilk aşama ve tasarım süreçleri
Finans Pozisyonunu İyileştirmek	Üretim, gayrimenkul için daha fazla bir kaynaktır bir varlıktan daha fazlasıdır	Paydaş olarak bankalar; gerçek hastanede özel yatırım arazi; taşınmazın pazarlanabilirliği bir varlık olarak gayrimenkul; (potansiyel) konum değeri; kentsel alan geliştirme	Sağlık hizmetlerini optimize etmek arasında seçim binanın ömrü boyunca veya pazarlanabilirlik sonrası	Katman yaklaşımı (sıcak zemin, otel, ofis ve endüstri); yer potansiyeli

Dört paydaş bakış açısına bağlı dokuz katma değer çerçevesi, stratejik ve taktiksel seviyelerde hastane konaklama ile ilgili karar vermede referans olarak görülmektedir. Hastane binaları ve diğer sağlık tesislerinin brifingi, tasarımı ve yönetimi için böyle profesyonel bir konaklama stratejisinin geliştirilmesi ve uygulanmasına girdi sağlamakta ve çok çeşitli konaklama çözümleriyle ilgili dernekler, hastane gayrimenkullerinin katma değerlerini oluşturmaktadır. Ayrıca, diğer sektörlerde de uygulanabilmekte, gayrimenkul ile değer katma araştırmalarının olabilirliği dikkati çekmektedir. Bir sonraki adım, farklı ölçeklerdeki emlak portföyü, binalar, bölümler ve yerler için katma değerleri derinlemesine işletmek ve ölçüm araçlarını geliştirmek olabilecektir.

V. Sonuç

KÖO bir özelleştirme yöntemi olup, yurtdışındaki örnekleri KÖO girişimlerinin hastaların değil, finansörlerin yararına hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. KÖO ile yapılan altyapı yatırımları alışılmış ihale süreçleri ile kıyaslandığında KÖO yönteminin daha maliyetli olduğu belirtilmiştir. İngiltere’de sağlık alanında KÖO ihalelerini alan şirketlerden birinin 2018 yılında iflası ile (Carillion) ortaya çıkan sorunlar, başta hastalar olmak üzere KÖO modelinin uygulandığı ülkelerdeki herkesi yakından ilgilendirmektedir. Carillion, Birleşik Krallık’ta çeşitli alanlarda hükümetle yaklaşık 450 adet sözleşme imzalamış, kamu sektörü için önemli bir tedarikçi durumunda yer almakta iken hükümet, Carillion’nun iflasından sonra kamu hizmetlerini sürdürmek üzere ek finansman sağlamak zorunda kalmıştır.

Dünya örneklerine rağmen Türkiye’de şehir hastaneleri için kamu tarafından bedelsiz olarak verilen bir araziye, projesi Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenmiş binalar için ihaleye çıkılmakta; ihaleler genel olarak tıbbi malzeme teknoloji, inşaat ve finansman alanlarında faaliyet gösteren şirketler grubu tarafından alınmaktadır. İhale şartnamelerine göre hastane binalarının inşaatı 3 yıl içerisinde bitirilmek üzere (birçok hastanede bu sürelere uyulamamıştır) bu şirketler tarafından yapılacak binaların, kiralama süresi 25 yıl bakım onarımı da ihaleyi alan şirketler tarafından yerine getirilecektir.

Şehir hastaneleri ile ilgili karar yüksek planlama kurulu (YPK) tarafından verilmektedir. YPK, şehir hastanelerinin inşasına, yapılması planlanan hastanedeki yatak sayısı ne kadar ise o kadar yatağın halihazırdaki hastanelerden azaltılması veya halihazırdaki hastanelerin kapatılması suretiyle izin vermektedir. Hastane inşaatının bitmesinin ardından, halen hizmet sunan devlet hastaneleri yeni binalara taşınmakta, şehrin içinde kalan eski binalar kapatılmakta; böylece şehir hastanesi açılan bir şehirde Sağlık Bakanlığı hastanelerinde yeni hasta yatağı oluşmamaktadır. Örneğin; Adana il merkezinde kamu hastaneleri önceden 3.011 yatak kapasitesi ile hizmet verirken, şehir hastanesi açıldıktan sonra 3.025 yatak kapasitesi ile hizmet vermeye başlamışlardır.

Türkiye’de şehir hastaneleri konusunda ilk sıralarda gelen sorunların başında; hastane binaları ve ekipmanının kamu açısından yüksek maliyetli olması gelmektedir. Şehir hastanesi yapımı için yapılacak olan ihalede Sağlık Bakanlığı’nca belirtilen sabit yatırımın tutarı ve yıllık ödenecek kira tutarlarına bakıldığında bu tutarların çok yüksek miktarda olacağı olasıdır. Türkiye’de şehir hastanelerine verilen Hazine garantilerinin

yarattığı borç büyüklüğü ve uzun vadede kamu maliyesine vereceği zarar uluslararası para fonu (IMF) tarafından da dile getirilmiş, Türkiye'nin Portekiz'in kriz öncesi görünümünde olduğu belirtilmiştir. Şehir hastanelerini yapan ve işleten şirketlere (mülga) Kalkınma Bakanlığı yeni ismi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın raporuna göre 18 adet şehir hastanesi için kira bedeli olarak 25 yılda 30,3 milyara yakın ABD doları ödenecektir. Yapılması düşünülen şehir hastanesi sayısı 32 adet olduğuna göre, Türkiye'nin yalnızca şehir hastanelerinin kullanım bedeli için 2050 yılında kadar sürecek 50 milyar doların üzerinde bir borç yükü ile karşı karşıya bırakıldığı öngörülebilmektedir. Devletin yapacağı yatırımları belli bir programa göre yapması durumunda, vatandaşlara külfet olan çok maliyetli uzun vadeli borç veya kira ödemesi yaparak KÖO gibi metodları uygulamasına gereklilik duyulmayacaktır.

Türkiye'de şehir hastaneleri açısından diğer problemler ise kaynak yaratma yöntemi seçimi (kamu için çok maliyetli bir yapı, taşınması düşünülen kamu hastanelerinin ödeme konusunda problem yaşamaları, Hazinesinin garantör olması ve konkordato halinde takip edilecek usul) yer seçiminde yaşanan sorunlar (tarım arazilerinin imara açılması sonucunda sel bölgelerinde inşaat yapılabilmesi), şehir merkezlerindeki hastanelerin feshedilmesiyle beraber vatandaşların yeni yapılan hastanelere ulaşımında yaşanacak problemler (coğrafi iktisadi erişebilirlik), taşınması gereken kamu hastanelerinin boşaltacağı yerlerin pozisyonu (ihaleleri almış olan müteşebbislere devredilmesi ihtimali) ve taşınması planlanmış olan kamu hastanelerindeki hem destek hem de sağlık hizmetlerinin sunulmasına ilişkin ayrıcalıklar ve sağlıkta istihdam edilenlerin özlük ve istihdam hakları gibi problemler olmak üzere sıralanabilecektir.

Kamunun kısıtlı kaynaklarının yatırımlara yetmemesi gerekçesiyle gündeme getirilen özel kesime, içinde hastane binaları, destek hizmet binalarının yanında hasta ve hasta yakınlarının kullanımına, tüketimine dönük mal ve hizmet üretiminin gerçekleştirileceği sağlık kampüslerinin yapımı, önemli sorunlara yol açabilecektir.

Dokuz adeti bitmek üzere olan 30 adet şehir hastanesinden tamamlanan 4 adetinin bile şimdiden Hazine'den 1 yıl için 2,6 milyar TL kullanması, inşaat halindeki 17 adet hastanenin ve planlaması süren 9 adet hastanenin yükleriyle birleşince ortaya kamu maliyesine genel bütçeye ağır yük getireceği tahmin edilmektedir. Anlaşmaları döviz üstünden yapılan projeler, 2015 yılından itibaren hızlanan döviz fiyat artışları sonucu, maliyetlerin ve kira taahhütlerinin, garantilerin TL karşılıklarını da artırarak, yükü daha da ağırlaştırmaktadır.

Sağlık Bakanlığı bütçe kaynaklarını yatırım harcamalarına ayırmak yerine, kiralama yoluyla ihtiyaçları karşılamının iyi bir seçim olduğu savını haklı çıkaracak bulgular, ortada olmadığı gibi ağır bedeller ödeneceğine ilişkin belirtiler ortaya çıkmaktadır. Bunun ötesinde, coğrafi konumlarıyla kentlerin dışında, erişimi zor olan bu kampüslere, hasta ve hasta yakınlarının ulaşımı ek harcamalara yol açtığı gibi, zorunlu mal ve hizmetlerin fiyat dikte eden kampus işletmelerinden satın alınmak zorunda bırakılması, vatandaşları daha çok mağdur etmeye başlayacaktır.

Türkiye'de kamu yatırım ve projelerinde temel sorun finansal kaynak problemi olup kamunun yeterince özkaynaklarının bulunması olarak kamunun yatırım yapılabilmesi için

KÖOM uygulaması bir zorunluluk olmaktadır. Fakat kamunun bu yatırım ve projeleri ranta neden olmaktadır. Bu rant dolayısıyla yapılan projelerin çevresinde değer artışı oluşmaktadır. Bu rantın veya değer artışının kamuya kazandırılması gerekmektedir. Bunu yapabilmek için Türkiye’ de hukuki ve teknik bir ortam oluşturulması bir zorunluluktur. Bu amaç ancak gayrimenkul yönetimi ve geliştirme konusunda tecrübeli ve eğitilmiş uzmanlar aracılığıyla mümkün görülmektedir.

Diğer KÖO projelerinde olduğu gibi, 25 yıllık sözleşmelerin bağlayıcı hükümleri, iktidarlar değişse bile, gelen hükümetlerin elini kolunu bağlayıcı niteliktedir. Mevcut durumda 4 adeti tamamlanan ve 17 adeti inşaat halinde olan bu rantabl olmayan sağlık sözleşmeleri ile ilgili zararın neresinden dönülebileceği konusu, ayrıca tartışılmalı, hiç olmazsa sözleşmesi imzalanmamış projeler için tekrar düşünülmeli, diğer projelerin her biriyle ilgili kamu yararı ön planda tutularak neler yapılabileceği nasıl revize edileceği ve gerekirse kamulaştırmaya gitme seçenekleri tartışılmaya açılmalıdır.

Kaynaklar

- Anonim. (2017). [<http://sesankara.org/wp-content/uploads/2017/12/Ses%C3%87al%C4%B1%C5%9Ftay.pdf>].
- Anonim. (2019a). TTB 2012. Soru ve Yanıtlarla Sağlıkta Kamu Özel Ortaklığı. [www.ttb.org.tr]. TTB Yayını.
- Anonim. (2019b). Sağlık Bakanlığı 2019 Bütçe Sunumu. [www.sağlık.gov.tr].
- Cutler, D. M. (2002). Equality, Efficiency and Market Fundamentals: The Dynamics of International Medical Care Reform. *Journal of Economic Literature*, 40(3); 881- 906.
- Den Heijer, A. C. and De Jonge, H. (2012). Linking Decisions and Performance: Adding Value Theories Applied To The University Campus. In P. A. Jensen, D. J. M. v.d. Voordt & C. Coenen (Eds.), *The added value of facilities management: concepts, findings and perspectives*. Lyngby: Polyteknisk Forlag.
- Deming, W. E. (1950). *Elementary Principles of The Statistical Control of Quality*: Juse.
- Donabedian, A. (1988). The Quality of Care. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 260(12); 1743-1748.
- Kerman, U., Altan Y., Aktel M. ve Eke, E. (2012). Sağlık Hizmetlerinde Kamu Özel Ortaklığı Uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3); 1-23.
- Pala, K. (2013). Sağlık Alanında Kamu - Özel Ortaklığı: Birleşik Krallık Deneyimi. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 28(6); 432-435.
- Pala, K. (2018). Türkiye’de Sağlıkta Kamu - Özel Ortaklığı Şehir Hastaneleri. *Türk Tabipleri Birliği Şehir Hastaneleri İzleme Grubu. İletişim Yayınları*, 1.Baskı.
- Woodruff, R. B. (1997). Customer Value: The Next Source For Competitive Advantage *Journal of The Academy of Marketing Science*.

[https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/3725929/mod_resource/content/1/1.%20woodruff%201997%20Customer%20Value.pdf].

- Yılmaz, F. Y. ve Karakaş, D. G. (2011). Devlet / Kamu Üzerine Yeniden Düşünmek. *Sağlık Alanında Kamu Özel Ortaklığı Sempozyumu, 6-7 Mayıs 2011. Türk Tabipler Birliği Yayınları, 3*, 245.
- Şahin, M ve Uysal, Ö. (2012). *Kamu Maliyesine Etkileri Açısından Kamu Özel Sektör Ortaklıkları Üzerine Bir Değerlendirme. Maliye Dergisi, 162*, 155-174.
- Van der Zwart, J., Arekesteyn, M. H. and Van der Voordt, D. J. M. (2009). Ways To Study Corporate Real Estate Management In Healthcare: An Analytical Framework. *Paper Presented at the HaCIRIC Conference, Brighton, UK.*
- Van der Zwart, J., Van der Voordt, T. and De Jonge, H. (2010). Private Investment in Hospitals: A Comparison Of Three Healthcare Systems and Possible Implications For Real Estate Strategies, *HERD, 3(3)*, 70.
- Van der Zwart, J. (2011). Real Estate Added Value and Decision Making in Hospital Infrastructure. Paper Presented at the HaCIRIC International Conference, Global Health Infrastructure Challenges for The Next Decade.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ALIAĞAOĞLU, A. ÇETİNKAYA, S. (2021). Türkiye'de Değişen Belediye Logoları: Küreselleşme ve Başka Nedenler. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 44-64.

Türkiye'de Değişen Belediye Logoları: Küreselleşme ve Başka Nedenler

Alpaslan ALIAĞAOĞLU (*)

Sema ÇETİNKAYA (**)

Öz: Kentler çok nüfuslu, çok işlevli, tarımsal işgücünün önemli olmadığı, farklı yaşam biçimlerine sahip insan yapımı merkezi yerlerdir. Kentler küreselleşme sürecinin sahnelendiği mekânlardır. Bu süreçte yaşanan değişim ve dönüşümler kentlerde açık bir şekilde gözlenebilmektedir. Bu değişimlerin toplamı veya bir kısmı logolarla anlatılabilmektedir. Logolar farklı bilimlerden incelenmektedir. Pazarlama, iletişim, resim, sanat tarihi, turizm ve coğrafya logoları farklı şekillerde ele alınmaktadır. Logolar kent kimliğinin özü veya özetidir. Onlar farkındalık oluşturan ve özgünlüğü ifade eden değişen varlıklardır. Bu çalışmada Türkiye'de bazı belediye logolarındaki değişim ele alınmıştır. Veriler google'den temin edilmiş, yorumlayıcı anlamaya yönelik coğrafik içerik analizi yapılmıştır. Logolardaki değişimin temel nedeni daha çok küreselleşmedir. Küreselleşme geçmişe dönme veya nostalji duygusunu, tarihi değerlere sahip çıkmayı, rekabet etmeyi, markalaşmayı teşvik etmektedir. Siyasi nedenler de logoları etkilemektedir. Bu açıdan logolar siyasi erkin ideolojik öncelikleri arasındadır. Kuşkusuz logolardaki değişim nedenleri her zaman tek nedene bağlanamaz. Nostalji güdüsü, kişisel nedenler, modanın değişimi, nüfus artışı ve şehirlerin büyümesi başka nedenler olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, logo, değişim, küreselleşme, politik görüş.

Changing Municipal Logos in Turkey: Globalization and Other Reasons

Abstract: With different lifestyles, cities are multi-populated, multi-functional, man-made central places where agricultural workforce is not important. Also, cities are places where the globalization process is staged. The changes and transformations experienced in this process can be clearly observed in cities. The sum or some of changes can be explained by logos. Logos are studied by different sciences. Marketing, communication, painting, art history, tourism and geography treat logos differently. Logos are the essence or epitome of urban identity. There are changing beings that create awareness and express authenticity. In this study, changes in some municipal logos in Turkey were discussed. The data was sourced from google, and geographic content analysis was conducted for interpretive understanding. The main reason for the change in logos is more globalization. Globalization encourages a return to the past or a sense of nostalgia, ownership of historical values, competition, and branding. Political reasons also influence logos. In this respect, logos are among the ideological priorities of political power. Of course, the logos cannot always be linked to one reason. The motive for nostalgia, personal reasons, the change of fashion, population growth and the growth of cities appear as other reasons.

Keywords: Turkey, logo, change, globalization, political view.

*)Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, (e-posta: alpaslan38ster@gmail.com), ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-6198-3878>

**) Arş. Gör. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, (e-posta: semacetinkaya57@gmail.com), ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-6198-3878>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 05.02.2021
Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021
DOI:10.53487/ataunisosbil.875426

I. Giriş

Kentler doğa, tarih ve kültürün cisimleş halidir. Kentlerde tüm bir geçmişin, fiziksel çevrenin, yapılı çevrenin ve farklı yaşam tarzlarının yansıması bulunur (Takış, 2013-14). Kentlerin adları, kimlikleri, ruhları, kokuları ve sesleri yanında logoları da vardır. Logo kavramı Latince Logostan gelmektedir. Konuşma ve mantık anlamına sahiptir. Logolar kendisini görenlere seslenir, ancak kullanımı mantıklı olmalıdır (Çamdereli, 2004). Logolar kentleri diğer kentlerden ayrı kılan eşsiz sembollerle doludur. Çok nüfuslu, çok işlevli, tarımsal işgücünün önemli olmadığı, farklı yaşam tarzlarına sahip, insan yapımı ve merkezi yerleşmeler olan kentler" beton kitap" (Hugo, 1996: 64)olarak da tarif edilmektedir. Kentler değişimin sürekli olduğu yerleşmelerdir. Bu değişim bugün küresel ölçekte yaşanmaktadır. Bu duruma bağlı olarak beton kitabın değişik zamanlarda farklı baskıları yapılmaktadır. Bu kitabın kapağında logolar bulunmaktadır. Logolar da her baskıda değişime uğrar. Onlar kentleri, kentlerin sahip oldukları sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik özellikler yanında yapı ve doğal çevreyi de anlatırlar. Logolar insanlar için mekân ve yerle ilgili duygu ve düşüncelerini ortaya koyarlar. Değişen koşullara uyum sağlama çabasında kentler gibi logolar ve bunlarda kullanılan semboller de zamanla yeniden üretilmektedir. Bu çalışma belediye logolarında yaşanan değişimi ve bu değişimin nedenlerini ortaya koymaktadır. Değişimin arka planında çeşitli nedenler vardır. Küreselleşmeyle ortaya çıkan kaos ortamı, kentler arasında yaşanan rekabet, ekonomik temeldeki değişim ve siyasi nedenler bunlar arasındadır.

Coğrafya insan eylemiyle değişen yeryüzünün yani mekânın incelenmesidir. Coğrafya bilimi de logoları ele almaktadır. Çünkü onların üzerindeki semboller doğal ve beşeri coğrafya özelliklerinden esinlenmektedir. Coğrafya bilimi iki başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar fiziki ve beşeri coğrafyadır. Fiziki coğrafya yeryüzünün fiziki kısımlarıyla ilgilidir. Beşeri coğrafya insanı, özelliklerini, faaliyetlerini çevresiyle ilişki içinde ve meydana getirdikleri mekânsal örgütlenme biçimiyle ele alır. Bu nedenle fiziki coğrafyaya kıyasla daha geniş inceleme alanı vardır (Tümertekin ve Özgüç, 2017). Hastalıklar, suçlar, spor, müzik, duvar yazıları, mekâna bağlı sembolizm beşeri coğrafyanın bazı inceleme konularıdır. Bu yönüyle sembol veya sembollerden oluşan logolar coğrafi açıdan ele alınabilir. Ancak bu tasarım ilkeleri şeklinde değil coğrafi içerik analiziyle ilişkilidir. Bu konuda ülkemizde farklı yerleşme veya il dâhilindeki ilçelerin belediye logolarının coğrafi içerik analizi yapılmıştır. Bu çalışmalara göre logolarda bazen beşeri çevre bazen de fiziki çevre elamanları sıkça kullanılmıştır. Başka bilim dalları da logolarla ilgilidir. Onlarda Türkiye' deki valiliklerin veya il dâhilinde kurumlar ait logoları gerek tasarım elamanları, ilkeleri, içerik açısından anlambilimsel olarak değerlendirmişlerdir. Turizm ve pazarlama da logolarla ilgilidir. Şehirlerin imajı ve markalaşması sürecinde logolar kullanılmaktadır. Logolardaki değişim konusunda çalışma, bir çalışma dışında (Şenol, 2020) yapılmış değildir. Bu çalışmada Türkiye'de belediye logolarındaki değişimin arka planı ele alınmaktadır. Çalışma Türkiye'de

değişen bütün belediye logolarının tam bir listesini vermek amacıyla değildir. Ancak iki sorunun cevabını bulmaya yöneliktir. Bunalar aşağıdaki gibidir:

1. Politik görüşte meydana gelen değişim belediye logoları nasıl etkilemiştir?
2. Küreselleşme süreci belediye logolarının yeniden tasarımını nasıl etkilemiştir?

Çalışma giriş bölümü dışında üç başlık altında ele alınmaktadır. Yöntem kısmında çalışmanın yöntemi verilmektedir. İlgili yayınlar ikinci alt başlıktır. Bu bölümde, yabancı ve yerli kaynakların taraması yapılmaktadır. Kavramsal çerçeve başka bir bölümde ele alınmaktadır. Bu bölüm üç alt başlıktan oluşmakta ve çalışmanın arka planını vermektedir. "Türkiye'de değişen belediye logolar" başlığı başka bir bölümü nitelemektedir. Logolardaki değişim, nedenleri ve coğrafi içerik analizi bu bölümde yapılmaktadır. Makale sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır. Bu bölümde problem tekrar ifade edilmekte, mevcut literatürle karşılaştırma yapılmakta ve genellemelere gidilmektedir.

A. Yöntem

Türkiye'de belediye logolarındaki değişimi esas alan bu çalışmada hümanistik yaklaşım kullanılmıştır. Hümanistik yaklaşım yorumlayıcı anlamaya yönelik yaklaşımdır. Hümanistik yaklaşıma göre bilimsel coğrafya insan deneyiminin tamamını açıklayamaz. Bunlar bireyler ve gruplar ile yer ve coğrafi görünüm arasında derin, öznel ve çok karmaşık olan ilişkileri anlamaya çalışırlar (Uğur ve Aliğaoğlu, 2019). Çalışmada kullanılan veriler internet ortamından elde edilmiştir. Google arama motoruna, "logosu değişen belediye yerleşmeleri" yazılarak, logosu değişmiş, yakın zamanlı değişen ve değişme ihtimali olan belediyeler belirlenmiştir. Genel olarak eski ve yeni logolar tespit edilmiştir. Değişen logoların halihazırda kullanılması dikkate alınmamış, logolar değişim nedenlerine göre coğrafi içerik analizi yapılmış, eski ve yeni logolar tahlil edilmiştir. Değişim nedeni aynı olan logolardan rastgele bir örnek verilmiştir. Değişim nedenlerinin tespiti logoların incelenmesi sonrasında öznel olarak yapılmıştır. Bu durum çalışmanın sınırlılığı olarak kabul edilebilir. Doküman analizi kullanılan başka bir yöntemdir. Başka bir anlatımla literatür taraması, konuyla ilgili yayımlanmış çalışmaların; gözden geçirme, değerlendirme ve sentezleme yöntemidir (Demirci, 2014).

B. İlgili Yayınlar

Logolar konusunda farklı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı bir il dâhilinde bulunan belediye yerleşmelerindeki logoların coğrafi içerik analizi şeklindedir. Bu tür çalışmalar daha çok coğrafyacılar tarafından yapılmıştır. Sinop (Şenol ve Saraçoğlu, 2013), Kocaeli (Uzun ve Özcan, 2014), Balıkesir (Aliğaoğlu ve Çıldam, 2015), Erzurum (Aliğaoğlu ve Uğur, 2018), Çankırı (Türkan, 2018), Samsun (Yıldırım, 2018), Giresun (Şenol, 2020), bu açıdan ele alınmış başlıca illerdir. Şenol (2020) il genelinde logosu değişen ilçeleri de ele almakta ve logo tasarımcılarından alınan bilgiler analiz edilmektedir. Aynı çalışma bu konuda yapılan bütün çalışmaları ortaya koymasından da önemlidir. Aliğaoğlu (2007), konuyu Türkiye ölçeğinde ele almaktadır. Bu çalışmada il merkezi olan kentler dikkate alınmaktadır. Sinop'ta genel olarak doğal çevre unsurları ön plandayken, kıyı yerleşmelerinde logolarda daha çok sembol

kullanıldığı tespit edilmiştir. İç kesim logolarında beşeri çevre ön planda bulunmakta, kıyılarda doğal semboller çoklukla kullanılmaktadır. Kocaeli ili belediye logolarında sanayi faaliyetleri daha çok sembolize edilmektedir. Kocaeli'nin tersine Balıkesir ilinde sanayi sembolü az kullanılmıştır. Bitki ve tarımsal ürün kullanılan en önemli sembollerdir. Deniz figürü beş ilçede kullanılmakta, coğrafi konum ve turizm faaliyetini ifade etmektedir. Güneş figürü de aynı anlamda kullanılmaktadır. Kullanılan bir başka sembol çevrenin önemli bir tarımsal ürünü olan zeytin, zeytin dalı ve zeytin tanesidir. Bu konuda ortaya çıkan bir farklılık da Çanakkale savaşının önemli siması olan Koca Seyit'in Havran Belediyesinde sembol olarak kullanılmasıdır. Samsun'da fiziki ve beşeri çevreyi ifade eden sembollerin birbirine yakın olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Logolarda çok sayıda sembol kullanılmıştır. Çankırı'da az nüfuslu belediyelerde fiziki çevre elemanlarının ön plana çıktığı ifade edilmektedir. Erzurum'da beşeri çevreyi anlatan semboller daha fazladır. Ancak fiziki çevre elemanları da kullanılmıştır. Semboller gerçek anlamlarıyla kullanılmıştır. Giresun'da bazı ilçe logolarında değişim söz konusudur. Bunlar, Piraziz, Eynesil, Çanakçı, Şebinkarahisar, Alucra ve Çamoluk belediyeleridir. Beşeri çevre sembolleri ile fiziki çevre sembolleri bazı ilçe belediyelerinde kullanılmıştır. Logoların halk tarafından bilinmemesi söz konusudur. Ülke genelinde kullanılan sembollerde çeşitlilik söz konusudur. Bu özellik ülke coğrafyasından ayrı tutulamaz. Çünkü Türkiye bal peteğine benzer bölümlerden oluşmaktadır. Aynı özellik tarımsal ürünlerin çokluğu ile de ilgilidir. Ayrıca ülke uzun zaman tarım ekonomisinin etkisinde kalmıştır. Sanayi sembolleri az kullanılan sembollerdir. Kullanılan yerleşme sayısı azdır. Bu da yerleşmelerin gelişmişliğini göstermektedir. Oysa tüm ülke için aynı şeyi ifade etmek güçtür.

Logolar coğrafyacı olmayanlar tarafından da çalışılmıştır. Karaalan (1998), Türkiye İl Amblemleri adlı tez çalışmasında, Belediye logolarını il amblemi olarak ifade etmiştir. Bu da idari coğrafyanın zayıflığını göstermektedir. Sonuç itibarıyla, Türkiye'nin doğal ve beşeri coğrafi özelliklerinin zenginliğine rağmen bunlar logolarda yansıtılmamıştır. Logolarda grafiksel özellikler dikkate alınmamıştır. Bu durum renk çokluğu, biçim eksikliği, kompozisyon düzensizlikleri, resimsel ifadeler ve ayrıntının çokluğu ile ifade edilmektedir. Yine logoların profesyonel olmayanlar tarafından çizildiği ifade edilmektedir. Konya (Büyükçanga, 2003) ve Konya ilçeleri (Büyükçanga, 2004) ele alınan başka bir çalışmadır. Demir (2013) Mersin'de bulunan bütün kurum ve kuruluşlarının logolarını grafik tasarım bakımından ele almaktadır. Çalışmaya göre, ilde yer alan logolar daha çok Mersin Büyükşehir Belediyesi logosundan esinlenmiştir. Logoların seçilmesi işveren ve kurumlar tarafından keyfi olarak yapılmaktadır. Görgülü (2019), Antalya kent logosunu göstergebilimsel olarak ele almaktadır. Bilirdönmez ve Şahin (2019), Doğu Karadeniz Bölümünde yer alan 6 il merkezinin belediye logolarını tasarım ilkeleri açısından incelemişlerdir. Artvin Belediyesi logosunun iyi stilize edilmediği sonucuna varılmıştır. Giresun Belediyesi logosunun yeni olmasına rağmen değişikliğe ihtiyacı olduğu, diğer belediyelerde grafik tasarım açısından sorun olmadığı ifade edilmektedir. Kavuran ve Çetinkaya (Tarihsiz), Elazığ ili ve ilçe belediye logolarını grafik tasarım açısından ele almışlardır. Sonuçta görülmektedir ki, logolar il dâhilinde bulunan tarihi, kültürel ve turistik değerleri yansıtmaktadır. Fakat grafik tasarım açısından sorunlar vardır. Bir kere logolarda üç renkten fazlası kullanılmamalı ve

fotoğraf logoda yer almamalıdır. Son olarak Demirkol (2019), Türkiye'de valilik logolarını, tasarım elemanları, tasarım ilkeleri ve içerikleri açısından incelemiş ve aşağıda ifade edilen sonuçlara ulaşmıştır: Logolar amatörce yapılmış ve yenilenmemiştir. Bu durum çağdaşlık ilkesine ters düşmektedir. Logolarda bütünlük ve uyum yoktur. Renk sayısı üçten fazla olup, sadelik ilkesine uyulmamıştır. Logolarda yazı olmaması nedeniyle temsil özelliği yoktur. Sadece tarım ve ticari ürünlerin kullanılması dolayısıyla logoların algılanabilirlik ve kalıcılık özelliğinin olmadığı ifade edilmektedir. Valilik binasının logolarda sıkça kullanılması da olumlu bir durum değildir.

Küreselleşme sonucu kentler arasında rekabet de yaşanmaktadır. Bu rekabet farklı çalışmalarla ortaya konulmuştur. Çamlıdere, Varlı, Varlı ve Gürer, (2006), kentlerin marka değerini oluşturma bakımından logoların önemi üzerinde durmaktadırlar. Büyükşehir belediyesi logoları ile Kocaeli ili logolarını ele almaktadırlar. Logolardaki semboller kentlerin tarihi, ekonomik, doğal ve kültürel değerlerinden etkilenmiştir. Kızıtaş (2017), ülke ve uluslararası şehir logolarını markalaşma açısından ele almaktadır. Tarihi geçmişi eski olan ülke ve şehirler, sahip oldukları kültürel miraslarını vurgularken, tarihi birikimi zayıf olanlar günümüz tasarım anlayışına sahip modern logoları tercih etmektedirler. Logoların kentlerin kimliğini ifade etmesi dolayısıyla, kentlerin markalaşması ve pazarlanması konusunda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu konuda yapılan güncel çalışmalar Şenol (2020) tarafından sıralanmaktadır: Braun, 2008; Giritlioğlu ve Avcıkurt, 2010; Zeren, 2011; Vermeer, Kavartzis ve Hatch, 2013; Fettahlıoğlu, Yıldız ve Göksu, 2017; Kurtoğlu, 2017; Özsöz, 2018; Görgülü, 2019. 2011. Wahyurini'ye göre (2012), Melbourne şehir logosunu geliştirmek, bunu şehir sakinleri ve diğer paydaşların katkılarıyla sağlamak, şehrin uluslararası tanınırlığını artıracak gibi, güçlü ve etkili bir logonun ortaya çıkışını mümkün kılacaktır. Lee vd. (2012), ABD'de turizmde ülke logolarının rolünü lisans öğrencileri üzerinden araştırmışlardır. Sonuçta görülmüştür ki ülke logolarının dizaynı turizmi olumlu yönde teşvik etme kabiliyetine sahiptir. Köşker vd.,(2019) bu konuda çalışma yapan başka bilim insanlarıdır. Kaypak (2013) daha çok markalaşma üzerine alanyazınsal çalışma yapmıştır. Yenipınar ve Yıldırım, (2016) destinasyonun markalaşması bakımından Muğla ilinde bulunan kurum ve kuruluşların logolarını ele almaktadırlar. Logoların olumlu ve olumsuz yönleri sekiz madde halinde sıralanmaktadır. Kısaca logolardaki simgeler anlaşılır değildir. Renkler çok serttir. Bazı simgelerin abartılı, bazılarının ise silik olduğu görülmektedir. Tarihi ve mitolojik veriler dikkate alınmamıştır. Simgeler karmaşıktır. Yerel kurum ve kuruluşlar öz değerlerinin farkında olmakla beraber, logolar amatörler tarafından yapılmıştır. Muğla Büyükşehir Belediyesi logosunda öz değerlere yer verilmemiştir. Üniversite, Bodrum, Fethiye ve Datça belediyeleri öz değerleri yer vermek bakımından diğer kurumlardan başarılıdır. Çeliker ve Tokoğlu, (2017), marka kent oluşumunda grafik tasarımının rolünü Gaziantep kentinde ele almaktadırlar. Markalaşmada grafik tasarımının önemi üzerinde durulmakta ve bunun için grafik tasarım ekibinin iyi seçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Köşker vd. (2019), Türkiye'de turizm talebinin en yüksek olduğu 10 yerleşmenin logolarını marka kimliği oluşturma bakımından ele almaktadır. Bu kentlerin, kent, belediye ve valilik logolarında aynı sembol ve renklerin kullanıldığı ancak logolarda kompozisyon bütünlüğünün sağlanmadığı ifade edilmektedir.

Konu küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan kentsel ekonominin değişimini ortaya koymak için de çalışılmıştır. Bu konu daha çok yabancılar tarafından işlenmiştir. Sanayinin başlangıç ülkelerinde sanayinin önemini yitirmesiyle, küresel ekonomiyle bağlantı kurmak amacıyla şehirler logolarını değiştirmiş ve daha çok spor, turizm ve kültürel elemanlara vurgu yapılmıştır. Short vd. (1993), sanayi öncesi ekonomiden sanayi sonrası ekonomiye geçiş sürecinde Syracuse şehri imajında ve dolayısıyla logosundaki değişimi ele almaktadır. Richard ve Wilson (2004), Rotterdam şehrini, Smith (2005) üç Avrupa şehrini (Birmingham, Manchester, Sheffield) aynı bakış açısıyla ele almaktadırlar.

II. Kavramsal Çerçeve

A. Küreselleşme

Küreselleşme yalın bir kavram değildir, çok karmaşık bir olgudur. Buna bağlı olarak çok sayıda tanımı yapılabilir. Coğrafi açıdan en uygun tanım "dünyanın tek mekân olarak algılanmasıdır". Ya da Harvey (1996) tarafından ifade edilen "zaman mekân sıkışmasıdır". Ya da "zamanın mekânı fethetmesidir" (Aslanoğlu, 1998). Tanımları küreselleşmenin farklı yönlerine göre uzatmak mümkündür. Küreselleşme yeni bir süreç değildir. Küreselleşme başlangıçta farklı zamanlarda ekonomik nedenlerle çeşitli dalgalar (iki veya üç dalga) halinde ortaya çıkmıştır. Oysa tarihi bakış açısıyla küreselleşmenin yaşanmadığı dönem yoktur. Ancak herkesin hemfikir olduğu bir durum var ki o da "1980'den beri yeni bir dünyada yaşıyoruz" (Keyder, 1993: 100). Küreselleşme farklı nedenlerle ortaya çıkmıştır.

Sosyalizmin çöküşü bir nedendi. Çünkü bu durum kapitalizme olan güveni artırmıştır. Ulaşım, iletişim ve haberleşmede zaman ve maliyet açısından yaşanan olumlu değişimler başka bir nedendir. Gelişmiş ülkelerde üretimin doyum noktasına ulaşması dolayısıyla azalan verimlilik, üretim hacminin artış göstermesi, devletlerin ticaretin önündeki engelleri kaldırması konusunda olumlu katkıları, uluslararası örgütlerin (IMF, DTÖ, Dünya Bankası gibi) rolünün artması küreselleşmenin başka nedenleri olarak sıralanabilir (Uğur ve Aliağaoğlu, 2018).

Küreselleşme sürecinin olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Başka bir anlatımla, "Küreselleşmenin fotoğrafı bulanıktır. Bu fotoğrafa bakıldığında hem aydınlık hem de karanlık noktalar görmek mümkündür" (Özyurt, 2005: 130). Bütün bu noktaların detaylı analizini burada yapmak mümkün değildir. Ancak bunlardan bazıları çalışma açısından önemlidir.

Küreselleşme, ekonomik sosyal ve politik olarak yaşanan çok boyutlu bir süreçtir. Bu sürecin olumlu ve olumsuz çok sayıda sonuçları vardır. Genel olarak bakıldığında, dünya küçülmüş, zaman kısalmış ve sınırlar ortadan kalkmıştır. Medya küreselleşmiş, bilgisayar, internet ve cep telefonu kullanımı yaygın hale gelmiş, www'in (Dünya çapında ağın) yaygınlaşmasıyla birlikte, anında iletişim ve engelsiz bilgi aktarım mümkün olmuştur. Planlanmış, tasarlanmış mekân yanında insanlar üçüncü bir mekân olan siberetik (bilgisayar kontrollü) mekânda yaşar hale gelmişlerdir (Bauman, 2012). Bu çerçevede kurumların, yerleşmelerin veya firmaların logo kullanımı yaygınlaşmıştır. Sınırsız televizyon ve küresel taşıyıcılar küresel köyün önemli elemanları olmuşlardır.

Küresel televizyon kendi cemaatini oluşturmuş, kamu yararını arka plana atarak ve seyirci (reyting) peşinde koşmaktadır (Tomlinson, 2013). Küreselleşme olgusu yerelin öneminin ve ağırlığının artmasına neden olmuştur. Yerelleşme sorunu gündeme gelmiş, yerele dair birçok özellik kaybolmaya başlamıştır. Bu duruma tepki olarak yerel tarihi, kültürel değerlerin korunması önem kazanmıştır. Küreselleşme mali, sağlık, iş ve kişisel güvensizlik ortaya çıkarmış, bu nedenle gündelik hayat belirsizleşmiştir (Tümertekin ve Özgüç, 2017). Zaten Robertson'a göre (Robertson, 1999), küreselleşme çeşitli dönemleri kapsamaktadır. 1960-1990 arası dönem belirsizlik dönemidir. "Küreselleşme, Kenneth Jowitt'in kitabının başlığı olan 'yeni dünya düzensizliğinin' başka bir adı" olmuştur (Akt: Bauman, 2012: 62-64). Sonuç itibarıyla, küreselleşmenin belirsizlikleri insanları kendi kültür ve tarihine yakınlaştırmıştır. Ancak küreselleşmenin paradoks içeren yönlerinden biri de farklılık ve yerel kimliklerin çeşitliliğinin ortaya çıkmasıdır (Aslanoglu, 1998).

Ekonomik yapıdaki değişim ise geleneksel sanayinin önemini yitirmesi, yüksek teknoloji sanayileri ve hizmetlerin ön plana çıkmasıdır. Yine neo-liberal söylemler yükselişe geçmiş, devletler ekonomiden uzaklaşmış, yetkiler özel sektör ve yabancı sermayeye devredilmiştir. Böylece özel sektörün güçlenmesi yerine, uluslararası sermayenin kontrolü ele geçirmiştir. Küresel sermaye, mal, hizmet ve bilgi akışları genelde kentler arasında geçmektedir (Kiper, 2006). Böylece ulus devletlerin yerini yarışan kentler almıştır. Yarışma gücünü artırmanın yollarından biri değer pazarlaması diğeri ise altyapı pazarlamasıdır. Değer pazarlaması kentin sahip olduğu sosyal, kültürel, tarihsel ve doğal verilerinden oluşur. Değer pazarlaması daha çok turizm ve spor vasıtasıyla gerçekleşir. Altyapı pazarlaması, kentin küresel sermayeye sağladığı imkânları anlatır. İletişim, bilgi işlem alt yapısı bunlar arasındadır (Ocak, 1996). Sonuçta pazarlamanın özellikle değer pazarlamasının ön koşullarından biri de iyi bir logoya sahip olmaktır.

B. Hümanistik Yaklaşım

Hümanistik yaklaşım kendi içinde farklı yaklaşımları kapsayan genel bir yaklaşımdır. Bu bakış açısı fenomenoloji, varoluşçuluk, pragmatizm, idealizm gibi felsefi akımlardan beslenmektedir. Tüm bilginin deneyim dünyasından çıktığını savunan fenomenolojik paradigma yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yaklaşım 1960 yıllarının sonu 1970 yıllarının başında coğrafya ile tanışmıştır (Kaya, 2014).

Geçmiş eski olmakla birlikte, kavram ilk kez Tuan (1976) tarafından kullanılmıştır. İnsan, duygu ve davranışlarıyla birlikte karmaşık bir varlıktır. İnsan davranışlarındaki derin anlamlar ortaya çıkarılmalıdır. Bunlar bireyler ve gruplar ile yer ve coğrafi görünüm arasında derin, öznel ve çok karmaşık olan ilişkileri anlamaya çalışırlar. Başka bir anlatımla bu yaklaşımda insan ve çevresi arasındaki ilişki insan merkezli olarak yorumlayıcı anlayışla çözümlenmektedir. Yaklaşımda insan bilinci, ajan olarak insan ve insan yaratıcılığı ön plandadır. Hümanistik coğrafya, insanların doğayla olan ilişkisini, coğrafi davranışlarını, mekân ve yerle ilgili duygu ve fikirlerini inceleyerek, insan dünyasını anlamaya çalışır (Tuan, 1976). Yerlerin tekliği ön plandadır. Yani coğrafi olaylar idiografik olarak ele alınır. Yer, mekân ve yersizlik konuları yaklaşımın en çok üzerinde durduğu konulardandır. Veya hümanistik coğrafyada beş farklı konu ele

alınır. "Bunları, coğrafi bilgi veya kişisel coğrafyalar, yerin rolü ve yer kimliklerinin oluşturulması, kalabalıklık ve gizlilik, geçim kaynaklarını belirlemede coğrafi faktörlerin rolü ve son olarak dinin etkisi şeklinde sıralamak mümkündür (Tuan, 1976: 267). Bu çalışmada insanların yer ve mekânla ilgili duygu ve düşünceleri logolar bağlamında ele alınmaktadır.

C. Logolar

İnsanlar duygu ve düşüncelerini beden dili, söz, müzik, resim ve yazı ile farklı şekillerde ortaya koymuşlardır. Bazı durumlarda işaret, simge ve semboller kullanarak öz bir şekilde daha fazlasını, daha geniş bir kitleye aktarma yolunu seçmişlerdir. Bu işaret, simge ve sembollerini belirlerken, tarih boyunca genellikle yakın çevrede bulunan doğal ve beşeri unsurlardan beslendikleri gözlenmektedir (Şenol, 2020). Özetle, insanoğlu yazıdan önce simgeyi bulmuş, suyu, ağacı, yıldızı, bulutu nasıl anlatacağını tasarlamış, sonra da yazıya dönüştürmüştür (Aliağaoğlu ve Çıldam, 2016).

Logolar sembollerden oluşur. Sembol, simge ile eş anlamlı olup "duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, alem, remiz, rumuz, timsal" anlamındadır (Türkçe Sözlük, 1998: 1937). Logo, bir şirketin, nesnenin, yayının, kişinin, hizmetin veya bir fikrin belirgin sembolüdür (Center, 2014). Diğer bir ifadeyle logolar, bir kurum, ürün veya hizmeti tanıtmak amacıyla tipografik harflerden oluşturulan sözcüklerin marka veya amblem özelliği taşıyan simgeler şekline dönüşmüş biçimleridir. Logolar, amblemler ve semboller, insanoğlunun geçmişten günümüze kullandığı ve içerisinde bir anlamı barındıran, bu anlamı farklı çevrelerden, yani doğal ortamın özelliklerinden, tarihinden, kültüründen yaşanan çevrenin gelenek ve göreneklerinden alan imgeler bütünüdür (Uzun ve Özcan, 2014: 273).

Çağdaş anlamda logo kavramının kullanımı 1870'lere dayanıyor. Kayıtlara geçen ilk logo, Bass bira markasının üçgenidir (Center, 2014). Kuşkusuz logo tasarımının bazı ilkeleri vardır. Kurumlarda logo ve bileşenlerini açıklayan kurumsal kimlik kılavuzu yer almalıdır. Logolar zamanla yenilenmelidir. Bu durum çağdaşlık ilkesi olarak ifade edilmektedir. Bütünlük ilkesine göre, simgeler bir arada kullanılmalıdır. Sadelik ilkesine göre, başarılı logoların en önemli ortak özellikleri sadelikleridir. Sadelik ilkesine göre, sade ve basit tasarımlar insanların ilgisini daha çok çeker. Çünkü verilmek istenen mesaj kolay anlaşılıp, hatırlanabilmektedir. Kalabalık tasarımlar insanların dikkatini dağıtır. Dolayısıyla logolar çok sayıda küçük parçadan oluşmamalıdır. Logolarda renk sayısı önemlidir. Bu sayı ikiden fazla olmamalıdır. İyi olmayan logolarda üç renkten fazla renk kullanılır. Uyum ilkesi, renkler arasındaki uyumu ifade etmektedir. Amblemlerde yazı olmalıdır. Kolay okunabilen yazı fontları kullanılmalı, bunlarda büyük ve küçük harflerin birlikte kullanılmaması ve puntoların büyük olması gerekmektedir. Son olarak logolar misyon ve vizyonu da ifade etmelidir (Demirkol, 2019; Cevahir, 2020).

III. Bulgular

A. Türkiye'de Değişen (Bazı) Belediye Logoları

Şehirlerin ortaya çıkışı, siyaset ve devletin ortaya çıkışını sağlamıştır. Şehirler zihniyet ve pratikte farklı görüşlere sahip insanların bir arada yaşadığı yerleşmelerdir.

Birlikte yaşanılan kendisi gibi olmayanların yaşam alanıdır şehirler. Şehirde ortak iyi arayışı iktidar sahiplerinin iyi kabul ettikleri lehine bir durum ortaya çıkarır (Akın, 2017). Bütün bunlar, yani siyasi nedenler dolayısıyla farklılaşan dünya görüşleri kentsel mekândaki değişim yanında logolardaki sembollerin değişimine de neden olmaktadır. Böylece mekânı politik açıdan kimin kontrol ettiği önem kazanmaktadır. Bu durum en iyi Ankara kentinde ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta (1973) Hitit Güneşi kentin logosunda kullanılmıştır. Ancak, "Hitit Güneşi Ankara'yı temsil etmiyor. Hititlerin Ankara'da yaşadığına ilişkin bir belge yok" gerekçesiyle iptal edilmiştir (Özer, 2002-2003: 95). Bir partiliye göre, "birileri Güneş Kursu'nu amblem olarak alacaksa, o çıktığı yere, yani Alacahöyük'e yarasır" (Akt: Özer, 2002-2003). Bu konuda farklı görüşler vardır. Örneğin Rahmi Kumaş (2014), bu durumu Ankara'da Simge Savaşımı" olarak almış konuyu birkaç kez adli birimlere taşımıştır. Siyasetçi, gazeteci ve eleştirmenlerden gelen başka görüşler de vardır: "Bu şekilde bir yerlere mesaj vermeye çalışıyorlar. Bu girişim bir çağdışıdır", "Yıllardan beri kullanılan Hitit ambleminin değiştirilmesi kent kimliğinin hiçe sayılması anlamındadır" Özer (2002-2003: 102). Sonuç itibarıyla, bugün farklı bir logo kullanılmakta, bu logoda muhafazakar kenti minareler sembolize etmektedir (Grafik 1). Yeni yönetime bu logonun değiştirilmesi için baskı vardır. Muhafazakâr gazetelerden biri bu yönde bir öngöründe bulunmuştur.

Grafik 1: Ankara Büyükşehir Belediyesi logoları (Akit, 2019).

Yeni Akit Gazetesi yaptığı bir haberde manşet olarak bu durumu ifade etmektedir. "CHP'lilerin Ankara'da ilk icraatı belediye amblemini değiştirmek olacak. Melih Gökçek'ten önce Karayalçın döneminde kullanılan ambleme geri dönülecek" (yeniakit.com.tr). Mersin Büyükşehir Belediyesinde Ak Partiden sonra gelen yeni yönetim logonun değişimi teşebbüsünde bulunmuş fakat olumsuz tepkiler üzerine bu girişimden vazgeçilmiştir (Grafik 2).

Grafik 2: Mersin Büyükşehir Belediye logoları (Mersin Portal, 2019).

Günümüzde geçmişe ait tarihi değerlerin logolarda ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum küreselleşmeyle yakından ilgilidir. Bunlardan ilki, nostalji güdüsüdür. Nostalji güdüsü giderek artan ölçüde küresel ve kültürel bir boyut kazanmıştır. Küreselleşmenin hızlanmış nostalji üreten evresinde bulunmaktayız (Robertson, 1999). “Geçmişini koruma güdüsü, insanın kendisini koruması ile ilgili güdüsünün bir parçasıdır. Geçmişini bilmeden gelecekte nereye ulaşabileceğimizi anlamak bu açıdan güçleşmektedir. Geçmiş, bireysel ve kolektif kimliğin zeminini oluşturmakta, geçmişe ait nesnelere de kültürel semboller olarak birer anlam kaynağı olmaları açısından önem taşımaktadır. Geçmişten günümüze süregelen süreç, rastlantılara bağlı bir karmaşanın içinden bir süreklilik duygusunun ortaya çıkmasına yol açar. Bu sırada değişim kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkacaktır. Bu da istikrarlı bir anlam sisteminin hem yeniliklerin hem de bozulmaların üstesinden gelmesini sağlamaktadır” (Hewison, Akt: Harvey, 1997:107, Aliağaoğlu, 2004).

Küreselleşmenin geçmişe ilgiyi artırmasının farklı şekilleri vardır. İnsan hayatı küreselleşmeden etkilendikçe yerel mekânların kültür ve tarihlerinin önemi daha da artmıştır. Bu önem, yerel değerlerin korunması ve kullanılmasını sağlamıştır (Aliağaoğlu, 2004). Her şeyin sürekli olarak değiştiği bu evrende kaybolmamak için yerel unsurların ön plana çıkarılması gerekmektedir. Kısaca dünyanın tek bir mekân olarak algılanmasını ifade eden küreselleşme, yerele ait olan değerlerin kaybedilmesi endişesini tetiklemekte, kimliksiz şehirlerin ortaya çıkışına neden olmaktadır. Böylece insanlar yerel değerlerine sıkıca bağlanmak istemektedir (Aliağaoğlu ve Çıldam, 2015).

Elbistan geçmişini logosuyla korumaktadır(Grafik 3). Eski logoda kullanılan Şar Dağı, Ulu cami ve termik santral yerini yeni logoda Selçuklu simgesi olan sekiz köşeli yıldız bırakmıştır. Bu yıldızın her bir köşesi farklı anlamlarla yüklüdür. Bunları merhamet, Rabbine şükretmek, cömertlik, sadakat, sır tutmak, doğruluk, sabretmek ve şefkat şeklinde sıralamak mümkündür. Mühür şeklinde olan logonun merkezinde Bayat Tamgası kentin eski geçmişini ve yüzlerce yıllık medeniyetini sembolize etmektedir. Özetle geçmişe bağlılık ve tarihi vefa kentin önemli özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı durum Pasinler için de geçerlidir Ayrıca sayı biliminde 8 sayısının, cenneti anlatan bir sembol olduğu da söylenmektedir. Dini kaynaklarda İslamiyet'in 8 esasa dayalı olduğu, 8'in cenneti simgelediği belirtilmektedir (Tarlakazan ve Tıngır, 2018).

Grafik 3: Elbistan Belediyesinin eski ve yeni logoları (Elbistan Olay, 2019; Şair Dolu Memleket, 2019).

Pasinler Belediyesi de logosunu değiştirmiştir. Eski logoda kale, kaplıca ve başak sembolleri kullanılırken, yeni logoda Selçuklu sekiz köşeli yıldız sembolü kullanılmaktadır (Grafik 4). Bu durum kentin geçmişi ile ilgilidir. 18 Eylül 1049 yılında Pasinler Savaşı yapılmıştır. Selçuklu ve Bizans kuvvetleri arasındaki savaş, Selçukluların zaferi ile sonuçlanmıştır. Pasinler Zaferi Malazgirt öncesi, Selçukluların Anadolu topraklarında kazanmış oldukları büyük başarılarından biridir.

Grafik 4: Pasinler Belediyesi eski ve yeni logoları (Erzurum Belediyesi, 2015; Pasinler Belediyesi, Tarih Yok)

Tarihi değerlere olan bağlılık Karamürsel kentinde farklı şekilde ortaya çıkmaktadır (Grafik 5). Şehir eski logosundaki sembolleri önemsemeyen yeni logoyu kabul etmiştir. Bu durum halkın tepkisini çekmiştir. Eski logo 1902 tarihlidir ve küçük bazı değişiklikler dışında değişmemiştir. Gemi sembolü kıyı lokasyonunu ifade ederken, aynı zamanda yerleşme adının kökenini açıklamaktadır. Karamürsel Alp, İzmit Körfezi çevresinin Osmanlıya katılmasında önemli rol oynar. Gemiler yaparak Osmanlı donanmasının kuruluşuna yardımcı olur. Karamürsel sepeti, Karamürsel Alp'in mezarı ve eski fabrika bacası eski logonun diğer bileşenleridir. Yeni logoda sarı ve mavi renklerle yeşil ve

yol ifade edilmiştir. Aynı özellik Saruhan Belediyesi logosunda da görülmektedir. Şehrin kurucusu olduğu bilinen Saruhan beyi ifade eden sembolün yeni logoda kullanılmaması tepkilere neden olmuştur (Grafik 6).

Grafik 5: Karamürsel Belediyesi logoları (Karamürsel TV, 2017).

Grafik 6: Saruhan Belediyesi Logoları (Manisa Haberleri, 2019).

Birer yaşayan canlı gibi kabul edilen kentler zamanla kendi yapılarında bir dinamizm ve dönüşüm yaşayabilirler. Bu durumda demode logolar tekrar canlandırılmalıdır (Aliağaoğlu ve Çildam, 2015). Bazı logolardaki değişim günün şartlarına uydurulması ve sadeleştirilmesi kısacası güncelleme ilkesiyle ilgilidir (Grafik 5). Nitekim dünya çapında kullanılan logoların son hallerinde bir sadeleşme olduğu görülmektedir (Aliağaoğlu ve Çildam, 2015). Bu logolar eski logolardaki sembollerini ya korumakta ya da sadeleştirmektedir.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Logosu değişimin sembollerde değil renklerde yaşandığı logo olmak gibi bir özellik göstermektedir. Eski logoda yer alan semboller korunmuştur. Bunlar Atatürk Heykeli, saat kulesi, sanayi çarkı, kale gibi sembollerdir. Yeni logoda türkuaz rengi benimsenmekte ve yazı fontları daha yumuşak hale getirilmektedir (Grafik 7).

Grafik 7: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi eski ve yeni logoları (Birol Vural bir tasarımcı.net, 2018).

Niğde Belediyesi, ulusal ve uluslararası alanda yaygınlaşan logo ve ismin bir arada kullanıldığı logoyu seçmiştir. Logoda saat kulesi ön plana çıkmıştır. Seçilen renklerden kahverengi, sağlamlık, güvenilirlik, rahatlık, dayanıklılık, basitlik ve dostluk gibi kavramları sembolize etmektedir. Ayrıca bu renk, toprağı, yani doğumu ve bereketi, başarıya yavaş yavaş ulaşmayı, açık ve dürüst olmayı simgelemektedir. Diğer bir renk ise zümrüt yeşilidir. Bu renk doğayı yaşama umudunu temsil etmektedir (Grafik 8).

Grafik 8: Niğde Belediyesi Logosu (Niğde Belediyesi, Tarih Yok).

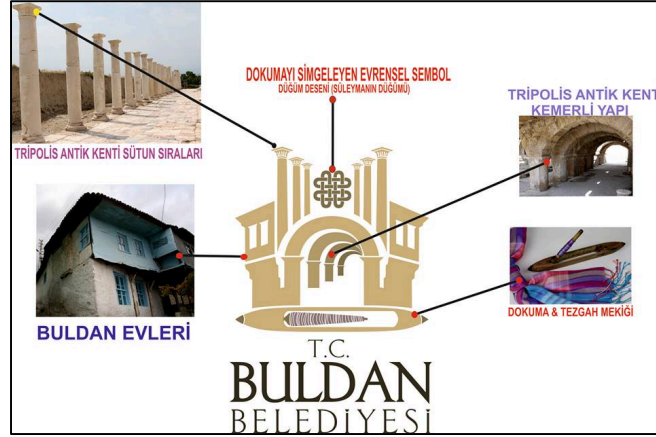
Ekonomik temeldeki değişim logolarda ve sembollerde değişikliğe neden olabilmektedir. Çorlu Belediyesi yeni logosu bu konuda örnek teşkil etmektedir. Değişim Batılı ülkelerde olduğu kentin üretim merkezi olmasından tüketim merkezine dönüşmesi şeklinde değildir. Çorlu tarımsal temelden sanayi temeline doğru yer değiştirmiştir. Buradaki değişimde tarımın öneminin azalmasının etkisi vardır. Devlet tarımdan uzaklaşmış, Keyder ve Yenal'ın ifadesiyle (2013), "bildiğimiz tarımın sonu gelmiştir". Yeşil yapraklar çevre kenti, çevre dostu kenti ifade etmektedir. Sonsuz işareti sonsuz hizmeti nitelerken, çark sanayi faaliyetlerini ifade etmektedir. Sonsuzluk sembolü kısmen Ç (Çorlu) ve B (belediyesi) harflerini de anlatmaktadır. Eski logo çok sayıda sembolden oluşmaktadır. Tarımsal ürünler (başak, ayçiçeği), köprü ve fabrika eski logoda bulunan bazı sembollerdir (Grafik 9).

Grafik 9: Çorlu Belediyesi eski ve yeni logoları (Çorluda.com, Tarih Yok; Milliyet Blog, 2009).

Bu konuda bir başka örnek, Buldan kentidir. Küreselleşmenin izlerini kent logosunda görmek mümkündür. Buldan küreselleşme sürecinde altyapı pazarlamasından çok, değer pazarlaması (sosyal, kültürel ve tarihi değerler) yapmaktadır. Kent geçmişte daha çok tarımsal ve sanayi üretimine dayalı ekonomik yapısını yansıtan logosundan vazgeçmiş, logo kentin tarihi ve turistik değerlerini yansıtan sembollerle yeniden tasarlanmıştır (Grafik 10).

Grafik 10: Buldan Belediyesi Logoları (Denizli Evleri, 2017; Denizli Haber, 2016, Uğur, 2020).

IV. Sonuç

"Kentler sahip oldukları ekonomik ve toplumsal dizgelerin bir parçası, aynasıdır. Genel yapının tüm özelliklerini güzellikleri ve hastalıklarıyla birlikte yansıtırlar (Keleş, 2005: 9). Benzer özellikler logolarda da görülür. Logolar kentseldir. Logolar içinde yaşadığımız kente dair birçok özelliğin taşıyıcısıdır. Kentlerin ayrırcı yönü değişime açık olmalarıdır (Şentürk, 2013-14). Başka bir anlatımla değişen ve dönüşen süreçler kentlerde farklı hızlarda değişime neden olur. Bu değişim küreselleşmeyle veya neoliberal politikalarla birlikte son zamanlarda hızlanmıştır. Yeni kapitalizm kentlerde kendi imajına uygun bir kentsel mekân üretmiştir (Şentürk, 2013-14). "Uçucu kimliklerin mekânı olan" (Takış, 2013-14: 8) kentlerdeki bu hızlı değişim logolara da yansımış, onlar değişen koşullara uyum sağlayarak farklı sembollerle ifade edilmişlerdir. Yeni semboller eskilerinden tamamen farklıdır veya sembollerde değişim yoktur. Bu çalışmanın konusu Türkiye belediyelerinin bazılarında yaşanan logolardaki değişimdir. Değişimin arka planındaki nedenler küreselleşmeye vurgu yapılarak verilmektedir.

Şenol'a göre (2020), Giresun ilinde logolardaki değişimin altı farklı nedeni vardır. Değişim üzerinde gelişen teknolojinin, okuryazar nüfustaki artışın, tasarım modalarının (akımlarının) büyük etkisi vardır. Ayrıca şehirler büyüdükçe, başlangıçtaki sembollerin önemi azalmaktadır. Hükümet, politika ve yönetim değişimi yeni gelenin çok daha iyi, çok daha farklı fikirleri olduğunu hissettirme isteği veya eski olanın izlerinin silinmesi de logolarda değişime neden olabilmektedir.

Sonuç itibarıyla, hükümet, politika ve yönetim her iki çalışmanın vurguladığı ortak noktadır. Politik görüşte meydana gelen değişim, mekânı fethetmenin bir aracı olarak logolarda değişime götürmektedir. Nitekim Lefebvre'ye göre, "İkamet etme pratiği ve insanların sosyal hayatıyla ilişkisi, mekânın iktidar kapsamına girmesine, dolayısıyla

politika konusu olmasına sebep olmaktadır (Akt: Birer ve Çalışkan, 2014: 156). Nostalji güdüsü de geçmişe dönmeyi etkilemekte, küreselleşme bu duruma ön ayak olmaktadır.

Küreselleşmenin logolar üzerindeki etkisi Çamlıdere vd. (2006), tarafından da ortaya konulmuştur. Buna göre, büyükşehir belediyeleri ile Kocaeli ili belediyelerinde tarihsel ve geleneksel semboller yanında, mevcut küresel gelişme ve kentsel rekabete de önem verilmiştir. "Küreselleşme süreci; "ekonomik temelli olmakla birlikte siyasal, sosyal, teknolojik ve kültürel özellikleri de olan çok boyutlu bir süreç"tir (Tümtaş ve Ergun, 2016: 135). Logolardaki sadeleşme, yalınlaştırma veya güncelleme de dâhil değişimin esas nedeni neo-liberal ekonomik politikalarıyla ortaya çıkan küreselleşmedir. Küreselleşmeyle birlikte kentler çok hızlı değişmekte ve farklı roller üstlenmektedirler. Kentler bu değişimlerde mekânsal olarak yeniden örgütlenmiş veya mekân savaşlarının alanı olmuş (Bauman, 2012) ve ekonominin aktörü haline gelmişlerdir. Kentlerin varlığının devamı için rekabetçi olmaları gerekmektedir. Böylece kentler konularına ve sahip oldukları ekonomik, kültürel ve diğer alt yapı varlıklarına göre küresel kent hiyerarşisinde yer kapmaya çalışmaktadır. Zaten rekabet edebilirlik, "kentlerin/bölgelerin işgücü ve yatırım gibi mobil üretim faktörlerini çekme ve bölgede tutma becerisi olduğu yönündedir" (Eroğlu ve Yalçın, 2014: 22). Rekabetçi olmanın başka bir yolu markalaşmaktır. Kentler, ürünler gibi markalaşmaktadır. Markalaşma iyi olanı ifade etmektedir. Başka bir anlatımla, kentlerin markalaşmak, tercih nedeni veya çekici olmak için ekonomik alt yapıların hazırlanması ve diğer nedenler yanında logolarını da güncellemesi gereklidir. Diğer yandan, yerleşme önemli hale gelmiş, küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan kaos ortamı kentlerin yerel tarihi ve kültürel değerlere sahip çıkmasını gerekli kılmıştır.

Logoların tasarımında keyfi davranılmamalı, coğrafik özelliklere vurgu yapılmalıdır. Logolardaki sembollerin tespiti sadece tek bir bilimin katkısıyla yapılmamalı, konuyla ilgili disiplinler tarafından alınacak ortak kararlar sonucu tespit edilmelidir. Logolardaki değişim çağdaşlık ilkesinin bir sonucudur. Kamuoyunun bu konuda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Logoları açıklayan kurumsal kimlik kılavuzları hazırlanmalıdır. Burada eski ve yeni logo birlikte verilmeli değişiklik yapılmışsa nedenleri de açıklanmalıdır.

Bu çalışmada belediye logoları ele alınmaktadır. Ancak değişen bütün logoları ortaya çıkarmak iddiasında değildir. Değişimin nedenleri olarak dört faktör belirlenmiştir. Bu faktörlere göre örnekler seçilmiştir. Ancak Şenol'un (2020) tespitleriyle bu sayı artmaktadır. Logolardaki değişimin tek bir açıklaması da yoktur. Çok nedenli açıklamalar da değişimi ortaya koyabilir. Ayrıca başka nedenlerin çıkması da söz konusu olabilir. Gerek bu nedenlerin araştırılması gerekse Türkiye çapında valilik logolarında ve diğer kurumsal logolarda değişimin yaşanıp yaşanmadığı, yaşanmışsa nasıl yaşandığı ve nedenleri başka bir coğrafi içerik çalışmanın konusu olabilecek potansiyele sahiptir.

Kaynaklar

- Akın, M.H. (2017). “Şehir Siyaset İlişkisinin Varoluş Diyalektiği”. *Düşünen Şehir*, 1, 74-79.
- Akit. (2Nisan2019).CHP'lilerin Ankara'da ilk işi logoyu değiştirmek!
<https://www.yeniakit.com.tr/haber/chplilerin-ankarada-ilk-isi-logoyu-degistirmek-689326.html>
- Aliağaoğlu, A. (2007). “Lakap ve Logolarda Türkiye Şehirleri: Anlamaların Coğrafyası”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(17): 263-290.
- Aliağaoğlu, A. Çıldam, S. Y. (2016). Belediye Logoları ve Kent Kimliği: Balıkesir Örneği. Balıkesir 2. Kent Sempozyumu, 20-22 Kasım 2015, (ss. 617-636), Balıkesir: Balıkesir Akademik Odalar Birliği.
- Aliağaoğlu, A. ve Uğur A. (2018). “Logolarda Erzurum Kent Kimliği: Yorumlayıcı Anlamaya Yönelik Bir Çalışma”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(4), 2357-2379.
- Aslanoğlu, R. A. (1998). Kent, Kimlik, Küreselleşme. Asa.
- Bauman, Z. (2012). Küreselleşme Toplumsal Sonuçları. Ayrıntı.
- Bilirdönmez, T. ve Şahin, C. (2019). Doğu Karadeniz Bölgesi Şehirlerinin Belediye Logolarındaki Tanıtıcı Sembollerin Analizi. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2 (2), 38-47.
- Birer, E. ve Çalışkan, G.A. (2014). "Mimarlık Eğitiminde Konuşul-a-mayanlar: Politika ve Siyaset". *İdealkent*, 13, 152-170.
- Biröl Vural birtasarımcı.net. (2018, Eylül 13). Kocaeli Belediyesi Logosunu Değiştirdi. <https://birtasarimci.net/grafik-tasarim/kocaeli-belediyesi-logosunu-degistirdi/>
- Braun, E. (2008). City Marketing: Towards an Integrated Approach. Erasmus Research Institute of Management (ERIM), ERIM PhD Series in Research and Management, 142.
- Büyükçanga, M. (2003). “Konya Merkez İlçe belediye amblemleri”. Caner Arabacı (Ed.), Konya Kitabı, IV (373-378) içinde. Bahçıvanlar Basım San. A.Ş.
- Büyükçanga, M. (2004). “İlgın, Kadınhanı, Sarayönü, Karapınar, Hadim İlçelerinin Belediye Amblemleri”. Caner Arabacı (Ed.), Konya Kitabı, IV (403-406) içinde. Damla Ofset.
- Cevahir, M. A. (2010). Kimlik Göstergesi Olan Logoların; İçerik Analizi, Vizyon, Misyon Açısından İncelenmesi, İstanbul Belediyeleri Örneği (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çamdereli M., Varlı M., Varlı Z. ve Gürer M. (2006). “Kentsel kimlik göstergesi olarak kent logoları”. II. Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu (21. Yüzyılda Halkla

İlişkilerde Yeni Yönelimler, Sorunlar ve Çözümler), 27-28 Nisan 2006,(235-280), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

Çamdereli, M. (2004). Bir Kamusal İletişim Aracı Olarak İBB Logosu Nasıl Okunmalıdır? İçinde Metin Işık. Medyada Yeni Yaklaşımlar, 239-253. Eğitim Kitabevi Yayınları.

Çeliker, M. ve Tokoğlu, A. A. (2017). “Marka kent oluşturulmasında grafik tasarımın rolü ve Gaziantep Örneği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi (SDÜ ART-E)*, 10(19), 136-159.

Çorluda.com. (Tarih Yok). Çorlu Yeni Logosu. http://www.corluda.com/corlu_belediyesi_yeni_logosu.asp

Demir, H. (2013). “Mersin’de kentsel kimlik göstergeleri olarak kullanılan logolara ilişkin bir değerlendirme”. *Sanat Dergisi*, 22, 115-122.

Demirci, A. (2014). “Literatür Taraması”. Yılmaz Arı ve İlhan Kaya (Ed.), Coğrafya Araştırma Yöntemleri (ss. 73-106) içinde. Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.

Demirkol, U. (2019). Türkiye Cumhuriyeti Valilik Logo ve Amblemlerin Tasarım Elemanları, Tasarım İlkeleri ve İçerik Açısından İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Denizli Evleri. (16Mayıs2017). Buldan Belediyesi Yeni Logonun Anlamı Nedir? <http://www.denizlievleri.com/detay/288/buldan-belediyesi-yeni-logonun-anlami-nedir?>

Denizli Haber. (19 Şubat 2016). Buldan Belediyesi’nden Terör Protestosu. <https://www.denizlihaber.com/denizli/buldan/buldan-belediyesinden-terror-protestosu>.

Elbistan Olay. (17Mayıs2019). Elbistan Belediyesi Logosunu Değiştirdi. <https://www.elbistanolay.com/haber/2551471/elbistan-belediyesi-logosunu-degistirdi>.

Eroğlu, O. ve Yalçın, A. (2014). “Yeni Bir Rekabet Formu Olan Kent Rekabetçiliğine Yönelik Literatür Taraması”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 19-42.

Erzurum Belediyesi. (17Ağustos2015). İlçe Belediyeleri. https://www.erzurum.bel.tr/IcerikDetay-ilce_belediyeleri/11/I.html.

Fettahlıoğlu, S., Yıldız, A. ve Göksu, N. (2017). “Kahramanmaraş Halkının Şehir Pazarlaması Sürecinde Algısının Ölçülmesi ve Logo Geliştirilmesine Yönelik Bir Çalışma”. *Journal of Social and Humanites Sciences Research*, 4(15), 1924-1936. <https://doi.org/10.26450/jshsr.305>.

Giritlioğlu, İ. ve Avcıkurt, C. (2010). “Şehirlerin Turistik Bir Ürün Olarak Pazarlaması, Örnek Şehirler ve Türkiye’deki Şehirler Üzerine Örnekler (Derlemeden Oluşmuş Bir Uygulama)”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 74-89.

- Görgülü, Y. (2019). “Kentlerin Markalaşması Sürecinde Logoların Kimlik İnşası: Antalya Örneği Göstergebilimsel Bir Çözümleme”. *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi*, 1(3): 65-83.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. Metis.
- Hugo, V. (1996). Kentin Felsefesi. *Cogito, Kent ve Kültürü*, 8, 63-70.
- Karaalan, Ö.K. (1998). Türkiye İller Amblemi (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karamürsel TV. (3Mayıs 2017). Karamürsel Belediyesinin Yeni Logosu Beğenilmedi. <https://karamursel.tv/karamursel-belediyesinin-yeni-logosu-begenilmedi/4534>.
- Kavaratzis, M. & Hatch, J. M. (2013). “The Dynamics of Place Brands: An Identity-Based Approach to Place Branding Theory” (Yer Markalarının Dinamikleri: Yer Markalaşma Teorisine Kimlik Temelli Bir Yaklaşım). *Marketing Theory*, 13(1), 69-86. <https://doi.org/10.1177/1470593112467268>.
- Kavuran, T. ve Çetinkaya, A. (2015). Elazığ İli ve İlçe Belediyelerinin Logo ve Amblemlerinin Görseli. Fırat Üniversitesi Kurumsal Açık Arşiv. <https://acikerisim.firat.edu.tr/xmlui/handle/11508/8448?locale-attribute=tr>.
- Kaya, İ. (2014). "Coğrafi Düşüncenin Değişimi ve Paradigmalar", Yılmaz Arı ve İlhan Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* (ss.19-50) içinde. Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.
- Kaypak, Ş. (2013). “Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Markalaşması ve Marka Kentler”. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 335-355.
- Keleş, R. (2005). “Kent ve Kültür Üzerine”. *Mülkiye Dergisi*, 29(246), 9-18.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu, Küresel İktidar ve Köylülük. İletişim*.
- Kızıldaş, S. (2017). “Mekân Pazarlama Yaklaşımıyla Ülke ve Şehir Logolarının Analizi”. *İMÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(2): 214-229.
- Köşker, H., Albuz, N. ve Ercan F., (2019). “Türkiye’de Turistik Talebin En Fazla Olduğu 10 Kentin Marka Kimlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(1), 348-365.
- Kumaş, R. (2014). Ankara’da Simge Savaşımı, ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Kurtoğlu, R. (2017). “Şehir pazarlaması ve markalaşması kapsamında Yozgat İlinin potansiyelinin değerlendirilmesi ve öneriler”. *Turkish Journal of Marketing*, 2(1), 1-20.
- Lee, S.,Rodriquez, L. & Sar, S. (2012). “The Influence of Logo Design on Country Image and Willingness to Visit: A Study of Country Logos for Tourism”(Logo Tasarımının Ülke İmajı ve Ziyaret Etme İsteği Üzerindeki Etkisi: Turizm için Ülke Logolarının İncelenmesi). *Public Relation Review*, 38, 584-591.

- Manisa Haberleri. (6Kasım2019). Belediyenin Değişen Logosu İlçede Tartışmaya Neden Oldu. <https://www.manisahaberleri.com/saruhanli/belediyenin-degisen-logosu-ilcede-tartismaya-neden-oldu-h105888.html>.
- Mersin Portal. (12 Kasım2019). Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin Logosu Alıntı mı? <https://www.mersinportal.com/ozel-haber/mersin-buyuksehir-belediyesinin-logosu-alinti-mi-h52897.html>.
- Milliyet Blog. (22 Aralık 2009). Çorlu'da Logo Yarışması. <http://blog.milliyet.com.tr/corlu-da-logo-yarismasi/Blog/?BlogNo=220388>.
- Niğde Belediyesi. (Tarih Yok). Akaryakıt Ürün Alım İşi. <https://www.nigde.bel.tr/tender-detail/12/290/akaryakit-urunleri-alim-isi.aspx>.
- Ocak, E. (1996). "Kentin Değişen Anlamı". Birikim, 86-87, 32-41.
- Özer, A. (2002-2003). "Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Ankara için Düşünülen Amblem ve Tartışmalar. Anadolu Üniversitesi". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 95-108.
- Özsöz, M. F. (2018). "Şehir Pazarlamasında Bir Marka Şehir Olarak Eskişehir'in İncelenmesi". *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 12-34.
- Özyurt, C. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*. Açılım Kitap.
- Pasinler Belediyesi. (Tarih Yok). <https://www.pasinler.bel.tr/>
- Richards, G., (2004). "The Impact of Cultural Events on City Image: Rotterdam, Cultural Capital of Europe 2001" (Kültürel etkinliklerin şehir imajına etkisi: Rotterdam, Avrupa'nın Kültür Başkenti 2001). *Urban Studies*, 41(10), 1931- 1951.
- Ritzer, G. (2010). *Küresel Dünya*. Ayrıntı.
- Robertson, R. (1999). *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. Bilim ve Sanat.
- Short, J.R., Benton, L.M., Luce, W.B. & Walton, J. (1993). "Reconstructing the Image of an Industrial City" (Bir Sanayi Kentinin İmajını Yeniden İnşa Etmek). *Annals of Association of American Geographers*, 83(2), 207-224.
- Smith, A., (2005). "Reimagining The City The Value of Sport Initiatives" (Şehrin Spor Girişimlerinin Değerini Yeniden Gözden Geçirmek). *Annals of Tourism Research*, 32(1), 217-236.
- Şair Dolu Memleket. (5Mayıs 2019). Elbistan Belediyesi Logosunu Değiştirdi. <https://sairdolumemleket.com/yerel/46haber/elbistan-belediyesi-logosunu-degisti/3004>.
- Şentürk, Ü. (2014). "Mekân Sadece Mekân Değildir: Kentsel-Mekânın Yeni Tezahürleri". *Doğu Batı Şehir Yazıları I*, 67, 85-106.
- Takış, T. (2014). Bir Şehir Farklı Tür İnsanlardan Oluşur. Benzer İnsanlar Bir Şehir Meydana Getiremezler. *Doğu Batı Şehir Yazıları I*, 67, 7-8.

- Talas, M. ve Kaya. Y. (2007). Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları. *TÜBAR XXII*, 149-162.
- Tarлакazan, E.B. ve Tıngır, M. (2018). “Selçuklu İzleri Taşıyan Kimi Belediye Amblemlerindeki Sembollerin Tarihi, Kültür ve Tasarım Açısından İncelemesi”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 111-128.
- Tomlinson, J. (2013). Küreselleşme ve Kültür. Ayrıntı.
- Tuan Y. (1976). “Hümanistik Coğrafya”. *Annals of Association of American Geographers*, 66(2), 277-292.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2016). “Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma”. Çantay Yayınevi.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2017). Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekân. Çantay Yayınevi.
- Tümtaş, S. ve Ergun, C. (2016). “Küreselleşme ve Kentlere Etkileri”. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 135-150.
- Türkan, O. (2018). “Evaluation of Spatial Symbol on Municipal Logos: Sample of Çankırı Province”, Gülçin Taşkiran ve Ercan Geçkin(Ed.), Current Debates in Gender & Cultural Studies (ss. 153-166) içinde. IJOPEC Publication.
- Uğur, A. ve Aliağaoğlu, A. (2018). Şehir Coğrafyası. Nobel Yayınevi.
- Uğur, A. (2020). “Belediye Logoları ve Şehir Kimliği: Denizli İli Örneği”, Mithat Aydın, Süleyman İnan (Ed.), Dr. Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı (ss. 895-918) içinde. Pegem Akademi.
- Uzun, M. ve Özcan, S. (2014). “Belediye Logolarındaki Coğrafi Sembollerin Analizi: Kocaeli Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 272-288.
- Wahyurini, O.D. (2012). “The Significance of City Logo in City Branding Strategy. Recent Researches in Engineering Mechanics” (Şehir markalaşma stratejisinde şehir logosunun önemi. Mühendislik mekaniğinde son araştırmalar). *Urban & Naval Transportation and Tourism*, 79-84.
- Yenipınar, U. ve Yıldırım, O. (2016). “Destinasyon Markalaşmasında Yerel Simgelerin Logo ve Amblemlerde Kullanılması: Muğla Araştırması”. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 13(1), 28-46.
- Zeren, H. E. (2011). “Stratejik Kent Yönetimi ve Kent Markası Oluşturma Süreci”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 175-200.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ERDOĞAN, Z. (2021). Alman Sığınma Sisteminde Açık Kapıdan Entegrasyon Siyasetine Geçiş ve Tolerans Politikası. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 65-86.

Alman Sığınma Sisteminde Açık Kapıdan Entegrasyon Siyasetine Geçiş ve Tolerans Politikası

Zahide ERDOĞAN^(*)

Öz: Almanya 2015-2016 yıllarında “açık kapı politikası” uygulayacağını ve Dublin Düzenlemelerini askıya aldığı açıklayarak 1 milyondan fazla mülteciyi kabul etmiştir. Almanya cömert bir mülteci politikası ve “entegrasyon siyaseti” uygulamasına rağmen çoğu sığınmacıya mülteci statüsü vermemiştir. Bu politika, Almanya'nın çok fazla mülteci alıp almadığı, yük paylaşımı, mültecilerin güvenlik riski ve tehdit olup olmadığı sorularını ortaya çıkarmıştır. Almanya hızlıca politikasını değiştirmiş ve sınırlayıcı sığınma politikaları uygulamaya başlamıştır. Alman sığınma sisteminde dört tür koruma bulunmaktadır: Mülteci, sığınmacı, ek koruma ve sınır dışı etmenin yasaklanması (Tolerans-Duldung). Bu makale, 2015 yılından itibaren sığınmacı sayısını kısıtlamaya yönelik uygulamaların çerçevesini oluşturmayı, entegrasyon siyaseti ve tolerans statüsünün değişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Başvurusu reddedilen sığınmacıların eğitim, çalışma, sağlık gibi belirli koşulları karşılamaları halinde ülkede kalmasına (tolerans) izin verilmekle birlikte tolerans statüsü hala geçici, belirsiz ve entegrasyonu engelleyen bir statüdür. Diğer taraftan, son değişiklikler tolerans statüsündeki kişilerin entegre olma potansiyellerini (hak etme) göstermeleri halinde entegrasyonuna ve Almanya'da sürekli kalma imkanına sahip olmalarına olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alman sığınma sistemi, tolerans-duldung, entegrasyon siyaseti, göç yönetimi, uluslararası göç

From Open-Door to Integration Politics and Toleration Policy in Germany's Asylum System

Abstract: Germany accepted over 1 million refugees in 2015-2016 by announcing an “open-door refugee policy” and suspension of the Dublin Regulation. Although Germany adopted a generous welcome policy and “integration politics”, many asylum seekers were not granted refugee status. This policy has raised the questions of whether Germany has received too many refugees, burden sharing, whether refugees pose a security risk and a threat. Germany quickly changed its policy and started to implement restrictive asylum policies. The German asylum system has four forms of protection: refugee, asylum, subsidiary protection, and a ban on deportation (toleration-Duldung). This paper aims to prepare a framework of implementations from 2015 and to examine transformation on integration politics and toleration status. Rejected asylum seekers may be granted a tolerated stay under certain circumstances such as education, work, and health issues but toleration status is still temporary, uncertain, and hinder integration. On the other hand, the latest amendments facilitate the integration of people in toleration status who demonstrate the potential to integrate (deserving) and have a chance of staying permanently in Germany.

^{*} Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, (e-posta: zahide.rdgn@gmail.com), ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-0253-9355>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Keywords: *Germany asylum system, toleration-duldung, integration politics, migration management, international migration*

Makale Geliş Tarihi: 01.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.11.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.889011

I. Giriş

Ülkeler için uluslararası göçün yönetimi dinamik bir alan olup, yalnızca uluslararası sorumluluklardan değil AB üyesi ülkeler için AB mevzuatından, iç siyasetten, dış politikadan, ülkenin ekonomik ve demografik yapısından etkilenmektedir. Uluslararası göç, “kişilerin köken ülkelerinden veya mutlak ikametgâhlarından sürekli veya geçici olarak başka bir ülkede kendi yaşamlarını kurmak amacıyla hareketleridir. Bunun sonucunda bir uluslararası sınır geçilmesi” olarak tanımlanmaktadır (IOM, 2004: 33). 2019 yılı itibarıyla uluslararası göçmen sayısı 272 milyona ulaşmış olup, bu rakamın yaklaşık 82 milyonu Avrupa ülkelerinde yaşamaktadır (United Nations, Department of Economic and Social Affairs Population Division, 2019: iv). Zorunlu olarak yerinden edilen 79,5 milyon kişinin 26 milyonu mülteci, 4,2 milyonu sığınmacı ve 45,7 milyonu ise ülke içinde yerinden edilmiştir (UNHCR, 2020: 2). 2019 yılı itibarıyla Suriye’de başlayan olaylar sonrası 6,6 milyon Suriyeli ülkelerini terk ederek mülteci-sığınmacı¹ olmuştur (UNHCR, 2020: 8). 2011 yılında Suriye’de başlayan iç karışıklıklar sonrası Suriyeli sığınmacıların büyük bir kısmı Türkiye, Lübnan, Ürdün gibi komşu ülkelere sığınırken 2015 yılı ve sonrasında sığınmacılar Avrupa ülkelerine de yönelmeye başlamış ve Avrupa mülteci (sığınmacı) krizi ile karşılaşmıştır. Mülteci krizine üye ülkeler farklı şekillerde cevap vermiş, genellikle Doğu Avrupa ülkelerinde mültecileri almayı reddeden din merkezli mülteci politikaları uygulanmaya başlarken (Karakoç Dora: 2020) Almanya’nın çok sayıda mülteciyi kabul etmesi ve cömert hoş geldin yaklaşımı dikkat çekmiştir. Diğer taraftan, AB üyesi ülkelerin sığınmacı girişini azaltmayı amaçlayan önlemlerinin dışında AB düzeyinde de önlemler alınmıştır. Türkiye ve AB arasında 2013 yılında imzalanan ve 1 Ekim 2014 tarihinde üçüncü ülke vatandaşlarına ilişkin hükümleri hariç yürürlüğe giren Geri Kabul Anlaşması, 1 Haziran 2016 itibarıyla tüm hükümleriyle yürürlüğe girmiştir. Ayrıca, özellikle üye ülkelerle birlikte çalışan FRONTEX’in yasadışı sığınmacı girişini engellemek amacıyla AB’nin temel değerleri arasında yer alan insan haklarını ihlal edecek biçimde sert önlemlerle operasyon yürütmesi hem medya hem de sivil toplum kuruluşlarının eleştirilerine konu olmuştur (Üstün, 2021: 396).

Almanya, göçmen ülkesi olmaktan ziyade işçi kabul eden bir ülke olarak bilinmektedir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Batı Almanya’ya (Federal Almanya) mülteciler ve sürgün edilenlerle birlikte işçi ihtiyacı nedeniyle “misafir işçiler” de göç etmeye başlamış ve 2005 yılında kabul edilen Göç Yasası ile Almanya’nın göçmen ülkesi olduğu kabul edilirken göç politikaları da reform edilmiştir (Gesley, 2017: 1).

¹ Mülteci-sığınmacı: Makalenin konusu olan Federal Almanya’da, sığınma politikası kapsamında mülteci ve sığınmacı statülerine tanınan haklar birbirinden farklıdır. Bu nedenle bazı kısımlarda mülteci-sığınmacı ifadesi birlikte kullanılmıştır.

Özellikle 1960'lı yıllarda işçi anlaşmaları ile Türkiye, İtalya gibi ülkelerden Almanya'ya göç edenlerin geçici ve ülkelerine dönecek gruplar olarak görülmesi bu fikri pekiştirmiştir. Ancak daha sonra işçi olarak gidenler geri dönmemiş, aile birleşimi yolu ile ailelerini yanlarına almışlar ve artık geçicilikten kalıcılığa adım atılmıştır. 2019 yılsonu itibariyle nüfusu 83,2 milyon olan Almanya'da, göçmen kökenli kişi sayısı 21,2 milyon olup, bu rakam nüfusun %26'sını oluşturmaktadır (Federal Statistical Office, 2020). Bu çerçevede başlangıçta misafir işçi kabul eden Almanya artık bir göçmen ülkesidir.

Almanya'nın 2015 yılında 1.000.000 mülteciyi alacağına ilişkin açıklaması ile birlikte artan sığınmacı-mülteci sayısı, ülke içinde güvenlik, yük ve mülteci sayısına ilişkin tartışmaları beraberinde getirirken Almanya bu şekilde "hoş geldin kültürü" ve "entegrasyon siyasetini" benimsemiştir (Funk, 2016: 289). Almanya'da koruma arayan kişi sayısı 2010 yılında 500.000 iken Suriye'deki olayların etkisiyle 2013 yılından itibaren artarak 613.925'e yükselmiş, özellikle mülteci akımının Avrupa'ya yöneldiği 2014-2015 yıllarından itibaren ise önemli ölçüde artış göstermiş ve toplam koruma arayan kişi sayısı 2019 yılında 1.839.115'e ulaşmıştır (Tablo 1). 2010 yılında geçici statü verilen kişilerin toplam koruma arayanlara oranı %33 olup, bu oran 2016 yılına kadar benzer şekilde sürmüştür. 2016 yılında %38 olan geçici statü verilenlerin oranı 2017 yılında %53, 2018 yılında %57 ve 2019 yılında %59 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte sürekli statü verilen kişi sayısının toplam koruma arayanlara oranı ise 2010 yılında %43 iken 2019 yılında bu oran %15'e düşmüştür (Tablo 1). Dolayısıyla, geçici statü verilen kişi sayısında oransal olarak önemli bir artış görülürken sürekli statü verilen kişi sayısı oransal olarak azalmıştır.

Tablo 1: Almanya'da koruma statüsüne göre dağılım (2010-2019)

Yıl	Yerleştirilmeyenler	Geçici statü verilenler	Sürekli statü verilenler	Reddedilenler	Toplam koruma arayan kişi sayısı
2010	35.835	168.205	214.115	85.310	503.470
2011	47.130	151.045	222.825	84.920	505.925
2012	65.920	165.610	233.440	84.860	549.825
2013	110.335	174.110	236.460	93.020	613.925
2014	177.900	208.460	251.675	108.280	746.320
2015	349.810	285.805	262.130	138.495	1.036.235
2016	574.945	599.235	268.265	155.120	1.597.570
2017	348.640	888.355	266.010	177.700	1.680.700
2018	306.095	1.017.760	265.465	192.430	1.781.750
2019	266.470	1.090.475	269.590	212.575	1.839.115

Kaynak: <https://www.destatis.de/EN/Themes/SocietyEnvironment/Population/Migration-Integration/Tables/protection-time-series-protections-status.html> (19.01.2021).

Zorunlu olarak yerinden edilerek ülke sınırını geçen kişilerin tümü yasal olarak mülteci kabul edilmemektedir. Bu noktada kimin mülteci olduğuna ilişkin verilecek karar mülteci statüsünün getireceği haklara sahip olmayı da sağlayacaktır. Dolayısıyla,

mülteci statüsü bir tür ödül ve zor elde edilen bir etiket olup, dışlanmayı vatandaş ve “diğerleri” arasındaki ayrımı meşrulaştıran ve açığa çıkaran bir statüdür (Zetter, 2007). Alman sığınma sisteminde mülteci statüsü ile birlikte sığınma hakkı, ek koruma ve sınır dışı etmenin yasaklanması yoluyla verilen tolerans belgesi ile edinilen statü gibi farklı haklarla tanımlanan koruma biçimleri yer almaktadır. Tolerans statüsünün Bosnalı sığınmacılar üzerinde belirsizlik nedeniyle travma etkisi oluşturması ile insan hakları yaklaşımı arasındaki paradoksa (Dimova, 2006), bu statüde bulunan Filistinli mültecilerin çalışma, eğitim ve seyahatlerinin kısıtlanması ile sürekli sınır dışı edilme tehdidi altında bulunmalarına (Tize, 2020) ve Federal Almanya’nın Afgan sığınmacıları iyi entegre olmuş olmalarına rağmen sınır dışı etmesine (Sökefeld, 2019) yönelik çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Diğer taraftan, 2015 yılındaki açık kapı politikası ile sığınmacılar için uygulanan entegrasyon programlarına ilişkin çalışmalar (Bird, 2015; Gesley, 2016; Konle-Seidl, 2018) da mevcuttur. Ancak, 2015 ve sonrası sığınmacılara ilişkin düzenlemelerin kategorize edildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu makale, Alman sığınma sisteminde 2015 sonrası mülteci krizi ile birlikte sığınmacı sayısını azaltmaya yönelik önlemlerin kavramsal çerçevesini oluşturmayı, entegrasyon siyaseti ve tolerans statüsünün değişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, 2015 sonrası göçle ilgili yasal düzenlemelerden hareket edilmiştir. Çalışmanın sığınmacı ve mültecilerle çalışan akademisyenler ve uygulayıcılar için entegrasyon-sınır yönetimi-yasal statü konusunda bir çerçeve oluşturması hedeflenmiştir. Bu çerçevede makalenin birinci kısmında tarihsel bakış açısından hareketle Almanya’ya yönelen mülteci-sığınmacı hareketleri ele alınarak tolerans statüsünün tarihsel izleri araştırılmıştır. İkinci kısımda Almanya sığınma sisteminde tolerans statüsünün özellikleri ve bu statünün verilmesine ilişkin kriterler tartışılmıştır. Üçüncü kısımda ise 2015 yılında başlayan “hoş geldin kültürü” ve “entegrasyon siyaseti”² ile açık kapı politikasının sınırlayıcı politikalara dönüşmesi kapsamında alınan önlemler, tolerans statüsünde olanların entegrasyon içine dahil edilmesi ve “hak etme”³ yaklaşımına odaklanılmıştır.

II. Tarihsel Çerçeve

Almanya 1918-1933 yılları arasında Weimar Cumhuriyeti döneminde yasal olarak mültecileri kabul etmiş, 1929 tarihli Sınır Dışı Yasasıyla sınır dışı etme yasaklanmış, 1932 Polis Düzenlemesiyle siyasi mültecilere sığınma hakkı verilmesi kabul edilmiş, ancak 1933’te Nazi rejimi ile birlikte sığınma hakkına karşı çıkmış, yüzbinlerce kişi sürgün edilmiştir (Hanewinkel & Oltmer, 2018). Batı Almanya (Federal Almanya), 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Mülteci Sözleşmesi) ve 1967 tarihli Protokolü imzalamıştır (Hanewinkel & Oltmer, 2018).

² Entegrasyon siyaseti ifadesi Funk, N. (2016). A spectre in Germany: Refugees, a ‘welcome culture’ and an ‘integration politics’. *Journal of Global Ethics*, 12(3), 289-299 makalesinden hareketle kullanılmıştır.

³ Hak etme ifadesi Deserving-ness, Sökefeld, M. (2019). Nations Rebound: German Politics of Deporting Afghans. *IQAS*, 50(1-2), 91-118 makalesinden hareketle kullanılmıştır.

Ülkelerin mültecilere ilişkin politikaları tarihteki mülteci hareketlerinden etkilenmektedir. Almanya I. Dünya savaşından itibaren çok sayıda mültecinin sığındığı bir ülkedir. 1917-1920 yılları arasında Bolşevik Devriminden kaçan Rus mültecilerin 600.000'i 1922-1923 yılına kadar Almanya'da yaşarken yetersiz entegrasyon politikaları ve ekonomik-yasal destek olmaması nedeniyle ülkeyi terk etmiş ve 1927'de bu sayı 150.000'e kadar düşmüştür (Bierbach, 2018). Doğu Avrupa'da aynı dönemde Yahudilere uygulanan zulüm sebebiyle kaçan 90.000 Yahudi yine Almanya'ya sığınmış, ancak 1933-1945 yılları arasında Nazi rejimi döneminde Almanya'da yaşayan 500.000'den fazla Yahudi ülkeden kaçmıştır (Bierbach, 2018). Dolayısıyla, Almanya bir taraftan mülteci kabul eden bir sığınma ülkesi iken diğer taraftan mülteci kaynağı olan bir ülkedir.

II. Dünya Savaşıyla birlikte Avrupa haritasının yeniden çizilmesi zorunlu yerinden edilmelere yol açmıştır. Alman topraklarının bir kısmının Rusya, Polonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerin eline geçmesiyle yaklaşık 12 milyon kişi yerinden edilmiştir (Bierbach, 2018). Yaklaşık 3,6 milyon kişi Sovyetlerin işgalindeki Doğu Almanya'ya gitmiş, Federal Almanya'nın 1949 yılında kuruluşuyla 1961 yılında Berlin Duvarı inşa edilene kadar yaklaşık 3,5 milyon kişi Doğu ve Batı Almanya arasında göç etmiştir (European Migration Network, 2010: 21). II. Dünya Savaşı sonrası iki Almanya'nın bölünmesi üzerine pek çok kişinin etnik Alman olmakla birlikte başka topraklarda kalması ve Doğu Almanya'nın mültecilere karşı yaklaşımı Batı Almanya toplumunun mülteci ve sığınmacılara ilişkin olarak yeni bir yaklaşım benimsemesine yol açmıştır (Poutrus, 2014: 118). Bu yaklaşım değişimi Anayasa'da da görülmektedir. 1949 Anayasası "politik sebeplerle zulme uğrayan kişiler sığınma hakkından faydalanmalıdır" ifadesini içermekte olup, bu kapsamda olduğu kabul edilen kişilere Federal Almanya'da çalışma, sosyal haklar gibi konularda vatandaşlarla aynı haklar sağlanmıştır (Poutrus, 2014: 117). Stokes'e göre (2019: 21-22), Federal Alman Anayasası dünyadaki en cömert sığınma garantisini sağlamakla birlikte "politik sebeplerle zulüm" kavramının ne olduğu sorusunu cevapsız bırakmıştır. Bugünkü sığınma rejiminin kökenleri anayasada yer alan siyasi sığınma çerçevesinde şekillenmiştir.

Almanya'nın sığınmacı ülke olarak önemi 1949-1968 arası sığınan kişi sayısının az olması nedeniyle sınırlı kalmış, genellikle ülkeye sığınanlar Doğu, Merkezi, Güney Avrupa ülkelerinden gelenler olduğundan bu durum ülkenin mülteci politikasının antikomünist yaklaşıma dayandığı şeklinde yorumlanmıştır (Oltmer, 2016: 27). 1956 yılında Macar mülteciler, 1968'de Çek Cumhuriyetinden kaçan mülteciler, 1973'te Şili'den kaçanlar olmak üzere genellikle komünist veya sosyalist ülkelerden kaçan siyasi sığınmacılarla birlikte Doğu Almanya'dan kaçanlar da Batı Almanya'ya sığınmıştır (Bierbach, 2018). 1963 yılında Almanya'daki yeni sığınma taleplerinin %91'i Yugoslavya'dan gelmiş, Hallstein Doktrini çerçevesinde 1955 yılından beri Doğu Almanya ve tanıdığı ülkelerle diplomatik ilişki kurulamadığından siyasi mülteci olma şartlarını taşımayanlar sınır dışı edilememiş, bu durum "ekonomik mülteci" kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Stokes, 2019: 32). Dolayısıyla, Almanya o tarihlerde de

ekonomik nedenlerle göç eden ancak sığınma konusunu kullanan ve sığınmacı-mülteci olma şartlarını taşımayanları sınır dışı edememiş veya etmemiştir.

Abraham'a (2016: 5) göre, sınırların kontrolü, ülkeye gireceklerin ve sınır dışı edileceklerin belirlenmesi, bazı hallerde anayasal sınırlamalara tabi olmakla birlikte, eşitlik ve anayasada yer alan sınırlamalardan ziyade aslında dış politika tercihlerinin bir göstergesidir. 1958 yılında Cezayir-Fransa Savaşı sırasında, Fransa'dan Batı Almanya'ya sığınan Cezayirli bu olayın bir örneğidir. Cezayirli mülteciler olayı, Fransız Hükümeti ile ilişkilerle Anayasadaki sığınma hakkı arasındaki çelişkiyi belirginleştirmiş, bu grup nedeniyle halkın siyasi mültecileri kabul etme isteği ile devletin savunma yaklaşımı arasında ortaya çıkan çelişki 1965 Yasasına da yansımıştır (Poutrus, 2014: 127). 1965 tarihli Yabancılar Yasası çerçevesinde 16 yaşından küçük çocuklar, mülteciler ve yerinden edilen yabancılar ikamet izninden muaf tutulmuş, 5 yıl Almanya'da yaşayan ve entegre olan yabancıların sınırsız ikamet iznine başvurabilmeleri ve sığınma hakkı verilenlere yasal ikamet izni hakkı tanınmıştır (Gesley, 2017: 5). Söz konusu yasa, başvurusu reddedilen sığınmacılar için istisnai bir düzenlemeyle sınır dışı edilmelerini engelleyen bir tür ikamet izni sağlamış, prosedürlerin uzunluğu ve zulme uğrama kriterlerinin belirlenmesi sorunu devam etmiştir (Poutrus, 2014: 128). Böylece, Cezayirli mülteciler olayında öne çıkan siyasi gerginliği ortadan kaldıracak mekanizma, Yugoslavya'dan gelen "ekonomik mültecilerin" sınır dışı edilememesinde benzer şekilde sınır dışı etmenin engellenmesiyle kurulmuştur ve bu şekilde sığınmacılarla ilgili konularda belirli bir hareket serbestisi de sağlanmıştır. Almanya sınır dışı etme ya da etmeme kararları ile uluslararası sorumluluklarıyla beraber ülkelerle ilişkilerini de korumuştur.

Mülteciler dışında Almanya'nın işçi göçü almaya başlaması, iş gücü ihtiyacını karşılayan yeni bir kaynak olarak ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan işçi ihtiyacını karşılamak amacıyla 1955 yılından ekonomik resesyonun başladığı 1973 yılına kadar Türkiye, İtalya, İspanya, Portekiz, Fas ve Tunus gibi ülkelerle imzalanan işçi anlaşmaları ile belirlenen sürelerin sonunda işçilerin ülkelerine geri dönmelerini esas alan "rotasyon" prensibi çerçevesinde misafir işçiler Almanya'ya gelmeye başlamıştır (Gesley, 2017: 4). Bu dönemde Almanya, mülteci krizini çözmeye çalışırken, 1961'de Berlin Duvarının inşası Doğu-Batı Almanya arasındaki günlük işçi geliş gidişini engellemiştir (Stokes, 2019: 31). Almanya'nın işçi göçü alan ülke olmaya başladığı bu dönemde mülteci akımları da devam etmiştir. 1973 yılından itibaren misafir işçi alımını durduran ve çalışma izni vermeyen Almanya'ya tekrar sığınmacı akımı başlamıştır. 1950-1970 arası dönemde mülteci göçü Avrupa merkezli sürerken, 1970-1980'li yıllarda Vietnam Savaşından kaçan mülteciler, Polonya, Türkiye ve İran'dan kaçanların Almanya'ya sığınması ile ülke Avrupa dışından da sığınmacılarla karşılaşmaya başlamıştır (Oltmer, 2016: 27).

Bu dönemde Türkiye'den gelen sığınmacıların çoğu ekonomik sığınma olarak görülmüş ve bu tür sığınmayı engellemek amacıyla vize yükümlülüğü ve 4 yıl süreli çalışma yasağı uygulaması başlatılmış, bu tür önlemler sığınmacı talebinde azalma sağlarken entegrasyonun gecikmesi sorunu ortaya çıkmıştır (Stokes, 2019: 37). 1980'li yıllardan itibaren misafir işçilerin geri dönüşleri ile ilgili düzenlemeler yapılmaya

başlanmıştır. 1983 yılında kabul edilen Geri Dönüş Yardımı Yasası ile Avrupa Ekonomik Bölgesi (EEC) dışından gelen işyerlerinin kapanması veya iflası nedeniyle işsiz kalan, Alman vatandaşı ile evli olmayan misafir işçilere ülkelerine geri dönmeleri halinde 10.500 Alman Markı geri dönüş yardımı yapılması öngörülmüştür (Gesley, 2017: 6). Böylece geri dönüşlerin teşviki uygulaması da başlamıştır. 1987'den itibaren Doğu Avrupa'daki etnik Almanların Federal Almanya'ya dönmesi insan kaynağı ihtiyacını azaltmış, sığınmacı girişini azaltmak için sınır kontrolleri artırılmış ve sığınma sisteminin suistimal edildiği fikri öne çıkmaya başlamıştır (Oltmer, 2016: 28).

1990'lı yıllarda Doğu blokundan gelen etnik Alman sığınmacıların sayısının 397.073'e ulaşması siyasi baskı oluşturmuş, Yugoslavya'nın dağılması ile Federal Almanya'ya sığınanların sayısı artmış, etnik Almanların bile dönüşü için yıllık kota uygulaması başlatılmıştır (Stokes, 2019: 41-42). 1990'lı yıllar Federal Almanya açısından hem sığınmacı sayısının azaltılmaya çalışıldığı hem de 1960'lı yıllardaki işçi göçü ile gelen göçmenlerin ve ailelerinin haklarına ilişkin olarak düzenlemelerin yapıldığı bir dönem olmuştur. 1990 yılında kabul edilen Yabancılar Yasasıyla ikinci nesil göçmenlerin aile birleşimi, vatandaşlık ve çocukların vatandaşlığı düzenlenmiş, 1992 yılında sığınmacı sayısı 440.000'e ulaşmış, 1992 Yasası ile gerçekten siyasi sebeplerle zulme uğrayanların sığınmacı olarak kabulü ve güvenli üçüncü ülkeden⁴ gelenlerin sığınma taleplerinin reddi düzenlenmiştir (Gesley, 2017: 7-8). 1993 Yasası, "sığınma tavizi" olarak bilinmekte olup, söz konusu düzenleme Anayasada yer alan sığınma hakkını önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Düzenleme AB ülkesi veya üçüncü ülkeden giriş yapan sığınmacıların taleplerinin reddini gerektirmekte olup, Almanya tümüyle AB-Schengen ülkelerine komşu olduğundan hava ve deniz yolu ile gelenlerin sığınma hakkı bulunmaktadır (Hanewinkel & Oltmer, 2018). Bu dönemde sığınma sisteminin kötüye kullanımı ve artan sığınmacı sayısı azaltılmaya çalışılırken sınır dışı etmenin ertelenmesi-tolerans (*Duldung*) statüsü ortaya çıkmıştır. Geçici mülteci statüleri ve çok sayıda kişinin bazen 25 yıla ulaşan uzun sürelerle "Duldung" statüsünde kalması Almanya'nın durumunu özelleştirmektedir (Tize, 2020: 4). Tolerans statüsü, sığınmacı olma koşullarını sağlamayanların ya da ülkede vizesiz ya da ikamet izni olmadan bulunanların belirli durumlarda geçici olarak sınır dışı edilmesini engelleyen, süresi ve gelecekte ne olacağı belirsiz bir statü olarak ortaya çıkmıştır.

2005 yılında yürürlüğe giren yasayla Almanya'nın göç politikalarında önemli değişiklikler meydana gelmiş olup, iş piyasası AB dışından gelen göçmenlere de açılırken nitelikli işgücü göçünü teşvik eden düzenlemelerle entegrasyon konusu da yasaya girmiştir. Söz konusu düzenleme ile AB dışından gelen göçmenlerin mevsimsel işler ve geçici kontratlarla çalışmalarına imkan tanımak yoluyla iş piyasası göçmenlere açılırken, nitelikli göçmenler ve en az 1 milyon Avro yatırım yapmak koşuluyla yeni

⁴ Güvenli Üçüncü Ülke: Almanya'ya AB ülkelerinden veya komşu başka bir ülkeden giriş yapanlar ile "güvenli köken ülke" listesinde olan ülkelerden gelenlerin sığınma talepleri de kabul edilmez (Gesley, 2016: 8-9).

istihdam oluşturacak girişimlerin gelişine izin verilmiştir (Gräßler, 2005). Aynı zamanda bu yasayla ilk kez Federal Yasaya entegrasyon konusu girilmiş ve entegrasyon hem Federal hem de yerel düzeyde bir görev olarak düzenlenmiştir (Federal Office for Migration and Refugees, 2015: 27). Özellikle bilgi işlem sektöründe iş gücü eksikliğinin gidermek amacıyla, 2005 Yasasıyla yüksek nitelikli kişiler için uzun dönemli ikamet izni, entegrasyon, “geçici” ve “sürekli” ikamet izinleri olmak üzere ikamet türlerinin azaltılması, “Talep ve Destek” prensibi (*Fördern und Fordern*) gibi konular düzenlenmiştir (Gesley, 2017: 9-10). Ayrıca bu dönemde konuya verilen önemin bir göstergesi de entegrasyondan sorumlu olan “Entegrasyon Başkanı”nın doğrudan kabine ile bağlantısının sağlanarak pozisyonun güçlendirilmesidir (European Migration Network, 2010: 28).

2005 yılından itibaren Almanya’nın göçmen ülkesi olarak kabul edildiği ilk defa entegrasyona da yer verilmesinden görülmektedir. Bu dönemde entegrasyonla ilgili çalışmalar AB’den gelen fonlarla desteklenen projelerin yanı sıra 2006’da Müslümanların Alman toplumuna katılımını ve entegrasyon bazlı projeleri desteklemek amacıyla Alman İslam Konferansının kurulması, 2007’de ise Entegrasyon Ulusal Eylem Planının hazırlanması ile sürmüştür (Federal Office for Migration and Refugees, 2015: 29-30). Almanya bu şekilde proje destekleri ve kurumsal işbirlikleri yoluyla entegrasyon konusunda çalışmaları yoğunlaştırmıştır. Ancak, başlangıçta entegrasyon projelerinden ve desteklerinden herkesin değil yalnızca belirli statülere sahip olanların yararlanmasını öngören sınırlayıcı entegrasyon yaklaşımı ise 2015 sonrası değişerek sadece statü değil belirli kriterleri karşılayanların entegrasyonuna doğru gelişmiştir.

III. Sığınma Sistemi ve Tolerans-Duldung Statüsü

1951 Mülteci Sözleşmesine göre mülteci, “...ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncesi nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu...” (UNHCR, 2010: 14) için sınırı geçerek başka bir ülkede uluslararası koruma arayan kişi olup, mültecilerin hakları söz konusu Sözleşme ile korunmuştur. 1951 Mülteci Sözleşmesinin 33. maddesinde sığınmacılar için “geri gönderme” yasağı yer almaktadır. Sığınmacı ise mülteci statüsü almayı bekleyen ancak başvurusu henüz karara bağlanmamış, başvuru sonucunun olumsuz olması halinde insani koruma ya da benzeri bir koruma ile kalmasına izin verilmediği durumlarda ülkeyi terk etmesi gereken kişidir (IOM, 2004: 8). İnsan Hakları Evrensel beyannamesinin 14(1) maddesinde “Herkes zulüm karşısında diğer ülkelerden sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma istemek hakkına sahiptir” ve 15. maddesinde ise “Herkes uyrukluk hakkına sahiptir” ifadesi yer almaktadır (Universal Declaration of Human Rights, 1948). Diğer taraftan sığınma hakkı, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının 18. maddesi ile korunmakta olup, Dublin Düzenlemesi ile sığınma taleplerinin değerlendirilmesinde ülkelerin sorumlulukları belirlenmiştir. Almanya’da ise sığınma ve mültecilerle ilgili düzenlemeler başta Anayasa olmak üzere çeşitli yasal metinlerde yer almaktadır.

Almanya’da mülteci statüsünün elde edilmesi üç tür program kapsamında olabilmektedir. Bunlar; Almanya’ya giriş yaptıktan sonra ülke içinde sığınma talebinde bulunmak ve aile birleşimi, insani kabul programları ve gerek ulusal olarak ilan edilen

gerekse AB tarafından belirlenen yeniden yerleştirme suretiyle kabul programlarıdır. İnsani programlar kapsamında kırılgan gruplar ile durumu riskli kişilere belirli kotalarla koruma sağlanmakta olup, 2009-2010 yıllarında Almanya 2.501 Iraklı mülteciyi, 2013-2015 arasında 40.000 Suriyeliyi kabul etmiş, ancak bu kapsamdaki kişilere sadece geçici koruma statüsü verilmektedir (Korntheuer, 2017: 38). Yeniden yerleştirme, “uluslararası koruma arayan kişinin onu kabul edecek üçüncü ülkeye sürekli ikamet statüsü ile naklini, AB düzeyinde UNHCR’in talebi ile uluslararası koruma arayan üçüncü ülke vatandaşının ulusal mevzuat ve AB mevzuatına göre mülteci statüsü, ek koruma gibi bir koruma verebilecek üye devlete naklini” ifade etmektedir (EMN, 2018: 326). AB tarafından yürütülen yeniden yerleştirme programları dışında Almanya’nın kendi ulusal yerleştirme programı da bulunmakta, ancak ulusal program kapsamında çok az sayıda (300-500 kişi) kişi kabul edilmektedir (Korntheuer, 2017: 38). Diğer taraftan, Kanada ve Birleşik Krallık’ta uygulanan sponsorluk Almanya’da da bulunmaktadır.

Almanya’da sığınma sistemi farklı koruma türlerini içerecek şekilde düzenlenmiştir. Sığınma talepleri Federal Ofis tarafından değerlendirilmekte olup, sığınma hakkı (Anayasa madde 16a), mülteci koruması (Sığınma Yasası Bölüm 3), ek koruma (Sığınma Yasası Bölüm 4) ve sınır dışı etmenin yasaklanması (İkamet Yasası 60 V ve VII) olmak üzere 4 tür koruma kararı söz konusu olmaktadır (Federal Office for Migration and Refugees, 2019: 21-25):

- ✓ Sığınma hakkı, anayasa ile tanınan bir hak olup, bu kapsamda sığınmacılar 3 yıl süreyle ikamet izni, iş piyasasına erişim hakkı ve aile birleşim hakkına sahiptir.
- ✓ 1951 Mülteci Sözleşmesi çerçevesinde mülteci olarak kabul edilenleri kapsayan mülteci koruması ile mültecilere 3 yıl ikamet izni, 3 yıl veya 5 yıldan sonra yerleşme izni, iş piyasasına erişim ve aile birleşimi talep etme hakkı verilmektedir.
- ✓ Ek koruma ise köken ülkede ölüm cezası, işkence gibi ciddi zarar görme riski altında olanlara sağlanır ve bu statüde olanlar 1 yıl ikamet izni, 5 yıldan sonra yerleşme izni, iş piyasasına erişim hakkına sahip olmasına rağmen aile birleşimi isteme hakkı bulunmamaktadır.
- ✓ Kişinin ülkesine geri dönüşü risk oluşturuyorsa, hayati risk, özgürlüklere ilişkin veya sağlık için somut tehlike söz konusu ise kişiye sınır dışı edilmesinin yasaklanması-ertelenmesi statüsü verilebilir. Bu statü ile tekrar uzatılabilir 1 yıl ikamet hakkı, koşulları sağlamaları halinde 5 yıldan sonra yerleşme hakkı ve ilgili idarenin izni ile çalışma hakkı tanınmaktadır.

Tolerans statüsünün verilmesi belirli koşullara bağlanmıştır. İltica başvurusu reddedilenlerle, vize veya oturma izni olmadan ülkeye girenlerin iltica talebinde bulunmaları da ülkeyi terk etmeleri gerekmekte olup, aşağıdaki koşulları sağlayanlara tolerans (*Müsamaha-Duldung-Toleration-Tolerated Stay*) belgesi verilebilmektedir (Handbook Germany, 2020a):

- Yasal ya da fiili nedenlerle sınır dışı edilememe: Örneğin pasaportun olmaması, sağlık sorunları, uçuş olmaması.
- İnsani ve kişisel nedenler: Örneğin, tedavi, eğitim, hasta aile üyesine bakma.
- Kamuyu ilgilendiren bir nedenle kalma.
- En az iki yıl sürecek mesleki eğitime başlama durumu (eğitim Duldung)
- Belirli süre çalışmak, dil gibi koşulları yerine getirme (çalışma Duldung).
- Ülke bazlı sınır dışı etme yasağı uygulanması (60a).

Sığınma başvurusu reddedilen kişilerin köken ülkeye dönüşü genellikle mümkün olmadığından ülkeler farklı uygulamalarla bu süreçte bazı esneklikler tanıyabilmekte ve “insani” ya da “tamamlayıcı” düzenlemelerle sığınma başvurusu reddedilen kişilerin de belirli sürelerle ülkede kalmasına izin verilmektedir (European Migration Network, 2010: 36). Geçici bir statü olan tolerans statüsü diğer yasal statülere başvurma imkanı vermeyen, köken ülkenin güvenli olarak kabulü halinde geri dönüş gerektiren ve çalışma hakkı, seyahat, yükseköğretim veya entegrasyon kurslarına katılma hakkı sunmayan, seyahat özgürlüğünün sınırlı olduğu bir statüdür (Tize, 2020: 4). Ancak, bu statüde olanlara belirli süre ülkede kalmaları halinde bazı imkanlar sunulmaktadır. Örneğin; söz konusu statüdeki kişiler başka bir yerde barınma imkanı yoksa barınma merkezlerinde kalabilir, 3 ay yasal olarak ya da sınır dışı etmenin ertelenmesi nedeniyle ülkede kalan kişiler çalışabilir, 15 aydan fazla bu şekilde kalanlar için iş piyasasında öncelik kontrolü uygulanmaz, sığınmacı başvurusu reddedilenler sığınmacı yardımlarından ve bu sürenin 15 ayı geçmesi halinde sosyal yardımlardan faydalanabilir (EMN, 2016: 23-24). Dolayısıyla, tolerans statüsünde olanların ülkede kalış süreleri arttıkça belirli yardımlardan ve uygulamalardan yararlanmalarına imkan tanıyarak dolaylı da olsa entegrasyonun kolaylaştırılması söz konusudur. Diğer taraftan bu statü, 1951 Mülteci Sözleşmesinde yer alan geri gönderme yasağının bir tür uygulaması olarak geçici süreli de olsa ülkede yasal olarak kalmanın bir yöntemi olarak görülebilir.

Almanya'nın geri dönüş politikası yalnızca reddedilen sığınmacılar için değil ülkede kalışları yasal olmayan herkes için aynı olup, sığınma talepleri reddedilenlere özel bir düzenleme bulunmamaktadır (EMN, 2016: 29). Tolerans politikası kişilere verilen geçici ikamet belgesiyle (Aufenthaltsgestattung) ülkede sadece belirli bir süre daha kalma hakkı vermekte (Handbook Germany, 2020b) olup, sınır dışı etmenin geçici olarak ertelenmesidir, kişilere verilen belge ikamet izni olmayıp kişinin hala ülkeyi terk etme yükümlülüğü bulunmaktadır (EMN, 2016: 22). 2020 yılı yarıyıl raporuna göre, ülkeyi terk etmesi gereken 271.767 kişiden 220.907'si tolerans statüsünde ve 50.860'ı ise tolerans statüsünde olmayan kişi olup, toplam rakamın 173.208'i sınır dışı edilmiş ve sınır dışı edilenlerin ise 148.840'ı tolerans statüsündedir (*Abschiebungen und Ausreisen im ersten Halbjahr 2020*, 2020: 53). Ayrıca, söz konusu politika ile ülkede geçici olarak kalacak kişiler de süreli olarak verilen belgelerle kontrol altında tutulmaktadır.

Almanya açısından yasadışı göçmenlerin “tolere” edilmesi yeni olmayıp, 1950-1960'lı yıllarda da siyasi mültecilerin yanı sıra ekonomik nedenlerle ülkeye girenler de bir şekilde “tolere” edilmişti. 1990'lı yıllar Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte sığınmacı sayısının Avrupa'da hızlı arttığı ve ekonomik göçmenler ile sığınmacıları ayırabilmek için kısıtlamaların hayata geçirildiği bir dönem olmuştur. Bosna ve Kosova

Savaşları nedeniyle AB ülkeleri II. Dünya Savaşından sonra ilk defa bu kadar büyük kitlesel göç olayı ile karşılaşmıştır. Bu nedenle AB Üyesi devletlerin Göç Bakanları'nın Londra'da yapılan toplantısı sonrasında eski Yugoslavya'dan kaçanlara geçici koruma sağlamayı kabul eden bir karar yayınlanmıştır. Üye devletler geçici koruma sağlamayı kabul etmekle birlikte, devletler söz konusu kişilerin sığınmacı prosedürlerine ulaşmalarını sağlamak zorunda değildir, ülkeler söz konusu kişilerin güvenli bir şekilde geri dönüşleri sağlanana kadar geçici koruma sağlama konusunda ellerinden geleni yapacaklarını bildirmiştir (Bunyan, 1997: 73-73). Daha sonra AB 2001 yılında, üye ülkeler arasındaki uygulama farklılıklarını gidermek amacıyla üçüncü ülkelerde yerinden edilen ve köken ülkeye dönme imkanı olmayan kişiler için kitlesel göçte uygulanacak Geçici Koruma Direktifini kabul etmiştir (EU Immigration and Asylum Law, 2001). Ülkede bu dönemde sınır dışı etmeler artarken "tolerans sığınmacıları 'tehdit' ederek büyük akışı düzenleme aracı olmuştur." (Tize, 2020: 4). Bosna Savaşı sırasında diğer Avrupa ülkeleri sığınmacılara ikamet izni ve çalışma izni verirken Almanya Bosnalı sığınmacıları "Duldung" olarak kabul etmiş ve söz konusu kişilerin sınır dışı edilmesi bu sayede geçici olarak durdurulmuştur (Kirchhoff & Lorenz, 2018: 52). Bosna savaşından kaçan kişiler 1951 Mülteci Sözleşmesine göre mülteci ya da Alman Anayasasına göre sığınmacı olarak kabul edilmemiş ancak ülkeden sınır dışı edilmeleri de mümkün olmadığından geçici bir çözüm olan tolerans statüsü verilmiştir. Dolayısıyla, geri gönderme yasağına da pratikte uyulmuştur.

"Tolerans" politikası her ne kadar AB'nin baskıları sonucu uygulansa da Almanya 1992'de 438.000 sığınmacı sayısına ulaşan tek ülkedir ve bu politika için kullanılan "Ketten-Duldung" kelimesi bu politikanın "güvensiz", "uzun dönemli" ve "sonu olmayan bir statü" olduğunu göstermektedir (Tize, 2020: 4). Tolerans statüsü bir taraftan sınır dışı edilmeyi engelleyerek insani koruma sağlamakta, diğer taraftan ise sınırlı haklar ve geçici süre nedeniyle sığınma talep eden kişi için belirsizliği getiren ve entegrasyonu kısmen engelleyen bir statü olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında tolerans statüsü entegrasyon desteklerinden yararlanmayı belli süre engellemekte olup, kişilerin belirli süre sonra çalışmalarını ya da kendi çabaları ile dil öğrenmelerini engelleyen bir düzenleme yoktur.

Diğer taraftan, bazı dönemlerde bu statüde olan kişi sayısını azaltmak ve iş piyasasına entegre etmek amacıyla düzenlemeler de yapılmıştır. İki Almanya'nın birleşmesinden sonra tolerans statü düzenlemesi muhafaza edilmiş, 1990'lı yıllarda tolerans statüsü verilen 170.000 kişinin yaklaşık 50.000'ine, 1 Temmuz 2007 itibarıyla belirli süre ülkede ikamet edenlere geçici ikamet hakkı ve suç kaydı olmayan, ekonomik yeterlilik, Alman toplumuna entegre olmak, çocukların okula devam etmeleri gibi koşulları yerine getirenlere ise sürekli ikamet izni verilmiştir (Leise, 2007). Halen tolerans statüsünde olanlardan insani sebeplerle, nitelikli iş gücünün en az 2 yıl sürekli çalışıyor olması, gençlerin entegre olması ve en az 8 yıldır yaşayanların daimi entegrasyonu hallerinde dil bilme, yardım almama, suç işlememe gibi koşullarla ikamet izni verilerek bu statüden çıkmaları ve ülkede kalışlarının yasal hale gelmesi mümkündür (EMN, 2016: 25-27). Bu

tür düzenlemelerle ülkeden sınır dışı edilmesi geçici olarak durdurulan ve zaman içinde ülkeye kendi çabası ile entegre olan kişilerin ülkede kalması da kolaylaştırılmış olmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu statü şartları tam olarak sağlayamayan sığınmacılar ve devlet için hem iç siyaset hem de dış politika açısından bir araç olmaktadır. “Belirsiz” ve “güvensiz” (Tize, 2020) tolerans statüsü nitelikli, eğitilmiş, iş piyasasına entegre olanlar için ülke politikaları ve ihtiyaçlar çerçevesinde “kalcılığa dönüştürülebilir” ve zaman içinde vatandaşlıkla da sonuçlanabilen bir hale gelmiştir.

IV. Açık Kapı Politikası ve “Hak Edenlerin” Entegrasyonu

2015 yılında Avrupa ülkeleri Suriyeli sığınmacı-mülteci krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Sığınmacı-mülteci akımı karşısında ülkeler farklı uygulamalar yaparken, Angela Merkel “açık kapı politikası” uygulanacağını ve Suriye, Irak ve Afganistan’daki “olağandışı” koşullar nedeniyle Federal Almanya’nın 1.000.000 mülteciyi alacağını açıklamıştır (Baume, 2017). Almanya’nın 2015 yılında yaptığı bu açıklama sığınma politikası yoluyla ülkenin yumuşak güç algısını da iyileştirmiştir (Zoungrana, 2020: 103). Almanya’nın sığınmacı-mülteciler için hoş geldin yaklaşımı yalnızca Suriye’den değil başka ülkelerden de göçe yol açmıştır. Örneğin 2014 yılı itibarıyla alınan 202.834 yeni sığınma başvurusunun yaklaşık üçte biri sığınmacı olarak kabul edilmesi neredeyse imkansız olan Batı Balkan ülkelerinden gelen kişilerden oluşmakta olup, 2015 düzenlemesinin Arnavutluk, Kosova, Karadağ’ı güvenli üçüncü ülke olarak kabul etmesi de bu tür sığınmacı taleplerini azaltmayı amaçlamaktadır (Sökefeld, 2019: 97). Dolayısıyla, Suriyeli sığınmacıların hareketliliği Balkanlar’da ve diğer ülkelerde de sığınmacı-ekonomik amaçlı göçmen hareketine yol açmış olup, Almanya’da sınır dışı edilmelerin artması ve sığınmacılarla ilgili alınan önlemler de bu çerçevede şekillenmiştir.

Dublin prosedürlerinin durdurulması başka bir AB üyesi ülkeden gelseler dahi Suriyelilerin sığınmacı taleplerinin işleme alınacağı anlamına gelmektedir. Almanya’nın 2015 Ağustos-Ekim arasında Dublin prosedürlerini sadece Suriyeliler için durdurması ve 2015 Eylül ayından itibaren ise Avusturya ve Balkan güzergahı için sınır kontrollerini başlatması “sınırsız bir hoş geldin” olmadığını göstermektedir (Rietig & Müller, 2016). Bu kapsamda, ilk olarak artan sığınmacı sayısı ile birlikte Ekim 2015’te sığınma süreçlerini hızlandırmak amacıyla sığınma kararlarına ilişkin şikayet sürecini kısaltan, Arnavutluk, Kosova ve Karadağ’ı “güvenli köken ülke” kabul eden bir yasa (Asylverfahrensbeschleunigungsgesetz, Asylum Act) kabul edilmiştir (Kirchhoff & Lorenz, 2018: 59). Diğer taraftan, aile birleşimi ile ilgili artan talepler nedeniyle 2016 yılından itibaren daha önce otomatik olarak verdiği mülteci statülerini ek koruma statüsü ile değiştirmiştir (Stevens, 2017: 187). Bu şekilde Almanya kalıcı mülteci statülerini geçici statülerle değiştirmeye ve yeni sığınmacı akımlarını durdurmaya çalışmıştır.

Sığınmacı sayısındaki artışla birlikte olumlu yaklaşım iç siyasetteki değişim, aşırı sağın yükselişi gibi nedenlerle hemen değişmeye başlamıştır. Betts’e göre (2009: 29) analitik liberalizm zorunlu göçte iç siyasetin önemini göstermekte olup, “İç siyaset devletlerin mülteci ve diğer zorunlu göçmenlere yönelik cevaplarını önemli derecede etkilemektedir” ve 1990’lı yıllardaki sığınmacı krizinde iç siyaset, seçimler, kampanyalar ve medya göçün politikleşmesiyle mültecilere karşı tepkiye yol açmıştır.

Benzer bir durum 2015 yılında Almanya'nın mültecilere karşı "hoş geldin" yaklaşımının da hızlı bir biçimde değişmesinde kendini göstermektedir. "Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Vatansever Avrupalılar" (PEGIDA) ve Almanya için Alternatif (AfD) adlı partilerin yükselişi ve faaliyetleri mültecilere yönelik yaklaşımın değişmesine, kamuoyunun baskısının artmasına yol açmıştır (Rietig & Müller, 2016). Almanya'nın alması gereken mülteci sayısı, mültecilerin Alman kültürel kimliğine tehdit olup olmadığı, entegrasyon programlarının maliyeti, AB yardımlarının ülkeler arasında oransal dağılımı gibi hususlar tartışma noktalarından bir kısmını oluşturmuştur (Funk, 2016). Dolayısıyla, Almanya'nın mültecilere "hoş geldin" politikası çok kısa bir zaman içinde yerini bir taraftan sığınmacı sayısını azaltmaya diğer taraftan ise entegrasyonu ve özellikle iş piyasasına erişimi sağlayarak yükü azaltmaya, iç siyaseti dengelemeye yönelik politikalara dönüşmüştür. 2015 yılından 2019 yılına kadar kabul edilen kapsayıcı düzenlemelerle bir taraftan entegrasyon politikaları güçlendirilirken, diğer taraftan tolerans statüsünde olanların da entegrasyonuna yönelik değişiklikler yapılmıştır.

Betts'e göre "tüm devletler zorunlu göçmenlere karşı aynı şekilde davranmamakta", "devletlerin karakteri", tarihte mültecilere karşı cömert olup olmadıkları zorunlu göçe verdikleri tepkiyi etkilemektedir (Betts, 2009: 29). Sadece Almanya değil başka bazı ülkelerde de nüfus yaşlanmakta ve nitelikli iş gücü ihtiyacı bulunmakta olup, Almanya'nın özellikle II. Dünya savaşı sonrası etnik Almanları kabulüne ilişkin tarihten gelen mülteci tecrübesinin Suriyeli mültecileri kabulünde etkili olduğu da söylenebilir (Bird, 2015). Diğer taraftan, Almanya'nın 1960'lı yıllardaki göçmenin geçiciliğine dayanan "misafir işçi" tecrübesi gönüllü göçmenlerin bile köken ülkeye geri dönmediğini ve entegrasyon sorunlarını göstermiş olup, zorunlu olarak göç eden ve halihazırda ülkelere geri dönmeleri mümkün olmayan mültecilerin entegrasyonunun gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Almanya 1990'lı yıllardaki sığınmacıların iş piyasasına erişimini engelleyen yaklaşımdan sığınmacıların bir an önce iş piyasasına erişimi ve entegrasyonunu amaçlayan yaklaşıma geçiş yapmış ve yaşanan nüfus, nitelikli iş gücü ihtiyacı, sığınmacıların orta ve uzun dönemde Almanya'da yerleşebilecekleri gerçeği bu yaklaşım değişimini getirmiştir (Rietig, 2016: 3-4). Almanya, misafir işçi politikasından entegrasyon siyasetine geçiş yapmış olup, 2015 yılından itibaren mülteciler için "hak edenlerin" (Bleibeperspektive-good prospects to stay) entegrasyon kursları ve dil eğitimleri ile desteklenmesine dayanan bir yaklaşım benimsemiştir (Sökefeld, 2019: 98-99). Bu durum ülkelerin ekonomik saiklerle mülteci kabul kotalarını belirledikleri (Stokes, 2019: 21) görüşünü de destekler niteliktedir. "Entegrasyon kuramının muhtelif yorumlarına imkan veren baskın kültürel ve politik hassasiyetleri yansıtır" (Strang & Ager, 2010: 592) ve "Anlamı ülkeden ülkeye, zaman içinde, çıkarlar, değerler ve ilgili kişilerinin bakış açılarına bağlı olarak değişir" (Castles vd., 2002: 112). Entegrasyon politikaları federal düzeyde belirlenmekle birlikte, çeşitli belediyeler kendi çerçevelerini oluşturmuş ve yerel düzeyde Berlin (2010), Kuzey Ren Westfalya (2012) ve Baden Württemberg (2015) olmak üzere üç eyalet ise ayrıca entegrasyon yasaları kabul etmiştir

(Hanewinkel & Oltmer, 2018). Bu çerçevede Alman entegrasyon yaklaşımı da “hak edenlerin” entegrasyonu ve “hak etmeyenlerin” ise entegrasyon politikalarından dışlanmasına dayanmaktadır.

2016 yılında kabul edilen Entegrasyon Yasası (Integration Act-Integrationsgesetz) ile entegrasyon dersleri, şartlı mesleki eğitim, sığınma başvurusu sonucunu bekleyen 100.000 kişiye iş programları, iş piyasası öncelik kontrollerinin⁵ belirli bölgelerde sığınmacı ve sınır dışı edilmesi ertelenenler için kaldırılması, mülteciler ve ek koruma verilenler için ikamet yerinin belirlenmesi, A2 düzeyinde Almanca öğrenme ve geçimini sağlayabilme şartıyla 5 yılı dolduranlara sürekli ikamet izni verilmesi kabul edilmiştir (Gesley, 2016). Diğer taraftan, entegrasyon derslerine ve eğitimlere devamlılığı sağlamak amacıyla bazı önlemler de alınmıştır. Üniversiteye devam etme, mesleki eğitim veya düzenli bir işe sahip olma gibi geçerli mazereti olmadığı halde entegrasyon derslerine, mesleki eğitime ve iş programlarına katılmayan sığınmacıların aldıkları sosyal yardımlar azaltılacaktır (Rietig, 2016; Rietig & Müller, 2016). 2016’da kabul edilen yasanın diğer bir özelliği entegrasyon kursları gibi eğitimlere yalnızca mülteci, sığınmacı ve ek koruma statüsünde olanların değil aynı zamanda tolerans statüsünde olanların da katılmasına izin verilmesi ve bekleme süresinin 3 aydan 6 haftaya düşürülmüş olmasıdır (Konle-Seidl, 2018: 33). Zoungrana (2020: 91) 1970’li yıllara kadar olan Almanya’nın göç politikalarının ekonomik, 1980 yılı sonrası insani politikaların bir sonucu olduğunu ve 2015 yılında yaşanan mülteci krizi sonrası yapılan düzenlemelere rağmen bu iki politika arasında karmaşıklığın sona ermediğini belirtmektedir.

Federal İçişleri Bakanlığı Temmuz 2018’de göç, mülteciler ve sığınma politikasında düzenlemeleri içeren bir plan açıklamıştır. Söz konusu düzenlemede refah devletinin sağlayacağı imkanların göçü teşvik etmemesi, sığınmacıların sığınma sürecine girmeleri, suç işlememeleri ve kimliklerini gizlememeleri, Almanya’nın nitelikli ve eğitimli kişilere ihtiyacı olduğu ve göçün yönetiminde bu kuralların hakim olacağı, entegrasyonun ülkeye giren herkes için değil kalmalarına izin verilenler için uygulanacağı, sığınma talebi reddedilenlerin ülkeye terk etmesi gerektiği ve 2015 yılındaki gibi bir akışa izin verilmeyeceği belirtilmektedir (*The Migration Master Plan*, 2018). Bu plan açıkça entegrasyon siyaseti ile göçün yönetiminde nitelikli-egitimli göçünün istendiğini ortaya koymakta olup, daha sonra yapılan düzenlemeler tolerans statüsünde olanlar için de bu kriterlerin geçerli olduğunu göstermektedir.

7 Haziran 2019’da kabul edilen göç yasa paketi tolerans statüsünün kullanım alanlarını artırırken sığınmacıları olumsuz etkileyecek düzenlemeler de içermektedir. Düzenleme, sınır dışı edilmesi gerekirken geçerli mazereti olmadan görüşmeye gelmeyen kişilerin hapisanelerde tutuklanması, sosyal yardımların sadece 2 hafta verilmesi, yetkililere statüleri azaltma ve sosyal yardımlar ile iş piyasasına erişimin

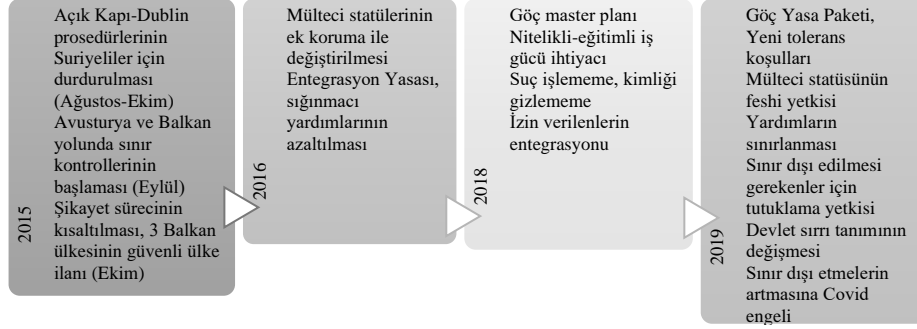
---

⁵ İş piyasası öncelik kontrolü: Federal İş Bulma Ajansı bir yabancıya iş vermeden önce iş piyasasında öncelik kontrolü yapar. Yabancı çalıştırmanın Alman iş piyasasını olumsuz etkileyip etkilemeyeceği, Alman vatandaşı, Alman çalışanlarla aynı yasal statüye sahip iş piyasasına tercihi erişim hakkına sahip diğer yabancılar karşılaştırılır (Gesley, 2016, Ağustos 15).

sınırlanması yetkisini vermektedir (Koop, 2019). Değişiklikler 2015 ve 2017 yıllarındaki mültecileri de kapsamakta olup, çoğunluğu Suriyeli olmak üzere Afganistan, Irak, Eritre gibi ülkelerden yaklaşık 600.000 kişi bu kapsamda yer almakta ve Federal Göç ve Mülteciler Kurumu'na (BAMF) mültecilerin statüsünü feshedebilme yetkisi verilmektedir. Tolerans statüsünde bulunan kişi sayısı ise yaklaşık 235.000'dir (Koop, 2019). Düzenleme ile "devlet sırrı" sayılacak konular genişletilmiş, sınır dışı edilme, elçilik ve doktor randevuları devlet sırrı kapsamına alındığından sığınmacılara danışmanlık sunan sivil toplum kuruluşlarının "yardım ve suç ortaklığı" ile suçlanması mümkün hale gelmiştir (Koop, 2019). Federal Alman Hükümeti yaklaşımı açısından sınır dışı etme egemenliğin korunması için önemli hale gelmiş ve Afganistan gibi ülkeler bu amaçla bazı bölgeleri açısından güvenli kabul edilmiştir (Sökefeld, 2019: 93). Tartışmalı paketle birlikte sınır dışı etmelerin artması beklenmekle birlikte 2020 yılındaki salgın sınır dışı etmelerin ertelenmesine yol açmıştır.

Yasayla çalışanlar ve eğitim alanlar için ülkede kalma sürelerini uzatan eğitim ve çalışma Duldung'u olarak adlandırılan tolerans kriterleri belirlenmiştir. Eğitim toleransı, bakım hizmetlerine ilişkin iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla bu alanda eğitim alanları kapsamakta ve tolerans statüsünde olan kişilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra doğrudan işe başlamaları halinde 2 yıllık ikamet izni alabilmelerini içermektedir (European Asylum Support Office, 2020: 176). Çalışma toleransı ise ülkeye 1 Ağustos 2018'den önce girmiş, en az 12 aydır tolerans statüsünde olan, kimliği belirli, en az 18 aydır haftada 35 saat çalışan (tek ebeveynler için 20 saat), kendi ihtiyaçlarını karşılayacak gelire sahip, dil yeterliliğini ispatlayabilen, suça karışmamış, terörist organizasyonlarla ilişkisi olmayan, entegrasyon kursunu tamamlamış sığınmacılara 30 ay çalışma ülkede kalma izni vermektedir (Gesetz über Duldung bei Ausbildung und Beschäftigung, 2019). Söz konusu düzenlemenin genel olarak iş gücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu görülmektedir.

Sınırların korunması ve ülkeye girecek kişilerin belirlenmesi devletlerin egemenlik alanıdır. Kant'ın misafirperverlik tanımı yabancıların başka bir ülkeye girişinde düşmanca karşılanmaması üzerine odaklanmakla birlikte bu durumun kişilere "geçici misafirlik" hakkı verdiği ve bunun "sürekli kalma" hakkı sağlamadığı vurgulanmaktadır (Kant, 1795). Almanya 2015 yılındaki "hoş geldin" politikasını takip eden dönemde aldığı önlemlerle mülteci statüsü verdiği kişilerin statülerini değiştirerek ve iptal yetkisini alarak verilen sürekli kalma hakkının ülkenin egemenlik alanında değiştirilebileceğini göstermiştir. Yardımların azaltılması, süre kısıtı getirilmesi, suç işlememe, kimliği gizlememe gibi kriterler ise Almanya'nın refah devleti imkanlarından yararlanmak için sığınma yolunu kullanmak isteyenleri önleyici ve kamu güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir. Kabul edilen göç planı ile getirilen eğitimli ve niteliklilerin göçüne ilişkin politikalar ise entegrasyon siyaseti ile ekonomik gerekliliklerin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: 2015 yılından itibaren sığınmacı sayısının kontrolüne yönelik uygulamalar

Ayrıca, Almanya “geçici misafirlik” hakkını tolerans statüsü ile bir anlamda genişletmiş ancak sürekli kalma hakkı vermeyi çeşitli kriterlere bağlamıştır. Tolerans statüsünde yer alanların hak etmesi-entegrasyonu sonucunda “sürekli kalma” hakkının verilmesi egemen devletin belirlediği koşullara uymakla sağlanmakta olup, bu koşullar entegre olma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, sürekli kalma hakkı da aslında entegre olanların tolerans statüsünde olsalar dahi belirli süreler sonunda vatandaşlık almaları ile desteklenmektedir. Böylece Almanya göç politikasında hakim yaklaşım entegrasyon siyaseti ile ekonomik gereklilikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede tolerans statüsünde yer almak özellikle eğitilmiş, meslek sahibi, çalışma potansiyeli yüksek nitelikli gruplar için belirsizliği taşımakla birlikte nihai bir statü olmayıp dönüştürülebilir bir statü haline gelmiştir. Almanya’nın düzenlemelerle açıkça “entegrasyon siyasetini” benimsediği ve sığınma sisteminde de bunu esas aldığı görülmekle birlikte Suriye için tanınan sınır dışı etmenin ertelenmesi uygulaması (İkamet Yasası 60a- Belirli ülkelerden gelen yabancılar için sınır dışı etme askıya alınabilir) diğer ülkelerden gelen sığınmacılar için söz konusu değildir. Sökefeld (2019) çalışmasında Almanya’nın sığınma politikasının Afganlar açısından daha sınırlı olduğu, Suriyelilere tanınan imkanların tanınmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla, her ne kadar hakim yaklaşım entegrasyon ve “hak etme” olsa da köken ülke itibarıyla sığınmacılara tanınan imkanlar da farklılaşabilmektedir.

V. Sonuç

Almanya sığınma sistemi 1949 yılında kabul edilen Anayasa ile birlikte, tarihsel sığınmacı akımları ve daha sonra AB düzenlemelerinin de etkisi ile gelişmiş olup, temelde mülteci, sığınmacı, ek koruma ve sınır dışı edilmenin yasaklanması-ertelenmesi (*Toleration-Duldung*) olmak üzere dört grup koruma üzerine kurulmuştur. Bu makale, Alman sığınma sisteminde 2015 mülteci krizi ile birlikte artan sığınmacı sayısını sınırlama amacıyla alınan önlemlerin çerçevesini oluşturmayı, entegrasyon yaklaşımı ve tolerans statüsüne ilişkin bu dönemde gerçekleşen değişimi incelemeyi amaçlamıştır.

1949 Federal Alman Anayasası siyasi mültecilere sığınma hakkı vererek bu konuda öncü olmuştur. 1949 yılından itibaren hemen hemen her 10 yılda bir yeni bir sığınmacı veya göçmen dalgası ile karşılaşan Almanya genellikle etnik Almanların göçü ile karşılaşırken, 1960'lı yıllardaki "misafir işçilerle" birlikte Avrupa dışından göçmenlerle de karşılaşmaya başlamıştır. Ekonomik göçmenlerin geçici olmasına ilişkin yaklaşım daha sonra bu grubun entegrasyonu sorununu ortaya çıkarmıştır. Hallstein Doktrini çerçevesinde Doğu Almanya ve tanıdığı ülkelerle diplomatik ilişki kurulamadığından mülteci olma şartlarına sahip olmayan kişileri sınır dışı edemeyen Almanya bu kişileri sistem içinde "tolere" etmek zorunda kalmıştır.

Bu çerçevede, tolerans statüsü özellikle 1990'lı yıllarda Bosnalı sığınmacılar için de kullanılan geçici, ülkede sürekli kalma izni vermeyen, belirsiz bir statü olup, bu statüde yıllarca kalan kişiler bulunmaktadır. Söz konusu statü başlangıçta yardım alma, iş piyasasına erişme imkanı vermeyen bir statü olmakla birlikte zaman içinde değişmiş ve belirli süre bu statüde kalanların yardım alması, çalışması gibi hususlar kabul edilmiştir. 2005 yılından itibaren ülkenin göçmen ülkesi olduğu kabul edilerek entegrasyona ilişkin yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. 2015 yılında Almanya'nın 1 milyon mülteci alacağını açıklaması ile başlayan "hoş geldin" yaklaşımı sınırsız bir hoş geldin olmayıp, sığınmacı sayısının hızla artması sonucunda birkaç ay içinde sınırlayıcı politikalara dönüşmeye başlamıştır. Ancak, bu hızla değişimde ülkenin iç siyaseti, mülteci yükü, aşırı sağın yükselişi yanı sıra "hoş geldin" yaklaşımının özellikle Balkan ülkeleri olmak üzere başka ülkelerden de sığınmacı-göçmen hareketine yol açması da etkili olmuştur.

2015 yılından itibaren Dublin prosedürlerinin Suriyeliler için durdurulması ile başlayan açık-kapı politikası Avusturya ve Balkan yolunda sınır kontrollerinin başlatılması, sığınmacıların şikayet sürelerinin kısaltılması, 3 Balkan ülkesinin güvenli ülke ilan edilmesi, mülteci statülerinin başka statülerle değiştirilmesi, entegrasyon yasası çıkarılması ve sığınmacı yardımlarının azaltılması, göç master planı hazırlanarak nitelikli-egitimli göçünün teşviki, izin verilenlerin entegrasyonu, suç işlememe ve kimliğini gizlememe kriteri getirilmesi, yeni tolerans kriterlerinin kabulü, mülteci statüsünün feshi yetkisi, yardımların süreyle sınırlanması, tutuklama yetkisi, devlet sırrı tanımının genişletilmesi ve sınır dışı etmelerin artmasına yönelik önlemlerle sürmüştür. Söz konusu önlemler tolerans statüsünde de değişiklikler getirmiş, bu statüdekilere entegrasyon derslerine erişme ve belirli şartlarla çalışma imkanının tanınması yoluyla entegre olma imkanı sunulmuştur. Düzenlemelerde hakim olan yaklaşım suç işlememe gibi kriterlerle birlikte "hak etme" olup, eğitim ve çalışma hak etmenin göstergesi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, yeni yaklaşımda tolerans statüsünde olanlar dahil "hak ettiklerini" eğitime devam etmek, çalışmak, dil öğrenmek gibi yollarla gösterebiliyorsa kalıcı statülere ulaşarak ülkede yerleşimleri yasal hale gelebilmektedir. Bu durumda geçici ve belirsiz bir statü olan tolerans statüsünde olan nitelikli, eğitimli, mesleği olan, çalışma imkanı bulan sığınmacıların ülkeye yerleşmesi yasal olarak mümkün hale gelmiş bulunmakta ve statünün barındırdığı entegrasyonu engelleme riski de ortadan kalkmaktadır. Ancak, tolerans statüsünde olanlar için belirsizlik ve sınır dışı edilme riski

sürmesine rağmen entegrasyon kapsamına alınmaları “hak edenlerin” ülkede yerleşmelerini sağlayacak bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Federal Alman sığınma sisteminde 2015 sonrası alınan önlemler kademe kademe mülteci statüsü almayı ve o statüde kalmayı güçleştirmiş, entegrasyon siyaseti ve ekonomik gereklilikler hem sığınma hem de göç siteminde hakim olmuştur. Tolerans statüsü hala belirsiz-geçici bir statü olmasına rağmen insani yaklaşım açısından sığınmacılara geçici de olsa ülkede kalma ve eğitime devam etme, dil öğrenme, çalışma gibi göstergelerle “hak ettiklerini” ispatlamaları halinde ülkede kalmaya izin veren entegrasyon siyasetine uygun ve dönüştürülebilir bir statü haline gelmiştir.

Kaynaklar

- Abraham, D. (2016). *From migration crisis to immigration and integration regime*. University of Miami Legal Studies. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2746659
- Baume, M. de L. (2017, Ağustos 27). Angela Merkel defends open border migration policy. *POLITICO*. <https://www.politico.eu/article/angela-merkel-defends-open-border-migration-refugee-policy-germany/>
- Betts, A. (2009). *Forced migration and global politics*. Wiley Blackwell Publication.
- Bierbach, M. (2018, Nisan 4). *A brief history of refugees who escaped to Germany*. InfoMigrants. <https://www.infomigrants.net/en/post/8463/a-brief-history-of-refugees-who-escaped-to-germany>
- Bird, M. (2015, Eylül 9). *Germany's history explains why it's so accepting of refugees- And why it wants austerity for Greece*. Business Insider. <https://www.businessinsider.com/germanys-history-explains-why-its-so-accepting-of-refugees-and-why-it-wants-austerity-for-greece-2015-9>
- Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat (2020). *Abschiebungen und ausreisen im ersten halbjahr 2020* (Drucksache 19/21149). <https://www.bundestag.de/presse/hib/707192-707192>
- Gesetz über Duldung bei Ausbildung und Beschäftigung, Bundesgesetzblatt Jahrgang 2019 Teil Nr.26 (2019). https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/media/5B2B066D608FF65777F7A1F6FD2183B/bgbl119s1021_77668.pdf
- Bunyan, T. (1997). *Key texts on Justice and Home Affairs in the European Union: 1976-1993 Vol 1*. Statewatch
- Castles, S., Korac, M., Vasta, E., & Vertovec, S. (2002). *Integration: Mapping the field* (Home Office Online Report Sy 29/3). Home Office. <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110218135832/http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/rdsolr2803.doc>

- Dimova, R. (2006). *From protection to ordeal: Duldung status and Bosnians in Berlin* (Working Paper No:87). Max Planck Institute for Social Anthropology. https://pure.mpg.de/pubman/faces/ViewItemOverviewPage.jsp?itemId=item_922942_3
- EMN. (2016). *Approaches to rejected asylum seekers in Germany* (Working Paper 69). Federal Office for Migration and Refugees. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/emn-studies-11a_germany_rejected_asylum_seekers_en.pdf
- EMN. (2018). *Asylum and migration glossary 6.0: A tool for better comparability produced by the European Migration Network*. European Commission. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/european_migration_network/docs/interactive_glossary_6.0_final_version.pdf
- European Asylum Support Office. (2020). *EASO asylum report 2020: Annual report on the situation of asylum in the European Union*. <https://data.europa.eu/doi/10.2847/531878>
- European Migration Network. (2010). *Organisation of asylum and migration policies in the EU Member States*. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/migration-policies/00_emn_synthesis_report_organisation_of_asylum_and_migration_policies_august_2010_en.pdf
- Federal Ministry of the Interior, Building and Community. (2018, Temmuz 10). *The Migration Master Plan*. http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/kurzmeldungen/EN/2018/07/masterplan.html;jsessionid=24DF55E49D648029D4A53EFBA7A7B5AB.1_cid287?nn=9919724
- Federal Office for Migration and Refugees. (2015). *Migration, integration, asylum: Political developments in Germany 2014*. European Migration Network. https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/EMN/Politikberichte/emn-politikbericht-2014-germany.pdf?__blob=publicationFile&v=6
- Federal Office for Migration and Refugees. (2019). *The stages of the German asylum procedure: An overview of the individual procedural steps and the legal basis*. https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/AsylFluechtlingsschutz/Asylverfahren/das-deutsche-asylverfahren.pdf?__blob=publicationFile&v=12
- Federal Statistical Office. (2020, Temmuz 28). *Current population*. https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Current-Population/_node.html

- Funk, N. (2016). A spectre in Germany: Refugees, a ‘Welcome Culture’ and an ‘Integration Politics’. *Journal of Global Ethics*, 12(3), 289-299. <https://doi/full/10.1080/17449626.2016.1252785>.
- Gesley, J. (2016, Ağustos 15). *Germany: Act to integrate refugees enters into force*. Global Legal Monitor. <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2016-08-15/germany-act-to-integrate-refugees-enters-into-force/>
- Gesley, J. (2017). *Germany: The Development of migration and citizenship law in postwar Germany*. The Law Library of Congress, Global Research Center. <https://www.loc.gov/law/help/migration-citizenship/germany.php>
- Gräßler, B. (2005, Ocak 1). First German immigration law takes effect *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/en/first-german-immigration-law-takes-effect/a-1442681>
- Handbook Germany. (2020a). *Duldung*. <https://handbookgermany.de/tr/rights-laws/asylum/duldung.html>
- Handbook Germany. (2020b). *Rejected asylum*. <https://handbookgermany.de/en/rights-laws/asylum/rejected-asylum.html>
- Hanewinkel, V., & Oltmer, J. (2018, Ocak 12). *Refuge and Asylum in Germany*. Bundeszentrale für politische Bildung. <https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/laenderprofile/262813/refuge-and-asylum-in-germany>
- IOM. (2004). *International migration law: Glossary on migration*. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf
- Kant, I. (1795). *Perpetual peace: A Philosophical Sketch*. http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/Kant/Immanuel%20Kant,%20_Perpetual%20Peace_.pdf
- Karakoç Dora, Z. (2020). Doğu Avrupa'nın din merkezli göçmen politikaları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, 19(1), 35-62. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.705788>
- Kirchhoff, M., & Lorenz, D. (2018). Between illegalization, toleration and recognition: Contested asylum and deportation policies in Germany. İçinde S. Rosenberger, V. Stern, & N. Merhaut (Eds.), *Protest movements in asylum and deportation* (ss.49-68). Springer International Publishing.
- Konle-Seidl, R. (2018). *Integration of refugees in Austria, Germany and Sweden: Comparative analysis*. European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/614200/IPOL_STU\(2018\)614200_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/614200/IPOL_STU(2018)614200_EN.pdf)
- Koop, K. (2019). *Op-ed: Detention, insecurity, rights deprivation—The legal crackdown on asylum seekers in Germany*. European Council on Refugees and Exiles Weekly Bulletin. <https://www.ecre.org/detention-insecurity-rights-deprivation-the-legal-crackdown-on-asylum-seekers-in-germany/>

- Korntheuer, A. (2017). Germany's refugee protection system. İçinde A. Korntheuer, P. Pritchard, & D. B. Maehler (Eds.), *Structural context of refugee integration in Canada and Germany* (ss. 37-41). GESIS, Leibniz Institut für Sozialwissenschaften.
- Leise, E. (2007, Nisan 5). Germany to regularize "Tolerated" asylum seekers. *The Online Journal of the Migration Policy Institute*. <https://www.migrationpolicy.org/article/germany-regularize-tolerated-asylum-seekers>
- Council Directive 2001/55/EC, (2001). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055>
- Oltmer, J. (2016). Germany and global refugees: A history of the Present. *CESifo DICE Report, Ifo Institut-Leibniz-Institut Für Wirtschaftsforschung an der Universität München, München*, 14(4), 26-31.
- Poutrus, P. G. (2014). Asylum in postwar Germany: Refugee admission policies and their practical implementation in the Federal Republic and the GDR between the late 1940s and the mid-1970s. *Journal of Contemporary History*, 49(1), 115-133. <https://doi:10.1177/0022009413505667>
- Rietig, V. (2016). *Moving beyond crisis: Germany's new approaches to integrating refugees into the labor market*. Migration Policy Institute. <https://www.migrationpolicy.org/research/moving-beyond-crisis-germany-new-approaches-integrating-refugees-labor-market>
- Rietig, V., & Müller, A. (2016). *The new Reality: Germany adapts to its role as a major migrant magnet*. Migrationpolicy. <https://www.migrationpolicy.org/article/new-reality-germany-adapts-its-role-major-migrant-magnet>
- Sökefeld, M. (2019). Nations rebound: German politics of deporting Afghans. *IQAS*, 50(1-2), 91-118. <https://doi:10.11588/iqas.2019.1-2.10341>
- Stevens, D. (2017). Asylum, refugee protection and the European response to Syrian migration". *Journal of Human Rights Practice*, 9(2), 184-189. <https://doi:10.1093/jhuman/hux016>
- Stokes, L. (2019). The permanent refugee crisis in the Federal Republic of Germany, 1949. *Central European History*, 52(1), 19-44. <https://doi:10.1017/S0008938919000025>
- Strang, A., & Ager, A. (2010). Refugee integration: Emerging trends and remaining agendas". *Journal of Refugee Studies*, 23(4), 589-607. <https://doi:10.1093/jrs/feq046>
- Tize, C. (2020). Living in permanent temporariness: The multigenerational ordeal of living under Germany's toleration status". *Journal of Refugee Studies*, fez119. <https://doi:10.1093/jrs/fez119>

- UNHCR. (2010). *Convention and Protokol Relating to the Status of Refugees*.
<https://www.unhcr.org/protection/basic/3b66c2aa10/convention-protocol-relating-status-refugees.html>
- UNHCR. (2020). *Global trends: Forced displacement in 2019*.
<https://www.unhcr.org/flagship-reports/globaltrends/globaltrends2019/>
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs Population Division. (2019). *International migration 2019: Report* (ST/ESA/SER. A/438).
https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/InternationalMigration2019_Report.pdf
- Universal Declaration of Human Rights*. (1948). <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
- Üstün, M. T. (2021). Göçün güvenlikleştirilmesi ve FRONTEX operasyonları. İçinde İ. Kalaycı ve G. Kalmış (Eds.), *Çağlar boyu göç (tarih-kültür-medeniyet)* (379–400). Gazi Kitabevi.
- Zetter, R. (2007). More labels, fewer refugees: Remaking the refugee label in an era of globalization. *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 172-192.
<https://doi:10.1093/jrs/fem011>
- Zougrana, W. (2020). *No country for migrants? Critical perspectives on asylum, immigration, and integration in Germany*. BRILL.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KAYA AKÇAOĞLU, N. ZAMAN, M. (2021). Çağlayan Şelalesi'nin Rekreatif Potansiyeli'nin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 87-105.

Çağlayan Şelalesi'nin Rekreatif Potansiyelinin İncelenmesi (*)

Neslihan KAYA AKÇAOĞLU (**)

Mehmet ZAMAN (***)

Öz: Çalışma ile Sinop ili Gerze ilçesine bağlı Çağlayan köyü sınırları içinde yer alan ve köye adını veren Çağlayan Şelalesi ve turizm potansiyeli coğrafi bakış açısı ile incelenmiştir.

Yapılan çalışmalar neticesinde Çağlayan Şelalesi'nin bulunduğu Çağlayan köyünün ilçenin güneyinde, Boyabat, Durağan ve Dikmen ilçelerinin sınırında konumlandığı saptanmıştır. Şelale bölgesi Sinop ili ve yakın çevresine hitap edecek bir turizm potansiyeline sahiptir ancak henüz çok bilinmemektedir. Şimdiye değin bir turizm yatırımı yapılmayan bölgede arazi doğal yapısını büyük ölçüde korumaktadır. Çağlayan Şelalesi karayolu ulaşımının uygunluğunun yanında doğal yapısı itibarı ile rekreatif potansiyeli taşımaktadır. Gerze'nin komşu ilçesi Erfelek'te bulunan Tatlıca Takım Şelaleleri turizm potansiyelini ölçmek için başarılı bir örnek olmasının yanında ilçenin turizm gelişimi bakımından önemli bir değer taşımaktadır. Bu bağlamda, koruma-kullanma dengesi turizm yatırımları yapılması önerilmiştir. Böylece yörenin zenginliğini vitrine çıkarması bakımından önemli bir çekicilik ziyaretçilerin kullanımına sunulması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Çağlayan Şelalesi, Çağlayan köyü, Tatlıca Takım Şelaleleri, Gerze.

Examining Recreational Potential of Çağlayan Waterfalls

Abstract: Çağlayan Waterfall, which is located in Çağlayan village of Gerze district of Sinop province and gives its name to the village, and its tourism potential were both examined from the geographical perspective with present study.

It was determined that Çağlayan village, where Çağlayan Waterfalls stream, is located in the south of the district, on the border of Boyabat, Durağan and Dikmen districts as the results of the conducted researches. The vicinity of the waterfall has the potential to appeal to Sinop and neighbouring provinces; however, has not been well-known, yet. The area where there is not any tourism investments have not been made until now preserves its natural assets. Considering the seasonality along with suitability of land route accessibility, Çağlayan Waterfall can serve as a promenade as it is suitable for trekking. Tatlıca Team Waterfalls located in Erfelek, neighbouring district of Gerze, displays a successful example to measure the tourism potential; what is more, they have an important value in terms of the tourism development of the district. In this respect, it is proposed that tourism investments can be done by considering a conservation-utilization

(*) Bu çalışma "Gerze İlçesinin Coğrafyası" adlı Doktora Tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

(**) Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Bölümü (e-posta: neslihanaky@hotmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-3282-6750>

(***) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (e-posta: mzaman@atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-1833-6501>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

balance. Thus, it is expected to present an important attraction to the use of visitors in regards of showcasing the richness of the region.

Keywords: *Çağlayan Waterfalls, Çağlayan village, Tatlıca Team Waterfalls, Gerze.*

Makale Geliş Tarihi: 25.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.942939

I. Giriş

Bilindiği üzere coğrafya biliminin mutfağı arazi çalışmalarıdır. Aynı zamanda coğrafya geçmişte en kısa ve basit şekli ile *yer bilim* olarak ifade edilmiştir. Ancak günümüz dünyasının geldiği noktada evrilerek *mekân bilimine* dönüşmüştür. Coğrafyanın bir mekân bilim olduğunu dikkate alarak çalışmaların yerinde gerçekleştirilmesi ilkesi coğrafya yöre araştırmalarının kaçınılmaz bir gereğidir. Bu temellerden hareketle, araştırma kapsamında Karadeniz Bölgesi'nin mutlu ili Sinop'un şirin ilçesi Gerze'yi daha yakından tanımak amacı ile arazi çalışmaları yapıldı. Sürdürülen arazi çalışmaları sırasında yöreye ait pek çok özellik tespit edildi. Çalışma sahasına ait beşeri ve ekonomik özelliklerin öncelikli olması planlanan bir çalışma amaçlanıyordu. Ancak coğrafya biliminin doğası gereği multidisipliner bir yapıya sahip olması, yerinde yapılan arazi çalışmaları sırasında ilçeye ait gerek fiziki coğrafya gerekse beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerinin karşılıklı etkileşim prensibi göz önünde bulundurularak birlikte değerlendirmesi yapıldı. Bu bağlamda arazi incelemeleri sırasında fiziki coğrafyaya ait çok sayıda doğal coğrafya çekiciliği tespit edilmiş oldu. Bunlar arasında mevcut çalışmaya konu olan Çağlayan Şelalesi başta olmak üzere, kaynağa doğru hareket edildiğinde çok daha küçük ölçüde sıra şelaleler görüldü. Şüphesiz bunlar, bir çekicilik olarak alanda ön planda gelen coğrafi birimlerdendir. Üstelik hali hazırda tüm doğallığı ile ziyaretçilerini bekleyen şelaleler 2017 yılında "Sakin Şehir (Cittaslow)" etiketi kazanan Gerze'nin turizm ve ziyaretçi ağırlama düşüncesi ile örtüşmektedir. Bu bağlamda ülkemizin diğer sakin şehirlerinde (Zaman vd. 2017: 395-396; Kaymaz vd. 2017: 1001-1002) olduğu gibi Gerze de turizm ile rekreasyon faaliyetlerine olumlu yönde etki eden doğal ve sakin ortamlara sahiptir.

Türkiye'nin birçok farklı bölgesinde birçok şelale ve bu şelalelere ait olan, farklı amaçlarla yürütülmüş çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar şelalelerin oluşum durumları, şelalenin keşif ve tanıtımı, turistik çekicilik olanakları, jeomorfolojik ve hidrografik özellikleri gibi araştırma konularını kapsamaktadır. Dolayısıyla çalışma konusu ile ilgili yapılan araştırmalar sonucu (Doğanay, 1990; Doğanay, 2000; Ceylan, 2000; Zeybek, 2000; Doğanay ve Zaman, 2016; Arınç, 2002a; Arınç, 2002b; Uzun vd., 2005; Uzun 2005; Ceylan, 2006; Sever ve Kopar, 2009; Koday ve Çelikoğlu, 2009; Bulut, 2010; Kopar ve Demir, 2014; Sevindi, 2011, Polat vd., 2012; Karadeniz, 2013; Koday vd., 2015; Çoban ve Aydınözü, 2016) şelale yazını ile ilgili başlıca eserler arasında değerlendirilmiştir.

Türkiye'de gün geçtikçe yeni doğal alanlarla birlikte yeni şelaleler de keşfedilmektedir. Bu şelalelere ait çok çeşitli özellikler mevcuttur. Yapılan çalışmalar, şelale özelliklerini tanımlarıyla birlikte vermektedir. Anlaşılacağı üzere, pek çok formasyonda şelaleler bulunmaktadır. Bu anlamda, araştırmaya konu olan Çağlayan

Şelalesi de doğal özelliklerinin incelenmesi ve bu özelliklerin rekreasyon amacı ile kullanımına katkıları yönünden üzerinde çalışma yürütülmesi için değerlendirmeye alınmıştır. Çağlayan Şelalesi, akademik bakış açısı ile yeni keşfedilen ve değerlendirmeye alınan şelaleler arasındadır.

Şelale veya diğer adıyla çağlayan, doğanın sunduğu en sıra dışı çekicilikler arasında yer alır. Doğanay ve Zaman'ın (2016: 311) temelde birer doğal çekicilik olan bu coğrafi şekiller, buldukları yörede popülarite kazanarak turistik çekicilik haline gelmektedir. Öte yandan şelalelerin turistik çekicilik olması için insan faktörü ön plana çıkmaktadır. Şelalelerin keşfini takip eden süreçte diğer turistik çekiciliklerde de olduğu gibi buraların ulaşım başta olmak üzere konaklama, yeme-içme tesislerinin kurulması, insan etkinlikleri için gerekli alt yapıların oluşturulması ve alanın pazarlanması önemli etmenler arasındadır.

Turizm coğrafyası bu bağlamda değinilmesi gereken kavramlardan birisidir. Buna göre rekreasyon faaliyetlerinin yürütüldüğü doğal ve beşeri alanları kapsamaktadır. Rekreasyon, gerek kent alanlarında gerek doğal alanlarda insanların temel ihtiyaçlarından birisini gidermek için yürüttüğü dinlenme ve yenilenme faaliyetidir. Doğal turistik çekiciliklerin, insan eliyle erişilebilir ve kullanılabilir hale gelmesi bütünüyle turizm coğrafyasının kapsamında yer alır (Özgüç, 2017: 3). Şelaleler oluşumları bakımından diğer akarsulardan ayrıldığı gibi kendi içinde de pek çok formasyona sahiptir ve çeşitlilik gösterir. Oluşum özellikleri, yükseklik, debi gibi farklı nedenlerle bulunduğu yörenin turizm zenginliğine katkı sağlar. Birçok şelale, birçok özel koşulun bir arada bulunması sonucu meydana gelmiş, ender yer şekilleri arasındadır ve bu yönüyle ziyaretçileri kendine çekmektedir. Türkiye'de ve dünyada birçok yörenin en önemli turistik çekicilikleri şelaleler tarafından temsil edilmektedir (Doğaner, 2001: 98).

Akarsu yatağındaki eğim kırıklarının şelale oluşumundaki en büyük etken olduğu bilinmektedir. Kırık oluşumunun yüksekliği, eğim derecesi, gelişim yönünün enine veya boyuna doğru olmasının yanında yüzeydeki arızalar şelalenin tipini sınıflandırmaktadır (Erinç, 2000: 401). Sever ve Kopar'a göre (2014: 18) bu belirlemenin yanında dalga aşındırmasına bağlı falez dikliği, buzullaşmaya bağlı asılı vadi dikliği, heyelan seti, lav akıntısı seti, birikinti konileri, fay diklikleri, fleksürel diklikler, traverten seti diklikleri, kapma gibi olaylara bağlanan diklikler de akarsuyun boyuna profilinde eğim kırıklıkları meydana getirerek şelale oluşumuna neden olmaktadır.

Bu çalışma ile birlikte Çağlayan Şelalesi'nin rekreatif potansiyelinin yanı sıra yakın çevresinde bulunan yöre ile birlikte tanıtılması ve buraların turizm potansiyelinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Literatür incelemelerinde, Çağlayan Şelalesi adı geçmesine karşın buranın rekreasyon amacıyla kullanımını içeren bulgulara rastlanmaması, çalışmanın gerekliliği hakkında fikir verici olmuştur. Arazi çalışmaları, Gerze ilçesini araştıran monografya çalışması kapsamında 2020 eylül ayında gerçekleştirilmiştir. Arazi çalışmaları esnasında akarsu debisi ve şelale formasyonları mevsime göre değerlendirilmiştir.

Çalışmaya konu olan Çağlayan Şelalesi Gerze ilçe merkezine yaklaşık 36 km mesafede yer almaktadır. Şehir merkezinden yola çıkıldığında eski Samsun yolu

güzergâhında ilerleyerek, Çakallı ve Pirahmet (Çeçe) köyü yol ayrımında asfalt yoldan köy yoluna dönülerek ulaşılır. Çağlayan (Tilkilik) köyü, ilçenin en güneyinde batıda Boyabat ve doğuda Dikmen ilçelerinin sınırında bulunmaktadır. Güneyde ise yine çok yakın bir mesafede Durağan ilçe sınırı mevcuttur (Şekil 1). İlçe merkezinden hareket ettikten sonra Çağlayan köyüne ulaşıldığında ilk olarak köye adını veren şelale ile karşılaşılır. Köyün girişinde doğuda bulunan takım şelalelerin ilki yaklaşık 11 m yükseklikten dökülmektedir. Buradan başlayarak vadi boyunca ilerlendiğinde daha küçük birçok şelaleye ulaşılır. Çağlayan Şelalesi yaklaşık 11 m yükseklikten dökülerek, döküldüğü yerde genel olarak tüm şelalelerde görüldüğü üzere bir dev kazanı oluşturur. Söz konusu dev kazanı derinlik ve alan olarak oldukça küçüktür. Dev kazanının oluşturduğu gölün hemen önünde ise farklı büyüklükteki çakılların oluşturduğu bir yığınak sahası mevcuttur.

II. Materyal ve Yöntem

Çalışma ile Gerze'nin sahip olduğu doğal çekiciliklerden biri olan, ancak potansiyel olarak hak ettiği değeri henüz göremeyen Çağlayan köyü şelalesi ve doğal çevre özellikleri coğrafi bakış açısı ile incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle literatür taraması yapılmış, yöre halkından çalışmaya katkı sağlayacak bilgiler derlenmiş ve ayrıca özelliklerini tartışma amacıyla uzman görüşü alınmıştır. Söz konusu çalışmada Çağlayan Şelalesi'nin rekreasyonel ve ekoturizm özelliklerinin coğrafi bakış açısına göre incelenip değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bunlara ek olarak Harita Genel Komutanlığı'nın hazırlamış olduğu 1/100000 ölçekli E33 ve E34 paftalarından arazinin topoğrafik özellikleri ile ilgili bilgi sahibi olunmuş ve bu doğrultuda arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 1/100000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritalarının D34 ve E34 paftalarından yararlanılmıştır. Arazi çalışmaları kapsamında gezi-gözlem yöntemi bağlamında çalışmayı geliştirmek amacı ile sahaya gidilmiş ve şelalenin de içinde bulunduğu akarsu yatağı boyunca ve yakın çevresinde gözlemlerde bulunulmuş, fotoğraflar çekilmiştir. Sahanın konumunu somutlaştırmak amacı ile çizilen yer bildirim haritası CBS (Coğrafi Bilgi Sistemi) yöntemi ile oluşturulmuştur.

III. Çağlayan Şelalesi'nin Yeri ve Ulaşım Durumu

Çağlayan Şelalesi, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde Küre (İsfendiyar) Dağları'nın doğusunda yer almaktadır. Çalışmaya konu teşkil eden Çağlayan Şelalesinin matematiksel konumu 41°37'23"K ve 35°06'13"D olarak belirlenmiş olup, denizden yüksekliği 915 m'dir. Bununla birlikte yaklaşık bir kilometrelik mesafe sonunda parkurun tamamlandığı noktanın yüksekliği de 947 m olarak belirlenmiştir. Böylece 32 m gibi çok sayılmayacak bir rakım farkı ortaya çıkmaktadır. Yani % 3,2 gibi çok tatlı bir eğim ile güzergâh tamamlanmaktadır. Mevcut mesafe içinde tabaka yapısına bağlı olarak oluşan kırıklardan dolayı seviye farkının önemli bir kısmı basamaklarla geçilir. Dolayısı ile çok yerde neredeyse düz bir zeminde yol alınmaktadır. Bu ilerleyişin ardından ulaşılan noktanın mutlak konumu ise 41°37'00"K ve 35°06'27"D'dur.

Şekil 1. Yer Bildirim Haritası.

Şelale, Sinop ili Gerze ilçesine bağlı Çağlayan köyü sınırları içinde bulunmaktadır (Şekil 1). İlçe merkezine uzaklığı takriben 36 km, il merkezine ise 72 km mesafededir. Kervan Çayı üzerinde ve Çağlayan köyü sınırları içerisindeki şelaleye gitmek için Gerze ilçe merkezinden hareket edilerek eski Samsun yolu güzergâhı takip edilir. Yaklaşık 7 km gidildikten sonra asfalt yoldan güneye doğru dönülerek Çakallı ve Pirahmet köyleri yolunda ilerlenir. Köy yoluna geçildikten sonra kalan mesafe tamamlanarak Çağlayan'a ulaşılır. Böylece köy yerleşim alanına 400 m mesafede ve yolun doğusunda şelalenin ilk ve en büyük basamağı ile karşılaşılır. Köy yolunun hemen hemen ilk yarısı asfalt kaplama olup, kalan yarısında stabilize yolda ilerlenir. Çağlayan köyüne dolayısıyla şelaleye düzenli ulaşım sağlayan bir ulaştırma sistemi yoktur. Yalnız cuma günleri Gerze'de pazar kurulmaktadır. Bundan dolayı cuma günleri belirli saatlerde minibüs seferleri vardır. Bunun haricinde ulaşım özel araçlarla sağlanmaktadır. Tüm araçlar şelalenin önüne kadar rahatlıkla ulaşabilmektedir.

IV. Doğal Ortam Özellikleri

Litolojik Özellikler: Araştırmaya konu olan şelale ve onu oluşturan Kervan Çayı ile yakın çevresi, Mezozoik yaşlı Akveren Formasyonu üzerinde yer almaktadır. Sahanın güney bölümünde tam da Kervan Çayı çevresinde kuzeybatı-güneydoğu yönünde dar bir alanda uzanış göstererek aflorman verir. Beyaz ve bej renkli olup kalsitürbidiktir. Kireçtaşı, killi kireçtaşı, şeyl ve marn ardalılarından oluşur. Formasyon alttaki Cankurtaran ve üstteki Atbaşı Formasyonu ile kademeli geçişlere uyumludur. Aynı

formasyon Gerze'nin güneyinde Atbaşı Formasyonu ile olan sınırında faylıdır ve topografyada belirgin bir diklik oluşturur. Araştırma sahasında belirlenen ikinci jeolojik dönem tersiyer yaşlı örtü formasyonlarıdır. "Akveren Formasyonu", mezozoik temel arazilerle tersiyer örtü arazileri arasında uyumlu bir geçiş oluşturur (Gedik ve Korkmaz, 1984: 13). Yöreye hakim olan Akveren Formasyonu iyi tabakalanmıştır. Genelde orta veya kalın tabakalı bir yapı göstermektedir. Bu yapı Alp hareketlerinin etkisi ile şekillenen sahada gevşek kıvrımlı bir yapı göstermektedir (Uzun vd, 2005: 336). Bunların yanı sıra, kireçtaşı, killi kireçtaşı, şeyl ve marn ardalanmasından oluşan flişler vadinin farklı bölümlerinde kendini gösterir (Fotoğraf 1). Özellikle bu alanlarda kırıntı karbonatlar ve kayrak taşlarının birikim alanları oluşturduğu gözlenmektedir. Yine akarsu vadisinin biriktirmeye müsait olmayan eğimli kesimleri dışında, farklı boyutlarda dolgu malzemeleri tespit edilmiştir. Bunlar irili ufaklı çakıllar şeklinde olup daha büyük bloklara da rastlanmaktadır.

Fotoğraf 1. Vadi içerisinde kireçtaşı, killi kireçtaşı, şeyl ve marn ardalanmasından oluşan flişler.

İklim Özellikleri: Gerze'nin iklim özellikleri için ilk bakışta yağışlı ve ılıman Karadeniz Kıyı Kuşağı İklimi görülüyor denilebilir. Buna göre kıyı kesiminde daha yumuşak, ılıman bir iklim hakim olup, iç kesimlere gidildikçe yükseltinin de etkisiyle iklim sertleşir ve yıl boyu daha soğuk geçer (Gül, 2019: 30). Yörenin iklim özelliklerinin ortaya konulmasında daha ayrıntılı bir değerlendirme yapılabilmesi açısından Gerze İlçesi Meteoroloji İstasyonu ve Gerze ilçesinin bağlı olduğu Sinop İli Meteoroloji İstasyonu verileri kullanılmıştır. Ancak Gerze'de meteoroloji hizmeti veren istasyon 1986-1989 yılları arasında dört yıl gibi çok kısa bir süre faaliyet göstermiştir. Bu nedenle veriler bir yörenin iklim özelliklerinin belirlenmesi açısından yetersizdir. Yine de fikir vermesi bakımından çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırma sahası ve bağlı bulunduğu Gerze ilçesini mülki idare sınırları içinde bulundurması bakımından Sinop İli Meteoroloji İstasyonu özellikle tercih edilmiştir. İl ve ilçe merkezleri sahilde yer almasına karşılık, araştırmaya konu olan şelaleler sahası Gerze'nin güneyinde ve 900 m'yi aşan rakıma sahiptir. Bu nedenle dağların denize dönük yamacında konumlanmasından dolayı yağış miktarının artması beklenir.

Araştırma sahasının bulunduğu Gerze İlçesi Meteoroloji İstasyonu verilerine göre, aylık ortalama en düşük sıcaklık 5,9°C ile ocak ayına aittir. Bunu 6,4°C ile şubat izler. Buna karşılık ortalama en yüksek sıcaklık, 21,4°C olarak ağustos ayında kaydedilmiştir. Bu verilere göre mevsimlik sıcaklık farkı 15,5°C gibi bir değer arz etmektedir. Gerze'den

ayrı olarak Sinop'a ait verilere göre ortalama en düşük sıcaklık şubat (6,6°C) ayına aittir. Ortalama en yüksek sıcaklık ise 23,1°C ile Gerze'de olduğu gibi ağustos ayında görülmektedir (Tablo 1).

İklim özelliklerinin değerlendirilmesinde hiç kuşkusuz sıcaklık değerleri kadar yağış miktarı da önemlidir. Bu nedenle yukarıda belirtilen istasyonlara ait yağış verileri de incelenmiştir. Gerze'de yıllık toplam yağış miktarı 892.7 mm olarak görülür. Sinop'ta ise 685.7 mm'dir. Konum olarak Gerze ilçesinin güneyinde ve nispeten yüksek, dağların deniz etkisine açık yamaçlarında bulunan yörenin yağış özellikleri değerlendirilirken bu iki istasyonun birlikte dikkate alınması uygun görülmüştür. Yükseltinin artmasına bağlı olarak sahada yağış miktarının kıyı istasyonlarına kıyasla artacağı düşünülmektedir. Yağış konusunda dikkat edilmesi gereken bir diğer husus yağışın mevsimlere dağılışıdır. Her iki istasyonda yağışın mevsimlere dağılışı incelenmiş, Gerze ve Sinop'ta yağış dağılışının paralellik gösterdiği saptanmıştır. Bu merkezlerde en yağışlı mevsim Gerze'de 281.6 mm ve Sinop'ta 238.8 mm ile sonbahardır. Bunu kış mevsimi izler. Kışın Gerze'nin yağış toplamı 269.0 mm, Sinop'un ise 213.8 mm'dir. Üçüncü sırada ilkbahar ayları gelmektedir. İlkbaharda Gerze'ye düşen toplam yağış 208.9 mm iken Sinop 123.2 mm yağış almaktadır. En az yağışın tespit edildiği yaz mevsiminde ise Gerze istasyonunda 133.2 mm yağış, aynı dönemde Sinop istasyonunda 109.9 mm yağış kaydedildiği görülmüştür (Tablo 1). Mevsimlik yağış dağılışı yıllık yağışın mevsimlere oldukça düzenli dağıldığını göstermektedir. Öyle ki yaz ayları dahi yağışlı geçmektedir. Bu durum akarsuyun yazın da yağışlardan beslenebildiği sonucunu verir. Ancak yağışın diğer mevsimlere göre az olması ve artan buharlaşmanın etkisiyle su kaybının da artmasına bağlı olarak şelalede yaz aylarında su akışı azalmakta hatta kuruma noktasına gelmektedir (Fotoğraf 4).

Tablo 1. Gerze ve Sinop Meteoroloji İstasyonlarına Ait Ortalama Sıcaklık ve Yağış Değerlerinin Aylara Göre Seyri.

	GERZE (1986-1989)		SİNOP (1963-2013)	
	Sıcaklık (°C)	Yağış (mm)	Sıcaklık(°C)	Yağış (mm)
Ocak	5.9	99.4	6.9	74.5
Şubat	6.4	80.8	6.6	49.9
Mart	6.9	53.0	7.5	49.5
Nisan	10.5	58.6	10.7	39.2
Mayıs	13.0	97.3	15.0	34.5
Haziran	17.9	99.4	19.8	33.5
Temmuz	23.9	23.8	22.8	33.6
Ağustos	24.1	10.0	23.1	42.8
Eylül	19.5	11.1	19.9	66.5
Ekim	14.2	152.1	16.2	89.0
Kasım	10.2	118.4	12.4	83.3
Aralık	8.3	88.8	9.2	89.4
Yıllık	13.4	892.7	14.2	685.7

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü Verileri.

Kervan Çayında yağışların azalmasına karşılık yaz aylarında da yatağında su bulundurmaktadır. Ancak arazi çalışmaları sırasında yapılan gözlemler ve yöre halkı ile yapılan görüşmelerde, özellikle ağustos ayı sonunda akımın iyice düştüğü belirlenmiştir (Fotoğraf 2). Bu düşüş sonbahar yağışlarının geciktiği yıllarda eylül-ekim aylarında da devam etmektedir. Akımın düşük olduğu dönemlerde az miktardaki sular yatağın dar bir alanına çekilerek akışa devam eder. Böyle dönemlerde saha yatak boyunca rahatlıkla yürüyerek geçilebilir (Fotoğraf 2). Özellikle doğa tutkunları açısından bu dönem ayrıca değerlendirilebilir.

Fotoğraf 2. Kervan Çayı'nda yaz ayları yanı sıra kısmen sonbahar aylarında da akımın iyice düştüğü görülmektedir (Eylül 2020).

Buna karşılık kış mevsiminde akımın artması şelalenin daha bir çekici hale gelmesini sağlamaktadır. Bu durum yatak içinde yürümeyi kısıtlarken başka çekicilikleri beraberinde getirir. Suların bollaşmasıyla şelale daha coşkun hale gelir. Böylece görsel çekiciliğin yanı sıra etrafa yayılan çağıldama sesi işitsel olarak da cazibe oluşturmaktadır. Ayrıca kış aylarında bazı yıllar gerçekleşen kar yağışları çevrede ayrı bir doğal güzellik sergilenmesini sağlamaktadır. Hatta 2021 yılı ocak ayında olduğu gibi bir yandan kar yağışı gerçekleşir, bir yandan şelalenin suyu donabilir böylece daha farklı bir görsel çekicilik oluşturur (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Şelalenin donmuş halinden görünüm (Ocak, 2021).

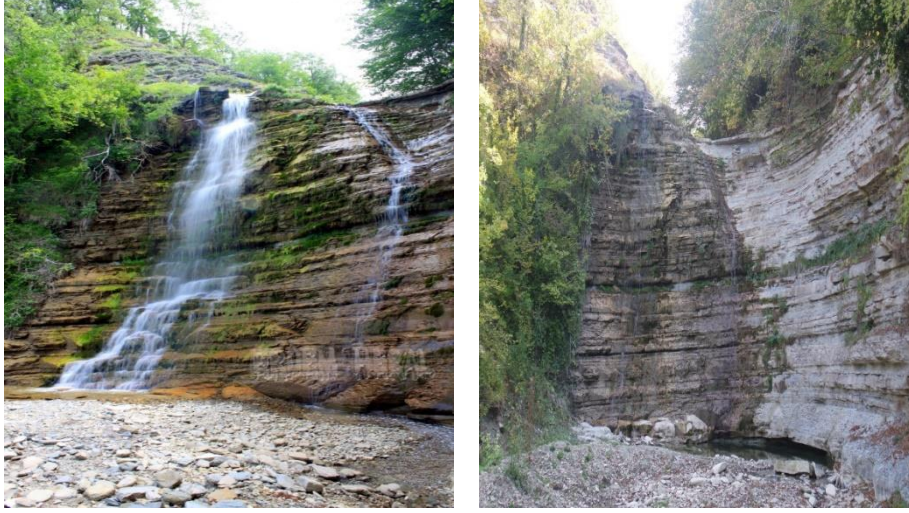
Hidrografik Özellikler: Gerze'de akarsuların akış yönü, yükseltinin fazla olduğu dağ ve tepelerden denize doğru dik bir şekildedir (Alpay ve Demirci, 1993: 14). İlçenin en büyük havzaya sahip akarsuyu Sarımsak Çayı'dır. Bahsi geçen tüm bu oluşumlar Sarımsak Çayı'nı besleyen kollardan biri olan Kervan Çayı üzerinde teşekkül etmiştir. Kervan Çayı Durağan ilçesi idari alanından başlayıp tali kollar da alarak kuzeye doğru akmaktadır. Çağlayan köyünün güneydoğusundan bir dirsek yaparak köye yaklaşık 1 km mesafede kuzeybatı doğrultusunda ilerleyerek köyün girişindeki şelaleye kadar devam eder. Şelaleden itibaren köyün kuzeyinden güneydoğu-kuzeybatı istikametinde yine yaklaşık 1 km akış göstererek Sarımsak Çayı'na eklenir. Kervan Çayı yörede bol miktarda bulunan kaynak suları ve yağışlardan beslenmektedir. Aynı zamanda Türkiye'de ve bölgede yaygın olarak görülen *dantritik drenaj* sistemine sahiptir. Ayrıca yatak biçimi ve düşme şekline göre farklı şelale tipleri mevcuttur. Çağlayan Şelalesi horsetail (at kuyruğu) tipindedir (Bâtinaş, 2010: 206, Uzun, 2018: 385). Sular şelale duvarına temas halinde zemine ulaşmaktadır. Ayrıca kurak dönemde suların çekilmesiyle tek merkezde görülen akım, akımın artmasıyla geniş yüzeyde iki farklı

noktadan akarak çift at kuyruğu görüntüsü vermektedir. Akımın çok yükseldiği dönemlerde tüm yüzeyi kaplayacak şekilde akmaktadır (Fotoğraf 4).

Kervan Çayı sonbaharda artan ve kışın da devam eden yağışlarla özellikle kış mevsiminde artan bir akım gösterir. Nadir de olsa kar yağışının görüldüğü ve sıcaklığın sıfırın altına düştüğü dönemlerde akımda kısa süreli düşmeler olabilmektedir. Ancak bu durum geçicidir ve çok kısa sürmektedir. İlkbahar aylarında özellikle kar erimeleri ile desteklenerek yüksek akıma devam eder. Buna karşılık yaz aylarında yağışların azalması söz konusudur. Bu nedenle akım tedrici olarak azalma göstererek yaz sonuna doğru iyiden iyiye azalır. Aynı dönemde zaman zaman yağın yağmurlar akımı destekler. Ancak yazın asıl beslenme çevrede bol miktarda bulunan kaynaklardan sağlanır. Böylece yağışın azaldığı yaz mevsiminde çok düşüğe olsa akımın devam ettiği görülür. Ağustos ayında sular iyiden iyiye azalma gösterirken, en düşük akım dönemi bazı yıllarda eylül-ekim aylarına dolayısı ile sonbahar mevsimine kayabilmektedir.

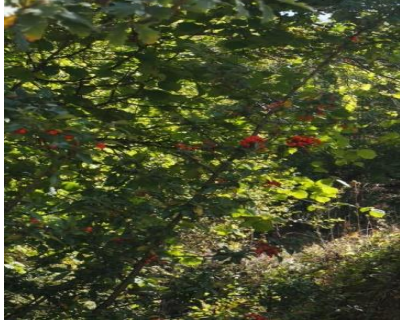

Fotoğraf 4. Şelalenin farklı dönemlere ait görünümü.

Doğal Bitki Örtüsü: Çağlayan köyü girişinde ana şelale ile başlayan güzergâhın bu başlangıç kısmı, özellikle güney yamacı yöreye özgü çeşitli ağaçlar ve orman altı bitki türleri ile çevrelenmiştir. Büyük olasılıkla akarsuyun etkisi ile bitki örtüsünün yoğunlaştığı bu alanda görülen başlıca ağaç türleri, göknar, gürgen, kayın ve meşedir. Bunlarla karışık olarak ve vadinin kaynağa doğru ilerleyen sahalarında yabani fındık, yabani elma, yabani armut, defne, kızılıçık, töngele, alıç, böğürtlen, kuşburnu gibi daha ziyade ağaççık veya çalı formunda türler gözlenmektedir (Fotoğraf 5). Vadi boyunca kaynağa doğru bitki örtüsü gittikçe seyrekleşir. Önce çalı türü formlara daha sonra otsu türlerle kaplı alana geçilir. Yine aynı alanlarda karışık olarak çok çeşitli otsu türler, sarmaşıklar ve özellikle nemin süreklilik gösterdiği bazı kaya yüzeylerinde yosun türü oluşumlar mevcuttur. Bu şekilde çeşitlilik gösteren bitki örtüsü şelalelerin bulunduğu vadi çevresine başka bir güzellik katmaktadır. Bu güzellik sahanın doğal çekiciliğini daha da zenginleştirir.

Fotoğraf 5. Akarsu yatağı ve yakın çevresinden bitki örnekleri (sol üstte alıç, sağ üstte böğürtlen ve altta kuşburnu).

V. Yeryüzü Şekilleri ve Şelalenin Oluşumu

Saha yaklaşık kuzey-güney yönlü dağlık alanın batı bölümünde yer alır. Dağlık alan kuzeybatı ve güneydoğuda birbirine paralel teşekkül etmiş olan iki fayla sınırlanır. Yaklaşık güneybatı-kuzeydoğu yönlü uzanış gösteren bu faylardan batıda yer alan Sarımsak Çayı'nın yerleştiği vadiyi meydana getirmektedir. Söz konusu vadiler yapıya bağlı olarak teşekkül etmiş asimetrik vadilerdir. Şelalelerin gözlemlendiği Kervan Çayı güneydoğu istikametinden gelerek batıda bulunan Sarımsak Çayı'na katılır. Kervan Çayı'nın yerleştiği vadi bahsi geçen dağların güneybatısında, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde gelişmiş tali bir faya aittir. Bu tali fay kuzeybatı yönünde devam ederek Sarımsak Çayı vadisini kesmektedir. Sarımsak Çayında görülen tipik asimetrik yapı bu çayın vadisinde de dikkati çeker (Uzun, 1995: 43).

Bahsedilen alanda aşınım yüzeylerinin eğimi yaklaşık %3 kadar ve kuzeydoğuya doğrudur. Arazide akarsular tarafından parçalanmış sahanın kenar kısımlarında flüviyal etkilerle oluşmuş yüksek eğimli sahalara da mevcuttur. Ancak genel eğim durumunu çok fazla etkilememiştir (Uzun, 1995: 45).

Bu bağlamda araştırmaya konu olan Çağlayan ve diğer küçük şelaleler, tabaka yapısına bağlı olarak oluşmuştur. Aynı durum Sinop ilinin ilçelerinden olan Erfelek'teki şelalelerde de görülmektedir. Akarsu yatağında bulunan kaya tabakalarının kalınlık, dalım derecesi ve mukavemetleri şelalelerin döküldüğü yüksekliği belirler ve döküldükleri yerde oluşan dev kazanlarının büyüklüğünü etkiler (Uzun vd., 2005: 339)

Söz konusu etkilenme doğru orantılı olarak gelişmektedir. Yani eğim kırıklığına bağlı olarak suyun döküldüğü yükseklik ne kadar fazla olursa, döküldüğü yüzeye etkisi ve aşındırma gücü de artar. Böylece dev kazanının derinliği doğru orantılı olarak artmış olur. Buna karşılık akış yönüne zıt yönlü dalış gösteren katmanların dalma dereceleri azaldıkça, dev kazanlarının derinliği azalır. Böyle yerlerde göl sularının alanı genişler ve göl çanağının vadiye paralel olarak uzanış gösterdiği görülür (Uzun vd., 2005: 339) (Fotoğraf 6).

Başlangıçta hemen Çağlayan köyü girişinin doğusunda ana şelale ön plandadır. Yaklaşık 915 m yükseklikte bulunan şelale ortalama 11 m düşme yüksekliğine sahiptir. Döküldüğü noktada oluşmuş olan dev kazanının alanı çekik dönemde daralırken, akımın artmasıyla oldukça geniş bir alan kaplamaktadır. Şelalenin döküldüğü yerin güney yamacında, küçük bir patika ile şelaleye çıkılır. Burada 6-7 m genişlikte bir yatak mevcuttur. Parkur boyunca bu yatak yer yer genişleyip daralarak devam eder. Yaklaşık 1 km mesafede çok sayıda küçük büyüklü şelale ile karşılaşılır. Bunlardan yaklaşık 1 m yükseklikten dökülen beş adet, 1 ila 2 m arasında yüksekliğe sahip olan 4 tane şelale belirlenmiştir. En küçüğünden en büyüğüne tüm bu şelaleler tabaka yapısına bağlı olarak oluşmuştur. Bu yatak akımın düşük olduğu dönemlerde suyun belli bir noktaya kanalize olmasından dolayı kolayca yürümeye müsaittir. Vadi yamaçlarında farklı şekil ve eğim özelliklerinin geliştiği gözlenmiştir. Dere yatağı boyunca vadi tabanı genel olarak tabaka yüzeylerinin yekpare olarak aşınması sonucu geniş düz bir zemin oluşturur (Fotoğraf 2).

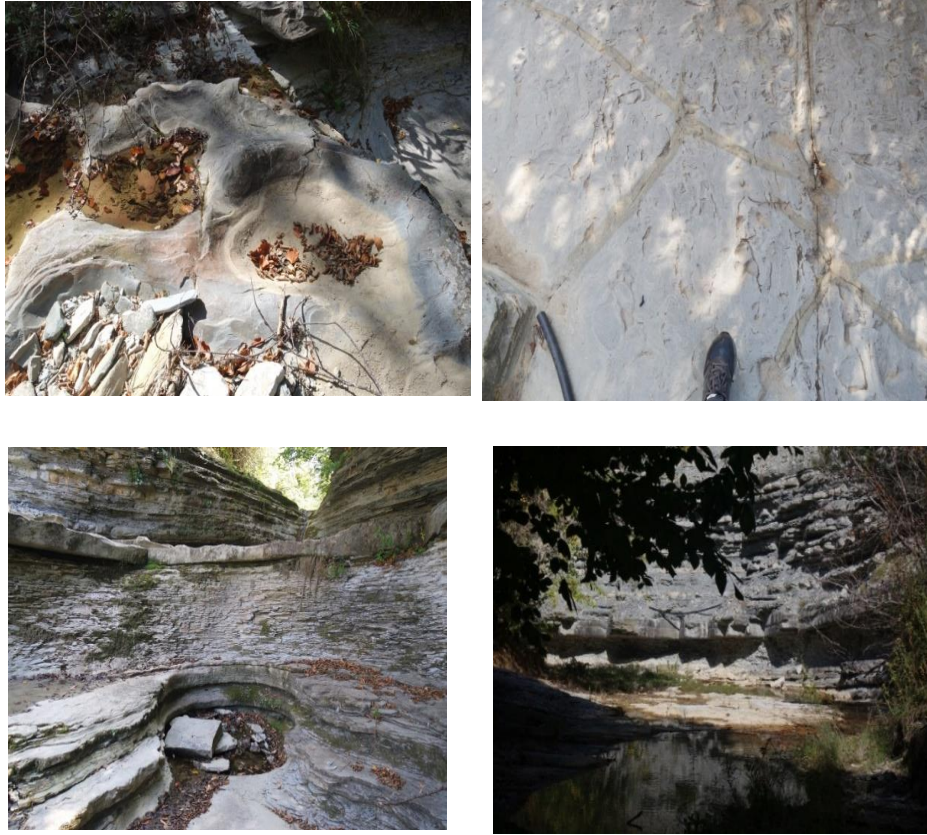
Fotoğraf 6. Solda yatak boyunca uzanış gösteren ve sağ tarafta derinlemesine gelişen dev kazanlarından örnekler görülmektedir.

Çok yerde bu geniş tabanın her iki tarafında tortul tabakalar aflörman verir. Bununla birlikte karşılıklı kenarlar eşit yükseklikte olabildiği gibi farklı yükseklikte olabilir. Hatta yapı ve aşındırma farkına bağlı olarak yer yer taraçalar oluşmuştur. Çağlayan Şelalesi'nden kaynağa doğru yaklaşık 400 m mesafede Kervan Çayı keskin bir dirsek yapar. Bu alanda yatak eğimi hemen tamamen azalarak yoğun şekilde biriktirme yapmıştır. Biriken malzemeler kum ve ince çakıl boyutundan, iri çakıl hatta blok şeklindeki kayalara kadar görülmektedir. Hemen sonra asimetric vadi görüntüsü vermektedir. Aynı alanda fliş yapısı dikkati çeker (Fotoğraf 7). Tüm bu özellikleri ile akarsu yatağı çekik dönemde kolaylıkla yürümeye müsait bir yapı sergiler. Akarsu yatağı

boyunca tabaka yapıları, vadi yamaçlarında pek çok yerde aflorman vererek şelalelerle birlikte ayrı bir çekicilik oluşturmaktadır.

Jeomorfolojik açıdan bakıldığında dikkat çeken diğer bir husus yatak içinde yer yer rastlanan farklı şekillenmelerdir. Bu şekillenmelerin oluşmasında, tabaka özellikleri ve doğrultuları yanında kayaç yapısı, suyun gücü ve akış yönü gibi özelliklerden kaynaklanan etkilerden bahsedilebilir. Bu şekillerin hemen tamamı aşındırma etkisine bağlı olarak meydana gelirken, suyun taşıma gücünün zayıfladığı noktalarda dar alanlı birikim sahaları mevcuttur.

Fotoğraf 7. Sol üstte pothole, sağ üstte alterasyon çatlakları, sol altta Rockmill ve sağ altta da fliş örnekleri görülmektedir (Eylül 2020).

Şelalelerin oluşum şekline ayrı olarak, yatak boyu çaya katılan çok sayıda tali kollar mevcuttur. Bunların bir kısmı özellikle yaz aylarında sızıntı şeklinde akarsuyu beslemektedir veya kurumaktadır. Bu küçük kolların bazıları Kervan Çayı'na katılırken asılı vadi özelliği gösterirler. Ayrıca akarsu yatağının hemen hemen orta kesiminde net bir şekilde görülebilen rockmill çukuru oldukça orijinaldir. Özellikle çekik dönemde

vadi tabanında yer yer rastlanan çok sayıda pothole çukurları ve alterasyona uğramış çatlaklar sıralanabilir (Fotoğraf 7).

VI. Çağlayan Şelalesi ve Çevresinin Ekoturizm Potansiyeli

Yörenin göze çarpan güzellikleri arasında yer alan Çağlayan Şelalesi, ilin sahip olduğu pek çok doğal kaynaktan biridir. Gerek Sinop il merkezine gerekse Gerze ilçe merkezine oldukça yakın mesafede bulunan ve hemen yanı başına kadar araçla ulaşmanın mümkün olduğu bir konumda yer almaktadır. Özellikle kendi imkânları ile doğal çekiciliklere ulaşma isteği olan ziyaretçiler için günü birlik olarak değerlendirilebilecek bir lokasyona sahiptir. Üstelik şehir hayatının keşmekeşliğinden sıkılmış ve kır yaşamını özleyen ziyaretçiler için özellikle Covid-19 pandemisinin etkisi ile insanların şehirlerde daha fazla kısıtlandığı bu süreçte güzel bir alternatif oluşturmaktadır. Bafra yol ayrımından sonraki güzergâh temiz hava, manzara gibi doğal avantajları ile ayrı bir çekicilik sunmaktadır. Alanda iklim şartlarına bağlı olarak yaz ve kış ayrı şekilde değerlendirilebilir. Kışın kar yağışı ile farklı bir görsel güzellik ortaya çıkması doğaseverler tarafından kış rekreasyon alanı olarak değerlendirilebilir. Yazın ise suların çekik olduğu dönemde Çağlayan Şelalesi'nden başlayarak yatak boyu kaynağa doğru yapılacak doğa yürüyüşüyle su, bitki örtüsü, yatak içinde gelişmiş birbirinden ilginç şekiller, kuş cıvıltıları ve böcek cıvıltıları arasında ruhsal dinginlik sağlayarak, zihni terapi sağlayacak birkaç saat geçirilebilir. Yine Çağlayan Şelalesi'nin hemen yanı başında ve köyün girişinde bulunan su değirmeni dikkat çeken bir başka unsurdur. Değirmen, şelaleyi oluşturan akarsu yatağından bir kanal açılarak alınan suyun, ağaç oluklarında yardımı ile mekanizmaya ulaştırılması prensibi ile çalışmaktadır. Hali hazırda bir süredir çalışmamasına karşılık tüm donanımı ile ilgi çekici bir yapı olarak gelen ziyaretçileri karşılamaktadır.

Çağlayan Şelalesi'nin bulunduğu yöre Çağlayan köyünün kırsal alanı içindedir. Bu açıdan kırsal turizm potansiyeline bakmak yerinde olacaktır (Soykan, 2003: 1-3). Bu kapsamda Çağlayan Şelalesi'ne yapılacak günübirlik ziyaretlerin yanı sıra köyde konaklama imkanları oluşturulabilir. Bu amaçla özellikle geleneksel doku taşıyan konutların ziyaretçileri ağırlamaya uygun hale getirilmesi teşvik edilebilir. Kırsal turizmin yanı sıra kültür turizmi düşünülmesi gereken diğer bir alandır (Zaman, 2010: 125-127). Özellikle yörenin geleneksel el işleri, yemek kültürü, halk oyunları ziyaretçilere sunulup tanıtılarak ayrı bir çekicilik sağlanabilir. Son dönemlerde kamp ve karavan turizmi Türkiye'nin çeşitli yerlerinde gelişme gösteren faaliyetler arasındadır (Zaman, 2010, 135-136). Çağlayan köyü ve dolayısıyla Çağlayan Şelalesi çevresinde kamp kurmaya elverişli alanlar mevcuttur. Bu alanlarda yapılacak düzenlemeler ile yöre kamp ve karavan turizmi açısından uygun hale getirilebilir. Bununla birlikte alanın coğrafi özelliklerinin dezavantajlı görünen noktaları gerekli çalışmalar ile birlikte avantajlı hale getirilip ziyaretçi kullanımını sunulursa turistik çekicilik dönüşümü sağlanmış olur (Uzun, 1998: 2). Başka bir deyişle bu alanın mevcut turizm potansiyeli, doğru yaklaşım ve planlamalar ile ziyaretçilerin kullanımına sunulması hem yöre insanı hem de kaynakların değerlendirilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Akarsu yatağında dikkat çeken noktalardan biri de yöre halkı tarafından kenarlarda inşa edilmiş olan duvarlardır. Bu duvarlar farklı sıklıkta ve farklı büyüklükte

olabilmektedir. Duvarların örülmesinde kullanılan malzeme akarsu yatağında oldukça bol miktarda bulunan kayrak taşlarıdır. Başka hiçbir malzeme kullanılmadan oldukça muntazam olarak örülmüş bu duvarların özellikle iki amacı vardır. Bunlardan birincisi şahısların tarla ve bahçelerindeki toprakların erozyona maruz kalarak akarsuya karışmasını önlemektir. İkincisi ise özellikle su miktarının arttığı ve su seviyesinin yükseldiği dönemlerde suyun çarpma etkisiyle toprak ve dolayısıyla arazi kaybının önüne geçmek. Yatak boyu sıklıkla görülen kayrak taşından yapılmış duvarlar yörede farklı kullanım alanlarına sahiptir. Tarla sınırlarında, yol kenarlarında yine toprak kayması veya erozyona karşı tedbir amaçlı olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında bahçe duvarları hatta geleneksel mimaride ev ve eklentilerinin inşasında yapı malzemesi olarak kullanıldığı çok sayıda örnekte görülmektedir. Yine geleneksel olarak yapılarda çatı örtü malzemesi olarak kullanılmaktadır. Yer yer bahçe ve yollarda döşeme taşı olarak kullanımlarına da rastlanır. Söz konusu kullanım Sinop yöresi genelinde özellikle kırsal alan konutlarında mevcuttur (Yılmaz, 2001: 166). Günümüzde daha ziyade samanlık, ahır, kuruluk gibi eklentilerde örtü malzemesi olarak kullanılmaya devam etmektedir. Ancak, modern teknoloji ile üretilmekte olan örtü malzemeleri giderek evler başta olmak üzere tüm yapı tiplerinde kayrak taşının yerini almaktadır. Bahsedilen bu hususlar da turizm bağlamında çekicilik sağlayabilir.

VII. Sonuç ve Öneriler

Çağlayan Şelalesi akarsu bakımından zengin olmayan yörede bulunan önemli hidro-jeomorfolojik oluşumlardan biridir. Yazın suların çekilmesi ile oldukça cılız bir debiye sahip olan Sarımsak Çayı zaman zaman kuruma noktasına gelmektedir. Kış ve ilkbaharda ise suların çağıldaması zengin bir su görseiliğinin yanında insanı dinlendiren hoş sesler yansıtmaktadır. Çağlayan Şelalesi'nin kışın bazı günlerinde donduğu ve oldukça sıra dışı bir manzaraya sahip olduğu da ayrıca görülmektedir. Şimdiye değin önemli bir turizm gelişiminin kaydedilmediği alan doğal özelliklerini kaybetmeden korunmuş durumdadır.

Şelalenin bulunduğu köy ve çevresi, geçim kaynakları çeşitliliği bakımından çok zengin bir bölgede değildir. Buraya sağlıklı bir planlama ile yapılacak turizm yatırımı şüphe yok ki çevrenin çehresini değiştirecektir. Buranın turizm potansiyelinin ekonomik değere dönüşmesi yöre halkının refahı için can suyu anlamına gelebilir. Çayın olduğu alana karayolu ulaşımı olması ve yerleşim alanına yakın olması buranın turistik özelliklerini ön plana çıkarmada önemli görülmüştür.

Öte yandan belirli doğal alanlara yapılan yatırımlar ziyaretçi çektiği gibi birtakım sorunları da yanında getirebilir. Burada akla ilk gelen çevre kirliliği ve doğal ortamın tahrip edilmesidir. Çağlayan'a yapılması gereken herhangi yatırımdan önce buranın *koruma alanı* olarak ilan edilmesi, *tabiat parkı* olarak tescillenmesi büyük önem arz etmektedir.

Ayrıca Çağlayan köyünden Sarımsak Çayına giderken çayın yanlarında patikalar bulunmaktadır. Çayın içinden büyük şelalenin döküldüğü noktaya giderken akarsu yatağında bir yürüyüş parkuru imkânı sunmaktadır. Su yüksekliğinin izin vermemesi veya akarsu yatağından yürümenin tercih edilmemesi durumunda hemen yatak yanındaki

patikalar ziyaretçilerin işini kolaylaştırabilir. Hazırdaki patikalar köy yolunun Sarımsak Çayı ile kesiştiği noktaya kadar yürüme imkânı da sunar. Bu patikalar turizm gelişimi için kullanıma açıldığında düzenlenerek daha işlevsel olabilir. Bu bağlamda buranın bir sayfiye alanı olarak değerlendirilmesi araştırma kapsamında ortaya çıkan sonuçlar arasındadır.

Bu bağlamda yerel yönetim tarafından şelale çevresinde ziyaretçilerin dinlenmesi, piknik yapması ve diğer ihtiyaçların giderebilmesine yönelik tesis ve alanlar düzenlenebilir. Böyle bir gelişme söz konusu olduğu takdirde köy halkı tarafından üretilen yöresel ürünler değerlendirilebilir. Gerek yöreye özgü gıda maddeleri gerekse kültürel mirası temsil eden elişleri daha fazla üretilerek ziyaretçilerin beğenisine sunulabilir. Bu durumda gerçekleşecek ziyaretlerde artış olması öngörülmektedir. Yine tesis ihtiyacının karşılanması il genelinde hizmet veren tur şirketlerinin rekreatiyonel faaliyetler organize etmesine imkân sağlayabilir. En azından hafta sonları bu tür turların gerçekleşmesi şehir halkına doğayla iç içe nefes alma ve tazelenme olanağı sunarken, yöre insanına da ekonomik katkı sağlayacaktır.

Yine alanda ziyaretçi çekiciliğini artırmak için şelalenin hemen yanı başında bulunan su değirmeni yapılacak bir çalışma ile yenilenip turistik amaçlı olarak faaliyet gösterebilir. Hatta köyde üretilen buğday, mısır, yulaf gibi tahıllar öğütülerek oluşturulacak stantlarda yöresel ürün olarak satışa sunulabilir. Değirmenin çalışma mekanizması ve tahılların una dönüşme sürecini görmek genç nesil için ilginç bir deneyim, belli bir yaşın üstü için ise nostaljik bir çekicilik olabilir.

Kaynaklar

- Alpay, O., Demirci, C. (1993). *Sinop-Gerze-Sarımsak Çayı vadisi hidrojeolojik ve jeofizik etüt raporu*, Samsun: DSİ, VII. Bölge Müdürlüğü,
- Araç, K. (2002). "Rekreatiyonel Açından Değerlendirilmesi Gereken Bir Yöre; Günpınar Çağlayanı ve Çevresi (Şuhul Vadisi/ Darendesi)", *Türk Coğrafya Dergisi*, 39, 1-20.
- Bätinaş, R. H. (2010). *The methodology for assessing the potential attractiveness of waterfalls as tourist attractions*. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, 2, 205-212.
- Ceylan, M. A.(2000). *Güney Çağlayanı'nın rekreatiyonel önemi*. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2, 61-76.
- Doğanay, H. (1990). *Turistik potansiyeli yönünden Gürlevik Çağlayanı*. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 8, 147-161.
- Doğanay, H. (2000). *Türkiye'de az tanınan üç doğa harikası: Tomara-Sırakayalar ve Muradiye Çağlayanları*. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 3, 1-25.
- Doğanay, H. ve Zaman, S. (2011). *Kurşunlu ve Düden Çağlayanları*. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7 (5),. <https://dergipark.org.tr/pub/ataunidcd/issue/2448/31071>
- Doğanay, H., ve Zaman, S. (2016). *Türkiye turizm coğrafyası*, Güncelleştirilmiş 5. Baskı, Pegem Akademi.

- Doğaner, S. (2001). *Türkiye turizm coğrafyası*. Çantay Kitabevi.
- Erinç, S. (2000). *Jeomorfoloji I* (Güncelleştirme; A. Ertek ve C. Güneysu), Der Yayınları.
- Gedik, A., Korkmaz, S. (1984). *Sinop havzasının jeolojisi ve petrol olanakları*, Ankara Jeoloji Mühendisliği, *Jeoloji Mühendisleri Odası Yayın Organı*, 19, 53-79.
- Gül, H. (2019). *Gerze ilçesinin fiziki coğrafya etüdü*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kaymaz, K. Ç., Birinci, S., Camcı, A. (2017). *Sürdürülebilir turizm açısından Uzundere Sakin (Cittaslow) Şehri*, Gaziantep: Al-Farabi, 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi. 11 - 14 Mayıs 2017.
- Özgüç, N. (2017). *Turizm coğrafyası*, (9. Baskı), Çantay Kitabevi.
- Sever, R., Kopar, İ. (2014). *Maral Şelalesi (Borçka-Artvin), doğal ortam özellikleri ve ekonomik potansiyeli*. *Türk Coğrafya Dergisi*, 52, 17-29.
- Soykan, F., (2003). *Kırsal turizm ve Türkiye Turizmi için önemi*, *Ege Coğrafya Dergisi*, 12, İzmir.
- Uzun, A. (1995). *Gerze - Alaçam arası kıyı bölgesinin jeomorfolojisi*. Öz Eğitim Yayın No: 3, ISBN: 975-800402-6.
- Uzun, A. (1998). *Sinop ilinin bazı doğal turistik çekicilikleri*, Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 1-10.
- Uzun, A., Zeybek, H.İ. (2018). *Çağlayandibi Çağlayanı, Gümüşhane/Türkiye*, II. Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi, 20-22 Eylül 2018 Bildiriler Kitabı, Gümüşhane-Turkey, 380-389.
- Uzun, S., Uzun, A., Yılmaz, C., Zeybek, H. İ. (2005). *Erfelek Çağlayanları, Sinop*. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 10(14), 331-348.
- Yılmaz, C. (2001). *Sinop-Kastamonu yöresi ahşap kır meskenlerinde taş çatı örtüsü*, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6, 163-186.
- Zaman, M., (2010). *Doğu Karadeniz kıyı dağlarında dağ ve yayla turizmi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi yayınları No: 977, Edebiyat Fakültesi yayınları No: 134, Araştırmalar Serisi No: 110.
- Zaman, M., Kızılkın, Y., Kaymaz, Ç. K., Birinci, S., (2017). *Turizm açısından Perşembe ilçesi: Sakin (Cittaslow) Şehir Hareketi (Ordu)*. Trabzon Dokap Bölgesi Uluslararası Turizm Sempozyumu, 23-24 Ekim 2017.

Kurum Kaynakları

Meteoroloji Genel Müdürlüğü

İnternet Kaynakları

HGM | Harita Genel Müdürlüğü - Ulusal Haritacılık Kurumu. <https://www.harita.gov.tr>

MTA Genel Müdürlüğü. <https://www.mta.gov.tr>

Sakin Şehir Gerze. <http://www.cittaslowgerze.com>

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

UZUN, B. ZAMAN, M. BİRİNCİ, S. (2021). Doğu Karadeniz’de Somut Olmayan Kültürel Mirasa Bir Örnek: Işık Dili (KUŞKÖY/ÇANAKÇI/GİRESUN). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 106-127.

Doğu Karadeniz’de Somut Olmayan Kültürel Mirasa Bir Örnek: Işık Dili (KUŞKÖY/ ÇANAKÇI/ GİRESUN)

Büşra UZUN (*)
Mehmet ZAMAN (**)
Salih BİRİNCİ (***)

Öz: Dünyada kaybolup giden veya kaybolmaya yakın birçok somut ve somut olmayan kültürel değer bulunmaktadır. Bunlardan biri de bu çalışmada ele alınan 2017 yılında UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne giren ışık dilidir. Işık dili; dili ağız içinde çeşitli şekillere sokarak oluşturulan hazneden üflenerek çıkarılan ısıktı modülasyona uğratarak çıkan sesin üzerine kelimeleri bindirmek suretiyle ortaya çıkan bir çeşit akustik iletişim biçimidir.

Işık dili dünyanın engebeli ve zor arazi şartlarında insanların birbirleri arasında iletişimi sağlama amacı taşıyan, coğrafyanın insanlara bıraktığı kültürel bir zenginliktir. Yapılan araştırmalarda ışık dili İspanya, Kanarya Adaları, Yunanistan, Fransa, Papua Yeni Gine, Vietnam, Guyana, Çin, Nepal, Senegal, Meksika gibi dağlık bölgelerin çok olduğu yerleşim yerlerinde varlığını göstermektedir. Bu alanlar dışında ışık dilinin en etkin olarak kullanıldığı yerlerden biri de Karadeniz’in Doğu Karadeniz Bölümü’nde yer alan Giresun-Çanakçı ilçesine bağlı Kuşköy’dür.

Işık dilleri tüm Dünyada kullanan kişi sayısının azalmasına bağlı olarak yok olma tehlikesi taşımaktadır. Bu durum Kuşköy ve çevresinde konuşulan ışık dili için de geçerlidir. Özellikle teknolojik gelişmeler, sosyo-ekonomik nedenlerle yaşanan göçlerden dolayı ışık dilini kullananların azaldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca dili kullanan nüfusun yaşlanması ve yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan dış problemleri de ışık dili kullanımını sınırlandırmaktadır. Bu sorunların varlığı ve kültürel bir değer olması ayrıca bu dilin coğrafi şartlara bağlı olarak ortaya çıkması konu seçiminde etkili olmuştur. Bu çalışmada korunup gelecek nesillere aktarılması gereken somut olmayan kültürel miras olarak öne çıkan ışık dilinin geçmişi, kullanım durumu ve kullananların demografik nitelikleri ile dilin öğrenme, konuşma ve anlaşılabilmesine yönelik özelliklerinin nicel araştırma yöntemi ve nitel araştırma yöntemlerinden gözlem ve görüşme yöntemi kullanılarak tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulardan ışık dilini bilenlerin çoğunun yaşlı nüfus olduğu ve bu nüfusun dış sağlık sorunlarından dolayı ışık dilini kullanmakta zorluk çektiği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra iletişim araçlarındaki gelişimle birlikte gençlerin ışık diline ihtiyaç duymadığı ve ışık diline olan ilgilerinin azaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte dilin koruma altına alınması ve öğretilmesine yönelik çalışmalara yöre halkının ilgi göstermesi dilin gelecek nesillere aktarılması hususunda önemli gelişmeler olarak dikkat çekmektedir.

*)Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (e-posta: busrauzun628@gmail.com) ORCID ID.https://orcid.org/0000-0002-3391-0276

**)Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (e-posta: mzaman@atauni.edu.tr) ORCID ID.https://orcid.org/0000-0002-1833-6501

***)Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (e-posta: sbirinci@atauni.edu.tr) ORCID ID.https://orcid.org/0000-0003-1191-4708

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Isık dili, kültürel miras, UNESCO, Kuşköy, Çanakçı.

An Example for Unesco Intangible Cultural Heritage in Eastern Black Sea: Whistling Language (KUŞKÖY/ ÇANAKÇI/ GİRESUN)

Abstract: *There are many tangible and intangible cultural values that are disappearing or almost disappearing in the world. One of these is the whistling language, which was included in the UNESCO List of Intangible Cultural Heritage Requiring Immediate Protection in 2017, which is discussed in this study. Whistling language; It is a form of acoustic communication that emerges by modulating the whistle produced by blowing from the chamber created by inserting the tongue into various shapes in the mouth and superimposing words on the sound produced.*

Whistling language is a cultural wealth left to people by geography, aiming to ensure communication between people in the rough and difficult terrain of the world. Researches show that the whistling language is present in settlements where there are many mountainous regions such as Spain, Canary Islands, Greece, France, Papua New Guinea, Vietnam, Guyana, China, Nepal, Senegal and Mexico. Apart from these areas, one of the places where the whistling language is used most effectively is Kuşköy, a district of Giresun-Çanakçı district in the Eastern Black Sea Region of the Black Sea.

Whistling languages are in danger of extinction due to the decrease in the number of people using them all over the world. This situation is also valid for the whistling language spoken in Kuşköy and its surroundings. It has been observed that the number of people using the whistling language has decreased due to technological developments and migration due to socio-economic reasons. In addition, aging of the population using the language and dental problems that occur with old age limit the use of whistling language. The existence of these problems, being a cultural value and also emergence of this language as result of Geographical conditions have been effective in selection this topic. In this study, it is aimed to determine the history of whistling language, which stands out as an intangible cultural heritage that should be preserved and transferred to future generations, its usage status and demographic characteristics of its users, and the features of the language for learning, speaking and comprehension by quantitative research method and observation and interviews which are methods in qualitative research studies are used to it. The result indicated that most of those who speak this language are elderly and due to health problems in thees, they experience hardship using the language. Beside that, as result of developments in the means of communication, youths are not in need of using the language anymore and therefore there is less interest in using it. However, community interest in putting the language under protection and studies related to teaching it are considered important steps for transferring the language to the next generations.

Keywords: *Whistling language, cultural heritage, UNESCO, Kuşköy, Çanakçı*

Makale Geliş Tarihi: 25.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.942968

I. Giriş

Somut olmayan kültürel miras unsurlarının korunarak gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için UNESCO 2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, bir toplumun kendi kültürel kimliğinin bir parçası olarak gördüğü ve kuşaktan kuşağa aktarmak suretiyle günümüze kadar getirdiği somut olmayan kültürel miraslarını

korumasına ve gelecek kuşaklara aktarmasına katkı sağlayacak yol, yöntem ve imkânlar şeklinde tanımlanmaktadır (Oğuz, 2009: 8). Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar söz konusu sözleşme kapsamında yer almaktadır (UNESCO, 2003: 2). Bu kapsamda Türkiye'de Doğu Karadeniz Bölümü'nde konuşulan ışık dili UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine eklenmiştir (<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-196379/isluk-dili.html>). Bu bağlamda dil, sosyo kültürel mirasın unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Doğaner, 2003: 2). Kültürel coğrafya, kültür konusunu sosyoloji ilminin bakış açısı ile incelemeyecek, insanın doğadan faydalanması ve doğanın sunduğu imkânları kendi kültürel özellikleri ile şekillendirmesi üzerinde durur (Kayserili, 2010: 187). Işık dilinin de ortaya çıkışı konuşulduğu yöredeki coğrafi şartlardan etkilenerek, dünyanın engebeli ve zor arazi şartlarında insanların birbirleri arasında iletişimi sağlama amacı taşıyan kültürel bir zenginliktir. Yapılan araştırmalarda ışık dilinin konuşulduğu yerlerin coğrafi özellikleri; yer şekilleri, dağların konumu, eğitim gibi özellikleri birbirleri arasında paralellik gösterdiği ve bu dilin ortaya çıkması ve kullanılmasını etkilediği tespit edilmiştir.

Işık dili genellikle uzun mesafeli etkileşim, gizlilik, gürültülü ortamda iletişim veya kısa bir iletişimde etkileşim için kullanılan doğal bir iletişim yoludur. Bu tür iletişim, potansiyel olarak sınırsız bir mesaj dizisinin uzun mesafelerde iletilmesine imkân verir. İnsanlar konuşma seslerinin temel bileşenlerini aktararak konuşulan dillerin işitsel özelliklerini kodlar. Işık çalınan dillerin fonolojik ve akustik yapısı, ışık çalınan ortamın bazı kısıtlamaları ile kısmen konuşulan dille ilişkilidir (Rialland, 2005: 237-271). Işıklı konuşma, kendi kelime dağarcığı, dilbilgisi, fonolojisi özellikleri ile sesli konuşmadan farklı bazı özelliklere sahiptir (Ozaydin, 2018: 100).

"Işıklı dil" terimi bir şekilde yanlış bir addır. Işık konuşma, aslında, ana dilden ayrı bir dil veya lehçe değil, onun bir uzantısıdır. Kelimelerin sesleri sadece derin bir değişim geçirir; bunlar, ses tellerinin titreşimleriyle değil, dudakların kenarlarındaki türbülanslı girdaplarda dönen ağızdan sıkıştırılmış bir hava akımıyla üretilirler. Dillerin ışık biçimleri, kimi zaman tanımlanmış kalıplaşmış cümleleri olan bir koddan veya geleneksel bir sinyalizasyon sisteminden çok daha fazladır (Busnel ve Classe, 1976). Gerçek bir telekomünikasyon sistemini detaylandıran ışıklı konuşmadaki dönüşüm, tamamlayıcı öğrenmeyi gerektiren, ancak doğal algı kapasitelerine dayanan bir uygulamadır (Padgham, 2004: 402-410).

Teorik olarak, ışıklı dillerin kelime bilgisi sonsuzdur. Hemen her kelime ışık dili ile telaffuz edilebilmektedir (Demir, 2018: 3). Konuşulmakta olan dilin yanı sıra, dünyanın farklı bölgelerindeki bazı nüfuslar, modüle edilmiş ışıklara dayanan ve dolayısıyla "ışıklı dil" olarak adlandırılan tamamlayıcı bir ses iletişim sistemi kullanmaktadırlar. Işıklı diller, belirli bir yerel dilin ışık repertuarına aktarılması olarak kabul edilebilir (Meyer, 2015: 51-68).

Dünyada ışık dilleri genellikle dağlık ve engebeli alanlarda insanların konuşma yoluyla iletişim kuramadıkları yoğun bitki örtüsüne sahip yerlerde kullanılmaktadır. Bu

yolla insanlar uzak mesafelerde mesajlaşma, sohbet, ikaz veya bazı günlük yaşam aktivitelerinde ıslıklı konuşmayı kullanabilirler. Dünyada Afrika (Ewe, Ari), Asya (Güneydoğu Asya /Akha, Hmong), Amerika (Meksika (Chinantec, Mazatec, Mixtec), Alaska (Siberian Yupik), Brezilya (Gaviao, Surui)), Avrupa (Yunanistan (Antia), İspanya (La Gomera), Türkiye (Kuşköy), Fransız Piresi (Aas)) ve Okyanusya (Abu-Wam) gibi farklı alanlarda ıslık dili kullanılmaktadır (Meyer, 2004: 407).

Islıklı konuşma genellikle, dağların ve yoğun ormanların bir arada bulunduğu dünya bölgelerinde bulunur. Meksika'daki Sierra Mazateca'da, Güneydoğu Asya'daki Altın Üçgen'de (Bai, Yi, Akha ve Hmong) ve Papua Yeni Gine'nin Sepik bölgesi bu duruma örnek teşkil etmektedir (Meyer, 2015: 12). Islıklı diller tarihsel olarak uzak, dağlık köylerde ya da yoğun ormanlarda ortaya çıkmıştır (Koyfman, 2018: 1). Çiftçilerin kendi yaşam alanlarında ve avcılarının ormanlarda ıslık çalarak iletişim kurdukları bilinmektedir (Robson, 2017: 1).

Islık dili 2500 yıl boyunca Yunanistan'ın Evia adasının güney-doğu köşesinde bulunan Antia köyü tarafından kendine özgü bir dil olarak kullanılmaktadır. Geçmişte yaygın olan bu iletişim dillerinin kullanıldığı yörelerin hepsinde kullanımının azaldığı görülmektedir. Nitekim Antia köyünde bu dili kullanan sayısı 6 kişiye kadar gerilemiştir (Stein, 2017: 2). Bu durum kısmen ülkemizde de görülmekte olup, bu dilin yayılış sahası ve dili kullanan insan sayısında azalma olduğunu söylemek mümkündür.

Islık dilinin başlangıç tarihi bilinmemekle birlikte, Kuşköy halkının yüzyıllardır bu dili kullandığı sahada yapılan mülakatlardan anlaşılmıştır. Özellikle çobanlık faaliyetlerinin günümüze göre daha yaygın olduğu dönemlerde ıslık dili iletişim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda yöre halkının hayvanlarla ıslık dili ile haberleştiği köy halkı tarafından belirtilmektedir. Bu dil sayesinde hayvanlara yön ve hareket verildiği yapılan mülakatlardan anlaşılmıştır. Bundan dolayı, ıslık dilinin (kuşdilinin) çobanlık dönemleri kültürünün bir ürünü olduğu sanılmaktadır.

Yöre arazisinin dağınık ve engebeli oluşu, evlerin birbirlerine uzakta olması, insanların birbirleriyle iletişim kurmasında ıslık dilinin kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Kuşköy engebeli ve dağlık bir alanda olduğu için bu durum ortaya çıkmıştır. Vadinin iki yakasını teşkil eden yamaçlarda bulunan insanlar ellerinin yardımıyla ağızlarından çıkardıkları ıslık sesi ile karşıdan karşıya anlaşabilmektedirler. Aynı zamanda yamacın yukarısında bulunan aşağıdakine, aşağıda bulunan kişinin yukarıdakine veya yürümesi güç olan yerler arasında birbirinden uzak iki kişi birbirine ıslık yoluyla hitap etmektedir.

Islık dilinin ortaya çıkışında en önemli etkenin, coğrafi şartlar olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle bir yerden diğerine ulaşım olanakları, çeşitli biçimlerde coğrafi şartlar nedeniyle engelleniyorsa, ıslık dili bu bölgelerde ortaya çıkmaya daha eğilimlidir. Diğer bir anlatımla, ıslık dilin konuşulduğu yerlerin coğrafi özellikleri arasında yer alan yer şekilleri, dağların konumu, eğim gibi özellikler ıslık dilinin ortaya çıkmasını ve kullanılmasını etkilemektedir. Bu şartlar Kuşköy ve çevresinde ıslık dili kullanımına zemin hazırlayarak çevresel şartlara insanların uyum sağlamasıyla yöreye özgü kültürel ekoloji ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de ıslık dili, 1966 yılında yaklaşık 35-40 yerleşim biriminde (Giresun: Görele ilçesinde Kuşkøy, Karabörk, Önerli, Akköy vs. köylerinde, Eynesil ilçesinde Ören ve Uğuz köylerinde, Tirebolu ilçesinde Günyüzü ve Sarıyar köylerinde; Trabzon: Vakfikebir ilçesinde Deregözü, Dorukkiriş, Tarlacık vs. köylerinde, Akçaabat ilçesinin Eskiköy, Üzümlü vs. köylerinde; Gümüşhane: Kürtün ilçesi Uluköy’de) kullanılırken (Aksan, 1968: 53), son yıllarda bu sayı 3-4 yerleşmeye (Karabörk, Kuşkøy ve Sıdağı çevresi köyleri) kadar gerilemiştir (Gülveren, 2016: 120). Günümüz itibarıyla bu köylerden Kuşkøy’ün yanı sıra az da olsa Karabörk’te ıslık dili kullanılmaktadır. Bu açıdan Kuşkøy bugün ıslık dilinin en yaygın kullanılan yerleşmesi olarak dikkat çekmektedir. ıslık dilinin Türkiye’de geçmişten beri bir nevi merkezi olan Kuşkøy bu özelliği ile uluslararası ve ulusal araştırma ve çalışmalara konu olmuştur.

Kuşköy ve yöresinde konuşulan ıslık dilinin akademik bir ilgi haline gelmesi ve dünyaya tanıtılması, 1960’lı yıllarda, birbirini takip eden olaylarla başlamaktadır. Bu anlamda Türkiye’de ıslık dili ile ilgili ilk bilimsel çalışma 1967 yılında araştırma ekibiyle birlikte RG Busnel tarafından yapılmıştır. Benzer çalışmanın biraz daha ayrıntılı şekli (sözcük analizi, cinsiyet, yaş ve kimlik tanıma) yine aynı araştırmacı (Busnel) tarafından 1976 yılında gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında ıslık dilinin fonotik ve dil bilgisel özellikleri üzerine çok sayıda çalışma (Başkan, 1968; Aksan, 1968, Moles, 1970; Meyer, 2007; Meyer vd., 2015, Güntürkün vd., 2015 ve Ozaydin, 2018) ortaya konulmuştur. Ayrıca Gülveren tarafından 2016 yılında Kuşkøy ıslık dilinin halkbilimi açısından değerlendirilmesine yönelik bir çalışma da gerçekleştirilmiştir.

Kuşköy ve çevredeki yerleşim birimlerinde uzun yıllardır kullanılan bu dil insanların uzun mesafelerde birbirleri ile iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada somut olmayan kültürel miras olarak kabul edilen ve gelecek nesillere aktarılması gereken önemli bir kültürel değer olan Kuşkøy ıslık dilinin kullanım durumu, ıslık dilini kullananların demografik nitelikleri ile dilin öğrenme, konuşma ve anlaşılabilmesine yönelik özelliklerinin nicel araştırma yöntemiyle tespit edilmesi amaçlanmıştır.

II. Kuşkøy’ün Coğrafi Özellikleri

Kırsal bir köy yerleşmesi olan Kuşkøy, Karadeniz Bölgesi’nin Doğu Karadeniz Bölümü’nde Giresun ilinin Çanakçı ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır (Şekil 1). Yerleşme Çanakçı ilçesine yaklaşık 8.3 km, Görele ilçesine 25 km ve Giresun şehrine ise 83 km uzaklıktadır (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2019).

Şekil 1. Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası.

Araştırma sahasını oluşturan Kuşköy'ü Çanakkale deresi ikiye bölmektedir. Oldukça engebeli bir arazi üzerinde kurulu yerleşmeyi Deregözü Dağı (1306 m), Kızıllı (1247 m), Gürgentepe (1655 m) Yılan Gölü (1342 m), Kavak (1521 m), Keçi Kayası (1331 m) ve Sis Dağı (2182 m) çevrelemektedir (Fotoğraf 1).

Kuşköy yerleşmesi; Yılan Gölü, Köçekli, Sivri Kaya, Kise ve Gürebükü olmak üzere 5 mahalleden oluşmaktadır. Bu şekliyle çok mahalleli köyler statüsünde bulunmaktadır. Yerleşmeyi oluşturan mahalleler dağınık dokulu yerleşme özelliği göstermektedir. Bu nedenle konutlar arasında büyük mesafeler bulunmaktadır (Fotoğraf 1). Kuşköy arazisinin engebeli ve oldukça eğimli olması, konut yerleşimlerinin birbirinden uzak olmasına yol açmış ve dolayısıyla köyde yaşayan insanların birbirleriyle iletişim sağlamak için bir vadiden diğer vadiye kadar ulaşabilen ıslığın ses hacminden yararlanma isteği ıslık dilinin burada doğmasını ve varlığını sürdürmesini sağlamıştır denilebilir.

Fotoğraf 1. Kuşköy, eğimli ve engebeli bir topografyaya sahiptir.

Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içinde kalan çalışma sahasında tipik olarak Karadeniz iklimi görülmektedir. Çalışma sahasına yakın Çanakçı Meteoroloji İstasyonunda yıllık ortalama sıcaklık değeri 12.9 °C’dir. Çanakçı’dan biraz daha yüksekte yer alan Kuşköy’de ise ortalama sıcaklık 1-2 °C daha düşük olması muhtemeldir. Yıllık yağış miktarı 1599.2 mm olup, en fazla yağış ekim ayında (206.9 mm), en az yağış ise nisan ayında (63.1 mm) görülmektedir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü).

Araştırma sahasının içerisinde yer aldığı Çanakçı havzası; doğuda Sis Dağı yaylası, batıda Deliktaş yaylası, kuzeyde Görele ve güneyde ise Şalpazarı ile çevrilidir. Kuşköy’ü ikiye bölen Çanakçı Deresi, Deliktaş yaylası ve Sis dağı yaylasından doğan ve irili ufaklı birçok kaynakla beslenmektedir. Dere, Giresun ili Görele ilçesinin batı yakasından Karadeniz’e dökülmektedir. Su toplama havzası 696 km² ve uzunluğu ise 58 km’dir (Dinçer, 2014: 2).

Araştırma sahasında zonal topraklardan gri-kahverengi podzolik topraklar yaygınlık göstermektedir. Bu topraklar çalışma sahasının kuzey ve kuzeydoğusu ile güneyde belli bölümlerinde bulunmaktadır. Gri-kahverengi podzolik topraklar orta derecede podzollaşmıştır (Giresun İl Çevre Durum Raporu, 2005: 91).

Doğu Karadeniz Bölümü'nün kuzeye bakan yamaçlarının genelinde olduğu gibi, araştırma sahasında da bol yağış ve elverişli sıcaklık şartları nedeniyle, bitki örtüsü oldukça gürdür. Nitekim Kuzey Anadolu fitocoğrafya bölgesinin Kolşik Flora alt bölümünde yer alan Kuşköy ve çevresinde (Atalay, 1994: 114) karışık yapraklı ağaçlardan oluşan ve zengin bir bitki örtüsü yayılış göstermektedir. Yerleşme yeri ve tarım alanına dönüştürülmeyen kesimlerde kızılalağaç (*Alnus barbata*), doğu kayını (*Fagus orientalis*), kestane (*Cestanea sativa*), gürgen (*Carpinus betulus*), ıhlamur (*Tilia rubra*), ceviz (*Pterrocarya*), akçaağaç (*Acer campestra*), dişbudak (*Excelsior*, *Fraxinus oxpyhila*), adı fındık (*Corylus avellana*), yabani kiraz (*Prunus ovium*) gibi kışın düşük sıcaklıklardan kendilerini koruyabilmek için sonbahar sonunda yapraklarını döken ağaçlar yer alır (İnandık, 1965: 16-17). Bunların dışında yine sahada kıyıdağın itibaren oldukça yaygın olan karayemiş (*Prunus lourocerosus*) ise, yıl boyunca yapraklarını dökmemektedir.

Kuşköy'de 2020 yılı itibariyle 170 erkek ve 181 kadın olmak üzere toplam 351 kişi yaşamaktaydı. Köy nüfusu ülkemizdeki diğer kırsal yerleşmelerde olduğu gibi göç nedeniyle geçmişten bugüne azalma eğilimi göstermektedir. Nitekim 1990'da 762 olan nüfus, 2010'da 516 kişiye, 2019'da ise 382 kişiye kadar gerilemiştir (TÜİK, 2021). Göç hareketinde özellikle genç nüfusun sosyo-ekonomik nedenlerle köyden ayrılması etkili olmaktadır. Bu durum, ıslık dilinin geleceğini olumsuz anlamda etkilemekte ve ıslık dilini bilip konuşan sayısını azaltmaktadır. Köydeki yaşlı fazlalığı ve bu yaşlılarda oluşan dış problemleri ıslık çalmayı engellemektedir. Karşılaşılan bu sorunlar nedeniyle, ıslık dilinin kullanım açısından zaman içinde azalacağı ve gelecek nesillere aktarılmasında zorluklar yaşanacağı öngörülmektedir.

Arazinin eğimli ve engebeli olmasının yanı sıra tarım alanlarının küçük parsellerden oluşması tarımsal faaliyetlerinin sınırlı düzeyde kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle tarımsal üretim genel anlamda ailelerinin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Aynı şekilde hayvancılık faaliyeti de gelişmemiş olup, geçim tipi şeklinde yapılmakta ve büyükbaş hayvan yetiştirilmektedir.

III. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada UNESCO tarafından 2017 yılında Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine alınan ıslık dilinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması hususunda bu dilin konuşulduğu alanın özellikleri ve dili konuşan nüfusun özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Her ne kadar yöre insanının ıslık dilini kültürlerinin bir parçası olarak görüp ve sahiplenmesi ya da yerel yetkililerin çeşitli biçimlerde ıslık dilini yaşatma çabaları olsa da, ıslık dilinin, bu bölgede araştırma yapan yabancı araştırmacıların da belirttiği gibi, yok olma tehdidiyle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bu gerçeklik, araştırmanın problem durumunu ortaya koymaktadır. Ancak, bir dil yok olmadığı sürece, canlandırılabilir. Bu amaçla, ıslık dilinin korunması, canlandırılması ve kültürel bir miras olarak gelecek kuşaklara aktarılması oldukça önemli bir konudur.

Dünyanın değişik bölgelerinde konuşulmakla birlikte ıslık dilini kullananların sayısı her geçen gün azalmaktadır. Bu azalmanın birçok temel sebepleri vardır; başta teknolojik

gelişmeler olmak üzere, teknolojik ve sosyo-kültürel değişmeler ile göç hareketleri gibi çok sayıda etken ıslık dilinin yaşatılmasını tehdit etmektedir. Özellikle cep telefonu kullanımı, ıslık dilinin kullanım amacını büyük oranda ortadan kaldırmış ve daha önceden bir zorunluluk ya da kültürel bir değer olarak görülen ıslık çalma, yavaş yavaş daha az kişi tarafından öğrenilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede bu çalışmada ıslık dilinin dünyadaki durumu ele alındıktan sonra ülkemizde ıslık dilinin konuşulduğu Kuşköy’ün coğrafi özellikleri, ıslık dili ile coğrafi yapı arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Son olarak ıslık dilinin kullanım durumu, kullanan nüfusun demografik nitelikleri, dili öğrenme, öğretme, anlama ve gelecek nesillere aktarılması ve korunmasına yönelik tutumlarının belirlenmesine yönelik nicel araştırma yöntemi ile 15 sorudan oluşan anket formu kolayda örneklem yöntemiyle 254 kişiye uygulanmıştır. Ayrıca konu ile ilgili farklı bilgilere ulaşmak için nitel araştırma tekniklerinden gözlem ve görüşme tekniğinden de yararlanılmıştır. Bu yönüyle çalışmada nicel ve kısmen nitel yöntemlerin kullanıldığı karma yöntem kullanılmıştır. Anket uygulaması 2019 yılı nisan-eylül ayları arasında farklı tarihlerde Kuşköy’e yapılan saha çalışmalarında bireylerle yüz yüze görüşme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde elde edilen veriler SPSS 20 programına işlenerek analiz edilmiş ve bunun sonucunda bulgular ortaya konulmuştur. Böylece ıslık dilini kullanan nüfusun yaş grubu, bu dili kullananların öğrenim durumu, ıslık dilinin öğrenme yaşı, dilin anlaşılabilirlik seviyesi, dilin aile içinde kullanımı, ıslık dilinin gelecek nesillere aktarılması için çocuklara öğretme isteği ve bu anlamda eğitim kurslarını destekleme istekleri gibi soruların cevapları ortaya konulmuştur.

IV. ıslık Dili Tanıtımı ve Korunması

Kuşköy ve ıslık dili 1960’lı yıllardan itibaren ulusal ve uluslararası alanda akademik araştırmalara konu olmasına rağmen geniş halk kitleleri tarafında yeterli düzeyde bilinmiyordu. Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygın olmaması ıslık dilinin Türkiye ve dünyada bilinirliğini sınırlandırmıştır. Bu açıdan Kuşköy ıslık dilinin Dünya genelinde tanıtımına en önemli katkısı 1993 yılında on beş gün süre ile Kuşköy’e gelerek çekimlerde bulunan Japon televizyoncular yapmışlardır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Köydeki ıslık dilinin Dünya genelinde tanıtımına en önemli katkısı 1993 yılında Japon televizyoncular yapmışlardır (Foto: Çanakçı ıslık Dili Kültür ve Turizm Derneği arşivi).

Bununla birlikte ıslık dilinin tanıtımına yönelik festival düzenlenmesi en önemli projelerden biridir. Bu kapsamda ilk festival yerel düzeyde 1997 yılında düzenlenmiştir. Bunu takiben ulusal ve uluslararası boyuttaki ilk festival ise 6 Haziran 1998 tarihinde gerçekleştirilerek ulusal ve uluslararası basın ve medya kuruluşlarının dikkati çekilmiştir (Gülveren, 2016: 122). Böylece ıslık Dili Kültür ve Turizm Derneği tarafından her yıl düzenlenen Kuşdili Festivali etkinliği ile ıslık dili (kuşdili) ve yörenin tanıtımı, dilin ve bu mirasın geleceğe aktarılması sağlanmıştır. Festivalin düzenlenmesine sahadaki yerel yönetimler ile kamu kurum ve kuruluşları katkıda bulunmaktadır. Uluslararası nitelikte 2019 yılında 22. düzenlenen festival kapsamında çeşitli yarışmalar ve etkinliklerle ıslık dilinin tanıtımı gerçekleştirilmiştir (Fotoğraf 3). Ancak 2020 yılında tüm dünyayı etkileyen Covid 19 pandemisi nedeniyle festival düzenlenememiştir.

Fotoğraf 3. Son yıllarda düzenlenen festivaller ile ışık dilinin tanıtımı yapılmaktadır
(Foto: Çanakçı Işık Dili Kültür ve Turizm Derneği arşivi).

Kuşköy'de, ışık dilinin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında en önemli aşamalardan biri, dilin somut olmayan kültürel miras listesine alınması çalışmalarıdır. Bu kapsamda ilk adım olarak ışık dili Türkiye Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanterine 01.0018 envanter numarasıyla 2010 yılında kaydedilmesi, 2013 yılında da revize edilmesidir. Işık dilinin acil listeye kaydıyla ilgili 2011 yılında başvuru süreci başlatılmıştır. Işık dilinin acil listeye sunulmasından sonra 2012 yılında Giresun Valiliği'nin desteğiyle unsuru tanıtan ve somut olmayan kültürel miras değerini vurgulayan, unsurun gelecek nesillere aktarımını da hedefleyen bir inceleme araştırma kitabı yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra 2014 yılında ışık dilinin UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne adaylığını desteklemek amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü tarafından Çanakçı Kaymakamlığı ve Halk Eğitim Merkezi bünyesinde açılan kurslarla ışık dilinin öğrenilmesine ilişkin sertifika programı düzenlenmiştir (Fotoğraf 4). 2015 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Giresun Valiliği ve Işık Dilini Yaşatma Kültür ve Turizm Derneği tarafından taslak çalışmaları başlatılan Işık Dilini Koruma ve Yaşatılmasına Yönelik Eylem Planı hazırlanmıştır. Bu eylem planı bütün tarafların oy birliği ile kabul edilmiştir ve 22- 24 Şubat 2016 tarihlerinde gerçekleştirilen çalıştayda miras taşıyıcılarından rıza mektupları alınmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Işık Dili 4-9 Aralık 2017 tarihleri arasında Güney Kore'nin Jeju Adası'nda gerçekleştirilen Somut Olmayan Kültürel Miras Hükümetlerarası Komite 12. Olağan Toplantısı'nda ülkemiz adına UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine kaydedirilmiştir (<https://www.unesco.org.tr/Pages/1725/90>).

Fotoğraf 4. Halk Eğitim Merkezi tarafından İslık Dilini yaygınlaştırmak için kurslar düzenlenmektedir (Foto: Çanakçı İslık Dili Kültür ve Turizm Derneği).

V. Bulgular

İslık dili olarak adlandırılan iletişim aracının kullanım durumu, kullananların demografik nitelikleri ve diğer özelliklerini tespit etmek için 15 sorudan oluşan anket formunun ilk sorusunu cinsiyet durumu oluşturmuştur. Bu bağlamda anket 170'i erkek (% 66.9) ve 84'ü kadın (% 33.1) olmak üzere 254 kişiye yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmıştır.

Kuşköy'de ıslık dilini kullanan nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı anket uygulanan nüfusun yaş gruplarına göre yorumlamak mümkündür. Ankete katılan nüfusun % 9.8'i (25 kişi) 18-25 yaş grubunda, % 17.7'si (45 kişi) 26-45 yaş aralığında, % 28.0'inin (71 kişi) 45-60 yaş grubunda ve % 44.5'inin (113 kişi) ise 60 ve üstü yaş üzerindeki nüfustan oluşmuştur (Tablo 1). Bu verilerden sahada ıslık dili kullanımının orta ve üst yaş gruplarında daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık genç yaş gruplarında bu dilin kullanımının daha düşük olduğu ve dolayısıyla geçmişe oranla genç nüfus içinde ıslık dili kullanımının azaldığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Başka bir ifadeyle gençlerin ıslık diline olan ilgisi giderek azalmaktadır.

Tablo 1. Ankete Katılan ve İslık Dilini Konuşanların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.

Yaş Grubu	Sayı	%
18-25	25	9.8
26-45	45	17.7
46-60	71	28.0
60 ve üstü	113	44.5
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

İslık dili konuşanların öğrenim durumlarını belirlemek için sorulan soruya verilen cevaplar incelendiğinde katılımcılar içinde ilk sırada % 62,6 ile (159 kişi) ilköğretim mezunlarının olduğu tespit edilmiştir. İslık dili konuşan nüfus içinde ikinci sırada ise %

16.9 ile (43 kişi) okuryazar olmayanlar yer aldığı dikkat çekmektedir. Buna karşılık ankete katılan ve bu dili konuşan nüfus içinde lise mezunlarının oranı % 13.8 (35 kişi), yükseköğretim mezunlarının oranının ise % 6.7 (17 kişi) seviyesinde olduğu görülmektedir (Tablo 2). Bu değerler sahada eğitim seviyesi yükseldikçe ıslık dili kullanımının azaldığını göstermektedir. Şüphesiz bu durum büyük oranda sosyo-ekonomik şartların gelişmesi ve teknolojik gelişim ile birlikte ıslık dili kullanım zorunluluğunun ortadan kalkmasının bir sonucu olarak ve ayrıca ıslık dilini öğrenmiş olan genç nüfusun köyden göç etmesi ile de ilgili olduğu düşünülebilir.

Tablo 2. Ankete Katılan ve Işık Dilini Konuşanların Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı.

Öğrenim Durumu	Sayı	%
İlköğretim	159	62.6
Lise	35	13.8
Yüksek Öğretim	17	6.7
Okumamış	43	16.9
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

Tablo 3. Ankete Katılanların Işık Dilini Öğrenme Yaşlarına Göre Dağılımı.

Öğrenme Yaşı	Sayı	%
4-6 yaş	139	54.7
7-10 yaş	58	22.8
11-15 yaş	15	5.9
16 yaş ve üstü	3	1.2
Işık dili konuşamayan	39	15.4
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

Kuşköy'de ıslık dilini konuşanların bu dili kimden öğrendiklerini belirlemeye yönelik soruya verilen cevaplar incelendiğinde dilin öğreniminde aile bireylerinin ön planda olduğu görülmektedir. Nitekim katılımcıların % 33.9'u (86 kişi) ıslık dilini babasından, %18.1'i (46 kişi) annesinden, % 17.3'ü (44 kişi) dedesinden, % 16.9'u (43 kişi) kendi kendine ve % 13.8'i (35 kişi) ise çevresinden öğrendiğini ifade etmiştir (Tablo

4). Dilin öğrenme yaşı ile ilgili soruya verilen cevaplar ve bu değerler karşılaştırıldığında öğrenme yaşının küçük olduğu (Tablo 3) ve ailede öğrenmenin ön plana çıktığı dikkat çekmektedir (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5. Köyde her yaştan insan ıslık dilini konuşabilmektedir (Foto: Çanakçı ıslık Dili Kültür ve Turizm Derneği arşivi).

Tablo 4. Ankete Katılanların ıslık Dilini Öğrendiği Kişilere Göre Dağılımı.

Konuşan Kişi	Sayı	%
Anne	46	18.1
Baba	86	33.9
Dede	44	17.3
Kendi kendime	43	16.9
Çevre	35	13.8
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

Ankete katılanların aileleri içinde ıslık dili kullanımı belirlemek için sorulan soruya verilen cevap incelendiğinde katılanların % 71.2'si (181 kişi) aile bireylerinin hepsinin bu dili kullandığı şeklinde beyanda bulunduğu anlaşılmıştır. Buna karşılık katılımcıların % 8.3'ü (21 kişi) sadece annesinin, % 5.5'i (14 kişi) dedesinin, % 4.3'ü babasının ve % 2'si çocukların bu dili konuştuğunu ifade etmiştir. Katılımcıların % 8.7'si ise (22 kişi) ailede ıslık dilini hiç kimsenin konuşmadığını ama anlayabildiğini beyan etmiştir (Tablo

5). Bu veriler Kuşkøy’de aile içinde en az 1 kişinin ıslık dilini bildiği veya konuştuğunu göstermektedir.

Tablo 5. Ankete Katılanların Ailesinde ıslık Dilini Konuşanların Dağılımı.

Konuşan Kişi	Sayı	%
Anne	21	8.3
Baba	11	4.3
Çocuklar	5	2.0
Dede	14	5.5
Ailenin Tamamı	181	71.2
Kimse Bilmiyor	22	8.7
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

ıslık dilinin anlaşılma durumunu ölçmeye ilişkin soruya ankete katılanların verdikleri cevaplar analiz edildiğinde ankete katılanların % 89’u, yani 226 kişi karşısındaki anlayabildiğini belirtirken, katılımcıların % 11’i (28 kişi) ise karşısındaki tam anlamadığını ifade etmektedir (Tablo 6). Bunun yanı sıra Kuşkøy gibi eğimli ve engebeli arazilerde ıslık dilinin anlaşılma durumu önem arz etmektedir. Bu açıdan ankete katılanların % 64.6’sı (164 kişi) eğimli arazilerde ıslık dilinin anlaşılabilir olduğunu belirtirken, % 24’ü (61 kişi) çok anlaşılabilir yönünde görüşte bulunmuşlardır. Buna karşılık 29 kişi (% 11.4) ise ıslık dilinin eğimli arazilerde az anlaşılabilir olduğunu ifade etmişlerdir (Tablo 7). Bu sonuçlardan ıslık dilini konuşan veya bilenlerin çoğunun iletişimde oldukları kişileri anlayabildikleri ya da karşısındaki bireylerle sağlıklı bir iletişim kurabildikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 6. ıslık Dili Konuşanların Karşısındaki Anlama Seviyelerine Göre Dağılımı.

Anlaşılma Durumu	Sayı	%
Evet	226	89.0
Hayır	28	11.0
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

Tablo 7. Ankete Katılanların Işık Dilini Eğimli Arazide Anlama Seviyelerine Göre Dağılımı.

Anlaşılma Durumu	Sayı	%
Az Anlaşılabilir	29	11.4
Anlaşılabilir	164	64.6
Çok Anlaşılabilir	61	24.0
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

Işık dilini konuşanların dili kullanım durumlarını belirlemek amacıyla katılımcılara çeşitli sorular sorulmuştur. Bu kapsamda ankete katılanların % 77.2'si (196 kişi) ışık dilini engebeli arazi dışında da kullandıklarını ifade ederken, % 22.8'i ise (58 kişi) kullanmadıklarını belirtmişlerdir (Tablo 8). Bu verilerden ışık dilinin sahada yaygın bir kullanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 8. Ankete Katılanların Işık Dilini Engebeli Arazi Dışında Kullanımlarına Yönelik Görüşleri.

Kullanım Durumu	Sayı	%
Evet	196	77.2
Hayır	58	22.8
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

Işık dilini konuşanların bu dilin Kuşköy dışında yurtdışında da kullanıldığını bilip bilmediklerine ilişkin soruya katılımcıların % 54.3'ü (138 kişi) yurtdışında kullanıldığını bilmesi yönünde cevap verirken, % 45.7'si (116 kişi) kullanıldığını bilmediğini belirtmiştir (Tablo 9). Bu yönüyle ışık dilinin yurtdışında kullanıldığını bilen katılımcılar bu bilgiyi köye araştırma yapmak için gelen araştırmacılardan duyduklarını ve medya yayın organlarından bildiklerini belirtmiştir.

Tablo 9. Ankete Katılanların Işık Dilinin Kuşköy Dışında Yurtdışında Kullanımının Olmasına Yönelik Görüşleri.

Kullanım Durumu	Sayı	%
Evet	138	54.3
Hayır	116	45.7
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

ıslık dilinin kullanımında zorluk çekilmesine yönelik soruya katılımcıların % 26.0’sı (66 kişi) evet şeklinde cevap verirken, katılımcıların % 66.5’ine (169 kişi) ıslık dili kullanımında zorluk çekmediklerini belirtmişlerdir (Tablo 10). Bu yönüyle ıslık dili konuşanlarda dilin kullanımında çok büyük bir sorun olmadığı ve bu dille iletişim kurabildikleri anlaşılmaktadır. Sahada yapılan görüşmelerde özellikle ıslık dilini çocuk yaşta öğrenenlerde bu zorlanmaların olmadığı gözükmemektedir. Buna karşılık öğrenme yaşı geçtikçe zorlanmanın arttığı katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Tablo 10. Ankete Katılanların ıslık Dilinin Kullanımında Zorlanmalarına İlişkin Görüşleri.

Zorluk Durumu	Sayı	%
Evet	66	26.0
Hayır	169	66.5
Dili Konuşamayanlar	19	7.5
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

Kuşköy’de ıslık dilinin korunması ve gelişimi, gelecek nesillere aktarılmasına yönelik bu köyde yaşayanların görüşlerini tespit etmek için katılımcılara çeşitli sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda ıslık dilinin korunması amacıyla ulusal ve uluslararası kuruluşlardan desteklenmesine ilişkin soruya katılımcıların tamamına yakını (% 99.2) olumlu yaklaşırken, sadece 2 kişi (% 0.8) ise olumsuz şekilde cevap verdiği tespit edilmiştir (Tablo 11). Bu yönüyle sahada ıslık dilinin benimsenmiş olduğu ve korunması noktasında yüksek düzeyde bir bilinç ve algı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 11. Ankete Katılanların ıslık Dilinin Korunması ve Gelişimi Hususunda Ulusal ve Uluslararası Kuruluşlar Tarafından Desteklenmesine Yönelik Görüşleri.

Desteklenmesi Görüşü	Sayı	%
Evet	252	99.2
Hayır	2	0.8
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

Diğer taraftan ıslık dilinin gençlere öğretilerek yaygınlaştırılması için katılımcıların % 99.6 gibi büyük bir bölümü (253 kişi) halk eğitim merkezleri tarafından kurs açılmasına yönelik istekleri bulunmaktadır (Tablo 12). Araştırma alanında yapılan mülakatlarda ıslık dilinin öğretilmesi ve gelecek nesillere taşınması için belediye tarafından destek verilerek Halk Eğitim Merkezinde kurs açılmıştır. Kurs Milli Eğitim

Bakanlığı tarafından Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliğince toplamda 132 saat ders verilip belgelendirme yapılarak tamamlanmaktadır (MEB, 2018).

Tablo 12. Ankete Katılanların İslık Dilinin Yaygınlaştırılması İçin Kurs Açılmasını İsteklerine Yönelik Görüşleri.

Kurs Açılması Durumu	Sayı	%
Evet	253	99.6
Hayır	1	0.4
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

İslık dilinin konuşanların dilin geleceğe aktarılması hususunda bu dilin çocuklarına öğretmeye yönelik isteklerini ölçen soruya % 91.3 gibi çok büyük bir bölümü olumlu yaklaşırken, % 8.7'si (22 kişi) ise hayır şeklinde cevap vermiştir (Tablo 13). Bu durum Kuşköy'de ıslık dilini konuşanların bu dilin yaşatılması ve kaybolmaması noktasında duyarlı olduklarını göstermektedir.

Tablo 13. Ankete Katılanların İslık Dilinin Çocuklarına Öğretmeye Yönelik Görüşleri.

Çocuklara Öğretme Durumu	Sayı	%
Evet	232	91.3
Hayır	22	8.7
Toplam	254	100.0

Kaynak: Yerinde yapılan anket sonuçları.

İslık dilinin kültürel bir değer olmasından dolayı köyünüzde ne tür değişiklikler oldu sorusuna katılımcıların % 90'ı reklam ve tanıtım bağlamında köye katkı yaptığını belirtmiştir. Geriye kalan kısım ise köye hiçbir katkısının olmadığı cevabını vermiştir. Dil UNESCO'ya alındıktan sonra tanınmış ve Kültür ve Turizm Bakanlığının desteğini alarak DOKA'nın hazırlamış olduğu ve faaliyete geçirdiği projeye köyde iyileştirme çalışmalarının olduğu da dile getirilmiştir.

VI. Sonuç ve Öneriler

İslık dili; dil, diş, dudak ve yanakların yardımıyla oluşan ve iletişim aracı olarak kullanılan, ezgisel ve ritimsel niteliğe sahip ses sistemi olarak tanımlanmaktadır. İslık dili özellikle coğrafi şartlar açısından dağlık ve engebeli arazilerde yaşayan insanların birbirleriyle olan günlük hayattaki iletişimini sağlamak için büyük bir rol oynamıştır. Kültürel coğrafya, kültür ile coğrafyanın kesim sahasında yer alır (Şahin, 2019: 173). İslık dilinin kullanıldığı alanların genellikle eğimli, engebeli ve bitki örtüsünün yoğun olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle bu tür yerlerde hayvancılıkla uğraşan insanların hayvanlarını olatırken ıslık sayesinde onlara yön verdikleri bilinmektedir. İslık dilini geçmiş dönemlerde yerleşim yerlerinde bulunan halkın tamamı kullanırken, günümüzde teknolojinin gelişmesi, hayvancılık ve çiftçiliğin azalması sonucu ıslık diline olan ihtiyacın azalmasına bağlı olarak bu dili kullanan sayısı da azalmıştır. Yapmış

olduğumuz araştırmalarda ışık dilini bilenlerin sayısının her geçen gün azaldığı tespit edilmiştir. Işık dilini bilenlerin de çoğunun yaşlı kesim olduğu ve bu yaşlı kesiminde dış sağlık sorunlarından dolayı ışık dilini kullanmakta zorlandıkları gözlemlenmiştir. Özellikle son yıllarda iletişim araçları ve teknolojik gelişimle birlikte gençlerin ışık diline ihtiyaç duymadıkları ve bunun sonucunda ışık dili kullanımının azalma eğilimi gösterdiği dikkat çekmektedir.

Işık dilini canlandırmak ve nesilden nesile aktarmak için bilim insanları, ilgili kurum ve kuruluşlar araştırmalar yapmışlar ve gerekli eylem planları sunmuşlardır. Fakat bu eylem planları kısıtlı uygulanmış ve bundan dolayı ışık dilinin yaygınlığı azalmıştır. Bununla birlikte Işık Dili Kültür ve Turizm Derneği tarafından 1997 yılından itibaren düzenlenen festival ve yapılan tanıtım çalışmaları ve Işık Dilinin 2017 yılında UNESCO Acil Korunması Gereken Somut Olmayan Miras Listesine alınması gibi çalışmalar bu dilin korunması ve geleceğe aktarılması açısından önemli adımlar olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların yanı sıra Işık Dilinin yaygınlaştırılması için Çanakçı ilçesinde bulunan Halk Eğitim Merkezinde ışık dili kursu sürekli hale getirilerek Kuşkøy dışında yaşayan genç nüfusun da dili öğrenmesi sağlanmalıdır. Hatta 1960’lı yıllarda Giresun ve Trabzon illerinde çok sayıda yerleşmede kullanıldığı bilinen bu dilin söz konusu alanlara yaygınlaştırılması için de Çanakçı dışındaki yerlerde de kursların açılması teşvik edilmelidir. Bu kapsamda ışık dilinin akademik düzeyde öğretilmesine yönelik girişimler de önem arz etmektedir. Bu çerçevede Giresun Üniversitesi Senatosu’nun almış olduğu kararla Turizm Fakültesi’nde ışık dili seçmeli ders olarak müfredata konulması yerinde bir girişim olarak dikkat çekmektedir.

Işık dilinin farkındalığını ortaya çıkartmak için turizm alanında da kamu kurum ve kuruluşlarına, Işık Dili Kültür ve Turizm Derneği’ne büyük görevler düşmektedir. Dernek tarafından yılda 1 defa düzenlenen Işık Dili Kültür ve Sanat Festivalini Giresun Valiliği, Kültür ve Turizm Müdürlüğü, yerel yönetimler ve özellikle Kültür ve Turizm Bakanlığı koordinasyonunda daha geniş katılımlı uluslararası organizasyon şeklinde yapılması için profesyonel şirketlerle çalışılmalıdır.

Turizm teşvik kanunu, bugünkü turizm sektörünün oluşmasında büyük rol oynamıştır. Bu kanun sayesinde turistik alan, bölge ve merkezler belirlenerek; turistik alt ve üst yapı belirli bölgelerde yoğunlaştırılmış, bu doğrultuda Türkiye’de dünya standartlarında kaliteli tesislerin bulunduğu turizm bölgeleri ve yöreleri oluşturulabilmiştir (Toker, 2007: 91). Bu bağlamda Doğu Karadeniz Projesi Kalkınma Ajansı (DOKA) tarafından hazırlanan ve Kalkınma Bakanlığına sunulan “Giresun-Çanakçı-Kuşkøy Köyüne Özgü Işık Dilinin Tanıtılması, Yaşatılması ve Bölge Turizmine Kazandırılması Projesi” kapsamında Kuşkøy’de 22 ev ve caminin cephe iyileştirme çalışmaları ve yörenin mimari dokusuna uygun hale getirilmesi amaçlanmıştır (Çanakçı Belediyesi ve Kaymakamlığı). Ayrıca köyde bulunan ilkokul ve lojmanın yapılması, sokak iyileştirilmesinin gerçekleştirilmesi, köy değirmeninin restore edilmesi ve seyir terasının kurulması Kuşkøy’ü alternatif turizm merkezi arasına sokmak ve köye gelen yerli, yabancı turist sayısını artıracak olması gelecekte bu dilin tanıtılması ve yaşatılmasına önemli katkılar sağlamış olacaktır.

Turizm ulaşım, konaklama, ikram, doğal kaynaklar, eğlence üniteleri, bankalar, seyahat acenteleri ve tur operatörleri gibi hizmetleri içeren kompozit bir üründür (Sinclair ve Stabler, 1997: 58). Kuşköy ve yakın çevresinde düzenlenebilecek doğa yürüyüşü (trekking), fotoğraf çekme (foto safari), kuş gözlemciliği (ornitoloji), bilimsel araştırma amaçlı yürüyüşler, manzara izleme, dağ bisiklet turu gibi ekoturizm aktiviteleri köye gelen ziyaretçilerin köyü gezmekle beraber köye özgü yaşam tarzını da görme imkanları olacaktır. Ancak bunların gerçekleşebilmesi için belli bir alt yapının sağlanması da gerekmektedir. Bütün bunlar kırsal turizmin gelişmesi bağlamında önem arz etmekte ve netice itibarıyla bunların gerçekleştirilmesi hiç şüphesiz Kuşköy'ün cazibe merkezi haline dönüşmesine zemin hazırlayacaktır. Bu şekilde ıslık dilinin tanıtımı ve korunması noktasında farkındalık artırılırken, kırsal kalkınma yönünden sahada yeni projeler hayata geçirilmiş olacaktır.

Katkı ve Teşekkür

İlgi ve katkılarından dolayı **Doç. Dr. İbrahim SEZER'e** teşekkürlerimizi arz ederiz. Gerek arazi çalışmaları esnasında gerekse de fotoğrafların teminindeki yardımlarından dolayı **Çanakçı ıslık Dili Kültür ve Turizm Derneği Başkanı Sn: Şeref KÖÇEK'e**, ıslık dili eğitmeni Sn: **Orhan CİVELEK'e** ve **Kuşköy Halkına** şükranlarımızı sunuyoruz.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1968). Anadolu'da ıslık dili araştırması ön raporu, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi. Türkoloji Dergisi*, 1(3), 49-64.
- Atalay, İ. (1994). *Türkiye vejetasyon coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1. Baskı.
- Başkan, Ö. (1968). Türkçe ıslık dili. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 16(1), 1-10.
- Busnel, R.G. Classe, A. (1976). Whistled languages. Springer-Verlag. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-46335-8>.
- Demir, N. (2018). ıslık dili ve Karadeniz Bölgesi'nde kullanılışı. http://www.necatidemir.net/images/demir/bkosem/ıslık_dili.
- Diñçer, S. (2014). *Çanakçı Deresi su kalitesi ve kirlilik düzeyinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Doğaner, S. (2003). Miras turizminin coğrafi kaynakları ve korunması. *Coğrafi Çevre Koruma Ve Turizm Sempozyumu (16-18 Nisan 2003) Bildiri Kitabı, Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü Sempozyumları 2*, (s.1-4).
- Giresun Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü: Giresun İli Çevre Durum Raporu, 2005.
- Gülveren, Z. (2016). Kuşköy ıslık Dili'nin halkbilimi açısından değerlendirilmesi. *III. Uluslararası Genç Halkbilimciler Sempozyumu Bildirileri*. (s. 115-124).
- Güntürkün, O. Güntürkün, M. ve Hahn, C. (2015). Whistled Turkish alters language asymmetries, *Current Biology*, 25(16), R693-R710.

<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-196379/islik-dili.html>).

İnandık, H. (1965). *Türkiye bitki coğrafyasına giriş*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay. No:42.

Kayserili, A. (2010). Carl Ortwin Sauer ve kültürel coğrafya, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(24), 177-190.

Koyfman, S. (2018). Whistled languages around the word, Erişim Adresi: <https://www.babbel.com/en/magazine/whistled-languages>, (Erişim Tarihi:12.01.2019).

Meyer, J. (2004). Bioacoustics of human whistled languages: An alternative approach to the cognitive processes of language. *Annals of the Brazilian Academy of Science*. 76(2), 405-412.

Meyer, J. (2007). Whistled Turkish: Statistical analysis of vowel distribution and consonant modulations. *In Proceedings of XVI International Conference of Phonetic Sciences* (s. 284-288). <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00167130/document>.

Meyer, J. (2015). *Whistled languages, A worldwide inquiry on human whistled speech*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Meyer, J. Gautheron, B. ve Ridouane, R. (2015). Whistled Moroccan Tamazight: phonetics and phonology. *Proceedings of the 18. International Congress of Phonetic Sciences*. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01287709>.

Moles, A. (1970). Etude sociolinguistique de la langue sifflée de Kuskoy. *Revue de Phonétique Appliquée*, 14(15), 78-118.

Oğuz, M.Ö. (2009). Somut olmayan kültürel miras ve kültürel ifade çeşitliliği. *Milli Folklor*, 21(82), 6-12.

Ozaydin, S. (2018). Acoustic and linguistic properties of Turkish Whistle Language. *Open Journal of Modern Linguistics*, 8(4), 99-107.

Padgham, M. (2004). Reverberation and frequency attenuation in forests, implications for acoustic communication in animals. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 115(1), 402-410.

Rialland, A. (2005). Phonological and phonetic aspects of whistled languages. *Phonology*, 22, 237-271. <https://doi.org/10.1017/S0952675705000552>.

Robson, D. (2017, 25 May). The beautiful languages of the people who talk like birds, *BBC*, <https://www.bbc.com/future/article/20170525-the-people-who-speak-in-whistles>.

Sinclair, M.T. ve Stabler, M. (1997). The Economic of Tourism, <http://www.questa.com/read/106399058/the-economcs-of-toursm>.

Stein, E. (2017, 15 Eylül). Yunanistan'da unutulmak üzere olan dil: Islık dili, *BBC News/Türkçe*, <http://www.bbc.com/travel/story/20170731-greeces-disappearing-whistled-language>, (Erişim Tarihi:01.08.2018, 10.35).

Şahin, V. (2019). Kültürel coğrafya bakımından hayat bilgisi ve sosyal bilgiler ders programına bir yaklaşım, *Milli Eğitim Dergisi*, 48(222), 173-183.

Toker, B. (2007). Türkiye'de turizm sektörü teşviklerinin değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 81-92.

UNESCO. (2003). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi. <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>.

<https://www.unesco.org.tr/Pages/1725/90>.

Veri Alınan Kurumlar

Doğu Karadeniz Projesi Kalkınma Ajansı (DOKA).

Islık Dili Kültür ve Turizm Derneği, 2020, Çanakçı-Giresun.

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü, 2019.

Türkiye İstatistik Kurumu, Nüfus İstatistikleri (ADNKS Sonuçları), 2021. (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>).

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KÖSE, H. SALAMOV, N. (2021). TV Tartışma Programlarında Çarpıtma Unsurları: II. Karabağ Savaşı (Ermenistan-Azerbaycan Çatışması) Örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 128-152.

TV Tartışma Programlarında Çarpıtma Unsurları: II. Karabağ Savaşı (Ermenistan-Azerbaycan Çatışması) Örneği

Hüseyin KÖSE^(*)

Nurlan SALAMOV^(**)

Öz: 2020 yılında dünyanın siyasal gündemine oturan, küresel siyaseti, uluslararası ilişkileri ve medyayı etkileyen II. Karabağ Savaşı, uzun zaman araştırmalara konu olacağı benzetilmektedir. Bu tarihsel olayı, yalnızca bir askeri operasyon olarak değerlendirmek gerekir. Savaşın, bölgede politik dengeleri değiştirmesinden iletişimsel süreçleri ve söylem düzenlerini etkilemesine kadar farklılaşan boyutları bulunmaktadır. Bu çalışmada, II. Karabağ Savaşı'nın medyadaki söylem yansımalarına dair bir araştırma yapmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda Habertürk ve CNN Türk TV kanallarında yayımlanan 4 tartışma programından birer program örneği çözümlenmiştir. Çalışmada retorik kavramı-tartışma programları ilişkisi odağında, II. Karabağ Savaşı içerikli program örnekleri amaçsal örnekleme yöntemiyle, içerik çözümlemesi ve retorik çözümleme yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye elektronik medyasının, olgusal gerçeğe sadık kalıyormuş gibi görünerek, aslında ciddi editöryal içeriği konuşmacıların retorik çarpıtmalarla takdim etmelerini dikkate almayıp, reyting kaygısıyla biçimlenmiş "politainment" türü bir tartışma kültürü üretmeyi tercih ettiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çarpıtma, retorik, tv tartışma programları, II. Karabağ Savaşı.

Distortion Elements in TV Discussion Programs: Second Nagorno-Karabakh War (Armenia-Azerbaijan Conflict) Example

Abstract: It seems that the Second Nagorno-Karabakh War, which was on the world's political agenda in 2020 and affected global politics, international relations and the media, will be the subject of research for a long time. This historical event should not be evaluated only as a military operation. War has varying dimensions from changing the political balances in the region to affecting communicative processes and discourse patterns. This study aims to research the reflections of the Second Nagorno-Karabakh War on the discourse in the media. In this regard, one program example from 4 discussion programs broadcasted on Habertürk and CNN Türk TV channels was analyzed. In the study, the program samples including the Second Nagorno-Karabakh War were evaluated using purposive sampling method and content analysis and rhetorical analysis methods based on relationship between the concept of rhetoric and discussion programs. In conclusion, it was observed that Turkish electronic media, pretending to stay true to the factual truth, actually ignores the serious editorial content presented by the speakers with rhetorical distortions, and prefers to produce a "politainment" type of discussion culture shaped by rating concerns.

Keywords: Distortion, rhetoric, tv discussion programs, Second Nagorno-Karabakh War.

^{*}Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü (e-posta: huseyink180@yahoo.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-5697-9009>

^{**}Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, (e-posta: nurlan.salamov19@ogr.atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-9663-8871>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir

Makale Geliş Tarihi: 04.06.2021
Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021
DOI: 10.53487/ataunisobil.948184

I. Giriş

İçinde yaşadığımız modern toplumsal dünya ve onun tarihsel gelişim sürecinde ortaya çıkmış her olgunun kökeni aslında antik dönemde üretilmiş bakış açıları ve kanaatler aracılığıyla yorumlanabilir. Yeni olan her fenomen ve ona ait düşünce, büyük ölçüde eskinin üzerinde çalışılmış ve şu veya bu şekilde ondan referansla geliştirilmiş versiyonudur denebilir. Kadim zamanlardan beri mevcut prensipler, fikirler, kanaat ve yaklaşımlar, söylem biçimleri, vb. hepsi günümüzde daha modern bir formda karşımıza çıkmış olgu ve görüngülerdir. Bu çalışmanın analiz konusunu oluşturan toplumsal olay ve ona ilişkin üretilen yorumlamalar; daha somut bir deyişle, konuşmalardaki çarpıtma unsurları ve bunun medya aracılığı ile gerçekleştirilmesi, antik dönemin retorik kavramı odağında analiz edilmiştir. Retorik, zaman geçtikçe bir bilim veya sanat biçimini alarak birçok alana dek yayılmış, tarihsel süreçte ortaya çıkan yeni iletişim biçimlerine de yenik düşmemiştir. Tam aksine, bugün deneyimlemekte olduğumuz dijital medya evreninde, dijital kültürü oluşturan değer, olgu, süreç ve araçlarda bile retorikğin temel unsurlarına rastlanmaktadır. Medya kavramı da, tıpkı retorik kavramı gibi, kökleri oldukça eskilere dayanan bir tarihçeye sahiptir. Bilgilendirme amaçlı taş levhaların milattan önce Eski Roma’da kullanıldığı günden bu yana medyanın tarihi aynı zamanda ikna etme yöntemlerinin de tarihidir. Dahası, bugün de medya ve retorik kavramları birbirinden ayrı düşünülebilecek alanlar değildir. Dolayısıyla çalışmanın amacını, Antik Çağ’da, hatta tarihsel olarak çok daha öncesinde Sümer Uygarlığı’nda yaygın bir kullanım alanı olan retorikğin, medyanın bir ikna aracı olarak sahip olduğu işlevle benzer işlevlere sahip olduğu varsayımının sınanması oluşturmaktadır. Çalışmanın analiz bölümünde, ilgili tartışma programı bölümleri; medya seçkinleri, kanaat önderleri, uzmanlar, vd. kişilerin davranışları, söylem icraları ve ikna etme/hile/çarpıtma yöntemleri temelinde, modern retorik kavramına özgü ilkeler çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda, Habertürk TV’den “Açık ve Net” ve “Gerçek Fikri Ne?” programlarının 28 Eylül-3 Ekim 2020 tarihleri arasındaki dört bölümü ile; CNN Türk TV’den “CNN Türk Masası” ve “Tarafsız Bölge” programlarının 3-19 Ekim 2020 tarihleri arasında yayımlanmış dört bölümü olmak üzere, toplam sekiz program örneği analiz edilmiştir.

II. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın amacı, milattan öncesine kadar dayanan bir kavram olarak retorikğin ve en önemlisi de, onun bir alt bileşenini oluşturan çarpıtmanın, günümüzde de birçok alanda ve farklı formlarda kullanıldığı, özelde ise televizyon tartışma programlarında nasıl karşımıza çıktığı ile ilgili bir bakış açısı oluşturmaktır. Bu bağlamda, çalışmada televizyon tartışma programlarındaki konuşmacıların söylemlerinde aleni ve zımnî olarak başvurdukları çarpıtma unsurlarının tartışma içeriğinde ne tür anlam sapmaları yarattığı sorusu irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışma öncesinde, ilgili anahtar kelimeler girilerek, tez.yok.gov.tr, dergipark.org.tr ve scholar.google.com adreslerinin veri tabanlarında ayrıntılı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Yapılan tarama sonucunda; Arap ülkelerinin II. Karabağ Savaşı’nda sınırların değişimi ve güvenlik

sorunlarına yönelik tutumları, II. Karabağ Savaşı sonrası bölgede değişen roller, savaşın askeri açıdan analizi ve Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik sosyal ve ekonomik etkileri, vb. konu ve içeriklere sahip çok sayıda bilimsel yayına ulaşılmıştır. Bu yayınlar arasında yalnızca birisinin savaşı özel olarak medya ve habercilik bağlamında tartışmaya açtığı görülmüştür. Söz konusu çalışma, özetle, savaşı Türkiye'de yayın yapan DW Türkçe, BBC Türkçe ve Sputnik Türkiye gibi yabancı haber siteleri ve habercilik politikalarının tarafsızlığı açısından değerlendirmektedir. Yine yapılan taramada, YÖK Ulusal Tez Veri Sistemi'nde II. Karabağ Savaşı konusunda yapılmış lisansüstü bir tez örneğine rastlanmamıştır. Bu veriler ışığında denebilir ki, "TV Tartışma Programlarında Çarpıtma Unsurları: II. Karabağ Savaşı (Ermenistan-Azerbaycan Çatışması) Örneği" başlıklı makale çalışması, konuyu gerek haber-söylem-ideoloji ilişkisi bağlamında dikkate alan analiz çerçevesi, gerekse televizyon tartışmalarında tartışmacıların sıklıkla başvurdukları tartışma hileleri ve dilsel çarpıtma unsurlarına odaklanması bakımından önemlidir. Bir başka deyişle, çalışmanın özgün değeri – kuşkusuz olası bazı eksikliklerine rağmen-, II. Karabağ Savaşı'na ilişkin üretilen medya içeriğinin retorik çarpıtma unsurlarıyla ilişkisinin TV tartışma programları açısından ilk kez değerlendirilmiş olmasıdır.

III. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma materyali, retorik analiz ve içerik çözümlemesi yöntemlerinin her ikisinin birlikte kullanılması ile çözümlenmiştir. Görsel ve işitsel öğeler ile yazılı dilin ikna edici bir bağlam içerisinde yeniden kurgulanması şeklinde ele alabileceğimiz retoriğe dayalı analizin esasen beş temel üzerinde kurulduğu söylenebilir: Vaat ve vaat desteği, mesajın formatı, tarzı, tonu ve yapım biçimi, kullanılan görsel-işitsel ve yazılı retorik enstrümanlar medya ve akılda kalıcılık için iyi bir kapanış ve tekrar (Sever, 2015: 321-324). Birimlerin çözümlenmesinde kullanılmış olan içerik analizi, yazılı, görsel ve işitsel türlerdeki kayıtlı metinlere uygulanabilen bir yöntem olarak, kavram ve temaların düşük maliyetle incelenme, veri sağlamada kolaylık, geniş metinleri kolay işlenebilen sayısal verilere dönüştürebilme, vb. açılardan avantajlıdır (Berger, 1998: 26). İkinci olarak, retorik çözümleme yöntemi ise, temelinde ikna unsurunun bulunduğu konuşmalar veya yazılı metinlerin çözümlenmesinde kullanılan bir araştırma yöntemidir. Retorik analizin uygulanması, kesin hatlarla belirlenmiş bir modele sahip olmayıp farklı kategoriler ve basamaklarla gerçekleştirilebilir (Bıçakçı, 2012: 346). Bu çözümleme yönteminde, genellikle Aristoteles'in retoriğe dair bilgiler ve sınıflandırmaları referans alınarak dört basamaklı bir sistem uygulanmaktadır. Bunlar: Kimin ne için ikna etmeye çalıştığını ortaya koyarak konuşma veya yazılı metindeki retoriksel durumun ifade edilmesi; Aristoteles'in belirlediği üzere, retoriğin hangi türünün kullanıldığının saptanması; retoriğin aşamaları olarak kabul edilen buluş, düzenleme, tarz, sunuş ve bellek kanonlarının belirlenmesi ve analizin yeniden değerlendirilmesi ve sağlamlaştırılması (Leach, 2000: 225). Ayrıca retorik çözümleme, televizyon haberlerinde haber içerikleri ve haber sunuş biçimlerinin analizinde de sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Bu anlamda retoriği görsel-işitsel öğeler ile yazılı dilin ikna edici bir bağlamı içinde yeniden kurgulanması olarak da tanımlayabiliriz. Retoriği bu şekilde tanımladığımız zaman retorik analizinin amacının iletişimcilerin açık ya da çoğu zaman saklı anlam yüklemelerinin görsel-işitsel ve yazılı-sözlü iletişim biçimlerinde aranması ve ortaya

konması olarak tanımlamak gerekir. Bu açıdan, tartışma programları uzmanlarının konuşmalarındaki sözsüz iletişim öğeleri ve herhangi bir soruya yanıt verdikleri zaman sergilemiş oldukları duraksama, kaş çatma, öfkelenme, araya girme, lafı dolandırma, sunucunun sözünü kesme, istihza etme, gülme vb. beden dili tepkileri de çözümlenmeye tabi tutulmuştur.

Çalışma verileri, çözümlenmesi yapılan materyalin internet üzerindeki video kayıtlarının izlenmesiyle değil, II. Karabağ Savaşı'nın halen devam ettiği günlerde yayımlanan tartışma program içeriklerinin ekrandan canlı olarak izlenmesi yoluyla elde edilmiştir. İzleme yoluyla toplanan verilerin içerik analizi, Aristoteles'çi retorik anlayışında özellikle yazılı ve sözlü tartışmalarda sıkça başvurulan ve Aristo'nun *Retorik* adlı eserinin "Üçüncü Kitap"ında değinerek kısaca "kanıtlama ve inandırma yolları" (2014: 143-160) adını verdiği yaygın tartışma hileleri ve dilsel çarpıtma unsurları dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Ancak burada Aristo'nun *Retorik* adlı eserinde yazılanlardan hareketle, Arthur Schopenhauer tarafından belirlenen toplam 38 kategorinin tümü değil, yalnızca konumuzla ilişkili olarak, 'politik konuşma' biçimlerinde başvurulan tartışma hileleri ve dilsel çarpıtma unsurları dikkate alınmıştır. Dolayısıyla çalışmada toplam 14 çözümlenme kategorisi belirlenmiş olup, bunlar aşağıdaki gibidir:

- 1) Muhatabın iddiasını bağlamsız sınırların ötesine dek genişletme,
- 2) Yanlış ve kasıtlı önermeler kullanma,
- 3) Muhatabını kızdırma,
- 4) İddiayı daha da güçlü kılmak adına özdeyiş kullanma,
- 5) Zorluk çıkarma,
- 6) Tribünlere oynama,
- 7) Anlamazdan gelme,
- 8) Mantıksal benzerlikler kurma,
- 9) Daha önceki hataları kendi savunmasının temeli yapma,
- 10) Bir olayın asıl nedeni olmayan şeyi o olayın gerçek nedeni gibi sunma,
- 11) Rastlantısal olanı temel olarak alma,
- 12) Muhatabın önermesini, ondan yanlış bir çıkarımda bulunarak değersizleştirme,
- 13) Herhangi bir zaman ya da koşuldan söz etmeme,
- 14) Sonuçtan kanıt çıkarma, vb. (Schopenhauer, 2012a: 85-120).

Retorik analiz yönteminden ise, yukarıda da belirtildiği üzere, çalışmanın görsel-işitsel öğeler ile yazılı dilin ikna edici bir bağlamı içinde yeniden kurgulanması bağlamında yararlanılmıştır. Söz konusu bağlam, çalışmada konuşmacıların başvurdukları kimi tanımlamalar, kanıtlayıcı malzeme sunumu, mecaz kullanımı, imalı anlatım, vb. dil kullanımlarıdır.

IV. Çalışmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın evrenini, II. Karabağ Savaşı'nın devam ettiği tarihlerde Türkiye ulusal televizyon kanallarının akşam yayın kuşaklarında yayımlanan tartışma programları oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın evrenini; Haber Türk TV'de yayımlanan 8 (*HT 360, Teke Tek, Açık ve Net, Nedir Ne Değildir?, Enine Boyuna, Olaylar ve Görüşler, Habertürk Gündem, Eren Eğilmez ile Gerçek Fikri Ne?*); CNN Türk TV'de yayımlanan 5 (*Akıl Çemberi, Gece Görüşü, Ahmet Hakan'la Tarafsız Bölge, Gündem, Semiha Şahin'le CNN Türk Masası*); A Haber'de yer alan 7 (*Canan Barlas'la Gündem, Yüz Yüze Siyaset, Her Yöne 80 Dakika, Memleket Meselesi, Toplumsal Hafıza, Yaz-Boz, Söz Teması*); NTV'de 2 (*Yorum Farkı, Ahmed Arpad İle Siyasi İşler*); Halk TV'de 3 (*Perdenin Önü Arkası, Özlem Gürses İle Kayda Geçsin, Gökmen Karadağ İle Açıkça*); Haber Global'de 3 (*Saynur Tezel İle Kayıt Altında, Senem Toluay Ilgaz ile "Neden?", Buket Güler ile "Mesele"*); TRT 1'de 1 (*Enine Boyuna*) ve Ülke TV'de 2 (*En Sıra Dışı, Mustafa Yıldız İle 5. Gün*) olmak üzere, toplam 31 tartışma programı oluşturmaktadır.

Olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden amaçsal örnekleme (purposeful sampling) türünün kullanıldığı çalışmada, Habertürk ve CNN Türk TV kanallarında yayımlanan ve yayın sürelerinin tamamını veya büyük bir bölümünü yalnızca II. Karabağ Savaşı konusuna ayırmış olan, ayrıca içeriğinde konuşmacıların söylemlerinde çarpıtma unsurlarının bariz biçimde tespit edildiği tartışma programlarının bölümleri dikkate alınmıştır. Dolayısıyla çalışmanın örneklemini Habertürk TV'den *Kübra Par'la Açık ve Net* programının 28 Eylül 2020 ve *Eren Eğilmez ile Gerçek Fikri Ne?* programının 3 Ekim 2020 tarihinde yayınlanmış bölümleri ile; CNN Türk TV'den *Semiha Şahin'le CNN Türk Masası*'nın 3 Ekim 2020 ve *Ahmet Hakan'la Tarafsız Bölge* programının 19 Ekim 2020 tarihli bölümleri oluşturmaktadır.

V. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın yöntem kısmında tartışma hileleri ve çarpıtma unsurları konusunda belirlenmiş olan çözümleme kategorilerinin tamamının materyalin analizine yansıtılamamış olması, bizzat çözümlenen içeriğin sunduğu verilerin niteliğiyle ilgili ciddi bir sınırlılıktır. Aynı şekilde, retorik çözümlemede dikkate alınan unsurların (tanımlama, metafor ve metonimi kullanımı, lakap kullanma, sürü mantığı yaratma, örtmeceye başvurma, korku ve endişe uyandırma, drammatizasyon, kanıt gösterme, vb.) bazılarının ulaşılamamış olması da çalışmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmaktadır. Üçüncü olarak, çalışmanın örneklemini oluşturan televizyon programlarının kimi bölümlerinin eşzamanlı olarak yayına girmesi nedeniyle, bu bölümlerin aynı anda bir tek araştırmacı tarafından dikkatli bir şekilde izlenme olanağının olmaması da altı çizilmesi gereken bir başka zorluktur. Nitekim hem CNN Türk, hem de Haber Türk TV kanallarının yayın saatleri büyük ölçüde birbiriyle çakışmaktadır ve bu sorun elden geldiğince ikili bir izlemeyle –iki yazar arasında yapılan işbölümüyle- aşılmaya çalışılmıştır.

VI. Retorik, Medya ve Tartışma Programları

A. Retorik Kavram Alanı ve Kavramın Tarihsel Gelişimi

Retorik, geçmişten bugüne farklı biçimlerde ve özelliklerle tanımlanmış olsa da, kavramın hâlâ kesin bir tanımının veya ortak kabul görmüş bir izahının olduğunu söylemek güçtür. Genel olarak inandırma, ikna etme, etkili konuşma yolu ile ele alma bilimi veya sanatı olarak tarif edebileceğimiz retorik, zaman zaman hem yararlı ve yüce, hem de oldukça yararsız görülen bir kavram mahiyetine sahip olmuştur. Antik Yunancada 'rhetor' kelimesi 'konuşmacı' anlamına gelirken, bu sözcükten türemiş 'rhetorike' veya 'rhetorikos', insanlara hitap etmek anlamını ihtiva eder. Yanı sıra, retorik 'güzel söz söyleme, etkileme, belagat, ikna' ve bu ikna sürecinin sonucunda 'tabi kılma' anlamını da içerir (Duman, 2015: 59-60). Diğer taraftan 'söylenilmiş olan', 'söz' şeklinde de tercüme edilebilen 'rhetos', retorik kavramının temelini teşkil eder ve buradaki 'ik' eki Grekçedeki -ilk olarak Gorgias'ın da kullanmış olduğu şekli ile- 'rhetorike techne'ye karşılık gelir. Kelimenin, Latinceye 'rhetorica', 'ars rhetorica', 'ars oratoria', 'ars persuandi', 'eloquentia', İngilizceye 'rhetoric', Fransızcaya 'rhetorique', Almancaya 'rhetorik' olarak geçtiği belirtilebilir (Tepebaşı, 2016: 15). Bu kelimenin Arapçaya tercümesinde 'rituriyye' şeklinde ele alındığı, Arap-İslam coğrafyasında Meşşai felsefenin¹ ilk üyesi olan Kindi'nin *Risaleler*'inde retoriğe 'riturika', daha sonra ise 'el-belağî' şeklinde karşılık getirilmiştir. Fakat belagatin, edebi olarak güzel söz söyleme anlamına geldiği, retoriğin ise bir konuşma, güzel söz söyleme kültüründen çok iknaya, inandırmaya yöneldiği göz önünde bulundurulursa bu kelimenin, tam anlamıyla retoriğe denk gelmediği anlaşılır. Bu nedenle Arap düşünürler, sonrasında retoriği, 'el-hatabe' ile daha çok anmaya başlamış ve onu bir hitap etme, hatiplik sanatı, hitabet olarak görmüşlerdir (Coşkun, 2014: 57-58). Burada Latincedeki 'rhetorica' ve 'oratoria' ('eloquentia') kavramlarına da değinmek gerekir. Roma döneminde retoriğin teorik tarafı 'rhetorica' olarak anılırken, pratiğe dayanan yönü 'oratoria' veya 'eloquentia' şeklinde adlandırılır. Yani kendi içerisinde bile retorik için belirli sınırlar çizilir. Arapçadaki 'belagat' kelimesinin ise Latincedeki 'oratoria' ve 'eloquentia' sözcüklerine denk gelmesi tesadüf değildir. Retorik kavramının Arapçada ilk kullanıldığı zamanlarda Roma kültüründeki pratik retoriğin temel alındığı iddia edilebilir. Bu kelimenin Türkçedeki kullanım şekillerine gelecek olursak, tam anlamıyla kesin bir karşılığının olmadığını, lakin 'söylev', 'hitabet', 'ikna etme sanatı', 'etkili söz söyleme sanatı' gibi anlamlarda kullanıldığı vurgulanabilir. Ayrıca bir konuşmayı veya yazılı çağrıyı yerine getirenler, yani 'rhetor'lar da 'söylevci', 'hatip', 'söz sanatı ustası', 'konuşmacı', 'aytaç' gibi sözcüklerle anlatılırlar (Dürüşken, 2001: 3).

Aristoteles'in, hocası Platon'dan farklı olarak 'nous', yani akla değil; 'psyche'ye – yani ruha- daha çok önem verdiğinden, retoriğin tanımında da insanları ruhen etkileyerek yönlendirilme gibi bir amacı esas aldığını söyleyebiliriz. Gerçek sanatın, konuşmacının tabiat bilgisinin yanı sıra ruh bilgisine dayandığı, ruhların sınıfları ve türleri, onların

¹ Kısaca Aristo felsefesinin İslam fikir coğrafyasındaki karşılığı olarak ifade edilebilecek olan Meşşailik düşünce geleneğinin özü, İslam inancı ile Aristo mantığını kaynaştırmasıdır. Meşşai ekolünün başlıca temsilcileri El Kindi, Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd'tür.

hangi etkilere sahip olduğu ve kendilerinin de nasıl etkiler doğurduğu, ayrıca sebeplerin ruhları nasıl etkilediğini aktarması, retorik kavramı ve tanımına dair genel düşüncelerinin bir özeti niteliğindedir (Murphy ve Katula, 2003: 31). Aristoteles, temelde Anaxagorasçı olması yüzünden ‘nous’a önem verir ve Platon’un aksine, retorîği sistematikleştirilebilen, çerçevelere oturtularak öğrenilmesi mümkün alan bir olgu şeklinde tanımlar. Aristoteles’ten önce Platon’da da retorîğin türlerine rastlanılmaktadır. *Gorgias*’ta, hukuk alanındaki konuşmalarla örtüşen mahkeme retorîği, kitleler önündeki ikna gücü ile tanımlanan politik retorik, *Menexenos*’ta ise törensel retorikle kamusal konuşmaları kapsayan bir tür olarak anlatılır (Duman, 2015: 80-81).

Retorikle ilgili hem Antik Çağ hem de ondan sonraki dönemler için temel kaynak rolünü üstlenen tezleri bir araya toplamış olan Aristoteles, retorîği iknayı gerektiren veya ikna etmeyi amaçlayan kanıtlar ve söylemlerin sergilenmesi olarak tanımlar (Aristo, 2014: 19). Üç kitap halinde basımı gerçekleştirilmiş olan *Retorik*’te, Aristoteles’in bu konudaki bütün bakış açılarını ortaya koyabilmiş olduğu söylenebilir. Burada retorîğin, faydalı olduğu gibi zararlı bir güce sahip olduğu da gündeme getirilir. Aristoteles’in gözünden retorik, diyalektiğin muadilidir (‘antistrophos’). Düşünüğe göre, üç tür retorik vardır: Herhangi bir şeyi yapmayı veya yapmamayı nasihat eden, daha çok geleceğe yönelik ‘politik retorik’ (*syμβουλευτικός*); mahkemelerde savunma veya suçlama yapmak için kullanılan, genellikle geçmişte yaşanmış olaylarla ilgili olan ‘adli retorik’; ve son olarak, şimdiki - içinde olduğumuz dönemi- anlatan, ayrıca içinde övgü veya yergi barındıran ‘epideiktik (törensel) retorik’ (Aristoteles, 2014: 20). İslam dünyasında, Meşşai felsefenin üyeleri de Aristoteles’in *Retorik* metnini çevirir ve yorumlarken aynı sistemi kullanmışlardır. Fahreddin Razi, *Şerhu Uyunu'l-Hikme*’de retorîği, akaid ve amelle ilgili olarak ikiye ayırır. Burada akaid açısından retorik, hitabet aracı ile Allah’a ve ona inanmaya davet şeklinde kavranırken; amelle ilgili kısımlar tıpkı Aristoteles’teki gibi siyasetle, şikâyet ve savunmayla, övgü ve yergi ile (münafiriyye) temsil edilir (er-Razi, 1415: 252’den akt. Coşkun, 2014: 217-218). Aristoteles’in, retorîği tanımlama ve ona ait kavramlarla bağlantılı, önemli bilinen noktalardan biri de konuşmacının, hangi özelliklere sahip olarak ve neleri kullanarak karşısındakileri inandırma yöntemlerine başvurduğudur. Öncelikle konuşmacının kişiliğinin dinleyiciler açısından güvenilecek bir karaktere sahip olunmasını gerektiren ‘ethos’ devreye girer. Daha sonra hatibin, konuşma ile duygulara yüklenme ve karşısındakileri duygusal açıdan ele almayı hedefleyen ‘pathos’; en sonda ise retorîğin dil ve üslup, bilimsel ve mantıksal açıdan dayanıklı temeller üzerinde kurulması şartı olarak ‘logos’ önem taşır (Aristoteles, 2014: 19). Temel olarak ifade ve kanıt şeklinde iki bölümden oluşan retorik konuşmalarına, giriş ve epilog kısımlarının eklenmesi de mümkündür. Ayrıca Theodoros’un benimsediği yolu izleyenlerin tasnifini de aktaran Aristoteles, retorîğe ön anlatı, ek anlatı, çürütme ve ek çürütme bölümlerini de dâhil eder (2014: 202-206).

Retorik sanatı ve biliminin önemli gelişme kaydettiği Roma döneminde ise retorîğin esas temsilcileri Cicero ve Quintilianus’tur. Cicero, Isocrates’ten yola çıkarak, konuşmanın insanlara faydalı olabilecek şekilde anlatımını üstün tutmuştur. Onun, hatibi yüksek bir mertebeye yerleştiren, konuşmayı ise ruhları besleyen veya onları yücelten bir kraliçe gibi tanımladığı bir vakıadır. Konuşmacının ahlaklı, eğitilmiş, erdemli, evrensel bir insan (homo universale) olmasının önemini vurgulayan Cicero, retorîğin

yalnızca pratik bir olay olmadığı, teorik açıdan da ele alınabileceğine inanır. Ayrıca Cicero'nun, retorik politikanın bir parçası olarak gördüğü, etikle politika, kuramla pratik, filozoflarla hatip, eğitimle kamusal konuşma arasında bir ortak nokta bulma çabasında olduğu söylenebilir (Tepebaşı, 2016: 16, 131). Cicero gibi Quintilianus da iyi ve erdemli konuşmacı tipi ile faydalı ve güzel söz söyleme sanatını retorik tanımına içine alır. Hatta Quintilianus'un kendi dönemine göre oldukça ileri düşüncelere sahip birisi olarak, insanın yalnızca kitlesel olarak mevcudiyetini koruyan bir varlık olmasına karşı çıktığı da söylenebilir. Mükemmel bir insanın mükemmel konuşabilen birisi olduğuna inanan Quintilianus'un, bu yüzden retorik eğitimi önemli gördüğü ve insanların çocukluktan itibaren retorik eğitimi almaları gerektiğini savunduğu söylenir (Dürüşken, 2001: 88, 112). Rönesans'ta Hümanist düşünceye uygun olarak Isocrates, Cicero veya Quintilianus'un öğretilerine geri dönen retorik, Aydınlanma Çağı'nın ardından, XIX. yüzyıl burjuva toplumunda önemini büsbütün kaybettiği, XX. yüzyılda ise yerini yeni bilimlere, tezlere ve teorilere - Hans-Georg Gadamer'in 'hermeneutik'i, Jürgen Habermas'ın 'iletişim becerisi', Roland Barthes ve Umberto Eco'nun 'semiyotik-dilbilimsel retorik'i' vd. - bıraktığı söylenebilir rahatlıkla (Tepebaşı, 2016: 19-20, 139-157). Hiç kuşkusuz, kitle medyası ile birlikte de, retorik kitlelerin yönlendirilmesi, ikna yoluyla kontrol edilmeleri gibi etkilerinin ve işlevlerinin keşfiyle birlikte yeniden sosyal teoride ve medya analizlerinde önem kazanmış olduğunun altı çizilebilir. İzleyen bölümde çarpıtma olgusu, retorik kullanımında başvurulan dilsel çarpıtma unsurları ve tartışma hileleri gibi kavramların izahı yapılmaya çalışılmıştır.

B. Çarpıtma Kavramı, Çarpıtma Unsurları ve Tartışma Hileleri

Aristo'cu retorik kavrayışından hareketle söylenirse, çarpıtma, en yalın biçimiyle, tartışma süresi içinde kendi doğrularını kanıtlamaya, muhatabını ve/veya muhatapları ile hitap ettiği kişileri ikna edebilmek için mutlak hakikat açısından yanlış olan inandırma tekniklerini kullanmaya, bilgiyi doğru olmayan bir yere doğru sürüklemeye dayanan bir tartışma biçimidir (Aristo, 2014: 143-160). Bu anlamda, yine Aristo'ya göre, retorik de "yargıyı coşkularla saptırmaya başvurma" işidir (2014: 19). TDK Türkçe Sözlük'te de İngilizcedeki 'distortion' sözcüğü; "Çeşitli koşullanma, önyargı, eğilim ve etkilenmelerden ötürü gözlemlerin çarpık biçimde algılanarak saptanması" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan da hareketle denebilir ki, çarpıtma, ister yazılı isterse sözel ve görsel olsun, var olan gerçekliğin farklı etkilenmeler ve amaçlarla bağlamından saptırılması durumudur.

Retorik çarpıtma ile ilişkili yanı sıra, doğrudan eristik konuşma biçimiyle ilgilidir. Alman düşünce dünyasının önemli isimlerinden Arthur Schopenhauer da, Aristo'cu tartışma biçiminde başvurulabilecek hilelere atfen 'eristik diyalektik' ifadesini kullanır. Düşünürün eristik diyalektik dediği şey, aslında didişmek suretiyle tartışma icra etmenin ta kendisidir. Bu durumda, tartışmayı yürüten kişi, ister haklı ister haksız olsun, tek amaç olarak haklı çıkmaya ve bunun için de türlü çarpıtmalara girişir (Schopenhauer, 2012b: 5). Schopenhauer, tarafların hakikate sadık kalmayarak, kendi doğrularını göze sokma kaygısıyla yönlendirilen tartışma sanatındaki çarpıtmayı, bir kılıç ustasının, düelloya sebebiyet verenin haklı veya haksız olmasının önemine dikkat göstermeden, yalnızca

hamleleri savuşturmak için elinden geldiğince karşı hamle gerçekleştirerek kendisini korumasına benzetir (2012a: 13).

Eristik diyalektik kavramındaki 'eris'in isim köküne baktığımızda ise, Antik Yunan mitolojisinde anlaşmazlıklar, kavga ve bozgunu temsil eden tanrıça Eris'in olduğunu görürüz (Berens, 2009: 96). Bu anlamıyla eristik tartışma, kavgacı bir müzakere etme biçimidir. Yukarıda da değinildiği üzere, Aristo'cu eristik diyalektik kavrayışı açısından böyle bir tartışma biçiminde, konuyu veya bilgiyi çarpıtmada kullanılan hileler sırasında birçok taktik betimlenmiştir. Yanlış önerme kullanma, karşı tarafı kendi silahı ile vurma, zorluk çıkarma, tartışmayı kesme, anlamazdan gelme, alay yolu ile karşı tarafın yetersizliğini gösterme, sorunun sebebi yerine otoritelerin etkisini savunma, vb. bunlardan sadece bazılarıdır.

Televizyon tartışmalarının yanı sıra, günümüzde daha sık görülen ve çoğunlukla sosyal medya platformları üzerinden gerçekleştirilen tartışmalarda da aynı durum söz konusudur. Tartışma sırasında tarafların, birbirlerini dinleyip fakat düşüncelerini anlamadan, bir tehlikeyi savuşturur gibi hemen savunmaya geçtikleri sırada, çarpıtmaya, bilgiyi saptırmaya, onu farklı yöntemlerle doğru gibi göstermeye çalışma yönündeki eğilimleri, tartışmalardaki başlıca çarpıtma unsuru örnekleridir. Ortaya doğru bilgi yerine inanılması olası olan bilgiyi koyduğumuzda, sorunun medyanın başat problemlerinden birisi olan dezenformasyona doğru yol aldığı da hemen görülebilir. Zira yalan haber, asılsız beyanlar, çarpıtılmış veya bağlamından saptırılmış bilgiler, vb. hem kafa karıştırmada hem de bilgi kirliliğine yol açmada etkili bir role sahiptir (Sarı, 17.07.2020).

C. Tartışma Programı Sınıflandırmaları ve Türkiye Televizyon Ekranlarında Tartışma Kültürünün Gelişimi

Öncelikle göstergebilimci Umberto Eco'nun açık yapıt, karnaval teorisi ile tanınan Mikhail Bakhtin'in ise dialojik bir metin olarak gördüğü tartışmaların, televizyon kanallarındaki farklı türlerini incelemek gerekir. İletişim bilimci Erol Mutlu'nun sınıflandırmasına göre (1995: 113-115), tartışma programları aşağıdaki gibi ayrılabilir;

1. Sempozyum: Bu tip tartışma programlarında kesin hatları ile bilinen bir sorun üzerine ciddi çalışmalar yapmış kişiler davet edilirler. Uzmanlar, genellikle konuyla ilgili bireysel açıklamalar getirebilen kişilerden oluşur. Eşit zaman çerçevesinde davetli konuşmacılar kendi görüşlerini aktardıktan sonra izleyicilerin soruları da alınır. Aslında sempozyumun tarihi de tartışmanın kökeni gibi unsurların kökleri de Eski Grek kültürüne dayanır. 'Birlikte içmek' veya 'resmî yemek' anlamına gelen 'symposion', katılımcıların şarap içerek şiirsel ve retoriksel anlamda birbirleri üzerinde zafer elde etmelerine olanak sunan birer resmi içki törenidir (Gürer, 2014: 94-95).

2. Panel: Panel tartışma programlarında dünya, doğa, toplumla bağlantılı bilgi ve düşünceleri artırmak için çalışılır. Panel izleyicilerinde duygusal ve düşünsel anlamda merak uyandırılır. İkna ve etkilemenin üstün olduğu bu tür tartışmalara aynı zamanda seçilmiş bir grubun, izleyicilerin önünde farklı konularla ilgili fikirlerini yarıştırmak amacı ile düzenlenmiş bir toplantı veya açık oturum gibi bakılabilir (Moran, 1992: 535).

3. Grup Tartışması: Bu tartışmaların belirli bir sorun hakkında ortak çalışmalar sonucunda çözümün bulunmasına yönelik arayışları betimlediği söylenebilir. Bu türün farklı bir özelliği de, katılımcıların objektif, işbirliğine sadık şekilde davranmaları zorunluluğudur.

4. İzleyici Katılımlı TV Tartışmaları: Bu tür programlar ise, uzman görüşlerinin izleyici fikirleri, daha doğrusu soruları ile sentezlenmesine dayanır. Bu anlamda, izleyici katılımlı TV tartışma programlarının aslında iki türü ayırt edilebilir. İlkinde, profesyonellerin fikirlerini aktarmasıyla birlikte, izleyicilerin sorularına yanıt verilmesi sağlanır. İkincisinde ise, öncelikli olarak izleyici soruları alınır ve tartışma, büyük ölçüde izleyici görüşlerinin değerlendirilmesine adanır. Bu tür sınıflamanın, uzman-izleyici kategorilerinin söz sırası üzerine kurulduğu söylenebilir.

TV tartışma programlarının en yaygın türü olarak genellikle açık oturumlar kabul edilse de, bu tartışma türlerinin de kendi içinde birkaç farklı örneğinin olduğu söylenebilir. Bu örnekler Gökçe'nin yaptığı sınıflamaya göre (1997: 212) kısaca aşağıdaki gibidir:

i. Olağan Oturumlar: Birbirine zıt fikirlere sahip kişilerin katılımı ile gerçekleşen olağan açık oturumlarda herhangi bir konu tartışılabilir.

ii. Basın Toplantısı: Genellikle ünlüler veya *public figure* diye tabir edilen kamuya mal olmuş ünlü kişilerle birbirlerinden farklı görüşlere sahip katılımcılar tarafından soruşturma havasında gerçekleştirilen bir tartışma türüdür. Önemli kişi olarak addedilen katılımcının, kendi sorumlulukları ve ağırlığını unutarak tartışma havasına girmesi, bu tartışmanın başarısını gösterir.

iii. Takım Tartışması: Bu türde, konuların tartışılması için her hafta veya her bölümde farklı uzmanların davet edilmesinin mümkün olmadığı esas alınır. Belli kriterler çerçevesinde zamanla kurulmuş bir grup tarafından her defasında farklı konuların tartışılması hedeflenir.

iv. Seyircili Oturumlar: İzleyicilerin etkin olduğu, her an tartışmaya katılacak halde hazır bulunduğu bir açık oturum türüdür. İki kamera aracılığı ile yönetilmesi güç olan bu türde, tartışma ortamı konuşmacılar ve izleyiciler arasında oluşur.

v. Söz Seyircinin: Belli bir konu etrafında tartışma yürüten bir grup kişiye stüdyodaki izleyicilerin sorular sorması üzerine kuru bir tartışma türüdür.

vi. Olayların İçinden: Güncel olaylar hakkındaki görüşleri barındıran, seçim, bütçe meseleleri, savaş, vb. konuları içeren bu türün aslında çalışmamızın konusunu oluşturan tartışma tarzına uygun düştüğü söylenebilir.

D. TV Tartışma Programı Yayın Süreci Aşamaları

Tartışma programları, genel anlamda belli bir ilerleme senaryosuna sahip TV programı türleridir. Yani bir tartışma programı süreci, özel durumlar dışında aşağı yukarı benzer bir hat üzerinde devam eder. Bu hat Məmmədli'ye göre (2012: 140-142) kabaca şu şekilde formüle edilebilir:

1. Tartışmanın Başlangıcı: Bütün türlerde olduğu gibi burada da izleyiciler en başından beri dikkate alınmalıdırlar. Moderatörün, konuyu takdimi ve esas hipotezleri seslendirmesi ile program akışı başlar. Bu aşama, en önemli aşamadır, çünkü konu veya tezlerin güçlü, ilginç, merak uyandıran bir nitelikte olması, seyirciyi ekran başına toplamada birer vitrin rolü üstlenir. Moderatörün konuşması akıcı, kendinden emin ve rahat olmalıdır. Daha sonra katılımcıların tanıtılması ile konunun tartışılmasına geçilir ve böylece giriş bölümü tamamlanmış olur. Ayrıca giriş kısmı ne kadar kısa ve öz olursa seyirciyi yormaz ve daha çok etki üretir.

2. Tartışmanın Yönlendirilmesi: Burada yine en ağır yük moderatörün omuzlarındadır denilebilir. Tartışmanın, uzmanlar arasında ortak şekilde yapılması, katılımcıların konudan sapmasının önünün alınması, herkese eşit davranılması, tezlere dair bütün taraflar açısından görüşlerin belirtilmesine dikkat edilmesi, moderatörün uzmanlığını ortaya koyacak unsurlardır.

3. Tartışmanın Akışı: Her bir moderatör, sunmuş olduğu programın televizyonun haber ve zamanlama siyasetine uygun şekilde akışını sağlamakla yükümlüdür. Tartışmanın akış süresi boyunca programın kaliteli bir biçimde ilerleyip ilerlemediğine dikkat edilmeli, sorunlar varsa ortadan kaldırılmalı, monotonluk giderilmelidir.

4. Tartışmanın Sonu: Mantıksal kurallara dayanan bütün olaylar gibi tartışmanın sonucunda da seslendirilmiş fikirlerin özetlenmesi, nelerin konuşulup nelerin konuşulmadığı, tartışma sonunda nelerin öğrenildiği, sorunla ilgili hangi çözümlerin teklif edilebileceği dile getirilir ve bunların sonrasında program kapatılır.

Türkiye televizyonlarındaki tartışma programlarının kökenine gelince; her ne kadar ilk kez 1988-89 yıllarında TRT 1’de ekrana gelmiş ve Ali Kırca’nın sunumundaki *Açık Oturum* ile gazeteci Uğur Dündar’ın sunuculuğunu yaptığı *Forum* programlarına dayansa da, bu türün gelişimi esasen özel televizyon yayıncılığının başladığı 1990’lı yılların başlarına tarihlenmiştir denilebilir. Türkiye’nin ilk özel televizyon kanalı olan *Star-1* ise (sonradan *Magic Box*), dönemin başbakanı Turgut Özal’ın oğlu Ahmet Özal’ın ortağı olduğu Liechtenstein kaynaklı *Magic Box Incorporated* şirketi tarafından desteklenmiştir. 1990 yılından itibaren yayına başlayan, Körfez Savaşı’nın canlı yayını CNN kanalı üzerinden Türk izleyicilerine aktaran *Magic Box*’un ardından, çok kısa bir süre içinde özel televizyon yayıncılığının dikkat çekici bir gelişim gösterdiği vurgulanabilir (Gürer, 2014: 127-131). Yine bu yıllarda, *Star-1*’in yanı sıra *TeleOn*, *Show TV*, *TGRT*, *Kanal 6*, *Kanal D*, *HBB*, *ATV*, *Flash TV*, *Samanyolu*, *Kanal E*, *Cine 5*, *BRT*, vb. özel televizyon kanallarının, fiili olarak ve hızlı şekilde gelişerek Türk televizyon yayıncılığı alanını bir anda kapladıkları kaydedilebilir (Kaya, 2016: 259). 90’lı yıllardan günümüze Türkiye televizyon tarihinde öne çıkan TV tartışma programı örnekleri ise şöyledir: 1992 yılında Reha Muhtar tarafından TRT ekranlarında sunulmuş ve yayın serüvenini sonradan Star TV ile Show TV’de devam ettirmiş olan *Ateş Hattı*; 1993-94’te Mehmet Ali Birand ve Can Dündar’ın 44 bölümlük programları *Çapraz Ateş*; 1994’te Hulki Cevizoğlu’nun *Ceviz Kabuğu* isimli programı; Ali Kırca’nın sunuculuğu ile 1994’te yayına başlayan, sonraki 20 yıl boyunca farklı kanallarda ekrana gelen, eşine az rastlanır bir açık oturum programı örneği olan *Siyaset Meydanı*, vb.(Ertuna, 2018: 66). Birkaçı istisna olmakla birlikte, Türkiye’de tecimsel niyetlerin baskın olduğu, kamu

yararının aksine satışa, suni bir kültürel gündem üretimine destek veren özel televizyon yayıncılığının, büyük ölçüde tartışma programlarında da reyting yaratabilecek unsurları kullandığı söylenebilir.

VII. Bulgular

A. “Açık ve Net” Programı

Çözümleme birimlerinin ilki, Habertürk TV’de yayınlanan “Açık ve Net” programının 28 Eylül 2020 tarihli bölümüdür. Kübra Par’ın moderatörlüğünde ekrana gelen yayın, II. Karabağ Savaşı ile ilgili tartışma ve değerlendirmelere yer veren program örneklerinden birisidir. Programın konu başlığı, “Azerbaycan-Ermenistan Gerilimi: Türk Ordusu İçin Yeni Bir Cephe mi?” şeklindedir. Genel sunuşun ardından moderatör, sırasıyla emekli hava pilot korgeneral Dr. Erdoğan Karakuş, gazeteci-yazar Metin Özkan, Habertürk Güvenlik Politikaları Danışmanı Mete Yazar ve Sözcü gazetesi yazarı İsmail Saymaz’dan oluşan konuklarını takdim eder. Katılımcılardan Erdoğan Karakuş ve Metin Özkan yayına Ankara’dan bağlanmakta, Mete Yazar ve İsmail Saymaz ise İstanbul’daki stüdyodan katılmaktadırlar. Yayının 1. dakikasında İsmail Saymaz, moderatör Kübra Par’ın karşısındaki fotoğrafın lise yıllarından kaldığı yollu bir şaka ile söze başlar. Bunu, kuşkusuz bir çarpıtma biçimi olarak almamak gerekir, ancak bu minik şakanın ardından asıl dikkat çekici müdahale, Kübra Par’ın Erdoğan Karakuş’a konu ile ilgili dönüş yaptığı sırada, “Espri ile başladık ama durum gerçekten ciddi!” ifadesini kullanmasıdır. Sunucu durumun ciddiyetinin farkındadır ve konuşunun meseleye şaka ile giriş yapmasını pek de doğru karşılamamıştır. Burada, Saymaz’ın yaptığı şakanın, tartışmanın herhangi bir yerinde “muhatabın, konuşmanın bağlamını değiştirerek tartışmada [moral] üstünlük sağlayabileceği” yollu Aristo’cu eristik önermeyle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir (Schopenhauer, 2012a: 102). Espri yapmak ciddiyetten eksildir, ama aynı zamanda zekâca bir tür üstünlük biçimidir de. Bu, aynı zamanda tartışmacının tribünlere (burada sunucuya) oynamak suretiyle avantaj elde etmek istediği bir durumdur. Tartışmanın başında Kübra Par’ın, yayının 8. dakikanın 19. saniyesinde, Erdoğan Karakuş’a yönelik olarak, savaşın askeri boyutları, harekâtın nereye kadar gidebileceği üzerine sorduğu soru üzerine Karakuş’un politik yorumlara kaydığı görülür. Karakuş’un burada yöneldiği çarpıtma unsuru, ‘anlamazdan gelme’dir. Tartışmacı, sunucunun sorusuna yanıt vermeyip, tartışmada odağı başka bir yöne kaydırarak çarpıtmaya başvurmuştur. Aristo’nun da vurguladığı gibi, farklı örneklerle kanıtlanma politik tartışmaya uygundur (2014:30), ancak kanıtlamanın bağlamı değiştiğinde, saptırma da kaçınılmaz olmaktadır. Sonuçta yayının 12. dakikanın 44. saniyesinde, moderatör konuşun sözünü keserek siyasi yansımalar üzerine ayrıca konuşulacağını, şimdi yalnızca askeri boyutları ele almaları gerektiğini hatırlatır. Par’ın bu konuda Erdoğan Karakuş’a söz hakkı tanıyacağı konusunda güvence vermesi, yayının başından itibaren gerilim yaşamak istenmediğini ortaya koyar. Ardından, yayının 48. dakikasında, konuşmacı Metin Özkan’ın konuyu alenen çarpıttığı bir bağlam oluşur. “Türkiye artık eski Türkiye değil” giriş cümlesinin ardından, Özkan; “Buradan ‘eski Türkiye’ lafından kimse de üzerine bir şey alınmasın” şeklinde azarla karışık bir çıkış yapar. Devamında ise, “Başkanlık makamında çekilen beysbol sopalı fotoğrafların, Türk askerinin kafasına çuval geçirilerek tehdit edilmesinin geride kaldığını” belirtir. Tam da bu esnada Özkan’ın

asıl tartışma konu başlığıyla ilgisi olmayan farklı bir söylev tutturduğu gözlenir. Zira burada tam da Aristo'cu eristik diyalektikte “tartışmacının daha önceki hataları, suçlamanın ya da savunmanın temeli yapmak” (Schopenhauer, 2012a: 133) diye yorumlanabilecek bir çarpıtma unsuru söz konusudur. Gerçekten de, Türkiye’de eskiden yapılmış yanlışlardan yola çıkarak, mevcut iktidarın güncel durumu ve değişimine veya gücüne dair övgüler düzelmesinin II. Karabağ Savaşı ile uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur.

Yayının 58. dakikasında, Mete Yazar’ın Erdoğan Karakuş’un konuşmasına itiraz ederek savaşın adının “Ermenistan-Azerbaycan Savaşı” şeklinde anılmasını yanlış bulduğunu söylemesi üzerine hararetle bir tartışma başlar. Savaşın, Karabağ’daki sözde özgür askeri birlikler ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında olduğunu dile getiren Yazar’ın ardından, gazeteci İsmail Saymaz, Kübra Par ve Erdoğan Karakuş arasında kıyasıya bir tartışma alevlenir. Görüşlerin gitgide bulanıklaşması ve stüdyoda oluşan ses karmaşası üzerine, sunucu gülümseyerek “hepsi birbirine karıştı!” yollu bir serzenişte bulunur. Fakat gerçekte en azından olgusal olarak ortada herhangi bir anlaşmazlık yoktur. Meselenin adı, uzun yıllardan beri ve şimdi de Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu olarak anılmakta olup, işgalcinin Ermenistan olduğu, savaşla ilgili Ermenistan Başbakanı, Savunma Bakanı ve diğer yetkililerin defalarca açıklamalar yaptığı bilinmektedir. Uzmanın kendi görüşünü dile getirmesi normal bir tavidir, ancak yaklaşımı II. Karabağ Savaşı’nın güncel yorumundan uzaktır. Burada da tartışmacı Mete Yazar’ın kasıtlı veya kasıtsız biçimde diğer konuşmacılarla işbirliği içinde, sunucuya ‘zorluk çıkarmak’ suretiyle konuyu bağlamından saptırdığı bir durum vardır. Söz konusu zorluk, tartışmacıların iddialarının içeriğinden bağımsız olarak, Aristo’nun “kararlar vermeyi etkilemek” (2014: 97) için başvurulduğunu belirttiği eristik, yani kavgacı diyalektiktir. Kübra Par’ın, Mete Yazar’ın sözünü keserek ara vermek zorunda olduklarını, aradan sonra konuşun kesintisiz biçimde yorum yapabileceğini söylemesi üzerine, Yazar’ın, incindiği, elini sallayarak “nasıl isterseniz” diye hayıflandığı, adeta konuştuklarının önemsiz görüldüğüne, kabul edilmediğine dair ima yüklü bir tavır sergilediği görülür. Yayının 1. saatinin 26. dakikasında, konuk Metin Özkan’dan apayrı bir yorum gelir. Özkan, hışımla; “Ermenistan’ın Karabağ’da, İsrail’in Filistin’de, ABD ve Rusya’nın Suriye’de, Birleşik Arap Emirlikleri’nin Libya’da, Fransa’nın Yunanistan’da ne aradığını dile getiremeyenlerin, Türkiye’nin Karabağ olayında ne işi olduğunu söyledikleri iddiasının yersizliğine” dikkati çeker. Ne ki, konu başlığı çok geçmeden dağılır ve söz yeniden fütursuzca Türkiye’deki siyasetçilerin tavırlarına, eski Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile dönemin Ekonomi Bakanı Ali Babacan’a getirilir. Özellikle Gül’ün Ermenistan’a futbol maçı izlemeye gitmesi gündeme getirilir.² Özkan, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, zamanında bu teşebbüsleri eleştirdiklerini hatırlatarak kendi siyasi eğilimini daha da belirginleştirmekte sakınca görmez. Burada özellikle vurgulanması gereken hususlardan biri, Özkan’ın ilgili haber başlıklarını zikretmesi, konuşmalarını somut kanıt ve göstergelerle sağlama alma çabası içinde olmasıdır. Bu ise, retorikte kanıtlamanın önemli unsurlarından olduğu kadar, konuyu farklı bağlamlar içinde çarpıtmaya da zemin

² “Ermenistan Gül’ü Bekliyor”, <https://www.cumhuriyet.com.tr>, 10.09.2020.

oluşturan bir durumdur. Özetle, Özkan'ın konuşmasında 'yanlış ve kasıtlı önermeler kullanma' durumu söz konusudur. Zira tartışılan konunun "Gül'ün Ermenistan'a futbol maçı izlemeye gitmesi"yle doğrudan bir ilgisi yoktur. Dahası, Özkan'ın gerek üst perdeden konuşma tarzı, gerekse muhataplarına hitap ederken bariz biçimde alaycı bir dil kullanması ("Sen bilmezsin, sen nereden bileceksin?", "Kaçırılmışın oraları, iyi takip edememişsin!", "Dur daha neler var, bu akşam hepsini öğreneceksin!", vb.) dikkate alındığında, açıkça onları küçümseyici bir tavra sahip olduğu görülür. Küçümseme ise, dinleyicinin/seyircinin zihninde "bir şeyin açıkça önemsiz olduğuna değgin güçlü bir kanı" yaratır (Aristo, 2014: 99). Aynı şekilde, Gül'den 30 Ağustos'tan beri haber alınmadığına dair alaycı bir dokundurma yapan Özkan, Abdullah Gül'ün bu meselede sessiz kalışını eleştirerek onu açıkça suçlar. Bu durumda moderatör, 2010'a kadar farklı bir siyasal çizginin yürütüldüğünü, o dönemde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileşeceğinin beklendiğini hatırlatır. Ayrıca Abdullah Gül'ün son olayla ilgili Twitter'da bir dizi paylaşım yaptığı da açık bir kanıt olarak eklenir. ³ Bunun üzerine Metin Özkan, eleştirel tavrını değiştirmez ve Gül'e karşı sert tavrını devam ettirerek, Gül'ün Ermenistan'a maç izlemeye gitmesinin bugünkü olaylara sebebiyet verdiği çıkarımını yapar. Bu dilsel manevra, konunun ne ölçekte çarpıtılabileceğinin adeta en kristalize olduğu anı verir. Çünkü burada, çifte bir çarpıtma durumu söz konusudur: Dilsel çarpıtmanın hem 'mantıksal benzetme', hem de 'rastlantısal olanı temel alma' unsurları bir aradadır. Özellikle ikincisi, Schopenhauer'ın Aristo'cu eristik diyalektik kavrayışından çıkardığı sonuçlardan birisidir. "Kanıtlamada bir başak yol" diye yazar düşünür, "rastlantısal olanı temel olarak almaktır" (Schopenhauer, 2012a: 156).

Yayının 93. dakikasında yine Metin Özkan'ın konudan uzak bir örnek vermek suretiyle, Cumhuriyet Halk Partisi'ne hiciv içerikli bir göndermede bulunduğu görülür. Savaş sırasında Azerbaycan'ın tehlikeli de olsa sonuna kadar ilerlemesi gerektiğini savunan Özkan, Afrin Harekâtı sırasında CHP'nin Afrin'e girilmemesi gerektiğini, girilirse iki kilometre dahi ilerlenemeyeceğini deklare eden 'tarihi' yanlışlığını hatırlatır kınayıcı bir dille. Özkan, birbirinden farklı iki olayı aynı özdeşlik içinde kavramayı salık verirken, aslında konuşmasını başka bir çarpıtma unsuruyla yoğurmakta gibidir. Söz konusu çarpıtma unsuru, 'bir olayın asıl nedeni olmayan şeyi o olayın gerçek nedeni olarak sunma'dır. Zira tartışmada önemli çarpıtma unsurlarından birisi de "[bir] olayın nedeni olmayan şeyleri, söz konusu olayla birlikte ya da ondan önce meydana geldiği için neden olarak göstermektir" (Schopenhauer, 2012a: 157). Özkan, diğer siyasi partilerin de buna benzer yorumlarda bulduklarını ifade etse de, açıkça ismini zikrettiği tek kurumsal failin CHP olması dikkat çekicidir. Bir ara, YouTube üzerinden gelen izleyici yorumlarında konunun nasıl olup da Karabağ Savaşı'ndan bir anda CHP'ye geldiği sorularının sorulduğu aktarılır. Yayında diğer bir konudan sapma unsuru da, İsmail Saymaz'ın AK Parti üyelerinin uluslararası kriz başlayacağı sırada muhalefeti bu krizin uzantısı olarak göreceklere dair görüşünü belirtmesi üzerine somutlaşır. Dolayısıyla aynı çarpıtma unsuru burada da devreye girer. Bu konudaki asıl hararetli tartışma ise, Saymaz-Özkan arasında yaşanır. Yayının 113. dakikasında, Saymaz

³"Herkesin Unuttuğu Abdullah Gül, Ahmet Davutoğlu Detayını Hatırlattı", <http://www.yenicaggazetesi.com.tr>, 30.09.2020.

kendisini ve eğilimlerini savunmaya izin verilmediğini, diğer tartışmacıların bir dakika söz isteyip genellikle on dakika konuştuklarını belirterek, sert ve ajitatif yorumlar yapan Özkan'a eleştiriler yöneltir. Ne var ki, Metin Özkan benzer tavrını sürdürür ve dahası iktidardan olmayan politikacılara yönelik olarak; "Kayserililer diyor ki, burnumdaki bene laf eden, önce gözünün önündeki çapağı görecektir" şeklinde bir özdeyiş cümlesi bile sarf eder. Söylevdeki iddiayı daha da güçlü kılmak adına özdeyiş kullanma unsuru, Aristoteles retoriğinde de mevcut olup, bir çarpıtma unsuru olarak işlev ve etkilerinin hâlâ geçerli olduğunu gözlemlemek oldukça şaşırtıcıdır (2014: 136-139). Yayının en uzun süren içerik kayması, 109. dakikadan itibaren başlayıp tartışmaların sonlandırılmasına kadar devam eden bölümde gözlenir. Bu süre zarfında Karabağ sorunu, zaman zaman açıkça dile getirilse de, genel eğilim, Türkiye'nin dış politika stratejisi, onun çıkarları ve özellikle iktidar partisinden olmayan siyasetçilere dair ayıplayıcı, kınayıcı ve yer yer de suçlayıcı tartışmalar niteliğindedir. Olgusal olarak bölgede bir savaşın yaşanıyor olması, Türkiye'nin bu meseledeki konumu, uluslararası tepkiler, vb. tartışmanın genel boyutları olarak zikredilebilir, ancak genellikle partiler ve siyasetçiler üzerinden kurulan tartışmanın, çarpıtma niteliğinde çok farklı bir yönelimi yansıttığı söylenebilir. Burada hemen şunu da tespit etmek gerekir ki, konunun Erdoğan Karakuş tarafından 15 Temmuz askeri darbe kalkışmasına dek götürülmesi de en uç çarpıtma örneklerindedir. Söz konusu yayın, aralar hesaplanmaksızın 2 saat 32 dakika 48 saniye devam etmiş, toplamda 7 kez asıl konunun çarpıtıldığı gözlenmiş ve bu çarpıtmalar, toplamda 58 dakika 22 saniye sürmüştür. Bu konudaki ayrıntılı bilgi rakamlarla Tablo 1'de gösterilmiştir ("Açık ve Net", 28.10.2020).

Tablo 1: "Açık ve Net" Programının 28 Eylül 2020 Tarihli Yayınındaki Çarpıtma Unsurlarına Dair Detaylar

Çarpıtmanın Başlangıç ve Bitiş Süresi	Çarpıtmanın Gözlemlendiği Toplam Süre	Çarpıtma Yapan Konuşmacı veya Konuşmacılar
11:30 – 13:08	1 dakika 38 saniye	Erdoğan Karakuş
48:48 – 49:59	1 dakika 11 saniye	Metin Özkan
58:51 – 1:06:12	6 dakika 20 saniye	Mete Yarar, Erdoğan Karakuş, İsmail Saymaz
1:26:18 – 1:30:00	3 dakika 42 saniye	Metin Özkan
1:32:01 – 1:32:20	19 saniye	Metin Özkan
1:39:10 – 1:42:01	2 dakika 51 saniye	Metin Özkan
1:49:25 – 2:31:45	42 dakika 20 saniye	Mete Yarar, Kübra Par, Erdoğan Karakuş, İsmail Saymaz, Metin Özkan

B. “Gerçek Fikri Ne?” Programı

Habertürk TV’de, Eren Eğilmez’in moderatörlüğünde yayımlanan “Gerçek Fikri Ne?” isimli programın 2 Ekim 2020 tarihli bölümünün konu başlığı “Ermenistan Geri Adım Atacak mı?” şeklindedir. Programda, İstanbul stüdyosundan CHP 22. Dönem Milletvekili Berhan Şimşek, AK Parti 22. Dönem Milletvekili Resul Tosun, gazeteci-yazar Cem Küçük; Ankara stüdyosundan ise 24. Dönem Iğdır Milletvekili ve TÜRKSAM Başkanı Dr. Sinan Oğan konuk olarak katılmışlardır. Programın 23. dakikasında, Berhan Şimşek, “Açık ve Net” programında Metin Özkan tarafından sarf edilen söze atfen, Abdullah Gül’ün Ermenistan seferini dile getirir ve Gül’ün bu eyleminin “İki devlet bir millet” şiarına zarar verdiğini belirtir. Şimşek, Türkiye’nin geçmişte SSCB esaretinden kurtulan Türk ülkelerine ya darbecileri ya da FETÖ’cülerini gönderdiğini, bu yüzden Türk devletleri ile sağlam ilişkilerin bir türlü sağlıklı biçimde tesis edilemediğini iddia eder. Bunun üzerine, Resul Tosun’la Berhan Şimşek arasında politik tecrübelenin genişliği, olaylara hâkim olma ve Abdullah Gül’ün Ermenistan ziyareti gibi konular üzerine sert bir tartışma başlar. Yaklaşık iki dakika kadar süren tartışmada Şimşek, adeta Gül’ün hatasını gözlere sokmaya, Tosun ise bunun o kadar da büyük bir mesele olmadığını kanıtlamaya çalışır. Şimşek’in bu konular üzerine daha sonra görüş beyan edeceğini söylemesi ve moderatör Eren Eğilmez’in müdahalesi ile tartışma daha fazla büyümeden sonlandırılır. Burada Şimşek’in kendi iddialarını ileri sürerken başvurduğu eristik yöntemin ‘bir olayın asıl nedeni olmayan şeyi o olayın gerçek nedeni gibi sunmak’ olduğu söylenebilir (Schopenhauer, 2012b: 157).

Ardından Cem Küçük, Ünal Çeviköz’ün Türkiye’nin savaş bölgesine silah ve cihatçı gruplar gönderdiğine dair açıklamasını gündeme getirir ve bu tarz retorik’in Batı tarafından çarpıtılmasının normal olduğunu ima eder.⁴ Çeviköz meselesine yayının ilk birinci saatinden itibaren Sinan Oğan’ın da dâhil olduğu görülür. Oğan, Çeviköz’ün açıklamasını “akıl tutulması” olarak nitelendirerek, CHP ve Çeviköz’ün tutumları arasında ciddi farklılıklar bulunduğunu vurgular. Oğan’ın Ünal Çeviköz’ü ve televizyon ekranlarında yanlış ifadeler kullanan uzmanları eleştirmesi üzerine, Berhan Şimşek, üslup, yaklaşım, ifade, vb. tutum ve tavırları hatırlatmaya koyulur. Bu arada, Cem Küçük ve Resul Tosun da söz alma düzenine riayet etmeyerek, sözlü müdahalelerde bulunarak esas sıcak konunun kenarda bırakılmasına katkıda bulunurlar. Küçük ve Tosun’un her ikisi de burada ‘zorluk çıkarma’ eğilimindedirler –ki, bu da bağlamı saptırmaya dönük önemli bir tartışma hilesidir. Şimşek’in, tartışmayı AK Parti’nin siyasetine, mezhep ayrımcılığına, “Alevi”, “Kürt”, “Zaza” meselelerine getirmesi ile tartışma daha farklı bir boyut kazanır ve Şimşek ile Tosun arasında AK Parti-CHP kavgası halini alarak adeta bir söz düellosuna dönüşür. Ardından Küçük de içeriği saptıran bu sürece kendi ‘argümanlarıyla’ dâhil olur. Bura da yine tartışmacıların her biri, ‘muhatabın iddiasını bağlamsız sınırların ötesine dek genişletme’ eğilimindedir. Bunun da nedeni, Schopenhauer’in formüle ettiği biçimiyle, “ispat edilmesi gereken önermeyi farklı bir kılık altında kanıtlanmış saymaktır” (2012b: 94).

⁴ “Emekli Büyükelçi ve CHP Genel Başkan Yardımcısı Çeviköz: Türkiye’den Azerbaycan’a Silah Yardımı Yapıldığı İfade Ediliyor”, <https://tr.sputiknews.com>, 28.09.2020.

Moderatör Eğilmez, bu tür sapmaların her ne kadar esas tartışmanın ekseninden uzaklaşmasına neden olduğunu dile getirirse de, girişimi bir yarar sağlamaz. Yayının 83. dakikasından itibaren sözün Trump-Kobani olaylarına getirilmesi ile II. Karabağ Savaşı müzakeresi sona erdirilir. Öncesinde az çok asıl konu tartışılırken ve ekranda savaşla ilgili “Ermenistan’ın Karabağ’ı İşgali” alt yazısı geçerken, Eren Eğilmez’in, Trump’ın hastaneye kaldırılması ve ABD’deki meseleleri araya sıkıştırarak Resul Tosun’un sözünü kesmesi de, bir başka içerik ve konu çarpıtma örneğidir. Elbette bir tartışma programı masasına gündemdeki diğer sıcak olaylar ve gelişmeler de getirilebilir, ancak bunu konuşmanın bağlamını hiçbir surette dikkate almayarak, ani bir konu geçişiyle sağlamaya çalışmak, meselenin izleyiciler tarafından sağlıklı biçimde algılanmasının önüne geçer ve asıl mevzuyu bütünlüklü olarak kavramayı güçleştirir.⁵ Burada, söz konusu müdahaleyi bizzat izlemeyi garanti etmenin sorumluluğunu üstlenmiş olan moderatörün yapması oldukça manidardır. Eğilmez, eristik diyalektik açıdan burada ‘muhababını kızdırma’ yoluna başvurmuştur denebilir. Zira muhababın öfke duymasını sağlayarak, onun doğru değerlendirme ve muhakeme yeteneğine ket vurulmuş olur (Schopenhauer, 2012a: 96). Özetle, yayın toplamda 2 saat 16 dakika 23 saniye sürmüştür, bu sürenin 1 saat 23 dakika 5 saniyesi, konu başlığının tartışılmasına ve genel değerlendirmelere ayrılmış, programda 9 kez konu başlığı dışına çıkılmak suretiyle içerik çarpıtılmıştır. Yayının toplam net süresinin 23 dakika 56 saniyesini konu çarpıtmaları oluşturmuştur. Programda, Berhan Şimşek-Resul Tosun polemiklerinde, özellikle AK Parti-CHP politik karşıtlığına yoğunlaştığı görülmüştür (“Gerçek Fikri Ne?”, 02.10.2020).

Tablo 2: “Gerçek Fikri Ne?” Programının 2 Ekim 2020 Tarihli Yayınındaki Çarpıtma Unsurlarına Dair Detaylar

Çarpıtmanın Başlangıç ve Bitiş Süresi	Çarpıtmanın Gözlemlendiği Toplam Süre	Çarpıtmayı Yapan Konuşmacı veya Konuşmacılar
23:35 – 24:35	1 dakika	Berhan Şimşek
29:32 – 29:55	23 saniye	Berhan Şimşek
44:25 – 45:35	1 dakika 10 saniye	Berhan Şimşek, Resul Tosun
49:05 – 50:00	55 saniye	Cem Küçük
1:00:05 – 1:00:30	25 saniye	Sinan Oğan
1:03:56 – 1:04:35	39 saniye	Sinan Oğan

⁵ Bu durum, tam da Pierre Bourdieu’nün ‘perdeleme işlevi’ dediği şeydir. Bu da gayet anlaşılırdır; çünkü genel olarak medyanın ekonomi-politiği derinlikli biçimde bilgilenmeyi değil, izlemeyi gerektirir. Bu anlamda medyatik söylemin akıbeti, ekonomik pazar sisteminin eğlenceyi, parçalı yapıyı ve yüzeyselliği öne çıkaran güçlerinin mutlak nezareti altındadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Köse, *Bourdieu Medyaya Karşı*, Papirüs Yayınları, İstanbul, 2004, ss.24-30.

1:05:08 – 1:11:20	6 dakika 12 saniye	Berhan Şimşek, Cem Küçük, Resul Tosun
1:12:10 – 1:23:05	12 dakika 55 saniye	Resul Tosun, Berhan Şimşek, Cem Küçük
1:15:43 – 1:16:00	17 saniye	Eren Eğilmez

C. “CNN Türk Masası” Programı

CNN Türk TV kanalında Semiha Şahin’in moderatörlüğünü yaptığı “CNN Türk Masası” simli programın 3 Ekim 2020 tarihli bölümü de Ermenistan-Karabağ Savaşı’nı konu etmesi açısından önemlidir. Programa İstanbul’dan Yenilik Partisi Genel Başkanı Öztürk Yılmaz, 26. Dönem AK Parti İstanbul Milletvekili Mehmet Metiner, gazeteci-yazar Nedim Şener, kamuoyu araştırmacısı Hakan Bayrakçı ile; Ankara’dan gazeteci Metin Özkan katılmıştır. Yayın bölümünün başlığı “Dağlık Karabağ’a 300 Suriyeli Cihatçı Gitti mi? Büyük Savaş Kapıda mı?” şeklindedir. Yayının 8. dakikasında, AK Parti Eski Milletvekili Mehmet Metiner, cihatçıların Karabağ’da savaştıkları iddiasını dile getiren soruya yanıtının daha ilk cümlesine CHP’yi ve *Cumhuriyet* gazetesini hedefe koyarak başlar. Dahası, Metiner çeşitli imalarda bulunur ve Ünal Çeviköz örneğine gönderme yaparak, tüm iktidar muhaliflerini “içimizdeki Macron’lar” şeklinde tanımlar. Tartışmacı Metiner’in konuşması da ‘bir olayın asıl nedeni olmayan şeyi o olayın gerçek nedeni gibi sunma’ hilesi içerir. Bu ise, bariz bir çarpıtma örneğidir, çünkü Suriyeli cihatçılar meselesinin asıl nedeni CHP’nin kurumsal tavrı değildir. Öte yandan yine burada, tartışmacının yetersiz bilgiyle muhatabını ikna etme çabası içinde olduğu bir durum vardır. Ne var ki, Aristo’nun da vurguladığı gibi, “bilgiye dayalı kanıt öğrenim gerektirir” (2014: 36).

Aynı şekilde, yayının 74. dakikasında, Metin Özkan, Metiner’in tanımlamasına arka çıkarcasına “içimizdeki Kardaşyan’lar” ifadesini kullanır. Moderatörün araya girmesiyle, söz Hakan Bayrakçı’ya verilir ve Bayrakçı, hararetli, yüksek sesle ve hatta elindeki dosyayı masanın üzerine vurarak sert bir hamle yapar. Ardından, Metin Özkan da bu tartışmaya dâhil olur ve her ne kadar “CHP’yi konuşmak istemediğini” belirtse de, her seferinde mutlaka konunun bu noktaya geldiğini serzenişlerle dile getirir. Ancak görülen odur ki, Özkan, tartışmanın bu şekilde seyretmesinden pek de rahatsızlık duyuyorsa benzememektedir, çünkü Özkan sert tirat atmak konusunda Bıçakçı’dan daha istekli görünür. Hatta bir ara, bu ve benzeri mesnetsiz iddialara karşı daha yüksek sesle tepki gösterilmesi gerektiğini bile savunur. Tartışma sırasında Hakan Bayrakçı, ara sıra muhalefet ve onun üyelerinin bazı söylemlerini doğru bulduğunu belirtir, ancak daha bunu der demez, stüdyodaki diğer konuklar tarafından bu tutumundan dolayı sert biçimde kınanır. Öztürk Yılmaz da ilkin sakin bir şekilde konuşmaya başlar, ancak o da zaman zaman kendini dizginleyemez ve bir yerde savaş istemeyenlere “vatan haini” yakıştırmaları bile yapar. Ancak tam bu esnada, moderatör tarafından biraz ironi dolu, “savaşa hayır diyenler vatan haini mi?” sorusu ile yüz yüze gelir. Yılmaz, bunun üzerine kendisine katkı sağlamak amacı ile destek verenleri bile kabul etmediğini haykırarak, kendisini retoriğin büyümesine kaptırır. Yılmaz’ın ve diğer konuşmacıların tavrında açıkça ‘tribünlere oynama’ eğilimi görülür. Oysa söz konusu tavrın bir iddiayı savunmakta veya aksine, çürütmek konusunda hiçbir etkisi yoktur.

Verilen reklam arasının ardından, yayının yeniden aynı doğrultuda devam ettiği gözlenir. Tartışmanın 36. dakikasında, Mehmet Metiner'in Bayrakçı'ya yönelik politik eleştiriler yöneltmesi ve onu açıkça suçlaması, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nu eleştirmemesini bahane etmesi iki taraf arasında gerginliğe neden olur. Burada, açık biçimde her iki konuşmacı açısından da kendi 'muhatabını kızdırma' eğilimi söz konusudur. Konu, Dağlık Karabağ sorunu, II. Karabağ Savaşı, vd. güncel gelişmelerden çok uzaktır. Tartışmanın büyük kısmı daha ziyade hararetili biçimde CHP eleştirisine kilitlenir ve ekranda ansızın "Büyük Savaş Kapıda mı?" soru cümlesi belirir. Nitekim yayının 41. dakikasında, Öztürk Yılmaz, "Arkadaşlar, Karabağ'la, Azerbaycan'la ilgili konuşalım" şeklinde bir ikazda bulunmak zorunda kalır. Moderatör Semiha Şahin ise "Konuşacağız, konuşacağız, zamanımız var" minvalinden bir karşılık verir ona. Ardından, moderatör Nedim Şener'den de bir tutum sergilemesini ister. Şahin, ara sıra konunun dağıldığını dile getirirse de, buna sebebiyet veren de bir anlamda yine kendisidir. Çünkü dağılan konuyu toparlamak için araya girmeyerek, konuşmacılara zaman zaman müdahale etmeyerek, ekrandaki reyting kokan "heyecanlı" anlara göz yumarak, yukarıda sözünü ettiğimiz ekonomi-politik yasayı doğrular. Nitekim YouTube üzerinden gelen yorumlardan birinde de, moderatörün reyting için çatışmayı körüklediği, hatta Hakan Bayrakçı'ya, ithamlara cevap vermesi için gizli bir el hareketi ile davet işareti bile yaptığı vurgulanır. Mehmet Metiner'in tartışmayı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Eski Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın söz konusu savaşa ilgili net bir açıklama yapmamasına binaen onu "Rum zihniyetli" olarak adlandırması, diğer uzmanların da bu tartışmaya katılması için açık bir fırsat sunmuş olur. Söz konusu benzetmenin, Schopenhauer'in formüle ettiği biçimiyle, "muhatabın önermesini, ondan yanlış bir çıkarımda bulunarak değersizleştirme" amacına hizmet ettiği söylenebilir (2021a: 103). Çünkü burada KKTC Eski Cumhurbaşkanı'nın 'Rum zihniyetli' olduğunun iddia edilmesi, 'Büyük Savaş Kapıda Mı?' tartışma başlığının önemini azaltma ve olası yanıtlarını değersizleştirme işlevi görür.

Hakan Bayrakçı da konuşma süresinin eşitsiz bir biçimde paylaşılması ve konuların dağılmasını eleştirir. Bayrakçı, kendi konuşmasında, retoriğin unsurlarından birisi olan hikâye anlatma metodunu kullanır ve konuşmasını mecazlar ve örneklerle pekiştirmeye çalışır. Bu ise ikna etme sanatının etkili bir uygulamasıdır. Nitekim eğer tartışma mecazı veya tasviri gerekli kılan bir fikir etrafında dönüyorsa, önerme için uygun bir mecaz veya örnekler seçilmesi gerekir (Schopenhauer, 2012a: 97). Ardından, Metin Özkan daha önceki program örneğinde değinildiği gibi, Abdullah Gül'ün Ermenistan ziyaretini, bu konuda kendisinin Devlet Bahçeli'nin tutumunu savunduğunu ve DP'nin Kuzey Kıbrıs ve Karabağ açıklamalarını dile getirir. Yayının 98. dakikasında, ekranda "Karabağ'da Büyük Savaş Kapıda mı?" başlığının da değiştirilmesi ile tartışmanın akışı Fransa-Türkiye çatışmaları, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un açıklamaları, HDP, Kobani Operasyonu gibi konulara evrilir. Toplam 3 saat 57 dakika 3 saniyelik yayının, belirlenen konu başlığıyla doğrudan ilgili 1 saat 38 dakika 36 saniyelik yekûnunun 1 saat 2 dakika 42 saniyelik kısmının çarpıtmalardan oluşması, çalışmanın iddialarını kanıtlar niteliktedir. Özellikle Mehmet Metiner'in, Karabağ'dan daha çok CHP ve hatta CHP'den de çok İYİ Parti'nin fikirlerine yakın olan Hakan Bayrakçı'nın bakış açısını tartışma konusu yapması, sürekli olarak ona sataşmalarının da altını çizmek gerekir. Çünkü

haddizatında ‘muhatapı kızdırmak’ da bir tartışma hilesi ve çarpıtma unsurudur. Moderatörün de reyting ve gösteri için bu sapmalara izin vermesi, sonunda tartışmanın Hun İmparatorluğu’nun dış siyasetine kadar gitmesine fırsat sunar (“CNN Türk Masası”, 03.10.2020).

Tablo 3: “CNN Türk Masası” Programının 3 Ekim 2020 Tarihli Yayınındaki Çarpıtma Unsurlarına Dair Detaylar

Çarpıtmanın Başlangıç ve Bitiş Süresi	Çarpıtmanın Gözlemlendiği Toplam Süre	Çarpıtmayı Yapan Konuşmacı veya Konuşmacılar
8:21 – 8:39	18 saniye	Mehmet Metiner
12:30 – 32:40	10 dakika 10 saniye	Mehmet Metiner, Semiha Şahin, Hakan Bayrakçı, Metin Özkan, Öztürk Yılmaz
33:14 – 1:13:09	29 dakika 55 saniye	Öztürk Yılmaz, Mehmet Metiner, Hakan Bayrakçı, Semiha Şahin, Metin Özkan, Nedim Şener
1:14:12 – 1:16:56	2 dakika 44 saniye	Metin Özkan
1:18:01 – 1:38:36	20 dakika 35 saniye	Metin Özkan, Mehmet Metiner, Öztürk Yılmaz, Hakan Bayrakçı, Nedim Şener, Semiha Şahin

D. “Tarafsız Bölge” Programı

CNN Türk TV’de yayımlanan “Tarafsız Bölge” isimli programın 19 Ekim 2020 tarihli “Ermenistan’ın Amacı ve Gizli Planı Ne? Ermenistan’a Kimler Silah Veriyor?” başlıklı yayınına İstanbul stüdyosundan Yeditepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın, *Star* gazetesi yazarı Sevil Nuriyeva, kamuoyu araştırmacısı Hakan Bayrakçı ile Ankara’dan emekli hava pilot korgeneral Dr. Erdoğan Karakuş, Bakü’den Tovuz Milletvekili Ganire Paşayeva ve Azerbaycanlı sanatçı Azerin konuk olarak katılmışlardır. Yayının 48. dakikasında, İYİ Parti İstanbul Milletvekili Ümit Özdağ’ın, aynı partinin İstanbul İl Başkanı Buğra Kavuncu’nun FETÖ’cü olduğu iddiası üzerine güncel konudan uzaklaşılır ve başka bir tartışma açılır. Önceki çözümleme birimlerinden de anımsanacağı üzere, burada da tartışma programının asıl konusu II. Karabağ Savaşı değildir. Yayın konu başlığının bu şekilde dağılmasının nedeni, olmadık yerlerde sansasyonel nitelikli siyasal retorik araya sokularak yayının izlenirlik oranının yükseltmeye çalışılmasıdır denebilir. Moderatör Ahmet Hakan, Özdağ’ın ithamları nedeniyle Kavuncu’ya cevap hakkı doğduğunu, tarafsızlık ve eşit söz hakkı adına izah etmek için araya girer. Ne ki, yayının genel akışı dikkate alındığında, moderatörün adil söz hakkı dağıtımını konusunda olumlu bir sınav verdiği söylenemez. Stüdyodaki kamuoyu araştırmacısı Hakan Bayrakçı’nın da kurduğu cümlelerle Ümit Özdağ-Buğra Kavuncu ihtilafının tartışılmasını destekleyerek, tümüyle tali nitelikli bir tartışmayı egemen kılmak suretiyle, politik retorik görünürlük kazanmasına cevaz verdiği söylenebilir. Konu başlığının tartışmacılar tarafından bu biçimde kasıtlı olarak değiştirilerek iç politik meselelere ve bu meselelerin bilinen taraflarına odaklanması,

aslında dolaylı olarak “kendisini dinleyenleri karşıtlarına karşı öfkeliendirecek şekilde konuşmak”la ilgilidir (Aristo, 2014: 23) ve bu da, ‘muhatabını kızdırmak’ biçiminde formüle edilen çarpıtma unsurudur. Nitekim bu taktik işe yarar ve sonunda adı geçen Kavuncu yayına telefonla bağlanma ihtiyacı duyar.

Yayının 79. dakikasında açılan söz konusu tali konu başlığı zorlukla kapatılırken, Bayrakçı’nın, İYİ Parti’den gelen resmi bir açıklamayı stüdyoda okumaya kalkışması üzerine, Ahmet Hakan, bu konuda yeniden bir tartışma açılmasını istemediğini belirtir. Ancak gelgelelim, stüdyonun kontrolünü sağlayamaz ve müdahalesi yalnızca cılız bir itirazdan öteye geçemez. Böylelikle İYİ Parti’nin tartışılmasına devam edilir. Akabinde, zorlukla II. Karabağ Savaşı konusuna geri dönüldüğünde, Ahmet Hakan’ın yabancı ülkelerin liderlerinin bu sorun hakkında sergiledikleri suskun tavırlarıyla ilgili sorusuna cevaben, Azerin’in Azerbaycanlı gençlerin konuyla ilgili sosyal medya tepkilerinden, enfomasyon savaşından, vb. gelişmelerden söz etmesi, moderatörün sansürüne uğrar. Kendisine sunucu tarafından asıl mevzuunun bu olmadığı hatırlatılır. Burada Azerin’in tavrı ‘rastlantısal olanı temel olarak alma’ arzusuna dayanır (Schopenhauer, 2012a: 157) ve bu, bariz bir çarpıtma eğilimidir.

İzleyen dakikalarda, tekrar söz alan Hakan Bayrakçı, uluslararası kültür ve sanat dünyasında Türk düşmanlığı üzerine konuşmaya başlar. Hollywood filmlerinin, Martin Luther, Jean-Jacques Rousseau, vd. ünlü düşünürlerin Türklerle ilgili olumsuz algı ve fikirlerinden dem vurur. Ancak bu söylev moderatörü pek memnun etmez ve tüm bilgilerin asıl konuyla ne ilgisi olduğu sorulur kendisine. Burada, Bıçakçı’nın başvurduğu çarpıtma unsuru “‘vitrine oynamak’ şeklinde izah edilebilir. Daha ilk cümlelerden itibaren Erdoğan Karakuş’un sözünü kesen Hakan, müdahalesine uygun bir bahane bulamadığı görülünce, çareyi sözü yeniden Karakuş’a vermekte bulur. Daha sonra Hakan Bayrakçı’nın, Victor Hugo’dan bir pasaj okumak istemesiyle, tartışma diyagonal biçimde yeniden açı değiştirir. Hugo’nun, “Türkler, Tanrı’nın öfkeli kılıcı, yakıp yıkan Şeytan’ın uşaklarıdır. Bir Türk’ü öldüren vicdan azabı duymamalıdır” ifadesini aktaran Bayrakçı, moderatörün şaşkın bakışlarıyla karşı karşıya kalır. Dahası, Hakan; “Doğru mu söylenenler acaba?” diye müteredit bir ruh hali içinde mırıldanır. Bıçakçı’nın iddialarını öne sürerken başvurduğu tarihsel örnekler dilsel çarpıtmanın ‘herhangi bir zaman ya da koşuldan söz etmeme’ unsuruna karşılık geldiği söylenebilir (Schopenhauer, 2012a: 157). Çünkü bazı düşünürlerin ağzından verdiği örneklerin tartışılan meselenin tarihsel gelişimiyle doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir ilgisi yoktur. Koşullar ve zaman dilimleri tamamen farklıdır. İkinci olarak, Bayrakçı’nın verdiği örneklerle ‘sonuçtan kanıt çıkarma’ yoluna gittiği görülür ki, bu da başka tartışma hilelerinden birisidir (Schopenhauer, 2012a: 157).

Benzer şekilde, Bayrakçı, Voltaire’e de benzer bir atıf yapmak isteyince, bu kez Mesut Hakkı Çaşın araya girip onu susturmaya çalışır. Yayının 93. dakikasında Ahmet Hakan, gazeteci Celal Eren Çelik’le telefon bağlantısı kurunca, konu başlığı yine değişir. Yaptığının, “stüdyoda bekleyen konuklara karşı da hiç etik bir davranış olmadığını” kabul eden, programda “zaten karma bir formatla ilerlediklerini” söyleyen moderatör, “bunun farkında olduğunu”, “ancak yayıncılığın doğası gereği bu tür canlı telefon bağlantılarının yapılması gerektiğini” dile getirerek seyircilerden özür diler. Böylesi

gelgitlerle dolu bir yayın akışı içinde, ortalama bir seyirci olarak asıl konuya odaklanabilmek oldukça zordur. Özellikle de dikkatin çok kıt bir değer olduğu yeni medya çağında. Özetle, yayın toplamda 2 saat 31 dakika 45 saniye sürmüştür, yayın esnasında türlü retorik hilelerle 7 kez ve toplam 38 dakika 21 saniyelik bir süre boyunca asıl konudan sapılmıştır. Moderatör, çarpıtmalara çok da mahal vermek istemiyormuş gibi görünmekle birlikte, denebilir ki, çoğunlukla bizzat kendisinin konukların tartışma konusuyla doğrudan bağlantılı sözlerini “konudan uzaklaştığı” gerekçesiyle yorumladığı bölümler vardır. Moderatörün bu şekilde konuşmanın içeriğine doğrudan müdahale etmesi de, kuşkusuz bir başka çarpıtma türü olarak değerlendirilebilir (“Tarafsız Bölge”, 19.10. 2020).

Tablo 4: “Tarafsız Bölge” Programının 19 Ekim 2020 Tarihli Yayınındaki Çarpıtma Unsurlarına Dair Detaylar

Çarpıtmının Başlangıç ve Bitiş Süresi	Çarpıtmının Gözlendiği Toplam Süre	Çarpıtmayı Yapan Konuşmacı veya Konuşmacılar
48:20 – 1:12:05	23 dakika 45 saniye	Ahmet Hakan, Hakan Bayrakçı
1:16:47 – 1:17:58	1 dakika 11 saniye	Azerin
1:22:07 – 1:25:32	3 dakika 25 saniye	Hakan Bayrakçı, Mesut Hakkı Caşın, Sevil Nuriyeva
1:25:34 – 1:26:04	30 saniye	Ahmet Hakan
1:31:36 – 1:32:45	1 dakika 9 saniye	Hakan Bayrakçı
1:32:49 – 1:33:20	31 saniye	Ahmet Hakan
1:33:43 – 1:41:33	7 dakika 50 saniye	Ahmet Hakan

VIII. Sonuç

Retoriğin, ister Homeros’tan tevarüs etmiş olan metinler ve Aristoteles’in klasik *Retorik* adlı eseri olsun, isterse medya metinlerinde başvurulan retorik çözümleme yöntemleri açısından sosyal teori içinde her dönemde güncelliğini koruduğu söylenebilir. Eski Çin ve Hint felsefesinden Antik Yunan’a, Sofistler’den Orta Çağ’a, Aydınlanma Dönemi’nden XXI. yüzyıla kadar retorik, zaman zaman form değiştirmiş, farklı yönlerden ele alınmış ve başka amaçlarla kullanılmış olsa da, etkileri ve işlevleri günümüze dek çok az değişime uğramıştır. Bu bağlamda, retorik, temelindeki ikna edici işlevini hiçbir zaman yitirmemiş, hakikate yahut inanılması mümkün olana hizmet edip etmemesine bakılmaksızın, daima içeriğinde bir inandırma, yönlendirme, etkileme ve bazen de saptırma işlevlerini barındırmıştır. Medya dünyasının -Douglas Kellner’ın *Medya Gösterisi* (2010) adlı kitabında izini sürdüğü biçimiyle, ‘medya gösterisi’nin- bir parçası olan tartışma programları da bunun en çarpıcı kanıtı niteliğindedir. Olgusal gerçeklikler, medya retoriğinde ve özel olarak da TV tartışma programlarında konu başlıkları, moderatörlerin tavırları, televizyon kuruluşlarının kendi yayın politikaları,

davet edilen konuşmacı ve tartışmacıların farklı bakış açıları ve ideolojik tutumları içinde genellikle kırılmaya uğrar. Böylece, TV tartışma programları her açıdan toplumsal gerçekliğin gösterisine sahne olur.

Çalışmada incelenen 4 tartışma programı örneği kapsamında; toplam yayın süreleri, güncel soruna ayırdıkları zaman, çarpıtma unsurunun kaç kez ve ne kadar süre boyunca görüldüğüne ve özellikle hangi zaman aralıklarında kaydedildiğine dair nicel anlamda toplam 14 çözümleme kategorisi üzerinden içerik analizi yapılmıştır. Detaylar ve çarpıtmanın failleri, her yayın çözümlemesinin sonunda tablolarda gösterilmiştir. 4 yayın dikkate alındığında, en az çarpıtma süresinin 23 dakika 56 saniye; en fazla çarpıtma süresinin ise, 1 saat 2 dakika 42 saniye olduğu tespit edilmiştir. Çarpıtmaların en az olduğu program örneği Eren Eğilmez'in moderatörlüğündeki *Gerçek Fikri Ne?*; en fazla çarpıtmaya rastlanan program ise, Semiha Şahin'in moderatörlüğünde yayımlanan *CNN Türk Masası*'dir. Çalışmada, gerek uzmanların genel konuşmaları, gerekse çarpıtma unsuru barındıran söylemlerine ilişkin retorik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çözümleme sonucunda tespit edilen genel bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Moderatörler. Tartışma programlarının esas yüzü olan moderatörler, yönetimini üstlendikleri programların yayın politikasını temsil etmekte, aynı zamanda bütün yayın sürecini belirleyebilmektedirler. Çözümlemelerde tespit edilen toplam çarpıtma sürelerinde moderatörlerin tavırları, yorumları, tutumları, araya girip söz kesmeleri, konu başlığı açma, değiştirme ve kapatma, konuklara söz hakkı dağıtımı gibi unsurlar çok önemlidir. Bu anlamda, en fazla çarpıtmanın gözlemlendiği *CNN Türk Masası* programının moderatörlüğünü üstlenen Semiha Şahin'in -program bölümlerine gelen izleyici yorumlarından hareketle söylenirse- reyting odaklı yayıncılığa öncelik verdiği ve kasten konuyu sansasyonel yönde değiştirdiği görülmüştür. Diğer program moderatörleri olan Kübra Par, Eren Eğilmez ve Ahmet Hakan'ın yönettikleri yayınlarda da birçok çarpıtma unsuru kaydedilmiş olmakla birlikte, buradaki çarpıtma nedenlerinin moderatörden çok uzman konuşmacılardan kaynaklandığı söylenebilir. Elbette, her üçünün de söz konusu çarpıtma hamlelerini bireysel nedenlerin yanı sıra, görev yaptıkları TV kanallarının yayın politikaları doğrultusunda gerçekleştikleri de aşikârdır.

Uzmanlar. Program davetlisi olan aydın, kanaat önderi veya uzmanların, televizyonun etki gücüne göre hesaplanmış kişiler olarak seçildiklerine şüphe yoktur. Çalışmada çözümlenen yayın örneklerinin birçoğunda, hep aynı kişilerin uzman olarak yayına davet edilmesi ve çoğunlukla karşıt görüşlü ve gerginlik/taşkınlık çıkarmaya – dolayısıyla yayını eğlenceli kılıp izletmeye- yatkın uzmanların karşı karşıya getirilmesi de reytinge göre düşünülmüş bir diğer mizansendir.

Özetle medya, her ne kadar olgusal gerçekliğe bağlı kaldığını, gerçekleri gün yüzüne çıkarmaya ve kamuoyuna takdim etmeye çalıştığını iddia etse de, genel olarak liberal çoğulcu medya düzeninin ve özel olarak da televizyonun işleyiş yapısı büyük ölçüde reklam gelirleri ve izleyici oranları gibi kantitatif verilerin ışığında şekillenmektedir. Televizyon tartışma programları gibi editöryal nitelikli (bilgilendirici) yayın içerikleri de bu kuraldan muaf değildir. İzleyiciyi heyecanlandırmak, oyalayıp eğlendirmek, ekrana kilitlemek ve çoğunlukla başka türden bilgilendirme yollarını manipüle etmek gibi işlevlere sahiptir. İdeal olarak ise, medya kuruluşlarının kamunun gelişmeler hakkında doğru

bilgilenme hakkını ve genel kamu yararını gözetmek gibi toplumsal yükümlülükleri vardır. Bu sebepten, olgusal gerçekliği olmadık bir biçime çarpıtarak bilinçleri yönlendirmek ve kamuoyunu yanıltmaya çalışmak telafisi imkânsız birçok etik ihlal alanı oluşturur. Oysa temel mantığı, ilkesi ve asıl varlık nedeni doğruyu söylemek olan yayın kuruluşları ve özelde televizyon gazetecileri, söz konusu çarpıtmaları en aza indirecek şekilde davranıp her tür manipülasyon ve yanıltıcı söz edimiyle mücadele etmeli, özgül grup çıkarlarına değil, toplumsal dünyanın nesnel gerçekliğine bağlı kalmayı yerleşik bir norm haline getirmek zorundadırlar.

Kaynaklar

- Aristoteles (2014). *Retorik*. (Çev.: Mehmet H. Doğan). Yapı Kredi Yayınları.
- Azerbaycan-Ermenistan Gerilimi: Türk Ordusu İçin Yeni Bir Cephe Mi? (28.09.2020). www.youtube.com.
- Berens, E. M. (2009). The myths and legends of Ancient Greece and Rome. MetaLibri. 23.09.2021 tarihinde https://www.ibiblio.org/ml/libri/b/BerensEM_MythsLegends_p.pdf adresinden edinilmiştir.
- Berger, A. A. (1998). *Media research techniques*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Bıçakçı, A. B. (2012). “İkna Edici İletişim ve Retorik Analiz.” Ö. Güllüoğlu (Ed.), *İletişim Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri. Yazılı Metin Çözümlemeleri* (ss.334-361) içinde. Ütopya Yayınevi.
- Coşkun, A. (2014). *İbn Sina Felsefesinde Retorik*. Litera Yayıncılık.
- Çarpıtma. (30.08.2021). <https://sozluk.gov.tr>.
- Dağlık Karabağ'a 300 Suriyeli Cihatçı Gitti Mi? Büyük Savaş Kapıda Mi? (03.10.2020). www.youtube.com.tr.
- Duman, M. A. (2015). *Platon'un Retorik Anlayışı*. Litera Yayıncılık.
- Dürüşken, Ç. (2001). *Antik Çağ'da Doğan Bir Eğitim Sistemi: Rhetorica. Roma'da Rhetorica Eğitimi*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Emekli Büyükelçi ve CHP Genel Başkan Yardımcısı Çeviköz: Türkiye'den Azerbaycan'a Silah Yardımı Yapıldığı İfade Ediliyor. (28.09.2020). <https://tr.sputniknews.com>.
- Ermenistan Geri Adım Atacak Mi? (02.10.2020). <https://tv.haberturk.com>.
- Ermenistan Gül'ü Bekliyor. (10.09.2020). www.cumhuriyet.com.tr.
- Ermenistan'ın Amacı ve Gizli Planı Ne? Ermenistan'a Kimler Silah Veriyor? (19.10.2020). www.youtube.com.
- Ertuna, C. (2018). “Türkiye’de Televizyonlarda Kanaat Üretimi: Haber Kanallarındaki Tartışma Programları ve Kanaat Teknisyenleri.” *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 29, 57-82.

- Gökçe, G. (1997). *Televizyon Program Yapımcılığı ve Yönetmenliği*. Der Yayınları.
- Gürer, M. (2014). *Tartışma Kültürü ve Tartışma Programları*. Volga Yayıncılık.
- Kaya, A. R. (2016). *İktidar Yumağı: Medya, Sermaye, Devlet*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Köse, H. (2004). *Bourdieu Medyaya Karşı*. Papirüs Yayınları.
- Kellner, D. (2010). *Medya Gösterisi*. (Çev.: Zeynep S. Doğruer). Açılım Kitap.
- Leach, J. (2000). "Rhetorical analysis." *Qualitative researching with text, image and sound* içinde (ss. 207-226). Editions Sage Publications.
- Məmmədli, Z. (2012). *TV Proqramlarının Hazırlanması*. Bakı: ATƏT Bakı Ofisi.
- Moran, Y. (1992). *Eşanlı Sözcükler ve Karşıt Anlamları Sözlüğü*. Spatyom Yayınları.
- Murphy, J. J. & Katula, A. R. (2003). *A synoptic history of classical rhetoric*. Lawrence Erlbaum Associates, Incorporated.
- Mutlu, E. (1995). *Televizyonda Program Yapımı*. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Dezenformasyon Nedir? Sosyal Medya, Savaş Meydanı Oldu*. (17.07.2020). <https://journo.com.tr>.
- Sever, N. S. (2015). "Retorik Analiz ve Reklamlarda Kullanımı." B. Yıldırım (Ed.), *İletişim Araştırmalarında Yöntemler* (ss. 321-337) içinde. Literatürk Academia.
- Schopenhauer, A. (2012a). *Tartışma Sanatının İncelikleri*. (Çev.: A. Aydoğan). Say Yayınları
- Schopenhauer, A. (2012b). *Eristik Diyalektik (Haklı Çıkma Sanatı)*. (Çev.: Ü. Hıncal). Sel Yayınları.
- Tepebaşılı, F. (2016). *Retorik. Konuşma Sanatı- Söz Bilimi*. Çizgi Kitabevi.
- Yeniçağ Gazetesi Herkesin Unuttuğu Abdullah Gül, Ahmet Davutoğlu Detayını Hatırlattı*. (30.09.2020). www.yenicaggazetesi.com.tr.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KASAP, M. AKMEŞE, H. (2021). Bir Paydaş Olarak Turizm İşletmesi Çalışanlarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılarının İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 153-168.

Bir Paydaş Olarak Turizm İşletmesi Çalışanlarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılarının İncelenmesi

Mehmet KASAP (*)

Halil AKMEŞE (**)

Öz: Bu araştırma kurumsal olan konaklama, yiyecek-içecek ve seyahat işletmelerinde çalışanların çalıştıkları işletmelerin bir paydaşı olarak kurumsal sosyal sorumluluk algılarını değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Tanımlayıcı ve kesitsel nitelikte olan bu araştırma Ocak 2021 ile Nisan 2021 tarihleri arasında 152 turizm işletmesi çalışanı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada katılımcıların sosyal sorumluluk algılarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar çalıştıkları işletmede kültürel ve sosyal sorumluluk faaliyetlerinin yetersiz olduğunu ayrıca işletmenin iş görenler için yetersiz sosyal faaliyet yaptığını ifade etmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun KSS kavramı hakkında bilgisinin olmadığı, aylık gelir arttıkça özellikle iş gören faktörü başta olmak üzere KSS algısının arttığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda bu işletmelerin paydaş temelli kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini arttırmaları ve çalışanlarına da bu hususta eğitim ve bilgiler vermeleri gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, paydaş, kurumsal sosyal sorumluluk, çalışan.

Investigation of Corporate Social Responsibility Perceptions of Tourism Business Employees As a Stakeholder

Abstract: This research was carried out in order to evaluate the perceptions of corporate social responsibility as a stakeholder of the enterprises in which they work in institutional accommodation, food and beverage and travel enterprises. This descriptive and cross-sectional study was conducted with 152 business employees between January 2021 and April 2021. The online survey method was used in the research. In the study, it was determined that the social responsibility perceptions of the participants were moderate. Participants stated that cultural and social responsibility activities are insufficient in the enterprise they work in and that the enterprise does insufficient social activities for the employees. It has been determined that the majority of the participants do not have knowledge about the concept of CSR, and as the monthly income increases, the perception of CSR increases, especially the employee factor. In this direction, it has been concluded that these enterprises should increase their stakeholder-based corporate social responsibility activities and provide training and information to their employees in this regard.

Keywords: Tourism, stakeholder, corporate social responsibility, employee.

*)Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı (e-posta: m.kasap8461@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-9112-0101>

**) Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Fakültesi (e-posta: halilakmese@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-4694-2215>

Makale Geliş Tarihi: 07.06.2021
Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021
*DOI:*10.53487/ataunisosbil.948820

I. Giriş

Küreselleşen dünya ile birlikte günümüzde işletmelerden sadece müşterilerinin ihtiyaç ve isteklerini karşılaması değil; etkileşimde bulunduğu çevreye, toplumsal ve sosyal konulara duyarlılık göstermesi de beklenmektedir (Akkoyunlu ve Kalyoncuoğlu, 2014: 125; Akbaş-Tuna, Özkara ve Taş, 2019: 265). İşletmelerin toplumsal, sosyal ve çevresel konulara önem vermesi ise kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ile mümkün olmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk işletmelerin topluma faydalı, toplumun değerleri ve hedefleri doğrultusunda sosyal sorumluluk faaliyetleri konusunda yükümlü olmaları şeklinde açıklanmaktadır (Kakabadse, Rozuel ve Lee-Davies, 2005: 278). KSS; modern yönetim anlayışının önemli bir parçasıdır ve iş ahlakı, iş etiği, adaletin sağlanması, kurum içinde ve kurumlar arasındaki ahlaki davranışlar ile ilgilenmektedir (Güven, 2016: 140; Önder ve Kaya, 2018: 156). Günümüzde işletmelere kurumsal sosyal sorumluluk çerçevesinde hizmet vermeleri önerilmektedir (Baniya, Thapa ve Kim, 2019: 2771; Akbaş-Tuna, Özkara ve Taş, 2019: 265). Zira günümüzde; kurumsal sosyal sorumluluğu etkili kullanabilen işletmeler nispi olarak ekonomik yönden daha düşük risk taşımakta, yatırımcıların ilgisini çekmekte ve güven ortamı yaratmaktadır (Becan, 2011: 22).

İşletmeler kurumsal sosyal sorumluluk çerçevesindeki uygulama ve faaliyetleri yaparken paydaşlara ihtiyaç duymaktadır. Bir işletmenin paydaşlarını “hissedarlar”, “yatırımcılar”, “tedarikçiler”, “iş görenler”, “müşteriler”, “rakipler”, “toplum” ve “devlet kurumları” oluşturmaktadır. İşletmeler ve paydaşlar arasında çift yönlü bir ilişki bulunmakta ve sürekli iletişim sağlanarak etkileşim oluşmaktadır (Akbaş-Tuna, Özkara ve Taş, 2019: 265).

İşletmelerin yenilikçi ve farklı olma yollarından biri olan KSS çok sayıda sektörde ele alınmaya başlamıştır. Çünkü işletmeler sadece kâr etme amacı güttüklerinde bazı şeylerin yolunda gitmediğini deneyimlemiş ve gelişmenin KSS ile mümkün olacağını görmüşlerdir (Becan, 2011: 18). Turizm sektörü de rekabetin oldukça sert yaşandığı, yenilikleri takip etmeyi gerektiren, emek-yoğun ve dinamik bir meslek grubu olmasından dolayı paydaş temelli kurumsal sosyal sorumluluğa ihtiyaç duyan sektörlerden biridir. Ayrıca turizm sektörü; doğa tahribatı, çevre kirliliği ve iklim değişiklikleri gibi birçok sorunla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla bu sorunlar da, turizm işletmelerini sosyal sorumluluğa iten nedenler arasındadır (Avcı ve Akdemir, 2014: 126).

Turizm, söktörü insan temelli bir hizmet sunmaktadır. Çalışanlar, turizm sektörünün en önemli hizmet ögesini oluşturmaktadır. Çalışanların memnuniyetsizliği hizmet kalitesini doğrudan etkileyebilmektedir. Dolayısıyla çalışanların motivasyonunun ve iş doyumunun işletmeler tarafından yüksek tutulması gerekmektedir (Avcı ve Akdemir, 2014: 127). Paydaş temelli kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında işletmeler; personellerinin sağlığını ve iş güvenliğini sağlamalı, liyakat ilkelerini uygulamalı, özel yaşamlarına saygı göstermeli ve iş hayatından memnuniyet sağlamları için gerekli

önlemleri almalıdır (Brunton, Eweje ve Taskin, 2015: 5). Turizm sektöründe kurumsal sosyal sorumluluğu inceleyen çalışmalara bakıldığında; kurumsal sosyal sorumluluğun müşteri memnuniyetinde olumlu etkisinin olduğunu (Kim, Kang ve Mattila, 2012: 44), turizm işletmelerinin kârlılığını artırdığını (Tsai, Tsang ve Cheng, 2012: 1145) belirten çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca kurumsal sosyal sorumluluk çerçevesinde etik davranımların iş doyumunu olumlu yönde etkilediği (Lee vd. 2012: 754), işte kalma niyetini artırdığı (Çalışkan ve Ünüsan, 2011: 164-165) tespit edilmiştir.

Başarılı bir biçimde kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarını yerine getiren turizm işletmelerinde, hem personelin hem de müşterilerin memnuniyeti sağlanacak, işletmelerin imajı, kurumsal itibarı ve işletme faaliyetlerinin sürdürülebilirliği artacaktır (Paskova ve Zelenka, 2019: 534; Jogdand, Sawant ve Ragde: 596; Su ve Swanson, 2017: 309; Çalışkan ve Ünüsan, 2011: 155; Henderson, 2007: 231; Tsai, Tsang ve Cheng, 2012: 1144). Kurumsal sosyal sorumluluk çerçevesinde hizmet anlayışına sahip ve turizm sektörünün öncü işletmelerinden olan ve sürdürülebilirliği sağlamayı başaran Hilton, Starwood, Choice Hotels, Starbucks ve McDonald's örnek gösterilebilir (Kang, Lee ve Huh, 2010: 72).

Turizm literatürüne bakıldığında çalışmalarda kurumsal sosyal sorumluluk kavramının incelendiği (Yorulmazer ve Doğan, 2017; Sağır ve Türkeli, 2015; Gül-Özdoğan ve Çolakoğlu, 2018; Boğan, Ulama ve Sarıışık, 2016) ancak paydaş temelli kurumsal sosyal sorumluluğun yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Oysaki turizm emek yoğun bir sektör olduğu için işletmelerin bir paydaşı olan çalışanların da KSS algılarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bilgiler ışığında araştırmanın amacı; günümüzde turizm işletmeleri için bir gereklilik olan kurumsal sosyal sorumluluk kavramının, işletmelerin en önemli paydaşlarından olan işletme çalışanları tarafından ne derecede algılandığının tespitini yapmaktır. Bu doğrultuda, Karadeniz Bölgesinin önemli turizm şehirlerinden biri olan Trabzon ilindeki turizm işletmelerinde çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algıları incelenmiş ve önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca çalışmada paydaş temelli kurumsal sosyal sorumluluk kavramının turizm literatüründeki yerini vurgulamak ve bu konuda farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

II. Literatür Taraması

A. Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) ve Paydaş Teorisi

Akademik olarak kabul edilen ilk KSS tanımı, 1953 yılında Howard Bowen'ın "İş adamlarının Sosyal Sorumlulukları" (Social Responsibilities of the Businessman) kitabında yapılmıştır (Nikolova ve Arsić, 2017: 26). Bu tanımda, iş adamlarının topluma faydalı olan, toplumun değerleri ve hedefleri doğrultusunda sosyal sorumluluk faaliyetleri konusunda yükümlü oldukları belirtilmektedir. İlk tanımın Bowen tarafından yapılmasının ardından ise bu kavram ile ilgili birçok bilim insanı farklı tanımlar ileri sürmüştür. Örneğin, Friedman 1962'de KSS'yi "İşletmelerin tek bir sosyal sorumluluğu ve bu sorumluluğun da aldatma veya dolandırıcılık olmadan, serbest ve açık bir rekabete dayalı şekilde kurallar dâhilinde maddi kaynakları kullanarak kârı arttırmak için yapılan faaliyet olduğu" şeklinde tanımlamaktadır. Baker (2003)'a göre KSS, şirketlerin iş süreçlerini nasıl yönettiğiyle ilgilidir (Kakabadse, Rozuel ve Lee-Davies, 2005: 281). KSS'de amaç, işletmelerin yalnızca kendi çıkarlarını gözetmekten ziyade toplumun

çıklarına da hizmet etmek, sosyal problemleri çözmek, temiz bir çevre yaratmak, sosyal hareketlere gönüllü şekilde katılmak, sosyal hareketleri destekleyen bir imaj yaratmaktır (İsmail, 2009:199, Becan, 2011: 18; Taghian, D'Souza ve Polonsky, 2015: 341).

KSS, işyeri ve işçi sorunları, iş sağlığı ve güvenliği, insan hakları, tüketici sorunları ve çevre problemleri gibi sorunlar ile ilgilenmektedir (Aktan, 2007: 7). Ayrıca KSS'ye göre işletmelerin eğitim ve kültürel alanda da sorumlulukları bulunmaktadır (Becan, 2011: 22). KSS'nin kurumsal itibarı etkilediği ve bunun sonucunda da iş performansını arttırdığı belirtilmektedir (Miles ve Munilla, 2004: 2; Zink, 2005: 1042). Eğer işletmeler tarafından sosyal sorumluluk üstlenilmezse, toplum ve çevrede işletmelerin sürekli kapitalist hırslarının tehlikeli sonuçları görülebilmektedir (Dennis, 2015: 176).

Turizm işletmelerinin paydaşları arasında; çalışanlar, turistler ve tedarik zinciri, hissedarlar, yatırımcılar, yerel topluluklar, hükümet yetkilileri, STK'lar ve medya yer almaktadır (Usta ve Pınar, 2009: 10). Kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında, müşterilerin istediği; güvenli ve kaliteli bir hizmet almaktır. İşletmelerin isteği; ödemelerini zamanında yapan, güvenilir müşteri ile çalışmaktır. Yerel halkın isteği; kurumun sosyal sorumluluğunun bulunmasıdır. Çalışanların isteği ise; adil, güvenilir çalışma ortamı ve değer görmektir.

B. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Turizm

Günümüzde KSS, işletmelerin stratejilerini gerçekleştirmek ve uygulamak için ortak oldukları çok paydaşlı bir yaklaşım olarak görülmektedir. Turizm sektöründe paydaş temelli KSS; turizm işletmelerinin sosyal ve çevresel duyarlılıklarına, kendi iş misyonlarına, stratejilerine, operasyonlarına ve paydaşlarıyla etkileşimlerine entegre ettiği yönlendirici bir iş politikası olarak tanımlanabilmektedir (Sağır ve Türkeri, 2015: 292). Turizm şirketlerinin stratejilerinde KSS kavramı, merkezi bir parça haline gelmiştir (Lund-Durlacher, 2015: 59). Çevrenin korunması, çalışanlar için adil çalışma koşulları ve yerel toplulukların refahına katkıda bulunmak, uluslararası turizm şirketlerinin stratejilerindeki kilit konulardır.

Turizmde KSS'nin amaçları;

- Personel için sosyal koşulların geliştirilmesi ve iyileştirilmesi (eğitim ve mesleki gelişim, çalışanlara sosyal paketler, motivasyon, iş ve eğlence için uygun koşullar vb.)
- Çalışanların sağlığı ve güvenliği, turistlerin güvenliği (güvenli işyerleri, personel sağlık bakımı, turizm hizmetlerinin tüketicilere sunulması, dinlenme yerleri, kullanılmayan turlar için tazminat, vb.)
- Yerel destinasyonların geliştirilmesi (kültürel ve tarihi nesnelere, eğitim ve spor tesisleri, hayır kurumu vb.)
- Çevre koruma ve sürdürülebilirlik (ekonomik ve dikkatli kullanım doğal kaynaklar, kirliliğin önlenmesi, etkin çevre yönetimi vb.) (Blinova vd., 2018: 638-639).

Turizm sektörü açısından bu amaçlar oldukça önem taşımaktadır. Son zamanlarda turizm sektöründe meydana gelen olumsuzluklar, destinasyonların ve doğal çevrenin yaşadığı tahribatlar ve turizm alanında bilinç düzeylerindeki artış ile bu sektörün de KSS'ye yöneldiği gözlenmektedir (Su ve Swanson, 2017: 308; Çakmak ve Aktan, 2018: 176). Turizm endüstrisinin varlığını sürdürebilmesi, değişimlere ve yeniliklere ayak uydurabilmesi için kâr etmek amaçlanmaktadır. Fakat yalnızca kâr etmeyi amaçlayan işletmelerin başarısız olma ihtimali yüksektir. Dolayısıyla turizm işletmelerinin, topluma hizmet etmeyi hedefleyerek girişimler yapması uzun ömürlü olmalarını sağlayacaktır (Türker ve Uçar, 2013: 156).

Turizm pazarının olumsuz etkilerinin tanınması ve bu etkilere katkılardan dolayı sorumluluk kabulü, turizm sosyal sorumluluğunun uygulama sürecinin arkasındaki itici güçleri temsil etmektedir. Bu itici güçler, hem talep tarafında hem de arz tarafında baskılara neden olmaktadır. Bu doğrultuda ziyaretçiler, yerel nüfusun yaşam kalitesini ve çevresini olumsuz etkilemeyen turizm ürünleri istemeye başlar. Aynı zamanda bazı tedarikçiler, yaşam kalitesini bozmayan malzemeler ve insan kaynakları seçmeye başlar. Bu baskılar, hem önleyici hem de tazminat tedbirlerinin uygulanması nedeniyle turizm pazarında değişikliklere neden olmaktadır. Turizm ürünleri daha sorumlu bir şekilde üretilir, dağıtılır ve işlenir. Bu da turizm sektörü için kurumsal sosyal sorumluluğu kaçınılmaz kılmaktadır (Paskova ve Zelenka, 2019: 541).

III. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma tanımlayıcı ve kesitsel tipte planlanmış bir araştırma makalesidir. Bu doğrultuda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır;

Araştırma soruları;

- Turizm işletmesi çalışanlarının toplam KSS algı düzeyi nedir?
- Turizm işletmesi çalışanlarının müşteriler, hissedarlar, iş görenler, toplum, yasa ve etik alt boyutlarındaki algı düzeyi nedir?
- Turizm işletmesi çalışanlarının sosyo-demografik özelliklerine göre KSS algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık var mıdır?

Araştırma için öncelikle Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan 19/02/2021 tarih ve 2021/100 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Araştırma Helsinki Bildirgesi'ne uygun olarak Ocak 2021 - Nisan 2021 tarihleri arasında Trabzon şehrinde yer alan ve kurumsal olan 5 konaklama işletmesi, 15 yiyecek-içecek işletmesi ve 6 seyahat işletmesinde çevrimiçi anket yöntemiyle yapılmıştır. Araştırmaya katılma kriterleri arasında bulunduğu işletmede en az 1 yıldır çalışıyor olma, akıllı cep telefonuna sahip olma (anketlerin linki telefonlara atılmıştır), çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etme yer almaktadır. Bu doğrultuda toplam 152 kişiye ulaşılmıştır. Çalışma sonrası örneklemimizin yeterliliğini değerlendirmek için posterior güç analizi G. Power-3.1.9.2 programı kullanılarak yapılmış ve %95 güven (1- α), %95 test gücü (1- β) aralığında araştırmanın gücü %71 olarak belirlenmiştir.

Araştırmada kullanılan anket iki kısımdan oluşmakta olup, birinci kısımda işletme çalışanlarına ait demografik bilgiler (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalışılan işletme türü)

yer alırken; ikinci kısımda ise “Paydaş Temelli Sosyal Sorumluluk Ölçeği” yer almaktadır. Ölçek 2013 yılında Perez ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş (Stakeholder-Based Corporate Social Responsibility) Akbaş-Tuna vd. (2019) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 22 maddeden oluşan ölçeğin; müşteriler, hissedarlar, iş görenler, toplum, yasa ve etik alt boyutları bulunmaktadır. Ölçek 5’li likert tipinde olup 1= hiç katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= orta düzeyde katılıyorum, 4= katılıyorum ve 5= tamamen katılıyorum şeklinde numaralandırılmaktadır. Ölçeğin Cronbach’s alfa değerleri müşteriler; 0.84, hissedarlar; 0.79, iş görenler; 0.86, toplum; 0.88 ve yasal ve etik alt boyutu; 0.78 ve tüm ölçek için 0.92 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise müşteriler; 0.82, hissedarlar; 0.79, iş görenler; 0.92, toplum; 0.90 ve yasal ve etik alt boyutu 0.74 ve tüm ölçek için 0.90 olarak tespit edilmiştir.

Verilerin değerlendirmesinde ilk olarak Kolmogorov Smirnov testi yapılmış ve verilerin normal dağılıma uygun olduğu belirlenmiştir ($p>0.05$). Bu doğrultuda, bağımsız iki grup karşılaştırmalarında “Bağımsız Örneklem T Testi” ve bağımsız üç grup karşılaştırmalarında “ANOVA” testi kullanılmıştır. Anlamli farklılığın tespiti için $p<0.05$ kriteri dikkate alınmıştır. Çıkan anlamli farklılıkların etkisini belirlemek üzere en yaygın kullanılan etki büyüklüğü istatistiği olarak eta kare (η^2) kullanılmıştır. Eta kare için $\eta^2<0.06$ küçük, $\eta^2=0.06-0.14$ orta ve $\eta^2>0.14$ ise büyük etki şeklinde ifade edilmektedir (Pallant, 2017: 269). Ayrıca araştırma bulgularında korelasyona (pearson) da yer verilmiştir.

IV. Bulgular

Tablo 1’de katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımı yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı

Özellikler	n	%
Cinsiyet		
Kadın	56	36.8
Erkek	96	63.2
Medeni Durum		
Evli	84	55.2
Bekâr	68	44.8
Eğitim Durumu		
Lise ve altı	68	44.8
Önlisans ve lisans	84	55.2
Aylık Gelir		
3000 tl ve altı	96	63.1
3001-5000	40	26.3
5001 ve üzeri	16	10.6
Yaş Aralığı		
18-24	24	15.8
25-34	62	40.8
35-44	44	29.0
45 ve üzeri	22	14.4

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı Devamı

İşletme Türü		
Konaklama İşletmeleri	52	34.2
Yiyecek İçecek İşletmeleri	82	54.0
Seyahat Acentesi	18	11.8
KSS Hakkında Bilgi Durumu		
Evet	55	36.2
Hayır	97	63.8
Toplam	152	100.0

Tablo 1'e göre; çalışmaya katılanların; çoğunluğunun erkek, evli, önlisans veya lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların gelir durumları incelendiğinde katılımcıların çoğu 3000 tl ve altında aylık geliri olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun KSS hakkında bilgi sahibi olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 2'de katılımcıların KKS ölçeğine ilişkin algılarının ortalama ($\bar{x}$) ve standart sapma değerlerinin dağılımı yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların KKS Ölçeğine İlişkin Algılarının Ortalama ve Standart Sapma Değerlerinin Dağılımı

Müşteriler		
	$\bar{x}$	SS
1. Çalıştığım kurum müşteri şikâyetlerini gidermeye yönelik prosedürler oluşturur.	3.22	0.78
2. Çalıştığım kurum müşterilerine dürüst davranır.	3.22	0.74
3. Çalıştığım kurum müşterilerine ürünleri ile ilgili tam bilgi veren çalışanlara sahiptir.	3.34	0.76
4. Çalıştığım kurum müşterilerinin tatminini ürünlerinin pazarlamasını geliştirmek için bir gösterge olarak kullanır.	3.15	0.71
5. Çalıştığım kurum müşterilerinin ihtiyaçlarını anlamak için çaba gösterir.	3.23	0.69
Toplam	3.16	0.61
Hissedarlar		
6. Çalıştığım kurum karını arttırmak için uğraşır.	3.47	0.66
7. Çalıştığım kurum maliyetleri üzerinde kesin olarak kontrol sağlar.	3.17	0.73
8. Çalıştığım kurum ayakta kalmak ve uzun dönemde başarı elde etmeyi garantilemek için uğraşır.	3.18	0.74
Toplam	3.24	0.58

Tablo 2. Katılımcıların KKS Ölçeğine İlişkin Algılarının Ortalama ve Standart Sapma Değerlerinin Dağılımı Devamı

İş Görenler		
9. Çalıştığım kurum çalışanlarına adil ücret öder.	3.11	0.72
10. Çalıştığım kurum işyerinde çalışanlarına güvenli bir iş ortamı sunar.	3.07	0.73
11. Çalıştığım kurum çalışanlarına herhangi bir ayrımcılık veya istismar olmayacak biçimde tarafsız davranır.	3.00	0.72
12. Çalıştığım kurum çalışanlarına eğitim ve kariyer imkânı sunar.	3.13	0.73
13. Çalıştığım kurum çalışanlarına hoş bir çalışma ortamı sunar.	3.06	0.69
Toplam	3.06	0.61
Toplum		
14. Çalıştığım kurum sosyal sorunların çözülmesine yardım eder.	3.11	0.68
15. Çalıştığım kurum bütçesinin bir kısmını toplumdaki en dezavantajlı grupların durumlarını iyileştirmek amacıyla bağış ve sosyal projeler için kullanır.	2.79	0.79
16. Çalıştığım kurum kültürel ve sosyal etkinliklere maddi katkılar sağlar.	2.80	0.77
17. Çalıştığım kurum toplumda ekonomik yararlar üretmenin ötesinde bir rol oynar.	3.02	0.75
18. Çalıştığım kurum toplumun genel refahını geliştirmeye ilgi duyar.	3.07	0.68
19. Çalıştığım kurum doğaya saygı gösterilmesine ve korumaya ilgi duyar.	3.04	0.70
Toplam	2.95	0.61
Yasa ve Etik		
20. Çalıştığım kurum yasalarla belirlenen kural ve düzenlemelere daima riayet eder.	3.57	0.62
21. Çalıştığım kurum ortaklar, tedarikçiler ve ilgili tüm taraflara dair zorunlulukların yerine getirilmesi konusuna ilgi duyar.	2.95	0.68
22. Çalıştığım kurum kendini iyi kurgulanmış etik ilkelere adanmıştır.	3.01	0.66
Toplam	3.16	0.52
Genel KSS Algısı	3.10	0.55

Tablo 2'ye göre; katılımcıların KSS algıları alt boyut ortalamalarının yüksekten düşüğe doğru sırasıyla; “hissedarlar”, “müşteriler”, “yasa ve etik”, “iş görenler” ve “toplum” şeklinde olduğu görülmektedir. Tüm alt boyut puan ortalamalarının ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.

Katılımcıların en yüksek KSS algısı, 3.57 ± 0.62 ortalama ile “çalıştığım kurum yasalarla belirlenen kural ve düzenlemelere daima riayet eder” maddesi iken, en düşük KSS algısı 2.79 ± 0.79 ve 2.80 ± 0.77 ortalamaları ile “çalıştığım kurum bütçesinin bir

kısmını toplumdaki en dezavantajlı grupların durumlarını iyileştirmek amacıyla bağış ve sosyal projeler için kullanır” maddesi ile “ çalıştığım kurum kültürel ve sosyal etkinliklere maddi katkılar sağlar” maddesidir (Tablo 2).

Tablo 3’de katılımcıların cinsiyet ve KSS hakkında bilgi durumları ile KSS algılarının karşılaştırılması yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyet ve KSS Hakkında Bilgi Durumları ile KSS Algılarının Karşılaştırılması

Özellikler	Müşteriler		Hissedarlar		İş Görenler		Toplum		Yasalar ve Etik		KSS	
	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS
Cinsiyet												
Kadın	3.1	0.6	3.1	0.6	3.0	0.6	2.9	0.6	3.1	0.4	3.0	0.5
Erkek	3.2	0.6	3.3	0.5	3.1	0.5	3.0	0.6	3.2	0.5	3.1	0.5
t;	-1.175;		-1.767;		-1.043;		-1.024;		-1.204;		-1.340;	
p	0.242		0.079		0.299		0.307		0.230		0.132	
KSS bilgi durumu												
Evet	3.6	0.3	3.6	0.3	3.4	0.4	3.3	0.5	3.4	0.4	3.4	0.3
Hayır	2.9	0.5	3.0	0.5	2.8	0.5	2.7	0.5	2.9	0.4	2.8	0.5
t;	8.875;		8.330;		7.340;		6.444;		6.654;		7.435;	
p	p<0.001		p<0.001		p<0.001		p<0.001		p<0.001		p<0.001	
η^2	0.32		0.30		0.27		0.20		0.21		0.25	

Katılımcıların cinsiyetine göre; müşteriler ($t = -1.175$; $p = 0.242$), hissedarlar ($t = -1.767$; $p = .079$), iş görenler ($t = -1.043$; $p = 0.299$), toplum ($t = 1.024$; $p = 0.307$), yasalar ve etik ($t = -1.204$; $p = 0.230$) alt boyutlarında ve tüm KSS ölçeği algısı ($t = -1.340$; $p = 0.132$) arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p > 0.05$). Ancak tüm alt boyutlarda erkeklerin kadınlara göre KSS algısı yüksek tespit edilmiştir (Tablo 3).

Katılımcıların KSS hakkında bilgi durumuna göre; müşteriler ($t = 8.875$; $p < 0.001$), hissedarlar ($t = 8.330$; $p < 0.001$), iş görenler ($t = 7.340$; $p < 0.001$), toplum ($t = 6.444$; $p < 0.001$), yasalar ve etik ($t = 6.654$; $p < 0.001$) alt boyutlarında ve tüm KSS ölçeği algısı ($t = 7.435$; $p < 0.001$) arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır ($p < 0.05$). Ayrıca çıkan bu anlamlı farklılıkların tüm alt gruplarda ve tüm KSS algısında büyük etki gösterdiği belirlenmiştir. KSS hakkında bilgisi olan çalışanların KSS hakkında bilgisi olmayanlara göre KSS algılarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda KSS hakkında bilgi olmama durumunun KSS algısını etkilediği görülmektedir.

Tablo 4’de katılımcıların çalıştıkları işletme türü ve eğitim durumları ile KSS algılarının karşılaştırması yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Çalıştıkları İşletme Türü ve Eğitim Durumları ile KSS Algılarının Karşılaştırılması

Özellikler	Müşteriler		Hissedarlar		İş Görenler		Toplum		Yasalar ve Etik		KSS	
	$\bar{x}$	ss	$\bar{x}$	ss	$\bar{x}$	ss	$\bar{x}$	ss	$\bar{x}$	ss	$\bar{x}$	ss
Çalışılan İşletme türü												
Konaklama	3.2	0.5	3.3	0.5	3.0	0.5	2.9	0.5	3.2	0.5	3.1	0.5
Yiyecek- içecek	3.1	0.6	3.2	0.6	3.1	0.6	3.0	0.6	3.1	0.5	3.1	0.6
Seyahat	2.8	0.3	2.8	0.4	2.7	0.4	2.6	0.3	2.8	0.3	2.7	0.3
F; p	2.180; 0.116		2.806; 0.063		1.475; 0.232		1.929; 0.149		1.909; 0.152		2.309; 0.103	
Eğitim Durumu												
Lise ve altı	2.8	0.7	2.9	0.8	2.7	0.8	2.8	0.7	2.8	0.5	2.7	0.6
Ön lisans ve lisans	3.5	0.3	3.4	0.3	3.1	0.4	3.1	0.7	3.2	0.6	3.2	0.5
t;	6.350;		5.456;		4.875;		2.085;		6.102;		4.113;	
p	0.004		0.034		0.024		0.067		0.035		0.041	
η^2	0.21		0.16		0.13		0.02		0.19		0.10	

Katılımcıların çalıştıkları işletme türlerine göre; müşteriler ($F=2.180$; $p=0.116$), hissedarlar ($F=2.806$; $p=0.063$), iş görenler ($F=1.475$; $p=0.232$), toplum ($F=1.929$; $p=0.149$), yasalar ve etik ($F=1.909$; $p=0.152$) alt boyutlarında ve tüm KSS ölçeği algısı ($F=2.309$; $p=0.103$) arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p>0.05$) (Tablo 4).

Katılımcıların eğitim durumuna göre; müşteriler ($t=6.350$; $p=0.004$), hissedarlar ($t=5.456$; $p=0.034$), iş görenler ($t=4.875$; $p=0.024$), yasalar ve etik ($t=6.102$; $p=0.035$) alt boyutlarında ve tüm KSS ölçeği algısı ($t=4.113$; $p=0.041$) arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır ($p<0.05$). Ayrıca çıkan bu anlamlı farklılıklar hissedarlar, iş görenler ve yasalar ve etik alt boyutlarında geniş etki gösterirken; toplum alt boyutunda orta etki göstermiştir. Tüm alt boyutlarda önlisans ve lisans eğitimi olan katılımcıların KSS algısı diğer gruplara göre yüksek olarak tespit edilmiştir (Tablo 4). Bu doğrultuda önlisans ve lisans mezunu çalışanların KSS kavramına daha hâkim olabilecekleri, eğitim sürecinde bu kavram ile karşılaşmış olabileceklerini düşündürmektedir.

Tablo 5’de katılımcıların aylık gelirleri ile KSS algısı arasındaki korelasyon yer almaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Aylık Gelirleri ile KSS Algıları Arasındaki İlişki

		Müşteri	Hissedarlar	İş görenler	Toplum	Yasa ve etik	KSS
Aylık	r	0.589	0.605	0.814	0.752	0.546	0.760
Gelir	p	<0.001	<0.001	<0.001	<0.001	<0.001	<0.001

Katılımcıların aylık gelirleri ile müşteri, hissedarlar, yasa ve etik alt boyutları arasında orta ve pozitif yönlü; iş görenler, toplum alt boyutları ve toplam KSS algısı

arasında kuvvetli ve pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5). Bu doğrultuda çalışanların aylık geliri arttıkça KSS algılarının da arttığı görülmektedir.

V. Tartışma ve Sonuç

İşletmelerin bir paydaşı olarak konaklama, yiyecek-içecek ve seyahat işletmelerinde çalışan 152 katılımcı ile yürütülen bu çalışmada; katılımcıların genel kurumsal sosyal sorumluluk algısının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. KSS alt boyutlarının algısı ise en yüksekte en düşüğe; hissedarlar, müşteriler, yasa ve etik, iş görenler ve toplum şeklinde sıralanmaktadır. Çalışkan ve Ünüsan (2001)'in yaptığı çalışmada katılımcıların KSS algısının olumlu yönde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca KSS boyutlarının en yüksekte en düşüğe ekonomik, yasal, etik ve gönüllülük boyutu şeklinde yer aldığı belirtilmiştir (Çalışkan ve Ünüsan 2011). Özdoğan ve Çolakoğlu (2018)'nin çalışmasında ise işletmelerin, en çok toplumsal ve çevresel sorumlulukları yerine getirdiği belirlenmiştir. Yurt dışında yapılan bir çalışmada, Mumbai'deki 5 yıldızlı otelde çalışan otel yöneticilerinin kurumsal sosyal sorumluluğa karşı algısının olumlu olduğu ancak çoğunlukla yapılan faaliyetlerin çevreye yönelik olduğu belirtilmiştir (Jogdand, Sawant ve Ragde, 2015:13). Yurt dışında yapılan benzer bir çalışmada ise otellerin çoğunun kurumsal sosyal sorumluluğu göz önünde bulundurmadıklarını, ancak kaynakları korumak için çeşitli tedbirler alarak çevre ile mücadele ettikleri ve KSS uygulamalarına çok az destek sağladıkları belirtilmiştir (Radwan ve Radwan, 2015: 85). Ancak bu çalışmaların aksine kurumsal sosyal sorumluluğu oldukça iyi düzeyde yerine getiren işletmelerin varlığını saptayan çalışmalar da bulunmaktadır. Park ve Levy (2014)'nin ABD'de otel işletmelerinde yaptıkları çalışmada, otel çalışanlarının KSS faaliyetleri kapsamında yeşil ve çevreci uygulamaların ötesinde ev sahibi toplumu, meslektaşları ve müşterileri kapsayan faaliyetlerin yapıldığı belirtilmiştir (Park ve Levy, 2014: 332). Tsai ve arkadaşlarının (2012) Hong Kong otellerinde yaptıkları çalışmada da katılımcıların, yaklaşık %70'i otellerinin kurumsal sosyal sorumluluk çerçevesinde hizmet verdiğini ifade etmiştir (Tsai, Tsang ve Cheng, 2012: 1143,1152). Dolayısıyla küreselleşen dünya ile birlikte yeniliklerin ve yeni stratejilerin zorunlu kılındığı bu süreçte, rekabet ortamından olumsuz şekilde etkilenmemek için Trabzon bölgesindeki bu işletmelerin de kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem vermeleri gerekmektedir. Aksi takdirde kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin başarılı bir şekilde yürüten rakip işletmelerin gölgesinde kaybolacakları ihtimalinin yüksek olduğu düşünülmektedir.

Yapılan bu çalışmada, katılımcılar işletmelerinde en fazla “çalıştığım kurum kârını artırmak için uğraşır” maddesinin yer aldığını ifade ederken, en az “çalıştığım kurum bütçesinin bir kısmını toplumdaki en dezavantajlı grupların durumlarını iyileştirmek amacıyla bağış ve sosyal projeler için kullanır” ve “çalıştığım kurum kültürel ve sosyal etkinliklere maddi kaynaklar sağlar” maddesinin yer aldığını ifade etmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, araştırma kapsamındaki işletmelerin kârını arttırmaya önem verdiği ancak bağış faaliyetleri ile kültürel ve sosyal etkinliklere önem vermediği görülmektedir. Oysaki literatürde işletmelerin kültürel, sosyal, çevresel veya yardımseverlik gibi faaliyetlere önem vermeden sadece kâr etme amacı gütmelerinin sonucunda, hedeflerine ulaşmalarının günümüz rekabet ortamında çok zor olacağı belirtilmektedir. Günümüz koşulları, artık işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için kurumsal sosyal sorumluluk

faaliyetlerine açık olmalarını gerektirmektedir (Becan, 2011: 18; Akkoyunlu ve Kalyoncuoğlu, 2014:125; Akbaş-Tuna, Özkara ve Taş, 2019: 265).

Araştırmada katılımcıların, iş görenler açısından işletmelerin sosyal sorumluluk algılarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Literatürde kurumsal sosyal sorumluluk felsefesini benimsemiş kurum çalışanlarının; iş doyumunun olumlu yönde etkilendiği (Lee vd., 2012: 754), işte kalma niyetini artırdığı (Çalışkan ve Ünüsan, 2011: 164 -165), motivasyonu yükselttiği (Avcı ve Akdemir, 2014: 127) belirtilmektedir. Turizm sektöründe ise çalışanlar, turizm sektörünün en önemli hizmet ögesini oluşturmaktadırlar. Çalışanların mutsuzluğu hizmet kalitesini doğrudan etkilemektedir.

Araştırmada aylık gelir arttıkça KSS algısının arttığı görülmektedir. Çalışanların memnuniyetleri ve KSS algıları açısından aldıkları maaş da önem taşımaktadır. Dolayısıyla araştırma kapsamına alınan işletmelere, iş görenlerine karşı sosyal sorumluluk faaliyetleri kapsamında yaklaşması önerilmektedir. Çünkü çalışanların verimliliği işletmenin de verimliliğini artıracaktır. Yine araştırmada katılımcıların, müşteriler açısından da sosyal sorumluluk algılarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Literatürde kurumsal sosyal sorumluluğun müşteri memnuniyetinde olumlu etkisinin olduğu vurgulanmaktadır (Kim, Kang ve Mattila, 2012: 44; Çalışkan ve Ünüsan, 2011:155; Henderson, 2007; 231; Tsai, Tsang ve Cheng, 2012: 1144). Bu doğrultuda işletmelere müşterilerine karşı da aynı şekilde sosyal sorumluluk faaliyetleri kapsamında yaklaşması önerilmektedir.

Araştırmada ayrıca kurumsal sosyal sorumluluk hakkında bilgisi olan katılımcıların, KSS algısının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, işletme çalışanları ve işletme yöneticilerine kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ile ilgili bilgi verilmesi gerektiği önerilmektedir. Birçok işletme çalışanı halen bu kavramdan haberdar bile değildir. Oysaki KSS, işletmelerin gelişebilmeleri ve sürdürülebilir olmaları için günümüzde artık her kurum için gerekli olmaktadır. Yine araştırmada, eğitim durumu arttıkça KSS algısının arttığı saptanmıştır. Bu da çalışanların eğitimi olmalarının olumlu yanlarını göstermektedir. Dolayısıyla turizm işletmelerinde, eğitime önem veren yöneticilerin ve iyi eğitim almış bireylerin çalıştırılması veya personelin sürekli olarak eğitim alarak kendilerini geliştirmelerinin sağlanması önerilmektedir.

Sonuç olarak katılımcıların sosyal sorumluluklarının algılarının orta düzeyde olduğu, özellikle kültürel ve sosyal sorumluluk faaliyetleri ve iş görenlere karşı faaliyetlerin yetersiz olduğu, katılımcıların çoğunluğunun KSS kavramı hakkında bilgisinin olmadığı, aylık gelir arttıkça özellikle iş gören faktörü başta olmak üzere KSS algısının arttığı, eğitim düzeyi arttıkça KSS algısının da arttığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bu bulgularına göre turizm işletmesi çalışanlarının KSS kavramı hakkında bilgilendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Aylık gelirin artması ile de çalışanların KSS algılarının artması KSS kavramının çalışanların memnuniyetini sağlama zorunluluğu olduğunun önemli bir bulgusu olmuştur. Aylık gelir çalışanların memnuniyeti açısından önemli bir ölçüttür. Sonuç olarak paydaş temelli kurumsal sosyal sorumluluk kavramının işletmelerin devamlılığını sağlaması, turizm sektörü paydaşlarının yenilikleri takip etmesi ve çağa ayak uydurması bakımından önemi düşünüldüğünde, turizm işletmelerinde bu kavramın yaygınlaştırılması ve ileride yapılacak olan araştırmalar için

de bu kavrama ilişkin geniş çaplı, tüm turizm paydaşlarını içeren ve işletmelere KSS kavramı hakkında eğitim içeren çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma yalnızca Trabzon ilinde yer alan konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri ve seyahat işletmelerinde çalışanlar ile gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla araştırma sonuçlarımız bu evrene genellenebilir.

Kaynaklar

- Akbaş Tuna, A., Özkara, Z.U. ve Taş, A. (2019). Paydaş temelli kurumsal sosyal sorumluluk ölçeğinin Türkçeye uyarlanması çalışması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 263-285.
- Akkoyunlu, G.Ş. ve Kalyoncuoğlu, S. (2014). İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının marka algısı üzerine etkisinin değerlendirilmesi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 125-144.
- Aktan, C.C. (2007). Kurumsal sosyal sorumluluk işletmeler ve sosyal sorumluluk. İstanbul: İGİAD Yayını, Veste Ofset, http://www.canaktan.org/can-aktan-kitaplar/kurumsal-sosyal_sorumluluk.pdf
- Avcı, N. ve Akdemir, İ. (2014). The impact of corporate social responsibility on job satisfaction in hotels. *Ege Academic Review*, 14(1), 125-135.
- Baniya, R., Thapa, B., & Kim, M.S. (2019). Corporate social responsibility among travel and tour operators in Nepal. *Sustainability*, 11(10), 2771-2785.
- Becan, C. (2011). Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının paydaş teorisi ve iletişim yaklaşımı açısından değerlendirilmesi: bankaların basın bültenlerine yönelik bir içerik analizi. *Selçuk İletişim*, 7(1), 16-35.
- Blinova, E., Gregoric, M., Elena, D., Romanova, MM. (2018). Corporate social responsibility in tourism: international practices. *European Research Studies Journal*, 21(3), 636-647.
- Boğan, E., Ulama, Ş. ve Sarıışık, M. (2016). Zincir ve grup otel işletmelerinin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini duyurmada web sitelerinin etkinliği üzerine bir araştırma: Türkiye Örneği. *International Conference On Eurasian Economies*, 727-733.
- Brunton, M., Eweje, G., ve Taskin, N. (2015). Communicating corporate social responsibility to internal stakeholders: walking the walk or just talking the talk? *Business Strategy and the Environment*, 1-40.
- Çakmak, V. ve Aktan, E. (2018). Sosyal sorumluluğun turizm faaliyetlerindeki rolü üzerine bir inceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 172-193.

- Çalışkan, O. ve Ünüsan, Ç. (2011). Otel çalışanlarının kurumsal sosyal sorumluluk algısının iş tatmini ve işte kalma niyetine etkisi. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 154-166.
- Dennis, O. (2015). An African Paradigm for Corporate Social Responsibility. *Journal of Management and Training for Industries*, 2(2), 41-55.
- Freeman, RE. & Dmytriiev, S. (2017). Corporate social responsibility and stakeholder theory: learning from each other. *SYMPHONYA Emerging Issues in Management*, 1, 7-15.
- Gül- Özdoğan, Y. ve Çolakoğlu, O. (2018). Otel İşletmelerinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Kuşadası Örneği, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2(2), 76-91.
- Güven, S. (2016). Kurumsal İletişim Bağlamında Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik İlişkisi, *Akdeniz İletişim*, 26, 133-154.
- Henderson, J.C. (2007). Corporate social responsibility and tourism: hotel companies in Phuket, Thailand, After the Indian Ocean Tsunami. *Hospitality Management*, 26, 228-239.
- Ismail, M. (2009). Corporate social responsibility and its role in community development: an international perspective. *The Journal of International Social Research*, 2(9), 199-209.
- Jogdand, B., Sawant, M., ve Ragde, R. (2015). Ethics and corporate social responsibility in hotel industry: a study of attitudes and perception of managers. *Tourism Inclusive Growth & Sustainable Dvelopment*, (pp.593-606). Bharati Publication.
- Kakabadse, NK., Rozuel, C. & Lee-Davies L. (2005). Corporate social responsibility and stakeholder approach: a conceptual Review. *International Journal of Business Governance and Ethics*, 1(4), 277-302.
- Kang, K.H., Lee, S. & Huh, C. (2010). Impacts of positive and negative corporate social responsibility activities on company performance in the hospitality Industry. *International Journal of Hospitality Management*, 29, 72-82.
- Kim, E.E.K., Kang, J. & Mattila A.S. (2012). The impact of prevention versus promotion hope on CSR activities, *International Journal of Hospitality Management*, 31,43-51.
- Lee, Y.K, Kim, Y.S., Lee, K.H, & Li, D. (2012). The impact of CSR on relationship quality and relationship outcomes: a perspective of service employees. *International Journal of Hospitality Management*, 31(3), 745-756.
- Lorca, P. & Garcia-Diez, J. (2004). The relation between firm survival and the achievement of balance among its stakeholders: an analysis. *International Journal of Management*, 21(1), 93-99.
- Lund-Durlacher, D. (2015). Corporate Social Responsibility and Tourism, *CSR, Sustainability, Ethics & Governance*, 59-73.

- Miles, M.P. & Munilla, L.S. (2004). The potential impact of social accountability certification on marketing: a short note. *Journal of Business Ethics*, 50(1), 1-11.
- Nikolova, V. & Arsić, S. (2017). The stakeholder approach in corporate social responsibility. *Engineering Management*, 3(1), 24-35.
- Önder, Ş. ve Kaya, E. (2018). İşletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarında kurumsal yönetim yapılarının etkisi: BİST 100 üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (78), 155-170.
- Pallant, J. (2017). SPSS kullanma klavuzu SPSS ile adım adım veri analizi. (çev: Sibel Balcı ve Berat Ahi). Anı yayıncılık, 2. Baskı.
- Park, S.Y., & Levy, S. (2014). Corporate social responsibility: perspectives of hotel frontline employees. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 26(3), 332-348.
- Paskova, M. & Zelenka, J. (2018). How crucial is the social responsibility for tourism sustainability? *Social Responsibility Journal*, 15(4), 534-552.
- Radwan, H. R. I. (2015). The impact of corporate social responsibility on employees in the hotel sector. *International Journal of Tourism & Hospitality Reviews*, 2(1), 85-96.
- Reinig, C.J. & Tilt, CA. (2009) Corporate social responsibility issues in media releases: a stakeholder analysis of Australian Banks. *Issues in Social and Environmental Accounting*, 2(2), 176-197.
- Sağır, M. ve Türkeri, İ. (2015). Turizm işletmelerinde stratejik boyutları ile kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları: örnek incelemeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 283-314.
- Su, L., & Swanson, S.R. (2017). The effect of destination social responsibility on tourist environmentally responsible behavior: compared analysis offirst-time and repeat tourists. *Tourism Management*, 60, 308-321.
- Taghian, M., D'Souza C. & Polonsky, M. (2015). A stakeholder approach to corporate social responsibility. *Reputation and Business Performance Social Responsibility Journal*, 11(2), 340-363.
- Tsai, H., Tsang, N. K. F., & Cheng, S. K. Y. (2012). Hotel employees' perceptions on corporate social responsibility: The Case of Hong Kong. *International Journal of Hospitality Management*, 31(4), 1143-1154.
- Türker, N. ve Uçar M. (2013). Konaklama işletmelerinin sosyal sorumlulukları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 155-183.
- Usta, M. ve Pırnar, İ. (2009). İtibar yönetimi kapsamında sosyal sorumluluk. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 8(28), 4-13.
- Yorulmazer, G. ve Doğan, O. (2017). Turizm işletmelerindeki kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının satın alma niyeti üzerindeki etkileri: turistlere yönelik

bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 8(21), 49-75.

Zink, K.J. (2005). Stakeholder orientation and corporate social responsibility as a precondition for sustainability. *Total Quality Management and Business Excellence*, 16(8/9), 1041-1052.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

YAZICI, Y. (2021). The Uncanny in "A Dream of Armageddon" by H.G Wells. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 169-175.

The Uncanny in "A Dream of Armageddon" by H.G. Wells

Yılmaz YAZICI (*)

Abstract: Freud studies the different ways of provoking fear that are repressed in the subconscious and only come to the surface when they are encountered later. He refers to this as the "uncanny," which comes from the German word *unheimlich*. The operation of the uncanny first manifests itself in the strange or the ambiguous, but the uncanny also has to do with the familiar. The uncanny is a form of anxiety because of its relationship with death and repression. This study will focus on the emergence of the uncanny in "A Dream of Armageddon" by H.G. Wells.

Keywords: H.G. Wells, "A Dream of Armageddon", Freud, uncanny, *unheimlich*, anxiety, ambiguity, familiarity

H.G. Wells'in "A Dream of Armageddon"unda Tekinsiz

Öz: Freud, bilinçaltında bastırılan ve ancak daha sonra karşılaşıldığında yüzeye çıkan korkunun farklı şekillerde ortaya çıkmasını inceler. Bunu, Almanca *unheimlich* kelimesinden gelen "tekinsizlik" olarak adlandırır. Tekinsizin işleyişi ilk önce kendini garip veya muğlak olanda gösterir, ancak bilindik olanla da ilgisi vardır. Tekinsizlik, ölüm ve bastırma ile ilişkisi nedeniyle bir kaygı türüdür. Bu çalışma, H.G. Wells'in "A Dream of Armageddon"undakı tekinsiz'in ortaya çıkışına odaklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: H.G. Wells, "A Dream of Armageddon", Freud, tekinsiz, *unheimlich*, kaygı, muğlaklık, bilindik

Makale Geliş Tarihi: 20.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 15.11.2021

DOI:10.53487/ataunisobil.923803

I. Introduction

Freud analyzes types of provoking fear repressed in the subconscious and only rises to the surface when they come across later. He calls this the "uncanny," referring to the German word *unheimlich*. When he defines the uncanny, he first tries to offer the meaning of *heimlich* – the opposite of *unheimlich*. *Heimlich* means unambiguous, and so he suggests the meaning of *unheimlich* as ambiguity. According to Freud, the uncanny is experienced when the known and familiar experience becomes potentially alien and threatening. Freud defines the term in his essay "The Uncanny" in this way: "...for this uncanny is in reality nothing new or foreign, but something familiar and old-established in the mind that has been estranged only by the process of repression.... the uncanny

*)Öğretim Görevlisi, Atatürk Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu (e-posta: yilmaz.yazici@atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-9119-0297>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

something which ought to have remained hidden but has come to light." (Freud 1917, 220)

An uncanny effect can be easily achieved in science-fiction. Terrifying events from supernatural or alien forces are the common fears of science-fictions (SF). These fears can also be called as uncanny. Jörg Hienger makes a connection between science-fiction and uncanny and explains this situation in his essay "The Uncanny and Science-fiction": "*Although the fantastic and, in the majority of cases, thrilling events described in SF are presented as natural occurrences, some SF stories play with the fear of the supernatural-a supernatural which is, to be sure, outside and not above all reason, and which is thus felt to be uncanny rather than divine or holy.*"(Hienger, 1979: 144).

When someone loses the distinction between imagination and reality, he or she can easily have the feeling of uncanny. Additionally, if one cannot easily distinguish his or her dreams from real life, the uncanny is felt. Freud mentions this situation by saying an uncanny effect is often and easily produced when the distinction between imagination and reality is effaced (Masschelein, 2011: 22).

As an example of science fiction "A Dream of Armageddon" by H.G. Wells depicts a war that happens in the frightening future world. In this story, a dream becomes a vivid reality for one man who cannot choose between a woman's love and the political life he tries desperately to leave behind. In this dilemma, he either would be with his love or save the world from total war. Wells predicted the absurdity and terror of modern war, as he foresaw the airplanes and the bombs years before these technologies have been introduced. The man tells this story as if he would experience it before, and his fear rises to the surface when he comes across a man reading a book about dreams. So, he experiences the uncanny. Besides, in this short story, the man cannot distinguish his dreams from reality, which is another uncanny aspect. In this study, the ambiguous, blurred distinctions of the man's dilemma will be analyzed in light of Freud's concept of the uncanny.

II. The Uncanny

The uncanny is closely linked with frightening and strange experiences that awaken dread and horror. Uncanny events can create a sense of dread because they are at once strange and familiar. There has been a modern scholarship tendency to conclude that the uncanny is frightening because it is unfamiliar. However, Freud suggests that the word *Heimlich* has a double meaning: On one hand, it suggests familiarity. On the other hand, it also means concealed. Although at first glance the uncanny can be understood as strange or ambiguous, when it is analyzed in the light of linguistic approach, it can be seen that in addition to its frightening property, the uncanny also has familiar or agreeable aspects that are hidden or concealed. By analyzing its historical options, Freud shows the ambivalence of the uncanny in psychological studies. So, he concludes that the reappearance of the repressed feelings characterizes the uncanny. Maria M. Tatar rightly states that:

For Freud, the uncanny is connected to the reappearance of something familiar from the childhood of an individual or humankind. He sees the uncanny

to reiterate as "something familiar and old-established in the mind that has been estranged by the process of repression." Freud's definition of the uncanny rests on several subtle psychological and meta-psychological premises. However, that definition in the abbreviated form "something familiar made strange by the repression of knowledge" can prove fruitful for a literary analysis of uncanny events (Tatar, 1981: 169).

The uncanny also has another important aspect, which is closely related to the fear of death. For Freud, death is closely linked with birth, so the mother has an essential role in our dealings with death. He posited that ideas about death are first collected from our mother when we are still children. He argued that he had learnt of the death at the hands of her mother: "When I was six years old and was given my first lessons by my mother, I was expected to believe that we were all made of earth and must therefore return to earth. This did not suit me, and I expressed doubts of the doctrine." (Jonte, 1996: 61-68). Freud tries to explain the connection between death and the mother in the essay "The Theme of the Three Caskets". Here, Freud describes the motif of a hero, who chooses among three caskets. If he selects the correct casket, he can win a bride; if not, he will face death. By tracing a double reversal of destiny, Freud shows that since death is our final destiny, the hero has a choice that does not exist. The choice can become a gift or death.

Freud links the uncanny with birth and death. The beginning of life is inseparably linked with the ending of life. Birth gives us the idea of the origin of us, while death gives us an uncanny feeling of alienation and return. Perhaps because of this orientation towards death, the uncanny produces the feeling of anxiety. Freud states that the uncanny is a kind of anxiety. According to him, we can get the impression that the uncanny is a form of anxiety because of its relationship with death and repression. This impression is heightened as repression creates feelings of anxiety when repressed emotions come to the surface. In contrast, Freud sees anxiety as the cause of repression, not the effect of repression. He explains the place of anxiety in the uncanny, saying: "In the first place if the psycho-analytic theory is correct in maintaining that every effect belonging to an emotional impulse, whatever its kind, is transformed, if it is repressed into anxiety, then among instances of frightening things, there must be one class in which the frightening element can be shown to be something repressed which recurs." (Freud, 166).

Anneleen Masschelein claims that according to Freud, anxiety occurs in the ego rather than the id. The ego produces anxiety as a signal of danger that stems from reality. On the other hand, neurotic anxiety comes from reality. During the mechanism of repression, the id helps the ego in order to overcome the harmful contents and impulses of repression. When the ego detects that the unconscious contents and impulses produce fear, it gives the signal of danger in anxiety and renews the repression (2011: 42).

Freud's problematic treatment of the uncanny can be regarded as an excellent means for analyzing the fantastic effects on readers. Freud links the fantastic themes and motifs between the uncanny and literary text. The uncanny has an important role in the fantastic and science-fiction. Because of these genres' nature, they can easily produce the effect

of alienation and fear, which are the most recognizable features of the uncanny. A fantastic or science-fiction text can be easily analyzed in the light of the uncanny. According to Jörg Hienger, there are three aspects that signal the uncanny's presence in science fiction. First, a fantastic happening must, for a shorter or longer period of time, remain incomprehensible to all those affected. Second, the viewpoint of the narrator must be identical to that of his characters, or one of the characters must be the narrator. Third, the unexplained occurrence must awaken a doubt as to its fundamental explicability (1979: 146).

The supernatural is an important part of the literature evoking the fantastic. Supernatural occurrences or beings also easily create the uncanny effect. When we analyze the fantastic alongside the concept of the supernatural, we see that the supernatural has three functions: first, it creates suspense; secondly, it signifies nothing other than itself and, thirdly, the supernatural syntactically determines the course of a narrative because intrusions disturb the initial equilibrium and stimulate action (Masschelein, 88).

III. The Uncanny and “A Dream of Armageddon” by H.G. Wells

H.G. Wells' “A Dream of Armageddon” begins when a man enters the carriage and sits next to a passenger. The passenger's book about dreams attracts the man's attention. The man starts to ask questions about dreams and later tells his own story of a dream. When he tells the story, he cannot distinguish it from reality. He describes his consecutive dreams that go on night after night. He also says that he lives a different life in each dream. He mentions that he sees the same dream every night, and that is more than a dream. According to his dream or story, he would live in the future, perhaps three thousand years later. He tells of a war that includes military airplanes. He also tells the story takes place in a fantastic place called Capri. When the passenger says he has been there before, the man believes that its story does not take place in dreams and wants to make sure it is real: “*Ah!*” said the man with the white face; “*then perhaps you can tell me--you will know if this is indeed Capri. For in this life, I have never been there. Let me describe it.*” (Wells, 1952: 1018).

Here we see an uncanny effect, when the passenger mentions he had been Capri before, the man's ideas about Capri revives, the picture in his mind becomes more vivid. Moreover, the man describes his feelings about Capri's dream as frightening, which is one of the significant characteristics of the uncanny.

The man says that at the beginning of the dream, he is with his darling and is very happy. They are in a joyful place in which they spend time cheerfully. The atmosphere is described as: “*The air was full of music, full of harmonious scents, full of the rhythm of beautiful motions. Thousands of beautiful people swarmed about the hall, crowded the galleries, sat in a myriad recesses.*” (Wells: 1020). After the first war, airplanes were seen in the sky and everything changed, and the joyful Capri is replaced with a gloomy atmosphere of war: “*No one living, you know, knew what war was; no one could imagine, with all these new inventions, what horror war might bring. I believe most people still believed it would be a matter of bright uniforms and shouting charges and triumphs and*

flags and bands." (Wells, 1026). It can be said that the war has an uncanny effect on people. When they face the war's danger, their feelings about the destructive side of the war arise. People carry the anxiety of war, which brings death, destructions, suffer and pain. Freud develops his hypothesis of death drive after the World War I and states that war has an effect of uncanny since war carries fear to the human's inner world. As Masschelin asserts that "*The Uncanny*" is a recurrent reference in trauma theory because it offers a valid model of dealing with trauma in terms of shock, event, and repetition, rather than in terms of narrative representation." (2011: 138).

When "A Dream of Armageddon" is analyzed in respect to its supernatural atmosphere, it can easily be seen that the murky narration creates suspense in the readers' minds. Throughout the story, the reader cannot be sure whether the man is telling his dreams or telling his real experiences in the future. The man tells vivid details about his story, so the reader is convinced that it is more than a dream. Furthermore, the man insistently underlines that these stories are not dreams. This stress on reality can be seen clearly in this passage.

The vision was so real, you must understand, so utterly unlike a dream that I kept perpetually recalling little irrelevant details; even the ornament of the book-cover that lay on my wife's sewing machine in the breakfast-room recalled with the utmost vividness the gilt line that ran about the seat in the alcove where I had talked with the messenger from my deserted party. Have you ever heard of a dream that had a quality like that? (Wells, 1022)

Furthermore, it can be said that the confluence of dreams and reality is a key indicator of the uncanny in a text and produces ambiguity in the reader's mind.

One of the most striking aspects of the uncanny in "A Dream of Armageddon" is that the man cannot determine reality. He does not know whether he is dreaming or he is experiencing it. Sometimes he is sure the story that he tells is just a dream: "*Something of that intense reality of conviction vanished. I began to feel sure it was a dream. And then it came again.*" (Wells, 1023) At other moments, he insistently depicts his story with minute details as if it is real and he lives in the future. Finally, he sometimes talks ambiguously about his story: "*Only for a time, I could not believe that all these vivid moments had been no more than the substance of a dream. In truth, I could not believe it a dream for all the sobering reality of things about me.*" (Wells, 1022) As Freud mentions, losing connection between reality and the dream is an effect of the uncanny. Moreover, Freud states that someone's dreams become more vivid in the uncanny, and his reality becomes more effaced. It can be clearly seen in the story that the man's reality is extremely abolished, and his dreams and his comprehension of the reality are intermingled.

Another aspect of the uncanny in the story is that the familiarity. Although there is a misconception that the uncanny is frightening because it is unfamiliar, Freud claims that the uncanny can be frightening because of familiarity. According to him, uncanny has the meaning of both unfamiliarity and familiarity. In the uncanniness, familiarity has a

role in causing the fear. In the story, the familiarity can be seen clearly. The man recalls a girl from his dream. The girl's face is very familiar to the man: "*I have lived three-and-fifty years in this World. I have had mother, sisters, friends, wife, and daughters--all their faces, the play of their faces, I know. However, the face of this girl--it is much more real to me. I can bring it back into memory so that I see it again--I could draw it or paint it.*" (Wells, 1016). In addition to the girl's face, Capri, in which events occur, has a familiar effect on man. He can straightforwardly depict Capri because it is familiar to him: "*Eastward was a great cliff--a thousand feet high perhaps--coldly gray except for one bright edge of gold and beyond it the Isle of the Sirens, and a falling coast that faded and passed into the hot sunrise. Moreover, when one turned to the west, distinct and near was a little bay, a little beach still in shadow.*" (Wells, 1018). The final familiar thing which the man has is his life in the future. He can give information about his position in society. "*I had been a master man away there in the north, with influence and property and a great reputation, but none of it had seemed worth having beside her.*" (Wells, 1016). As Freud mentions about the double meaning of the uncanny, on the other hand, there is unfamiliarity that causes anxiety in the story. The airplanes are the unfamiliar objects in the story. They are unfamiliar and create anxiety and fear: "*And these flying war machines, you know, were only one sort of the endless war contrivances that had been invented and had fallen into abeyance during the long peace. There were all sorts of these things that people were routing out and furbishing up; infernal things, silly things; things that had never been tried; big engines, terrible explosives, great guns.*" (Wells, 1025).

At the end of the story, the man describes his story as a nightmare that reflects anxiety and fear. Before the man loses his darling, who is shot by an airplane, his anxiety rises. He feels anxious about the girl: "*Chiefly, I was thinking of my lady. An aching distress filled me. For the first time, she had owned herself beaten and had fallen a-weeping.*" (Wells, 1031). The anxiety is an extension of uncanny. As Freud says, anxiety is an inseparable part of the uncanny. He clearly marks the uncanny as a specific type of anxiety. When the uncanny is experienced, the feeling of anxiety rises. The uncanny's position in the theory of anxiety can be derived from the fact that Freud characterizes the uncanny as one of the "subdued, emotional impulses which, inhibited in their aims and dependent on a host of concurrent factors, usually furnish the material for the study of aesthetics (Masschelein, 42). Furthermore, he makes a close connection between anxiety and repression. He sees the repression as the cause of the anxiety. When the man tells the story, he experiences anxiety and repression. Furthermore, the man's anxiety can be clearly seen by the passenger, and throughout their train journey, he plays with his fingers, the strap of the window and is usually described as vacant. These physical appearances show the existence of anxiety.

IV. Conclusion

As a result, H.G. Wells' "A Dream of Armageddon" is a science-fiction story that has an uncanny effect on the reader. The repressed can cause the uncanny effect when it is encountered in a later phase of life. In the story the reality is blurred with the dream. The reader cannot understand where the dream begins and reality ends. Depending on the

uncanny effect it creates, it produces a strange feeling that can be resulted from the fact that the familiar turns to unfamiliar and the unfamiliar breeds fear, both of which cause anxiety.

References

- Freud, Sigmund (1917). "The Uncanny", In James Strachey (ed.) *An Infantile Neurosis and other Works*, The Hogarth Press, 219-253
- Hienger Jörg (1979). "The Uncanny and Science Fiction (L'Inquiétante étrangeté et la science-fiction)". *Science Fiction Studies*. 6(2), 144-152
- Jonte-Pace, Diane (1996). "At Home in the Uncanny: Freudian Representations of Death, Mothers, and Afterlife". *The Journal of the American Academy of Religion*. 64(1) (Spring). 61-88
- Masschelein, Anneleen (2011). *The Unconcept the Freudian Uncanny in Late-Twentieth-Century Theory*. Sunny Press.
- Tatar, Maria M. (1981). "The Houses of Fiction: Toward a Definition of the Uncanny". *Comparative Literature*. 33(2) (Spring). 167-182
- Wells, H.G. (1952). "A Dream of Armageddon", *The Short Stories of H.G. Wells*, 16th Edt. Ernest Benn Limited, 1010-1038.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KESER, A. (2021). Modern Arap Şiirinin Yenilikçi ve Öncü İsmi Ahmed Zeki Ebû Şâdi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 176-193.

Modern Arap Şiirinin Yenilikçi ve Öncü İsmi Ahmed Zeki Ebû Şâdi

Adem KESER (*)

Öz: Arap dünyası, Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgaliyle birlikte Batı kültürüyle ilk teması kurmuş, daha sonra bu kültürle etkileşim içine girmiştir. O zamana kadar durağan bir durumda olan Arap toplumu, bu temas neticesinde Batının çok gerisinde olduğunu fark etmiş ve devlet ricalinin de girişimleriyle her alanda bir kalkınma ve diriliş hareketi başlatmıştır. Bu hareket doğal olarak edebiyat ve şiire de yansımış ve şiirde klasik anlayışın yanı sıra modern bir anlayış da benimsenmiş ve bu bağlamda birtakım şiir ekolleri ortaya çıkmıştır. Bu ekollerden biri de romantizm akımının etkisinde kalan Apollo ekolüdür. Arap şiirine modernleşme yolunda önemli katkılar sunan ve bütün Arap dünyasında ses getiren bu ekolün en önemli siması Ahmed Zeki Ebû Şâdi'dir.

Ülkemizde Ebû Şâdi'yle ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda daha çok onun Apollo ekolüne olan katkısı, ekol içindeki yeri vb. meseleler üzerinde durulduğunu; ancak şiir örneklerine yeteri kadar yer verilmediğini görüyoruz. Bu çalışmamızda, Apollo ekolünün kurucusu, Arap şiirinin yenilikçi ve öncü ismi olan ve "serbest şiir" olarak bilinen şiir türünü Arap edebiyatına kazandıran Ahmed Zeki Ebû Şâdi'yi şiir örnekleri üzerinden ele alarak Arap edebiyatındaki yerini ve şiire olan katkısını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap şiiri, romantizm, Apollo ekolü, Ahmed Zeki Ebû Şâdi, serbest şiir.

Ahmad Zeki Abu Shadi, Innovative and Leading Name of Modern Arabic Poetry

Abstract: Egyptians first contacted with the Western culture after Napoleon's invasion of Egypt in 1798, and from then on, they have interacted with that culture. The Egypt community was stable at that time and with the new interaction they had realized that they were underdeveloped and fell behind the West, so the political leaders have started a development and resurrection movement. That movement normally brought some reflections on literature and poetry, and modern poetry have been preferred instead of classical one with new poetry schools. Apollo society is one of those poetry schools. Ahmad Zeki Abu Shadi is the most important figure of Apollo society who had many supports on Arabic poetry in the process of modernization.

In our country, studies about Ahmad Zeki Abu Shadi mostly mention his support on Apollo society and his position in that society, and in those studies his poems were neglected by the researchers. In this study, we tried to examine Ahmad Zeki Abu Shadi's position in the Arabic literature who is the founder of Apollo society and brought "free verse" to that literature with the examples of his poems.

Keywords: Modern Arabic poetry, Apollo society, Ahmad Zeki Abu Shadi, free verse.

*)Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: ademkeser1981@gmail.com) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2523-9766>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 27.06.2021
Makale Kabul Tarihi: 23.09.2021
*DOI:*10.53487/ataunisosbil.958155

I. Giriş

Modern Arap edebiyatının doğmasında belki de en önemli olay, 1798 yılındaki Napolyon'un Mısır seferidir (Dayf, 1961: 11). Napolyon'un bu seferi, Avrupa tarihinde olduğu gibi İslam tarihinde ve Arap edebiyatında bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu sefer, Batının İslam dünyası üzerinde siyasi, ekonomik ve kültürel nüfuzunun başlangıcını teşkil eder. Çünkü Napolyon'un çevresindeki araştırma ekibiyle Mısır'a gelmesi neticesinde Mısır'da yenilik hareketleri başlamış; okullar, gazeteler, opera binası, matbaa, ilmi kurullar, kütüphaneler, kimya laboratuvarları ve rasathaneler inşa edilmişti (ez-Zeyyât, t.y.: 415-416).

Bu durum, 19. ve 20. Yüzyıl Arap edebiyatında gerek şiir gerekse nesir alanında görülen değişim hareketlerinin öncülerinin çoğunlukla Mısır'dan çıkmasına ve Mısır'ın Arapça konuşan diğer ülkelerden daha önce Batıya açılma sürecine girmiş olmasına vesile olmuştur. Napolyon'un Mısır'ı işgali, bazen bir tehdit olarak görülüp nefret edilen, bazen de bir model alınıp hayran kalınan ve her alanda, her anlamda bir dizi radikal dönüşümün yaşandığı süreç olmuştur (Er, 2012: 11).

Modern dönemde değişimin başlangıcında Arap edebiyatçıları, Abbasi dönemi şair ve yazarlarını taklide yönelmişler, daha sonra gerek şekil, gerekse konu açısından klasik dönemin etkisinden sıyrılarak farklı bir anlayış benimsemişlerdir. Batıda öğrenim gören şairler, şiirde modernleşmeyi savunuyor, yeni şiir eleştirileri geliştiriyor ve bu bağlamda bir araya gelerek gruplar oluşturuyorlardı. Bu çerçevede oluşan önemli gruplardan biri de şiirde romantizmin etkisinde kalan ve serbest şiiri gündeme getiren edebi topluluk Apollo grubudur.

Bu bağlamda mevzuyu aydınlatması ve daha anlaşılır kılması açısından modern Arap edebiyatının doğuşunu hazırlayan sebeplere, modern dönemde Mısır şiirine ve Apollo ekolüne yer vererek Arap şiirinin belli bir dönemine damgasını vuran ve bu ekolün kurucusu olan Ahmed Zeki Ebû Şâdî'nin hayatından bahsedip, edebî kişiliğine değinmek yerinde olacaktır.

II. Mısır'da Modern Arap Edebiyatının Doğuşu

Milletlerin edebiyat alanında gösterdikleri gelişmelerin belirli bir zaman dilimi içerisinde katettiği mesafeyi incelerken bu zaman dilimi içerisinde yaşamış olan kuşağa ait edebî mahsullerin ortaya konmasında önemli rol oynayan çevrenin bilinmesi gerekir (Yanık, 1991: 1). Çünkü edebiyat, özel ve genel hadiselerle etkilenen toplum hayatının aksettiği bir ayna gibidir (Dayf, 1961: 11). Bu bakımdan yeni Arap edebiyatının doğup gelişmesinde etkili olan, toplumun kültürel ve sosyal hayatına yön veren tarihî olaylara değinmenin konuyu aydınlatacağı muhakkaktır.

Şu bir gerçek ki, Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle birlikte Mısır'da başlangıçta Fransız kültürü çok fazla etkili olamamıştı. Daha sonra bazı Mısırlı aydınlar, Napolyon'un

beraberinde getirdiği çeşitli alanlarda uzmanlaşmış bilim insanlarının çalışmalarına ve deneylerine ilgi duymaya başladılar. O dönemde Avrupa, ilim ve sosyal alanda bir hayli yol almışken Arap ülkeleri henüz başlangıç aşamasındaydı (Savran, 1991: 7-8).

İşgalden sonraki yıllarda özellikle Mehmed Ali Paşa döneminde (1805-1848) Mısır'da geniş çaplı bir eğitim-öğretim seferberliği olmuş, her derecede okullar açılmış (ez-Zeyyât, t.y.: 416) ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanmıştı. Avrupa'ya giden bu öğrenciler, çeşitli bilim ve sanat dallarında uzmanlaşarak Mısır'ın ilerlemesine ve gelişmesine katkı sağladılar (Heykel, 1994: 27-28). Bu dönemde yapılan diğer yenilikler ise Bulak'ta matbaanın kurulması ve gazetecilikti. Matbaada hükümetin hususi yayınları ve ordunun askerî eğitimiyle ilgili Türkçe broşürler basılmış, Arap, Türk ve az miktarda İran edebiyatından önemli eserlerin neşrine çalışılmıştı (Yanık, 1991: 9-10). Gazetecilikte ise, 1828 yılında el-Vakâi'u'l-Mışriyye adlı gazete kurularak fasih Arapçanın yaygınlaştırılması amaç edinilmişti (ez-Zeyyât, t.y.: 417).

Mehmed Ali Paşa'dan sonra yerine oğlu İbrahim Paşa geçmiş, kısa bir süre içerisinde ölünce yerine Mehmed Ali Paşa'nın torunu Hidiv Abbas (1848-1854) Mısır valiliğine getirilmişti. Hidiv Abbas devrinde, kalkınma, ilerleme ve gelişme hareketleri durgunlaşmış, Fransız bilim adamları ve uzmanların çoğu ülkeden uzaklaştırılmış, ilkokulların, liselerin ve yüksekokulların çoğu kapatılmıştı (Dayf, 1961: 14-15).

Hidiv Abbas'ın 1854'te ani ölümü üzerine Said Paşa (1854-1863) Mısır valisi oldu. Mısır, onunla millî bir anlayış benimsemiş ve Mısırlılar, sivil idarede ve orduda yüksek mevkilere getirilmişti. Batı kültürünü benimsemiş olan Said Paşa, selefî devrinde başlayan eğitim alanındaki gerilemeyi durdurmak için ne yazık ki hiçbir ciddi faaliyette bulunamadı. Devrindeki en önemli hadise, Süveyş kanalının kazılmasına başlanmasıydı (Zeydan, 2012: I/47-48).

Said Paşa'nın ölümünden sonra İsmail Paşa (1863-1879) yönetimi devraldı. Onun döneminde pek çok okul, kütüphane, müze, ilmî cemiyet açılmış, opera binası inşa edilmiş ve Süveyş kanalının yapımı tamamlanmıştı. Mısır halkının yabancılarla kaynaşması, yayın faaliyetlerinin artması, tiyatrunun canlılık kazanması, okulların çoğalması, Avrupa ilminin ülkeye aktarılması vb. hususlar dilin gelişmesine ve edebî canlılığa vesile olmuş, Arap dili tamamen öğretim dili haline gelerek telifte de esas kabul edilmişti (Zeydan, 2012: II/50-53).

İsmail Paşa'nın azledilmesinden sonra oğlu Tevfik Paşa (1879-1882) Mısır valisi olmuş, döneminde siyasî krizlere rağmen, eğitim-öğretim faaliyetleri ihmal edilmemiş ve bu alandaki çalışmalara devam edilmiştir (Yanık, 1991: 22-23). Öte yandan Mısır'da Fransız kültürünün yerleşmesinden ve öğretimin Arapça olmasından dolayı millî şuurun uyanmasından endişe eden İngilizler, ülke genelinde eğitim-öğretimi tamamen İngilizceye çevirip bu dili mecburi dil haline getirdiler ve fasih Arapçanın gelişmesini engellemek suretiyle halk ağzının ilmî ve edebî yazı dili olması için uğraştılar (Heykel, 1994: 94-95).

1871’de Mısır’ı ziyaret eden Cemalettin Afganî (1839-1897)’nin İslam ülkelerine yabancıların müdahale etmelerini önleme hususunda meşhur davetini yapması, 1882’de Arabî Paşa’nın işgalcilere karşı hareket başlatması, Mısır, el-Vatan ve el-Livâ gibi gazetelerde “Mısır Mısırlıdır” manşetinin atılması Mısır hakkında millî mücadele ruhunu pekiştirmiş ve bu çabaların verimli sonuçları alınmıştı. 1919 ihtilali, Arap dünyasında istiklal hareketlerini kamçulamaya başladı. Nihayet 1923’te kabul edilen bir kanunla halk, hürriyet hususunda istediklerinin büyük bir kısmını elde etti. Mısır en sonunda, 19. Yüzyılın sonlarından itibaren mücadelesini verdiği bağımsızlığına 23 Temmuz 1952 ihtilali ile kavuşup sömürgeci güçleri temizledi ve cumhuriyet ilan edildi. İngiliz hâkimiyeti tamamen ortadan kaldırıldı. Ne var ki İngilizler Mısır’ı etkisi altına alan bir kültür bırakarak ülkeyi terk etmişlerdi (Savran, 1991: 14).

III. Modern Dönemde Mısır’da Şiirin Seyri

Arap edebiyatında modern dönemin başlangıcı kabul edilen 19. Yüzyılın ilk yarısında Mısır’da Arap şiiri; mana, maksat ve üslup bakımından inhitat döneminin devamı şeklindeydi. Şiirin konuları ise, toplumsal meselelerden uzak, dar çerçeveler içerisinde bayağı bir durum arz ediyordu. Şairlerin şiirleri, sanat ağları ile örülüydü ve gereksiz laf cambazlıkları, muammalı ifadeler, söz sanatlarında aşırıya kaçış vb. hususlar, Arap şiirini, derinlik, uyum ve canlılıktan uzaklaştırarak büyük çapta fonksiyonu olmayan bir sanat türü haline getirmişti. Şairlerin örnek alabilecekleri şahsiyetler olmadığı için de yapabilecekleri tek şey, aruz sanatını ve nazımlarını kalıba dökmeyi öğrenmek ve öğrendikleri bu sanatı uygulamaya koymaktı. Onların bu tarz şiirlerinde, ne ruh, ne canlılık, ne de gerçek bir duygu mevcuttu. Ayrıca bu dönemdeki şiirlerde görülen tek şey taklitti ve şiirler, bir takım lafzi süslemelerden ibaretti (Khouri ve Algar, 1974: 5).

Bu dönemde yaşayan şairlerden İsmail el-Haşşab, Hasan el-Attar, Muhammed Şihabuddin, Ali ed-Derviş’in şiirlerine baktığımız zaman, şiirlerinin sanatlarla örülü olduğunu, kalın giysileri bürünmüş bir takım lafzi sanatlardan başka bir şey bulunmadığını, insan ruhunu etkileyecek hiçbir duygunun olmadığını görüyoruz. Doğal olarak bu şiirlerde çağdaş toplum hayatının ruhuna hitap eden bir şey bulmak mümkün değildi (Heykel, 1994: 31).

Öte yandan bu devrede yukarıda ifade ettiğimiz şiir anlayışından ayrı olarak az da olsa başka şiir örnekleri de görmemiz mümkündür. Bunlar her ne kadar bir akım sayılacak kadar yaygın değilse de bu devrenin sonlarına doğru ortaya çıkan ve yeniliğin ilk damgalarını taşıyan şiirlerdir. Mesela Rıfa’a et-Tahtavî ve öğrencisi Salih Mecdî’nin bir takım millî ve kahramanlık şiirleri nazmettiklerini görüyoruz. Bu şiirlerden herhangi biri, bu devrenin şiirleriyle mukayese edildiği zaman, en azından bir yenilik taşıdığı görülür. Zikrettiğimiz bu şiirler, kendilerine ait özellikleriyle askere moral vermenin yanı sıra, vezin çeşitliliği ve zenginliği, parçaları arasında özel uyuma riayet edilmesi, koro halinde söylemeye uygun olması nedeniyle şiir ahenginde bir renkliliğe sahiptir (Yanık, 1991: 31).

19. Yüzyılın ikinci yarısında ise, şairler taklitçi metottan kurtulamamışlar, eski şekiller arasında yalpalamaya devam etmişler, devlet büyüklerine övgüler dizerek şiiri geçim aracı haline getirmişlerdi (Yanık, 1991: 32-33). Bunun yanında, Mahmud Sami

el-Barudî, Ahmed Şevkî, Hafız İbrahim gibi neo-klasik şairler, ilk önce Arap şiirinin zengin geçmişini araştırıp onun bütün özelliğini ortaya koymaya çalıştılar (Er, 2012: 13-14).

Arap şiirinde gerçek anlamda ilk değişiklik, kendini Lübnan asıllı Mısırlı şair Halil Mutran'ın şiirlerinde göstermiştir. Mutran'dan sonra, onun etkisiyle kısmen de İngiliz romantik şair ve eleştirmenlerin etkisiyle Mısırlı yenilikçi şairler Abdurrahman Şükri, Abbas Mahmud el-'Akkad ve İbrahim Abdülkadir el-Mazinî yeni bir çığır açtılar. Daha sonra Divan ekolü diye bilinecek olan bu şairler, Wordsworth, Shelley, Burns, Milton Hazlitt, Carlyle, Lee Hunt ve Macauley gibi İngiliz edebiyatının önde gelen isimlerinden etkilenmişlerdi (Brugman, 1984: 98).

Divan ekolünün bu üç şairi, şiire önemli anlamlar yüklüyor; şiirin, varlığın ve bireysel felsefenin ifadesi olması gerektiğine inanıyorlardı. Şiirde beyit bütünlüğünden ziyade, organik bütünlük aramadaki ısrarlarının yanı sıra onlar da Mutran gibi, şiirde duygu ve etkilenmenin önemini dile getiriyorlardı. Ortaya konulmasını istedikleri şiir ise, kişisel şiirdi (Er, 2012: 16-17).

Mısır'da Divan ekolü tarafından geliştirilen romantizm, 1930'larda Arap dünyasında zirveye ulaştı. Arap coğrafyalarındaki Fransız ve İngiliz varlığı, bu ülkelerin tam bağımsızlık mücadelelerini sekteye uğratmış, onların millî umutlarını ve heveslerini kırmıştı. Bu durum genel bir hayal kırıklığı, kötümserlik ve umutsuzluk havası meydana getirmiş ve Arap şairlerin romantik şiirlerinde kendini göstermişti (Er, 2012: 21-22).

Divan ekolünün modern Arap şiirine belki de en önemli katkısı, bu şiirde büyük bir çığır açan, neredeyse dönemin bütün Arap şairlerinin ilgi ve faaliyet odağı haline gelen, Arap romantizminde büyük bir açılım yapan ve günümüze kadar etkileri devam eden Apollo ekolüne zemin hazırlamış olmasıdır (Yalar, 2003: 97). Bu itibarla Ahmed Zeki Ebû Şâdî'nin başını çektiği bu ekole ayrı bir başlık açmak yerinde olacaktır.

IV. Apollo Ekolü

Modern Arap şiirinin 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren şekil ve konu bakımından gelişme göstermeye başlaması, bu süreçte modernleşmeyi savunan ve yeni bir şiir anlayışı getiren ekollerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu süreçte ortaya çıkan ekollerden biri de 1930'lu yıllarda modern Arap şiirine damgasını vurmuş olan Apollo ekolüdür.

Apollo grubu ilk olarak 12 Ekim 1932'de Ahmed Şevkî'nin öncülüğünde toplanmış; ancak Ahmed Şevkî'nin dört gün sonra ani ölümü üzerine grup üyeleri Halil Mutran'ı Apollo grubuna başkan olarak seçmişler, genel sekreterliğe Ebû Şâdî'yi, başkan vekilliklerine de Ahmed Muharrem ve İbrahim Naci'yi getirmişlerdi. Ali Mahmud Taha, Hasan el-Kayatî, Mahmud Sadık, Mahmud Ebu'l-Vefa, Sadık Anber gibi dönemin ünlü şair ve eleştirmenleri de kurucu ve yönetim kurulu üyeleri arasında yer almışlardı (Hafacî, 1992: 55). Grubun diğer önemli şairleri ise, Ali Mahmud, Muhammed Abdulmu'tî el-Hemşerî, Suriyeli Ömer Ebu Rişe, Lübnanlı İlyas Ebû Şebeke, her ikisi de genç yaşta yirmi beş yaşındayken ölen Tunuslu Ebu'l-Kasım eş-Şabbî (1909-1934)

ve Sudanlı Yusuf Beşir et-Ticanî (1912-1937)'dir. Grubun kurulmasının ardından Mısırlı romantikler, edebî ürünlerini halka ulaştırmak için yayın organına ihtiyaç duymuşlar, 1932 Eylül'ünde Ebû Şâdî öncülüğünde, *Abullû* "Apollo" dergisini çıkarmışlar ve Tunus'tan eş-Şabbî de bu dergiye şiiirleriyle katkıda bulunmuştur (Er, 2012: 22).

Şiirle haşır neşir olan birçok şairi ve yazarı bir araya getiren Apollo ekolü, Mısır'da ve diğer Arap ülkelerinde yaşayan insanları, genelde modern edebiyat, özelde de şiir düşüncesi üzerine yeni bir başlangıca davet etmiştir. Öte yandan derginin, Arap dünyasında şiir ve şiir eleştirisi üzerine yoğunlaşan ve bu amaçla yayınlar yapan ilk dergi olması münasebetiyle edebî değeri büyüktür. Ekolün esas amaçlarını ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Arap şiirinin düzeyini yükselterek, şairlerin çabalarını bu tarafa yönlendirmek,
- Şiir dünyasındaki yenilikleri savunmak,
- Şairlerin toplumsal, maddî ve edebî seviyelerini yükselterek saygınlıklarını artırmaktır (Kabbîş, 1971: 234).

Apollo grubu, belirlediği bu amaçlar doğrultusunda diğer şiir gruplarından farklı bir çizgide olduğunu ve bu grubun kendine has niteliklerini ve özelliklerini belirlediğini göstermiştir. Ayrıca konu ve meselelere bakış ve yaklaşım açısından, görüşleri arasında benzerlik bulunan şair ve yazarların oluşturduğu bir birlik haline gelmesiyle "grup" olarak ortaya çıkan bu oluşumun zamanla bir "ekol" halini aldığını gözlemiyoruz (Çakır, 2013: 25).

Arap dünyasında şiir ve şiir eleştirisi üzerine yoğunlaşan ilk dergi olma özelliği taşıyan *Apollo* dergisinin Mısır başta olmak üzere diğer Arap ülkelerinde edebiyat, eleştiri ve şiir alanında büyük bir yankı uyandırmıştır (Hafacî, 1992: 55). Ekolün yayın hayatı olan bu dergi, 1932 yılı Eylül ayında ilk sayısını çıkarmış ve 1934 yılı Aralık ayına kadar devam etmiştir. Dergi, toplamda 28 sayı olarak yayımlanmıştır (Dayf, 1961: 70).

Apollo dergisi, 1934 yılının Aralık ayında çıkan son sayısından sonra bir daha görünmese de, derginin şiir dünyasında oluşturduğu havanın etkileri sürmeye devam etmiştir. Derginin iki yıl, üç ay gibi bir yayın hayatı olmasına rağmen Arap edebiyatında hâlâ belli bir saygıyla anılıyor olması, kurucuların kendilerine önemli misyonlar yükleyerek, iddialı çıkışlar yapmaları sayesinde. Misyonlarını büyük bir coşkuyla tanıtmış, kendilerini şiir ve şiir eleştirisi alanında farklı bir yere oturtmuş olan grup üyeleri, ister bu misyonu yerine getirmiş olsunlar, ister yerine getiremedikleri için eleştirilsinler dönemin diğer edebiyatçılarından farklı bir adım atmışlardı. Üstelik *Apollo* dergisinde yayımladıkları gerek şiirler, gerekse eleştiri yazıları, onların samimi düşüncelerinin ve gerçek duygularının ifadeleriydi (Adalar, 2007: 67-68).

V. Ahmed Zeki Ebû Şâdî'nin Hayatı

Modern Arap edebiyatında serbest nazımın öncüsü ve Apollo ekolünün kurucusu olan Ahmed Zeki Ebû Şâdî, 9 Ocak 1892'de Kahire'de doğdu (el-Fahurî, 1986: 632-633). Babası Muhammed Ebû Şâdî, milliyetçiliğiyle meşhur olmuş, iyi bir hatip ve avukattı. Annesi Emine Hanım ise şiir yazan ve okuyan birisi olup, şair Mustafa Necip'in

de kız kardeşidir. Ebû Şâdî, edebî bir çevrede edebiyat ve şiir sevgisiyle büyüdü (Dayf, 1961: 145). Ebû Şâdî, ilk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladı. Bu esnada babasının Kahire'deki edebî sohbetlerinden yararlandı. Henüz on üç yaşında iken babasının çıkardığı *ez-Zâhir* dergisinde nesir ve şiir denemeleri yayımlandı. On altı yaşında nazım ve nesir türünden örnekler içeren ilk mecmuasını *Kaṭratün min yerâ 'fi'l- edeb ve 'l-ictimâ'* adıyla çıkardı. Babasının sohbetlerine devam eden Ahmed Şevkî, Hafız İbrahim ve Halil Mutran gibi devrin en ünlü şairleriyle tanışma imkânı buldu ve Mutran onu öğrencisi olarak kabul etti. 1910 yılında çocukluk ve gençlik şiirlerini içeren ilk divanı *Endâ'u'l-fecr*'i yayımladı (Yalar, 2016: Ek-1/373-374).

Ebû Şâdî, orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1912'de tıp eğitimi için İngiltere'ye gitti ve orada on yıl kaldı. İngiltere'de kaldığı on yıl içerisinde İngiliz edebiyatına dair pek çok eseri inceledi ve birçok başyapıtı tercüme etti (Kabbîş, 1971: 608). Ayrıca, iç hastalıkları, mikrobiyoloji ve bakteriyoloji alanlarında uzmanlık aldı. İki yıl peş peşe bakteriyoloji dalında Londra'nın ünlü Saint George Üniversitesi Hastanesinden onur sertifikası ile Web ödülünü kazandı. Bunlardan başka arıcılık, tavukçuluk ve resimle ilgilendi (Yalar, 2016: Ek-1/373-374).

1922 yılında Mısır'a dönen Ebû Şâdî, çok geçmeden Mısır Arıcılık Kulübünü kurdu. Ertesi sene Kahire Üniversitesi, Tıp Fakültesinde dekan vekilliği yaptı. *Memleketu'n-Nahl, ed-Decâc, eş-Şinâ'atu'z-Zira'iyye* adıyla çeşitli dergiler yayımladı. 1932 yılında Apollo grubunu kurdu. Grubun yayın organı olarak *Apollo* dergisini çıkaran Ebû Şâdî, iki yıl yayın faaliyeti olan dergiyi ekonomik sıkıntılar yüzünden Aralık 1934'te son sayısının ardından kapattı. Daha sonra *el-Edebî* ve *el-İmâm* adlı iki dergi çıkarttı. Fakat bu dergiler, *Apollo* dergisinin yakaladığı tiraja ulaşamamış, kısa zamanda unutulup gitmiştir (Adalar, 2007: 69).

Ebû Şâdî, hanımı öldükten sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmeye karar vermiş ve 1946'da İskenderiye'den New York'a gitmiştir. Oradaki Mehcer şairleri topluluğuna katılmak istemiş; fakat kabul görmeyince Suudi Arabistan ve Eritre'nin Birleşmiş Milletlerdeki delegasyonları nezdinde danışmanlık görevi yapmıştır. Ardından New York'taki Asya Akademisi'ne öğretim üyesi seçilen Ebû Şâdî, bu sırada Mehcerdeki Arapça gazetelerde makaleler yayımladı. New York'ta *Râbitatu Minerva* adıyla bir edebiyat topluluğu kurdu ve bu topluluğun genel sekreterliğini üstlendi. Ayrıca New York'ta *el-Mektebu'l-edebiyu'l-Mısrî* adıyla bir büro açıp üniversite derslerini ve edebiyatla ilgili çalışmalarını burada yürüttü. Daha sonra bir süre önce evlendiği İtalyan asıllı Amerikalı eşiyle birlikte Washington'a taşındı. Ancak beynindeki kan pıhtılaşması yüzünden 12 Nisan 1955 tarihinde vefat etti ve Maryland eyaletinde defnedildi (Yalar, 2016: Ek-1/373-374).

VI. Edebî Kişiliği ve Şiirlerinden Örnekler

Modern Arap edebiyatında nesirsel bir ritme değil de ölçüye dayalı bir serbest vezinle yazmaya dair ilk ciddi teşebbüsü, Ahmed Zeki Ebû Şâdî gerçekleştirmiştir. Genelde modern Arap edebiyatının, özelde ise modern Arap şiirinin yenilikçi ve öncü isimlerinden biri olan Ebû Şâdî, çok yönlü bir ilmî ve edebî kişiliğe sahipti. Kişiliğinin

oluşması ve gelişmesinde Cahız, Ahmed Şevkî, Hafız İbrahim, Halil Mutran gibi yerli ve John Keats, Percy Bysshe Shelley, Lord Byron, William Wordsworth, Charles Dickens gibi yabancı şairler etkili olmuştur. O, şiirsel formları deneme konusunda en cesur Arap şairlerinden birisidir diyebiliriz. Ebû Şâdî, İngiliz edebiyatından oldukça etkilenmiş, çağdaş İngiliz ve Amerikan şiirinin gelişimi alanında kendisini geliştiren başarılı bir öğrenci olmuştur (Ceylan, 2015: 188).

Modern Arap şiirinde Ebû Şâdî'yi yenilikçi ve öncü kılan maddeleri ise şöyle sıralamamız mümkündür:

- Edip bir ailede doğup büyümesi,
- Edebiyat ve şiirde Halil Mutran'ı kendisine örnek alması,
- Değişik şiir ekollerinin tesiri,
- Batılı şairlerin etkisi,
- Derinlemesine İngiliz, Amerikan ve Mehcer edebiyatını incelemesi (Islam ve Hossain, 2020: 5-6).

Batı edebiyatının geniş kültürü Ebû Şâdî'ye anlatı, lirik ve tiyatrosal olan realist, romantik ve sembolik akımlardaki şiir türlerini bilmesini sağlamıştır. Daha sonra Ebû Şâdî'nin, bu türlerin ve akımların etkisinde kalmaya devam ettiğini ve bu akımlar içerisinde romantik akımın onun üzerinde baskın olduğunu ve hayatına dair birçok koşulun onu sanatsal yaşama ittiğini görüyoruz. Ebû Şâdî, 20. Yüzyılın başında bu akımdan etkilenen şairlerle erkenden iletişime geçmiştir. Bu şairlerin en önemlilerinden birisi, hocası diye bilinen Halil Mutran'dır (Dayf, 1961: 148).

Ebû Şâdî, gençliğinde Zeynep adında genç bir kıza âşık olur; ancak kız, onu terk eder. Kızın Ebû Şâdî'den gidişi, onun kalbinde acıların yayılmasına ve ömrünün sonuna kadar sürecek olan bir şarkı olmasına sebep olur. O, tabiatta ve eski efsanelerde teselli arayan, acıyla, kederle ve yoksun bir aşkla yaşamaya devam eder (Dayf, 1961: 148). Âşık olduğu Zeynep'e adını taşıyan divanda şöyle seslenir:

لَا يَرْحَمُ الْقَلْبَ لَدَى قَرْبِكَ مَا شِئْتِ مَا شِئْتِ هَوَى صَبِّكَ كُونِي كَعَهْدِ الشَّمْسِ فِي خُبِّكَ مِنْ أَجْلِكَ فَأَبْقِي عَلَى قَلْبِكَ لِلْعَائِرِ الرَّانِي إِلَى طَبِّكَ لِلطَّهْرِ تُذَيَّبِنِي إِلَى رَبِّكَ لَا تُسْرِفِي حُزْنَاً عَلَى ذَنْبِكَ لِلْأَكْمَلِ الْأَجْمَلِ مِنْ دَابِّكَ أَوْ مُتَّ نَاجِئِي هَوَى تُرْبِكَ	زَيْنَبُ! مَا أَخْلَى الْخُفُوقَ الَّذِي زَيْنَبُ! يَا رُوجِي وَرَيْحَانِي زَيْنَبُ! يَا شَمْسِي وَيَا بَهْجَتِي أَعْلَيْتِ أَشْوَاقِي مَتَزِينًا بِهَا كُونِي السَّنَى وَالْمُهْدَى وَالْمُنَى كُونِي أَيَا مَأْكِي غَايَةً بِاللَّهِ يَا نُعْمَى غِرَامِ الصَّبَا جَسِي وَوَجْدَانِي وَكُلِّي الْقَدَا إِنْ عَشْتِ لَمْ تُسَخِّحْ صَلَاتِي التُّوَى
--	---

Zeynep! Senin yanıdayken kalbimi yerinden söken bu kalp atışı ne kadar da tatlı!

Zeynep! Ruhum benim, reyhanım benim! Sen aşığının aşkını istemedin istemedin!

Zeynep! Ey güneşim ve sevincim! Aşkında güneşin vefası gibi vefalı ol.

Sana olan kıskançlığım yüzünden arzularımı tutuşturdum senin için kalbinde ebedi kalacağım.

Hastalanıp seninle şifa bulmak isteyen için ışık ol, rehber ol, arzu ol!

Ey meleğim! Beni senin rabbine yaklaştıracak temizlik için gaye ol!

Allah aşkına ey mutluluğum, gençlik aşkım! Günahından dolayı çok üzülme!

Bütün özverim, hissiyatım ve coşkum senin en güzel huyuna feda olsun!

Yaşarsam dualarımın özü silinmez, ölürsem de senin toprağının arzusu kurtuluşum olur (Ebû Şâdî, 2017: 29).

Onun ruhundaki derin hüznü artıran şeylerden biri de İngilizlerin tahakkümü, zulmü ve baskısı nedeniyle vatanında hissettiği mutsuzluktur. Bahsettiğimiz bu durumlar, onu özensiz şiir yazmaya sevk etmiştir. Özensiz şiir yazmasına bir diğer etkense sanatındaki aceleciliğidir.

Ebû Şâdî'nin geniş kültürü ve şiirsel yetenekleri Allah'ın bir lütfudur diyebiliriz. Fakat Ebû Şâdî aceleci birisiydi. Hayatta ve şiirinde bir yerde durmaz, daldan dala atlardı. Bu hız, eserlerinin manasında sığığa düşmesine ve kendisiyle fikir ve hayal arasındaki farklı üslupları iyi kullanmasına engel olmuştur. Bu sebeple, çok daha sonra verdiği bazı eserler hariç, şiirlerinin çoğu zihin parıltısından mahrumdur. Bu sadece şiir yazmadaki hızından dolayı değil, ilmi hayatındaki karakteristik yapısından dolayı ilgisini, şiirin farklı alanlarına yönelttiği içindir. Ayrıca bu durum, onun çok yönlü birisi olduğunu gösterir. O, doktordur, bakteriyologdur, tavuk ve arı yetiştirmekle uğraşır, değişik gruplar kurar, ilmi ve edebî dergiler yayınlar. Ebû Şâdî, şiirindeki bu özelliğiyle hikâyesel şiir, dramatik şiir, hüznü romantik şiir, mistik şiir, öğüt veren şiir, felsefi şiir, realist şiir, sembolik şiir, mürsel şiir ve özgür şiirle uğraşma gayreti içine girmiştir (Dayf, 1961: 148-149).

Ebû Şâdî, sadece şiirle yetinmemiş, resim ve müzikle de ilgilenmiştir. Başka şeylere olan meylini artırmıştır. Şöyle ki bir elinde neşter, mikroskop ve bilimsel dergiler; diğer elinde kâlem, kuş tüyü, müzik aleti ve edebî dergiler... Laboratuvar sesi, arı uğultusu ve kendi sesinin yankısı şiir yazarken ona ilham vermiştir.

Ebû Şâdî, ilk olarak *Endâu'l-Fecr* (Sabah Şebnemi) adlı divanını yayımladı. Onu yayımladığında henüz on sekiz yaşındaydı. O eserinde, Ebû Şâdî'nin erken romantik eğilimi net bir şekilde görülür. Şöyle ki, onun siyasî ve sosyal problemleri göz ardı etmeden, sevgiye, tabiata ve ikisinin yankısına yer verdiğini görüyoruz. Nitekim o, *Endâu'l-Fecr* divanında "Hayâtâni" adlı kasidesinde duygularını şöyle dile getirir (Dayf, 1961: 149):

حَيَاتَانِ

وَفِي ابْتِعَادِي أَعَانِي ذَهْرِي الْعَادِي
وَكُلُّ نَبِيٍّ نَبِيْلٍ وَخَيْكِ الْهَادِي
رَجَعْتُ لِلنَّاسِ لَمْ أَطْفَرِ بِإِسْعَادِ
حَرْبٍ لِبَعْضٍ وَخَسَادٍ لِخَسَادِ!

أُمِّي (الطَّبِيعَةُ)! فِي نَجْوَاكَ إِسْعَادِي
فِي جَمَى إِخْوَتِي مِنْ كُلِّ طَائِرَةٍ
مَا بِالْهَاءِ هِيَ صَفْوِي وَحَدَهَا فَإِذَا
كَأَنَّهَا النَّاسُ أَعْدَاءُ فَبَعْضُهُمْ

İki Hayat

Ey tabiat ana! Seninle söyleştiğimde mutlu oluyorum ve senden uzaklaşınca acımasız zamanıma katlanıyorum.

Senin yol gösterici ilhamın vardır bütün kuşlardan ve bütün soylu bitkilerden olan dostlarımla korusunda.

Ne oluyor ki onlar tek başlarına beni durultuyorlar, insanlara döndüğümde mutluluğu bulamıyorum.

Sanki insanlar düşman gibidir; kimi kimileriyle savaşıyor, kimileri kimilerini kısıyor. (Ebû Şâdi, 2013: 15).

Onu okumaya başladığımızda üslubunda, manalarında ve hayal etmedeki zayıflığı hissediyoruz. Bunun sebebi, onun hâlâ genç ve şiir yazma hususunda henüz yeteri kadar ustalaşmamış olmasıdır (Dayf, 1961: 149). Yine o, *Endâu'l-Fecr* divanında dünyaya hüznümlü bir bakış açısıyla bakar ve duygularını şöyle dile getirir:

الدُّنْيَا

لَمَسْتُ قَلْبِي بِكَفِّ مَسَّهَا وَجِلُّ
مِنَ الْخُفُوقِ فَلَمْ أَعْرِفْ لَهُ سَبَبًا
إِنْ كَانَ هَمِّي مِنَ الدُّنْيَا وَفَنَنْتَهَا
عَمَّ الْهُوَانُ فَمَا بَاتَ الشَّقَا عَجَبًا

Dünya

Kalbime çarpıttıdan kaynaklanan bir korkunun dokunuşu gibi dokundum ve ben onun sebebini bilemedim.

Eğer benim kederim dünyadan ve onun sınavındansa alçaklık yaygınlaşmıştır ve artık mutsuzluk şaşılacak bir şey değildir. (Ebû Şâdi, 2013: 21).

Ebû Şâdi, 1912 yılında İngiltere'ye gider ve 1922 yılında geri döner. Orada, İngiliz edebiyatına dair pek çok eseri inceleme fırsatı bulur (İslam ve Hossain, 2020: 4). Çok geçmeden divanları ve manzum eserleri yağmur gibi birbirini takip eder. Divanlarında ilk ortaya çıkan 1924 yılında neşrettiği *Zeyneb*'tir. Aşk ve tabiat, bu divanın ana eksenidir. Onda muvaşşah, dubeyt ve aşk şiiri kalıplarını öğreniyoruz. *Zeynep*'te şiir kalıplarını bunlarla yenilemeye uğraşır. *Zeynep*'teki en iyi kasidelerinden olan "el-Hilmu's-Şâdik" kasidesi şu şekilde başlamaktadır:

هَاتِ لِي الْعُودَ وَعَنِّي
وَأَسْمَعِي شَجْوِي وَأَنِّي
تَطْرَجِي الْأَحْرَانَ عَنِّي
فَأُؤَدِّي صَأْوَاتِي

Bana udu getir ve şarkı söyle! Benim kederimi ve iniltimi dinle!

(Ki) Sen hüznümü ortadan kaldırırsın, ben de sana dualarımı gönderirim.

Ertesi sene aynı ezgiyle yazdığı *Enîn ve Renîn ve eş-Şi'ru'l-Vicdân* adında iki divan neşreder. O iki eserde de millî duygular ön plandadır. Aynı sene *Mısrıyyât* divanını yayımlar. O divanda ise, zalim İngilizlerden kurtulmak için Mısırlıların azmini harekete

geçiren kendi millî duygularını tasvir eder. Çok geçmeden 1926 senesinde *Vatānu'l-Fir'avn* (Firavun'un Ülkesi) divanını yayımlar. Bu divanda ise, eski Mısır'ı, Mısır'ın ihtişamını, onun eski eserlerini ve önderi firavunu ön plana çıkarır. Aynı sene, büyük divanı *eş-Şefeku'l-Bâki* (Ağlayan Günbatımı)'nı çıkardığını görüyoruz. Bu eser, onun kendi serbest şiirinin ilk örneğidir diyebiliriz. Bin sayfadan fazla olan bu eser, Ebû Şâdi'nin ve başka şairlerin şiirle alakalı çeşitli makaleleri kapsadığını, ilaveten bu divanda Ebû Şâdi'nin bazı hikâyeler yazdığını, İngilizce bazı şiirler çevirdiğini, mürsel şiirden ve hür şiirden bazı manzumeleri zikrettiğini görüyoruz. Ayrıca şiirlerinin bir bölümünde dünyayla ilgili haberlerin çoğunu yorumlamış ve şiir yazmaya meylini engelleyen mesleğinin yükünden dert yakınmış, ancak kazandığı gözlem kabiliyetlerinin şiirine katkı sunduğunu itiraf etmiştir. Bu sebeple "Mikroskop"a has *Refikî el-Keşşâf* adını verdiği bir şiir yazmış ve bu şiirde mikroskobunu övmüştür (Dayf, 1961: 149-150).

Ebû Şâdi'nin şiir yazma kabiliyeti üst düzeydeydi ve o, bütün gözlemlerini şiir haline getirdi. *Sukûtu'l-Celid*, *Hadîsu'l-Baħr*, *Şuħbetu'l-Ālām* gibi İngiltere'de yazdığı şiirlerinden bir bölümüne bu divanda yer verdiğini görüyoruz. Yine önceki çalışmalarına benzer şekilde ulusal özlemlerini ve millî duygularını gerek Danşevay anısına gerekse "Yevmu't-Telli'l-Kebîr" in anısını canlandırmak, Fas kırsalı kahramanı Abdülkerim'e selam vermek ve 1925'te Fransızların toplarla bombaladığı Şam felaketinin acısına göndermede bulunmak gayesiyle *eş-Şefeku'l-Bâki*'yi ortaya koyar ve İngiliz sömürgeci şair Kepling'i susturarak ona şöyle cevap verir:

"Doğu doğudur, Batı batıdır ve ikisi asla buluşmayacaklar!"

Ebû Şâdi'nin bu durumu, çoğu zaman siyasî olaylarla ve pek çok güncel meselelerle ilişkilendirdiğini görüyoruz. Sa'd Zağlul vefat ettiğinde ona özgü yazdığı mersiye içeren bir broşür yayımlamıştı. Buna ilave olarak Sa'd Zağlul'un kırkıncı ölüm yıldönümünde *et-Turâsu'l-Ĥâlid* (Ölümsüz Miras) başlıklı başka bir mersiye daha yazdı. Büyük divanı olan *eş-Şefeku'l-Bâki*'nin neşrini bitirir bitirmez *Vahyu'l-'amm* divanını yayımlamak için hazırlık yaptı. Her sene bu isimle bir divan yayımlayacağını duyurdu. 1931 yılında onun önceki divanlarında gördüğümüz aynı niteliğe sahip *Eşi'â* ve *Zılâl* (Işıklar ve Gölgeler) divanını yayımladığını görüyoruz. Bu divanda "el-Ĥubb" (Sevgi) kasidesine yer verir ve şöyle der (Dayf, 1961: 150):

الْحُبُّ

فَتَنَدَمَ بَلْ لِأَطْفُهُ حَيْثُ يَكُونُ
وَلَكِنَّ خَصَمَ الْحُبِّ سَوَفَ يَهُونُ
وَلَطْفٍ فَإِنَّ الْبَحْثَ عَنْهُ فُتُونُ
وَأَنَّ عُرُوفَ الْعَاشِقِينَ فُتُونُ
وَلَكِنَّ كُفْرَ الْمُعْرِمِينَ جُنُونُ

نَصَحْتُكَ أَنْ لَا تَنْهَرَ الْجَبَّ مُعْرِضاً
وَمَا هُنَّتْ لَوْ جَارَيْتَهُ فِي كَرَامَةِ
فَعُدْ بَاجِئاً عَنْهُ وَلَكِنَّ بِحُكْمَةِ
وَبَلِّغْهُ تَوْبَ الْقَلْبِ مِنْ بَعْدِ نُورَةِ
وَمَا جَنَّ فِي حُكْمِ الْهَوَى غَايِدُ الْهَوَى

Sevgi

Ben sana sevgiliye baskı yaparak azarlayıp da pişman olmamanı öğütledim, nerede olursa olsun ona hoş davran dedim!

Sen ona saygı ölçüsünde davranırsan küçülmezsin, fakat sevginin hasmı mutlaka alçalacaktır!

Aşkını araştırarak aşka yeniden başla; fakat bu lütufla ve şefkatle olsun! Çünkü onu araştırmak sanattır.

Kalbin isyandan sonraki pişmanlığını ve âşıkların nağmelerininin baştan çıkardığını ona ulaştır!

Aşkın kanununda aşkın kölesi delirmez, fakat âşıklara nankörlük deliliktir. (Ebû Şâdî, 2013: 21).

O, sık sık bazı dünya ressamlarının bir resmini alır, konu hakkındaki düşüncelerini analiz eder. Ayrıca bazı Batılı şairlerin parçalarını ve manzumelerini tercüme eder, bazen tercüme ettiği şeylerin aslını belirtir bazen de bazı kasidelerine Arapça ve İngilizce adlar verir.

1933 senesinde ise *eş-Şu'le* (Meşale) adlı divanını çıkarır ve o divanda "Kenzu'l-Hubb" (Sevgi Hazinesi) kasidesine yer verir ve şöyle seslenir (Dayf, 1961: 150-151):

كَنْزُ الْحُبِّ

تَمَّأَلِكْ مِنْهُ الْحُبُّ كَلَّ شَغَافِ
وَمَا الْكُونُ لِقَلْبِ الْمُحِبِّ بِكَافِ
وَأَيُّنَ حَبِيبٍ لِأَمَحَبَّةٍ وَأَفِ؟
كَفَيْلٍ وَمَا غَيْرُ السَّجَّابِ شَافِ؟

يُعَدُّ قَلْبِي بِالْمَحَبَّةِ بَيْنَمَا
وَأَشْبِعْ هَذَا الْكُونُ مِنْ حُبِّيهِ غِنَى
فَأَيُّنَ حَبِيبٍ يَمْلِكُ الْحُبُّ كَأَلْهُ
فَمَا غَيْرُ حُسْنٍ فِي عَوَالِمِ سَخَرَهُ

Sevgi Hazinesi

Kalbim aşktan acı çekiyor, aşk kalbimin her tarafını sarıp ele geçirdiğinde,

Bu âlem onun aşkıyla dolup taştı; fakat seven kalp için bu âlem yetmiyor.

Nerde bütün sevgiye sahip olacak sevgili! Nerde sevgiye vefa gösterecek sevgili!

Onun büyüdü âleminde güzellik dışında bir kefil ve olumlu cevap dışında bir şifacı yoktur. (Ebû Şâdî, 2013: 21).

Onun, aynı sene *Atyâfu 'r-Rebî'* (Bahar Hayalleri) divanını çıkardığını görüyoruz. Bu iki divanda, tabiat, Mısır ve Yunan mitolojisinin en güzel örneklerini toplu bir şekilde takdim eder, millî hedeflerini unutmaz ve millî duygularını dile getirir. Birinci divanındaki en güzel kasidelerden biri “en-Nâs” kasidesidir ve o kasidede insanların birbirleri ile olan mücadelelerini ve düşmanlıklarını tasvir eder. İkinci divanda “Fennân” kasidesini öğreniyoruz ve o kasidede sevgilisine olan sonsuz aşkını aşağıdaki şekilde tasvir eder ve şöyle der:

أَمَانًا أَيُّهَا الْجَبُّ   سَلَامًا أَيُّهَا الْأَسِي
 أَتَيْتُ إِلَيْكَ مُشْتَفِيًا   فِرَارًا مِنْ أَدَى النَّاسِ
 أَطَّلَيْتُ يَا خِيَاةَ الرُّؤ   سَحَّ فِي عَيْنِي تَحْيِيَنِي
 شَرَابِي مِنْكَ أَضْوَاءً   وَقُوَّتِي أَنْ تُنَاجِنِي

*Sana sığındım ey sevgili! Selam olsun sana ey hüznü kişi!
 Derman için sana geldim insanların eziyetinden kaçarak,
 Gözümün nuru gözlerime yukarıdan cemalini sarkıt ki bana hayat veresin.
 Sende tattığım şeyler beni aydınlatır... Gücüm seninle konuşmaktır.*

Aynı konu ve mazmunla 1934 senesinde *el-Yenbû'* (Pınar) divanını çıkarır. Ebû Şâdî, bu divanda arkadaşı ve aynı zamanda grubun üyelerinden biri olan İbrahim Naci'ye şöyle seslenir (Dayf, 1961: 151):

يَا حَبِيبِي! إِنَّ ذَاكَ رَأَى لِقَاءَ أَبِي فِي شُجُونِي
 أَنَا وَالْأَيْلُ غَارِقَانِ بِأَمْنَاءِ الْأَزْيُونِ
 كُلُّ مَا فِي الْأَيْلِ يَسْتَهْوِي إِلَيَّ دُنْيَا الْجُونِ
 فَإِذَا لِي مَا جَاءَ فِي حُبِّكَ الْبِقَا فِي الْأَمِينِ
 مُنْشِدًا مِنْ شِعْرِكَ الْعَبْدُ أَفَانِي مِنَ الْفُتُونِ
 شَارِبًا أَنْفَاسَ غُلِيُونِي كَأَنْفَاسِ الْفُتُونِ

*Ey dostum! İki hatıran hüznü olarak kalbimde,
 Ben ve gece... İniltilerin yankısıyla boğuluyor,
 Gecedeki her şey cinnet dünyasına çekiyor,
 Bir de bakıyorum ki, güvenilir ebedî sevginde bir sığınağım var.
 Tatlı şiirinden türlü türlü şiirler okurken,
 Fattan birisinin nefesleri gibi pipomu nefes nefes çekerken.* (Ebû Şâdî, 2013: 42).

1935 yılında aynı hislerle aşk, tabiat, eski efsaneler ve hayat sahneleri gibi konulardaki *Fevka 'l-'Ubâb* (Dalgalar Üstünde) adlı divanını yayımlar. Bundan dolayı onunla ilgili eleştiriler artar. Bir süre şiir yazmaya ara verir. *Fevka 'l-'Ubâb* adlı divanında ölümle ilgili duygularını şöyle dile getirir (Dayf, 1961: 151):

¹ Aldığımız kaynakta bu kelime (ذَكَرَكَ) şeklinde yazılmış. Kanaatimize göre bu kelime (ذَكَرَكَ) şeklinde olmalıdır.

عَمْرَةُ الْمَوْتِ

فَوَقَّ هَذَا الْعُبَابِ فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ   لَمْ يَزِدْنِي الضَّرِيَاءُ مِنْ طَلْعَةِ الْبَدْرِ
لَمْ يَزِدْنِي الضَّرِيَاءُ مِنْ طَلْعَةِ الْبَدْرِ   فَكَأَنَّ الضَّرِيَاءَ أَوْلاَحُ مَوْتِي
وَأَذَى بِالضَّرِيَاءِ مَيِّتٌ وَخَشِيئِي   وَإِذَا بِالضَّرِيَاءِ مَيِّتٌ وَخَشِيئِي
لَمْ يَزِدْنِي الضَّرِيَاءُ مِنْ طَلْعَةِ الْبَدْرِ   فَكَأَنَّ الضَّرِيَاءَ أَوْلاَحُ مَوْتِي
وَأَذَى بِالضَّرِيَاءِ مَيِّتٌ وَخَشِيئِي

Ölümün Şiddeti

Gecenin karanlığında bu taşkın selin üstündeyim ve bu hayatı özlem dolu ve şaşkın bir şekilde geçiriyorum,

Ayın doğuşundan oluşan ışık, ben de bütün başkaldırlara başkaldırmak dışında bir şey artırmıyor.

Sanki ışık ölümlerin ruhları gibi, kabirden sonra gökyüzünde toplanmış.

O da ne! Işıktaki da ölüm varmış, bütün gafilleri alt eden ölümü görmek bana yetiyor. (Ebû Şâdî, 2013: 30).

Ebû Şâdî'nin 1942'de yayımladığı 'Avdetu'r-Râ'î (Çobanın Dönüşü) adlı divanında hâlâ mürsel şiir hakkında düşündüğünü ve bazı kasidelerini onun çerçevesinde nazmettiğini; ayrıca *Hilmu'l-Ğad* (Yarının Rüyası) adlı eserinde de örnek insanı hayal ettiğini görüyoruz. Yine bu divanda, önceki divanlarında olduğu gibi Mısır halkının bilincini uyandırmaya, "Hidâdu'l-Kıtn" kasidesinde olduğu gibi ahlaksız yöneticilere karşı ve halkın kutsal haklarını elde etmeleri için onları harekete geçirmeye uğraşır ve kasidede şöyle der:

يَا شَعْبُ! قُمْ وَأَنْشُدْ حُقُوقَ   قَاكَ قَا الْخُنُوعِ هُوَ الْمَمَاتُ
تَشْكُو الْعَرِيبَ وَعِلَّةُ الْ   شَكْوَى الرُّعَامَاتِ الْمَوَاتُ

Ey halk! Kalk ve hukukunu haykır! Boyun eğmek ölmek demektir.

Sen garipten şikâyet ediyorsun, oysa şikâyetin nedeni ölü liderliklerdir.

Daha sonra Amerika'ya gider ve 1949 senesinde *Mine's-Semâ* (Gökyüzünden) divanını yayımlar. O divanda, oradaki denizden, tabiatan ve hayattan bahseder. *Mine's-Semâ* 'da yer verdiği bir kasidesinde duygularını şöyle ifade eder (Dayf, 1961: 151-152):

دَمَعَتِي وَأَبْتِسَامَتِي تَدُومَانِ
 لَيْسَ قَصْفُ الْمَدَائِعِ اللَّيْلِ حَوْلِي
 وَالْحَرَابُ الَّذِي تُطَايِرُ فُرِّيِي
 وَعَوِيلُ الْبَيْسَاءِ حَوْلِ الضَّحَايَا
 وَالظَّلَامُ الَّذِي يُكَوِّنُ دُنْيَا
 لَيْسَ كَدًّا وَلَيْسَ دَأْ
 بِأَلْتِي تُلْجِمُ الْمُجِبُّ لَكَ الْبَا
 وَسُكُوتِي عَذَابُ رُوحِ يُعْمَانِي
 صَفِيرُ الْقِنَابِيلِ الْمُتَسَدِّدَانِي
 وَصُورُخِ الْوَرَى بِكُلِّ مَكَانِ
 وَتَقَاتِنَا الْمَتَاعِ وَالْمُجْدِرَانِ
 سِي وَقَدْ عَرَيْتَ عَنِ الْأَكْفَانِ
 كَ وَلَا الْحَرْثَ بِأَهْوَالِنَا لَنَا كُلَّ أَنْ
 قِي عَلَى الْعَهْدِ فِي مَدَارِ الرُّمَانِ

*Gözyaşım ve gülümsemem ikiz kardeşdir, susmam ise acı çeken bir ruhun azabıdır.
 Ne geceleyn çevremde atılan top gülleleri, ne yaklaşan bombaların ısıkları,
 Ne yakınımda uçuşan harabeler, ne insanların her yerde attığı çığlıklar,
 Ne kadınların kurbanların çevresindeki feryadı, ne eşyaların ve duvarların kalıntıları,
 Ne bütün kefenlerden soyunmuş dünyayı kefenleyen karanlık,
 Ne bu ne de şu, ne de her an tehlikeleriyle karşı karşıya olduğumuz bu savaş,
 Hiçbiri dünya durdukça sana sevgi duymanı dizginleyemez (Ebû Şâdî, 2013: 66).*

Bunlardan ayrı olarak, onun Batı edebiyatlarının incelikleri hakkında bilgi sahibi olması ve hocası Halil Mutran'ın destansı şiirlerinden gördükleri, onu bu yönde girişimlerde bulunmaya sevk etmiştir. Ebû Şâdî'nin bu yöndeki ilk girişimi 1924 senesinde yayımladığı *Nekbetu Nâfârîn* (Navarin Felaketi)'dir. O eserinde, Mehmed Ali Paşa döneminde Navarin Savaşı'nda Osmanlı hilafeti ve Türkleri savunan Mısır deniz kuvvetlerinin anısını ölümsüzleştirmiş, Mısır donanmasının üstlerinden ayrılmasından mağlup edinceye kadar ki durumunu canlı tasvirlerle tasvir etmiştir (Dayf, 1961: 152).

Ebû Şâdî, 1925 senesinde *Mefheretu Reşid* (Reşit'in Övüncü) başlıklı yeni bir hikâye yazmış ve bu hikâyede 1807 senesinde Nisan savaşında bu şehirdeki günahkâr İngiliz düşmanlarına cevap veren Mısır kuvvetlerinin anısını ölümsüzleştirmiştir. Bunu, Ebû Şâdî'nin hikâye ve şiirsel anlamda en az başarı sağladığı '*Abduh Bek ve Mehâ* (Abduh Bey ve Meha) adında iki sosyal hikâyesi takip etmiştir (Dayf, 1961: 152).

Bunlardan ayrı olarak Ebû Şâdî, şiirinde hikâyeye yer vermiş hatta bazı eleştirmenler onu hikâyesel şiirin kurucusu kabul etmiştir (Islam ve Hossain, 2020: 13). Öte yandan Ebû Şâdî'nin şiirlerinde operaya da yer verdiğini görüyoruz. Opera, şiir ve tiyatrodan daha ziyade müziğe ve melodiye dayanır. Ve belki de bu yüzden onun operaları istenilen başarıyı yakalayamadı ve sanki o, bunu hissetmiş gibiydi. İlk operası olan *İhsân*'ın dipnotunda operanın tanımından, tarihçesinden, İtalyan, Fransız ve Alman ekollerinden genişçe bahsetmiştir. Sadece birinci ekolün şarkıya ve müziğe dayanan ekol olduğunu, ikinci ekolün edebî metinlere dayandığını, üçüncü ekolünse edebî metinlere fazla dayandığını ve onu temel aldığını dile getirmiştir. O, kendi opera sanatına dramatik bir değer kazandırmaya çalışarak son ekolu benimsemiştir. Seçtiği çizgide başarılı olduğuna hiç şüphe yoktur. Çünkü konularını bazen tarihten bazen de mitolojiden almıştır. Lakin gerek eserlerinin kurgusunda ve sanatsal unsurlarında, gerekse karakterlerinin

yansımasında ve diyalogların kurgusunda arzu ettiği dramatik seviyeyi yakalayamamıştır. Aynı şekilde şiirinde de duru bir ritim yakalayamamıştır; çünkü şiiri, nağmenin gerektirdiği dinamizmden yoksundur. Bu bağlamda ilk yayımladığı eser *Muğannâtu İhsân* adlı eseridir. Bu eserde 1876 yılında çıkan Mısır-Habeş Savaşı sırasındaki olayları konu edinir. İhsan, subay olan, o savaşa katılan ve emsalsiz kahramanlık gösteren amcasının oğlu ile evlidir. Ne var ki eşi esir düşmüş, arkadaşları onun öldüğünü söylemiş; ancak eşi beş yıl sonra döndüğünde hanımının evlendiğini, hasta olduğunu ve son demlerini yaşadığını görmüştür. Hanımı onu gördüğünde yaşadığı büyük üzüntüden dolayı vefat etmiştir (Dayf, 1961: 152-153).

Ebû Şâdî, daha sonra dört bölüm olan ve *Bin Bir Gece Masalları*'ndan alıntılıdığı *Erdeşir ve Hayâtu'n-Nufûs* operasını yazmıştır. Daha sonra ise sembolik bir opera olan *el-Âlihe*'yi nazmetmiştir. Bu operada bir filozof şairle sevgi tanrıçası ve şehvet-kuvvet tanrıçası arasındaki diyaloga yer verir. Gerçekte bu diyalog, hayali bir diyalog olup dram çalışması değildir. Daha sonra ise Tedmur Kraliçesini konu edindiği *ez-Zebâ* operasını yazmıştır. Bu tarzda Ebû Şâdî, modern şiirde üretim gücü yüksek bir şairdi. Şu bir gerçek ki, onun şiir yeteneğinde bir eksiklik yoktu ve herhangi bir konuda düşündüğünü hemen yazabiliyordu. Ne var ki, hızlı ve aceleci oluşu çoğunlukla onun eserlerinin sanatsal değerini düşürüyordu (Dayf, 1961: 153).

VII. Sonuç

1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra Mısır'da yenileşme süreci başlamıştır. Devlet ricalinin de desteğiyle pek çok alanda yeni atılımlar olmuş ve bu duruma edebiyat ve şiir de ayak uydurmuştur. Modern dönem diye adlandırılan bu dönemde Arap şiiri, hem şekil hem de konu açısından gelişme göstermiş ve birtakım ekoller ortaya çıkmıştır. Bu ekollerden en önemlileri, Divan ekolü, Mehcer ekolü ve Apollo ekolüdür. Ahmed Zeki Ebû Şâdî öncülüğünde kurulan Apollo ekolü, genel anlamda Batı kültürünün etkisinde kalmış, romantizmi benimsemiş, benimsediği bu anlayışla 1930'lu yıllarda Modern Arap şiirine damgasını vurmuştur.

Apollo ekolünün kurucusu olan Ahmed Zeki Ebû Şâdî reformist bir anlayışla şiiri ele almış ve onu kuralcı bir anlayıştan kurtararak insanın ruhuna ve duygularına hitap eden yeni tarzda şiirler yayımlamış, duygularını özgürce dile getirmiştir. Arkadaşlarıyla birlikte çıkardığı *Apollo* dergisiyle modern Arap şiirine birçok yenilik getirmiştir. Onun, "serbest şiir" diye bilinen türü modern Arap şiirine kazandırmasıyla yenilikçi, şairleri romantizm akımıyla şiir yazmaya teşvik etmesiyle de öncü bir karakter olduğu muhakkaktır.

Ahmed Zeki Ebû Şâdî, her ne kadar daldan dala atlayarak eserlerinin manasında sığılğa düşmesine ve kendisiyle fikir ve hayal arasındaki farklı üslupları iyi kullanmasına engel olsa da şiirde getirdiği yenilik, göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. O, sadece şiirle yetinmemiş tıp, resim heykel, arıcılık vb. başka alanlara da ilgi duyarak çok yönlü birisi olmuştur. Tüm bu gayretleri onu, modern Arap edebiyatının saygın şairleri arasına dâhil etmiştir.

Kaynaklar

- Adalar, D. (2007). Apollo grubu: Bir modern Arap şiiri ekolü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47(2). 61-81.
- Brugman, J. (1984). *An introduction to the history of modern Arabic literature in Egypt*.
- Ceylan, Z. (2015). Modern Arap edebiyatında ilk serbest şiir deneyimleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(1). 185-206.
- Çakır, M. T. (2013). *Modern Arap şiirinde Apollo ekolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi
- Dayf, Ş. (1961). *el-edebu 'l-'Arabiyyu 'l-mu'aşır fî Mısr*. Dâru'l-Me'ârif.
- Ebû Şâdî, A. Z. (2013). *el-yenbû'.* Müessesetu Hindavî li't-Ta'lim ve's-Şekâfe.
- Ebû Şâdî, A. Z. (2013). *Endâu 'l-fecr*. Müessesetu Hindavî li't-Ta'lim ve's-Şekâfe.
- Ebû Şâdî, A. Z. (2013). *Eşi 'â ve zılâl*. Müessesetu Hindavî li't-Ta'lim ve's-Şekâfe.
- Ebû Şâdî, A. Z. (2013). *eş-şu 'le*. Müessesetu Hindavî li't-Ta'lim ve's-Şekâfe.
- Ebû Şâdî, A. Z. (2013). *Fevka 'l-'ubâb*. Müessesetu Hindavî li't-Ta'lim ve's-Şekâfe.
- Ebû Şâdî, A. Z. (2013). *Mine 's-semâ*. Müessesetu Hindavî li't-Ta'lim ve's-Şekâfe.
- Ebû Şâdî, A. Z. (2017). *Zeyneb*. en-Naşîr Müessesetu Hindavî Si ay si.
- el-Fâhûrî, H. (1986). *Târîhu 'l-edebi 'l-'Arabî el-edebu 'l-hadîs*. Dâru'l-Cil.
- el-Mu'avveş, S. (2011). *el-edebu 'l-'Arabiyyu 'l-hadîs*. Dâru'l-Nahdâti 'l-'Arabiyye.
- Er, R. (2012). *Çağdaş Arap edebiyatı seçkisi*. Vadi Yayınları.
- ez-Zeyyât, A. H. (t.y.). *Târîhu 'l-edebi 'l-'Arabî*. Dâru Nahdâti Mısr.
- Ĥafâcî, M. A. (1992). *Dirâsât fî 'l-edebi 'l-'Arabiyyi 'l-hadîs ve Medârisih*.
- Heykel, A. (1994). *Tatavvuru 'l-edebi 'l-hadîs fî Mısr*. Dâru'l-'Ulûm.
- Ĥabbîş, A. (1971). *Târîhu 'ş-şi 'ri 'l-'Arabiyyi 'l-hadîs*. Dâru'l-Cil.
- Khourî, M. A. & Algar, H. (1974). *An anthology of modern Arabic poetry*. University of California Press.
- Savran, A. (1991). *19.Yüzyıl Osmanlı döneminde yeni Arap edebiyatı*. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- İslam, N. & Hossain, A. (2020). The importance of the poems of Ahmed Zaki Abu Shadi: An analytical study. *Sri Lankan Journal of Arabic and Islamic Studies*, 3(2). 1-18.
- Yalar, M. (2016). *Ahmed Zekî Ebû Şâdî*. Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi. ek-1/(s. 371-372). TDV Yayınları.

Yalar, M. (2003). *Modern Arap şiiri*. Arasta Yayınları.

Yanık, N. H. (1991). *Mahmud Sâmî paşa el-Bârûdî hayatı, edebî kişiliği ve eserleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi.

Zeydan, C. (2012). *Meşâhîru's-şark*. Müessesetu Hindavî Lit-Ta'lim ve's-Sekâfe.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

GÜLCEMAL, T. (2021). Dış Borç Kullanımı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye için Ekonometrik Bir Analiz. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 194-212.

Dış Borç Kullanımı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye için Ekonometrik Bir Analiz

Tuba GÜLCEMAL^(*)

Öz: Dış borç, özellikle gelişmekte olan ülkeler için cari ve gelecek dönem gelişmelerinde küresel bir sorundur. Temel ekonomi teorilerine göre dış borç, yatırım ve emek verimliliği üzerinde etki yapmalıdır. Gelişmekte olan ülkeler gelişme ve büyüme göstererek bireylerinin refah düzeylerini artırma, istikrar sağlama, bağımsızlık gibi temel amaçlara sahipken, yüksek cari ve bütçe açıkları verme gibi finansman kaynağı sorunuyla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Analizde Türkiye ekonomisinin 1990-2019 yılları arasındaki döneme ait yıllık veriler kullanılarak Gecikmesi Dağıtılmış Otoresgresif Model –ARDL, hata düzeltme modeli (VECM) eş bütünleşme ve Toda Yamamoto Nedensellik metotları kullanılmıştır. Analizlerin sonucu dış borç ve ekonomik büyüme arasında bir etkileşimin ve eş bütünleşmenin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, uzun dönemde ekonomik büyüme ve enflasyon dış borcu pozitif, ticari açıklık ise negatif olarak etkilemektedir. Ekonomik büyüme'den dış borç yüküne nedensellik ilişkisi varken dış borçtan ekonomik büyümeye nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Ticari açıklıktan dış borca doğru bir nedensellik vardır. Enflasyondan dış borca bir nedensellik ilişkisi olması enflasyon yükseldikçe dış borç yükünde bir artış olduğunu fakat dış borç yükü arttığında enflasyonun yükselmediğini ifade etmektedir. Enflasyonla ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: Dış borç, ekonomik büyüme, ARDL, Toda Yamamoto Nedensellik Analizi

JEL Sınıflandırması: C32, F63, H63

External Debt Usage and Economic Growth: Empirical Evidence from Turkey

Abstract: External debt is a global problem in current and future developments, especially for developing countries. According to main economic theories, foreign debt should have an impact on investment and productivity. While developing countries have basic aims such as increasing the welfare levels of their individuals, ensuring stability and independence by showing development and growth, they are faced with the problem of financing sources such as high current and budget deficits.

In the analysis, Autoregressive Distributed Lag Model–ARDL, Error Correction Model (VECM) co-integration and Toda Yamamoto Causality methods were used by annual data of the Turkish economy between 1990 and 2019 period. The results of the analysis show that there is an interaction and cointegration between external debt and economic growth. Besides economic growth and inflation affect external debt positively and trade openness negatively in the long

^{*)} Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bankacılık ve Finans Bölümü (e-posta: tgulcemal@cumhuriyet.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-4806-8568>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirmiştir.

run. While there is a causal relationship from economic growth to external debt burden, it has been determined that there is no causality relationship from external debt to economic growth. There is a causality from trade openness ratio to external debt. The fact that there is a causal relationship from inflation to external debt indicates that there is an increase in the external debt burden as inflation increases, but inflation does not increase when the external debt burden increases. There is a bidirectional causality relationship between inflation and economic growth.

Keywords: External debt, economic growth, ARDL, Toda Yamamoto Causality Analysis

JEL Classification: C32, F63, H63

Makale Geliş Tarihi: 06.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 14.11.2021

DOI:10.53487/ataunisobil.892327

I. Giriş

Bir ekonomide belirli bir dönemde ölçülen kamu kesimi ve özel kesimin iç ve dış borçlarının toplamının o ekonominin GSYH'sine oranı borç yükünü göstermekte ve toplam borç stoku /GSYH şeklinde ifade edilmektedir.

Mali araçları kullanarak varılması amaçlanan ekonomik hedeflere ulaşmak için yapılan uygulamaların bütünü maliye politikasını oluşturmaktadır. Mali araçlar; vergi, kamu harcamaları, kamu borçlanması araçları olup maliye politikasının alt politikaları da vergi politikası, harcamalar politikası, borçlanma politikası, destekleme politikası, teşvik politikasıdır. Borçlanma politikası gelir ve harcamalar politikaları gibi benzer etkiler yaratsa da geçici bir fon aktarımına yol açtığı için, geri ödenmesi durumunda da ilk etkisinin tersi bir etki yaratarak politika aracı olmaktan çıkarak bir çeşit finansmana aracılık eden bir araç haline dönüşmektedir.

Ekonomik büyüme bir dönemden sonraki döneme üretim miktarındaki reel artıştır. Ekonomik büyüme konusuna dair teorik modeller; Klasik iktisatçıların görüşleri, Keynesyen görüş, Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu Modeli, Harrod-Domar Büyüme Modeli ve Solow Modelidir. Klasik iktisatçılar ekonomik büyüme konusunda çok karamsar yaklaşımlara sahip olmuşlardır. Emegın ve sermayenin marjinal verimliliğinin azalmasından dolayı, ücretlerin ve kar oranlarının giderek düşeceğini büyüme oranlarının azalacağını ileri sürmektedirler (Parasız, Ekren ve Başoğlu, 2015: 476). Borçlanmayı gelir kaynağı olarak gören Keynesyen görüşe göre büyüme aşamasında kaynak sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkeler için dış borçlanma önemli bir kaynaktır. Harrod-Domar Büyüme Modeli; bir ülkedeki tasarruf-yatırım oranı ile büyüme arasında güçlü bir ilişkinin varlığını ve dış kaynaklar verimli alanlarda kullanıldığı zaman ekonomik büyümenin de gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Yatırımlara dönüşen o ekonomide yaratılan veya dışarıdan çekilen tasarruflar artarsa yatırım da artacak ve ekonomi (GSYH) büyüyecektir. Solow (1957) Neoklasik büyüme teorisinin ve büyümenin kaynakları üzerine daha sonra yapılan ampirik çalışmaların temelini oluşturmuştur (büyüme hesaplaması denklemi ve toplam faktör verimlilik artışı hesaplamasıyla). Solow (1957), büyüme muhasebesi denklemini toplam üretim fonksiyonundan türeterek toplam faktör verimlilik büyümesinin çıktı büyümesine

katkısını hesaplamak için bir yöntem geliştirmiştir ve bu denklem toplam faktör verimlilik ölçümünün ilk hali olarak bilinmektedir (Jesus & John, 2020: 12). Klasik görüşü yeniden yorumlayan Neoklasikler, borçlanmanın ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde eninde sonunda bir düşüş yaratacağı görüşüne dayanarak borçlanmaya karşı çıkmışlardır.

Gelişmekte olan ülkelerde düşük ekonomik büyüme, yüksek işsizlik, eşitsizlik gibi temel sorunlar mevcutken dış borçla finansman, ekonomik büyüme için ikiz açığı ve ikili farkları dengelemede önemli bir kaynaktır. Dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen Reinhart ve Rogoff'un (2010) çalışmalarında dış borcun gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyümenin yavaşlamasının bir nedeni değil bir sonucu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmekte olan veya düşük gelir grubunda olan ülkelerin borçlanma ihtiyacı yapısal sorunlardan kaynaklanırken, gelişmiş ülkelerde ise daha ziyade geçici ve dönemsel sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle dış borçlanmanın nedenleri ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, farklı makroekonomik dinamiklere sahip ülkelerde farklılaşabilmektedir. Bu etki pozitif, negatif veya doğrusal olmayan bir ilişki şeklinde olabilir.

II. Teorik Çerçeve

Bir ülke ekonomisindeki temel dengeleri gösteren makroekonomik dengeyi ifade eden eşitlik aşağıdaki gibidir: (Eğilmez, 2020b: 271-272)

$$(S-I)+(T-G)=(X-M)$$

Bu eşitlikte üç farklı denge iç içedir: (X-M) ülkenin dış ekonomik dengesini (ödemeler dengesi cari dengeyi) göstermekte iken, (S-I) özel kesimin tasarruf ve yatırım dengesini, (T-G) bütçe dengesini (kamu kesiminin gelir gider dengesini) göstermektedir. Birçok ülke bu belirtilen dengelerde açık vermekte ve finansmanını ise dış kaynaklar ile sağlamaktadır. Bir ekonominin iç ve dış dengeleri birbirine eşit olmak zorundadır. Eğer iç ekonomik dengenin iki alt dengesi de açık veriyorsa ekonomi cari açık vermekte ve üçüz açıkla karşı karşıya demektir. İç dengelerden biri açık veriyor öteki fazla veriyorsa, cari denge açık veya fazlaya göre şekil alacaktır. İktisat literatüründe kabul gören dış borç ve büyüme arasındaki ilişkileri açıklamaya yönelik yaklaşımlar kısaca aşağıdaki gibidir:

Borçla Büyüme (Debt-Cum Growth) Teorisi: Dış borçlanmanın üstün yönlerini savunan ve dış borcun bir ülke için etkin yatırımların finansmanı için yerel tasarrufların ikamesi olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu teoriyle ilgili zorluk, yurt içi tasarrufların ve yatırımın iş döngüsünden çıkabilme durumudur (Tornell & Velasco, 1992: 1219). Bir ülkenin borç miktarı, ekonomik büyümeye katkısı ve ilave borçlanmanın maliyeti ölçüsünde ele alınmalıdır.

Borç Fazlası (Debt Overhang) Teorisi: Modele göre borç sevisinin ülkenin çıktı düzeyinin artan bir fonksiyonu olmasının nedeni ülkenin mevcut borç stokunun geri ödeme kapasitesini aşmasıdır. Krugman (1988) geliştirdiği bu modelde, dış borcun ekonomik büyümede azalışa yol açtığını ifade etmiştir. Eğer ki dış borç gelecekte

ülkenin geri ödeyebileceğinden daha büyük seviyeye gelmiş ise yerli ve yabancı yatırımcılar gelecekte oluşacak gelir artışı için bugünkü maliyetlere katlanma konusunda isteksiz hale gelecek ve bu durum yatırımdan caymalarına yol açarak, büyümeyi negatif etkileyecektir. Bu durum "Borçlanma Laffer eğrisi" olarak da ifade edilmektedir.

Zamanlar Arası Borçlanma Teorisi: Dış kaynaklardan borçlanmanın ülke içi tasarruf açığını kapatmadaki önemi üzerinde durmaktadır. Buna göre borçlanmadan kaynaklanan bir sermaye artışı meydana gelecek ve ülke daha fazla yatırım yapma olanağına kavuşmuş olacaktır.

Sürdürülebilirlik Teorisi: Bir ülkede dış borçların sürdürülebilirlik seviyesi yurt içi-yurt dışı tasarruflar, plasmanlar ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkilere bağlıdır. Alınan dış borçlar ile enflasyona yol açmayan bir iktisadi büyümenin sağlanabilmesi, ülkenin istikrarı, uygulamaya konulacak reformların güvenilirliği, sağlanan plasmanlarla elde edilen kazancın dış borçlanmanın neden olacağı geri ödeme yükünden fazla olmasına bağlıdır. Dış borçların marjinal maliyeti = Dış borçların marjinal faydası denkliği dış borçların optimum seviyesini vermektedir.

Devletlerin dış borçlanmaya yönelmelerinin başlıca sebepleri şöyledir: (Ulusoy, 2013: 58-61) Üretimin gerçekleştirilmesi amacıyla hammadde, ara ve yatırım mallarının zorunlu kıldığı finansman ihtiyacı, sanayileşme ve bununla beraber kalkınmanın büyük bir finansmanı gerektirmesi, ulusal paranın değerinin korunma isteği, dış ticaret ve ödemeler dengesi açıklarının finansmanı, bütçe açıklarının sürekliliğinden kaynaklanan finansman ihtiyacı, vadesi gelmiş borçların ödenmesi, savunma harcamalarının finansmanı şeklinde sıralanabilir. Alınan dış borçların; ekonomik kalkınma üzerinde, ekonominin yapısı üzerinde, gelir dağılımı üzerinde ve ödemeler bilançosu ile döviz kurları üzerinde etkisi vardır.

Kamu kesimi dış borç stoku devletin borçlanmasını yürüten Hazine'nin borç stokuna belediyelerin, kamu iktisadi teşebbüslerinin, fonların ve kamu kesiminin kendi başına borçlanabilen diğer kesimlerinin borç stoklarının eklenmesiyle bulunan miktar anlaşılmalıdır. Bu tutara özel kesimin ve TCMB' nin dış borç stokları da eklendiğinde Türkiye'nin toplam dış borç stok tutarı bulunur. Dış borçlanma ise bir ülkenin kendi para cinsi dışında yabancı para cinsinden alınan borçlar olarak tanımlanmaktadır. Aşağıdaki Tablo 1.'de Türkiye'nin dış borç stokunun kesimlere ve yıllara göre dağılımı görülmektedir. Toplam dış borç yükünün sürekli bir artış trendi izleyerek 2018 yıl sonu dış borç stoku / GSYH' nin %55,5 oranına yükseldiği fakat brüt dış borç stokunun 2017'den 2018'e 10,9 milyon dolar azalma gösterdiği dikkat çekmektedir. Bunun nedeni de TL'nin 2018 yılındaki büyük değer kaybıdır.

Tablo 1: Türkiye'nin Brüt Dış Borç Stoku (milyon \$)

	2016	2017	2018	2019	2020 3.çeyrek
Dış Borç Stoku	407.920	453.679	442.758	434.503	435.121
Kamu Sektörü	123.324	136.172	139.85	157.100	166.428
TCMB	1.110	1.761	5.922	8.421	21.029
Özel Sektör	283.485	315.745	296.979	268.983	247.663
Dış Borç Stoku/GSYH	%46,9	%52,8	%55,5	%57,1	%59,1

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı İstatistikleri. Erişim Adresi: <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>

Kamu kesimi net borç stokuna da, kamu sektörünün brüt iç ve brüt dış borç yükümlülüğü toplamından kamu sektörünün elinde olan finansal varlıkların düşülmesi ile ulaşılmaktadır. Bu tutarın GSYH'ye oranı kamu kesimi net borç yükünü ifade etmektedir (Eğilmez, 2020a: 162). Bir ülkenin dış borcunun GSYH içindeki payına bakılarak o ülkenin borcunun sürdürülebilir olup olmadığı anlaşılabilir. Özel kesimin iç borç yükünün bilinmediği durumlarda da kamu kesiminin toplam borç yükü ile kamu kesimi ve özel kesimin toplam dış borç yükü hesaplamalara ve karşılaştırmalara esas alınmaktadır (Eğilmez, 2020b: 278). Mevsimsel etkilerden arındırılmış cari fiyatlarla Gayri Safi Yurt İçi Hasıla değerleri yıllar itibariye aşağıdaki Tablo 2.'de verilmiştir.

Tablo 2: Mevsim Etkisinden Arındırılmış Cari Fiyatlarla Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Değeri (2010-2020)

	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Bin TL) Çeyrek Dönemler			
	I	II	III	IV
2010	273 994 629	285 897 382	296 687 263	311 085 204
2011	330 486 977	343 861 070	358 355 727	372 223 841
2012	375 884 478	390 484 216	399 992 316	415 118 241
2013	428 884 208	452 952 389	467 358 652	474 232 066
2014	500 424 319	498 950 337	521 326 732	534 196 439
2015	555 652 902	578 339 940	598 147 511	618 800 991
2016	628 838 414	647 310 685	635 092 117	715 318 494
2017	726 280 402	756 765 449	797 966 523	852 691 894
2018	882 476 530	917 009 225	985 413 295	973 416 572
2019	1023500261	1 057 417 939	1 093 876 978	1 145 396 049
2020	1186916067	1 085 128 020	1 329 149 158	-

Kaynak: TÜİK Verisi, 2020 (<https://data.tuik.gov.tr>)TÜİK verilerine göre ülkemizde 2020 Ocak-Aralık döneminde dış ticaret açığı 49 milyar 915 milyon dolara yükselerek bir önceki yıla göre %69 artmıştır. Geçtiğimiz yıla göre ihracat %6,3 azalmıştır, ithalat %4,3 artış kaydetmiştir. Daha detaylı ele alınacak olursa ihracatın ithalatı karşılama oranı 2019 Ocak-Aralık döneminde %86,0 iken, 2020 yılının aynı döneminde %77,2'ye gerilemiştir (<https://data.tuik.gov.tr>).

III. Literatür

Ulusların temel hedefi teorik olarak, ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlayarak yoksulluğu azaltmak ve vatandaşların refahını yükseltmektir (Ngo ve Nguyen, 2020). Bu makro hedeflere ulaşmak için bir ülkenin iç ve dış kaynak biriktirmesi gereklidir. Dış borçla finansman; ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve yabancı yardım gibi ekonomik büyümeyi etkileyen dış kaynaklardan biridir. Neoklasik ve dışsal büyüme modellerinde dış borcun ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilediğine değinilmiştir. Nedenselliğin varlığı, nedenselliğin yönü, dış borcun kategorileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler açısından yapılan çalışmalarda birbirinden farklı ve çelişkili bulgular elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar ülkelerin dış açıklık seviyelerine, borcun kullanılma yerlerinin farklı oluşuna ve ekonomik yapının da ülkelere göre farklılık göstermesine göre değişmektedir.

Saraç ve Yüksel (2017) dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye ekonomisi için analiz ettiği çalışmada, 2001-2016 yıllarına ait çeyrek verileri kullanarak dış borç stoku ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi eşik değer regresyon analizi yöntemini kullanmıştır. Analizde, Türkiye ekonomisinde dış borç seviyesinin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Lof ve Malinen (2014) literatürde tartışılmalı bir konu olan devlet borçlanması ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR yöntemiyle tahmin etmişlerdir. Gelişmiş olan 20 ülke verisini kullanarak yaptıkları çalışmada borcun büyüme üzerinde daha yüksek borç seviyelerinde dahi büyüme üzerinde güçlü bir etkisi olduğuna dair bir bulguya rastlamazken, negatif korelasyonu açıklayan, büyümenin borçlanma üzerinde tersine negatif bir etkisi olduğuna dair bir bulgu elde edilmiştir.

Bailliu (2000) yaptığı çalışmada dış borç ve büyüme ilişkisini 40 ülke verisini kullanarak 1975-1995 yılları arasında En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) ile incelemiştir. Bulgulara göre gelişmiş ülkelerde pozitif, az gelişmiş ülkelerde negatif ilişki ortaya çıkmıştır. Kharusi ve Ada (2018) Umman'da 1990-2015 arası dönemde yıllık veriyle ARDL testi yapmışlardır. Dış borcun ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dış borç ve büyüme arasında negatif ilişki bulan başka bir çalışma Nguyen vd.'nin (2003) düşük gelir seviyesindeki ülkeleri ele alarak yaptıkları çalışmadır. 1970-1999 yılları arası verisini alarak, sabit etkiler ve GMM yöntemi kullanılarak analiz yapılmıştır. Dış borcun kamu yatırımları üzerindeki etkisiyle büyüme üzerinde dolaylı ve tersine etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Reinhart ve Rogoff'un (2011) 64 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi 1914-2010 dönemindeki yıllık veriyi kullanarak yaptığı panel veri analizi sonucunda dış borç ve büyüme ilişkisi negatif çıkmıştır. Atique ve Malik'in (2012)

Pakistan için yaptıkları çalışma 1980 – 2010 yılları arası ilişkiyi En küçük kareler yöntemiyle (OLS) analiz etmiştir. Dış borç miktarının, iç borçlanma miktarıyla kıyaslanırsa ekonomik büyümeyi daha yavaş azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Korkmaz (2015) Türkiye'de 2003Q1–2014Q3 arası çeyrek dönem verisiyle yaptığı çalışmada VAR modeli ve Granger nedensellik analizi yöntemlerini kullanmıştır. Çalışmada, ekonomik büyümeden dış borca tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Yine nedensellik ilişkisinin incelendiği Mercan ve Ergen'in (2018) çalışmalarında, 1990-2017 dönemini kapsayan yıllık verilerle VAR modeli ve Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. VAR modelinden elde edilen etki – tepki fonksiyonlarına göre, ele alınan dönemde Türkiye'de büyümede meydana gelen bir şoka karşılık dış borç ikinci dönemde negatif tepki vermektedir. Yapılan Granger Nedensellik testine göre de büyümeden dış borca doğru bir nedensellik olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde, Kamacı (2016) dış borcun ekonomik büyüme ve enflasyon üzerine etkilerini panel eş bütünleşme ve panel nedensellik analizi yaparak incelemiştir. 1995 – 2014 yılları arasında 6 Orta Asya Cumhuriyeti ve Türkiye'yi ele alarak, dış borçlanmadan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmiştir. Dış borçlanma ile enflasyon arasında ise herhangi bir nedensellik tespit edilmemiştir.

Ampirik çalışmalarda dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki non-linear etkisini araştıran çalışmalar da mevcuttur. Pattillo vd. (2002) Latin Amerika, Sahra-Altı Afrika ve Orta Doğu'daki 93 adet gelişmekte olan ülkenin 1969-1998 yılları arasındaki veri setini kullanarak borç ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. OLS, Fixed Effect, System GMM yöntemlerini kullanarak, ortalama bir borçluluk oranına sahip ülkede borç oranını ikiye katlamanın kişi başına büyümeyi % 0.5-1 arasında azalttığını, optimal bir borç seviyesinin büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Çalışmada uygun seviyeyi aşan dış borcun, yatırımın hacminden ziyade etkinliğini düşürerek ekonomik büyümeyi azalttığı ortaya konmuştur.

Ayrıca, Imbs ve Ranciere (2005) 87 gelişmekte olan ülke analizinde Laffer eğrisinin non-parametrik bulgusuna dair kanıt elde etmişlerdir. Özellikle, borç fazlasının ortalama değer olarak ihracatın %200'üne (ve %140) veya GDP'nin %60'ına (ve %40) ulaştığında meydana geldiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca, borç artışı ve ekonomik performans ilişkisinin kurumlarla da ilgili olduğunu, kanunların, devlet yönetiminin etkinliğinin ve bürokratik kalitenin borcun miktarını sınırladığını rapor etmişlerdir.

IV. Veri Seti

Çalışmada 1990-2019 dönemi için Türkiye'de toplam dış borç stokunun ekonomik büyüme başta olmak üzere bazı diğer makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi test edilmiştir. Ekonomik büyümenin göstergesi olarak GSYH (2010 yılı \$ sabit), toplam dış borcun GSYH'daki % olarak payı, ihracat ve ithalat toplamının GSYH'daki % olarak payı ve enflasyon verisi olarak tüketici fiyat endeksi değişkenleri kullanmıştır. Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin detaylı bilgiler Tablo 3'de yer

almaktadır. Kullanılan değişkenler yıllık veridir ve logaritmik formu alınarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 3: Değişkenler ve Tanımları

Sembol	Tanım	Kaynak
GDP	GSYH Yıllık (2010\$ sabit)	Dünya Bankası, Ulusal Hesap Verisi
DB	Toplam dış borç miktarı (% GDP)	Dünya Bankası, Uluslararası Borç İstatistikleri
TRADE	İhracat ve ithalat toplamı (% GDP)	Dünya Bankası, Ulusal Hesap Verisi
ENF	Enflasyon (CPI 2010=100)	IMF, Uluslararası Finansal İstatistikler

V. Yöntem

Dış borçların ekonomik büyüme olmak üzere temel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri ampirik olarak test edilmiştir. Ampirik analizde kullanılan değişkenlerin kendi aralarındaki dinamik ilişkilerini elde etmek için vektör otoregresyon (VAR) modeli kurulması ve zaman serilerinin durağanlık testlerinin yapılması gereklidir. Durağanlık testi için de Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller (1981, ADF) tarafından geliştirilen birim kök testi ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök testi yapılmıştır.

A. Geliştirilmiş Dickey-Fuller Testi ve Phillips–Perron Birim Kök Testi

Durağanlık sağlanamayan zaman serileri ile tahmin edilmiş modellerde sahte regresyon sorunu ortaya çıkmakta ve elde edilen sonuçlarda gerçek bir ilişki bulunmamaktadır. Bir zaman serisinin durağan olması; ortalaması, varyansı ve covaryansının tüm zamanlarda sabit olduğu anlamına gelmektedir (Gujarati, 2005:718). Durağan olmayan serilerde ise birim kök vardır. Birim kök süreci bugünkü bir şokun uzun süre kalıcı etkisi olduğunu ifade etmektedir. Birim kökü test etmede en basit yaklaşım AR(1) modeli ile başlamaktadır: (Wooldridge, 2019:630)

$$y_t = \alpha + \rho y_{t-1} + e_t, t = 1, 2, \dots \quad (1)$$

Burada y_0 , gözlemlenen başlangıç değerini; $\{e_t\}$ 'nin gözlemlenen y 'nin geçmiş değerleri verildiğinde sıfır ortalamaya sahip bir süreci ifade ettiğinde:

$$E(e_t | y_{t-1}, y_{t-2}, \dots, y_0) = 0 \quad (2)$$

$\{e_t\}$ 'nin $\{y_{t-1}, y_{t-2}, \dots, y_0\}$ 'ye göre martingale fark dizisi olduğu söylenmektedir. $\{e_t\}$ 'nin y_0 'dan bağımsız olduğu ve sıfır ortalamayla i.i.d olduğu

varsayılırsa 2.durumu'da sağlamaktadır. $\{y_t\}$ süreci 1. 'yi izlerse ve ancak $p = 1$ ise birim kök sürecine sahip olmaktadır. $\alpha = 0$ ve $p = 1$ ise, $\{y_t\}$ yığılımsız bir rassal gidiş sürecini 2.durumu sağlayan e_t şoklarıyla izler. $\alpha \neq 0$ ve $p = 1$ ise $\{y_t\}$ yığılımlı bir rassal gidiş sürecidir. Buna rağmen sıfır hipotezi altında α 'yı tanımsız bırakmak genel bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre sıfır hipotezi $\{y_t\}$ 'nin birim köke sahip olduğunu ifade etmektedir. Birim kök testini uygulamak için 1.denklemin her iki tarafından da y_{t-1} in çıkarılmasıyla ve $\theta = p - 1$ tanımlamasıyla elde edilir:

$$\Delta y_t = \alpha + \theta y_{t-1} + e_t \quad (3)$$

2.şartın sağlandığı durumda bu model dinamiktir ve $H_1 : \theta < 0$ alternatif hipotezine karşı $H_0 : \theta = 0$ 'ı test etmek daha kolaydır. Fakat H_0 hipotezi altında y_{t-1} I(1)'dir ve t istatistiği için asimtotik standart normal dağılımın temelini oluşturan merkezi limit teoremi uygulanmaz; büyük örneklerde bile t istatistiği yaklaşık standart normal dağılımına sahip değildir. H_0 hipotezi altında t istatistiğinin asimtotik dağılımı Dickey ve Fuller (1979)'dan sonra Dickey-Fuller dağılımı olarak bilinmektedir. Daha karmaşık dinamiklerle modellerdeki birim kökleri de test etmemiz gerekir. $\{y_t\}$, $p = 1$ ile 1.denklemdenki gibiyse Δy_t serisel korelasyonsuzdur. İlave gecikmelerle genişletilmiş (3.denklemin) denklem ile $\{\Delta y_t\}$ 'nin AR(1) modelini izlemesi sağlanabilir.

$$\Delta y_t = \alpha + \theta y_{t-1} + \gamma_1 \Delta y_{t-1} + e_t \quad (4)$$

Burada $|\gamma_1| < 1$ 'dir. Bu varsayım $H_0 : \theta = 0$ altında $\{\Delta y_t\}$ 'nin kararlı bir AR(1) modelini izlemesini sağlar. $H_1 : \theta < 0$ alternatif hipotezi altında $\{y_t\}$ 'nin durağan bir AR(2) modeli izlediği gösterilebilir. Süreçteki dinamikleri dikkate almak için denklemin Δy_t 'nin gecikmelerini ekleyebiliriz. Bu yöntem birim kökün sıfır hipotezini test etmeye benzerdir.

$$\Delta y_t \text{ üzerine } y_{t-1}, \Delta y_{t-1}, \dots, \Delta y_{t-p} \quad (5)$$

5 numaralı regresyonu tahmin ederek önceki gibi y_{t-1} 'in katsayısı $\hat{\theta}$ için t testi yapalım. Dickey-Fuller testinin bu genişletilmiş biçimi Genişletilmiş Dickey-Fuller testi olarak adlandırılmaktadır; çünkü regresyon gecikmeli değişimler, Δy_{t-h} ile

genişletilmiştir. Gecikmeli değişmelerin dahil olması Δy_t 'de serisel korelasyonu ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Gecikmenin uzunluğu verinin sıklığından etkilenir. Yıllık veri için genellikle bir veya iki gecikme yeterlidir (Wooldridge, 2019:633).

Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök testi Dickey-Fuller (1979) tarafından geliştirilen teste oranla daha esneklerdir. Hata terimleri için herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiştir. Phillips Perron (PP) tarafından geliştirilen birim kök testinde hata terimlerinin heterojen bir yapı sergilediği görülmektedir. Hata terimleri arasında zayıf bir bağ var olmaktadır. Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979) tarafından geliştirilen birim kök testinde hata terimleri birbirinden bağımsızdır. Ayrıca homojendir. Phillips ve Perron (1988) birim kök testi ile Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979) testi arasındaki temel fark bağımlı değişkene ait gecikmeli değerlerin bulunmamasıdır.

B. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (Autoregressive Distributed Lag, ARDL)

VAR modelinde hangi değişkenin içsel hangi değişkenin dışsal olduğunu belirlemeye gerek yoktur. VAR modeli basit bir yöntemdir, çünkü bütün değişkenler içseldir. Geleneksel OLS yöntemi her bir denkleme ayrı bir şekilde uygulanabilir. VAR modeline göre tahmin yapmak daha karmaşık eş anlı modellere göre birçok durumda daha iyidir. Uygun gecikme uzunluğunun seçimi uygulamada karşılaşılan en büyük sorundur. Ayrıca model I(0) ve I(1) değişkenlerinden oluşuyorsa, yani durağan ve durağan olmayan seriler bir aradaysa veriyi dönüştürmek kolay olmayacaktır (Gujarati, 2004:853).

Serilerin hem düzeyde I(0) hem de 1. mertebede durağan I(1) ve eş bütünleşik olduğu, ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğu durumlarda ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model) kullanılmaktadır. ARDL, hem bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin (otoregresif) hem de bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin açıklayıcı bir değişken olarak yer aldığı modeldir (Pesaran vd., 2001). Her değişkenin optimal gecikme sayısını elde etmek için tek denklemlerle VAR tahmini ve gecikme uzunluğu bilgisi kullanılarak gecikme uzunluğu testi yapılır. Daha sonra sınırlandırılmamış Hata Düzeltme (EC) modeliyle tek denklemin tahmini, tahmin edilen gecikme uzunluğu sayısı ile yapılmaktadır.

Geleneksel Johansen (1998) ve Johansen ve Juselius (1990) eş bütünleşme yaklaşımı yerine ARDL tekniğini kullanmanın avantajları, diğerlerinin bir denklem sistemi bağlamında uzun vadeli ilişkileri tahmin etmesiyken, ARDL'nin yalnızca tek bir indirgenmiş denklem kullanmasıdır (Pesaran ve Shin, 1995). Ayrıca, ARDL yöntemi standart eş bütünleşme testinde daha fazla olan spesifikasyonlardan kaçınmaktadır. Spesifikasyonlar, dahil edilecek içsel ve dışsal değişkenlerin sayısına ve belirleyici unsurlara dair kararları içermektedir. Dahası, ARDL yaklaşımı standart eş bütünleşme testinde mümkün olmayan, farklı değişkenler için farklı optimal gecikmelerin kullanımına izin vermektedir. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen

sınır testinde kısıtsız hata düzeltme modelini ele almaktadır. Bu nedenle diğer uzun dönemli ilişkiyi araştıran modellere göre daha güvenilir sonuçlar vermektedir. ARDL modelinin sıfır hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur şeklindedir. Alternatif hipotez de değişkenler arasında en az bir adet eşbütünleşme ilişkisi vardır şeklindedir.

VI. Ampirik Bulgular

Ampirik analize konu olan değişkenlerin kendi aralarındaki dinamik ilişkilerini elde etmek için vektör otoregresyon (VAR) modeli kurulması gerekmektedir. Vektör otoregresyon modeli kurulurken serilerin durağan oldukları yani iktisadi şok yaşamadıkları seviyenin ortaya konulması gerekir. Makroekonomik değişkenlerin iktisadi krizlere maruz kalmaları durumunda kriz olmayan dönemlerde nasıl davrandıkları hakkında fikir yürütmek mümkün değildir. Makroekonomik değişkenler üzerinde iktisadi şokların etkisinin olması ekonometri teorisinde birim kök olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle Dickey-Fuller (1981, ADF) tarafından geliştirilen doğrusal ve yapısal kırılmaları dikkate almayan birim kök testi ve Phillips Peron birim kök testi yapılmıştır.

Tablo 4: Birim Kök Test Sonuçları

	Değişkenler	ADF Test Değeri		PP Test Değeri		I
		Seviyede	1.Fark	Seviyede	1.Fark	
Sabitli Model	LnGDP	0.272(0) [0.972]	-5.397(0) [0.000]***	0.845 (6) [0.993]	-6.044(6) [0.000]***	I(1)
	LnDB	-1.989(0) [0.287]	-5.048(0) [0.000]***	-2.154(2) [0.226]	-5.332 (6) [0.000]***	I(1)
	LnTRADE	-0.810(6) [0.797]	-4.682(1) [0.000]***	-1.691(19) [0.424]	-5.330(12) [0.000]***	I(1)
	LnENF	-3.213(2) [0.030]**	-0.948(0) [0.757]	-5.431(4) [0.000]***	-0.989(2) [0.743]	I(0)
Sabit + Trendli Model	LnGDP	-2.490(0) [0.330]	-5.303(0) [0.001]***	-2.531(3) [0.312]	-6.474 (7) [0.000]***	I(1)
	LnDB	-2.172(0) [0.486]	-4.958(0) [0.002]***	-2.364(2) [0.388]	-5.237(6) [0.001]***	I(1)
	LnTRADE	-3.843 (1) [0.028]**	-3.698(5) [0.043]**	-2.590 (16)[0.286]	-5.546(14) [0.000]***	I(0)
	LnENF	-3.691 (1) [0.039]**	-1.099 (0) [0.911]	-1.786 (4) [0.685]	-1.389 (3) [0.841]	I(0)

[*] olasılık değerlerini göstermektedir. ADF Test kritik değerleri sabitte: Mac Kinnon (1996)1% , 5% ve 10% için sırasıyla -3.679322, -2.967767 ve-2.622989. Sabit & trendli model için 1%, 5% ve 10% için de sırasıyla -4.309824, -3.574244, -3.221728. PP için sabitte 1%, 5% ve 10% için sırasıyla MacKinnon test kritik değerleri -3.679322, -2.967767, -2.622989. Sabit ve trendli için 1%, 5% ve 10% için sırasıyla -4.309824, -3.574244, -3.221728. PP birim kök testinde Bandwidth: 7

(Newey-West automatic) Bartlett kernel kullanılmaktadır.

Hem Dickey-Fuller (1981) hem de Phillips-Perron (1988) birim kök test sonuçlarının yer aldığı Tablo 4.'de karar verirken olasılık değerleri kullanılmaktadır. Eğer köşeli parantez içinde verilen olasılık değerleri, %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinden büyükse değişkenin birim kök taşıdığı şeklindeki alternatif hipotez kabul edilir. Eğer köşeli parantez içinde verilen olasılık değerleri, %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinden küçükse değişkenin birim kök taşımadığı şeklindeki alternatif hipotez kabul edilir. Her iki birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerin düzey değerlerinde hem sabitli modelde hem de sabit ve trend değişkeninin dahil edildiği modelde enflasyon serisi hariç seviyede durağan olmadıkları ve birim kök taşıdıkları tespit edilmiştir. Birinci farkları alındığında enflasyon hariç diğer değişkenler durağanlaşmakta ve birim köklerden ortadan kalkmaktadır. Hiçbir değişken 1.mertebeden yüksek mertebede entegre olmamıştır ki bu da eşbütünleşme testinin ön koşuludur.

Birim kök testleri akabinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkileri belirlemek amacıyla ARDL eşbütünleşme modeli kullanılmıştır. Değişkenlerin I(0) seviyede ve I(1)'de durağan olmaları nedeniyle ARDL modeliyle devam edilmiştir. İlk olarak değişkenlerin optimal gecikme uzunluklarının bulunması gerekmektedir. ARDL modelinde optimal gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriteri kullanılarak 4 olarak bulunmuştur.

Tespit edilmesi gereken bir diğer konu değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığıdır. ARDL modelinde sıfır hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur şeklindeki H_0 ise değişkenler arasında en az bir adet eşbütünleşme ilişkisi vardır şeklindedir. Eşbütünleşme ilişkisinin tespitine yönelik istatistikler Tablo 5.'te yer almaktadır.

Tablo 5: Eşbütünleşme İlişkisinin Sınır Testi İle Tespit Edilmesi

Gözlem Gerçek sayısı=26 n=30 için	Test İstatistiği	Değer	k
	F Bound istatistiği	6.25	3
		Kritik Değer Sınırları	
	Anlam Seviyeleri	I(0)	I(1)
	10%	3.008	4.15
	5%	3.71	5.018
1%	5.33	7.65	

Hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001) tarafından çalışmalarından yer verilen kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan F istatistiği alt sınırdan küçükse eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Hesaplanan F istatistiği üst kritik değerden I(1) büyük olduğu için (F ist = 6.25) alternatif hipotez %5 ve %10 güven aralığında kabul edilmektedir yani uzun dönem ilişki mevcuttur.

Buna göre değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi ARDL(1, 2, 4, 4) olarak tespit edilmiştir. Bu seçilen modele ilişkin sonuçlar Tablo 6'da verilmektedir.

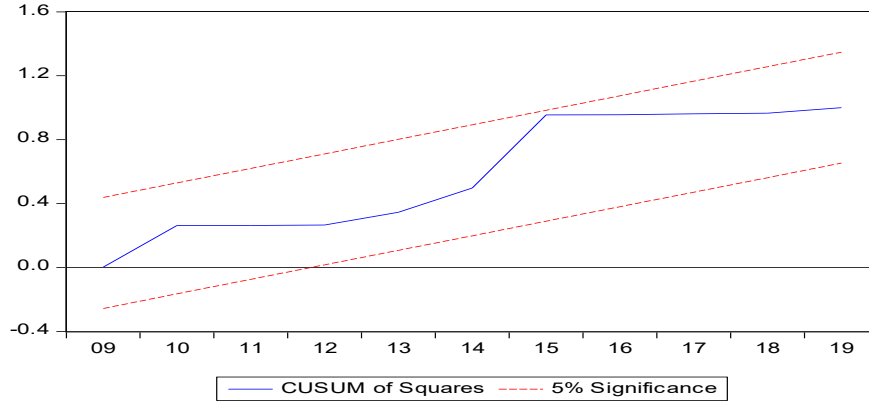
Tablo 6: ARDL(1,2,4,4) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Olasılık değeri
LOGDB(-1)	0.154766	0.4061
LOGGDP	-104.4632	0.0106**
LOGGDP(-1)	121.2002	0.0158**
LOGGDP(-2)	66.33886	0.1121
LOGENF	0.347686	0.3722
LOGENF(-1)	-0.352579	0.5256
LOGENF(-2)	0.512911	0.3097
LOGENF(-3)	0.185241	0.6667
LOGENF(-4)	-0.563524	0.050*
LOGTRADE	0.233428	0.3008
LOGTRADE(-1)	-0.573554	0.0097***
LOGTRADE(-2)	-0.386259	0.1159
LOGTRADE(-3)	-0.580534	0.0179**
LOGTRADE(-4)	-0.508226	0.0589*
C	-5.377272	0.0486
Düzenlenmiş R ² = 0.893304		
F-istatistik = 15.95069		
Prob (F-ist.) 0.000		

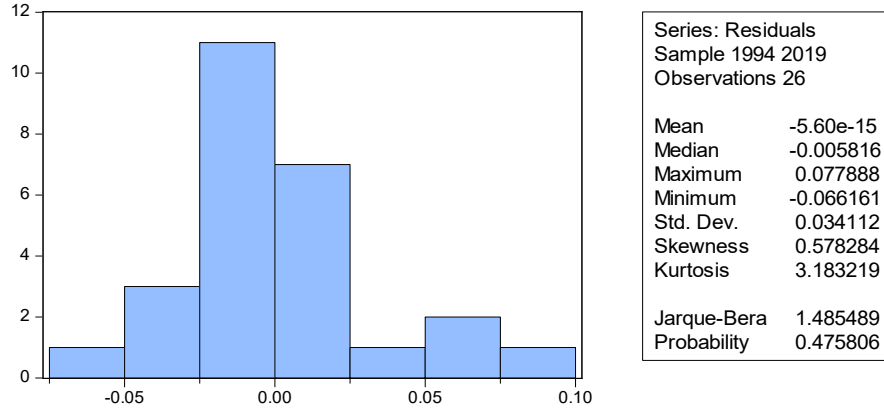
Not:***, ** ve* değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerini ifade etmektedir.

Akaike bilgi kriterinin (AIC) en düşük olduğu dış borç stokunun bir dönem gecikmeli, gdp değişkeninin iki dönem gecikmesi, enflasyon değişkeninin dört dönem gecikmesi ve ticaret oranının değişkeninin dört dönem gecikmeli değerinin kullanıldığı model tercih edilmelidir.

Adjusted R² değerine göre dış borç yükü'ndeki değişmelerin yaklaşık %89.3'ü modele dahil edilen gdp, ithalat ihracat toplamının gdp'ye oranı ve enflasyon değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Model spesifikasyon testlerine göre Ramsey RESET F-istatistiğinin olasılık değeri 0.70 olup buna göre model kurma hatasının olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca Heteroscedasticity Test (Breusch-Pagan-Godfrey F_{ist} = 0.60, Prob. F= 0.81)) ve Autocorrelation (Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test F_{ist}=0.54, Prob.F =0.59) istatistikleri ve olasılık değerleri dikkate alındığında değişen varyans ve otokorelasyon sorunu bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Grafik 1: CUSUMSQ Test Grafiği

Bahmani-Oskooee ve Ng'ye (2002) göre eğer Grafik 1'de yer alan CUSUM of squares testine göre istatistikler % 5 anlam seviyesinde aralık içinde kalıyorsa kurulan ARDL modelinde serilerin parametre tahminlerinin istikrarlı olduğu şeklindeki sıfır hipotezi kabul edilmektedir. CUSUM test istatistiği incelendiğinde yapısal kırılmaların olmadığını ve hesaplanan uzun dönem katsayıların istikrarlı, durağan olduğu görülmektedir. Bu da uzun dönem ilişkinin var olduğunu bize göstermektedir.

Şekil 1: Kalıntıların Normallik Testi

Jarque-Bera Prob. değeri 0.05'ten büyük olduğu için (0.475) kalıntıların normal dağıldığını göstermektedir.

Tablo 7: ARDL (1,2,4,4) Hata Düzeltme Modeli ve Uzun Dönem Katsayılar

	Değişkenler	Katsayılar	Olasılık Değeri
	LOGDB(-1)	-0.856105	0.0006***

Eşbütünleşme Formu	LOGGDP(-1)	0.766984	0.0033***
	LOGENF(-1)	0.133262	0.0292**
	LOGTRADE(-1)	-1.831747	0.0106**
	D(LOGGDP)	-0.966948	0.0105**
	D(LOGGDP(-1))	-0.616322	0.1121*
	D(LOGENF)	0.362510	0.3493
	D(LOGENF(-1))	-0.137480	0.6363
	D(LOGENF(-2))	0.371916	0.1991
	D(LOGENF(-3))	0.565027	0.0491**
	D(LOGTRADE)	0.226994	0.3106
	D(LOGTRADE(-1))	1.483996	0.0085***
	D(LOGTRADE(-2))	1.095934	0.0061***
	D(LOGTRADE(-3))	0.513491	0.0559*
C	-11.35816	0.0125***	
Uzun Dönem Katsayılar	LOGGDP	0.895900	0.0003***
	LOGENF	0.155661	0.0186**
	LOGTRADE	-2.139630	0.0028***

Not: Sınırlanmamış Sabit ve Trendsiz, F Bounds t statistic=6.259193 (alt ve üst kritik değerlere göre %5 ve %10'da anlamlı). ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5(0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı oldukları seviyeyi göstermektedir.

Uzun dönem katsayılarına göre GDP'nin %1 artması durumunda dış borç yükü % 0.89 artmaktadır. Yine aynı şekilde enflasyonun %1 artması dış borç yükünü % 0.15 arttırmakta, ticaretin (ihracat ve ithalat toplamının gdp'ye oranı) %1 artması durumunda dış borç yükünün %2.13 azaldığını söylemek mümkündür. Enflasyon %1 artarsa dış borç yükü % 0.15 artar, ticaret (ithalat ve ihracat toplamı) %1 artarsa dış borç % -2.13 azalmaktadır.

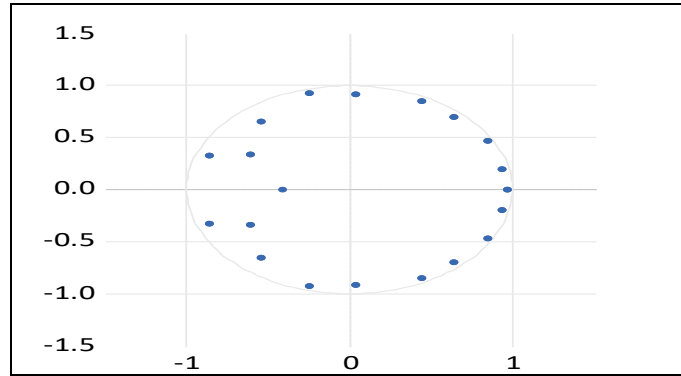
Tablo 8: ARDL Hata Düzeltme Modeli (Kısa Dönem Katsayıları)

Değişken	Katsayı	Olasılık değeri
C	-11.35816	0.0002***
D(LOGGDP)	-0.966948	0.0042***
D(LOGGDP(-1))	-0.616322	0.0454**
D(LOGENF)	0.362510	0.0500**
D(LOGENF(-1))	-0.137480	0.5917
D(LOGENF(-2))	0.371916	0.1457
D(LOGENF(-3))	0.565027	0.0152*
D(LOGTRADE)	0.226994	0.0847*
D(LOGTRADE(-1))	1.483996	0.0009***
D(LOGTRADE(-2))	1.095934	0.0009***
D(LOGTRADE(-3))	0.513491	0.0123**
CointEq(-1)	-0.856105	0.0001***

t-Bounds Test İst.= -5.644908 (I(0)ve I(1) alt ve üst sınır değerlerine göre istatistiki olarak anlamlıdır.

Hata düzeltme katsayısı CointEq (-1) negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Kısa dönemde oluşabilecek bir dengeden sapmanın (1/0.85) yaklaşık 1.17 yıl sonra düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağını bize göstermektedir. Eşbütünleşme ilişkisi ARDL modeli ile incelendikten sonraki aşamada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmektedir. Bu amaçla Toda Yamomota Nedensellik analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda serilerin en yüksek entegre olma derecesinin $d_{max} = 1$ olduğuna birim kök testleriyle karar verilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik analizi için gerekli olan $p + d_{max}$ seviyesinin 2 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bulunan gecikme sayısında otokorelasyon sorunu olup olmadığını test etmek için LM Testi kullanılmıştır. Yapılan VAR analizine göre değişen varyans veya otokorelasyon sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Olasılık değerlerine bakıldığında, 2. gecikmede otokorelasyon sorununun olmadığına ilişkin sıfır hipotezi kabul edilmektedir.

Şekil 2'e göre AR Karakteristik polinomunun ters kökleri birim çember içerisinde yer almaktadır dolayısıyla tahmin edilen modelin durağanlık koşullarını sağladığını göstermektedir.

Şekil 2: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

İlgili durum göz önünde bulundurularak Toda Yamomota Nedensellik analizi Wald test istatistiği sonuçları ve olasılık değerleri aşağıdaki Tablo 9.da sunulmuştur.

Tablo 9: Toda Yamomota Nedensellik Analiz Sonuçları

Nedensellik Yönü	Wald İstatistiği	Test	Olasılık Değeri	Sonuç
GDP $\neq$ DB	3.283		0.007***	Nedensellik vardır
CPI $\neq$ DB	12.05085		0.0005***	Nedensellik vardır
TRADE $\neq$ DB	4.389160		0.0362**	Nedensellik vardır
DB $\neq$ GDP	0.441762		0.5063	Nedensellik yoktur

ENF⇒GDP	5.332461	0.0209**	Nedensellik vardır
TRADE⇒GDP	0.141282	0.7070	Nedensellik yoktur
DB⇒ENF	0.877384	0.3489	Nedensellik yoktur
GDP ⇒ENF	5.083304	0.0242**	Nedensellik vardır
TRADE⇒ENF	0.002059	0.9638	Nedensellik yoktur
DB⇒TRADE	0.004269	0.9479	Nedensellik yoktur
GDP⇒TRADE	1.603194	0.2055	Nedensellik yoktur
ENF⇒TRADE	1.626591	0.2022	Nedensellik yoktur

*Gecikme uzunluğu AIC bilgi kriterine göre seçilmiştir.

Ekonomik büyümeden dış borç yüküne nedensellik ilişkisi varken dış borçtan ekonomik büyümeye nedensellik yoktur. Nedensellik ilişkisi sadece ekonomik büyümeden dış borca doğru tek yönlüdür. Yani dış borç arttıkça ekonomide bir büyüme beklenmemektedir. Ticaret değişkeninden (ithalat ve ihracat /GDP) dış borca doğru bir nedensellik vardır. Yani ithalat ve ihracat arttıkça dış borçlanma da artmaktadır. Enflasyondan dış borca bir nedensellik ilişkisi olması enflasyon yükseldikçe dış borç yükünde bir artış olduğunu fakat dış borç yükü arttığında enflasyonun yükselmediğini ifade etmektedir. Enflasyonla ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

VII. Sonuç ve Öneriler

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanması için dış borcun farklı türlerde ele alındığı görülmektedir. Dış borç, program kredileri, proje kredileri, rö-finansman ve bağlı krediler şeklinde kullanılabilir. Alınan dış borcun makro ekonomik etkileri incelendiğinde başta ekonomik büyüme olmak üzere, döviz kurları, dış ticaret, gelir dağılımı, ekonomik yapı üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Çalışmada, Türkiye ekonomisinin 1990 – 2019 yılları arasında kalan yaklaşık 30 yıllık dönemine ait yıllık verileri kullanılarak eş bütünleşme ve nedensellik analizi yapılmıştır. ARDL testi dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli eş bütünleşme analizi için kullanılmıştır. Çalışmada ayrıca, ilişkinin yönünü belirlemek için Toda Yamomota nedensellik analizi kullanılmıştır. Tüm bu analizlerden elde edilen sonuçlar ekonomik büyüme ile dış borç arasında bir etkileşimin ve eş bütünleşmenin olduğunu göstermektedir.

Nedensellik analiz sonuçları, dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Tek yönlü olduğu görülen ilişki alınan kaynakların ekonominin büyümeye yönelik yatırımlarda kullanıldığına dair kanıtlar sunmaktadır. Öte yandan nedensellik ilişkisinin ekonomik büyümeden dış borç miktarına doğru olması ise ekonomik büyümenin Türkiye ekonomisinde dış kaynaklara bağımlı olarak geliştiğini göstermektedir.

Ekonomik büyümeden dış borç yüküne nedensellik ilişkisi varken dış borçtan ekonomik büyümeye nedensellik yoktur. İthalat ve ihracat oranından dış borca doğru bir nedensellik vardır. Enflasyondan dış borca bir nedensellik ilişkisi olması enflasyon yükseldikçe dış borç yükünde bir artış olduğunu fakat dış borç yükü arttığında

enflasyonun yükselmediğini ifade etmektedir. Enflasyonla ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Büyümenin sağlam bir zemine oturması ve borçlanmanın buna göre yapılması gelecekte ülke ekonomisi açısından pozitif etkide bulunabilecektir. Sürdürülebilir bir büyüme borçlanma açısından da önem arz etmektedir. Alınan borçların verimli alanlara yatırım yapılması ve katma değeri yüksek malların üretilmesi büyümeyi olumlu etkilediği gibi borç yükünü de dengeleyici etkisi olmaktadır.

Kaynaklar

- Atique, R. & Malik, K. (2012). Impact of domestic and external debt on the economic growth of Pakistan, *World Applied Sciences Journal*, 20(1), 120-129.
- Bahmani Oskooee, Mohsen & Raymond Chi Wing N.G. (2002). Long- run demand for money in Hong Kong: an application of the ARDL Model. *International Journal of Business and Economics*, 1(2), 147-155.
- Bailliu, J. (2000). Private capital flows, financial development, and economic growth in developing countries. Staff Working Papers, 15, Bank of Canada.
- Eğilmez, M. (2020a). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi
- Eğilmez, M. (2020b). *Makro Ekonomi*. (14.basım) Remzi Kitabevi
- Felipe, J. & Mc Combie, J. (2020). The illusions of calculating total factor productivity and testing growth models: from Cobb-Douglas to Solow and Romer. *Journal of Post Keynesian Economics*, 43(3), 470-513.
- Gujarati, D. N. (2005). *Temel Ekonometri*. Literatür Yayıncılık.
- Imbs, J. & Ranciere, R. (2005). The overhang hangover. The World Bank.
- Kamacı, A. (2016). Dış borçların ekonomik büyüme ve enflasyon üzerine etkileri: panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2(1), 165-175.
- Kharusi, S.A. & Ada, M.S. (2018). External debt and economic growth: the case of emerging economy. *Journal of Economic Integration*, 33(1), 1141-1157.
- Korkmaz, S. (2015). The relationship between external debt and economic growth in Turkey. Proceedings of the Second European Academic Research Conference on Global Business, Economics, Finance and Banking (EAR15Swiss Conference) ISBN, 971-978.
- Lof, M. & Malinen, T. (2014). Does sovereign debt weaken economic growth? A panel VAR analysis. *Economics Letters*, 122, 403-407.
- Ngo, M. N. & Nguyen, L. D. (2020). The role of economics, politics and institutions on budget deficit in ASEAN countries. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(9), 251- 261. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no9.251>

- Parasız, İ., Ekren, N. & Başoğlu, U. (2015). *Uygulamalı İktisat*. Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Pesaran, M.H. & Shin, Y. (1995). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. Cambridge Working Papers in Economics 9514, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Pattillo, C., Poirson, H. & Ricci, L., (2002). External debt and growth finance and development. *A Quarterly Magazine of the IMF*, 39(2).
- Reinhart, C. M. & Rogoff, K. S. (2010). Growth in a time of debt. *American Economic Review: Papers and Proceedings*, 100, 573–578. <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.100.2.573>
- Saraç, T. B. & Yücel, M. H. (2017). Dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Turan: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 9(35).
- Shkolnyk, I. & Koilo, V. (2018). The relationship between external debt and economic growth: empirical evidence from Ukraine and other emerging economies. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(1), 387-400
- Solow, R. M. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312–320. <https://doi.org/10.2307/1926047>
- Tornell, A. & Velasco, A. (1992). The tragedy of the commons and economic growth: Why does capital flow from poor to rich countries?. *Journal of Political Economy*, 100, 1208–1231.
- Ulusoy, A. (2013). Devlet Borçları. *Celepler Matbaacılık*

İnternet kaynakları

- <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2020-37412&dil=1>
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=D%C3%B6nemseller-Gayrisafi-Yurt%C4%B0%C3%A7i-Has%C4%B1la-III.-%C3%87eyrek:-Temmuz---Eyl%C3%BCl,-2020-33606&dil=1>

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

YAŞ, E. (2021). The Linking Between the Emerging Market Economy and Human Character in Volpone of Ben Jonson. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 213-230.

The Linking Between the Emerging Market Economy and Human Character in Volpone of Ben Jonson

Emin YAŞ^(*)

Abstract: Social developments/events of three different periods (Elizabethan Period (1558-1603), Jacobean Period (1603-1625) and Caroline Period (1625-1649) might have had great impact on Ben Jonson's writing the play Volpone. In this qualitative study (conducted with literature research on the topic), Volpone through which he best reflected his corrupted society at that time will be examined. The play will be analysed to illuminate the native features related to the market economy. The economic sight based on commodity has such a great power in changing the characters of the people, losing their morals because of their greed towards the power and wealth during the mentioned period. Another point to be discussed is to reckon whether Ben Jonson as a Dramatist had contrary opinions against the developing capitalist world. In the study, it has been found that the play of Volpone (the fox) depicts one of the best evidence how the characters can be changed through materialism. As a main character, he is a wealthy Venetian nobleman and exceptionally cunning, who devises a plan (pretending to die) with the assistance of his henchman (Mosca/fly) to exploit his relatives waiting to be an heir of him. The play shows how his relatives flatter him and give him the most expensive gifts. He deceives each of them at the end. The play draws attention to the materialistic power of the 16th century.

Keywords: Ben Jonson, Volpone, drama, Renaissance, monopoly economy

Ben Jonson'ın Volpone'sinde Gelişen Piyasa Ekonomisi ile İnsan Karakteri Arasındaki Bağlantı

Öz: Üç farklı dönemin (Elizabeth Dönemi (1558-1603), Jacobean Dönemi (1603-1625) ve Caroline Dönemi (1625-1649) toplumsal gelişmeleri/olayları Ben Jonson'ın Volpone oyununu yazmasında büyük bir etki yapmış olabilir. Bu nitel çalışmada (konuyla ilgili literatür araştırmasıyla gerçekleştirilmiştir) o zamanlar bozuk toplumunu en iyi yansıttığı Volpone incelenecektir. Oyun, piyasa ekonomisiyle ilgili yerel özellikleri aydınlatmak için analiz edilecektir. Emtiaya dayalı ekonomik görüş, sözü edilen dönemde güç ve servete olan açgözlülüklerinden dolayı insanların karakterlerini değiştirme, ahlaklarını kaybetme konusunda büyük bir güce sahiptir. Tartışılması gereken bir diğer nokta, bir Drama oyun yazarı olarak Ben Jonson'ın gelişmekte olan kapitalist dünyaya aykırı görüşlere sahip olup olmadığını değerlendirmek. Çalışmada Volpone (tilki) oyununun karakterlerin materyalizm yoluyla nasıl değiştirilebileceğinin en iyi kanıtlarından birini gösterdiği tespit edilmiştir. Ana karakter olarak, zengin bir Venedik asilzadesidir ve son derece kurnazdır, uşağının (Mosca/fly) yardımıyla kendisinin varisi olmayı bekleyen akrabalarını sömürmek için bir plan (ölmüş gibi yaparak) yapar. Oyun, akrabalarının ona nasıl dalkavutluk edildiğini ve ona en pahalı hediyeleri verdiğini gözler

^{*}Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü (e-posta: emin.yas@batman.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6813-1160>

önüne sermektedir. Her birini sonunda aldatır. Oyun 16. yüzyılın materyalistik gücüne dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ben Jonson, Volpone, drama, Rönesans, monopol ekonomi

Makale Geliş Tarihi: 15.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 14.11.2021

DOI:10.53487/ataunisobil.737815

I. Introduction

After Shakespeare's death, Ben Jonson, poet and playwright, became the leading literary figure of the James I era. However, Jonson's aesthetic mirrors the Middle Ages rather than the Tudor Dynasty: his characters embody the Theory of Four Fluids. According to this medical theory, behavioural differences stem from the dominance of one of the "body fluids" (blood, mucus, yellow bile, black bile) over the other three; these liquids correspond to the four elements in the universe: air, water, fire and earth. This facilitated Jonson to exemplify such differences (of creating stereotypes or stereotypes). Volpone, a wealthy and childless Venetian nobleman, is, as his name suggests, extremely cunning. With the help of his henchman named Mosca (Fly), he devises a plan to exploit his relatives, who are looking forward to his death. The target of this research is to try to find out a relation between the Play Volpone and the capitalism, which was appearing at that time. The work is limited to the literature written in that period and the play itself.

It is worth talking, in brief, about some historical developments in England at that time. There were the Elizabethan, Jacobean and Caroline Ages through which Ben Jonson went. The country underwent social, political and religious problems which came to life because of the changes in the authority. Ben Jonson touches on them mostly in his plays. On the other hand, religion had an important position in the Renaissance England, possessing various impacts such as finance, policy and social life impacts. Likewise, there was a standstill between the Catholic and Protestant parts profoundly in the reigns of Queen Mary and Queen Elizabeth. Issues like financial policy, in the reigns of James I and Charles I, were the reason Ben Jonson included these in his literary works.

A vast majority of changes was seen in England. The growth of the market economy was spreading in the early modern Europe. England was not an exception. It was a menace for nearly every part of the society that consisted of a status level. At the same time, it can be said that the rulers of the period had a tendency to rely on religion.

Various problems are to mention: monopolism, the patent system and case drainage, etc. It is widely accepted that the monopoly system was/is the kernel of the capitalist economy which was predominant at that age. Ben Jonson recurrently refers to this so called monopoly system that appeared under the regime of Queen Elizabeth while giving certain benefits to preferential men "as a means of revenue to the crown or as a reward for services rendered" (Miller, 1907: 2). On the account of the fact that the reign grew its revenue thanks to these offerings, and this way, the economy became quite more invigorated, many monopolies were established quickly, and the process continued more and more. Nevertheless, these institutions could not help the community have the

affluence. Conversely, it caused “raising prices, debasing quality and attributing unemployment” (Kent, 2007: 217). As the rule of King James I allowed monopolies to have illogical patents with the aim to boost the quantity of monopolies, people exploited this arrangement.

In connection to the mentioned progress, London converted to the hearth of commerce internationally. The business in glamorous luxury properties had an important role in such progression. The perception of luxury and financial, social and cultural modifications occurred as enchantment on the one hand and scepticism on the other hand inside the society.

Ben Jonson got motivated to portray the current London and the people living there with a ‘realistic’ standpoint. The realism at that time is “a realism of subject matter, a social realism” led by the “social dynamic” in the theatre (Hayness, 1992: 6). In order to deliver severe problems, he sees comedy as a method to fulfil the duty, considering comedy a tool of bringing debated social matters on the agenda. Such duty should show the malformation of the period.

London and Venice were two cities used as settings in the plays of Ben Jonson. Brian Parker indicates the similarities between Venice and London showing that they were maritime trading cities. So, later, he handles English travellers Sir Politic Would-be and his wife in the play with the aim of giving in which manner Ben Jonson set up similarities between England and Italy, maintaining that they (the Would-bees) “act as a link between the exotic plot and setting on one hand and the English audience on the other” (Parker, 1999: 20).

Alongside his satires about ongoing issues, social matters and follies in the period, he was an educated classist. Some critics like Herford C.H. and Simpson P. (1925: 121) comment that, among his colleagues, Jonson was unusual in being appropriate and demonstrating his era named the Elizabethan era: ‘He had grown up in the very heart of Elizabethan England’, knew every corner of “picturesque London” and had “more numerous and intimate relations in Court’.

Volpone of Ben Jonson, which is social satire, displays how human beings get the ability to grow in a beastly nature because of an evil manner and wicked endeavours as they are no longer involved in carrying out labour based on sacred ethics. Jonathan Haynes (1992: 24) maintains: “Jonson’s great legacy from the morality” is his adaptation of “a structure of examination” and “judgment of social behaviours”. Before dealing directly with the play Volpone, the reader shall be provided with a survey of the economic aspects of Jacobean England. In the first instance, a description of life in London shall be aimed to be given in detail.

II. The Plight of London

There are a number of observations and descriptions of Jonson's London available. London was a bustling city with tremendous commercial activity. For example, the author, John Lyly, praises London as a place famous for both the beauty of its buildings and its infinite richness. It is a city full of variety of all things that excel other cities in the world, a thriving metropolis with numerous large storehouses, and a market to all Europe (Bevington : 1979).

Fynes Moryson (Venables, 1970: 1) remarks upon the many stately palaces and fine mansions of noblemen built along the river Thames, which impress the observers that pass by. He also speaks of the splendour to be found in the shops and in open markets, the wealth of the noblemen and chief citizens, their magnificent carriages and fine clothes. London was at the heart of western trade because of the discovery of America, and since religious wars had devastated continental Europe and especially the Netherlands, the city had drawn ahead of Amsterdam as a centre of commerce. This commercial vitality was recognized and appreciated by all travellers and merchants from abroad.

Seventeenth century London was a large, fast growing and excellent city, a mighty city of business, the most important in the whole kingdom. Most inhabitants were employed in buying and selling merchandise and trading at almost every corner of the world. It was a very a populous city. Furthermore, Thomas Decker (Graham, C.B.: 1947) as a native Englishman, also describes the bustle of activity in the streets that the streets were so narrow that when a cart passed through, there was hardly any room for pedestrians to avoid the filth flung up by the wheels. Hammers were beating in one place, tubs being carried in another, pots clinking here and there, porters sweating under burdens, and merchants' men bearing bags of money. It is a city full of tradesmen. All are as busy as country attorneys. Many visitors were impressed by London-Bridge. The goldsmiths who lived there were also bankers and among the richest men in the city. The merchants were so rich that they could show off their wealth in public with impunity. Ownership of land passed from families of noble blood to men of trade, and was usually recovered only by marriage, if at all.

The demand for agricultural labour fell steadily since most members of the landed gentry turned their attention to industrial commerce and trade. As a result, the country tenants and servants of the destitute courtiers often found themselves homeless and without hope of work. They had no alternative except to try to escape from their poverty and starvation by flocking to London, where they inevitably ended up in dark slums. Accordingly, the number of the poor and destitute grew dramatically. Social pressure, poverty and hunger destroyed fastidiousness, and necessity blunted moral sense. Scavenging and petty crime were among the most common means of subsistence, pimping and prostitution almost the only trades to be had. Rich men had a big impact on the decision of the court. For women, it was a life that promised only humiliation, disease and early death, though it had its moments of gaiety and crude luxury and sometimes brought rich pockets to be picked.

III. The Growth of the Market Economy

It is very important to say something about the governing of the country in this relation and the structure of the society regarding the development of the capitalist enterprise. Queen Elizabeth, a skilful and astute politician, had served her country's need so effectually and managed its economic and foreign affairs so well that England could develop and grow rapidly. She had managed the state so efficiently that by the time her long reign was over, her people had outgrown their need for her and her kind. Thanks to her skilful management, security and peace, which are necessary for economic growth and prosperity, followed by the establishment of a firm government, guaranteed freedom of activity, which supported the enterprising attitude of the capitalist. At first, the growth of the industry was hampered by political disputes during the last years before the revolution, and by the uncertainty of the new conditions during the first years, but after about 1691, it went forward with redoubled strength (Stout M., 1988).

The most obvious characteristic of capitalist organisation is the division between the employer who owns the instruments of production and the finished goods on the one hand, and the hired workman who owns nothing but his labour on the other hand. In the Middle Ages, many gild masters were capitalist, but the relationship between the labourer and the owner of the trade was more or less harmonious. The emergence of any form of capitalist organisation is dependent on two factors, the existence of a wider market than the medieval local community and an adequate supply of money. Further capitalist development also presupposes a permanent class of labourers who have no choice but to work. Some of these conditions were present in the Middle Ages. Commerce is necessarily capitalistic.

Capitalist finance may be traced back to the Middle Ages, to the Papal tax system, to Italian banking in the thirteenth century and to the credit system in use in the great medieval fairs. England was laid upon the foundations of European civilisation; large scale commerce and capitalist industry were very big. Sixteenth century capitalism was mainly a development of circumstances that were previously there. We may state that the developments were provided by discoveries. It should be pointed out that the inflow of American gold and silver into Europe hastened the disruption of the medieval economic arrangement. American gold and silver were diffused throughout the world, particularly in England and France. The effect of Spanish – American treasure in stimulating capitalist enterprise is clearly seen in England. Prices in 1650 were approximately three times what they had been in 1500. The important point, of course, is not merely that prices rose but that they were only slowly followed by rents and wages. The process that, in effect, deprived labourers and landlords of a large part of their incomes provided undreamed of opportunities for the capitalist. We find, as might be expected, that during the seventeenth and latter part of the sixteenth centuries, France, the low countries and England were seeing such genuinely capitalistic phenomena as systematic mechanical invention, company promotion and speculation in the shares of financial and trading concerns. The larger proportion of the fruits of the economic advancement and capitalist accumulation of the Elizabethan and Jacobean age was

accumulated in the hands of the profiteer instead of the wage earner. There had never existed such a prolonged and rich opportunity for the businessman, the speculator and the profiteer in the history of the modern world. Modern capitalism emerged in these golden years (Stout M.: 1988) Furthermore, in mentioning capitalist finance and the growth of a money market, these things were important: The rise of large-scale finance, which is a characteristic of the sixteenth century, was of course largely due to the increased commercial and industrial activity that has still to be considered. However, the rise of an international money market was itself one of the first causes of economic expansion, since the force of money in determining the course of the world 's history meets us at every turn in this period. The influx of capital that was necessary for that expansion was largely directed by international financiers.

Other forms of enterprise, privatising, discovery and colonisation have to be mentioned here, since in their methods and results, they were all closely related to the commercial development of the period. Not only was foreign trade occasionally allied with freebooting, the various activities of the Elizabethan seamen afforded investment, but others besides merchants shared in the commercial profits. The formation of joint-stock companies provided an opportunity for anyone with capital to invest, and from 1600, the sale of shares became increasingly common. Privateering, discovery and plantation companies were largely composed of courtiers and noblemen. Elizabeth herself invested in Drake's syndicate (Rorabacher: 2017: 101). As joint-stock companies showed, there were inevitably very considerable fluctuations. In the whole period, the sum of the gains from commerce was very large indeed, but individual investments might well be unlucky. What the increase of joint stock activities calls attention to was the spread of the speculative temper, the willingness to gamble in the hope of large returns. Substantial profits in trade were limited by a relatively narrower part of the society. The financial conditions, at the same time, intensified poverty.

Large dislocation in the cloth-exporting trade was caused by the expulsion of the Merchant Adventurers from Germany in 1597 or Dutch competition in the reign of James I impacted immediately on the clothiers and those whom they employed. At the end, they were not able to keep their workers fully occupied the whole year round. Profits increased, but labour discontent and the growth of the "class war" were violently stimulated, in particular, in the woollen industry. Under Elizabeth and James I, many industries such as the iron, soap, glass, wire, copper and coal industries were established, and they were organised along capitalist lines. They required an initial capital outlay and possession of capital to finance operations. Those who controlled the industry by owning the material or the material and instruments of production were not as a rule craftsmen themselves, and they engaged in the industry with a view to the profits of a national market. The history of London companies in the sixteenth century and the early sixteenth-hundreds shows how far the older industries were subject to a parallel development.

The monopolies exercised by the guilds were very different from the monopolies of the reigns of Elizabeth and James I. The former monopolies were possessed by groups of traders or craftsmen, while the latter were held by individuals as well as corporations. They were national monopolies in a few hands, and, as often as not, their purpose was

economic exploitation without regard for the community. It has been claimed that the attempts to build up the aluminium industry as a government monopoly furnish interesting illustrations to anyone who believes in the unfitness of the government to administer industrial undertakings (Miller, 1907). Rather, this and similar undertakings provide a comment on protected private enterprise.

In a period of capitalist expansion, in which the tradition of state regulation was not implemented by an efficient civil service, protection of the public good was inevitably made to serve the interests of private profit. The history of aluminium monopoly shows the characteristic features of early industrial capitalism. There was accumulated capital to be invested, and there was a demand for industrial development, but there was neither understanding of the new economy nor control. The aforementioned intense economic activity that gave rise to a class of new men, clothiers, financiers, merchants and entrepreneurs. These individuals did not owe their power to the possession of land, like the old feudal nobility, or to political-administrative skills.

There were new men, of course, in the middle ages, but from the mid-sixteenth century onwards, there were far greater opportunities for a greater number, and the opportunities were not only economic. The new possessions of the rules of Elizabeth and James I received social and political power and induced a dominating effect on the course of the history of England. In all the larger towns of England, and, as will be seen, in the country, there were men who knew how to grasp the opportunities offered by rising prices, by an expanding trade and industry, though for the most part, details of their career are not available. They exceed others in policy and industry, for utilising their trade and grounds, and after the rude and arrogant manner of their wild country, they outshine others in terms of wisdom and wealth. They loathe old fashions if they can hear of a new, more commodious rather effecting novelties than those associated with old ceremonies.

IV. Jonson as Dramatist

At the beginning of the seventeenth century, it seemed to many that on all levels of society, greed and vice were the central moving force. The same attitude is reflected in *Volpone* and *the Alchemist*. Both plays deal with a relentless striving after the acquisition of wealth. However, these plays do not attack the society. They rather show how greed makes men immoral and stupid. Jonson's satirical plays mock the condition of the society. They show us people from a variety of social backgrounds, yet all infected by greed and unscrupulousness, which seem to be characteristic of the whole society.

In depicting Venice, Jonson paints a picture of the people and their amorous lifestyle, their relentless pursuit of power and influence. They entertain strangers and are willing to sell their souls for material gain. Venice's reputation for depravity was based largely on the belief that all Italians were politically unscrupulous and immoral. Venice was a symbol, a token for the commercial society at that time. Jonson's most famous play, *Volpone*, which takes place in Venice, was written during the most productive period of

his life, from 1606 to 1614, when Jonson wrote his great comedies. The other great plays were *The Silent Women*, and *the Alchemist* and *Bartholomew Fair*. Later, he wrote other plays, but none of them were as well-written as these four.

In spite of the fact that we know very little about his personality, it is well established that he was intransigent, combative, overbearing, opinionated and arrogant, but all these things could be justified (Sidney P., 1906). We should remember that we know these things only from William Drummond, Jonson's biographer. Jonson stayed with him at the end of his walk from London to Edinburgh in 1618. He was a friend of Jonson, and he held him dear.

Many readers might experience uncertainty and disappointment at their first acquaintance with Jonson's comedies (even the intellectual reader of that time was also acquainted with the ancient Roman works). This is largely due to the fact that Jonson's plays are quite different from anything his contemporaries have produced. For example, in contrast to his contemporary, William Shakespeare, Jonson's comedies are not romantic, but rather vacillating between realism and satire. Jonson was an erudite and scholarly man. He was influenced by classical ideas about drama, but he developed his own style, freeing himself from the rigid practice of the ancient poets. We may see the extent of his debt to the Latin comedies of Plautus and Terence that were read, translated, imitated and acted at schools and universities. Jonson often read Horace and made two translations of *the Art of Poetry*, from which Renaissance critics derived their principle of decorum. The view of the function of comedy was entirely orthodox in Jonson's time. Sometimes, his words might be applied to satire as well as to comedy." *Comedy is an imitation of the common errors of our life, which represented in the most ridiculous sort that may be*" (Venables, 1970: 13). These widespread mistakes in of our life, the weaknesses and follies of men, are continually targeted by Jonson.

Despite all the lightness of the end of the prologue, his famous play *Volpone* depicts much evil and untruth, not merely folly and error. This important aspect, this seriousness not found in Latin comedy, seems to be inherited from the English tradition of morality. In *the Alchemist*, the individual man, is the central figure, not the society. It is a late example of the English morality play. Latin comedy and English morality contributed to Jonson's style. His characters are neither the type figures of the Classical period nor the personified abstractions of morality plays. Jonson's personae are not like those of his contemporaries. Jonson's chief concerns are always the moral, not psychological questions. Like all artists of the Renaissance, Jonson sought to illustrate moral wisdom, not scientific knowledge. He held a mirror up to nature in order to reflect reality. Jonson is comparable to Shakespeare only in this respect. However, in their handling of plot, in their treatment of character and depiction of complex social elements, these two men were quite different. The life of the Jonsonian character is remarkably predictable and uncomplicated.

Along his career, Jonson was impressed by the market economy emerging in the Europe of the Renaissance. He was captivated by the new human identity categories that were being created by the market economy (the role of merchants, bankers, financiers

and entrepreneurs), and he was clearly unsettled by the new forms of corruption and vice endemic to proto-capitalist life. *Bartholomew Fair* gave Jonson an opportunity to dissect the lawlessness of the marketplace into details. From a traditional religion and politics perspective, the market may look lawless, but Jonson discovers the case that it may obey its own laws. With an anticipation of free market economics that is remarkable, he seems to comprehend that the market may be a self-regulating mechanism that is possible to bring peace to a society which otherwise appears to be destroying itself within conflicts in religion and politics. For all its faults, the market, in Jonson's portrayal, addresses the deep-seated necessities in human nature, and ultimately, he appears to comprehend the worth of the freedom it provides, not to mention that freedom is compatible with its own kind of order.

As his literary career went on, Jonson did everything he was able to for escaping the world of commercial theatre, above all, turning to aristocratic and royal patronage as an alternative to his bourgeois source of making a living in the business of entertainment. He wrote poetry looking for aristocratic patrons, and even in his career in drama, he switched back and forth between writing for public theatres and writing for the royal court. Besides the financial advantages of writing for the court, Jonson appears to have been drawn by the potential of composing with aristocratic taste in mind, rather than the lower and middle-class taste that triumphed at commercial theatres.

He appears to take the side of the aristocracy and its life of feudal privilege rather than the emerging middle class and its life of money and commerce. It should be kept in mind that even (and especially) in Marxist terms, capitalism was the progressive driver in Jonson's day, working to dissolve centuries of antiquated feudal privilege and unleash forces that were productive to unseen extents. Jonson substantially leans towards opinions that would be developed in time by economists like Adam Smith in favour of free markets. The fact that an unregulated market may have its drawbacks and drawbacks is not in itself evidence that a regulated market will not have its drawbacks and shortcomings as well, and perhaps end up creating even worse circumstances.

In prior plays like *Volpone* and *the Alchemist*, Jonson had dealt with the ways where the emerging market economy itself was a revolutionary force, a threat to upset the settled order of the society, and in particular, to overthrow the social hierarchy by turning the poor rich and the rich poor. However, Jonson, in *Bartholomew Fair*, seems to re-evaluate his opinion on the social impact of the market economy, or at least refine it. Jonson's past in the theatre, in fact, placed him in a perfect position to evaluate the question of government regulation of the economy, or of the law versus the marketplace. His new-found sympathy for the marketplace appears to have come from a new understanding of the way his world of theatre was inextricably intertwined with the emerging market economy of his time.

V. Jonson's Volpone

Connecting all the conditions and cases given above in the life of the people in that time, we may now speak about *Volpone*. In *Volpone*, Jonson makes a world of limited range but universal affinities. The attention is focused almost entirely upon the greed and credulity it provides. It shows us that avarice can infect as a power and quite pervert human nature, destroying its humanity, nullifying its intelligence and banishing all dignity and worth. He shows that through the character types. In order to be his heir, all of his relative flatter him and gives him expensive gifts; not only gift, Voltore donates bestows all his wealth to Volpone. Corvino brings his wife, a young woman, to Volpone's bed with his own hand for winning his favor.

Each characters was confident of his power to deceive and exploit others, and remarkable for his capacity to deceive himself. The three would-be heirs Voltore, Corbaccio and Corvino are dangerous and abhorrent in their villainy. They are absurd and deluded in their expectations and blind in their credulity. Volpone delights in their self-deception. He considers himself the master of intrigue, but he is absurdly susceptible to Mosca's flattery. Mosca sees that he can outwit and ruin his master. Volpone's house is the heart of the world in which Volpone and Mosca function. By adjusting the relationship between his subject matter and his language, Jonson can provoke a range of reactions in the audience.

He opens with a scene in which the relationship between language and matter is astonishing in its inversion of moral values. Jonson treats it as literally true in displaying Volpone's worship of gold.

".....Thou art virtue, fame,
Honour, and all things else. Who can get thee,
He shall be noble, valiant, honest, wise – " (I i 25-27)

The power he attributes to gold is godlike and life-giving. In his eyes, it is the origin and superior of virtue, honour and good name, all worthy qualities. Mosca concludes this amazing rearrangement of values,

".....riches are in fortune
A greater good than wisdom is in nature." (I i 28-29)

The value of gold is set above human relationships. According to *Volpone*, it is:

"All style of joy in children, parents, friends,
Or any other waking dream on earth." (I i 17-18)

Volpone boasts of his mastery in manipulating others for his own gain:

"True, my beloved Mosca. Yet, I glory

More in the cunning purchase of my wealth
Than in the glad possession, ..." (I i 30-32)
Yet he is himself the first character to be fooled by Mosca's fulsome's flattery
"But your fine, elegant rascal, that can rise
And stoop, almost together, like an arrow;
Shoot through the air as nimbly as a star;
Turn short as doth a swallow; and be here,
And there, and here, and yonder, all at once;
Present to any humour, all occasion;
And change a visor swifter than a thought,
This is the creature had the art born with him;
Toils not to learn it, but doth practise it
Out of most excellent nature: and such sparks
Are the true parasites, others but their zanies" (III i 23-30)

Jonson keeps alive and extends his fuller and deeper satire, which has Mosca and Volpone as its chief objects, by exploiting these different levels of understanding.

Volpone reminds us of his own hunger for wealth when he urges his parasite:

".....O, there spoke
My better angel. Mosca, take my keys,
Gold, plate, and jewels, all's at thy devotion;
Employ them how thou wilt; nay, coin me too,
So thou in this but crown my longings, Mosca!" (II iv 20-24)

As Corbaccio is ready to sacrifice his inheritance in the hope of being Volpone's heir, so, Volpone will throw all the treasure he has amassed into the attempt to enjoy Celia. Like Volpone, Corvino is enslaved by passion, and in *scenes II v* and *II vii*, we are shown how it has made him less than human. He is horrifying in treating his wife as no more than another gift that may win him Volpone's favour, the direct result of his greed. This deprives him of the dignity of human rationality. It is clear in Act *III* that Bonario thinks in terms of right and wrong, not profit, and is dangerous company for Mosca. Volpone,

too, can now be seen as less secure than his confident trickery has so far suggested, and in *III iv* we find him the victim of an unexpected reversal when Lady Politic Would-Be returns, and her knock on the door sends him to the refuge of his disguise and bed.

The fact that Celia alone among the people present sees the complete inversion of values that the episode represents, demonstrates how widespread the corruption is.

“Oh God, and his good angels! whither, whither,
Is shame fled human breasts? that with such ease
Men dare put off their honours, and your own?
Is that, whichever was a cause of life?
Now placed beneath the basest circumstance,
And modesty an exile made, for money?” (*III vii 133-138*)

Regarding the situation of Celia, it may be stated that this scene is the climax of the moral exposure that the play affords.

Degeneracy and innocence are brought together to emphasise the corruption of the world in which avarice and lust are the ruling passions. We can understand this very clearly. This passage moves at high speed, driven by Volpone’s energy and ranging imagination, his flamboyant self-assurance and Dionysian sensuality.

“Thy baths shall be the juice of July-flowers,
Spirit of roses, and of violets
The milk of unicorns, and panthers’ breath
Gathered in bags and mixed with Cretan wines.
Our drink shall be prepared gold and amber,
Which we will take until my roof whirl round
With the vertigo...” (*III vii 213-219*)

We see here the magnificence of Volpone’s treasure more than at any other time. Mosca retains his presence of mind, as his politic, obsequious contrition shows.

“.....if my heart
Could expiate the mischance, I’d pluck it out.
Will you be pleased to hang me, or cut my throat?” (*III viii 11-13*)

Volpone, on the other hand, is reduced to inactivity by his fear and discomfiture.

“I hear some footing; officers, the Saffi,
Come to apprehend us! I do feel the brand
Hissing already at my forehead; now,
Mine ears are boring.....” (III viii 16-19)

Mosca, realizing the importance of Volpone preserving his ‘shape’, urges him to hide in the bed, and there he stays, unheeded by the visitors who now appear. Mosca lies to Corbaccio but is overheard by Voltore and needs all his skill in quick fiction to turn the lawyer’s suspicion into gratitude and co-operation. This is perhaps the peak of Mosca’s ingenuity in invention and in marrying his inventions to the already complicated narrative. Each in turn is convinced that he alone will inherit Volpone’s wealth. The whole conspiracy is a frightening gamble. The fool is Volpone himself. By the end of III ix, (in the scene Jonson clarifies us never to trust someone like Volpone, an enthusiastic person with a gift for deceit, and he will endeavor to demonstrate that, in the end, humans like Volpone are always done in, commonly by their own decision to trust someone) we find Volpone again among the gulls, as each of them is stupidly confident of inheriting, so Volpone believes all is still well for him. The court itself, irremediably obtuse and unable to distinguish worth from wealth, would no doubt have come to a second false verdict had not Mosca, too, made a serious misjudgement in treating Volpone as he has treated Corbaccio and the others . The last speech of Avocatore, addressed to both auditors and offenders, points a moral in a way that hints at Jonson’s conception of the didactic function of comedy. “The sentences themselves, in which the punishments exquisitely fit the crimes, are unashamedly those of the dramatist rather than the obtuse magistrates of Venice.” (Barton, 1984: 117)

Lady Would Be is powerless in doing anything to the purpose, and when she plays into Mosca’s hands in the fourth act, she becomes the most egregious of the dupes as she is the blindest. She is one of the persistent instruments of satire.

The play concentrates upon negatives, every man is either a knave or a fool, degenerate or deluded, sometimes both. There is no positive set of values against these negative ones. The play’s world is unmistakably rich and splendid, but it is depraved, a world of imposture held up by credulity. Avarice and stupidity rob men of their humanity, and there is no sufficiently positive strength to be found in the slight figures of Celia and Bonario. Their names mark them as good characters. These characters are all simply part of the total design. Further comedy often focuses attention on groups of people or societies, not on individuals.

If it is to be critical, it does not have the scope to build up convincing virtuous parties. It relies upon the response of the orthodox morality in its audience. Each character shows himself deceived in estimating his own security. Thus, each of Volpone’s clients believes himself the sole heir and thinks the other mistaken. Volpone and Mosca watch their antics

and exploit their errors. Similarly, Volpone believes himself the controlling power, but Mosca knows otherwise and takes advantage of him.

Within the play, Mosca is the master knave, though he blunders at times, and in the end, badly misjudges his master. We see in the whole story that no one is secure, not even Mosca. Jonson provides, within the play, words which, unknown to the speaker, express our judgements. This is what happens when Volpone directs Mosca to tell enquirers that his supposedly dead body was corrupted, and Mosca concurs:

“I’ll say it stunk, sir; and was fain t’have it

Coffined up instantly and sent away.” (V ii 78-79)

The corruption in the world of the play is repetitively displayed as a consequence of unnatural conduct, which includes denial and misrepresentation of the truth, and without truth, all the conduct of mankind are craft and malice. We may go on extracting morals like this, but in fact, little doctrine survives our reading of the play or visiting the theatre. For this, there are four reasons. The characters have no existence outside the play, the vicious defeat themselves, so there is no continuing problem. The play as a whole is so superbly fashioned and finished that its completeness in itself is absolute. It is this last characteristic and the fact that we, too, live in a very acquisitive society, that makes it so satisfying a play. The aptness of Corvino’s sentence, for instance, is so exact because of the systematic demonstration we have had of his stupidity and his false notion of honour.

“.....Thou, Corvino, shalt

Be straight embarked from thine own house, and rowed

Round about Venice, through the Grand Canal,

Wearing a cap with fair long ass’s ears

Instead of horns; and so to mount, a paper

Pinned on thy breast, to the Berlina – “ (V xii 134-139)

The speed with which the action develops makes the demonstration the more effective by bringing cause and effect very close together. Details are used to strengthen this effect of completeness, as when, for example, we discover, incidentally, a source of Volpone’s regular income.

“.....it was, in Volpone’s time,

Your predecessor, ere he grew diseased,

A handsome, pretty, customed bawdy-house

As any was in Venice – none dispraised –

But fell with him. His body and that house

Decayed together.....” (V vii 10-15)

Sometimes the neatness shows the bitter, as when Bonario breaks in to thwart Volpone. This sense of the supremely well-made play carries with it the recognition that it was shaped by a sane, penetrating mind, a judging intelligence that was serious without being solemn. To look at another aspect, it can be said that in Volpone corruption has been transferred to the sphere of family relations. The characters in Volpone sometimes strike us as perplexingly flat outlines as opposed to individuals because Jonson has forced them to exist in a material world so dense and detailed that it constantly threatens to overwhelm them in its sheer variety and proliferation.

These scenes are indicating how much Jonson a majestic satirist is, and an expert in style. As it is clear from the analysis made above, his work Volpone, shows us in which manner his relatives (so called a group of crooks) are tricked by a master trickster, and virtue receives its reward while evil is punished by evil.

VI. Was Jonson Really Against Capitalism?

We may state that Jonson is a particularly striking specimen of early hostility to the market economy. He appears to have continued a large part of his career in reaction to and rebelling against, which can be described as his lower middle-class origins. His stepfather was a bricklayer, and, by following in his footsteps, Jonson was subjected to the world of trade early in his life. Luckily, Jonson received an excellent education at the famous Westminster School in London, and when he was presented with the opportunity, he pursued the typical middle-class path of rising in the society by utilising his wits and education. He aimed to clean the theatre of what he perceived to be its vulgarity, conceiving of himself as the playwright who would restore classical dignity to drama, in part by deliberately imitating Roman models in several of his plays. Jonson was the first English playwright to issue a published edition of his plays (in 1616), no doubt with a view to providing that his works were not the ephemeral products of the entertainment market place but literature of permanent worth.

Generally speaking, we may state that Jonson appears to have had a spark of the idea of spontaneous order as it was to be developed in the twentieth century. Jonson had developed the critique of the nascent market economy of the Renaissance in earlier plays such as Volpone. As in the cases of many contemporaries of his, Jonson was especially doubtful of the move in his day from a conception of wealth based on land to one based on money. The world he created is the world of money or food or sensual experience, regarded as divine. We can easily see such values, mostly in Volpone. In Volpone, he ridicules the way Money produces money in the devious schemes of Volpone and Mosca, who seem to be absolutely unproductive and living like parasites off the wealth of others. The play Volpone provides the evidence how the craving for wealth directs a person (maybe, frequently a society as a whole) to lose his way. Volpone, which was first written and performed in 1605–1606 depicting elements of city comedy and beast fable, is a harsh satire of greed and lust; it stays Jonson's most-performed play.

VII. Conclusion

There are many discussions that have been made on whether Jonson was against capitalism or not. He criticized it, I think, because of that he was a good man who could write in that manner, as well as being a good poet. For example, Loxley (2002:161) argued the theme about the values created by Jonson. As he describes this situation he says: "the people worship God, but they live as though they worship money, food and sexual experience. These are regarded as divine." Jonson created these values dramatically. Furthermore, Jonson recognised instinctively that the dislocation and separation of the human subject are functionally associated with historical disjunction in the social order of reality.

In terms of the growth of the market economy, L. C. Knight had related Jonson to the economic background of the time. In particular, the development of new capitalist means of organising the production and exchange of commodities, a new identification of wealth and power with money. These changed social circumstances saw a new class, the Bourgeoisie, beginning to emerge to challenge the aristocracy and landed gentry. On the one hand, L. C. Knight gave merely economic reasons for the tendency of Jonson towards writing such plays. On the other hand, Dutton (2000: 7) dwelled on the technical and social development of the time in which Jonson appeared. The discussion between Don E. Wayne and L. C. Knight is based on the socio-economic view of classic Marxism. Wayne sees him as the signal of changes in the society, but Knight describes him as a poet of traditional Christian humanist values. Wayne argues that Jonson considered himself later as a person who is psychologically and socially alienated in a market-place economy.

Wayne goes further and questions the terms in which Knight had earlier proposed Jonson's centrality. Wayne argues (1982:27-28): "the Jacobean theatre is represented as a place where author and audience are joined in the communal celebration of a traditional code". What is being argued by him is that the dramatists are caught in something of a double bind themselves in relation to the place of their own work in this novel economic, political and social environment. Wayne himself recommends that, after the early theatrical triumphs of Jonson, he began to show indications of a disturbed awareness that his own identity as a poet and playwright relied upon the identical emerging structure of social interactions that he satirized in his plays. It is right to say that what happened in the society is usually the subject of literature. Moreover, we know that Wayne is interested in the way that literature reflects the social consequences of the changing economic base created by capitalism. In this connection, Jonson lived in a rigid social hierarchy, and he wrote about it. This is why we cannot easily say that Jonson created something that never existed.

Even though it is difficult to say with certainty that Jonson was against the capital system, it is possible to describe/presuppose, at least, the condition he lived in, which could have pushed him to the anticapitalistic standpoint. As the assertions made by Riggs show, Jonson was surrounded by margins of destitution and prosperity from the initial parts of his life (Riggs: 1989) that gave him the opportunity to be familiar with

contradictions that the society possessed. We see that, usually, the critics have located in the Jonsonian structure of authorship and its authority, which is not stable. Here, Wayne takes it up as a means of describing the inadequacy of the basis on which ethical accounts of the plays are set. What Knights describes as an essentially ethical concern, acquisitiveness, Wayne locates within the complex transformations of human identity and relationships. He suggests that these are brought about by the development of new socio-economic processes.

Volpone (the Fox), as the name suggests, is a simple dramatic character. He is a trickster who delights in disguises and trickery. His actions are complex in plot but simple in the psychology of the character that executes them. Volpone loves to trick people into giving him their most prized possessions. When he has safeguarded these through cunning rather than ordinary means, the value is boosted in the fox's eyes. his character assets the humiliation of those he has cozened more than the wealth received as a result of the cozening. In short, Volpone, with his character, gives a representation from the capitalized world in that period, as result of market economy.

References

- Barton, Ann. (1984). *Ben Jonson, Dramatist*. Cambridge University Press.
- Bevington, D., M. (1979). "Projects and Information: Library (1979) s6-I (4): 410" (PDF). library.oxfordjournals.org. Retrieved 2017-01-09
- Dutton, Richard. (2000). *Ben Jonson*. Longman Critical Reader.
- Graham, C.B. (1947). "The Jonsonian Tradition in the Comedies of Thomas D'Urfey". *Modern Language Quarterly*, viii, 47–52.
- Haynes, J. (1992). *The Social Relations of Jonson's Theater*. Cambridge University Press.
- Herford, C., & H., Simpson., & P., Simpson, E. (Eds.). (1950). *Ben Jonson*. Oxford University Press.
- Knights, L. C. (1957). *Drama and Society in the Age of Jonson*. Chatto and Windus.
- Kent, L. M. (2007). *The British Enlightenment and the Spirit of the Industrial Revolution: The Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce (1754-1815)*. ProQuest Information and Learning Company.
- Lyly, John. (1996). "Endymion". In D. M. Bevington (Eds.). *The Revels Plays*. 1-72 Manchester University Press.
- Miller, T. S. (1907). "The Case of the Monopolies: Some of Its Results and Suggestions", *M'c /7/ güw Law Review*, 6(1), 1-24.
- Parker, B. (1999). *Volpone by Ben Jonson*. Manchester University Press.

Riggs, D. (1989). *Ben Jonson: A Life*. Harvard University Press.

Sidney P., Ed. (1906), *Conversation of Ben Jonson with William Drummond*. Gay and Bird.

Stout, M. (1988). *Volpone by Jonson*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG212XS and London: Macmillan Education Ltd.

Rorabacher, J. Albert. (2017). *Property, Land, Revenue, and Policy: The East India Company, C.1757–1825*. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Venables, M. (1970). *Jonson Volpone and Alchemist*. Blackwell Publisher.

Wayne, Don. (1982). “*Drama and Society in the Age of Jonson: An Alternative View.*” *Renaissance Drama* 13.

Additional References

Barish, Jonas A. (1963). *Ben Jonson: A Collection of Critical Essays*. Prentice-Hall Inc., NJ.

Barish, Jonas A. (Ed.). (1993). *Jonson: Volpone*. Casebooks.

Creaser, Jone W. (Ed.). (1978). *Ben Jonson, Volpone, or The Fox*. Hodder and Stoughton.

Cave, Richard Allen. (1991). *Ben Jonson*. St. Martin ‘s Press.

Greenblatt, Stephen J. (1974). “The False Ending in Volpone” *Journal of English and Germanic Philology* 74.

Harp, Richard & Stewart, Stanley. (Eds.). (2000). *The Cambridge Companion to Ben Jonson*. Cambridge University Press.

Jamieson Michael. (1966). *Ben Johnson Three Comedies*. Penguin Literature Drama, Penguin Book LTD.

Loxey, James. (2002). *The Complete Critical Guide to Ben Jonson*. London: Routledge.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ÖZDAĞOĞLU, A. KELEŞ, M. K. GENÇ, V. (2021). FUCOM ve PROMETHEE Yöntemleri ile Ticari Araç Seçimi: Peyzaj Firmasında Bir Uygulama. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 231-253.

FUCOM ve PROMETHEE Yöntemleri ile Ticari Araç Seçimi: Peyzaj Firmasında Bir Uygulama

Aşkın ÖZDAĞOĞLU (*)
Murat Kemal KELEŞ (**)
Volkan GENÇ (***)

Öz: İşletmeler, faaliyet gösterdikleri iş alanına göre ulaşımda, mamul, yük ve eşya taşımada çeşitli vasıtalar kullanmaktadırlar. Kamyonet de işletmenin ticari anlamda kullandığı vasıtalarından biridir. Piyasada çok çeşitli marka ve modelde kamyonet satışa sunulmaktadır. Piyasada satışa sunulan kamyonet alternatifleri de kendi aralarında farklı model ve özelliklere sahiptirler. Kamyonet alternatiflerinin fazla olması ve karar vermede çok sayıda faktörün etkili olması nedeniyle kamyonet satın alma problemi çok kriterli karar verme problemi olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmada peyzaj sektöründe faaliyet gösteren bir firma için en uygun kamyonet seçimi problemi ele alınmıştır. Firma yetkilisi ile yapılan görüşmede, satın alınması düşünülen kamyonet için “motor tork”, “servis yedek parça yaygınlığı”, “dönüş çapı” ve “istihap haddi” olmak üzere dört faktör belirlenmiştir. Bu faktörler dikkate alınarak üç kamyonet alternatifi değerlendirilmiştir. Değerlendirme kriterlerinin önem dereceleri FUCOM yöntemi ile bulunmuştur. PROMETHEE yöntemi ile de üç kamyonet arasından peyzaj firması için en uygun olanı seçilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre ticari kamyonet seçiminde “servis yedek parça yaygınlığı” kriteri en önemli kriter olurken, “Alternatif B” kamyoneti de en uygun kamyonet olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ticari araç seçimi, çok kriterli karar verme, FUCOM, PROMETHEE.

Commercial Vehicle Selection with FUCOM and PROMETHEE Methods: An Application in Landscape Company

Abstract: Enterprises use various vehicles in transportation of goods according to their business activities. The van is one of the vehicles used by the business commercially. Vans of various brands and models are offered for sale in the market. The van alternatives offered for sale in the market also have different models and features among themselves. Due to the fact that there are many pickup alternatives and many factors are effective in decision making, pickup problem can be described as multi-criteria decision making problem. In this study, the problem of choosing

*) Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı (e-posta: askin.ozdagoglu@deu.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-5299-0622>

**) Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Keçiborlu Meslek Yüksekokulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü (e-posta: muratkeles@isparta.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-0374-6839>

***) Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngilizce İşletme Bölümü (e-posta: volkangenc@yandex.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-2184-482X>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

the most suitable truck for a company operating in the landscape sector is discussed. During the meeting with the company representative, four factors were determined for the pickup truck, namely "engine torque", "service spare part prevalence", "turning diameter" and "loading limit". Considering these factors, three truck alternatives were evaluated. Significance levels of evaluation criteria were found by FUCOM method. With the PROMETHEE method, the most suitable van for the landscape firm was chosen among the three vans. According to the results of the analysis, "service spare part prevalence" was the most important criterion in the selection of commercial pickup trucks, while the "Alternative B" pickup truck was determined as the most suitable pickup truck.

Keywords: Commercial vehicle selection, multi criteria decision making, FUCOM, PROMETHEE.

Makale Geliş Tarihi: 14.11.2020

Makale Kabul Tarihi: 14.11.2021

DOI:10.53487/ataunisosbil.825910

I. Giriş

Ülkemizde yük ve yolcu taşımak için kullanılan araçlar genelde ticari araç olarak adlandırılmaktadır. Bu araçlar kendi bünyesinde taşıdığı yük ve yolcu miktarına göre ağır ticari ve hafif ticari olarak sınıflandırılmaktadır. Günümüzde peyzaj sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın, bir ticari işletme olarak, iç ve dış süs bitkilerinin günlük nakliye ve teslimat işlerinde kullanmak üzere hafif ticari segmentte bulunan bir araca ihtiyacı olmaktadır. Kullanım amacı doğrultusunda, belirlenen kriterler çerçevesinde en doğru aracın seçilmesi önemlidir.

Ticari araç seçimi, firma açısından uzun vadede oluşturduğu maliyetler bakımından ciddi bir gider kalemi teşkil etmektedir. Ticari araç alımı hususunda yanlış alınan bir karar ilgili aracın kullanım ömrü boyunca firmanın maliyetlerini doğrudan arttıracaktır. Bu konuda sadece aracın kullanımı sırasında oluşan yakıt tüketimi ve periyodik bakım giderleri gibi temel maliyet unsurları düşünülmemelidir (Byun, 2001). Örneğin, bir ticari araç nakliye sırasında arızalanır veya kazaya karışır, bu araç teknik servis ve yedek parça tedariki noktasında sıkıntı yaşatırsa, serviste beklediği her gün firma için nakliye bazlı dış kaynak kullanımını zorunlu kılacağı için ciddi bir gider kalemi oluşturacaktır. Firmalar açısından rekabetin çetin geçtiği günümüzde bu tür araçların seçiminin doğru ve isabetli bir şekilde yapılması gereklidir ve rekabet avantajı sağlanması açısından önemlidir.

Çalışmada peyzaj sektöründe faaliyet gösteren bir şahıs işletmesinin günlük işlerinde kullanacağı bir kamyonet seçimi yapılacağı için şu araştırma sorularına çözüm aranmıştır:

Araştırma sorusu 1- Çalışma kapsamındaki söz konusu şahıs işletmesinin ihtiyacı olan ticari kamyoneti seçerken hangi kriterler baz alınacaktır?

Araştırma sorusu 2- Belirlenen değerlendirme kriterlerinin önem dereceleri ne olacaktır?

Araştırma sorusu 3- Çalışma kapsamındaki söz konusu şahıs işletmesinin belirlemiş olduğu üç adet ticari kamyonetten en uygunu hangisidir?

Bu çalışmanın amacı, peyzaj sektöründe faaliyet gösteren bir şahıs işletmesinin günlük işlerinde kullanmak amacıyla ihtiyaç duyduğu kamyonetin seçimidir. Kamyonet seçiminde üç farklı alternatif ve göz önüne alınan dört farklı kriter aşağıda verilmiştir. Kriterler sırası ile istihap haddi, motor tork değeri, dönüş çapı ve servis/yedek parça yaygınlığı olarak belirlenmiştir. Servis ve yedek parça bulunabilirliği, yetkili servis harici özel servis ve yedek parça satışı gerçekleştiren yerlerin sayısı tam olarak bilinemediğinden 0-100 arası puanlanmıştır. Kriterlerin seçim problemindeki etkisi FUCOM (Full Consistency Method) yöntemi ile belirlenmiştir. Alternatifler arasında seçim yapabilmek amacıyla PROMETHEE (The Preference Ranking Organization Method For Enrichment Evaluation) yöntemi kullanılmıştır. Kriterler arası herhangi bir tercih söz konusu olmadığı için PROMETHEE yöntemi kapsamında 1. Tip tercih fonksiyonu kullanılmıştır. Kamyonet seçimindeki değerlendirme kriterleri sürüş eğitmeni tarafından belirlenmiş ve karşılaştırılmıştır. Her bir alternatifin teknik kriterler açısından sahip oldukları değerler teknik kataloglardan toplanmıştır.

FUCOM yönteminin, BWM, ANP, AHP, vb. diğer ağırlıklandırma yöntemlerine göre, temel avantajları şunlardır:

- İkili karşılaştırmaları daha az yaparak sonuca ulaşması (kriter sayısının bir eksiği kadar karşılaştırmaya ihtiyaç duyması),
- Kriterlerin ikili karşılaştırmalarının tutarlı bir şekilde olmasına imkân vermesi,
- Kriter ağırlıklarının hesaplanmasının daha güvenilir şekilde olmasına olanak tanınması (Ecer, 2021a: 28).

Ayrıca, FUCOM yönteminde amaç fonksiyonun sapma değerinin en küçüklenmesi şeklinde kurulması ve amaç fonksiyon değeri sıfıra ne kadar yakın ise o kadar sağlıklı uzman değerlendirmesi olduğunu göstermesi FUCOM yönteminin diğer avantajlarından biridir.

Çalışmada kullanılan diğer yöntem olan PROMETHEE'nin temel avantajı, ikili karşılaştırmalarda her bir değerlendirme kriteri için altı farklı tercih fonksiyonu arasından o kriter açısından en uygun olanının uzman görüşleri doğrultusunda belirlenebilmesidir (Behzadian vd., 2010).

Ticari araç seçimi çalışmalarında ÇKKV yöntemleri sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, ÇKKV yöntemlerinden olan ve bu çalışmada da uygulanan PROMETHEE yönteminin otomobil, panelvan, ağır ticari araç seçimi gibi problemlerde kullanıldığı görülmüştür. Ancak yerli literatürde PROMETHEE yöntemiyle kamyonet seçiminin yapıldığı ve FUCOM yöntemiyle de ticari araç değerlendirme kriterlerinin ağırlığının tespit edildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma ile FUCOM ve PROMETHEE yöntemleri bütünleşik olarak ilk kez bir ticari araç seçimi probleminde kullanılmış olacaktır. Ayrıca yerli literatürde FUCOM yönteminin kullanıldığı çalışma sayısı oldukça azdır. Bu çalışmayla FUCOM yönteminin uygulandığı bir çalışma daha yerli literatüre kazandırılacaktır. Bu yönleriyle bu çalışmanın literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, sırayla önce çalışma konusu ve çalışmada kullanılan yöntemin uygulandığı çalışmalardan örnekler içeren literatür incelemesi verilmiş, takip eden aşamada çalışmada kullanılan FUCOM ve PROMETHEE yöntemlerinin işleyişi denklemler eşliğinde açıklanmıştır. Yöntemlerin açıklanmasının ardından uygulama kısmında analizler yapılmış, son olarak sonuçlar değerlendirilmiştir.

II. Literatür İncelemesi

Tablo 1’de hem çalışma konusu olan ticari araç seçimi ile ilgili yapılan çalışmalardan hem de FUCOM ve PROMETHEE yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalardan örnekler verilmiştir. Bu çalışmanın literatürdeki çalışmalardan farkı, kriter ağırlıklarını subjektif olarak belirlemede yeni bir yöntem olan FUCOM yönteminin kullanılmasıdır. Ayrıca bu çalışma peyzaj firması özelinde yapıldığı için, o firmanın belirlemiş olduğu 3 nakliye aracı kapsamında ve o firmaya özel kriterler baz alınarak çalışma yapılmıştır.

Tablo 1: Literatür taraması

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
FUCOM ile yapılan çalışma örnekleri		
Ecer (2021a)	Rüzgâr çiftliği yer seçiminde etkili olan kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi	FUCOM
Ecer (2021b)	Bir otomobil yedek parça firmasında sürdürülebilir tedarikçi seçimi uygulaması	FUCOM
Demir (2021)	E-devlet web sitelerinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin ağırlıklarının bulunması	FUCOM ve MAIRCA
Ayçin ve Aşan (2021)	İş zekâsı seçiminde etkili olan kriterlerin ağırlıklarının bulunması	Bulanık FUCOM
Demir ve Bircan (2020)	Özel okul seçiminde etkili olan kriterlerin ağırlıklarının bulunması	FUCOM
Sofuoğlu (2020)	İş parçası için geleneksel olmayan üretim yöntemlerinden en uygununun belirlenmesi	BWM ve FUCOM
Stevic ve Brkovic (2020)	Uluslararası bir taşımacılık şirketinde çalışan sürücülerin performanslarının değerlendirilmesi	FUCOM, Bulanık TOPSIS ve Bulanık WASPAS

Tablo 1: Literatür taraması

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
Milosavljević vd. (2020)	Radyo Frekanslı Tanımlama (RFID) teknolojisini cihazlarının Sırp demiryollarındaki konumlarının belirlenmesi.	FUCOM-TOPSIS ve Bulanık mantık
Nunic ve Stevic (2019)	Elektrikli araçların değerlendirilmesi ve optimum olanının belirlenmesi	FUCOM ve EDAS
Erceg vd. (2019)	ABC analizi, FUCOM ve CoCoSo yöntemlerinin birlikte kullanımıyla yeni bir stok yönetim modeli uygulaması	ABC analizi, FUCOM ve CoCoSo
Badi ve Abdulshahed (2019)	Libya havayolu firmalarının performans ölçümü	AHP ve FUCOM
Ibrahimovic vd. (2019)	Uluslararası bir nakliye şirketinde ulaşım aracı seçimi	FUCOM ve MABAC
Fazlollahtabar vd. (2019)	Bir depo için forklift seçimi	FUCOM ve WASPAS
Adnan vd. (2019)	Uluslararası taşımacılıkta kullanılan en iyi ulaşım aracı seçimi.	FUCOM ve ARAS
Prentkovskis vd. (2018)	Lojistik sektöründe bir ekspres posta firmasında hizmet kalitesinin ölçülmesi	Delphi-FUCOM-SERVQUAL model
PROMETHEE ile yapılan çalışma örnekleri		
Korkusuz vd. (2020)	27 hastanenin iş sağlığı güvenliği performansının karşılaştırılması	AHP, PROMETHEE ve GRA
Sarısoy (2019)	BIST 2010-2015 verileri ile portföy oluşturulması	PROMETHEE
Özder vd. (2019)	Bir yüksek öğretim kurumunun endüstri mühendisliği bölümünde yapılacak araştırma projesi için en uygun	AHP ve PROMETHEE

Tablo 1: Literatür taraması

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
	araştırmacı seçimi	
Metin ve Küçükbay (2019)	Firmaların ihracat finansmanında önem verdikleri kriterlerin ve ihracat finansman yöntemlerinin sıralanması	PROMETHEE
Onan (2014)	İzmir’de satışa sunulan konut projelerinin değerlendirilmesi	PROMETHEE ve GAIA (Geometrical Analysis for Interactive Aid) düzlemi gösterimi
Özdağoğlu (2013)	Üretim işletmelerindeki lazer kesme makinelerinin karşılaştırılması	PROMETHEE
Schwartz ve Göthner (2009)	Almanya’daki iş inkübatörlerinin değerlendirilmesi	PROMETHEE
Baourakis vd. (2002)	Tarımsal gıda üretimi ve pazarlaması alanında faaliyet gösteren şirketlerin finansal kriterlere göre değerlendirilmesi	PROMETHEE II
Ticari araç, otomobil, nakliye aracı vb. seçimi konularında yapılan çalışma örnekleri		
Sonar ve Kulkarni (2021)	Sera gazı emisyonlarının azaltılmasında hayati bir rol oynayarak küresel ısınma sorununun azalmasına fayda sağlayan ve ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunan elektrikli araç seçimine yönelik uygulama	AHP ve MABAC
Malli vd. (2021)	Maden ocaklarında taşımacılıkta kullanılan en uygun kamyonun seçimi	AHP ve Bulanık WSM (Weight Sum Method)
Alizadeh and Safi (2020)	Tahran’da yolculara daha iyi hizmet sunabilmek adına otobüs filosunun	Veri Zarflama Analizi ve Veri Madenciliği

Tablo 1: Literatür taraması

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
	performans ve verimliliğinin değerlendirilmesi	
Demirci, A. (2020)	Nakliye aracı seçimi	TOPSIS ve VIKOR
Biscas vd (2020)	Ticari binek araç seçimi	CRITIC ve CoCoSo
Keleş (2019)	B sınıfı otomobil markalarının sıralanması	Entropi ve ELECTRE III
Ic ve Şimşek (2019)	Artan CO2 salınımı ve ciddi enerji sıkıntısı sonucunda çevre kirliliğini azaltıcı etkisi olan hibrit elektrikli otomobil seçim problemi uygulaması	Taguchi ve TOPSIS
Ulutaş ve Yürüyen (2019)	Nakliye kamyonu seçimi	PSI, ARAS, OCRA, MOORA
Süt vd. (2019)	Kırıkkale Üniversitesi kampüsünde kullanılmak üzere ring araçları seçimi	AHP ve TOPSIS
Anbarcı vd . (2017)	İnşaat işlerinde kullanılmak üzere kamyon seçimi	MOORA
Doğan vd. (2017)	Lojistik sektöründe ağır ticari araç seçimi uygulaması	COPRAS-G
Canbazoglu vd. (2017)	Ticari taksi alternatiflerinin sıralanması	Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve MOORA
Chakraborty ve Prasad (2016)	Üretim sistemlerinde etkinliğe direkt etkisi olan istifleme taşıma işlerini yapan endüstriyel forklift seçimi	Kalite Fonksiyon Göçerimi
Adheesh vd. (2016)	Hindistan, Bengaluru'da hava kirliliğini azaltmak için dizel otobüsler ve elektrikli otobüslerin karşılaştırılması	Teknik bilgiler açısından karşılaştırmalı analiz
Kabak ve Uyar (2013)	Ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren bir firma	AAS ve PROMETHEE

Tablo 1: Literatür taraması

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
	için yük taşıma işi için ağır ticari araç seçimi	
Baykasoğlu vd. (2013)	Bir kara taşımacılık firması için en uygun kamyon seçiminin yapılması	Bulanık DEMATEL ve Bulanık hiyerarşik TOPSIS
Soba (2012)	En uygun panelvan otomobil seçimi.	PROMETHEE
Özbek (2012)	Küçük ölçekli bir işletme için hafif ticari araç seçimi	Analitik Ağ Süreci (AAS)
Şengül vd. (2012)	Belediye için toplu taşımada kullanılmak üzere otobüs seçimi	Bulanık AHP
Ballı vd. (2007)	En uygun otomobil seçimi	Bulanık PROMETHEE

III. FUCOM Yöntemi

FUCOM (Full Consistency Method) bir seçim probleminde etkisi olan kriterlerin ağırlıklarını belirlemek amacıyla kullanılacak yöntemlerdendir. FUCOM kriterler arasında karşılaştırmalar yaparak değerlendirme yapmakta ve kriter sayısının bir eksiği kadar karşılaştırma yeterli olduğu için tercih edilmektedir. Yöntemin işleyişi aşağıda sunulmuştur (Pamucar vd., 2018, 5-7).

Öncelikle uzman görüşlerinden yararlanılarak problemin çözümünde dikkate alınması gereken kriterler belirlenir.

$$c_j: j. \text{ kriter}; j = 1, 2, 3, \dots, n$$

Daha sonra bu kriterler en önemliden en önemsiz doğru sıralanır. Sıralama işlemi Eşitlik 1'de gösterilmiştir.

$$c_{j(k)}: \text{önemliden önemsiz sıralanmış kriter}; k = 1, 2, 3, \dots, n$$

$$c_{j(1)} > c_{j(2)} > c_{j(3)} > \dots > c_{j(k)} \quad (1)$$

Bir sonraki aşamada her bir kriterin kendinden sonra gelen kritere göre üstünlüğü uzman tarafından belirtilir.

$$\varphi_{\frac{k-1}{k}}: \text{kriterin kendinden sonraki kritere göre üstünlük değeri}$$

Üstünlük değerleri kriter sayısının bir eksiği kadar olacaktır. Üstünlük değerleri kümesi Eşitlik 2'de gösterilmiştir.

$$\varphi = \left[\varphi_{\frac{1}{2}}; \varphi_{\frac{2}{3}}; \varphi_{\frac{3}{4}}; \dots; \varphi_{\frac{k-1}{k}} \right] \quad (2)$$

Belirtilen değerler kullanılarak bir doğrusal programlama modeli hazırlanır. Bu doğrusal programlama modelinin amaç fonksiyonu sapma değerinin en küçüklenmesi şeklindedir. Uzmanın belirttiği üstünlük değerleri ne kadar tutarlı ise sapma değeri o kadar küçük olur.

χ : sapma değeri

Kurulan doğrusal programlama modelinin amaç fonksiyonu Eşitlik 3'te gösterilmiştir.

$$z_{min} = \chi \quad (3)$$

Amaç fonksiyonu tanımlandıktan sonra kısıtların yazılması gerekmektedir. FUCOM yöntemindeki kısıtlar üç ana kategoride incelenebilir. Birinci kısıt kategorisi her bir kriterin kendinden sonra gelen kritere göre üstünlüğü ile ilgili olarak yazılacaktır. Birinci kısıt kategorisi Eşitlik 4'te verilmiştir.

$w_{j(k)}$: k. kriterin ağırlığı

$$\left| \frac{w_{j(k-1)}}{w_{j(k)}} - \varphi_{\frac{k-1}{k}} \right| \leq \chi \quad (4)$$

Bu kategoride kriter sayısının bir eksiği kadar kısıt yazılmalıdır. İkinci kategori kısıtlar ise üstünlük değerlerinden türetilerek yazılmaktadır. Bu kategoride kriter sayısının iki eksiği kadar kısıt bulunmalıdır. İkinci kategori kısıt yapısı Eşitlik 5'te gösterilmiştir.

$$\left| \frac{w_{j(k-2)}}{w_{j(k)}} - \left(\varphi_{\frac{k-2}{k-1}} \right) \left(\varphi_{\frac{k-1}{k}} \right) \right| \leq \chi \quad (5)$$

Son kısıt ise ağırlık toplamlarının 1 değerine eşit olması için yazılmaktadır. Bu kısıtın yapısı Eşitlik 6'da gösterilmiştir.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (6)$$

Son aşamada doğrusal programlama modellerinin genel yapısında bulunan negatif olmama koşulu eklenmelidir. Negatif olmama koşulu Eşitlik 7'de gösterilmiştir.

$$w_j \geq 0, \forall j \text{ için} \quad (7)$$

Kurulan doğrusal programlama modeli çözüldüğünde kriter ağırlıkları elde edilmiş olur.

IV. PROMETHEE Yöntemi

PROMETHEE (The Preference Ranking Organization Method For Enrichment Evaluation) yöntemi ikili karşılaştırmalarda her bir değerlendirme kriterine özgü farklı fonksiyon tipleri kullanılarak alternatifler arasında seçim yapmaya imkan veren bir

ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme) yöntemidir. Yöntemin işleyişi aşağıda denklemler eşliğinde verilmiştir (Behzadian vd., 2010).

İlk aşamada karar matrisi oluşturulur. Karar matrisi yapısı Eşitlik 8’de gösterilmiştir.

$$j: \text{kriter}; j = 1, 2, 3, \dots, n$$

$$a, b, c, \dots, m: \text{alternatifler}$$

x_{aj} : a alternatifinin j kriteri açısından değeri

$$\begin{bmatrix} x_{a1} & x_{a2} & \dots & x_{an} \\ x_{b1} & x_{b2} & \dots & x_{bn} \\ \dots & \dots & \ddots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (8)$$

PROMETHEE yöntemine göre ikinci aşamada her bir kriter için uygun tercih fonksiyonu seçilir. Tercih fonksiyonlarının yapısı Tablo 2’de gösterilmiştir. Bu tercih fonksiyonu içindeki kıyaslama yapılan değer aynı kriter açısından alternatiflerin değerlerinin farkı alınarak bulunmaktadır. Fark işlemi Eşitlik 9’da gösterilmiştir.

$$x_j(a, b) = \begin{cases} \text{en büyük en iyi} \Rightarrow x_{aj} - x_{bj} \\ \text{en küçük en iyi} \Rightarrow x_{bj} - x_{aj} \end{cases} \quad (9)$$

Tablo 2: Tercih Fonksiyonları

Fonksiyon Tipi	Parametreler	Fonksiyon Yapısı
Birinci Tip (Olağan)	-	$P_j(a, b) = \begin{cases} x_j(a, b) \leq 0 \Rightarrow 0 \\ x_j(a, b) > 0 \Rightarrow 1 \end{cases}$
İkinci Tip (U Tipi)	l	$P_j(a, b) = \begin{cases} x_j(a, b) \leq l \Rightarrow 0 \\ x_j(a, b) > l \Rightarrow 1 \end{cases}$
Üçüncü Tip (V Tipi)	m	$P_j(a, b) = \begin{cases} x_j(a, b) \leq 0 \Rightarrow 0 \\ 0 < x_j(a, b) \leq m \Rightarrow \frac{x}{m} \\ x_j(a, b) > m \Rightarrow 1 \end{cases}$
Dördüncü Tip (Seviyeli)	q, p	$P_j(a, b) = \begin{cases} x_j(a, b) \leq 0 \Rightarrow q \\ q < x_j(a, b) \leq q + p \Rightarrow \frac{1}{2} \\ x_j(a, b) > q + p \Rightarrow 1 \end{cases}$
Beşinci Tip (Doğrusal)	s, r	$P_j(a, b) = \begin{cases} x_j(a, b) \leq 0 \Rightarrow s \\ s < x_j(a, b) \leq s + r \Rightarrow \frac{x - s}{r} \\ x_j(a, b) > s + r \Rightarrow 1 \end{cases}$
Altıncı Tip (Gaussian)	σ	$P_j(a, b) = \begin{cases} x_j(a, b) \leq 0 \Rightarrow 0 \\ x_j(a, b) > 0 \Rightarrow 1 - e\left(-\frac{x^2}{2\sigma^2}\right) \end{cases}$

Tablo 2’de yer alan uygun tercih fonksiyonuna göre her bir alternatif çifti için tercih değerleri hesaplanır. Bu değerler yardımıyla her bir alternatif çifti için tercih indeksleri hesaplanır. Tercih indeksi işlemi için öncelikle kriter ağırlıklarına ihtiyaç bulunmaktadır. kriter ağırlıklarını toplamı Eşitlik 10’daki şartı sağlamalıdır.

w_j : j kriterinin ağırlığı

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (10)$$

Tablo 2’deki uygun fonksiyon yardımıyla bulunan değerler ve kriter ağırlıkları kullanılarak tercih indeksinin hesaplanması Eşitlik 11’de gösterilmiştir.

$\pi(a, b)$: a alternatife b alternatifine tercih indeksi

$$\pi(a, b) = \sum_{j=1}^n \{w_j [P_j(a, b)]\} \quad (11)$$

İzleyen adımda her bir alternatif için pozitif üstünlük değeri Eşitlik 12 kullanılarak hesaplanır.

$\Phi^+(a)$: a alternatife a alternatifinin pozitif üstünlük değeri

$$\Phi^+(a) = \frac{\pi(a,b)+\pi(a,c)+\pi(a,d)+\dots+\pi(a,m)}{m-1}; \forall a, b, c, \dots, m \text{ için} \quad (12)$$

Daha sonra her alternatif için negatif üstünlük değeri Eşitlik 13 kullanılarak hesaplanır.

$\Phi^-(a)$: a alternatife a alternatifinin negatif üstünlük değeri

$$\Phi^-(a) = \frac{\pi(b,a)+\pi(c,a)+\pi(d,a)+\dots+\pi(m,a)}{m-1}; \forall a, b, c, \dots, m \text{ için} \quad (13)$$

İzleyen adımda PROMETHEE I ile kısmi öncelikler belirlenir. “a” alternatife, “b” alternatife tercih edilebilmesi için Eşitlik 14’teki durumlardan birini sağlamalıdır.

$$\left. \begin{aligned} \Phi^+(a) &> \Phi^+(b) \wedge \Phi^-(a) < \Phi^-(b) \\ \Phi^+(a) &> \Phi^+(b) \wedge \Phi^-(a) = \Phi^-(b) \\ \Phi^+(a) &= \Phi^+(b) \wedge \Phi^-(a) < \Phi^-(b) \end{aligned} \right\} \quad (14)$$

Eşitlik 15’teki durumun oluşması halinde alternatifler birbirinden farksızdır.

$$\Phi^+(a) = \Phi^+(b) \wedge \Phi^-(a) = \Phi^-(b) \quad (15)$$

Eşitlik 16’daki durumlardan birinin gerçekleşmesi halinde alternatifler birbirleri ile karşılaştırılmaz.

$$\left. \begin{aligned} \Phi^+(a) &> \Phi^+(b) \wedge \Phi^-(a) > \Phi^-(b) \\ \Phi^+(a) &< \Phi^+(b) \wedge \Phi^-(a) < \Phi^-(b) \end{aligned} \right\} \quad (16)$$

Son aşamada PROMETHEE II ile tam öncelikler hesaplanır. Her bir alternatif için tam öncelikler Eşitlik 17 yardımıyla hesaplanır.

$$\Phi(a) = \Phi^+(a) - \Phi^-(a); \forall a, b, c, \dots, m \text{ için} \quad (17)$$

Tam önceliklere göre alternatiflerin karşılaştırılması Eşitlik 18 kullanılarak yapılabilir.

$$\begin{cases} \Phi(a) > \Phi(b) \Rightarrow a \text{ üstün } b \\ \Phi(a) = \Phi(b) \Rightarrow a \text{ farksız } b \end{cases} \quad (18)$$

V. Uygulama

Değerlendirme çalışmalarının ilk aşamasında, sürücü kurslarında eğitmen olarak görev yapan ve vasıtalar konusunda bilgi ve yetkinliğe sahip uzman kişilerle görüşme yapılmıştır. Ticari araç seçiminde dikkate alınması gereken kriterler, bu kriterlerin ölçüm birimleri ve ideal durumları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Kriter Bilgileri

Kriter Kodu	Kriter Adı	Ölçüm Birimi	İdeal Durum
Kriter 1	Motor Tork	Newtonmetre	En Büyük En İyi
Kriter 2	Servis Yedek Parça Yaygınlığı	0-100 Değerlendirme Puanı	En Büyük En İyi
Kriter 3	Dönüş Çapı	Metre	En Küçük En İyi
Kriter 4	İstihap Haddi	Kilogram (Kasasız)	En Büyük En İyi

Motor tork değeri, bir aracın motorundan, tekerleklerine gönderilen gücü yani ilgili motorun döndürme gücünü temsil eder. Döndürme momenti olarak da adlandırılan tork, Newtonmetre cinsinden Nm birimi ile ifade edilmektedir. Eğer bir aracın çekiş gücü iyi ise, bu tork değerinin yüksek olmasından kaynaklanır. Tork kuvveti ne kadar yüksek olursa aracın çekiş gücü ve zorlu yükler altında gidişi o kadar iyi olmaktadır (Kutluay, 2017). Bu sayede tork değeri yüksek olan bir motora sahip araç ağır yükleri kolayca çekebilir ve zorlu yol koşullarından (dik rampalar vb.) etkilenmeden sürücüsüne rahat kullanım sunar (daha az vites değiştirme, daha düşük yakıt tüketimi vb.). Eğer motor tork değeri düşük olursa bir araçta, istihap haddi ne kadar yüksek olursa olsun motor ağır yükleri çekmekte zorlanacağından hem konfor açısından hem tüketim açısından hem de motor hareketli parçalarının zorlanarak yıpranması açısından bir çok sorun ortaya çıkacaktır. Bu yüzden, ticari araç seçiminde motor tork değeri ana kriterlerden birini oluşturmaktadır.

Bir diğer önemli kriter ise, *servis ve yedek parça yaygınlığıdır*. Özellikle bir ticari araç seçiminde en önemli kriterlerden biri olmaktadır. Çünkü; araç arızalandığında veya herhangi bir kazaya karıştığında bir işletme için en kısa sürede servis yedek parça temini sağlanıp aracın günlük iş programına dahil edilmesi elzemdir. Servis ve yedek parça hizmetleri, kullanıcının aracını kullanım ömrü boyunca herhangi bir sekteye uğramadan kullanmasını sağlar. Bir araç satın alındığı tarihten itibaren kullanım ömrü boyunca uzun vadede sürekli servis ve yedek parça teminine ihtiyaç duyacaktır. Bu yönüyle yaygın yedek parça ve servis ağı satın alım noktasında kilit bileşenlerden birini oluşturmaktadır

(Korkmaz, 2001). Aracın servis ve yedek parça ağının yetersiz olması servis dışı olduğu günlerin artmasına ve bu yüzden maliyetlerin artmasına ve zamanında teslim edilemeyen siparişler dolayısı ile müşteri kaybına bile neden olabilmektedir.

Başka bir önemli kriter ise *dönüş çapıdır*. Araçları değerlendirirken özellikle şehir içi kullanım kolaylığının sağlanması noktasında çok önemli bir kriter olmaktadır. En basit tabirle, ön tekerleklerin sağa ve sola ne kadar açılabilmesini ve bu sayede aracın üzerinde dönebileceği en küçük çaplı çemberi ifade eder. Aracın dönüş çapı ne kadar küçükse, o kadar iyidir. Özellikle dar alanlarda manevra kolaylığı açısından ciddi bir avantaj sağlamaktadır (Falchenko, 2020). Şehir içinde nakliye faaliyetlerinde kullanılacak ticari bir aracın seçiminde dönüş çapı en küçük olan alternatifin seçilmesi, şehir içerisinde sürücüye kullanım kolaylığı ve konfor artışı sağlamaktadır. Örneğin; dönüş çapı yüksek bir araç dar bir alanda iki manevrada istenilen konuma gelebilmekte iken, dönüş çapı düşük bir araç tek manevrada istenilen konuma gelebilmektedir.

Son kriter ise *istihap haddidir*. İstihap haddi ise aracın taşıyabileceği maksimum yük kapasitesini ifade etmektedir. Kamyonet “*Azami yüklü ağırlığı 3500 kilogramı geçmeyen ve yük taşımak için imal edilmiş motorlu araçtır*” (Dost vd., 2016: XV). Karayolları trafik yönetmeliğinde de kamyonetlerin azami yüklü ağırlığı 3,5 ton ile sınırlandırıldığı belirtilmektedir. İlgili yönetmelikte karayollarında seyreden tüm araçlara ait yüklü ve yüksüz olarak karayolu yapısına zarar vermeden güvenle seyredebilecekleri ağırlıklar, taşıma sınırları belirtilmiştir (Karayolları Trafik Yönetmeliği). Araçların Karayolları trafik yönetmeliğinde belirtilen taşıma sınırı değerinin yani azami yüklü ağırlığının veya izin verilen azami yüklü ağırlığın aşılması gibi durumlar kanunen yasaklanmıştır (Karayolları Trafik Kanunu, 1983). Aracın yüksüz ağırlığı ne kadar düşük olursa, 3,5 ton sınırları dahilinde taşıyabileceği yük o kadar fazla olacaktır. Ticari araç seçiminde dikkate alınması gereken tüm bu kriterler, peyzaj firması içinde nakliye amaçlı alternatiflerin belirlenmesinde önemlidir. Amaçlar doğrultusunda kullanım yönlü maksimum verimin alınması noktasında alternatifler arasında seçim yaparken temel belirleyici unsurları oluşturmaktadır.

Kriterlerin belirlenmesinin ardından peyzaj firması açısından ne kadar önemli olduklarını belirlemek üzere FUCOM yöntemi ile değerlendirmeler yapılmıştır. Elde edilen cevaplar ışığında hazırlanan doğrusal programlama modeli Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Doğrusal Programlama Modeli

$$\begin{aligned}
 & z_{min} = \chi \\
 & |w_2 - (1,45)w_1| \leq \xi \\
 & |w_1 - (1,35)w_4| \leq \xi \\
 & |w_4 - (1,20)w_3| \leq \xi \\
 & |w_2 - (1,958)w_4| \leq \xi \\
 & |w_1 - (1,620)w_3| \leq \xi \\
 & w_1 + w_2 + w_3 + w_4 = 1 \\
 & w_1 \geq 0 \\
 & w_2 \geq 0 \\
 & w_3 \geq 0
 \end{aligned}$$

$$w_4 \geq 0$$

Kurulan doğrusal programlama modeli Lingo yazılımı ile çözülmüştür. Bu amaçla Lingo içinde hazırlanan model Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Kodlar

```
min=sapma;  
@abs(w2-1.45*w1)<=sapma;  
@abs(w1-1.35*w4)<=sapma;  
@abs(w4-1.20*w3)<=sapma;  
@abs(w2-1.958*w4)<=sapma;  
@abs(w1-1.62*w3)<=sapma;  
w1+w2+w3+w4=1;
```

Kriter ağırlıkları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Kriter Ağırlıkları

χ	0,000282
w_1	0,262600
w_2	0,380798
w_3	0,162105
w_4	0,194498

Tablo 6'da bahsedilen, W_1 ; Motor tork değeri, W_2 ; servis/yedek parça yaygınlığı, W_3 ; Dönüş Çapı, W_4 ; istihap haddini temsil etmektedir.

Tablo 6 değerlendirildiğinde servis yedek parça yaygınlığının en önemli kriter olarak birinci sırayı aldığı görülmektedir. Çünkü ticari bir işletmede, peyzaj firması da bu kapsam dahilinde değerlendirildiği için ticari amaçlı kullanılan bir araç herhangi bir arıza veya kazadan dolayı serviste beklediği her gün tamir ve yedek parça tedariki için geçen süre dahilinde zarar hanesine yazılan bir kalem olmaktadır. Bu yüzden aracın çalışır durumda tutulması servis ve yedek parça hizmetlerinin yaygın olması tek başına bütün diğer kriterlerden önemlidir. 2. Kriter ise motor tork değeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir hafif ticari araç (kamyonet) ne kadar yüksek istihap haddine sahip olursa olsun motor tork değeri düşük bir alternatifte bir anlam ifade etmeyecektir. Çünkü, araç belirtilen istihap haddini taşımakta zorlanacaktır. 3. önemli kriter ise, istihap haddidir. Bir kamyonet yasal sınırlar dahilinde ne kadar fazla yük taşırsa o kadar nakliye maliyetlerinde azalma meydana gelecektir (yakıt, zaman, yıpranma vs.). Son olarak ise, dönüş çapı gelmektedir. Bu kriter şehir içinde dar alanlarda sürücüyü konfor ve kullanım kolaylığı sağlamaktadır.

Kriter ağırlıkları bulunduktan sonra ticari araç alternatiflerinin verileri toplanmıştır. Oluşturulan karar matrisi Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Karar Matrisi

	Kriter 1	Kriter 2	Kriter 3	Kriter 4
Alternatif a	405	80	11,4	1633
Alternatif b	350	90	11,0	1785
Alternatif c	422	50	12,0	1710

Tablo 7'deki karar matrisinde, alternatif a; Ford Transit'i (URL1), alternatif b; Fiat Ducato'yu (URL2), alternatif c ise; Hyundai H350'yi (URL3) kamyonet karoserinde temsil etmektedir. Bahse konu olan veriler, Ford, Fiat ve Hyundai ticari araçlar resmi web sitesinden ulaşılan teknik özellik broşüründen elde edilmiş olup üreticiler tarafından sunulan resmi verilerdir.

Alternatifler arasında tercih yapabilmek amacıyla PROMETHEE yöntemi için gereken karar matrisinin Tablo 6'daki gibi oluşturulmasının ardından Eşitlik 9'a göre fark değerleri hesaplanmıştır. Bulunan değerler Tablo 8'dedir.

Tablo 8: Fark Değerleri

	$j = 1$	$j = 2$	$j = 3$	$j = 4$
$x_j(a, b)$	55	-10	-0,4	-152
$x_j(a, c)$	-17	30	0,6	-77
$x_j(b, a)$	-55	10	0,4	152
$x_j(b, c)$	-72	40	1,0	75
$x_j(c, a)$	17	-30	-0,6	77
$x_j(c, b)$	72	-40	-1,0	-75

Fark değerleri hesaplandıktan sonra uygun tercih fonksiyonu belirlenmiştir. Promethee yöntemi yapısı gereği karar alıcının bir değerlendirme kriterinde belli bir tercihi yapmasına olanak tanıyarak ve tercih fonksiyonları sayesinde değerlendirme kriterini belirli bir aralık çerçevesinde sınırlamasına da olanak sağlayabilir.

Promethee yöntemi 6 farklı tipte tercih fonksiyonu üzerine şekillenmiştir. Bunlar sırası ile; birinci tip fonksiyon; karar vericinin kesin bir tercihi bulunuyorsa kullanılır, ikinci tip tercih fonksiyonu; karar verici değerlendirme kriteri yönlü kendi atadığı bir değer üstünde tercih yapmak istiyorsa kullanılır, üçüncü tip fonksiyon; karar verici değerlendirme kriteri yönlü tercihini ortalama üstü bir değerde yapmak istiyorsa kullanılır, dördüncü tip fonksiyon; karar verici değerlendirme kriteri yönlü tercihini belli bir aralık çevresinde sınırlayacaksa kullanılır. Beşinci tip; karar verici tercihini ortalama üstü değerlerden yana kullanacaksa kullanılır. Altıncı tip fonksiyon ise; eğer karar verici açısından değerlendirme kriteri yönlü standart sapma belirleyici olacaksa kullanılır.

Bu çalışmada birinci tip fonksiyon kullanılmıştır. Birinci tip fonksiyonun seçilmesinin nedeni; peyzaj sektörü açısından karar vermede ilgili kriterlerin herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmamasıdır.

Tablo 2'deki uygun tercih fonksiyonuna göre her bir alternatif çifti için elde edilen değerler Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Tercih Değerleri

	$j = 1$	$j = 2$	$j = 3$	$j = 4$
$P_j(a, b)$	1	0	0	0
$P_j(a, c)$	0	1	1	0
$P_j(b, a)$	0	1	1	1
$P_j(b, c)$	0	1	1	1
$P_j(c, a)$	1	0	0	1
$P_j(c, b)$	1	0	0	0

İzleyen aşamada Eşitlik 11 kullanılarak tercih indeksleri hesaplanmıştır. Tercih indekslerinin hesaplanmasında yetkililerin verdiği cevaplara göre FUCOM yöntemi sonucu elde edilen ve Tablo 6'da yer alan kriter ağırlıkları PROMETHEE sürecine entegre olmuştur. Tablo 6 ve Tablo 9'da yer alan değerler kullanılarak bulunan tercih indeksleri Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Tercih İndeksleri

$\pi(a, b)$	0,262600
$\pi(a, c)$	0,542903
$\pi(b, a)$	0,737400
$\pi(b, c)$	0,737400
$\pi(c, a)$	0,457097
$\pi(c, b)$	0,262600

Ardından Eşitlik 12 ve Eşitlik 13 kullanılarak her bir alternatifin pozitif ve negatif üstünlük değerleri hesaplanmıştır. Bulunan değerler Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: Pozitif ve Negatif Üstünlük Değerleri

$\Phi^+(a)$	0,402751	$\Phi^-(a)$	0,597249
$\Phi^+(b)$	0,737400	$\Phi^-(b)$	0,262600
$\Phi^+(c)$	0,359849	$\Phi^-(c)$	0,640151

Tablo 11'deki değerler kullanılarak PROMETHEE I ile kısmi öncelikler belirlenir. Bu amaçla Eşitlik 14, Eşitlik 15 ve Eşitlik 16'daki durumlar her bir alternatif ikilisi için incelenmelidir. Tablo 10'daki değerlere göre aşağıdaki durum gerçekleşmekte ve buna göre tüm kriterler birarada incelendiğinde PROMETHEE I ile kısmi öncelikler açısından alternatiflerin sıralaması $b > a > c$ şeklinde olmaktadır. Kısmi öncelik sonuçlarına göre değerlendirilmeler Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: PROMETHEE I Kısmi Öncelik Yorumları

Kıyaslama	Anlam
$\Phi^+(b) > \Phi^+(a) \wedge \Phi^-(b) < \Phi^-(a)$	b üstün a
$\Phi^+(b) > \Phi^+(c) \wedge \Phi^-(b) < \Phi^-(c)$	b üstün c
$\Phi^+(a) > \Phi^+(c) \wedge \Phi^-(a) < \Phi^-(c)$	a üstün c

Son aşamada PROMETHEE II ile her alternatif için tam öncelikler Eşitlik 17 yardımıyla hesaplanır. Bulunan tam öncelik değerleri Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Tam Öncelik Değerleri

$\Phi(a)$	-0,194498
$\Phi(b)$	0,474800
$\Phi(c)$	-0,280303

Eşitlik 18 kullanılarak yapılan tam öncelik karşılaştırmaları Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14: PROMETHEE II Tam Öncelik Yorumları

Kıyaslama	Anlam
$\Phi(b) > \Phi(a)$	b üstün a
$\Phi(b) > \Phi(c)$	b üstün c
$\Phi(a) > \Phi(c)$	a üstün c

Tüm kriterler incelendiğinde; alternatif B’nin tüm diğer alternatiflerden üstün olduğu görülmektedir. Alternatif B’nin tüm diğer alternatiflerden üstün olmasının temel nedeni, servis ve yedek parça ağının yüksek oluşudur.

Alternatif B, temelde 2 Fransız markası ve 1 İtalyan markası tarafından ortak platformda ve ortak karoserde artı olarak yüksek yoğunluklu ortak parça kullanımı ile üretilmektedir. Ülkemizde bu markaların 3 farklı distribütör ağı ile teknik servis ve yedek parça hizmetine olanak tanınmasından dolayı bu sonuçla karşılaşmaktayız. Bir işletme bu 3 farklı distribütörden servis ve yedek parça temini yapabilir. Diğer alternatifler ise tek bir distribütör ağından bu hizmetleri sunmaktadır.

Yine alternatif B’nin sonuçlarına baktığımızda, 1’den fazla kriterde diğer alternatiflere üstünlük sağladığımızı görmekteyiz. İstihap haddi ve dönüş çapında da açık ara önde olması alternatif B ile diğer alternatifler arasındaki makası açmaktadır. Tek başına bir kriter dahilinde sağlanan üstünlük karar verme noktasında bir işletme olarak peyzaj firmasının alternatifler arasında seçimi yapmasına yeterli dayanak oluşturamamaktadır. Örneğin; gerekli servis hizmeti sağlanamadıktan sonra, yüksek motor tork değerinin olması tek başına bir şey ifade edememektedir. Çünkü, bu aracı çalışır halde ve maksimum verimlilikte tutmak için servis desteği gerekecektir.

VI. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüz şartları, rekabeti firmalar açısından çok zorlu hali getirmiştir. Peyzaj firmaları da bu zorlu rekabet şartlarından etkilenmektedir. Şehirlerin monotonluğu, aşırı betonlaşma sonucu tıpkı griye boyanmış gibi bir yapıya bürünmeleri, insanları etkilemekte ve var olan mekanların üzerini sıkıcı bir örtü gibi örtmektedir. Bu tarz ortamları renklendirmek ve iç açıcı bir yapıya kavuşturmak için peyzaj firmalarına düşen görev büyüktür. Günümüzde oluşan yeni trend peyzaj firmalarına verilen önemi arttırmakta ve bu alanda çok sayıda yeni firmaların faaliyete başlamasına sebep olmaktadır. Şehirlerimizde ki sıkışık trafik, yokuşlu yollar ve dar sokaklar peyzaj firmalarının hizmetini götürebilmesi açısından zorluklar yaratmaktadır. Halihazırda, tüm bu sorunlarla başa çıkılabilmesi açısından doğru aracın seçimi önemlidir. Yoğun trafik şartlarında ve yokuşlu yollarda sorun çıkarmayacak kadar güçlü, dar sokaklara kolaylıkla girebilecek kadar kıvrak ve mevzuatın izin vermiş olduğu maksimum yükü taşıyabilecek sağlam araçların seçimi işletme açısından önemlidir.

Her işletme kendi sektörü ve ihtiyaçları özelinde çeşitli araçlar kullanabilmektedir. Bu çalışmada, peyzaj sektöründe faaliyet gösteren bir firma için faaliyetleri açısından önem arz eden en uygun kamyonetin seçimi yapılmıştır. Kamyonet seçiminde, uygulamanın yapıldığı peyzaj firmasının belirlediği kriterlere göre firmanın ihtiyaçlarına ve taleplerine cevap verecek en uygun kamyonet belirlenmiştir.

Çalışmada FUCOM ve PROMETHEE yöntemi bütünleşik olarak kullanılmıştır. Elde edilen veriler dahilinde ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında, tek bir kriterde ortaya çıkan başarılı sonuçların tek başına satın alma kararı verme üzerinde etkisi olamadığı görülmektedir. Örneğin yüksek motor tork değeri sunan bir alternatifin, eğer istihap haddi düşük ise, ticari yönlü fazla bir katkı sunamamaktadır veya yüksek tork değeri ve istihap haddini sunan bir alternatif yeterli servis ve yedek parça hizmetini sunamıyorsa yine bu yüksek değerler birşey ifade edememektedir. Çünkü ticari bir işletme olan peyzaj firması bu aracı kullanım ömrü boyunca kullanırken hem periyodik bakımlar yaptırmaya ihtiyaç duyacaktır hem de olası bir arıza veya kaza durumunda en kısa sürede yedek parça ve servis hizmetini alarak aracını en kısa zamanda günlük çalışma programına dahil etmek isteyecektir. Zaten kriter ağırlıklarına baktığımızda en önemli kriterin yedek parça ve servis yaygınlığı olduğu görülmektedir. Günlük çalışma programına dahil edilmede gecikme yaşanan her gün firmaya ekonomik olarak zarar doğuracaktır. Ticari aracın kullanım ömrü genel olarak on yıllık bir süreci ifade etmektedir ve bu süreçte yedek parça ve servis hizmetlerinin önemi kat ve kat artmaktadır. Bu yüzden alternatifler arasında seçim yaparken firma birden çok kriterde başarılı olan alternatifini tercih etmek zorundadır.

İlerleyen süreçte yapılacak çalışmalarda farklı sektörler için farklı ticari araç seçimi uygulamaları yapılabilir. Bu çalışmada ÇKKV yöntemlerinden FUCOM ve PROMETHEE kullanılmıştır. Ticari araç seçiminde yapılacak çalışmalarda kriter ağırlıklarının bulunması ve alternatifler arasından yapılacak seçimlerde farklı ÇKKV yöntemleri de kullanılabilir.

Kaynaklar

- Adheesh, S. R., Vasisht, M. S., & Ramasesha, S. K. (2016). "Air-pollution and economics: diesel bus versus electric bus", *Current Science*, 858-862.
- Adnan, M., Adin, R., Nunic, Z., Stevic, Z., & Sremac, S. (2019). "Selection of transportation mean using integrated FUCOM-ARAS model". 12th International Conference of Iranian Operations Research Society, Mazandaran University of Science and Technology, Mizban International Hotel, Babolsar, Iran—1st and 2nd May 2019.
- Alizadeh, S., and Safi, M., 2020. "A new model for efficiency evaluation of a bus fleet by window analysis in DEA and data mining", *Transportation Planning and Technology*, 43(1): 62-77. doi: 10.1080/03081060.2020.1701750.
- Anbarcı, M., Öz, B., & Giran, Ö. (2017). "İnşaat Yönetiminde Nakliye Aracı Seçiminde Moora Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemi ile Bir Uygulama", Uluslararası Katılımlı 7. İnşaat Yönetimi Kongresi, Samsun, 149-154.

- Ayçin, E., & Aşan, H. (2021). “İş zekası uygulamaları seçimindeki kriterlerin önem ağırlıklarının FUCOM yöntemi ile belirlenmesi”, *KOCATEPEİİBFD*, 23(2), 195-208. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.903563>.
- Badi, I., & Abdulshahed, A. (2019). “Ranking the Libyan Airlines by Using Full Consistency Method (Fucom) and Analytical Hierarchy Process (AHP)”, *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 2(1), 1-14. DOI: <https://doi.org/10.31181/oresta1901001b>.
- Ballı, S., Karasulu, B., & Korukoğlu, S. (2007). “En Uygun Otomobil Seçimi Problemi İçin Bir Bulanık Promethee Yöntemi Uygulaması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 139-147.
- Baourakis, G., Doumpos, M., Kalogeras, N., & Zopounidis, C. (2002). «Multicriteria analysis and assessment of financial viability of agribusinesses: The case of marketing co-operatives and juice-producing companies”, *Agribusiness: An International Journal*, 18(4), 543-558.
- Baykasoğlu, A., Kaplanoğlu, V., Durmuşoğlu, Z. D., & Şahin, C. (2013). “Integrating fuzzy DEMATEL and fuzzy hierarchical TOPSIS methods for truck selection”, *Expert Systems with Applications*, 40(3), 899-907. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2012.05.046>
- Behzadian, M., Kazemzadeh, R. B., Albadvi, A., & Aghdasi, M. (2010). “Promethee: A Comprehensive Literature Review on Methodologies and Applications”, *European Journal of Operational Research*, 200, 198–215.
- Biswas, T., Chatterjee, P., & Choudhuri, B. (2020). “Selection of Commercially Available Alternative Passenger Vehicle in Automotive Environment”, *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 3(1), 16-27. DOI: <https://doi.org/10.31181/oresta200113b>.
- Byun, D. H. (2001). “The AHP approach for selecting an automobile purchase model”. *Information and Management*, 38(5), 289–297. [https://doi.org/10.1016/S0378-7206\(00\)00071-9](https://doi.org/10.1016/S0378-7206(00)00071-9).
- Canbazoğlu, E., Ercan, U., & Çetin, E. İ. (2018). “Ticari Taksi Araç Yenilemelerinde AHS ve MOORA Yöntemlerine Dayalı Karar Destek Mobil Uygulaması”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, UİİİD-IJEAS, 2018 (18. EYİ Özel Sayısı), 117-134. DOI: 10.18092/ulikidince.354009.
- Chakraborty, S., & Prasad, K. (2016). “A QFD-based expert system for industrial truck selection in manufacturing organizations”, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 800-817.
- Demir, G. (2021). “Evaluation of e-government websites with fuzzy FUCOM”, *International Journal of Economic and Administrative Academic Research*, 1(2), 41-53. <https://orcid.org/0000-0002-3916-7639>.

- Demir, G. & Bircan, H. (2020). “Kriter Ağırlıklandırma Yöntemlerinden BWM ve FUCOM Yöntemlerinin Karşılaştırılması ve Bir Uygulama”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 170-185. DOI: 10.37880/cumuiibf.616766
- Demirci, A. (2020). “Nakliye Aracı Seçimi: Çok Kriterli Karar Verme Modeli Önerisi”, *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 17-34.
- Doğan, E. M., Eren, M., & Çelik, K. (2017). “Lojistik Sektöründe Ağır Ticari Araç Seçimi Problemine Yönelik Copras-G Yöntemi ile Karar Verme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 153-178. DOI No:10.5578/jss.43422.
- Dost, Y., Terzioğlu, Y., İlhan, B., Olgun, A., & Aydoğan, Culha, Ü. (2016). “Karayollarında Ağır Taşıt Trafikinin ve Yük Taşımacılığının Özellikleri ve Eğilimleri” - 2010-2011-2012-2013-2014 Etüt Sonuçları, Trafik Güvenliği Dairesi Başkanlığı Ulaşım Etütleri Şubesi Müdürlüğü, <https://www.utikad.org.tr/images/BilgiBankasi/karayollarindaagirtasittrafigininveyu ktasimaciligininozellikleriveegilimleri20102014-9696.pdf>, (07.07.2020).
- Ecer, F. (2021a). “FUCOM sübjektif ağırlıklandırma yöntemi ile rüzgâr çiftliği yer seçimini etkileyen faktörlerin analizi”, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 27(1), 24-34. doi: 10.5505/pajes.2020.93271.
- Ecer, F. (2021b). “Sürdürülebilir Tedarikçi Seçimi: FUCOM Sübjektif Ağırlıklandırma Yöntemi Temelli MAIRCA Yaklaşımı”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 26-48. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.691693>.
- Erceg, Ž., Starčević, V., Pamučar, D., Mitrović, G., Stević, Ž., & Žikić, S. (2019). “A New Model for Stock Management in Order to Rationalize Costs: ABC-FUCOM-Interval Rough CoCoSo Model”, *Symmetry*, 11(12), 1527. <https://doi.org/10.3390/sym11121527>
- Falchenko, A. (2020). “Dönüş Yarıçapı Otomobiller İçin Önemli Bir Parametredir”, <https://avtotachki.com/tr/radius-povorota-vazhnyj-parametr-dlya-avtomobilej/>, (18.10.2021).
- Fazlollahtabar, H., Smailbašić, A., & Stević, Ž. (2019). “FUCOM Method in Group Decision-Making: Selection of Forklift in A Warehouse. Decision Making: Applications in Management and Engineering”, 2(1), 49-65. DOI: <https://doi.org/10.31181/dmame1901065f>
- Ibrahimović, F. I., Kojić, S. L., Stević, Ž. R., & Erceg, Ž. J. (2019). “Making An Investment Decision in A Transportation Company Using An Integrated FUCOM-MABAC model”, *Tehnika*, 74(4), 577-584. DOI: 10.5937/tehnika1904577I.
- Ic, Y. T., & Şimşek, E. (2019). “Operating window perspective integrated TOPSIS approach for hybrid electrical automobile selection”, *SN Applied Sciences*, 1(11), 1-11.

- Kabak, M., & Uyar, Ö.O. (2013). “Lojistik Sektöründe Ağır Ticari Araç Seçimi Problemine Çok Ölçütlü Bir Yaklaşım”, *Journal of the Faculty of Engineering & Architecture of Gazi University*, 28(1), 115-125
- Karayolları Trafik Kanunu. (1983). 2918 Karayolları Trafik Kanunu, Kabul Tarihi: 13/10/1983.
- Karayolları Trafik Yönetmeliği. 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu uyarınca çıkartılan yönetmelik, <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=8182&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli&mevzuatTertip=5>, (18.10.2021).
- Keleş, M. K. (2019). “Entropi Temelli Electre III Yöntemi ile B Segmenti Otomobil Markalarının Sıralanması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(33), 29-50.
- Korkmaz, S., (2001). “Satış Sonrası Hizmetler ve Satış Sonrası Hizmetlerin Tüketiciler Açısından Değerlendirilmesi”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl:4, s.42, ISSN 1306-0767.
- Korkusuz, A.Y., İnan, U. H., Özdemir, Y., & Başlıgil, H. (2020). “Entegre Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Sağlık Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Performansının Ölçülmesi”, *Journal of the Faculty of Engineering & Architecture of Gazi University*, 35(1), 81-96.
- Kutluay, H. (2017). “Tork Nedir, Beygir Gücünden Farkı Nedir, Nasıl Hesaplanır?”, <https://www.makaleler.com/tork-nedir-beygir-gucunden-farki-nedir-nasil-hesaplanir>, (18.10.2021).
- Malli, T., Yetkin, M. E., & Ozfirat, M. K. (2021). “Truck Selection with the Fuzzy-WSM Method in Transportation Systems of Open Pit Mines”, *Tehnički vjesnik*, 28(1), 58-64.
- Metin, İ., & Küçükbay, F. (2019). “İhracatta Finansman Kaynaklarının Değerlendirilmesine Yönelik Çok Kriterli Bir Yaklaşım: PROMETHEE Yöntemi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 931-948, DOI: 10.29029/busbed.565328.
- Milosavljević M., Jeremić D., & Milinković S. (2020). “Selection of the Best Location for RFID Wagon Monitoring Device on Serbian Railways Based on FUCOM-TOPSIS Method and Fuzzy Set Theory”, In: Popovic Z., Manakov A., Breskich V. (eds) VIII International Scientific Siberian Transport Forum. TransSiberia 2019. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, vol 1115, 527-539. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-37916-2_51
- Nunic, Z., & Staevic, Z. (2019). “A Novel Integrated Multi-Criteria Decision-Making Model: FUCOM-EDAS-M”, Conference: Innovation As An Initiator of The Development, at Belgrade, Serbia. 19-34.

- Onan, A. (2014). "PROMETHEE Sıralama Yönteminin Konut Projelerinin Değerlendirilmesinde Kullanılması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 17–28.
- Özbek, A. (2012). "Küçük Ölçekli İşletme İçin Analitik Ağ Süreci ile Ticari Araç Seçimi", *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD)*, 1(4), 32-52.
- Özdağoğlu, A. (2013). "Üretim İşletmelerinde Lazer Kesme Makinelerinin PROMETHEE Yöntemi ile Karşılaştırılması", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 305-318. <http://dx.doi.org/10.11122/ijmeb.2013.9.19.288>
- Özder, E. H., Bedir, N., & Eren, T. (2019). "Yükseköğretimde Araştırmacı Seçiminde Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemlerinin Kullanılması: Bir İnceleme", *Alanya Akademik Bakış*, 3(1), 19-33.
- Pamucar, D., Stevic, Ž., & Sremac, S. (2018). "A New Model for Determining Weight Coefficients of Criteria in MCDM Models: Full Consistency Method (FUCOM)", *Symmetry*, 10(393), 1-22. doi:10.3390/sym10090393.
- Prentkovskis, O., Erceg, Ž., Stević, Ž., Tanackov, I., Vasiljević, M., & Gavranović, M. (2018). "A new methodology for improving service quality measurement: Delphi-FUCOM-SERVQUAL model", *Symmetry*, 10(12), 757. <https://doi.org/10.3390/sym10120757>
- Sarısoy, S. N. (2019). "PROMETHEE Sıralama Yöntemi ile Portföy Oluşturma ve Borsa İstanbul'da 2010-2015 Yılları Arasında Bir Uygulama", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Schwartz, M., & Göthner, M. (2009). "A multidimensional evaluation of the effectiveness of business incubators: an application of the PROMETHEE outranking method", *Environment and Planning C: Government and Policy*, 27(6), 1072-1087, <https://doi.org/10.1068/c0897b>.
- Soba, M. (2012). "Promethee Yöntemi Kullanarak En Uygun Panelvan Otomobil Seçimi ve Bir Uygulama", *Journal of Yaşar University*, 28(7), 4708–4721.
- Sofuoğlu, M. A. (2020). "Fuzzy applications of FUCOM method in manufacturing environment", *Politeknik Dergisi*, 23(1), 189-195. DOI: 10.2339/politeknik.586036.
- Sonar, H. C., & Kulkarni, S. D. (2021). "An Integrated AHP-MABAC Approach for Electric Vehicle Selection", *Research in Transportation Business & Management*, 100665. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2021.100665>.
- Stević, Ž., & Brković, N. (2020). "A Novel Integrated FUCOM-MARCOS Model for Evaluation of Human Resources in a Transport Company", *Logistics*, 4(1), 4. doi:10.3390/logistics4010004.
- Süt, N. İ., Hamurcu, M., & Eren, T. (2019). "Kampüste Yeşil Ulaşım Uygulaması: Ring Araçlarının Seçimi için Bir Karar Verme Süreci", *Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi (GMBD)*, 5(1), 9-21 <https://dx.doi.org/10.30855/gmbd.2019.01.02>.

- Şengül, Ü., Eren, M., & Eslamian, Shiraz, S. (2012). “Bulanık AHP İle Belediyelerin Toplu Taşıma Araç Seçimi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40, 143-165.
- Ulutaş, A., & Yürüyen, A. A. (2019). “Nakliye Aracı Seçimi İçin Karşılaştırmalı Çalışma”, II. International Conference on Empirical Economics and Social Science (ICEESS’ 19). June 20-21-22, 2019 / Bandırma – Turkey, Bandırma Onyedil Eylül University, ISBN NU: 978-605-69052-6-1, Full Paper Proceeding, 861-868.
- URL1, Yeni Ford Transit Kamyonet, “Teknik Özellik ve Donanım Tablosu”, <https://www.ford.com.tr/getmedia/ae095703-5583-4cf3-8783-c6b5da794702/transit-kamyonet-teknikfoy-temmuz-2020.pdf.aspx>, (20.07.2020).
- URL2, Ducato Kamyonet, “Ducato Kamyonet, sınırsız kullanışlılığı, yapım kalitesi ve teknolojik yeniliklere ev sahipliği yapan tasarımıyla işinizi büyütmenizi vaat ediyor”, https://www.fiatprofessional.com/content/dam/fiatprofessional/tr/brochure/DucatoKamyonet_Mayis_2020.pdf, (07.05.2020).
- URL3, Hyundai H350 Kamyonet, “İhtiyacınız Olan Ne Varsa Hepsi Bir Arada”, <http://www.hyundai-ticariaraclar.com/images/pdf/H350-KAMYONET.pdf>, (07.07.2020).

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

AYDIN ÇAKMAK, T. YILDIRIM, A. (2021). Geçmişten Günümüze Kehanet. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 254-270.

Geçmişten Günümüze Kehanet

Tuba AYDIN ÇAKMAK (*)

Ayşe YILDIRIM (**)

Öz: Çok eski uygarlıklardan beri var olan, kısaca meydana gelecek olayları birtakım yöntemlerle önceden bilmeye çalışma olarak adlandırabileceğimiz kehanete hemen hemen bütün uygarlıklar tarafından önem verilmiştir. Dünyanın başlangıcından bu yana geçmiş çoğumuz için önemli olmayıp, insanlığın en büyük merakı, geleceği bilme arzusu ve kehanetlerden haberdar olmak olmuştur. Yapılacak herhangi bir işin sonucunun nasıl olacağını önceden bilmek, bir insanın yazgısını öğrenmek, insanları tarih boyunca meşgul etmiştir.

Antik çağda kehanet, halkın en alt tabakasından, en üst tabakasına kadar herkes tarafından ilgi çekici ve inandırıcı olmuş, bilicilik mekânları kutsal mekânlar, bilicilik yapan kâhinlerde kutsal kişiler olarak toplum içinde saygı görmüşlerdir. İnsanlar yaşadıkları dönemin inanış biçimine uygun olarak faaliyette bulunan bilicilik merkezlerine sonsuz saygı göstermiş, maddi ve manevi şekilde bu mekânları desteklemişlerdir. Didyma, Klaros ve Delfi antik dönemin en önemli kehanet merkezleriydi ve bu kentlerin yanında daha birçok kehanet merkezinin en önemli tanrısı da Apollon'du. Apollon aynı zamanda kehanet için en çok başvurulan tanrıydı. Yapılan eylemin bir tanrı ile bağdaştırılması ve dini ritüel haline getirilmesi ise bu mekânlara duyulan güveni ve saygıyı şüphesiz çok artırmıştır.

Günümüzde de geleceği öğrenmek ve gelecekte haber verme anlamına gelen kehanet, fal ve büyü gibi farklı vasıtalarla müracaat etme arzusu devam etmektedir. Bu çalışmada da kehanet, fal ve büyüünün antik çağdan günümüze nasıl bir gelişim ve değişim göstererek yol aldığı kapsamlı olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Apollon, kehanet, fal, büyü

Prophecy from the Past to Present

Abstract: Prophecies which exist from the ancient ages, shortly we name them trying to foresee the future by using several methods, was pritorized by almost every nation. Since the beginning of time past wasn't so important for most of us but the greatest curiosity of humanity was the desire of seeing the future and to be informed by the prophecies. To foresee the results of a work beforehand or to learn the destiny of a human kept people busy throughout the history.

In ancient ages prophecy was absorbing and convincing for almost everyone from the lowest class to the highest. Scientificism premises were known as sacred places and oracles who were interested in scientificism were known as holy people by the society. People, expediently to their way

*) Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı (e-posta: E25tuba@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-6031-1730>

**) Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı (e-posta: arkeonar08@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-9392-7600>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

of belief within the era they live, showed enough respect to scientificism premises, which were in service, substantively and morally. Didyma, Klaros and Delfi were the most important prophecy centers of the ancient age. Apollon, the God of prophecy, is the most important God of prophecy premises. Harmonizing the activity with a God and render it as a religious ritual, increased the trust and respect of the society to these premises without a doubt.

Today, the desire of applying crafts such as prophecy, fortune-telling or magic, which means to learn the future or to inform people from the future events, continues. In this work, it will be evaluated extensively how a progress and alteration prophecy, fortune-telling or magic show coming form ancient ages to present.

Keywords: Apollon, prophecy, fortune-telling, magic

Makale Geliş Tarihi: 28.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 16.11.2021

DOI:10.53487/ataunisobil.944462

Dilimizde yaygın olarak kullanılan “kehanet” ya da “fal” kelimesini en yalın haliyle “gelecekte olacak olayları önceden tahmin edip, bilmeye çalışmak” olarak tanımlayabiliriz (Marchant & Charles, 1953: 179; Leowe & Blacker, 1981: 1; Harman, 2001: 170-171; Sifil, 2006; Alkan, 2012; Davies, 2014; Karatosun, 2016: 277-308). Varoluşundan beri yaşamını anlamlandırma doğasına sahip olan insanoğlu, hem kendi iç dünyasında, hem de sosyal ilişkilerinde mutlu ve güvende olma arzusuyla birçok ritüel oluşturmuş ve bunları kullanmıştır. Bunlardan biri de antik toplumlardan günümüze kadar insan yaşamında etkisini ve varlığını sürdürmüş olan kehanet (fal) tir (Halıcı, 2018: 146).

Geçmişe baktığımızda eski uygarlıklarda kehanete önem vermeyen, ilgilenmeyen hiçbir toplum yok gibidir. Kehanet olgusu en eski kabile kültürlerinden, Mısır, Sümer, Babil, Hitit, Yunan, Roma ve Şamanist Türk kültürlerine, Türk kültürlerinde yeni kılıklara bürünerek de Osmanlı sarayına kadar girmiş olması, kehanetin her toplumda var olabileceğini bizlere göstermektedir (Halıcı, 2018: 146).

Herkes kehanette bulunmaya layık olmamakla beraber her yer de kehanet için uygun değildi. Dodona, Delfi, Didyma ve Klaros bu kehanet merkezlerinin önde gelen kentleriydi (Morrison, 1981: 96; Karatosun, 2016: 297).

Yunan dünyasında, bazı büyük tanrıların kâhinlik gücü olduğuna inanılmıştır. Homeros, Odysseia (Homeros, 2012: 19. 355) adlı kitabında Olympos tanrısı Zeus’un Dodona’daki kehanet ocağından bahseder. Burada ki meşe ağacının rüzgârda çıkardığı hışırtılar Zeus’un sesi olarak kabul edilirdi. Bu yüzden ağaçların rüzgârda çıkardığı seslerden kehanette bulunulmaya çalışılırdı (Karaosmanoğlu, 2005: 25 vd, Res. 16-17). Ancak baş tanrı Zeus, kâhinlik yeteneğini bir süre sonra oğlu Apollon’a devretmiştir (Akar Tanrıver, 2009: 241). Bu aşamada Yunanlıların en büyük kehanet tanrısı olarak karşımıza Apollon çıkmaktadır (Mansel, 2014: 154; Yılmaz, 2013: 6). Bilindiği üzere birçok görevi olan Apollon’un² (Karaosmanoğlu, 2005: 52 vd.; Thomson, 2007: 281;

² Apollon’un annesi Leto, Zeus’tan evlilik dışı hamile kalır ve ikiz çocuk doğuracaktır. Ancak kıskanç Hera, Leto’ya doğum izni vermez. Yunanistan’da hiçbir yerde doğum yapacak yer

Hamilton, 2013: 16; Can, 2016: 71) kâhinlik ve geleceği okuyabilme (Vernant & Naquet, 1990: 263; Bonnard, 2004: 179; Mansel, 2014: 226) görevi de bulunmaktaydı (Daly, 2009: 14; Roman, 2010: 73; Berens, 2013: 68).

Kehanette bulunma ve olayları önceden görme yetisinin insanlara, kâhin tanrı Apollon tarafından verildiğine inanılırdı. Bunlardan en önemlisi ve ilginç olanı, Troya kralı Priamos'un kızı olan Cassandra'dır³ (Grimal, 2007: 355). Onunla ilgili çeşitli efsaneler anlatılır (Coleman, 2007: 194; Grimal, 2007: 355-356). Mitosa göre, tanrı Apollon Cassandra'ya âşık olur ve ona armağan olarak geleceği görme yetisini bağışlar (Morford & Lenardon, 1985: 165; Karaosmanoğlu, 2005: 57; Coleman, 2007: 80; Grimal, 2007: 73, 356). Karşılığında da kızdan arzuladığı her şeyi yapmasını ister. Cassandra, geleceği bilmeyi ve rahibe olmayı çok arzuladığı için teklifi kabul eder. Apollon, Cassandra'nın ağzına tükürür ve Cassandra geleceği görme yeteneğine sahip olur. Anadolu'nun pek çok yöresinde büyüklerdeki iyi hasletlerin küçüğe geçmesi için de aynı ritüel uygulanmaktadır (Morford & Lenardon, 2003: 235; Coleman, 2007: 80; Suad, 2014).

Delos'ta doğan Apollon, doğumundan sonra Themis'in⁴ (Grimal, 2007: 762-763) verdiği ambroisa ve nektarla ölümsüzlüğe erişir. Daha sonra ok ve yayı kuşanarak, Delfi'deki Parnassos Dağı'na gizlenen canavar Python'u öldürür ve bilicilik merkezini de burada kurar (Karaosmanoğlu, 2005: 55, Res. 110; Graves, 2012: 92; Ardıç, 2014: 13; Mansel, 2014: 146; Can, 2016: 72-73) (**Resim 1**). Tapınağın yerini derin vadinin yamacındaki yüksek bir noktaya konumlandırır (Coleman, 2007: 80; Daly, 2009: 15; Roman, 2010: 74-75; Martin, 2012: 76) ve daha sonra Apollon yunus balığı şekline girerek Girit Adası'ndan tapınağına rahiplerini getirir (Soyöz, 1999: 7; Berens, 2013: 70; Göksu, 2016: 12).

Antik çağda Yunanistan'ın en büyük ve en güzel kehanet merkezi olan Delfi aynı zamanda dünyanın merkezi olarak kabul edilirdi. Dünyanın her yerinden gelen insanların ziyaret ettiği Delfi, Yunan politikasında önemli rol oynamıştır ve Apollon kültü kehanet özelliğinin ve ayrıcalığının verdiği güç ile siyasi otoritenin de vazgeçilmezi olmuştur (Soyöz, 1999: 4; Yılmaz, 2013: 10). Geç Arkaik Dönemde önem kazanan ön bilicilik merkezin de Yunan şehirlerinin koloni kurma seferleri için tanrıya kehanet başvurusunda buldukları bilinmektedir (Levi, 1987: 76; Mansel, 2014: 154). Tanrı Apollona, ticari yolculuklarda veya sömürgecilik gibi konuların yanında ziyaretçilerin büyük çoğunluğu evlenme ve çocuk sahibi olma gibi kişisel meselelere dair konularda da kehanete başvuruyorlardı (Martin, 2000: 59). Bu bağlamda insanların Antik çağda da günümüzde olduğu gibi günlük ve kişisel meselelerini çözmeye noktasında kehaneti etkin olarak kullanmış olduklarını söyleyebiliriz.

---

bulamayan Leto Zeus'tan yardım ister. Zeus da o güne kadar yüzen bir ada olan Delos'u kastederek, adayı bugünden sonra sabitleyeceğini söyler ve Leto burada bir Palmiye ağacının altında oğlu Apollon'u doğurur.

³ Cassandra: Priamos ile Hekabe'nin kızı. Helenos adında bir ikiz erkek kardeşi vardır.

⁴ Mutlak adaletin tanrıçası, Uranus ile Gaia'nın kızı. Kehanet usullerini Apollon'a öğretmiştir ve Apollon'dan önce Delfi'de Pythia tapınağının sahibi oydu.

Delfi yılın dokuz ayı faaliyet gösteriyordu. Ziyaretçilere ayda bir resmi istişare günleri dışında, “evet” veya “hayır” anlamına gelen siyah beyaz fasulye konulup kura çekilmesi ya da üzerine cevaplar yazılmasıyla daha hızlı cevap verilmeye çalışılıyordu (Gates, 2015: 323). Bilicilik merkezlerinde tanrının işaretlerini ya da sözlerini insanlara ileten ya da yorumlayan kişiler yani kâhinler vardı (Akar Tanrıver, 2009: 340). Apollon’un kehanet işleriyle doğrudan ilişkili bir durum olan “mania”nın (çılgınlık), kâhinlere geleceği görme yetisi kazandırdığına inanılmaktaydı (Akar Tanrıver, 2009: 343). Ayrıca Apollon’un kehanet ocaklarında oldukça yüksek düzeyde saygı gören kâhin ya da kâhinelerin farklı yöntemlerle “entheos”⁵ (Akar Tanrıver, 2009: 342) oldukları bilinmektedir. Bu kişiler Delfi ve Klaros’ta danışanlar tarafından görülmez fakat sesleri duyulurken, Didyma’da kâhinlerin söylediklerini duyamaz ve göremezlerdi (Parke, 1986: 129; Gürdal, 2007: 50).

Ziyarete gelen ricacıların sorularına Apollon’un yanıtını aktaran Delfi’nin ünlü kadın kâhini Pythia’dır (Karaosmanoğlu, 2005: 56; Gates, 2015: 323) (**Resim 2**). Pythia Apollon ile bağlantıya geçmek için Kastalia kaynağında⁶ (Morford & Lenardon, 1985: 161; Morford & Lenardon, 2003: 233; Berens, 2013: 195) banyosunu yaptıktan sonra ilk kurban olarak bir keçi sunar sonra tapınağa girer ve burada arpadan yapılmış yemeği yiyerek ateşi hiç sönmeyen ocak üzerine defne yapraklarını atar (**Resim 3**). Dünyanın merkezi kabul edilen omphalos (Dixon & Kennedy, 1998: 39, 106, 228; Daly, 2009: 42, 106, 152; Gates, 2015: 323) ve yuvarlak kuyu biçimli çukurun üzerine yerleştirilmiş olan üçayaklı kazanın üzeri kapatılır ve Pythia bunun üzerine oturup alttaki çukurdan çıkan gazı⁷ (Karaosmanoğlu, 2005: 56) soluyarak elindeki defne dalını sallayarak transa geçer (Berens, 2013: 195; Akar Tanrıver, 2009: 352) (**Resim 4**). Delfi Apollon tapınağında, tanrının ön bilici kadına ilham verdiği düşünülürdü ve rahipler de Pythia’nın uğultulu konuşmasını tanrısal esin olarak yorumlardı (Bonnard, 2004: 179; Gates, 2015: 323-324).

Antik yazarlar ve yorumculara göre, Delfi’de birçok kehanet yöntemi olmasına karşın en önemlisi “Hydromanci” (suyla kehanet) dir (Yılmaz 2013: 19 vd.).

Delfi, Lidya kralı Kroisos’a verdiği zeki cevap ile ününün doruğuna ulaşmıştır. Lidya kralı, Pers ülkesine saldırmadan önce bunun uygun olup olmadığını Delfi’ye danışmayı seçmiştir. Kâhin, saldırırsa büyük bir imparatorluğu yıkacağı cevabını verir. Kroisos büyük bir imparatorluğun yıkılacağı yanıtını alınca hevesle sefere girişmiş fakat sonunda yıkılan Lidya krallığı olmuştur (Gates, 2015: 324). Kentlerin kuruluşlarında da büyük öneme sahip olan kehanete, Efes’in kuruluş örneğini verebiliriz. Atina kralı Kodros’un oğlu Androklos yeni bir kent kurmakla görevlendirilir. Bunun üzerine Delfi Apollon kehanet merkezine giderek bilgi alır. Kâhinler, yeni şehrin kurulacağı yeri “size bir balık

⁵ Yunanca da “anormal ruh hali, içine tanrının girmesi” olarak tanımlanmaktadır.

⁶ Delfi’deki kutsal kaynağın adı.

⁷ 1980’lerde Amerikalılar tarafından yapılan çalışmalarda Yunanistan’daki aktif fayların kutsal alanın doğu ve batısında görüldüğü ve bu hattın Parnassos dağının güney eteği boyunca ilerleyerek kehanet ocağının bulunduğu yere kadar uzandığını tespit etmiştir. Bu alandaki kaynak suyunda metan, etan ve etilen izleri saptanmıştır.

işaret edecek, bir domuz da yol gösterecek” derler. Bir gün arkadaşlarıyla tuttıkları balıkları pişirirken balık yanan bir kömür parçası ile çalılara sıçrar ve çalılar yanmaya başlar. Çalıktan bir yaban domuzu çıkar. Androklos hemen atılır ve yaban domuzunun peşine düşer, oku ile domuzu öldürür. O anda kâhinlerin söyledikleri aklına gelir ve kenti yani Efes’i (Akurgal, 2014: 310) nerede kurması gerektiğini anlar (Grimal, 2007: 63). Böylelikle Apollon’un kehaneti de gerçekleşmiş olur.

Bilim ve sanatta olduğu gibi inanç gelenekleriyle de doğu ve batının bir sentezini oluşturan, insanoğlunun gelişim aşamalarının en iyi gözlenebildiği yer olan Anadolu’da da yoğun bir şekilde Apollon kültürüyle karşılaşılır (Gürdal, 2007: 1). Anadolu’nun birçok yerinde Apollon tapınağı ve kehanet ocağı vardır. Bu kentlere Khalkedon, Troya, Bergama, Gryneion, Smyrna, Erythrai, Klaros, Milet, Didyma, Halikarnasos, Kaunos, Hierapolis, Sagalassos, Alabanda, Perge, Side, Telmessos, Letoon, Sura, Patara’ yı örnek verebiliriz (Akar Tanrıver, 2009) (**Resim 5**).

Anadolu’da Apollon’un önde gelen bilicilik merkezleri ise Klaros ve Didyma’dır. Klaros’ta kehanet ve sağlıkla ilişkili tanrıların kutsal alanları genellikle bir su kaynağı yakının da bulunur ve bu kaynaklar kutsal kabul edilirdi (Şahin, 2012: 326). Didyma Apollon kehanet merkezinde de aynı şekilde ilham kaynağı kutsal bir pınardır (Gates, 2015: 384). MÖ 334 yılında Sardes’ten gelen İskender, Smyrna’daki Pagos dağında avlanmaya çıkar ve burada rüyasına giren Nemesis’ler yeni Smyrna’yı burada kurmasını söylerler (**Resim 6**). Büyük İskender Klaros’a başvurarak rüyasını yorumlatır. Apollon’un, “*Kutsal Meles çayının dışındaki Pagos’da oturacak halk üç hatta dört kat daha mutlu olacak*” yanıtına karşılık Büyük İskender yeni Smyrna’yı Pagos’da kurar (Karaosmanoğlu, 2005: 60-61, Res. 119; Şahin, 2002: 325; Yılmaz, 2013: 51; Sevin, 2016: 105).

Dünyanın üç büyük kehanet merkezinden biri olan (Şahin, 2009: 1) Klaros’taki Apollon kehanet merkezi, Manto tarafından kurulmuştur (Şahin, 2012: 331). Delfi’deki kâhin tanrı Apollon, kâhini olan Teiresias kızı Manto’ya Anadolu’ya gitmesini ve karaya çıktığı yerde bir kehanet merkezi kurmasını emreder (Pausanias, 1898: 9.33.1-2; Şahin, 2012: 321). Kolophon’a ilk gelen Giritliler, yerel halk ile sonradan gelen göçmenlerin arasında kalır. Bu sırada Giritli Rhaikos, Manto’yu görür ve âşık olur. Rhaikos ve Manto’nun evlenmeleri üzerine yeni gelen halkın Kolophon’da yerleşmelerine izin verilir. Yerel halk Karları biraz içeriye sürer ve bu duruma üzülen Manto sürekli ağlamaktadır. Sürekli olarak ağladığı bu yerde bir gün bir kaynak oluşur. Kehanetin gerçekleştiğini görünce şaşırır. Çünkü Tanrı ona, “Kaynağı bulduğun yerde kehanet merkezini kuracaksın” demişti. Orada verilen kehanetin gerçekleştiğini anlayıp Klaros kehanet merkezini kurar (Şahin, 2008: 215; Şahin, 2009: 4; Şahin, 2012: 321-322).

Diğer kehanet merkezi Didyma’nın kuruluşu ise, efsaneye göre şöyle anlatılır, tanrı Apollon, bir gün Didyma yöresinde çobanlık yapan Brankhos’a⁸ (Erhat, 2003: 75; Strabon, 2005: XIV.1.5; Sevin, 2016: 120) rastlar. Ondan çok hoşlanan âşık olan Apollon bilicilik yeteneğini armağan olarak verir. Çoban Brankhos da, bugünkü Apollon tapınağının bulunduğu yerde tapınağı kurar (Erhat, 2003: 75). Başka bir kuruluş öyküsü

⁸ Brankhos: Apollon’un sevgilisi, Miletos’lu bir delikanlı.

ise, Apollon'un Miletos'lu bir kadından doğma oğlu Brankhos ile ilgilidir. Hamileliği sırasında rüyasında güneşi göğsüne, kalbine girmiş olarak görür. Bu rüya Brankhos'un gerçek babasının Apollon olduğunu işaret etmektedir (Akar Tanrıver, 2009: 25). Bu düşü hayra yoran biliciler, doğan erkek çocuğa Brankhos (boğaz) adını verir. Brankhos büyüdüğünde korulukta dolaşırken Apollon'a rastlar ve tanrı ona nefesi ile kehanet becerisini verir (Erhat, 2003: 75).

Bu iki kehanet merkezinin de ünlü kâhinleri vardı. Örneğin Klaros'da Kalkhas⁹ (Erhat, 2003: 166) ve Mopsos¹⁰ (Erhat, 2003: 207; Grimal, 2007: 499) gibi ünlü kâhinler görev yapıyordu (Strabon, 2005: XIV. 1. C642; Sevin, 2016: 111). Kalkhas, Troia savaşının uzun süreceğini görmüş, Troia'nın ancak Herakles'in yayı da karışırca alınabileceğini söylemiş, tahta atın yapılmasını ve şehre sokulmasını ön görmüştür. Yine bir kehanete göre kendisinden daha becerikli bir kâhine Mopsos'a (Grimal, 2007: 349), rastladığında yaşamı sona erecektir. Didyma'nın kâhini ise Brankhos'dur. Didyma'da zamanla erkek kâhinlerin yerini Delfi'deki gibi kadınlar almıştır (Gürdal, 2007: 53).

Klaros'ta esinlenme kutsal su ile yapılıyordu (Şahin, 2012: 326). Kâhin tanrı Apollon'un kehanet sembollerinden biri olan defnenin Klaros'ta kehanet ritüeli sırasında kullanıldığına dair bir bilgi yoktur. Tıpkı Delfi'deki gibi tanrının esin elemanları arasında yer alan omphalos'un (Şahin, 2002: 246) ve biliciliğin vazgeçilemeyen bir diğer elemanı olan üçayağın (Şahin, 2012: 326-327) sadece varlığı bilinmektedir (**Resim 7-8**). MÖ 2. yüzyılda dünya vatandaşlığına açık tek kehanet merkezi olan Klaros'ta ve Didyma'da yaygın olarak kullanılan kehanet yöntemi "Hydromanci" (suyla kehanet) idi (Yılmaz, 2013: 58). Didyma'da ise kâhinler kehanet öncesi üç gün oruç tutar, yıkanmazlar ve bu süre boyunca tapınakta yatarlar, kehanete başlamadan ayaklarını veya çüppelerini kutsal suda ıslattıktan sonra suyun buharını içlerine çeker ve esneyerek cevaplarını vermeye başlardı (Gürdal, 2007: 50).

Apollon kehanetlerine baktığımızda, daha çok karşılaşılan belaların ve çeşitli sorunların çözümüne yönelik olduğu görülmektedir (Akar Tanrıver, 2009: 258). Bu belalardan biri olan veba salgını, Efes gibi bazı kentler de görülmüş ve bunun için Klaros bilicilik merkezine başvurulmuştur (Huber, 2005: 135-142). Bunun sonucunda ise genellikle Apollon'un bir heykelinin dikilmesi öğütlenmişti (Akar Tanrıver, 2009: 259). Yine Didyma'da da kâhin Brankhos'un çağın hastalığı olan vebayı uzaklaştırmakla görevli olduğu bilinmektedir (Akar Tanrıver, 2009: 220).

Cicero bize Roma'daki kehanetler hakkında çokça bilgi vermektedir (Karatosun, 2016: 296). Cicero "On Divination" yani "Kehanetler Üzerine" adlı kitabında, filozoflardan Sokrat, Platon ve Aristo'nun kehanetlere inandığını bildirmektedir. Cicero, bir zamanlar augur (kuş kehanetinde bulunan kişi) olduğunu ve bu kehanet türünün Roma şehir devletinde saygı gören, değeri olan mesleklerden olduğunu bildirmektedir. Bu kehanetten başka diğer kehanet türlerini reddetmektedir (Morrison, 1981: 88; Karatosun, 2016: 296). Bunun yanı sıra Roma İmparatorluğu'nda hayvanların iç

⁹ Kalkhas: Yunan efsanesinde, özellikle Troya destanlarında adı geçen en ünlü kâhinlerdendir.

¹⁰ Mopsos: Teiresias'ın torunu, Manto'nun oğlu. Bütün kâhinler gibi Apollon'dan doğma olduğu söylenir ve ölümlü babası ise Rhaikos'dur.

organlarına bakılarak da gelecekte haberdar olmaya çalışılırdı (Çakı, 2015: 1). Bunun için kurbanlar sunan ve iç organlarını inceleyen kehanetlerde bulunan Hiereus adı verilen kişiler vardı. Roma’da farklı kehanet yöntemleri de gerçekleştirilmekteydi: Bunlardan biri rüyaların kehanette bulunmak için kullanılmasıydı. Bu rüyaları yorumlayan kişilere oneiropolos denilmekteydi. Diğeri ise olmadık zamanlarda transa geçip herhangi bir konuda kehanette bulunan insanların olduğuydı (Morrison, 1981: 92; Karatosun, 2016: 297). Roma’da ölen kişilerin ruhlarına danışmanın uygulandığı söylentileri de vardır. Hatta 5. yüzyıl da Aristophanes kendisini psuchagogos (necromancer) yani “ruh çağırıcı” olarak iddia ederek, savaşta ölen ve kalbi sökülen Peisander isimli kişinin kendisini ziyaret edip, sökülen kalbi yerine bir devenin kurban edilerek kalbinin tanrılara adak olarak sunulmasını istediğini söyler (Morrison, 1981: 90; Karatosun, 2016: 296-297). Sağlık için uygulanan çeşitli büyülerin de olduğunu Romalı bilgin Cato’nun “De Agricultura” isimli eserinden ve Yaşlı Plinius’un aktarımlarından bilmekteyiz (Başol, 2014: 10).

Kehanetler bizler için her ne kadar anlaması zor, sıradan, ilkel ve yabancı gelse de o dönemlerin şartları düşünüldüğünde öyle olmadığı gerçeğini kabul edebiliriz. Bilinmeyene duyulan merak her dönemde insanoğlunu cezbetmiş ve insanlarda gelecekte merak ettiklerinden çok çeşitli kehanet yöntemleri uygulamışlardır. Kimi toplumlarda hayvanlar, kimisinde parlak cisimler, ayna ve su gibi yansıtıcı şeyler kehanette önemli birer nesne olarak görülmüştür. Kehanet yöntemleri incelendiğinde ise ortak bir bilinç olduğu görülmektedir. Sonuca bakıldığında ise bazen anlaması zor yorumlar yapıldığı, bazen de sıradan şeylerin söylendiğini bilmekteyiz. Kehanet yöntemlerinin gerçek ile bağı tespit edilememekle beraber, psikolojik anlamda destek olarak faydalı olabildiği görüşü de söz konusudur (Karatosun, 2016: 304).

Bilicilik tanrısı Apollon, büyücülükle bağlantısı olmasına rağmen, büyücü karakteri taşımamaktadır (Görkay ve Kadioğlu, 2003: 37). Bunun yanı sıra herkes tarafından tanınan mitolojik karakterler Kirke¹¹ (Erhat, 2003: 177; Agizza, 2006: 96; Grimal, 2007: 376), Medeia¹² (Erhat, 2003: 201; Agizza, 2006: 96; Grimal, 2007: 462; Meral ve Kumargal, 2020: 123), Pasiphae¹³ (Erhat, 2003: 238; Agizza, 2006: 96; Grimal, 2007: 595) ve Hekate¹⁴ (Erhat, 2003: 125; Grimal, 2007: 228) isimli büyücü veya büyü gücüne sahip karakterler yer almaktadır (Türkan, 2018: 108). Tabi ki Anadolu kehanet ve özellikle büyü gibi olguları sadece Yunan kültüründen almamıştır. Ağızdan ağıza aktarılan büyü ile ilgili birçok bilgiyi derleyip yazıya geçiren Mısır, Sümer, Babil ve Hitit’ten de etkilenmiştir. Sistematik olarak derleyip yazıya döktükleri büyü pratikleri sayesinde Anadolu’da yaşayan kavimlerin, uzun deneyimleri ve sınamaları sonucu olan birikimleri bize kadar aktarılmıştır. Tanrıların istekleriyle uyum içinde yaşamak, tanrısal

¹¹ Güneş tanrısı Helios’la Okeanos kızı Perseis’ten doğmadır. Kimilerine göre Hekate’nin kızı ve büyücülüğü ondan öğrenmiştir.

¹² Kolkhis kralı Aietes’in kızı, tanrı Helios’un torunu ve tanrıça Hekate’nin yeğenidir. Kirke ve Pasiphae akrabalarıdır.

¹³ Girit kralı Minos’un karısı Pasiphae tanrı Helios’la Perseis’in kızı, Perses, Aietes ve büyücü Kirke’nin kardeşidir.

¹⁴ Asterie ve Perses’in birleşmesinden değildir.

isteğin sistematik olarak araştırılması, karaciğer falı, kuşların yardımıyla fal bakma, bilge kadınların kaderi sorgulaması, astronomik hareketler, rüya tabirleri, su falı gibi birçok büyü ya da fal çeşidinin olduğu görülmektedir (Atilla, 2018: 11-12). Bunlardan günümüzde hala rüya tabirlerinin su falının ve astronominin kullanılıyor olması Anadolu'nun hala bu etkilenmeyi devam ettirdiğini göstermektedir.

Büyüler çoğunlukla hastalıklara ve kötülükler karşı koruma amaçlı yapılmışlardır. Bu büyü ritüelleri için de bitki ya da hayvanlardan alınan parçalar veya bunlardan üretilen başka ürünler, değerli taşlar, kumaş parçaları, kil, toprak, çeşitli bitkiler ve zeytinyağı, gibi çeşitli malzemeler kullanılmaktadır. Ayrıca her türlü kötülüğe karşı yazılmış "muska" denilen nesnelere de kişinin sürekli korunması amaçlanmıştır (Erol, 2014: 37). Apollon kehanet büyülerinde de, tanrılarla özdeşleştirilen defne ağacı gibi bitkilerin ritüellerde kullanılmış olduğu bilinmektedir (Türkan, 2018: 114).

Augustus döneminde sadece Roma'daki 2000 büyü kitabının imha edildiği bilinmektedir (Türkan, 2018: 111). MS 1. yüzyılda büyü uygulamalarında azalma görülmesine rağmen MS 2. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik krizler, iç çatışmalar, siyasi istikrarsızlıklar toplumun yine bu tür uygulamalara yönelmesine sebep olmuştur (Türkan, 2018: 111). Fakat Hıristiyanlık tüm imparatorlukta statü kazandığında, yasaklamalarıyla kehanet ortadan kaybolmaya başlamıştır (Türkan, 2018: 11). Ancak insanların her zaman çekmesiyle popülerliğini korumuştur. Örneğin günümüzde Pythiaların yerini yıldızları, kahve falını ya da el falını kullanarak geleceği söyleyen Medyumlar almıştır. Nitekim ünlü kehanet bölgelerine bakıldığında buralarda yaşayan medyumların sayısının fazlalığı göze çarpmaktadır. Aynı şey Asklepion için de geçerlidir. Antik çağda önemli bir tedavi merkezi olan Bergama' da "koca karı" diye tabir edilen şifacıların sayısı fazladır (Göksu, 2016: 14).

Antik çağ Yunan ve Roma'sında da kehanet, savaşlardan devlet yönetimine kadar, hemen her konudaki bilinmezi anlamak için başvurulan bir usuldür. Geçmişten günümüze dünyanın her yerinde var olduğu gibi Türk toplumunda da varlığını korumuştur. İslamiyet'ten önce falı bir hayli dikkate almış olan Türklerde "mantika" (kâhinlik), rüyalar ve kişilere görünen birtakım şeyleri yorumlama ve fal bakma anlamına geliyordu (Celil, 2010: 160). Bu işi yapan kişilere ise "kam" adı verilmekte ve bu kişilerin özel yetenekleri olduğuna inanılmaktaydı (Celil, 2010: 16). Karşılaştıkları birtakım sorunların çözümü için falcıdan yardım bekleyip, koç, keçi, at, sığır, geyiklerin kürek kemiği, âşık kemiği, fasulye, nohut, ateş, yıldız, ok, yay, kaşık, eldiven gibi birtakım nesnelere fal aracı olarak kullanmışlardır (Sümbüllü, 2010: 62). Büyü ise, İslamiyet öncesi dönemde olağan kabul edilirken, İslamiyet'in ortaya çıkışı ve yayılışı ile bu düşünce kabul görmemeye başlamıştır (Çakı, 2015: 16).

Hiçbir toplum veya uygarlığa ait olmayan yani evrensel olan falcılık, ortaya çıktığı ilk günden beri insanoğlunu meşgul etmiştir. Geleceğini sürekli olarak merak eden insanlar, bunları tek başlarına bilemedikleri ya da çaresiz olduklarını düşündükleri için geleceği bilebildiklerine inandıkları falcılara başvurmuşlardır (Dülger, 2011: 99-105). Şamanlık inancında "ırkımca" yani falcıların psikolojik yönden hasta oldukları söylenmektedir. Bu kişiler birçok durumda olacakları önceden gören, gaipten haber veren şaman karakterleriydi. Dede Korkut'un olacakları önceden haber veren bilge kişi

olarak sunulması da, şaman karakterlerine benzetilmektedir (Celil, 2010: 160).

Türkler Müslüman olmadan önceki dini törenlerinde ve günlük hayatlarında fala önem vermişlerdir. Bu dönemde fal, Şamanizm inancıyla özdeşleştirilmiş ve hayvan kemiği, ok, yay ile fala bakılmıştır (Nar, 2014: 511). Zamanla kullanılan araç ve yöntemler değişiklik göstermiştir. Türklerde fala “tölge” de denmekteydi. Türkler arasında yaygın olan fallar, suya ve aynaya bakma, kurşun, köz ve tütsü, kürek kemiği, kahve ve bakla fallarıdır. Örneğin Şamanlar kayıp kişilerden haber almak için ayna kullanmışlardır (Sümbüllü, 2010: 63).

Türk kültür tarihinde öneme sahip olan Kutadgu Bilig, falı, iyi talih, baht, uğur kavramlarının karşılığı olarak ifade eder (Has Hacıp, 1979: 406; Sümbüllü, 2010: 63). Divan-ı Lugat’it Türk adlı eserde de “ırk” sözcüğünün, falcılık, kâhinlik, gönlündekini bilmek olarak tanımlanması (Kaşgarlı Mahmud, 1998: 42; Sümbüllü, 2010: 63) bu kavramın kültürümüzde de varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Zamanla bu olgu epik yaratıcılığa dönüşmüş ve Dede Korkut, Manas, Maday Kara gibi Türk destanlarında geniş ölçüde yer almıştır (Celil, 2010: 159).

İslamiyet’in ilk dönemlerinde de sadece hayra yorulan işaretler olarak algılanan falın, sonraki dönemlerde hem iyi hem de kötü geleceğin tahmini şeklinde olduğu gözlenir (Sümbüllü, 2010: 58). Eski Türk dünyasında, şamanların üstlendiği kehanet görevini, Osmanlılarda münecimlerin, bunu üstlenmiş olması, dikkate değerdir (Sümbüllü, 2010: 59). Osmanlı Devleti’nde, çeşitli kitaplardan niyet okunarak, yıldızlar ve gezegenlerin hareketleri incelenerek, astronomiye de katkılarda bulunulup gelecekte haber almaya çalışılırdı (Çakı, 2015: 1) (**Resim 9**). Delfi’de Lidya Kralı Kroisos’un sefere çıkmadan kâhine danışması örneğinde olduğu gibi, Osmanlıda da sefere çıkmadan önce münecimlerin görüşleri alınırdı (Çakı, 2015: 2). Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilerle falın Osmanlı idarecileri arasında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlıda her padişahın münecimbaşısı olduğu bilinmektedir. Halk arasında da fal ile ilgili uygulamalar yaygınken idareci kesim bu halk uygulamalarıyla ilgilenmemiştir. Osmanlı devlet protokolünde münecimbaşının özel bir yerinin olması fal ve falcılığa verilen önemin en açık göstergesidir (Dülger, 2011: 101-103). Falın Osmanlı için önemli olduğunu gösteren bir başka kanıt ise Fatih Sultan Mehmet için falnamenin yazılmış olmasıdır (Gülhan, 2005: 198) (**Resim 10**).

Günümüzde ise yapılan araştırmalara göre, genel olarak fal bakmanın ve baktırmanın eğlence amaçlı yapıldığı düşüncesi hâkimdir. Fala en çok bayanlar inanmakta ve bu inancın genç yaşlarda oldukça yüksek olduğu bilinmektedir. En fazla görülen fal çeşitleri ise, kahve falı başta olmak üzere el falı, papatya, tarot, yıldız ve su falıdır (Yılmaz, 2014: 156-157; Çakı, 2015: 12). Kahve falının ilk sırada yer almasını geleneksel içme kültürünün bir yansıması olarak yorumlayabiliriz. Çokça başvurulan kahve falı bilindiği gibi Türk kahvesi içilip fincanın ters çevrilerek birkaç kez döndürülmesi sonucunda çeşitli şekillere bürünen telvelerin yorumlanması şeklindedir. “Fala inanma, falsız kalma” sözü de hem geleceği görme hem de eğlence amaçlı kullanılmış olduğuna örnek teşkil edebilir.

İnsanoğlunun geleceği öğrenme tutkusu, onun varoluşu kadar eskidir. Kehanet

ocakları da bilinmeyi bilme yolunda yüzyıllar boyunca sayısız insanın merakına cevap vermiştir. Danışılan konular ise en yüce devlet işlerinden, en önemli kişisel sorunlara dek çeşitlilik göstermiştir. İnsanlar, yıldızlardan kuşların uçuşuna, eldeki çizgilerden, hayvan kemiklerine kadar birçok şeyi geleceği önceden bilme amacına ulaşmada birer araç haline getirmekten asla uzak kalmamıştır. Bugün de insanlar, kahve falı, el falı, astroloji ve tarot gibi yöntemlerle geleceği öğrenmeye çalışmaktadırlar.

Apollon'un kehanet vermekle ulaşılmaz kutsal dünyada, insanların dünyasına bir geçit açtığını ve insanların ulaşamadıkları şeylere bir anlık da olsa bir bakış olanağı verdiği düşünülebilir. Günümüzde de özel yeteneklere sahip olduğunu, ruhsal alem veya ruhsal boyutun varlıklarıyla iletişim kurduğunu iddia eden kişiler Apollon'a benzetilebilir. Doğal olarak insanoğlu, kendisinden daha güçlü doğüstü varlıklar olarak gördükleri tanrılara veya geleceği gördüğüne inandıkları kişilere (astrolog, falcı ve büyücü gibi) danışarak geleceği bilmeyi arzulamışlardır.

Kaynaklar

- Agizza, R. (2006). *Antik Yunan'da Mitoloji: Masallar ve Söylenceler*, (Çev: Z. Zühre İlkelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Akar Tanrıver, D. S. (2009). *Apollon Klaros Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adakları*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akurgal, E. (2014). *Anadolu Uygarlıkları*, Phoenix Yayınevi.
- Alkan, M. (2012). Milli Kütüphane 2727 Numaralı Mecmu'a'da Kayıtlı, Manzum Bir Melheme, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), Fall, 689-709.
- Ardıç, M. (2014). *Patara ve Leton Antik Kentlerinde Apollon Kültü*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atilla, A. (2018). *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Büyü ve Kehanet*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başol, S. (2014). *Hititlerde Büyü ve Büyü Malzemeleri*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berens, E. M. (2013). *Myths and Legends of Ancient Greece and Rome*, HarperCollins Publishers.
- Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan Uygarlığı 1*, (Çev: Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayın.
- Can, Ş. (2016). *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Yayınları.
- Celil, F. (2010). Mantika (Kâhinlik) Anlayışının Destan Oluşumunda Ortaya Çıkışı, *Karadeniz Araştırmaları*, 26, 159-166.
- Coleman, J. A. (2007). *The Dictionary of Mythology an A-Z of Themes, Legends and Heroes*, Acturus Publishing.

- Çakı, A. (2015). *Zihniyet Dünyasının Yansıması Olarak Falnameler: Kefeli Hüseyin'in Razname Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı.
- Daly, K. N. (2009). *Greek and Roman Mythology A to Z, Third Edition*, Chelsea House Publishers.
- Davies, T. W. (2014). *The International Standard Bible Encyclopaedia, Augury*, James Orr, M. A., D. D., Genaral Editor, Delmarva Publications.
- Dixon, M. & Kennedy, (1998). *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*, House Of Book.
- Dülger, E. (2011). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Fal, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4, 99-105.
- Erhat, A. (2003). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi.
- Erol, H. (2014). Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Büyü ve Kehanet, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2).
- Gates, C. (2015). *Antik Kentler: Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentel Yaşamın Arkeolojisi*, (Çev: Barış Cezar), Koç Üniversitesi Yayınları.
- Göksu, G (2016). Tureb 2016 Kış Batı Turu Konu Dosyası, *Ege Üniversitesi Turizm Rehberliği Bölümü*.
- Graves, R. (2012). *Yunan Mitleri*, (Çev: Uygur Akpur), Say Yayınları.
- Görkay, K. ve Kadioğlu, M. (2003). *Antik Yunan ve Roma Dönemlerinde Büyü ve Büyücülük*, Elemterefiş, Anadolu'da Büyü ve İnanışlar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 36-45.
- Grimal, P. (2007). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, (Çev: Sevgi Tamgüç), Kabcacı Yayınevi.
- Gülhan, A. (2005). Türk Kültüründe Fal ve İsimlerle İlgili Bir Manzum Falname Örneği, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 195-222.
- Gürdal, T. (2007). *Anadolu'da Apollon Kültü*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Halıcı, G. (2018). Popüler Kültürün Ekonomik Bir Olgusu: Fal, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 58, 146-159.
- Hamilton, E. (2013). *Mitologya*, (Çev. Ülkü Tamer), Varlık Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2001). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24. Cilt.
- Has Hacip, Y. (1979). *Kutadgu Bilig*, Haz: R. Rahmeti Arat, TDK Yayınları.
- Homeros, (2012). *Odyseia*, Altınpost Yayıncılık.

- Huber, I. (2005). *Rituale der Seuchen und Schadensabwehr im Vorderen Orient und Griechenland, Formen kollektiver Krisenbewältigung in der Antike.*
- Karaosmanoğlu, M. (2005). *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*, Eser Ofset Matbaacılık.
- Karatosun, M. O. (2016). Kehanet Türleri ve Kadim Kültürlerdeki Uygulamaları, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 277-308.
- Kaşgarlı Mahmud, (1998). *Divanü Lugat'it Türk*, Ter: Besim Atalay, C1, TDK Yayınları.
- Leowe, M. & Blacker, C. (1981). *Divination and Oracles*, M. Loewe ve C. Blacker (Edited), George Allen & Unwin Publishers.
- Levi, P. (1987). *Eski Yunan*, (Çev: Neşe Erdilek), İletişim Yayınları.
- Mansel, A. M. (2014). *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marchant, J. R. V. & Charles, J. F. (1953). *Cassell's Latin Dictionary*, Funk, Wagnalls Company.
- Martin, T. R. (2000). *Ancient Greece, from Prehistoric to Hellenistic Times*, Yale Nota Bene Press.
- Martin, T. R. (2012). *Eski Yunan Tarih Öncesinden Hellenistik Çağ'a*, (Çev: Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yayınları.
- Meral, K. ve Kumargal, Ü. (2020). "Altın Post ve Argo Gemicilerinin Efsanesi" *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar 3* (Ed. Prof. Dr. Hasan Babacan) Gece Kitaplığı, 121-150.
- Morford, M. P. O. & Lenardon R. J. (1985). *Classical Mythology Third Edition*, Longman.
- Morford, M. P. O. & Lenardon, R. J. (2003). *Classical Mythology Seventh Edition*, Oxford University Press.
- Morrison, J. S. (1981). "The Classical World", *Divination and Oracles*, M. Loewe ve C. Blacker (Edited), George Allen & Unwin Publishers.
- Nar, M. Ş. (2014). Psiko-Antropolojik Bir Olgu Olarak Fal Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(1), 507-524.
- Parke, H. W. (1986). The Temple of Apollo at Didyma: The Building and Its Function, *The Journal of Hellenic Studies*, 106, 121-131.
- Pausanias, (1898). *Pausanias's Description of Greece*, (Translated J. G. Frazer), In Six Volumes, Vol V, Commentary on Books IX, X, Addenda.
- Roman, L. & Roman, M. (2010). *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*, Infobase Publishing.
- Sevin, V. (2016). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sifil, E. (2006). Geleceği Görme Masalı: Fal, Kehanet, Astroloji, *Semarkand Dergisi*-

Mart.

- Soyöz, U. (1999). *Temples of Apollo at Didyma and Klaros in Ionia as the Centers for the Oracular and Political Activities*, The Middle East Technical University, A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences, Master Thesis.
- Suad, A. (2014). *Mitolojik Aşk Efsaneleri*, Tutku Yayınevi.
- Sümbüllü, Y. Z. (2010). Fal ve Falcılık Kavramı Ekseninde Türk Kültür Tarihinde Fal ve Kehanet, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 43, 55-72.
- Strabon, (2005). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: KİTAP XII-XIII-VIV)*, (Çev: Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şahin, N. (2002). Bilicilik Merkezi "Klaros", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 5, 243-253.
- Şahin, N. (2008). A la lumière des découvertes récentes: Relations de Claros avec Notion et Oracles de Manto" *Arkeoloji Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2008/2, 213-226.
- Şahin, N. (2009). Kehanet ve Klaros, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, 1-11.
- Şahin, N. (2012). Apollon Klarios Bilicilik Merkezi, *Ege Üniversitesi Arkeolojik Kazıları*, 248-272.
- Thomson, G. (2007). *Eski Yunan Toplumuna Üzerine İncelemeler, Tarihöncesi Ege*, (Çev: Celal Üster), Homer Kitapevi.
- Türkan, A. (2018). Antik Dünyada Büyü ve Büyü Ritüelleri, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Mart- Nisan 2018/62, 108.
- Vernant, J.-P. & Naquet, P. V. (1990). *Myth and Tragedy in Ancient Greece*, Zone Book.
- Yılmaz, S. (2013). *Klaros ve Delphoi Bilicilik Merkezlerindeki Kehanet Personeli ve Objeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, S. (2014). *Nazar, Büyü ve Fal*, Divan Kitap.

Ekler

Resim 1. Apollon, Üçayak ve Python Canavarı (Karaosmanoğlu, 2005: Res. 110)

Resim 2-4. Delfi Kâhini Pythia

(<https://pythia.org/about/>, <https://en.wikipedia.org/wiki/Pythia>
<https://worldarkeoloji.blogspot.com/2017/03/antik-cagda-kahinler-ve-kehanetml>)

Resim 5. Apollon Kehanet Merkezleri

Resim 6. İskender ve Nemesisler (Karaosmanoğlu, 2005: Res. 119)

Resim 7. Omphalos ve Üçayak, Delfi

(<https://www.dreamstime.com/omphalos-ancient-excavations-delphi-greece-omphalos-navel-world-delphi-greece-image105933114>, Yılmaz, 2013: Res. 34)

Resim 8. Altın Yıldızlı Defne Yapağı ve Mermer Üçayak, Klaros (Yılmaz, 2013: Res. 43, 46)

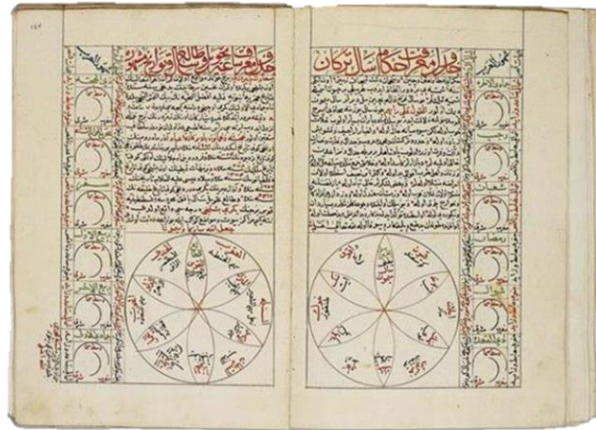

Resim 9. Müneccimler

(<https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanlida-muneccimler-padisahin-olecegini-bilince-olduruldu>)

Resim 10. Falname

(<https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/osmanlida-muneccimler-padisahin-olecegini-bilince-olduruldu>)

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

İNAN, M. (2021). Voter Religiosity Promoting Party-Voter Congruence on the 'Super Issue' in Turkey. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 271-289.

Voter Religiosity Promoting Party-Voter Congruence on the 'Super Issue' in Turkey

Murat İNAN^(*)

Abstract: This research was set out to explore empirically party-voter congruence on the 'super issue' of Left-Right (L-R) ideological positioning from a responsiveness perspective in Turkey. It aims to reveal the extent political parties respond to voters' movement in the ideological spectrum and the role of voter religiosity in determining the magnitude of this response. This research covers a period exceeding half a century consisting past eighteen general elections held between 1950 and 2018. It combines party-level and individual-level data acquired from Manifesto Project (MP) and World Values Survey (WVS) datasets respectively. Findings suggest that voter religiosity plays an important role in maintaining party-voter ideological correspondence in Turkey. The level of voter religiosity determines the extent political parties align themselves with their own voters' ideological preference as well as dealign themselves from that of the most voted rival political party voters.

Keywords: Political representation, party-voter congruence, ideology, religiosity, Turkish politics.

Seçmen Dindarlığı Türkiye'de 'Süper Mesele' Üzerindeki Parti-Seçmen Uyumunu Destekliyor

Öz: Bu araştırma Türkiye'de Sol-Sağ ideolojik konumlanma 'süper meselesine' ilişkin parti-seçmen uyumunu cevap verebilirlik perspektifinden ampirik olarak araştırmak için yapılmıştır. Çalışma siyasi partilerin seçmenlerin ideolojik yelpazedeki hareketlerine ne ölçüde cevap verdiğini ve bu cevabın büyüklüğünü belirlemede seçmen dindarlığının rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu araştırma, 1950 ile 2018 yılları arasında yapılan on sekiz genel seçimden oluşan yarım asrı aşan bir dönemi kapsamaktadır. Araştırma sırasıyla Manifesto Projesi ve Dünya Değerler Araştırması veri setlerinden elde edilen parti düzeyinde ve bireysel düzeydeki verileri birleştirmektedir. Bulgular Türkiye'de parti-seçmen ideolojik uyumunun sağlanmasında seçmen dindarlığının önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Seçmen dindarlığı düzeyi siyasi partilerin kendi seçmenlerinin ideolojik tercihlerine ne ölçüde uyum sağladığını ve aynı zamanda en çok oy alan rakip siyasi parti seçmenlerinininkinden ne ölçüde uyumsuzlaştığını belirlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi temsil, parti-seçmen uyumu, ideoloji, dindarlık, Türk siyaseti.

Makale Geliş Tarihi: 16.11.2020

Makale Kabul Tarihi: 15.11.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.826603

^{*} Dr. Öğr. Üyesi, Abdullah Gül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (e-posta: murat.inan@agu.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7554-6217>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Introduction

Representativeness is a dominant feature of contemporary democratic systems. Today, it is impossible to think of a modern democratic entity without thinking of it. According to Spatial Theories of Representation, party-voter congruence is a reliable indicator of representativeness. Although a considerable amount of scholarly attention has been paid to the congruence topic, mechanisms underlying it have not yet been fully understood. Aiming to fulfil this need, this research investigates the role of voter religiosity on party-voter ideological consonance from responsiveness perspective in Turkey. The findings of this research contribute to the literature in several ways. First, as an important novelty, this research does not only compare parties' L-R positions with those of their own voters, but also with those of their most voted rival party voters. In other words, this research extends the traditional congruence understanding that is between L-R positions of the parties and that of their own voters to a point which consists of (in)congruence between L-R positions of the parties and that of their most voted rival party voters. Second, despite the fact that the importance of religiosity on voter preference has been largely recognized in the literature, there remains a paucity of evidence regarding the effect of religiosity on party-voter congruence. To my knowledge, this study is the first research attempt to investigate this effect. It shows that voters' attendance at religious services bolsters ideological representation in Turkey. Third, as one of the first scholarly attempts being conducted on responsiveness of Turkish political parties, the findings of this research help understanding the representation equation in Turkey. Turkey is an interesting case to study congruence and religiosity as its determinant. Political congruence is a highly ignored topic in Turkish political science circles. Far too little scholarly attention has been paid to understanding the congruence phenomenon. Literature is limited to thermometer studies providing descriptive findings, but the existing accounts fail to resolve relationships behind the numbers. Only a limited number of scholarly studies investigated the topic which have accused Turkish political parties of not being congruent to voter preferences (İnan, 2020). Yet, the aetiology of inconsonance awaits to be revealed. Thus, this research can be read by the audience as one of the early attempts to structure the model to handle this disaccord.

Not much different than in many corners of the world, yet perhaps recently emerging as an even more powerful factor than it is in other countries, religion has always had an important role in Turkish politics. Turkish population is a religious one in general. More than 90% of people in Turkey state that they believe in God, Afterlife and Hell/Heaven (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2009). Between the years 1999 and 2007, Turkish people became more religious and people's advocacy of the idea that religion can be utilized as a means of politics has increased. Yet, this should not be regarded as an alarming situation for Turkish democracy since the majority of the public neither opposes a secular state system nor support a theocratical one. On the contrary, the rate of people supporting a state system which is based on theocratical law is decreasing. Sharia state supporters declined from 21% to 9% between the years 1999 and 2007 (Keyman, 2007; Çarkoğlu & Toprak, 2007). In Turkey, periodical discontinuities of the political system, decreased confidence in then-incumbent centre left and right parties following the 1999 Earthquake and the 2001 economic crisis as well as pro-Islamist parties' (Welfare and Felicity) endeavour to service in municipalities have attracted voters' attention to these newly emerged parties. Following the empowerment of these parties in the local elections of

1990s and especially Justice and Development Party's (JDP) coming to power in early 2000s, it has become extremely difficult to ignore the role of religion in voting behaviour of the Turkish electorate. In the year 2002, a new phase was opened in Turkish politics. Starting with the first legislative election in 2002, Recep Tayyip Erdoğan's JDP won the plurality of the vote in six elections in a row following its foundation. The JDP played its political game quite differently from its forerunner parties. It strongly supported the EU membership, reforming the human rights system, civil, and economic rights and liberties, and further liberalization of the economy especially in the early years of its government. Yet, the party failed to establish contact with many segments of the society, including secular, educated, white-collar individuals living in metropolitan city centres, youngsters and artists. The JDP was frequently blamed by its opponents for increasing the role of religion in Turkish politics and using it to seize electoral support.

As the role of religiosity in Turkish politics is in the academic spotlight recently, this research was conducted to this body of knowledge by exploring whether religiosity effects party-voter congruence in Turkey. It is divided into five sections. The following theory section gives a brief overview of topics; representation, congruence, the super issue of L-R political positioning and the role of religiosity in Turkish political system. The third section introduces the data and the methodology of the research. The fourth section presents the results of the analysis of the data. The fifth section discusses and justifies the findings in a greater theoretical perspective.

II. Party-Voter Congruence and Religiosity

Congruence is a central term for representation. It represents an accord between the representatives and the represented. Spatial Theories of Representation suggest that voters tend to vote for representatives whom holds ideas which are closest to their own. On the other hand, Responsible Party Model argues that representatives tend to take voters' preferences into consideration in policy making processes (Achen, 1978; Converse & Pierce, 1986; Dalton, 1985; Miller et al., 1999; Schmitt & Thomassen, 1999; Downs, 1957; Riker & Ordershook, 1968; Budge, 1994; McDonald & Budge, 2005). Empirical literature followed two major roads to investigate congruence. While students of descriptive representation, which is also known as vote-seat or mirror representation, focused on correspondence between race, ethnic and religious backgrounds, social class, gender and etc. of voters and of their representatives (Rae, 1967); studies of substantial representation measured concert between behaviours, attitudes and preferences of voters and policy preferences of their representatives (Miller & Stokes 1963; Mansbridge, 1999; Powell, 2004; 2006). In the congruence literature, different lines of research focused on voter correspondence with different representatives. A line of research focused on correspondence between voters and legislators (Powell & Vanberg, 2000; McDonald & Budge, 2005) another series of studies explored accordance between voters and governments (Huber & Powel, 1994; McDonald, Mendes & Budge, 2004; Powell, 2006; Golder & Stramski, 2007) and a third group of studies concentrated on consonance between voters and parties (Blais & Bodet, 2006; Budge & McDonald 2007; Golder & Stramski, 2010; Huber & Powell, 1994; Klingemann et al., 2006; McDonald et al., 2004; Powell & Vanberg, 2000; Warwick, 2010; Ezrow, 2010; Busch, 2016). Congruence can be gauged by measures of proximity, centrism and responsiveness. While proximity corresponds to convergence of issue positions between voters and representatives, centrism represents the degree of agreement between voters' issue points and that of their representatives and responsiveness gauges the extent political parties respond to

movements to the changes in the position of their voters (Achen, 1978; Brooks & Manza, 2006; Soroka & Wlezien, 2010; Wlezien, 2004).

In the studies of substantial representation, one key approach is to compare voters and their representatives in terms of their ideological placement on a continuum ranging from far left to far right. On this continuum, far left and far right are situated in the opposite poles of a two-dimensional ideological axis and central political position is represented by the middle point. For its usefulness to summarize a wide range of issues in one single dimension, left-right continuum is suggested as an instrument reflecting the primary dimension of political conflict (Huber & Inglehart, 1995) and has been used frequently in quantitative studies of representation (Inglehart & Klingemann, 1976; Huber & Inglehart, 1995; Dalton, 1985; Huber, 1989; Laver & Budge, 1992; Gabel & Huber, 2000; Budge et al., 2001). One of the most important reasons why ideological continuum is useful is that it is understood quite similarly by elites and masses in many countries of the world which allows carrying out comparative studies (Powell & Vanberg, 2000; Huber & Powell, 1994). The left and right concepts are intrinsic to the Western thinking of democracy and thus well understood by the publics of the Western countries. The concepts are useful for helping voters, especially those with low level of political knowledge and sophistication, to understand complex, multifaceted and cross-cutting policy platforms of parties and candidates as well as for providing parties and candidates ideological justification (Geser, 2008; Benoit & Laver, 2006). Research on the correspondence between L-R continuum and substantial matters reveal that at least ten main issues of politics could be linked to the concepts of left and right (Huber & Inglehart, 1995). Nevertheless, the appropriateness of using L-R continuum in congruence studies does not remain free of criticism. It was suggested that the meaning of the concepts left and right differ both temporarily and spatially (Benoit & Laver, 2006). Some studies reported minor differences between the elite and mass understandings of the left-right system (Rivero, 2004). It was also shown that all the respondents do not always perceive the continuum in the same way. Political cognition and political participation in the form of voting are known to effect correct understanding of concepts left and right significantly (Aldrich, 1977; Palfrey & Poole, 1987; Badescu & Sum, 2005; Benoit & Laver, 2006). The L-R continuum was also criticized on the grounds that the scale predicts the matters of the left dimension better than those of the right dimension (Geser, 2008). Despite these critics, it should be noted that the L-R thinking still continues to shape our understanding of the political divide in many countries of the world. Turkey is no exception in this regard. The usage of concepts of left and right is similar in Turkey to the usage in economically advanced democracies of the West. For long, the Turkish political environment has been depicted by the instrumentality of Centre-Periphery axis (Mardin, 1973). On this axis while Centre represents well-organized, secular, pro-Western civil and military bureaucrats, who founded the Republic; Periphery represents unorganized, traditional, religious large masses. In this model, Centre and Periphery are depicted as two mutually-exclusive concepts and the Centre as being in the claim of modernizing the Periphery. The balance of power is suggested being in favour of the former and this imbalance is further strengthened by strong state tradition and weak society in Turkey (Sayarı, 1978; Keyman & İçduygu, 2005). Obviously, as it was heavily inspired from 'The Great Dichotomy' of the Classical Modernization theory, the Centre and the Periphery were suggested to be opposing in many regards (Lerner, 1958; Lipset, 1961; Inkeles & Smith 1975). The model was praised by many students of Turkish politics so far (Özbudun, 1975; 1981;

Heper, 1985) but recently, it has been argued that L-R distinction is becoming a more powerful instrument to understand Turkish political cleavage than Mardinian Centre-Periphery divide (Çarkoğlu, 1998). It could be argued that the main axis of Turkish politics now is formed between left wing pro-European, secular political parties mostly supported by well-educated and pro-Western voters who adopt a secular way of living and right-wing traditional and conservative political parties mostly supported by pious voters. While the Republican Peoples' Party (RPP), the Social Democracy Party (SODEP), the Social Democratic Populist Party (SPP), the Democratic Left Party (DLP) represent different major shades of the first political line; the Democratic Party (DP), the Justice Party (JP), the True Path Party (TPP), the Motherland Party (MP), the Virtue Party (VP) and the Justice and Development Party (JDP) can be counted as some prominent member parties of the latter political tradition (Kalaycıoğlu, 2008).

But where does religiosity stand in this two-dimensional contrast? Religiosity has been broadly studied in the literature as a factor underlying voting behaviour (Raymond, 2011, Gibbs, 2005). Its effect on voting behaviour has also been confirmed in Turkish politics. It is now well established from a variety of studies that religiosity effects many political attitudes and behaviour in Turkey. The main finding of these research attempts was to assess the importance of secularist/pro-Islamist divide to understand politics in Turkey. Supporters of right-wing parties in Turkey are more religious than supporters of left-wing parties (Çarkoğlu & Hinnich 2006; Çarkoğlu 2007; 2012; Çarkoğlu & Toprak, 2007; Akarca & Tansel, 2007; Kalaycıoğlu, 2008; Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2009). In some of these studies, religiosity was suggested bolstering the L-R distinction. The religion-sauced L-R divide was even given a name, 'a` la Turca L-R' (Çarkoğlu & Hinnich, 2006, p. 24). Thus, if religiosity is a strong distinguishing feature of L-R distinction, it would not be surprising to achieve empirical support for a religiosity effect on party-voter congruence. This is a topic that surprisingly have not attracted sufficient empirical attention. For that reason, a need for an investigation gauging relationship operating from religiosity to representativeness of political parties in Turkey is clear. To meet this need and communicate with the above theoretical debate, this research will ask following research questions and suggest following hypotheses corresponding to them in order to analytically investigate the representativeness of Turkish political parties in Turkey and the role of religiosity in this regard.

RQ: Do political parties respond to their own voters' as well as their most voted rival political party voters' moves on the ideological spectrum and is this response affected by the presence of voter religiosity in the equation?

The first hypothesis suggests that political parties' change of ideological positioning is positively and statistically significantly affected by their own voters' change of ideological positioning.

H1: *Political parties give significant consenting response to their own voters' move on the ideological continuum.*

The additional hypothesis to the first hypothesis suggests that when religiosity of the voters is included in the equation, the positive and significant effect of own voter move on party move becomes nil.

H1_1: *Political parties' significant consenting response to their voters' ideological move becomes insignificant when voter religiosity is controlled.*

As discussed above, this research aims to explore party-rival party voter congruence sphere too. In parallel to this objective, the second hypothesis suggests that political parties' change of ideological positioning is negatively and statistically significantly associated with their rival political party voters' change of ideological positioning.

H2: *Political parties give significant dissenting response to their rival political party voters' move on the ideological continuum.*

The additional hypothesis to the second hypothesis suggests that when religiosity of the voters is included in the equation, the negative and significant effect of rival party voter move on party move becomes nil.

H2_1: *Political parties' significant dissenting response to their rival political party voters' ideological move becomes insignificant when voter religiosity is controlled.*

III. Data and Methods

A great deal of previous research focuses on party-voter congruence by matching parties' and their voters' left-right ideological positions. The ideological positions are assessed quantitatively using party-level and aggregated voter-level issue points (Laver & Budge, 1992; Poole & Rosenthal, 1985; Gabel & Huber, 2000; Blais & Bodet, 2006; Powell, 2009; Golder & Stramski, 2010; Bakker, Jolly & Polk 2012; Powell & Vanberg 2000; Van der Eijk, 2001; İnan, 2020). Following the same analytical strategy, the current research matches parties' L-R positions with those of their voters'. Additionally, it also matches, party L-R positions with their most voted rival party voters' L-R positions. By doing so, this research extends the congruence problem to the rival party voter sphere. This research also involves the religiosity of voters on the representation equation and shows that voters' attendance at religious services promotes ideological representation in Turkey.

In the congruence literature, there are three basic ways of measuring party positions: content analysis of party manifestos and other party documents (Kim & Fording, 1998; 2002; 2003; McDonald, Mendes & Budge, 2004; Budge et al., 1987), the analysis of voter survey data on party positions (Huber, 1989; Inglehart & Klingemann, 1976) and the analysis of political expert or politician survey data by means of expert-coded or computer-coded content analysis (Benoit & Laver, 2006; Laver, Benoit & Garry, 2003). The superiority of any measure to the others has been searched previously. Some results showed that manifesto documents are reliable sources of political orientations. Parties tend to fulfil the majority of their promises they state in their manifesto documents (Budge & Hofferbert, 1990; Budge et al., 1987). Some critics of this view argued that the expert perception of party positions seems to be more accurate than scales produced based on manifesto documents because they contain smaller measurement error (Benoit & Laver, 2006). Another criticism levelled for the use of manifesto documents while evaluating party positions was that voters do not read manifesto documents before voting (Kim & Fording, 1998). Nevertheless, most measures reveal similar results in showing party positions. Yet, matching them with voter positions requires attention. As responsiveness measures to what extent parties move their policy positions in response to moves in their voters' preferences, it is clear that the former needs to be the dependent and the latter the independent variable (Brooks & Manza, 2006; Soroka & Wlezien, 2010; Wlezien, 2004).

Quantitative methods were used in this paper. Quantitative methods are useful in order to analyse parties' ideological responses to voters' ideological moves. As the dependent variable of this research is a continuous one, Ordinary Least Square (OLS) technique was employed as the method of our analysis. This research combines two data sources to achieve the final dataset. The first one, the WVS, is collected by the World Values Survey Association in order to observe changes in societal values, political attitudes and orientations, attitudes towards religion, etc. in around 100 countries of the world which holds almost 90% of the world population. The WVS has started in 1981 and since then six rounds of surveys has been completed (Inglehart et al., 2020). Here, the final dataset was obtained from six legs of the Turkish Values Survey that were conducted between the years 1990 and 2012. Surveys collected data from respondents aged 18 and over. The 'no answer' and 'don't know' answers were set to missing and all the cases holding missing values for any variable of interest were deleted. The final dataset holds 2,273 cases. Answers given to the question that asks 'which party would you vote for if there were a national election tomorrow?' and to the question asking about the respondents' birth year were together used for aggregating respondents according to their political party preferences at the time of each election. Subtracting eighteen, which is the legal voting age in Turkey from the election year, an election-year dyad was assigned to each voter. Those who were at the age of 18 and over in the election year and voted for one of the two most voted political parties in that election were labelled as the voter of the relevant party for the relevant election year. The third question that was used from the WVS is the one inquiring how often voters attend to religious services on a seven-point scale. It was treated as a continuous variable and aggregated on the relevant party-election year dyad.

Traditionally, voter positions are assessed either by the mean or median. Although mean is very practical in determining grassroot positions, a major problem with the mean is related to weight. While taking the mean political position of a party's constituency, those who fall beyond the average are being represented by greater weights. In other words, mean gives greater weight to issue positions of whom are far from the majority (Achen, 1978). However, in democratic theory, it is assumed that the power of each vote is equal while determining the shape of government. The median is regarded as a plausible alternative to overcome this problem since the median voters' position is the only position which cannot be defeated by any majority (Huber & Powell, 1994; Powell & Vanberg, 2000). Nevertheless, in this research mean is used to assess voter positions. The reason underlying selection of the mean over the median is that especially for grassroot value aggregation, when the number of cases is huge, mean gives more appropriate scores than the median. In a research in which party policy positions are identified with non-integer numbers, identifying citizen positions in a similar way provides more robust results (Golder & Stramski, 2010; Costello, Thomassen & Rosema, 2012; Belchior, 2013; Önnudóttir, 2014).

The second data source, Manifesto Project Data was collected by the Manifesto Research Group by scanning manifestos of about a thousand political parties from over 50 countries from 1945 until today in order to assign their policy positions on a wide range of fields. Manifesto Project analyses party manifestos from one election to another on a sentence-by-sentence basis and by using expert coders quantify parties' substantive positions on a broad range of issues (Laver & Garry, 2000). Data for two most voted Turkish political parties of all relevant elections were recruited from this dataset. Party supporters' survey data and expert evaluations of party manifestos were matched to

illustrate the extent policy positions of the parties line up with the policy preferences of the electorate.

For the analysis of this research, nine variables were constructed using the two datasets. While six individual-level variables were obtained from the WVS data, three party-level variables were recruited from the MP one. (1) Voter L-R, (2) voter attendance at religious services (3) voter education level (4) voter income level (5) voter age and (6) female ratio in the relevant constituency were taken from the WVS and aggregated to the party-election year dyad. Three party-level variables that are (1) election year, and (2) party L-R positioning (3) most voted rival party L-R positioning were culled from the MP data.

As the individual and party level variables are at hand now, we can turn to explain the selection of dependent, independent and control variables. As explained above, this research aims to understand to what extent ideological positioning of parties responds to that of the voters. As can be understood, an appropriate empirical strategy to employ here is to use party ideological position as the dependent and voter ideological position as the key independent variable. Following identifying these two elements of the equation then comes the attendance to religious attendance variable which was used as a proxy for religiosity. It will be observed in terms of its impact on the relationship between independent and dependent variables. It is known that attendance at religious services is not always a good indicator of religiosity as young respondents are to follow school curricula and cannot follow prayers regularly even if they would like to or old respondents could be suffering from physical problems or women who do not traditionally go to the mosques for five-time prayers in Turkey. Nevertheless, it is still the best available measurement at hand as it measures a behaviour. As expected, variables like education, income, age and gender are known to be significant factors of voter preference in Turkey (Çarkoğlu, 2012; Kalaycıoğlu, 1994) which need to be controlled to identify pure effects of the variables of interest on the dependent variable.

Some final data-specific modifications were made before reaching the final data set which was made up of 36 election year-party dyads. The first political election of modern Turkey was opted out from the dataset since the results of that election are generally considered untrustworthy. Another modification was that the Democratic Party (DP) and Justice Party (JP) supporters' values were assigned by using older supporters of the True Path Party (TPP) who were eligible to vote during the years of elections that these parties took part. Democratic Party (DP) and Justice Party (JP) were powerful parties in the elections took place between 1950 and 1973 but in the years when the WVS surveys were conducted both parties were closed and their political legacy was inherited by True Path Party (TPP). The same procedure was applied for Social Democracy Party (SODEP) for which Social Democratic Populist Party (SDPP) constituency values were used.

IV. Findings

Table 1. Descriptive statistics for the first and the second most voted parties and their voters in 18 general elections in Turkey

Birthyear(<	Election Year	Party Rank	Party Abb.	Vote Share (%)	Party L-R	Voter L-R	Voter Att. Rel. Serv.	Voter Education	Voter Income Level	Voter Age	Voter Gender Distribution (% of females)
1932	1950	1	DP	52.67	44.60	8.00	5.44	2.55	3.50	69.27	50
1932	1950	2	RPP	39.45	-5.10	3.53	3.50	4.30	4.19	74.11	34
1936	1954	1	DP	57.61	44.60	7.81	5.21	2.37	3.43	66.59	21
1936	1954	2	RPP	35.35	2.80	3.54	3.64	4.09	4.12	72.67	38
1939	1957	1	DP	47.87	44.60	7.70	5.29	2.51	3.48	64.72	23
1939	1957	2	RPP	41.09	21.20	3.58	3.73	3.95	4.14	71.02	41
1943	1961	1	RPP	36.72	-3.60	4.03	5.29	3.54	4.10	69.12	41
1943	1961	2	JP	34.78	-8.90	7.62	5.28	2.44	3.50	61.13	25
1947	1965	1	JP	52.87	-14.90	7.53	5.23	2.36	3.50	59.30	32
1947	1965	2	RPP	28.75	-15.80	4.15	3.55	3.68	3.98	66.86	44
1951	1969	1	JP	46.53	2.50	7.40	5.12	2.41	3.54	56.43	35
1951	1969	2	RPP	27.36	-2.60	4.00	3.41	3.86	4.30	63.38	40
1955	1973	1	RPP	33.29	-19.50	4.02	3.38	3.91	4.25	59.97	38
1955	1973	2	JP	29.82	0.60	7.43	4.96	2.37	3.43	53.94	39
1959	1977	1	RPP	41.38	-19.10	3.88	3.18	4.08	4.38	56.57	40
1959	1977	2	JP	36.87	31.40	7.43	4.83	2.43	3.43	50.45	43
1965	1983	1	MP	45.14	6.50	6.70	4.03	3.06	3.81	45.31	54
1965	1983	2	PP	30.46	-13.60	3.62	3.10	4.36	4.56	51.33	40
1969	1987	1	MP	36.31	5.20	6.65	3.95	3.11	3.82	43.09	54
1969	1987	2	SDP	24.74	-4.50	3.98	2.75	3.52	4.11	38.25	50
1973	1991	1	TPP	27.03	14.49	7.17	4.56	2.73	3.43	42.35	48
1973	1991	2	MP	24.01	8.63	6.53	3.78	3.15	3.80	40.08	58
1977	1995	1	WP	21.38	33.48	7.75	5.48	2.87	3.57	37.64	45
1977	1995	2	MP	19.65	29.94	6.50	3.71	3.25	3.84	38.41	60
1981	1999	1	DLP	22.19	19.32	4.17	3.31	3.70	3.96	38.42	44
1981	1999	2	NAP	17.98	28.14	7.69	4.42	3.92	3.77	36.44	36
1984	2002	1	JDP	34.28	5.19	7.48	4.61	3.48	4.50	42.05	46
1984	2002	2	RPP	19.41	-6.77	3.66	2.81	4.77	4.77	40.72	47
1989	2007	1	JDP	46.66	4.20	7.43	4.53	3.77	4.57	38.95	47
1989	2007	2	RPP	20.85	-1.18	3.73	2.81	4.91	4.85	39.17	47
1993	2011	1	JDP	49.83	-8.97	7.41	4.51	3.86	4.62	37.91	46
1993	2011	2	RPP	25.98	-19.75	3.70	2.79	4.98	4.95	38.12	47
1997	2015	1	JDP	40.87	-7.79	7.41	4.50	3.88	4.63	37.77	46
1997	2015	2	RPP	24.95	-21.49	3.71	2.79	4.98	4.96	38.02	47
2000	2018	1	JDP	42.49	-6.78	7.41	4.50	3.88	4.63	37.77	46
2000	2018	2	RPP	25.32	-29.46	3.71	2.79	4.98	4.96	38.02	47

Table 1 illustrates descriptive statistics for political parties and their voters, which ranked the first and the second in eighteen past elections in Turkey. In the table, both party-level (i.e. vote share and party L-R) and individual-level (i.e. Voter L-R, religiosity and voter education/income/age/gender) data are presented. First, it should be noted that since this is a measurement of congruence from responsiveness approach, the variables of focus, party L-R and voter L-R are not necessarily needed to be on the same scale. They were not originally on the same scale so left unchanged and not standardized. As can be seen from the table, the party voters' self-positioning on a 1-10 L-R scale fits very well with expectations. The supporters of the parties that are known to be right-wing located themselves on the right end of the L-R continuum. Voters' self-ideological positioning is also correct for the supporters of the parties that are known to be left-wing. This indicates that the concepts of left and right are well understood by the Turkish electorate. An interesting finding is that parties that are traditionally known as right-wing, sometimes sway to the left side of the continuum, yet, this ideological inappropriate position-holding seldom happens to the left-wing parties. Another outcome that can be observed from the table is that there is a significant difference between the first and the second parties' supporters' level of attendance at religious services. In line with expectations, right-wing parties' supporters are more likely to attend religious services than their left-wing counterparts.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

İNAN, M. (2021). Voter Religiosity Promoting Party-Voter Congruence on the 'Super Issue' in Turkey. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 271-289.

Table 2: Ordinary Least Square (OLS) Models Predicting Parties' L-R Position by their Own Voter's L-R position, religiosity and education/income/age/gender

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Own Voter L-R	5.89 (1.59)**	3.06 (2.87)	7.03 (2.90)*	5.75(4.23)
Own Voter Att. to Rel. Serv.		-6.75 (5.74)		3.25 (7.71)
Own Voter Education			23.74 (11.24)*	24.53 (11.55)*
Own Voter Income			-45.83 (14.05)**	-46.57 (14.35)**
Own Voter Age			0.24 (0.31)	0.16 (0.36)
Own Voter Gender (% of females)			0.33 (0.37)	0.35 (0.38)
Intercept	-30.22 (9.63)**	-41.42 (13.50)**	39.93 (57.73)	37.07 (58.93)
Adjusted R ²	0.2661	0.2743	0.4587	0.4434

Data: World Values Survey, rounds: 1990/1996/2001/2007/2011.

Number of observations: 36

Significance levels: *p<.05, **p<.01, ***p<.001.

Note: Entries are coefficient scores with standard error values in parentheses.

Table 2 shows the results of four OLS regression models predicting ideological political positioning of the first and the second political parties of the past eighteen elections in Turkey by their own supporters' political positioning. The first model shows the results of a simple linear regression analysis that predicts the party position by a single variable which is the mean value of the ideological political positioning of the party's own supporters. The coefficient score indicates that each unit of move on average in the voters' mean-aggregated political positioning brings about average 5.89 unit move in the parties' political position ($\rho=0.001$). The sign of the coefficient value and the significance indicator shows that the relationship is positive and statistically significant at the 99 % level. In the second model in addition to each parties' supporters' mean self-political positioning, a variable measuring their mean frequency of attendance at religious services was added to the analysis. As related coefficient scores and significance level indicators illustrate, adding voters' attendance at religious services attenuated the power of the effect of the variable gauging the effect of voters' mean political positioning which became now insignificant ($\rho=0.295$). In the second model, voters' mean political positioning does not any more appear as a significant predictor of the parties' political positioning. To diagnose a potential multicollinearity between the voter L-R and voter religiosity variables Variance Inflation Factors (VIF) were computed and the mean VIF score appeared as 3.31. The score below 4.00 indicated that there is no multicollinearity between these two variables. Model 3 depicts the effects of several control variables on party L-R position. It is seen that only voter education ($\rho=0.043$) and voter income ($\rho=0.003$) variables exert significant effect on party ideological position while voter age ($\rho=0.441$) and voter gender (mean female %) ($\rho=0.381$) seem to have no significant effect. Yet, unlike in the second model, own voter's position is still a significant determinant of the party's position. All the socioeconomic variables together are not able to exert as a comparably powerful distorting effect as does the Own Voter Att. to Rel. Ser. on Party L-R. The next model shows the results of the full model. It now seems that voter ideological position turns again, not to exert a significant effect on the outcome variable ($\rho=0.185$). This is the same for age ($\rho=0.654$) and gender ($\rho=0.359$) while education ($\rho=0.042$) and income ($\rho=0.003$) seem to remain having significant effects.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

İNAN, M. (2021). Voter Religiosity Promoting Party-Voter Congruence on the 'Super Issue' in Turkey. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 271-289.

Table3: Ordinary Least Square(OLS) Models Predicting Parties' L-R Position by their Rival Party Voter's L-R position, religiosity and education/income/age/gender

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Rival Party Voter L-R	-3.74 (1.77)*	-5.59 (3.24)	-0.75 (3.17)	-0.37 (4.64)
Rival Party Voter Att. to Rel. Serv.		4.43 (6.48)		-0.96 (8.46)
Rival Party Voter Education			36.43 (12.30)**	36.20 (12.67)**
Rival Party Voter Income			-59.61 (15.37)**	-59.39 (15.74)**
Rival Party Voter Age			0.15 (0.33)	0.17 (0.39)
Rival Party Voter Gender (% of females)			-0.01 (0.40)	0.01 (0.42)
Intercept	25.44 (10.72)*	18.09 (15.24)	115.61 (63.15)	116.46 (64.64)
Adjusted R ²	0.0898	0.0753	0.3523	0.3303

Data: World Values Survey, rounds: 1990/1996/2001/2007/2011.
Number of observations: 36
Significance levels: *p<.05, **p<.01, ***p<.001.
Note: Entries are coefficient scores with standard error values in parentheses.

Table 3 shows the results of a series OLS regression analysis aiming to reveal rival party voter's ideological position effect on the party ideological position. In the first model party political positioning is predicted by means of a simple linear regression in which the average self-political positioning of the voters of the rival political party of the same election is the sole independent variable. As the related coefficient scores and signs in the first model reveal, rival party voter's L-R positioning affects a political party's L-R positioning negatively and significantly ($\rho=0.042$). Yet, this effect turns insignificant as the religiosity variable is added in the second model. In this model, the rival party's voters' self-political positioning and frequency of attendance at religious services are used to predict the other party's political positioning. Similar to what was found in the first round of analysis, adding attendance at religious services to the model disappeared the significant predictive effect of the rival party voter's political positioning ($\rho=0.499$) (Expectedly, mean VIF score=3.31 again). Disappearance of the effect can also be observed when the control variables are added in the third model. Among control variables, only education ($\rho=0.006$) and income ($\rho=0.001$) seem to effect party L-R positioning significantly while age ($\rho=0.661$) and gender ($\rho=0.979$) seem not to affect the party ideological positioning significantly. In the full model it is seen that education ($\rho=0.008$) and income ($\rho=0.001$) are only significant determinants of party ideological positioning and religiosity ($\rho=0.910$), age ($\rho=0.667$) and gender ($\rho=0.965$) seem to have no significant effects on it.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

İNAN, M. (2021). Voter Religiosity Promoting Party-Voter Congruence on the 'Super Issue' in Turkey. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 271-289.

V. Conclusion and Discussion

This research found that party's L-R political positioning is predicted significantly in the expected directions by both their own supporters' and their rival party supporters' left-right self-political positioning. This finding supports *H1* and *H2* respectively. While parties' own supporters' average L-R self-political positioning has a positive impact, that of rival supporters has a negative one on political parties' L-R political positions. Nevertheless, when religiosity effect is controlled, it was observed that both became insignificant as suggested in *H1_1* and *H2_1*. This could mean that religiosity plays a significant role in maintaining ideological representativeness in Turkish politics between the parties and their own supporters. Voters' religiosity helps parties to ideologically align themselves with their voters. When religiosity is controlled for, political positioning of the parties does not seem to be responding to political positioning of their voters. This is also true for the negative relationship between political parties and their rival political parties' supporters. Before religiosity is controlled the rival political parties' voters' average self-political positioning was a negative and significant determinant of the parties' political positioning. When the average religiosity of the rival party supporters was controlled, so that religiosity effect was taken out of the congruence game, the significant and negative effect of rival parties' supporters' average self-ideological positioning becomes insignificant. The distorting effect of religiosity on party-voter congruence is more powerful than that of all the socioeconomic variables when the own voter position effect is considered. From these findings, it could be argued that when religiosity is in the party-voter congruence equation, voters' own parties are more congruent and rival parties are more incongruent to the voters' ideological move. On the contrary, when its effect is controlled neither own, nor rival party seem to be responsive anymore to voter ideological move. Based on this finding, further studies could easily hypothesize that religiosity brings further polarization between the parties and the voters of the parties from the opposite ideological side of the political continuum. Alternatively, other societal values could be investigated for their effect on party-voter congruence.

By having these findings at hand, it could be concluded that religiosity provides more ideological congruence between parties and their voters in Turkish political system. Interpretatively, this finding could also be telling to those searching for an answer to the question why some parties use religious arguments while trying to strengthen their loose ideological bonds with their supporters. As religion-sauced *a` la Turca* L-R suggested by Çarkoğlu & Hinnich (2006) was empirically approved in our analysis by showing that voter religiosity forces, political parties to be more responsive ideologically, falling on a side opposite to that of their voters is perhaps relatively costlier for political parties in Turkey than a similar mis-falling of those parties operating in a political environment based largely on economic matters. This could explain the increasing instrumentality of religious arguments in Turkish politics.

It should be noted that several assumptions have been made in this research. The first one was that political pledges in the manifesto documents are regarded as representative of the parties' political positioning. This may not be the case all the time though. Although it is known that political parties tend to fulfil their pledges given in the manifestos following the election, this issue seems to become more complicated when it

comes to political positioning since no party pledges an ideological ‘field-goal range’ to hold. Second assumption was that respondents of surveys understand the concepts of left and right identically. It can be argued that this assumption was proven right largely by the data though. Our descriptive findings showed that voters of both the right and left-wing parties are quite aware of their ideological side at least in a binary sense. Third assumption was that citizens and the parties view 1-10 scale the same, so a potential Differential Item Functioning (DIF) problem was simply ignored. Fourth assumption was based on the spatial theories of voting, which suggests that voters vote for the party that is closest to their own position and they vote sincerely which naturally eliminates the option for strategic voting (Powell & Vanberg, 2000). Accepting L-R political positioning as an indicator of the ideology of the voters can be regarded as the final assumption of this research (Kim & Fording, 1998). This research was not in the claim of sorting the overall representativeness problem with measuring the ideological response of parties to voters despite that the left-right political positioning is regarded widely as the ‘supper issue’, a latent variable embodying many dimensions of voter as well as party preferences (Achen, 1978; Gabel & Huber, 2000).

It should also be noted here that there are at least three problematic points in the analytical strategy adopted here. First of all, the final data are biased against senior voters who voted in earlier elections. Since the WVS surveys were conducted between the years 1990 and 2012, those seniors who took part in earlier elections may have passed away much before the survey was conducted and so not represented in the data. The second problem is that those respondents who said that if there is a national election tomorrow they would vote for a certain party were regarded as the voters of the same party in an election that was held decades ago. It is impossible to know whether these people really voted for the party they named in the survey or a different one. As understood, voter desertion is simply ignored here. Nevertheless, the party they would vote for appears to be the most educated estimation here. Maybe a relatively minor one, but the third problem with the data is that since the exact birth date of the respondents were not asked we are not able to know whether those respondents were 18 years old or a few months younger than 18, so eligible to vote, in the exact election day. With the data at hand it is impossible to overcome these three problems. However, owing to the large sample size, it is assumed that these biases will affect the reliability of the dataset minimally.

Acknowledgement: I would like to thank to Prof. Dr. Rasim Özgür Dönmez for his kind advices and two distinguished referees for their valuable comments in the publication process of this article.

References

- Achen, C. H. (1978). Measuring representation. *American Journal of Political Science*, 475-510.
- Akarca, A. T., & Tansel, A. (2007). Social and economic determinants of Turkish voter choice in the 1995 parliamentary election. *Electoral Studies*, 26(3), 633-647.
- Aldrich, J. H., & McKelvey, R. D. (1977). A Method of Scaling with Applications to the 1968 and 1972 Presidential Elections. *American Political Science Review*, 71(1), 111-130.
- Alvarez, S. E. (2018). *Cultures of politics/politics of cultures: Revisioning Latin American social movements*. Routledge.
- Bakker, R., Jolly, S., & Polk, J. (2012). Complexity in the European party space: Exploring dimensionality with experts. *European Union Politics*, 13(2), 219-245.
- Belchior, A. M. (2013). Explaining left-right party congruence across European party systems: a test of micro-, meso-, and macro-level models. *Comparative Political Studies*, 46(3), 352-386.
- Benoit, K., & Laver, M. (2006). *Party policy in modern democracies*. Routledge.
- Benoit, K., & Laver, M. (2007). Benchmarks for text analysis: A response to Budge and Pennings. *Electoral Studies*, 26(1), 130-135.
- Benoit, K., Laver, M., Arnold, C., Pennings, P., & Hosli, M. O. (2005). Measuring national delegate positions at the convention on the future of Europe using computerized word scoring. *European Union Politics*, 6(3), 291-313.
- Blais, A., & Bodet, M. A. (2006). Does proportional representation foster closer congruence between citizens and policy makers?. *Comparative Political Studies*, 39(10), 1243-1262.
- Brooks, C., & Manza, J. (2006). Social policy responsiveness in developed democracies. *American Sociological Review*, 71(3), 474-494.
- Budge, I., Robertson, D., Derek, H., & Hearl, D. (Eds.). (1987). *Ideology, strategy and party change: spatial analyses of post-war election programmes in 19 democracies*. Cambridge University Press.
- Budge, I., & Hofferbert, R. I. (1990). Mandates and policy outputs: US party platforms and federal expenditures. *American Political Science Review*, 84(1), 111-131.
- Budge, I., Klingemann, H. D., Volkens, A., Bara, J., & Tanenbaum, E. (2001). *Mapping policy preferences: estimates for parties, electors, and governments, 1945-1998* (Vol. 1). Oxford University Press on Demand.

- Busch, K. B. (2016). Estimating parties' left-right positions: Determinants of voters' perceptions' proximity to party ideology. *Electoral studies*, 41, 159-178.
- Castles, F. G. (1982). Left-right political scales: Some 'expert' judgements.
- Converse, P. E., & Pierce, R. (1986). *Political representation in France*. Harvard University Press.
- Costello, R., Thomassen, J., & Rosema, M. (2012). European parliament elections and political representation: policy congruence between voters and parties. *West European Politics*, 35(6), 1226-1248.
- Çarkoğlu, A. (2007). The nature of left-right ideological self-placement in the Turkish context. *Turkish Studies*, 8(2), 253-271.
- Çarkoğlu, A. (2012). Economic evaluations vs. ideology: Diagnosing the sources of electoral change in Turkey, 2002-2011. *Electoral Studies*, 31(3), 513-521.
- Çarkoğlu, A., & Hinich, M. J. (2006). A spatial analysis of Turkish party preferences. *Electoral Studies*, 25(2), 369-392.
- Çarkoğlu, A., & Kalaycıoğlu, E. (2009). Türkiye'de dindarlık: uluslararası bir karşılaştırma.
- Çarkoğlu, A., & Toprak, B. (2007). *Religion, society and politics in a changing Turkey*. Tesev.
- Dalton, R. J. (1985). Political parties and political representation: Party supporters and party elites in nine nations. *Comparative political studies*, 18(3), 267-299.
- Gabel, M. J., & Huber, J. D. (2000). Putting parties in their place: Inferring party left-right ideological positions from party manifestos data. *American Journal of Political Science*, 94-103.
- Gay, C. (2000). The Impact of Black Congressional Representation on Political Attitudes. *Department of Political Science. Stanford University. Typescript*.
- Geser, H. (2008). The limits of ideological globalization. Current patterns of "left and right" in different geographical regions. *Sociology in Switzerland: World Society and International Relations*, (5).
- Golder, M., & Stramski, J. (2007, September). Ideological congruence and two visions of democracy. In *Annual Meetings of the American Political Science Association, Chicago*.
- Golder, M., & Stramski, J. (2010). Ideological congruence and electoral institutions. *American Journal of Political Science*, 54(1), 90-106.

- Gibbs, A. K. (2005). Religiosity and Voting Behavior. *McKendree University Scholastic Journal*.
- Heper, M. (1985). *The state tradition in Turkey*. Eothen Press
- Huber, J., & Inglehart, R. (1995). Expert interpretations of party space and party locations in 42 societies. *Party politics*, 1(1), 73-111.
- Huber, J. D., & Powell, G. B. (1994). Congruence between citizens and policymakers in two visions of liberal democracy. *World Politics*, 46(3), 291-326.
- Inkeles, A., & Smith, D. H. (1975). Becoming modern: Individual change in developing societies.
- İnan, M. (2020). Party-voter congruence in Turkish politics: the ivory tower argument tested. *Parliaments, Estates and Representation*, 40(1), 97-117.
- Inglehart, R., & Klingemann, H. D. (1976). Party identification, ideological preference and the left-right dimension among Western mass publics. *Party identification and beyond*, 243-273.
- Inkeles, A., & Smith, D. H. (1974). Becoming modern: Individual change in six developing countries.
- Kalaycıoğlu, E. (2008). Attitudinal orientation to party organizations in Turkey in the 2000s. *Turkish Studies*, 9(2), 297-316.
- Keyman, E. F. (2007). Modernity, secularism and Islam: The case of Turkey. *Theory, culture & society*, 24(2), 215-234.
- Keyman, E. F., & İçduygu, A. (2005). Citizenship, identity, and the question of democracy in Turkey. *Citizenship in a global world: European questions and Turkish experiences*, 1-27.
- Kim, H., & Fording, R. C. (1998). Voter ideology in Western democracies, 1946–1989. *European Journal of Political Research*, 33(1), 73-97.
- Kim, H., & Fording, R. C. (2002). Government partisanship in Western democracies, 1945–1998. *European Journal of Political Research*, 41(2), 187-206.
- Klingemann, H. D., & Wessels, B. (2002). Sincere voting in different electoral systems. *Unpublished manuscript, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung*.
- Kollman, K., Miller, J. H., & Page, S. E. (1992). Adaptive parties in spatial elections. *American Political Science Review*, 86(4), 929-937.
- Laver, M., Benoit, K., & Garry, J. (2003). Extracting policy positions from political texts using words as data. *American political science review*, 97(2), 311-331.

- Laver, M. J., & Budge, I. (1992). Measuring policy distances and modelling coalition formation. In *Party policy and government coalitions* (pp. 15-40). Palgrave Macmillan, London.
- Lerner, D. (1958). The passing of traditional society: Modernizing the Middle East.
- Lipset, S. M. (1961). 'Working-Class Authoritarianism': A Reply to Miller and Riessman. *The British Journal of Sociology*, 12(3), 277-281.
- Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics? *Daedalus*, 169-190.
- McDonald, M. D., & Budge, I. (2005). *Elections, parties, democracy: Conferring the median mandate*. Oxford University Press on Demand.
- McDonald, M. D., Mendes, S. M., & Budge, I. (2004). What are elections for? Conferring the median mandate. *British Journal of Political Science*, 34(1), 1-26.
- Miller, W. E., Pierce, R., Thomassen, J., Herrera, R., Esaisson, P., Holmberg, S., & Webels, B. (1999). *Policy representation in Western democracies*. Oxford University Press on Demand.
- Önnudóttir, E. H. (2014). Policy congruence and style of representation: Party voters and political parties. *West European Politics*, 37(3), 538-563.
- Özbudun, E. (1975). *Türkiye'de sosyal değişme ve siyasal katılım* (No. 363). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Özbudun, E. (1981). The Turkish party system: institutionalization, polarization, and fragmentation. *Middle Eastern Studies*, 17(2), 228-240.
- Palfrey, T. R., & Poole, K. T. (1987). The relationship between information, ideology, and voting behavior. *American journal of political science*, 511-530.
- Poole, K. T. (1998). Recovering a basic space from a set of issue scales. *American Journal of Political Science*, 954-993.
- Poole, K. T., & Rosenthal, H. (1985). A spatial model for legislative roll call analysis. *American journal of political science*, 357-384.
- Powell Jr, G. B. (2004). Political representation in comparative politics. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 7, 273-296.
- Powell, G. B. (2006). Election laws and representative governments: Beyond votes and seats. *British Journal of Political Science*, 36(2), 291-315.

- Powell G. B. (2009). The ideological congruence controversy: The impact of alternative measures, data, and time periods on the effects of election rules. *Comparative Political Studies*, 42(12), 1475-1497.
- Powell Jr, G. B., & Vanberg, G. S. (2000). Election laws, disproportionality and median correspondence: Implications for two visions of democracy. *British Journal of Political Science*, 30(3), 383-411.
- Rae, D. W. (1967). *The political consequences of electoral laws*. New Haven: Yale University Press.
- Raymond, C. (2011). The continued salience of religious voting in the United States, Germany, and Great Britain. *Electoral studies*, 30(1), 125-135.
- Rivero, C. G. (2004). Testing the left-right continuum in Africa. *presentation to the*.
- Sayari, S. (1978). The Turkish party system in transition. *Government and Opposition*, 13(1), 39-57.
- Soroka, S. N., & Wlezien, C. (2010). *Degrees of democracy: Politics, public opinion, and policy*. Cambridge University Press.
- Thomassen, J. J., Schmitt, H., & Thomassen, J. (1999). *Political representation and legitimacy in the European Union*. Oxford University Press on Demand.
- Van der Eijk, C. (2001). Measuring agreement in ordered rating scales. *Quality and Quantity*, 35(3), 325-341.
- Wlezien, C. (2004). Patterns of representation: Dynamics of public preferences and policy. *The Journal of Politics*, 66(1), 1-24.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

TURAN, S. KORAY, Ö. KAHRAMAN, E. (2021). Ortaöğretim Öğrencilerinin Geribildirim Deneyimlerinin Cinsiyet, Sınıf ve Okul Düzeyi Değişkenleri Açısından İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 290-312.

Ortaöğretim Öğrencilerinin Geribildirim Deneyimlerinin Cinsiyet, Sınıf ve Okul Düzeyi Değişkenleri Açısından İncelenmesi*

Seçil TURAN (**)

Özlem KORAY (***)

Emine KAHRAMAN (****)

Öz: Bu araştırmada öğrencilerin var olan geribildirim deneyimleri ve bu deneyimlerin cinsiyet, okul ve sınıf düzeyi değişkenleri açısından nasıl farklılaştığının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma 2018-2019 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde Zonguldak'ın iki ilçesinde bulunan Fen, Anadolu ve Endüstri Meslek Liselerinde öğrenim gören farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini sekiz ortaöğretim kurumunda öğrenim gören 1041 öğrenciden oluşmaktadır. Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimlerini ortaya çıkarmak için "Geribildirim Deneyimi Ölçeği (GDÖ)" veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Ölçeğin faktör analizi çalışmaları yapılmış olup, bu çalışma için yeterli geçerlik ve güvenilirlikte olduğu belirlenmiştir. Verilerin analizinde, betimsel ve karşılaştırmalı istatistikler kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre geribildirimini daha fazla öğrenme sürecinde algıladıkları ve kullandıkları bulunmuştur. Buna ek olarak araştırma, tüm sınıf düzeyindeki öğrencilerin öğrenme sürecinde alınan geribildirim öneminin farkında olduklarını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Geribildirim, geribildirim deneyimi, ortaöğretim öğrencileri

Investigation of Secondary School Students' Feedback Experiences in Terms of Gender, Class and School Level Variables

Abstract: The purpose of this study was to reveal the current feedback experiences of the students and to examine whereby these experiences differ in terms of gender, school, and grade levels. In the research, the survey model was used as a research method. The sample of the study consists of 1041 students studying. "Feedback Experience Scale" was used as a data collection tool. It has been decided that this scale has sufficient validity and reliability. The feedback

* Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Öğretmen, Karadeniz Ereğli Mehmet Ali ve Kadri Yılmaz Anadolu Lisesi (e-posta: sclturan@hotmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-0146-5788>

*** Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü (e-posta: ocankoray@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-1804-0871>

**** Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü (e-posta: eminekahraman07@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-0721-9545>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

experiences of the students have analyzed based on gender, grade level, and school-level variables, and frequency and percentage value. In the analysis of the data, descriptive and comparative statistics were used. According to the results of the study, it was found that female students perceive and use feedback more during the learning process. Students at all grade and school-levels are aware of the importance of feedback received during the learning process.

Keywords: Feedback, feedback experience, secondary school students

Makale Geliş Tarihi: 15.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 15.11.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.737917

I. Giriş

Değerlendirme uygulamaları eğitim ve öğretim sürecinde öğrencilerin öğrenme eksikliklerinin belirlenmesinde ve giderilmesinde öğretmenlere yardımcı olmaktadır. Değerlendirme, bir ölçüte göre ölçme sonuçlarının karşılaştırma yapılmasına ve ölçülen niteliğe yönelik olarak bir yargıya varılmasına denir (Atılğan, 2017; Semerci, 2008). Eğitim sisteminde değerlendirme öğrencilere, öğretmenlere, yöneticilere ve programlara yönelik alınacak kararların hedeflere uygun ve doğru olarak yapılabilmesi için yol göstericidir (Bahar vd., 2012). Yani, öğrenme sürecinde ölçme işleminden sonra yapılacak çalışmalara rehberlik etmektedir (Cemiloğlu, 2001). Ayrıca öğretim sürecinde yapılan değerlendirme yaklaşımları, öğretim programlarında meydana gelen değişime bağlı olarak değişiklikler göstermektedir. Öğretim sürecinde öğrenciyi merkeze alan öğretim programlarında, belirlenen amaçlar doğrultusunda biçimlendirici değerlendirmenin kullanılması vurgulanmaktadır (Vollmeyer & Rheinberg, 2005). Biçimlendirici değerlendirme sürecinde öğrencinin tercih ettiği öğrenme biçimlerinin yanında farklı teknikler ve yöntemler kullanılır (Doğan, 2016). Biçimlendirici değerlendirme süreci sadece sonuç odaklı değil, aynı zamanda süreci de odağına alarak öğrenciyi değerlendirmeyi hedefler (Kahraman ve Koray, 2020).

Biçimlendirici değerlendirmenin önemli kriterlerinden biri öğrencilere verilen geribildirimlerdir. Geribildirim, öğretim sürecinde öğrencinin performansına yönelik olarak verilen bilgidir (Butler & Winne, 1995). Geribildirim öğrencilerin öğrenmelerine, becerilerine veya verilen herhangi bir göreve yönelik olarak öğrencinin sahip olduğu bilgi düzeyidir. Öğrencilere verilen geribildirimler öğrencilerin kendi düşüncelerinin, bilgi düzeylerinin ve öğrenme biçimlerinin farkında olmasına ve böylelikle kendilerine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmalarına yardımcı olmaktadır (Korkmaz, 2004). Ayrıca geribildirimler öğrencilerin sahip olduğu performansa yönelik zayıf ve güçlü yönleri hakkında bilgi vererek, buna yönelik olarak ileride yapılacak çalışmaların verimliliğinin artmasına neden olmaktadır (Weaver, 2006). Bu nedenle eğitim ortamında verilen geribildirimler öğrencilerin öğrenme sürecindeki yanlışların düzeltilmesinin yanında, öğrencilerin derse yönelik motivasyonlarının artmasına katkı sağlayarak onların derse katılımını olumlu yönde etkilemektedir (Bose & Rengel, 2009).

Öğretilen konunun içeriğine ve doğasına bağlı olarak kullanılan geribildirimler sözlü, yazılı veya gösteri şeklinde olabilmektedir (Brookhart & Moss, 2009). Bu nedenle

öğretim sürecinde verilen geribildirimlerin etkinliği, öğretime olan uygunluğuna bağlıdır (İrons, 2008). Öğretim sürecinde verilen geribildirimler hem öğrenme ve öğretmede etkili olmalı, hem de öğrencilerin performanslarını geliştirici nitelikte olmalıdır. Özellikle sürece uygun olarak zamanında verilen kaliteli ve kapsayıcı geribildirimler öğrencilerin öğrenmelerinde olumlu etki yapmaktadır (Lee, 2017). Geribildirimler öğrencinin kendi öğrenmeleri üzerinde düşünmesini sağlayarak öğrenme süreçlerini izleyebilmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca geribildirimler öğrencilerin öğrenme sürecinde yaptığı çalışmaların kalitesini arttırarak öz düzenleme becerilerini geliştirir (Brookhart & Moss, 2009; Fautley & Savage, 2008; Sadler, 2010).

Geribildirimlerin öğrencilerin öğrenmelerinde önemli bir etki gücüne sahip olduğunu gösteren araştırmalar yapılmıştır (Güven, 2004; Higgins, Hartley & Skelton, 2002; Koray, 2016; Lipnevich & Smith, 2008; Peterson & Irving, 2008; Poulos & Mahony, 2008). Geribildirimler sınıf ortamındaki iletişim sürecinde alıcı ve verici arasındaki ilişkileri içerdiği için öğrenmeyi etkilemektedir (Askew & Lodge, 2000). Bu ilişkinin farklı zamanlarda ve yollarla verilmesi öğrencinin performansına olumlu katkılar sağlamaktadır (Butler & Winne, 1995; Ilgen, Fisher & Taylor, 1979). Panasuk ve Lebaron (1999) öğrencinin gösterdiği performansa yönelik olarak aktarılan bilgilerin öğrencilerin öğrenme düzeylerini arttırmada yol gösterici olduğunu vurgulamıştır. Bu açıdan geribildirimler, öğrencilerin öğrenmelerinin düzenlenmesine ve öz değerlendirme yapmalarına imkân sağlamaktadır (Nicol & Macfarlane-Dick, 2006).

Öğrenme sürecinde kullanılan geribildirimler, öğrenme hedeflerine ulaşılabildiğini gösterir nitelikte olmalıdır. Ayrıca öğrencilerin çalışmalarının kalitesini arttırıcı özellikte olmalıdır (Hounsell, 2007). Lee (2008) zamanında ve iyi yapılandırılmış geribildirimlerin etkisinin, beklenenden daha fazla olabileceğini vurgulamıştır. Yani bu süreç öğrenciyi hem bilişsel, hem de duyuşsal olarak etkileyebilir. Lee (2008) iyi yapılandırılmış geribildirimlerin öğrencilerin ihtiyacına göre şekillendiğini ve hangi konuya yönelik bilgiye ihtiyaç varsa onunla ilgili bilgi içermesi gerektiğini vurgulamıştır. Geribildirimlerin öğrencilerin mevcut öğrenmeleri hakkında yeterince bilgilendirici olması ve sonraki aşamada ne yapmaları gerektiği konusunda yönlendirici olması gerekmektedir.

Öğrencilerin geribildirime verecekleri karşılık, geribildirime yönelik algıları ve deneyimleri ile ilişkilidir (Weaver, 2006). Geribildirimlerin öğrencini öğrenme performansını etkilemesi için, onun bu sürece yönelik olumlu bir algısının olması gerekmektedir. Bazı çalışmalar öğrencilerin verilen geribildirimleri zaman zaman kullanmadıklarını ifade etmektedir (Glower & Brown, 2006). Bunun nedeni, öğrencilerin geribildirimlerin öğrenmede etkili olmadığı yönündeki inanç ve algıları olabilir (Jonsson, 2012). Bu nedenle verilen geribildirimlerin etkililiğini değerlendirirken öncelikle öğrencilerin geribildirim deneyimlerinin dikkate alınması gerekmektedir (Poulos & Mahony, 2008). Öğrenme sürecinde kullanılan geribildirimler öğrenci tarafından doğru algılanmıyorsa veya öğrenmeye katkı sağlamıyorsa bu süreçte kullanılması anlamsızdır. Bu durumda eğitim öğretim sürecinde öğrencilerin mevcut geribildirim deneyimlerinin ortaya koyulması, yanlış ve eksik algılanmalarının belirlenmesi, gerekli düzeltmelerin yapılması öğrenmenin verimliliği açısından önemlidir.

Öğretimsel süreçlerde kalitenin artırılması adına yapılan pek çok çalışmada öğrenci geribildirim deneyimlerine çok az değinildiği hesaba katıldığında, bu çalışmanın alan literatürüne katkı sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca ulaşılan sonuçların ülkemizin eğitim-öğretimin kalitesinin geliştirilmesi ve artırılması için öğrencilere, program hazırlayıcılara ve öğretmenlere yol göstereceği düşünülmektedir. Bununla birlikte öğrencilere öğretim sürecinde verilen geribildirimlerin kalitesinin, miktarının ve zamanın belirlenmesi, onlara verilen geribildirimlerin tekrar gözden geçirilip eksikliklerinin giderilmesi noktasında büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada öğrencilerin mevcut geribildirim deneyimlerinin ortaya koyulması ve bu deneyimlerin cinsiyet, okul ve sınıf düzeyi değişkenleri açısından nasıl farklılaştığının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın alt problemleri şunlardır:

1. Ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyet değişkeni açısından geribildirim deneyimleri nasıldır?
2. Ortaöğretim öğrencilerinin sınıf düzeyi değişkeni açısından geribildirim deneyimleri nasıldır?
3. Ortaöğretim öğrencilerinin okul düzeyi değişkeni açısından geribildirim deneyimleri nasıldır?
4. Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimi cinsiyet türü değişkenine göre nasıl farklılaşmaktadır?
5. Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimi sınıf düzeyi değişkenine göre nasıl farklılaşmaktadır?
6. Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimi okul düzeyi değişkenine göre nasıl farklılaşmaktadır?

II. Yöntem

A. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli çalışmaya konu olan bireylerin mevcut özelliklerinin objektif olarak araştırılmasına imkân verir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2021). Bu araştırma modelinde hedeflenen grubun tamamına ulaşılamasa da hedeflenen grubun özelliklerini taşıyacak ve temsil edecek örneklem seçilir (Karasar, 2020). Bu çalışmada mevcut olan durumun değiştirilmesi veya birbirinden etkilenme kaygısı olmadan, problemle ilgili veriler toplanarak değerlendirme yapılmıştır.

B. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırma, 2018-2019 eğitim-öğretim yılı ikinci döneminde Zonguldak'ın iki ilçesinde bulunan Fen, Anadolu ve Endüstri Meslek Liselerinde öğrenim görmekte olan farklı sınıf düzeylerindeki öğrencilerle yapılmıştır. Çalışmanın evrenine ve örnekleme ait bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmanın evrenini ve örneklemini oluşturan öğrenci ve okul sayısı

Evrendeki Okul Sayısı	Evrendeki Öğrenci Sayısı	Tabakadaki (Örneklem)		Tabakadaki (Örneklem)	
		Okul Sayısı	Tabaka Ağırlığı %	Öğrenci Sayısı	Tabaka Ağırlığı %
23	11.940	8	34.7	1041	8.7

Tablo 1’de verilen bilgilere göre araştırmanın evrenini 23 okulda öğrenim gören 11.940 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu okulların 8 (% 34.7) tanesinde öğrenim gören 1041 öğrenci (% 8.7) oluşturmaktadır.

Çalışmanın örneklem grubu içinde toplam 8 lise gruplandırılarak (B1, B2, B3, B4, B5, B6, B7, B8) tabakalı örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Okul düzeylerinin bu şekilde gruplandırılmasında öğrencilerin 2017-2018 eğitim-öğretim yılındaki TEOG başarı puanları dikkate alınmıştır. Öğrencilerin TEOG başarı puanlarına göre çalışmaya seçilen liseler; başarı puanı en yüksek olan liseler “birinci düzey”, başarı puanı orta düzeyde olan liseler “ikinci düzey” ve başarı puanı en düşük olan liseler “üçüncü düzey” olarak gruplandırılmıştır. Araştırmanın örnekleminde yer alan öğrencilerin cinsiyet, sınıf düzeyi ve okul düzeyine göre frekans ve yüzde değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin cinsiyet, sınıf ve okul düzeyine göre frekans ve yüzdesi

Cinsiyet	f	%	Sınıf Düzeyi	f	%	Okul Düzeyi	f	%
Kız	470	45.1	Dokuzuncu Sınıf	269	25.8	Birinci Düzey	452	43.4
Erkek	571	54.9	Onuncu Sınıf	280	26.9	İkinci Düzey	363	34.3
			On birinci Sınıf	250	24.1	Üçüncü Düzey	226	21.3
			On ikinci Sınıf	242	23.2			
Toplam	1041	100	Toplam	1041	100	Toplam	1041	100

Tablo 2’ye göre araştırmaya birinci düzey okuldan toplam 452 (% 43.4), ikinci düzey okuldan 363 (% 34.3) ve üçüncü düzey okuldan 226 (% 21.3) öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılan 1041 öğrenciden 470’i (% 45.1) kız, 571’i (% 54.9) erkektir. Bu öğrencilerden 269’u (% 25.8) dokuzuncu sınıf, 280’i (% 26.9) onuncu sınıf, 250’si (% 24) on birinci sınıf ve 242’si (% 23.2) on ikinci sınıf seviyesindedir.

C. Veri Toplama Aracı ve Süreci

Araştırmada veri toplama aracı olarak ortaöğretim öğrencilerine yönelik “Geribildirim Deneyimi Ölçeği (GDÖ)” kullanılmıştır. Gibbs ve Simpson (2003) tarafından geliştirilen Değerlendirme Deneyimi Ölçeği (Assessment Experience Questionnaire) temel alınarak ve yeni maddeler eklenerek oluşturulan ölçek, toplamda 17 maddeden oluşmaktadır. Ölçeği uyarlama sürecinde araştırmacılar gerekli izinleri almıştır. Ölçeğin uyarlama sürecinde pilot (222 öğrenciyle) ve gerçek (1041 öğrenciyle) uygulama yapılmıştır. Ölçek 5’li Likert tipinde olup “hiç katılmıyorum (1)”, “katılmıyorum (2)”, “kararsızım (3)”, “katılıyorum (4)” ve “kesinlikle katılıyorum (5)” şeklinde derecelendirilmiştir.

Uyarlanan ölçeğin güvenirlik ve geçerlik analizleri kapsamında madde analizi, faktör analizi ve güvenirlik katsayısı incelenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği hem Açıklayıcı Faktör Analiziyle (AFA) hem de Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile belirlenmiştir. GDÖ'ne ait iç tutarlılık Cronbach Alfa (α) güvenirliği 0.91 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alfa katsayıları; geribildirim = .89 ve geribildirim miktarı ve zamanlaması = .63 olarak bulunmuştur. Ölçeğin geribildirim boyutunda 14 madde ve geribildirim miktarı ve zamanlaması boyutunda 3 madde bulunmaktadır. GDÖ'ye ait maddeler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Geribildirim deneyimi ölçek maddeleri

No	Önermeler
1	“Geribildirimi dikkatlice okur ve ne söylediğini anlamaya çalışırım.”
2	“Geribildirimler sonradan verilen ödevlerde bana yardımcı olur.”
3	“Geribildirim, derste kullanmış olduğum materyallere tekrar göz atmam için beni yönlendirir.”
4	“Ödevimde düzeltme yaparken geribildirimleri kullanırım.”
5	“Geribildirimler konu hakkında eksik bilgilerimin farkına varmamı sağlar.”
6	“Geribildirimler öğrenme sürecinde yol göstericidir.”
7	“Geribildirimler, temelde diğerlerine göre ne kadar iyi yaptığımı anlamamı sağlar.”
8	“Geribildirimler bana bir şeyleri daha iyi anlamam konusunda yardım eder.”
9	“Geribildirimler çalışmamın bir dahaki sefere nasıl daha iyi yapabileceğimi gösterir.”
10	“Geribildirimi okuduğum zaman neden o puanı aldığımı anlarım.”
11	“Geribildirimler öğrenmenin kalitesinin arttırılmasında etkilidir.”
12	“Geribildirimler hatalarımın farkına varmamı sağlar.”
13	“Bir çalışmada (ödevde) neyi geliştirmem konusunda geribildirimler bana yardımcı olur.”
14	“Birçok derste, başarı düzeyim konusunda geribildirim alırım.”
15	“Geribildirimlerin bana dönüşü oldukça hızlıdır.”
16	“Her dönem birçok derste geribildirim alırım.”
17	“Sınav sonrasına geribildirim almam öğrenmemi sağlar.”

Araştırma kapsamında GDÖ, 2018-2019 eğitim öğretim yılının ikinci döneminde farklı düzeylerde seçilen 8 okulda bir aylık süre içinde uygulanmıştır. Araştırma dâhilinde uygulanması hedeflenen sınıflar seçkisiz olarak belirlenmiştir. Ölçeğin uygulanması öncesinde öğrencilere, araştırmanın kapsamı ve amacına yönelik bilgilendirme yapılmıştır. Ölçeğin uygulanma sürecinde öğrencilerin gönüllü katılımı dikkate alınmış olup, ölçek 30 dakikalık bir sürede uygulanmıştır.

D. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 20 paket programı kullanılmıştır. Veri toplama araçlarından elde edilen veriler cinsiyet, sınıf düzeyi ve okul düzeyi değişkenlerine göre frekans ve yüzde değerleri bulunarak tablolastırılmıştır. Ayrıca öğrencilerin geribildirim deneyimleri, cinsiyet, sınıf ve okul düzeyi değişkenleri açısından karşılaştırılmıştır. Yapılan analizlerde gruplar arasındaki farklılığın belirlenmesinde öncelikle verilerin normallik varsayımları test edilmiş ve verilerin normal dağılımadığı belirlenmiştir. Veriler normal dağılım göstermediğinden dolayı analiz sürecinde parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırmada cinsiyet değişkeninin farklılığını incelemek için Mann Whitney U-testi, sınıf ve okul düzeyi değişkenlerinin farklılığını incelemek için Kruskal Wallis H-testi kullanılmıştır.

E. Araştırmanın Etik İzinleri

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Etik kurul izin bilgileri aşağıdaki gibidir:

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı = Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi= 29.03.2019

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası= 540

III. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın amacına yönelik olarak GDÖ’den elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

A. Ortaöğretim Öğrencilerinin Geribildirim Deneyimlerinin Cinsiyet Değişkeni Açısından Frekans ve Yüzde Bulguları

Ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyet değişkeni açısından geribildirim deneyimleri incelenmiş ve bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimlerinin cinsiyet değişkeni açısından frekans ve yüzde sonuçları

Madde	Hiç Katılmıyorum				Katılmıyorum				Kararsızım			
	Kız		Erkek		Kız		Erkek		Kız		Erkek	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	6	1.3	17	3.0	12	2.6	20	3.5	51	10.9	82	14.4
2	10	2.1	20	3.5	21	4.5	64	11.2	92	19.6	118	20.7
3	13	2.8	30	5.3	35	7.4	55	9.6	103	21.9	147	25.7
4	11	2.3	29	5.1	19	4.0	57	10.0	101	21.5	122	21.4
5	6	1.3	20	3.5	6	1.3	25	4.4	61	13.0	99	17.3

6	9	1.9	21	3.7	6	1.3	25	4.4	69	14.7	104	18.2
7	10	2.1	25	4.4	25	5.3	42	7.4	132	28.1	169	29.6
8	11	2.3	18	3.2	13	2.8	35	6.1	69	14.7	104	18.2
9	8	1.7	20	3.5	14	3.0	51	8.9	78	16.6	99	17.3
10	7	1.5	34	6.0	16	3.4	50	8.8	78	16.6	107	18.7
11	10	2.1	25	4.4	22	4.7	47	8.2	99	21.1	116	20.3
12	6	1.3	16	2.8	8	1.7	30	5.3	56	11.9	99	17.3
13	13	2.8	33	5.8	15	3.2	45	7.9	86	18.3	115	20.1
14	30	6.4	56	9.8	85	18.1	107	18.7	162	34.5	164	28.7
15	45	9.6	90	15.8	84	17.9	110	19.3	204	43.4	181	31.7
16	38	8.1	73	12.8	80	17.0	118	20.7	172	36.6	170	29.8
17	11	2.3	31	5.4	17	3.6	34	6.0	69	14.7	90	15.8

Tablo 4. devamı

Madde	Katılıyorum				Kesinlikle Katılıyorum				Toplam			
	Kız		Erkek		Kız		Erkek		Kız		Erkek	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	254	54.0	284	49.7	147	31.3	168	29.4	470	100	571	100
2	235	50.0	242	42.4	112	23.8	127	22.2	470	100	571	100
3	244	51.9	241	42.2	75	16.0	98	17.2	470	100	571	100
4	223	47.4	228	39.9	116	24.7	135	23.6	470	100	571	100
5	201	42.8	235	41.2	196	41.7	192	33.6	470	100	571	100
6	248	52.8	272	47.6	138	29.4	149	26.1	470	100	571	100
7	206	43.8	230	40.3	97	20.6	105	18.4	470	100	571	100
8	250	53.2	260	45.5	127	27.0	154	27.0	470	100	571	100
9	237	50.4	236	41.3	133	28.3	165	28.9	470	100	571	100
10	199	42.3	230	40.3	170	36.2	150	26.3	470	100	571	100
11	222	47.2	236	41.3	117	24.9	147	25.7	470	100	571	100
12	212	45.1	238	41.7	188	40.0	188	32.9	470	100	571	100
13	237	50.4	250	43.8	119	25.3	128	22.4	470	100	571	100
14	138	29.4	169	29.6	55	11.7	75	13.1	470	100	571	100
15	106	22.6	127	22.2	31	6.6	63	11.0	470	100	571	100
16	147	31.3	145	25.4	33	7.0	65	11.4	470	100	571	100
17	233	49.7	247	43.3	139	29.6	169	29.6	469	100	571	100

Tablo 4'e göre GDÖ'nün birinci maddesine en fazla kızların % 85.3'ü, erkeklerin % 79.2'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin ikinci maddesine en fazla kızların % 73.8'i, erkeklerin % 64.6'sı "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin üçüncü maddesine en fazla kızların % 67.9'u, erkeklerin % 59.4'ü "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin dördüncü maddesine en fazla kızların % 72.1'i, erkeklerin % 63.6'sı "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin beşinci maddesine

en fazla kızların % 84.5'i, erkeklerin % 74.8'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin altıncı maddesine en fazla kızların % 82.1'i, erkeklerin % 73.7'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin yedinci maddesine en fazla kızların % 64.5'i, erkeklerin % 58.7'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin sekizinci maddesine en fazla kızların % 80.2'si, erkeklerin % 72.5'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin dokuzuncu maddesine en fazla kızların % 78.7'si, erkeklerin % 70.2'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin onuncu maddesine en fazla kızların % 78.5'i, erkeklerin % 66.5'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on birinci maddesine en fazla kızların % 72.1'i, erkeklerin % 67.1'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on ikinci maddesine en fazla kızların % 85.1'i, erkeklerin % 74.6'sı "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on üçüncü maddesine en fazla kızların % 75.7'si, erkeklerin % 66.2'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on dördüncü maddesine en fazla kızların % 41.1'i, erkeklerin % 42.7'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on beşinci maddesine en fazla erkeklerin % 35'i "hiç katılmıyorum/katılmıyorum" şeklinde; kızların en fazla % 43.4'ü "kararsızım" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on altıncı maddesine en fazla kızların % 38.3'ü, erkeklerin % 36.8'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on yedinci maddesine en fazla kızların % 73.3'ü, erkeklerin % 72.9'u "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır.

B. Ortaöğretim Öğrencilerinin Geribildirim Deneyimlerinin Sınıf Düzeyi Değişkeni Açısından Frekans ve Yüzde Bulguları

Ortaöğretim öğrencilerinin sınıf düzeyi değişkeni açısından geribildirim deneyimleri incelenmiş ve bulgular Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimlerinin sınıf düzeyi değişkeni açısından yüzde ve frekans sonuçları

Madde	Hiç Katılmıyorum								Katılmıyorum							
	Dokuzuncu Sınıf		Onuncu Sınıf		On Birinci Sınıf		On İkinci Sınıf		Dokuzuncu Sınıf		Onuncu Sınıf		On Birinci Sınıf		On İkinci Sınıf	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	6	2.2	3	1.1	3	1.2	11	4.5	10	3.7	7	2.5	8	3.2	7	2.9
2	5	1.9	2	0.7	1	4.4	12	5.0	21	7.8	18	6.4	22	8.8	24	9.9
3	10	3.7	9	3.2	10	4.0	14	5.8	16	5.9	24	8.6	23	9.2	27	11.2
4	9	3.3	6	2.1	11	4.4	14	5.8	12	4.5	24	8.6	17	6.8	23	9.5
5	6	2.2	4	1.4	5	2.0	11	4.5	10	3.7	5	1.8	6	2.4	10	4.1
6	9	3.3	4	1.4	4	1.6	13	5.4	9	3.3	7	2.5	6	2.4	9	3.7
7	10	3.7	10	3.6	5	2.0	10	4.1	16	5.9	16	5.7	20	8.0	15	6.2

8	9	3.3	4	1.4	4	1.6	12	5.0	8	3.0	9	3.2	12	4.8	19	7.9
9	7	2.6	7	2.5	4	1.6	10	4.1	19	7.1	15	5.4	15	6.0	16	6.6
10	10	3.7	8	2.9	10	4.0	13	5.4	16	5.9	18	6.4	15	6.0	17	7.0
11	9	3.3	7	2.5	4	1.6	15	6.2	13	4.8	17	6.1	22	8.8	17	7.0
12	2	0.7	2	0.7	7	2.8	11	4.5	12	4.5	4	1.4	11	4.4	11	4.5
13	10	3.7	8	2.9	4	5.6	14	5.8	17	6.3	16	5.7	15	6.0	12	5.0
14	22	8.2	19	6.8	21	8.4	24	9.9	43	16.0	53	18.9	46	18.4	50	20.7
15	36	13.4	36	12.9	24	9.6	39	16.1	40	14.9	52	18.6	61	24.4	41	16.9
16	26	9.7	27	9.6	27	10.8	31	12.8	49	18.2	57	20.4	42	16.8	50	20.7
17	11	4.1	8	2.9	11	4.4	12	5.0	14	5.2	8	2.9	15	6.0	14	5.8

Tablo 5. devamı

Madde	Kararsızım								Katılıyorum							
	Dokuzuncu Sınıf		Onuncu Sınıf		On Birinci Sınıf		On İkinci Sınıf		Dokuzuncu Sınıf		Onuncu Sınıf		On Birinci Sınıf		On İkinci Sınıf	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	29	10.8	34	12.1	42	16.8	28	11.6	135	50.2	162	57.9	120	48.0	121	50.0
2	47	17.5	66	23.6	51	20.4	46	19.0	121	45.0	134	47.9	111	44.4	111	45.9
3	60	22.3	69	24.6	61	24.4	60	24.8	123	45.7	135	48.2	127	50.8	100	41.3
4	60	22.3	62	22.1	50	20.0	51	21.1	112	41.6	132	47.1	114	45.6	93	38.4
5	33	12.3	36	12.9	49	19.6	42	17.4	104	38.7	134	47.9	116	46.4	82	33.9
6	38	14.1	46	16.4	51	20.4	38	15.7	137	50.9	154	55.0	125	50.0	104	43.0
7	63	23.4	99	35.4	69	27.6	70	28.9	18	43.9	121	43.2	108	43.2	89	36.8
8	43	16.0	50	17.9	46	18.4	34	14.0	131	48.7	154	55.0	132	52.8	93	38.4
9	40	14.9	54	19.4	38	15.2	44	18.2	119	44.2	125	44.8	125	50.0	104	43.0
10	44	16.4	50	17.9	52	20.8	39	16.1	109	40.5	116	41.4	99	39.6	105	43.4
11	53	19.7	60	21.4	55	22.0	47	19.4	121	45.0	137	48.9	110	44.0	90	37.2
12	38	14.1	46	16.4	40	16.0	31	12.8	110	40.9	125	44.6	108	43.2	107	44.2
13	45	16.7	58	20.7	49	19.6	49	20.2	123	45.7	141	50.4	114	45.6	109	45.0
14	82	30.5	105	37.5	80	32.0	59	24.4	85	31.6	77	27.5	72	28.8	73	30.2
15	95	35.3	120	42.9	90	36.0	80	33.1	69	25.7	56	20.0	55	22.0	53	21.9
16	82	30.5	98	35.0	82	32.8	80	33.1	87	32.3	73	26.1	76	30.4	56	23.1
17	37	13.8	50	17.9	39	15.6	33	13.7	107	39.8	143	51.1	118	47.2	112	46.5

Tablo 5. devamı

Madde	Kesinlikle Katılıyorum								Toplam							
	Dokuzuncu Sınıf		Onuncu Sınıf		On Birinci Sınıf		On İkinci Sınıf		Dokuzuncu Sınıf		Onuncu Sınıf		On Birinci Sınıf		On İkinci Sınıf	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	89	33.1	74	26.4	77	30.8	75	31.0	269	100	280	100	250	100	242	100
2	75	27.9	60	21.4	55	22.0	49	20.2	269	100	280	100	250	100	242	100
3	60	22.3	43	15.4	29	11.6	41	16.9	269	100	280	100	250	100	242	100
4	76	28.3	56	20.0	58	23.2	61	25.2	269	100	280	100	250	100	242	100
5	16	43.1	101	36.1	74	29.6	97	40.1	269	100	280	100	250	100	242	100
6	76	28.3	69	24.6	64	25.6	78	32.2	269	100	280	100	250	100	242	100
7	62	23.0	34	12.1	48	19.2	58	24.0	269	100	280	100	250	100	242	100
8	78	29.0	63	22.5	56	22.4	84	34.7	269	100	280	100	250	100	242	100
9	84	31.2	78	28.0	68	27.2	68	28.1	269	100	279	100	250	100	242	100
10	90	33.5	88	31.4	74	29.6	68	28.1	269	100	280	100	250	100	242	100
11	73	27.1	59	21.1	59	23.6	73	30.2	269	100	280	100	250	100	242	100
12	107	39.8	103	36.8	84	33.6	82	33.9	269	100	280	100	250	100	242	100
13	74	27.5	57	20.4	58	23.2	58	24.0	269	100	280	100	250	100	242	100
14	37	13.8	26	9.3	31	12.4	36	14.9	269	100	280	100	250	100	242	100
15	29	10.8	16	5.7	20	8.0	29	12.0	269	100	280	100	250	100	242	100
16	25	9.3	25	8.9	23	9.2	25	10.3	269	100	280	100	250	100	242	100
17	100	37.2	71	25.4	67	26.8	70	29.0	269	100	280	100	250	100	241	100

Tablo 5'e göre GDÖ'de birinci maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 83.3'ü, onuncu sınıf düzeyindeki % 84.3'ü, on birinci sınıf düzeyindeki % 78.8'i ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 81'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin ikinci maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 72.9'u, onuncu sınıf düzeyindeki % 69.3'ü, on birinci sınıf düzeyindeki % 66.4'ü ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 66.1'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin üçüncü maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 68'i, onuncu sınıf düzeyindeki % 63.3'ü, on birinci sınıf düzeyindeki % 62.4'ü ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 58.3'ü "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin dördüncü maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 69.9'u, onuncu sınıf düzeyindeki % 67.1'i, on birinci sınıf düzeyindeki % 68.8'i ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 63.6'sı "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin beşinci maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 81.8'i, onuncu sınıf düzeyindeki % 83.9'u, on birinci sınıf düzeyindeki % 76'sı ve on ikinci sınıf düzeyindeki %74'ü "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin altıncı maddesine öğrencilerin en fazla

dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 79.2'si, onuncu sınıf düzeyindeki % 79.6'sı, on birinci sınıf düzeyindeki % 75.6'sı ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 75.2'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin yedinci maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 66.9'u, onuncu sınıf düzeyindeki % 55.4'ü, on birinci sınıf düzeyindeki % 62.4'ü ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 60.7'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin sekizinci maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 77.7'si, onuncu sınıf düzeyindeki % 77.5'i, on birinci sınıf düzeyindeki % 75.2'si ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 73.1'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin dokuzuncu maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 75.5'i, onuncu sınıf düzeyindeki % 72.8'i, on birinci sınıf düzeyindeki % 77.2'si ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 71.1'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin onuncu maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 74'ü, onuncu sınıf düzeyindeki % 72.9'u, on birinci sınıf düzeyindeki % 69.2'si ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 71.5'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on birinci maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 72.1'i, onuncu sınıf düzeyindeki % 70'i, on birinci sınıf düzeyindeki % 67.6'sı ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 67.4'ü "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on ikinci maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 14.1'i, onuncu sınıf düzeyindeki % 16.4'ü, on birinci sınıf düzeyindeki % 16'sı ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 12.8'i "kararsızım" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on üçüncü maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 73.2'si, onuncu sınıf düzeyindeki % 70.7'si, on birinci sınıf düzeyindeki % 68.8'i ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 69'u "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on dördüncü maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 45.4'ü, onuncu sınıf düzeyindeki % 36.8'i, on birinci sınıf düzeyindeki % 41.2'si ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 45'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on beşinci maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 35.3'ü, onuncu sınıf düzeyindeki % 42.9'u, on birinci sınıf düzeyindeki % 36'sı ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 33.1'i "kararsızım" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on altıncı maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 41.6'sı, onuncu sınıf düzeyindeki % 35'i, on birinci sınıf düzeyindeki % 39.6'sı ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 33.5'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on yedinci maddesine öğrencilerin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyindeki % 77'si, onuncu sınıf düzeyindeki % 76.4'ü, on birinci sınıf düzeyindeki % 74'ü ve on ikinci sınıf düzeyindeki % 75.5'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır.

C. Ortaöğretim Öğrencilerinin Geribildirim Deneyimlerinin Okul Düzeyi Değişkeni Açısından Frekans ve Yüzde Bulguları

Ortaöğretim öğrencilerinin okul düzeyi değişkeni açısından geribildirim deneyimleri incelenmiş ve bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimlerinin okul düzeyi değişkeni açısından yüzde ve frekans sonuçları

Madde	Hiç Katılmıyorum						Katılmıyorum					
	Birinci Düzey		İkinci Düzey		Üçüncü Düzey		Birinci Düzey		İkinci Düzey		Üçüncü Düzey	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	4	0.9	11	3.0	8	3.5	13	2.9	12	3.3	7	3.1
2	9	2.0	16	4.4	5	2.2	23	5.1	31	8.5	31	13.7
3	13	2.9	19	5.2	11	4.9	31	6.9	37	10.2	22	9.7
4	10	2.2	18	5.0	12	5.3	23	5.1	31	8.5	22	9.7
5	5	1.1	11	3.0	10	4.4	6	1.3	11	3.0	14	6.2
6	7	1.5	15	4.1	8	3.5	8	1.8	15	4.1	8	3.5
7	13	2.9	14	3.9	8	3.5	29	6.4	24	6.6	14	6.2
8	4	0.9	12	3.3	13	5.8	14	3.1	20	5.5	14	6.2
9	2	0.4	14	3.9	12	5.3	15	3.3	26	7.2	24	10.6
10	8	1.8	16	4.4	17	7.5	17	3.8	21	5.8	28	12.4
11	5	1.1	15	4.1	15	6.6	17	3.8	32	8.8	20	8.8
12	6	1.3	7	1.9	9	4.0	4	0.9	16	4.4	18	8.0
13	12	2.7	19	5.2	15	6.6	17	3.8	22	6.1	21	9.3
14	22	4.9	40	11.0	24	10.6	83	18.4	64	17.6	45	19.9
15	33	7.3	69	19.0	33	14.6	80	17.7	70	19.3	44	19.5
16	34	7.5	42	11.6	35	15.5	84	18.6	70	19.3	44	19.5
17	11	2.4	16	4.4	15	6.6	13	2.9	19	5.2	19	8.4

Tablo 6. devamı

Madde	Kararsızım						Katlıyorum					
	Birinci Düzey		İkinci Düzey		Üçüncü Düzey		Birinci Düzey		İkinci Düzey		Üçüncü Düzey	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	50	11.1	45	12.4	38	16.8	236	52.2	192	52.9	110	48.7
2	86	19.0	75	20.7	49	21.7	229	50.7	153	42.1	95	42.0
3	102	22.6	89	24.5	59	26.1	234	51.8	152	41.9	99	43.8
4	88	19.5	82	22.6	53	23.5	217	48.0	148	40.8	86	38.1
5	59	13.1	50	13.8	51	22.6	207	45.8	142	39.1	87	38.5
6	57	12.6	66	18.2	50	22.1	254	56.2	161	44.4	105	46.5
7	144	31.9	88	24.2	69	30.5	186	41.2	160	44.1	90	39.8
8	73	16.2	58	16.0	42	18.6	243	53.8	171	47.1	96	42.5
9	71	15.7	69	19.0	37	16.4	232	51.3	154	42.4	87	38.5
10	68	15.0	63	17.4	54	23.9	217	48.0	138	38.0	74	32.7
11	83	18.4	82	22.6	50	22.1	229	50.7	139	38.3	90	39.8
12	57	12.6	55	15.2	43	19.0	222	49.1	145	39.9	83	36.7
13	73	16.2	76	20.9	52	23.0	241	53.3	158	43.5	88	38.9

14	160	35.4	109	30.0	57	25.2	135	29.9	99	27.3	73	32.3
15	197	43.6	130	35.8	58	25.7	111	24.6	64	17.6	58	25.7
16	159	35.2	121	33.3	62	27.4	140	31.0	94	25.9	58	25.7
17	74	16.4	51	14.1	34	15.0	236	52.2	162	44.8	82	36.3

Tablo 6. devamı

Madde	Kesinlikle Katılıyorum						Toplam					
	Birinci Düzey		İkinci Düzey		Üçüncü Düzey		Birinci Düzey		İkinci Düzey		Üçüncü Düzey	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1	149	33.0	103	28.4	63	27.9	452	100	363	100	226	100
2	105	23.2	88	24.2	46	20.4	452	100	363	100	226	100
3	72	15.9	66	18.2	35	15.5	452	100	363	100	226	100
4	114	25.2	84	23.1	53	23.5	452	100	363	100	226	100
5	175	38.7	149	41.0	64	28.3	452	100	363	100	226	100
6	126	27.9	106	29.2	55	24.3	452	100	363	100	226	100
7	80	17.7	77	21.2	45	19.9	452	100	363	100	226	100
8	118	26.1	102	28.1	61	27.0	452	100	363	100	226	100
9	132	29.2	100	27.5	66	29.2	452	100	363	100	226	100
10	142	31.4	125	34.4	53	23.5	452	100	363	100	226	100
11	118	26.1	95	26.2	51	22.6	452	100	363	100	226	100
12	163	36.1	140	38.6	73	32.3	452	100	363	100	226	100
13	109	24.1	88	24.2	50	22.1	452	100	363	100	226	100
14	52	11.5	51	14.0	27	11.9	452	100	363	100	226	100
15	31	6.9	30	8.3	33	14.6	452	100	363	100	226	100
16	35	7.7	36	9.9	27	11.9	452	100	363	100	226	100
17	118	26.1	114	31.5	76	33.6	452	100	362	100	226	100

Tablo 6'dan elde edilen verilere göre GDÖ'de birinci maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 85.2'si, ikinci düzey % 81.3'ü, üçüncü düzey % 76.5'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin ikinci maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 66.4'u, üçüncü düzey % 62.4'ü "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin üçüncü maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 67.7'si, ikinci düzey % 60.1'i ve üçüncü düzey % 59.3'ü "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin dördüncü maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 73.2'si, ikinci düzey % 63.9'u ve üçüncü düzey % 61.5'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin beşinci maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 84.5'i, ikinci düzey % 80.2'si ve üçüncü düzey % 66.8'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin altıncı maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 84.1'i,

ikinci düzey % 73.6'sı ve üçüncü düzey % 70.8'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin yedinci maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 58.8'i, ikinci düzey % 65.3'ü ve üçüncü düzey % 59.7'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin sekizinci maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 79.9'u, ikinci düzey % 75.2'si ve üçüncü düzey % 69.5'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin dokuzuncu maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 80.5'i, ikinci düzey %70'i ve üçüncü düzey % 67.7'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin onuncu maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 79.4'ü, ikinci düzey % 72.5'i ve üçüncü düzey % 56.2'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on birinci maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 76.8'i, ikinci düzey % 64.5'i ve üçüncü düzey % 62.4'ü "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on ikinci maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 85.2'si, ikinci düzey % 78.5'i ve üçüncü düzey % 69'u "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on üçüncü maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 77.4'ü, ikinci düzey % 67.8'i ve üçüncü düzey % 61.1'i "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on dördüncü maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 41.4'ü, ikinci düzey % 41.3'ü ve üçüncü düzey % 44.2'si "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on beşinci maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 43.6'sı ve ikinci düzey % 35.8'i "kararsızım" şeklinde; üçüncü düzey % 40.3'u "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on altıncı maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 38.7'si, ikinci düzey % 35.8'i ve üçüncü düzey % 37.6'sı "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Ölçeğin on yedinci maddesine, okul düzeyine göre en fazla öğrenciler birinci düzey % 78.3'ü, ikinci düzey % 76.2'si ve üçüncü düzey % 69.9'u "katılıyorum/kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır.

D. Ortaöğretim Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkeni Açısından Geribildirim Deneyimlerinin Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyet değişkeni açısından geribildirim deneyimlerine ilişkin bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimlerinin cinsiyet değişkenine göre Mann Whitney U analizi sonuçları

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kız	470	569.62	267720.5	111334.5	0.00
Erkek	571	480.98	274640.5		

Tablo 7'de göre ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre geribildirim deneyimlerinde anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (U=111334.5, p<.01). Geribildirim

deneyimi puanlarının sıra ortalamaları dikkate alındığında kız öğrencilerin puanlarının (569.62), erkek öğrencilerin puanlarından (480.98) daha yüksek olduğu bulunmuştur.

E. Ortaöğretim Öğrencilerinin Sınıf Düzeyi Değişkeni Açısından Geribildirim Deneyimlerinin Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Ortaöğretim öğrencilerinin sınıf düzeyi değişkeni açısından geribildirim deneyimlerine ilişkin bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimlerinin sınıf düzeyi değişkenine göre Kruskal-Wallis H testi analizi sonuçları

Grup	n	Sıra Ortalaması	sd	X ²	p
Dokuzuncu sınıf	269	558.71	3	6.32	0.09
Onuncu sınıf	280	508.73			
On birinci sınıf	250	496.96			
On ikinci sınıf	242	518.11			

Tablo 8’e göre ortaöğretim öğrencilerinin sınıf düzeyi değişkeni dikkate alındığında geribildirim deneyimlerinde anlamlı bir farklılık göstermemektedir (X^2 (sd=3, n=1041)= 6.32, $p>.05$). Elde edilen bu bulgudan ortaöğretim öğrencilerinin sınıf düzeyleri değiştikçe geribildirim deneyimlerinin değişmediği belirlenmiştir. Tablo 8’de verilen sıra ortalamalarına göre dokuzuncu sınıfların (558.71) geribildirim deneyimlerinin en yüksek olduğu ve bunu sırasıyla on ikinci (518.11), onuncu (508.73) ve on birinci (496.96) sınıfların izlediği belirlenmiştir.

F. Ortaöğretim Öğrencilerinin Okul Düzeyi Değişkeni Açısından Geribildirim Deneyimlerinin Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Ortaöğretim öğrencilerinin okul düzeyi değişkeni açısından geribildirim deneyimlerine ilişkin bulgular Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimlerinin okul düzeyi değişkenine göre Kruskal-Wallis H testi analizi sonuçları

Grup	n	Sıra Ortalaması	sd	X ²	p
Birinci Düzey	452	528.06	2	4.59	0.10
İkinci Düzey	363	495.69			
Üçüncü Düzey	226	547.54			

Tablo 9’a göre ortaöğretim öğrencilerinin okul düzeyi değişkenine göre geribildirim deneyimleri anlamlı bir farklılık göstermemektedir (X^2 (sd=3, n=1041)= 4.59, $p>.05$). Elde edilen bu bulgudan ortaöğretim öğrencilerinin okul düzeyi değiştikçe geribildirim deneyimlerinin değişmediği belirlenmiştir. Tablo 9’da verilen sıra ortalamalarına göre üçüncü düzey (547.54) okulun geribildirim deneyimlerinin en yüksek olduğu ve bunu sırasıyla birinci düzey (528.06) ve ikinci düzey (495.69) okulların izlediği belirlenmiştir.

IV. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimlerinin cinsiyet, sınıf ve okul düzeyi değişkenleri açısından incelendiği bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şu şekildedir. Ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre geribildirim deneyimleri incelendiğinde, kız öğrencilerin lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kız öğrenciler erkek öğrencilere göre verilen geribildirimlerin, değerlendirme sürecinin önemli bir bölümünü oluşturduğunun farkındadırlar. Kız öğrencilerin geribildirimleri ödevlerinin düzeltilmesinde, ödevlerinin gelişmesinde, bir sonraki ödevde yardımcı olmasında ve öğrenme sürecinde kullanılan materyallerin belirlenmesinde erkek öğrencilere göre daha olumlu bir tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Hem kız hem de erkek öğrenciler öğrenme sürecinde geribildirimleri büyük oranda kullandıklarını belirtmişlerdir. Öğrenciler geribildirimlerin konunun eksik veya yanlış kısımlarının farkına varılmasını sağlayarak, ileriki çalışmalara ışık tuttuğunu vurgulamışlardır. Ayrıca tüm öğrenciler geribildirimlerin konunun anlamlı ve kalıcı olarak öğrenmesine katkı sağlayarak, kaliteli öğrenmeyi gerçekleştirdiğini düşünmektedirler.

Alan yazında yer alan çalışmalar incelendiğinde cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin geribildirim deneyimlerinin farklılık gösterdiği çalışmalar bulunmaktadır (Hassan & Arslan, 2018; Zarei, 2011). Hassan ve Arslan (2018) öğrenciler ve İngilizce öğretmenleriyle yaptıkları çalışmada, erkek ve kız öğrencilerin düzeltici geri bildirim tercihlerinin farklı olduğunu belirtmişlerdir. Yine, Zarei (2011) tarafından yapılan çalışmada da erkek ve kız öğrencilerin geribildirim deneyimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Ancak bu bulguların aksine, Park (2010) çalışmasında öğrenme anında veya sonrasında verilen geribildirimlerin cinsiyet açısından bir farklılık yaratmadığını belirtmiştir. Benzer şekilde, Khorshidi ve Rassaei (2013) İranlı öğrencilerle yaptığı çalışmada erkek ve kız öğrencilerin geribildirim deneyimlerinde anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Literatürde yapılan çalışmalar, kız ve erkek öğrencilerin öğrenme sürecinde geribildirimleri büyük oranda kullandıkları görülmüştür (Geçkin, 2020; Katayama, 2007; Park, 2010). Bu çalışmalardan birini Geçkin (2020) 100 öğrenciyle (50 kız, 50 erkek) gerçekleştirmiş olup, çalışmada cinsiyet farklılıklarının öğrencilerin sözlü düzeltici geri bildirim inanışları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonunda hem erkek hem de kız katılımcılar özellikle ciddi ve bireysel hatalarına verilen geribildirimleri, öğrenme süreçleri için gerekli bir bileşen olarak görmüşler ve öğretmenin verdiği geri bildirimini daha olumlu değerlendirmişlerdir.

Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimleri sınıf düzeyi değişkenine göre incelendiğinde sınıf düzeyleri arasında anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur. Öğrenciler bütün sınıf düzeylerinde geribildirimleri deneyimlediklerini, fakat farkındalığın dokuzuncu sınıf öğrencilerinde en yüksek olduğunu, bunu sırasıyla on ikinci, onuncu ve on birinci sınıf düzeylerinin izlediği belirlenmiştir. Bütün sınıf seviyelerindeki öğrenciler geribildirim, değerlendirme sürecinin önemli bir parçası olduğunun farkındadırlar. Ancak ödevleri için aldıkları geribildirimlerin kendilerine yardımcı olduğuna olan inançları, ödevlerini yaparlarken geribildirimlerden yararlanmaları konularında ve geribildirimlerden yararlanma seviyeleri sınıf düzeyleri yükseldikçe azalmaktadır. Dokuzuncu ve onuncu sınıf seviyesindeki öğrenciler verilen

geribildirimlerin, eksik veya yanlış bilgilerin fark edilmesini ve öğrenme kalitenin artmasını sağladığı için yol gösterici olduklarını düşünmektedirler. On birinci ve on ikinci sınıf öğrencileri de verilen geribildirimlerin öğrenmenin kalitesini arttırdığını düşünmelerine rağmen, geribildirimlerin öğrenme etkinliğine olan inançları diğer sınıf seviyelerine göre daha düşüktür. Bütün sınıf düzeylerinde öğrenciler sınav sonrasında verilen geribildirimlerin, öğrenmelerini olumlu etkilediğini düşünmektedirler. Öğrenciler başarı düzeyleri ile ilgili verilen geribildirimlerden yararlandıklarını ve bu bilgilerin kendilerine dönüş süresinin uzun olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışma sonucunun aksine, literatürde farklı sınıf seviyelerinde kullanılan geribildirim seviyelerinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Burnett, 2001; Burnett & Mandel, 2010; Koç, 2020; Ok & Ustacı, 2013). Ok ve Ustacı (2013)'nin üniversite öğrencileriyle (birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf) yaptığı çalışmada, dördüncü sınıftaki öğrencilerin verilen geribildirimlere daha olumlu ve hassas yaklaşım gösterdiğini ve birinci sınıf öğrencilerinin diğer seviyedeki öğrencilere kıyasla daha fazla geri bildirim ihtiyacı duyduklarını tespit etmişlerdir. Koç (2020) tarafından yapılan bir diğer çalışmada da, ortaokul matematik öğretmenlerinin ders ortamlarında kullandıkları geri bildirim türleri ve bu geri bildirimlerin sınıf düzeyine göre nasıl farklılaştığını incelemiştir. Araştırmanın sonucunda ortaokul matematik öğretmenlerinin 5. ve 6.sınıflardaki değerlendirici geri bildirim kullanma tercihlerini, 7.ve 8.sınıflarda betimleyici geri bildirimlere yönelttiklerini tespit etmiştir. Yine, Burnett ve Mandel (2010) öğretmenlerin ders ortamında kullandıkları geri bildirimleri ve öğrencilerin geri bildirim algılarını inceledikleri çalışmalarında ilkökul düzeyindeki öğrencilerin değerlendirici geri bildirimleri, ortaokul düzeyindeki öğrencilerin ise gösterdikleri çabaya yönelik geri bildirimleri tercih ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte Burnett (2001) yaptığı çalışmada öğrencilerin sınıf düzeyleri arttıkça çaba temelli geri bildirim isteyenlerin sayısının arttığını belirtmiştir.

Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimleri okul düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Çalışmada öğrencilerin bütün okul düzeylerinde geribildirimleri deneyimledikleri, fakat farkındalığın başarı puanı düşük olan üçüncü okul düzeyinde en yüksek olduğu, bunu sırasıyla başarı puanı yüksek olan birinci ve başarı puanı orta olan ikinci düzey okulların izlediği bulunmuştur. Ortaöğretim öğrencilerinin geribildirim deneyimleri okul düzeyi değişkenine göre incelendiğinde; bütün okul düzeylerinde geribildirim öğrenme sürecinin etkili bir bölümü olarak kabul edilmesine rağmen, başarı puanı düşük üçüncü okul düzeyinin başarı puanı yüksek olan birinci okul düzeyinden nispeten farklı olduğu tespit edilmiştir. Geribildirimleri, başarı puanı yüksek olan birinci okul düzeyindeki öğrenciler eksik ve hatalarını düzeltmek, ödevlerin düzenlenmesinde kullanılan kaynaklara yönlendirmesi nedeniyle daha çok kullanmaktadırlar. Her üç okul düzeyindeki öğrenciler, verilen geribildirimlerin birçoğunun kendi performanslarını geliştirecek nitelikte olmadığını belirtmişlerdir. Benzer şekilde Koç (2020) çalışmasında öğretmenlerin en sık kullandıkları geribildirim öğrencinin başarısını takdir etme olduğunu ancak, öğrenciye ayrıcalıklı davranma ve potansiyelini geliştirme geribildirimini öğretmenler tarafından hiçbir sınıf

düzeyinde kullanılmadığını tespit etmiştir. Fidan (2015) tarafından yapılan başka bir çalışmada, İngilizce öğrenen iki farklı seviyede (141 C1 seviyesi öğrenci ve 24 B2 seviyesi öğrenci) eğitim alan öğrencilerin tamamının eğitim sürecinde hemen geribildirim verilmesi gerektiğini belirterek, hatalarının düzeltilmesini tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Öğrenme ve öğretme sürecinde konunun anlaşılıp anlaşılmadığını tespit etmek için yapılan değerlendirmeler ve bilgilendirmeler öğretimin ana etkinliğidir. Bu süreçte kullanılan geribildirimler öğrenmeyi daha kalıcı hale getirmektedir (Hattie & Timperley, 2007). Alan yazında yapılmış çalışmalar araştırma sonucuyla örtüşmektedir. Geribildirim mesajını inceleyen bazı araştırmalar öğrencilere sağlanan geribildirim yorumlarının doğasını incelemiştir (Brookhart & Moss, 2009; Chase & Humanas, 2009; Mutch, 2003). Örneğin betimsel bir çalışmada Mutch (2003), öğretmenlerin verdiği geribildirim mesajını incelemiş ve bu yorumların sınıflandırılabilmesinin çeşitli yöntemlerini belirlemiştir. Chase ve Humanas (2009), yaptıkları çalışmalarında öğrencilere sadece cevabın doğru ya da yanlış olduğunun söylendiği temel geribildirim ile cevabın niçin yanlış olduğu bilgisinin de verildiği detaylı geribildirim karşılaştırmışlardır. Çalışma sonunda detaylı geribildirim alan öğrencilerin temel geribildirim alan öğrencilerden akademik yönde daha fazla gelişme kaydettikleri gözlenmiştir (Black & William, 1998). Brookhart ve Moss (2009)'a göre etkili olarak yapılan geribildirimler öğrencilerin bilişsel işlemlerini geliştirir, onların özerkliğini artırarak esnekliğini ve sürekliliğini sağlamaktadır. Ayrıca öğrencilerin öğrenmelerinde geleceğe yönelik olarak özel stratejiler geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Poulos ve Mohony (2008) bir grup öğrenci üzerinde yaptıkları çalışmada geribildirim zamanında verilmesi, geribildirim faydalı olması, öğrenmeye katkısı olması bakımından önemlidir. Ayrıca notlandırma kriterleri üzerinde; nota ek olarak, yorum almanın da önemli olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla yapılan geribildirimlerin özel, doğru, vaktinde ve amaçlı olarak yapılması gerekmektedir (Lee, 2017). Öğretmenler verdikleri geribildirimlerin amacını, gerçekleşme sürecini ve sonuçlarını doğru planlayarak, öğrencilerin öğrenme kalitesini arttırabilirler (Burnett & Mandel, 2010; Irons, 2008; Noor, Aman, Mustafa & Seong, 2010). Çünkü geribildirim öncelikle öğrencilerin performansını ile ilgili öğrencilere sağlanan bilginin içeriğine odaklıdır.

Bu çalışmada öğrencilerin var olan geribildirim deneyimleri ve bu deneyimlerinin cinsiyet, okul ve sınıf düzeyi değişkenleri açısından nasıl farklılaştığının araştırılması için tek bir ölçek kullanılmış ve 1041 öğrenci çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu durum araştırmanın sınırlılığı olarak düşünüldüğünde; daha farklı ölçekler ve veri toplama teknikleri kullanılabilir ve daha fazla ortaöğretim öğrencisine ulaşılabilecek şekilde yeni çalışmalar dizayn edilebilir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre sunulan öneriler şunlardır:

Bu çalışmada öğrenciler, geribildirimlerin öğrenme süreçlerini etkileyerek performanslarının gelişimine katkı sağladığını düşünseler de yapılan geribildirimlerin, geri dönüşünün geç olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle öğretim sürecinde kullanılan geribildirimlerin zamanlamasının doğru yapılması ve geribildirim dönüşünün erken olması gerekmektedir. Ayrıca öğretim ortamlarında kullanılan geribildirimlerin önemine

dikkat çekmek için; geribildirim türleri, veriliş şekli ve miktarı gibi konularda öğretmenlerin bilgi düzeyini artıracak nitelikte hizmet içi eğitimler verilmesi önerilebilir. Öğrencilere verilen geribildirimler öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda, sınıf seviyesi dikkate alınarak açıklanarak verilmesi gerekmektedir. Öğrencilerin yaşı, gelişim seviyesi, bilgi düzeyi ve özelliklerine göre geribildirim türü ve şekli değişebilmektedir. Yeni yapılacak çalışmalarda öğrencilerin ailelerin sosyo-ekonomik düzeyi, ailelerin eğitim düzeyi ve öğrencilerin başarı düzeyi gibi farklı değişkenler dikkate alınarak yapılabilir. Bu çalışmada öğrencilerin geribildirim deneyimleri incelenmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda öğretmenin geribildirim kullanma sıklığı ve şekli araştırılabilir. Öğrencilerin geribildirim deneyimleri incelenerek, akademik başarıya etkisi incelenebilir. Ayrıca öğrenci, aile ve öğretmenlerle geribildirime yönelik görüş, öneri ve sorunlar incelenebilir.

Kaynaklar

- Askew, S. ve Lodge, C. (2000). “*Gifts, Ping-Pong And Loops-Linking Feedback And Learning*.” Susan Askew (Ed.), *Feedback for Learning* (s.1-17) içinde. Routledge.
- Atılgan, H. (2017). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Anı Yayınları.
- Bahar, M., Nartgün, Z., Durmuş, S. ve Bıçak, B. (2012). *Geleneksel-tamamlayıcı Ölçme ve Değerlendirme Teknikleri* (5. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Black, P. ve Wiliam, D. (1998). “Assessment and Classroom Learning”. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 5(1), 7-74.
- Bose, J. ve Rengel, Z. (2009). “A Model Formative Assessment Strategy to Promote Student-Centered Self-Regulated Learning in Higher Education”. *US-China Education Review*, 6(12), 29-35.
- Brookhart, S. M. ve Moss, C. M. (2009). *Advancing Formative Assessment in Every Classroom: A Guide for Instructional Leaders*. ASCD.
- Burnett, P. C. (2001). “Elementary Students’ Preferences For Teacher Praise. *Journal of Classroom Interaction*”. 36(1), 16-23.
- Burnett, P. C. ve Mandel, V. (2010). “Praise and Feedback in the Primary Classroom: Teachers’ and Students’ Perspectives”. *Australian Journal of Educational & Developmental Psychology*, 10, 145-154.
- Butler, D. ve Winne, P. (1995). “Feedback and Self-Regulated Learning: a Theoretical Synthesis”. *Review of Educational Research*, 65(3), 245-281.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2021). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (30. Baskı). Pegem A Yayınları.
- Cemiloğlu, M. (2001). “Anadilimiz Türkçe”. *Türk Yurdu Türkçeye Saygı Dergisi*, 2 (Özel Sayı), 162-163.

- Chase, J. A. ve Houmanfar, R. (2009). "The Differential Effects of Elaborate Feedback and Basic Feedback on Student Performance in a Modified, Personalized System of Instruction Course". *Journal of Behavioral Education*, 18(3), 245-265. DOI 10.1007/s10864-009-9089-2
- Doğan, C. D. (2016). "Biçimlendirici Değerlendirmenin Üniversite Öğrencilerinin Değerlendirme Tercihleri Üzerindeki Etkisi: Bir Ölçekleme Çalışması". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 413-431.
- Fautley, M. ve Savage, J. (2008). *Assessment for Learning and Teaching in Secondary Schools*. British: Learning Matters Ltd.
- Fidan, D. (2015). "Learners' Preferences of Oral Corrective Feedback: An Example of Turkish as a Foreign Language Learners". *Educational Research and Reviews*, 10(9), 1311-1317.
- Geçkin, V. (2020). "Do Gender Differences Affect Foreign Language Anxiety and Preferences for Oral Corrective Feedback?". *Journal of Theoretical Educational Science*, 13(3), 591-608.
- Gibbs, G. ve Simpson, C. (2003). "Measuring the Response of Students to Assessment: the Assessment Experience Questionnaire". *11th Improving Student Learning Symposium*, 26-30 Ağustos 2003, Padova.
- Glover, C. ve Brown, E. (2006). "Written Feedback for Students: too much, too Detailed or too Incomprehensible to be Effective?". *Bioscience Education*, 7(1), 1-16.
- Güven, İ. (2004). "Etkili Bir Öğretim İçin Öğretmenlerden Beklenenler". *Milli Eğitim Dergisi*, 164, 127- 141.
- Hassan, A. W. ve Arslan, F. Y. (2018). "A Comparative Study on Iraqi EFL Teachers' and Learners' Preferences of Corrective Feedback in Oral Communication". *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 7(3), 765-785.
- Hattie, J. ve Timperley, H. (2007). "The Power of Feedback". *Review of Educational research*, 77(1), 81-112. doi: 10.3102/003465430298487
- Higgins, R., Hartley, P. ve Skelton, A. (2002). "The Conscientious Consumer: Reconsidering the Role of Weaver, M.R., 2006. Do Students Value Feedback? Students Perceptions of Tutors' Written Responses". *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 31(3), 379-394. <https://doi.org/10.1080/02602930500353061>
- Hounsell, D. (2007). "Towards More Sustainable Feedback to Students". D. Boud ve N. Falchikov (Ed.), *Rethinking Assessment in Higher Education* (s. 101-113) içinde. Routledge.
- Jonsson, A. (2012). "Facilitating Productive Use of Feedback in Higher Education". *Active Learning in Higher Education*, 14(3), 63-76. doi: 10.1177/1469787412467125

- İlgen, D. R., Fisher, C. D. ve Taylor, M. S. (1979). "Consequences of Individual Feedback on Behavior in Organizations". *Journal of Applied Psychology*, 64(4), 349-371.
- Irons, A. (2008). *Enhancing Learning Through Formative Assessment and Feedback*. Routledge.
- Kahraman, E. ve Koray, O. (2020). "The Use of Standardized Feedback for Teaching Material Preparation: The Opinions of Preservice Science Teachers". *Eurasian Journal of Educational Research*, 90, 83-102.
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler* (36. baskı). Nobel Yayıncılık.
- Katamaya, A. (2007). "Japanese EFL Students' Preferences toward Correction of Classroom Oral Errors". *Asian EFL Journal*, 9(4), 289-305.
- Khorshidi, E. ve Rassaei, E. (2013). "The Effects of Learners' Gender on their Preferences for Corrective Feedback". *Journal of Studies in Learning and Teaching English*, 1(4), 71-83.
- Koç, E. (2020). *Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Ders Süreçlerinde Kullandıkları Geri Bildirimlerin Sınıf Düzeyine Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Koray, O. (2016). "Pre-Service Science Teachers' Opinions about Using the Feedback Process in the Preparation of Teaching Materials". *Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching*, 17(1), 1-20.
- Korkmaz, H. (2004). *Fen ve Teknoloji Eğitiminde Alternatif Değerlendirme Yaklaşımları*. Yeryüzü Yayınevi.
- Lee, I. (2008). "Understanding Teachers' Written Feedback Practices in Hong Kong Secondary Classrooms". *Journal of Second Language Writing*, 17(7), 69-85. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2007.10.001>
- Lee, I. (2017). *Classroom Writing Assessment and Feedback in L2 School Contexts*. Springer.
- Lipnevich, A. A. ve Smith, J. K. (2008). "I Really Need Feedback to Learn: Students' Perspectives on the Effectiveness of the Differential Feedback Messages. Educational Assessment". *Evaluation and Accountability*, 21(4), 347-367. doi: 10.1007/s11092-009-9082-2
- Mandel, V. (2010). "Praise and Feedback in the Primary Classroom: Teachers' and Students' Perspectives". *Australian Journal of Educational & Developmental Psychology*, 10, 145-154.
- Mutch, A. (2003). "Exploring the Practice of Feedback to Student". *Active Learning in Higher Education*, 4(1), 24-38.

- Nicol, D. J. ve Macfarlane-Dick, D. (2006). "Formative Assessment and Self-Regulated Learning: A Model and Seven Principles of Good Feedback Practice". *Studies in Higher Education*, 31(2), 199-218. doi: 10.1080/03075070600572090
- Noor, N. M., Aman, I., Mustaffa, R. ve Seong, T. K. (2010). "Teacher's Verbal Feedback on Students' Response: a Malaysian ESL Classroom Discourse Analysis". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 7, 398-405. doi:10.1016/j.sbspro.2010.10.054
- Ok, S. ve Ustacı, H. (2013). "Preferences of ELT Students on the Strategies Instructors Use in the Correction of Oral Grammar Errors". *International Journal of Business and Social Science*, 4(8), 244-254.
- Sadler, D. R. (2010). "Beyond Feedback: Developing Student Capability in Complex Appraisal". *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 35(5), 535-550. <https://doi.org/10.1080/02602930903541015>
- Semerci, Ç. (2008). "Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme". Emin Karip (Ed.), Ölçme ve Değerlendirme (s. 1-15) içinde. Pegem Akademi.
- Panasuk, M. R. ve Lebaron, J. (1999). "Student Feedback: a Tool for Improving Instruction in Graduate Education". *Education*, 120(2), 356-368.
- Park, G. (2010). "Preference of Corrective Feedback Approaches Perceived by Ative English Teachers and Students". *The Journal of Asia TEFL*, 7(4), 29-52.
- Peterson, E. R. ve Irving, S. E. (2008). "Secondary School Students' Conceptions of Assessment and Feedback". *Learning and Instruction*, 18(3), 238-250. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2007.05.001>
- Poulos, A. ve Mahony, M. J. (2008). "Effectiveness of Feedback: The Students' Perspective". *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 33(2), 143-154. <https://doi.org/10.1080/02602930601127869>
- Vollmeyer, R. ve Rheinberg, F. (2005). "A Surprising Effect of Feedback on Learning". *Learning and Instruction*, 15(6), 589-602. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2005.08.001>
- Weaver, J. (2006). "Do Students Value Feedback? Students Perceptions of Tutors' Written Responses". *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 31(3), 379-394. <https://doi.org/10.1080/02602930500353061>
- Zarei, N. (2011). "The Relationship Between Gender and Corrective Feedback". *Online Journal of ICT for Lanaguage Learning*, 5(11), 59-79.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KÖYLÜ, M. (2021). An Evaluation on the Effect of Sultan Vahideddin on the Leaving of Mustafa Kemal Pasha to Anatolia. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 313-327.

An Evaluation on the Effect of Sultan Vahideddin on the Leaving of Mustafa Kemal Pasha to Anatolia

Murat KÖYLÜ (*)

Abstract: Although Mustafa Kemal tried to explain various possible solutions by meeting with the Sultan Vahideddin on several occasions over time, he found a desperate sultan without any will. There was no leader capable of planning and implementing a great organization that could save the country from invasion. However, Mustafa Kemal knew the enemy very well. He knew that this enemy, which he had defeated earlier in Gallipoli, would destroy the Turkish Homeland no matter what. The solution could be nothing more than a total struggle with the handful of forces at hand, utilizing all the assets. According to Mustafa Kemal, "perishing is better for a nation rather than living as a prisoner". While all these historical events are obvious, some historians are insistently portraying Sultan Vahideddin as a hero. Is Sultan Vahideddin a "traitor", who collaborated with the British during the armistice period; or is he a degenerate pursuing for the continuation of his reign, as Mustafa Kemal Pasha said in his speech? Is he a hero who started the War of Independence that assisted Mustafa Kemal Pasha to Anatolia? The purpose of this study is to evaluate the influence of Sultan Vahideddin on Mustafa Kemal Pasha's transition to Anatolia, by examining the relations between Vahideddin and Mustafa Kemal Pasha since October 30, 1918.

Keywords: Vahideddin, Mustafa Kemal Pasha, armistice, national struggle, treason

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişinde Sultan Vahiddettin'in Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme

Öz: Mustafa Kemal, zaman içinde çeşitli vesilelerle Padişah Vahideddin ile görüşerek, olabilecek muhtelif çözüm yollarını anlatmaya çalışsa da, karşısında iradesiz ve çaresiz bir sultan bulmuştu. Ülkeyi işgalden kurtarabilecek büyük bir organizasyonu planlayıp, uygulayabilecek yetenekte bir lider yoktu. Oysa Mustafa Kemal düşmanı çok iyi tanıyordu. Gelibolu'da yendiği bu düşmanın ne kadar taviz verilirse verilsin, Türk Yurdu'nu yok edeceğini çok iyi biliyordu. Çözüm, elde kalan bir avuç kuvvetlerle, varını yoğunu ortaya koyarak topyekûn bir mücadeleden başka bir şey olamazdı. Zira Mustafa Kemal'e göre "bir millet esir olarak yaşamaktansa, yok olsun daha iyiydi". Gerçekte Sultan Vahideddin mütareke döneminde İngilizlere işbirliği yapan bir "hain" midir ve/veya Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta ifade ettiği gibi, sadece kendi saltanatının devamını isteyerek soysuzlaş mıdır? Yoksa Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya görevlendirerek Milli Mücadele fitilini ateşleyen bir kahraman mıdır? Çalışmanın amacı; 30 Ekim 1918'den itibaren Vahiddettin'in işgalciler ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkileri inceleyerek, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi üzerine Sultan Vahideddin'in etkisini değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa, mütareke, milli mücadele, hainlik

*)Doç. Dr., Çığ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü (e-posta: murat.koylu86@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-7759-7675>

Bu makale araştırma ve yayını etliğine uygun hazırlanmıştır iThenticate For Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 13.12.2020
Makale Kabul Tarihi: 20.11.2021
DOI:10.53487/ataunisosbil.839922

I. Introduction

Sultan VI. Mehmet Vahideddin, the 23th of Sultan Abdülmecit's 30 children, ascended the throne after the bombing of Istanbul by Allied Forces on 4 July 1918, following his brothers (Murat V, Abdülhamit Han II, Sultan Mehmet Reşad V) He tried to make peace many times under any circumstances, as soon as he was enthroned (Çetiner, 2017). When he learned the conditions of the armistice to be made by the Entente States towards the end of the First World War, Vahideddin told İzzet Pasha: “*I guess that the friendship and benevolent politics of the British in the east that continued for centuries will not change. We can get benefits from them later* (Özkaya, 1981)”. With this idea, he surrendered to United Kingdom, and with it, the fate of the six-century old world empire was left to the mercy of British politics.

The Armistice Period, established after the Mondros Armistice Treaty, is a four year depression period: from when it was signed (30 October 1918), to the abolition of the Ottoman reign (1 November 1922) (Tunaya, 2003). Except for the armistice signed by Germany, other armistice agreements signed by Bulgaria, Austria, Hungary and the Ottoman Empire were similar. There were articles about occupation of troop dispatch points, demobilization of the armies, dispersing of weapons and ammunition, release of prisoners of Entente without reciprocity, giving the control of communication and transportation lines to the Entente, and termination of relations between the Alliance States (Akbulut, 2005). Although the Ottoman armistice seemed to be lighter in comparison to other allied states, in practice, it was the beginning of a Turkish national disaster (Keskin, Yuvalı vd., 1995). The Armistice of Mudros meant the disappearance of the Ottoman Empire (Eroğlu, 1990). Although the armistice was normally signed as a layover of arms, the arms were retaken, whenever the Entente felt necessary (Balkaya, 2008).

According to Lord Curzon, the British Prime Minister at the time; “*the Turks are a problem for Europe and they should be imprisoned in distant Asia*”. However, the Allied Powers wanted to solve this situation by finding a formula, which would not worry the mostly Muslim European colonies that could be affiliated with the Caliphate. The most plausible formula was the "Vatican Proposal". According to this formula, “*Istanbul and the Straits would be taken under international status and France and England will have a dominant influence in the administration together. “The new capital of the Turkish Government will be in Asia Minor, but the Sultan will remain the leader of all Muslims and Istanbul will remain the capital of Islam”* (Criss, 1994).

The basic idea of the Allied Powers was that the Ottoman Empire would continue to exist in control of the Entente as a small state squeezed into Anatolia as a result of the implementation of the Mondros Armistice.

Consequently, what desired was "a puppet state whose strings were in the hands of imperialism." In order to achieve their goals, the Entente States occupied the Bosphorus on 15 November 1918. On December 8, they established a military administration, where the port, tram, gendarmerie and police services were under strict control.

Mustafa Kemal explained the armistice and its aftermath in his speech as follows;

"The alliance that included the Ottoman Government had been defeated in the Great War. The Ottoman Army had been crushed on every front. An armistice had been signed under severe conditions. The prolongation of the Great War left the people exhausted and impoverished. Those who had driven the people and the country into the war had now fled and cared for nothing but their own safety. Vahdettin, the degenerate occupant of the throne and the Caliphate, was seeking for some despicable way to save himself. He was like a servant and agreed to every proposal to protect himself (Kemal, 2016).

As soon as Mustafa Kemal set foot in Samsun after leaving Istanbul, he only had one decision in mind: "establishing a fully independent Turkish State within national borders." He held the belief that the liberation of the Turkish Homeland, can only be achieved with a total national struggle against the invasions. Hundreds of years of Ottoman reign had no meaning for him, for the concessions made to the western imperialists had only delayed the inevitable end. These concessions at the end, made the Turkish people crushed by wars, become poor, and left them in a small piece of Anatolia. Now, Turkish people were facing total destruction.

II. After the Armistice of Mudros, Sultan Vahideddin and the Istanbul Government

Following the signing of the Mondros Armistice, the Unionist leaders Enver, Cemal and Talat Pashas left Istanbul on a German warship at midnight on November 2-3, 1918. Sultan Vahideddin, who was close to the Unionists until then, suddenly changed his side and became an anti-Unionist. Rauf, Fethi, Cavit, and Hayri began to suggest to the Grand Vizier Ahmet İzzet Pasha to end their duties in the cabinet at once. Sultan Vahideddin had seen it as an opportunity to regain power after a long time, with the exclusion of the Unionists. He immediately took action and sent the President of the Assembly Ahmet Rıza to İzzet Pasha and demanded the resignation of Unionist Rauf, Fethi, Cavit and Hayri. He demanded that if this request was not fulfilled, the cabinet should resign altogether and a new government should be formed by excluding the Unionist ministers from the cabinet. However, İzzet Pasha stated that Sultan Vahideddin was not authorized to give such orders as per the constitution. Thus, with the support of Fethi and Rauf, he rejected the order. (Kinross, 2018). The following conversation had taken place with Rauf:

"... Rauf also stated that in Bulgaria and Austria, which fell into turmoil after the armistice, those who suffered the most from were the leaders of those countries. Hearing this, the sultan became anxious and his hands started to tremble. His cigarette fell out of his mouthpiece. The aide took the cigarette from the floor and placed it on a tray. The Sultan stood up, saying that he disagreed with Rauf's thoughts. This indicated that the meeting was over. The Sultan looked at Rauf and said the following with a sense of firmness, "*Gentleman, our nation is like a flock of sheep.*" "*They want a shepherd. Here, I am this shepherd ...*". Rauf did not say anything.

He left with a reluctant salute with his right hand. Evidently, the sultan, in the role of a shepherd, intended to gather his flock and drive it directly to the allies' corral (Kinros, 2018)."

Yeni Istanbul Newspaper wrote the following (published November 16, 1918): "*There is no more fortuneless Sultan in Ottoman history than Sultan Mehmet Vahideddin. The people should gather around this cherished crown in deep awe* (Sarıhan, 1982)." On the other hand, the Times Newspaper (London, November 19, 1918) wrote that the Vahideddin, will aid the Entente States in maintaining peace and order in Turkey.

On November 13, 1918, the navy of the Entente States crossed the Dardanelles and anchored in front of the Dolmabahçe Palace. This started to cause concerns to Sultan Vahideddin. As a result, on November 23, 1918, he moved from Dolmabahçe Palace to Yıldız Palace, especially because of the Greek warship anchored in front of Dolmabahçe, which was feared to be linked with a conspiracy (Akşin, 1992).

The Sultan saw great importance in being the Caliph of all Muslims. Hence, he hoped that the only way to protect his caliphate and reign was to take appeal to the good intentions of the occupiers, not angering them, and allying the British to gain their support. With that, the British would gain the support of the caliph in ruling the majority Muslim areas of their empire. Spanish writer Jorge Blanco Villalta evaluated this issue as follows: "*The heart of the Ottomans (Sultan Vahideddin and the Istanbul Government) was not interested in the Turkish people, rather their happiness and respect for their glorious traditions. Vahideddin's new ally (England) got everything they wanted from him. Lloyd George was now rubbing his hands in satisfaction because the Eastern Question had been resolved for the benefit of England* (Villalta, 1982)".

As soon as Sultan Vahideddin moved to Yıldız Palace (November 24, 1918), he began to offer an olive branch to the British, whom he considered as allies, through the London-based Daily Mail newspaper (Akşin, 1992): "*The love and admiration I have for the British nation is inherited from my father Abdülmecit. I will do my best to strengthen the friendship between our countries.*"

Sultan Vahideddin's approach to the British is particularly evident in the letter below from Tom Hohler, one of the officials of the British High Commissioner in Istanbul, addressed to George Kidston, Chief of the East Desk at the British Foreign Office, on December 5, 1918 (IDA, 19.01.1919):

"It will be a pity if the current conditions are not to end the administration by the Turks. I am ready to see this city under any government as long as it is not the Turkish one, because they are not even able to administer pig stalls. The Turks know very well that they are defeated all completely. Their organizations are fragmented, defeated; they themselves are in misery... Istanbul is experiencing the days of occupation. The administration here is bad enough to disgust every Englishman ... "

French and volunteer Armenian troops under the command of Lt Col Louis Romieu entered Adana on December 21, occupying military facilities and arresting civilian-military notables. At the same time, the British were pressuring Sultan Vahideddin to shut down the Parliament, which had raised its voice against the invasions (Akşin, 1992, s. 134). Although there was an objection among many deputies, which accused the

Ottoman administration of staging a coup, Vahideddin complied with this request of the British and by interpreting the 7 articles of the Constitution as his own authority, he dissolved the Parliament on December 21 (Bayar, 1972) (Gökbilgin, 1965). Sultan Vahideddin's chief secretary Ali Fuat wrote in his memoirs that the Sultan told him the following afterwards: "*Foreigners do not want this National Assembly to be acknowledged. You must act to protect your right to life. They are saying that if you do not take the necessary action, you will risk your life* (Türkgeldi, 1951)".

Rear Admiral Richard Webb (Deputy High Commissioner of the British in Istanbul) wrote the following in a private letter to Sir Ronald Graham (Deputy Undersecretary of the British Ministry of Foreign Affairs) on 19 January 1919 (IDA, 19.01.1919):

"Although we did not occupy the country on surface, we are now appointing or removing governors from their posts, managing the police, inspecting their media, entering their prisons and free Greek and Armenians regardless of the crimes. We keep the railways in tight control and confiscate everything we want... Our policy is based on the sharp end of the bayonet... As long as the Caliph is at our disposal, we have the means of control over the Islamic World... As you know, the Sultan wishes to place us here..."

Vahideddin wanted the British control not only in Istanbul, but in every corner of Anatolia. However, the political situation was not suitable for this (Sonyel, 1986, s. 44). Regarding this, the following secret telegram was sent from the British Headquarters in Istanbul to the British Military Intelligence Chief on December 16, 1918 (IDA, 16.12.1918):

"Sami Bey, on behalf of the Sultan and the Minister of Foreign Affairs, came to the General Headquarters today and said that he wants the United Kingdom to take over the administration at the earliest time. If he said we waited until peace is achieved, it would be too late. Sami Bey also wants a British administration to be established in Arabia. He wishes assigning British officers to the interior affairs of the country for inspection purposes and dispatching of the British officials to assist administration. Turkish soldiers in the Caucasus will be placed under our (British) order; every officer we do not want will be dismissed."

An English supporter Damat Ferid Pasha, who was married to Sultan Vahideddin's older sister Mediha Sultan, had worked as a clerk at the British Embassy. As soon as he took the post of the government, he visited Richard Webb (British Deputy High Commissioner) on March 9, 1919. In this meeting, he said: "*My lord, and my hopes are based on God and British rule*" (IDA, 09.03.1919).

With his arrival, Damat Ferid Pasha immediately resumed the detentions of the officers and deputies he accused under the pretext of the so-called Armenian Genocide. This was an accusation against the Unionists and resulted in the appointment of a British adviser to each governor (Şimşir, 1972).

Ferid Pasha went to the Yıldız Palace with a sudden decision, in order for the Sultan to approve an urgent decree on April 9, 1919. The decree was about the execution of Kemal, the Deputy Governor of Yozgat and the District Governor of Boğazkesen. In addition, the Gendarmerie Commander Tevfik was also sentenced to 15 years in prison with the same decree. The same was attributed to both patriots: disbanding multiple armed Armenian gangs who were preparing to revolt in their regions and kill the Turks.

They were sending the Armenians back to their regions without any mistreatment. Moreover, this was in accord of current orders and existing laws. A death sentence was issued before a proper defence from Kemal. This was because Damat Ferid Pasha wanted to give confidence to the British and the occupation forces (Çetiner, 2017).

III. Conversations Between Sultan Vahideddin and Mustafa Kemal Pasha

Mustafa Kemal Pasha, while resisting the enemy in the mountains in Aleppo, had received the news of the armistice and the order of ceasefire, on October 30, 1918 (Kinros, 2018). Turkish people were indifferent at the beginning of the occupations. Although there were small resistance to occupations, these were not popular. The majority was bowing to the fate, thinking to avoid punishment from the occupation forces. Some people migrated inland from Western Anatolia and the settlement of these immigrants started to pose a separate problem. As the wars that lasted for years, people had begun to hate the otherwise sacred military service and placed an important portion of the responsibility of wars especially on officers. For this reason, officers working in the National Force had to wear civilian clothes to prevent any reaction (Aybars, 2002).

In addition, invaders started to assert reasons based on the classic accusation campaigns against the Turks. According to these, Turks were not civilized, the Unionists were some foolish and unscrupulous guys, who drowned the country in a long state of suffering. In this respect, the armistice would be "*the first of the remedies applied to Turkey*" (Tunaya, 2003).

In accordance with the conditions of the armistice, and after Liman Von Sanders was called to Istanbul; on the day that the Mondros Armistice was signed, Mustafa Kemal Pasha was appointed to the Lightning Armies Group Command (ATASE):

He immediately went to the headquarters in Adana. The German general greeted him with his usual formal courtesy. They lit cigarettes, one by one. At the request of Mustafa Kemal, Liman von Sanders ordered two coffees. They drank their coffee thinking about the past and future in silence. That night, the skies of Adana were lighting by the flames of the ammunition depots that the Germans sat on fire. At the departure meeting of German and Turkish officers, a German general ended his speech praising their past friendship in arms, saying, "We have been defeated." "Everything is over for us now." Mustafa Kemal said in his speech, "The war may be over for our allies." "But the war that interests us, our War of Independence, only begins now" (Kinros, 2018).

Mustafa Kemal Pasha, who started his new duty, wrote to the Grand Vizier Ahmet İzzet Pasha in his telegram dated November 6, 1918; "*Without taking measures to resolve the disputes for the conditions of the armistice, if the armies are demobilized,, it will not be possible to prevent British requests*" (ATASE).

However, the Ottoman Government considered it hard to intervene or oppose the invasions that started under the leadership of the British. The government thought that being tolerant could gain favors in the future peace negotiations. Thus, Ahmet İzzet Pasha had the opinion that these pressures could be reduced a little by some protests in the society (Türkmen, 2018).

Mustafa Kemal Pasha, who was dismissed after the Lightning Armies Group Command was abolished, came to Istanbul from Adana on 13 November 1918. He believed that it would be beneficial to seek solutions through diplomatic and political means in order to save the country from the harsh conditions brought by the conditions of the armistice.

On the day that the Allied Navy entered Istanbul (the morning of 13 November 1918), Mustafa Kemal Pasha got off the train at Haydarpaşa Station. He was very upset when he saw the Entente Fleet and Averof, the famous destroyer of the Greeks, in the Bosphorus. While crossing with the Kartal steamboat with his friend Doctor Rasim Ferit, who came to meet him, Mustafa Kemal said "*I shouldn't have come to Istanbul. What I should do is to look for any ways to return to Anatolia!*". He followed that with his famous sentence: "*They will leave, as they have come*" (İğdemir, 1969).

Istanbul seemed to be crushed under the weight of sad, hopeless and disaster: the "patronage" of the Entente States. Everybody was saying "*Now they can do whatever they want to us*" in fear. A cold, dark winter had begun. There was no coal. Trams were not working. Bosphorus ferries were few and sparse. Since the main streets were half bright and the side streets were dark, the thieves and robbers flourished after dark, nobody could go out without carrying a gun. The police was few; nobody had confidence in them anyways because they were corrupt. Money was devaluated and the food prices had skyrocketed. The Turks were even claiming that they were not Turks by throwing their fez, in order to find work alongside the Allied Forces that entered the city (Kinros, 2018).

The situation of the British, who started to invade the country using the terms of the ceasefire, and the Istanbul Government, who ignored the warnings, had worried Mustafa Kemal Pasha, but it did not intimidate him. In order to solve this situation, he liked to talk to Sultan Vahideddin about his warnings that he could not tell the Government about, and express his ideas openly as a "precaution" in order to save the state from the impending dangers. The idea of meeting with the Sultan occurred to him because of his trip to Germany with the Sultan in December 1917.

In October 1917, when Emperor Wilhelm II came to Istanbul for the third time, he invited Sultan Mehmed Reşad to the German General Headquarters. The acceptance of this invitation and the visit had thus become inevitable. Sultan Reşad decided to send the Crown Prince Vahideddin to Germany instead of going himself, because he was too old and sick to travel by train.

It was decided that Mustafa Kemal Pasha, who came to Istanbul after leaving Adana and appointed as the Commander-in-Chief, would accompany the Crown Prince Vahideddin on this trip and he was asked whether he would accept it or not. Seeing this trip as very important, Mustafa Kemal Pasha stated his acceptance with pleasure. Naci (Eldeniz) Pasha (who was a colonel at the time), who was fluent in German and was a teacher of Mustafa Kemal from the Military School, also accompanied the crown prince as a translator.

After the train left Istanbul, Mustafa Kemal Pasha sat in the compartment that was prepared for him. Once the journey began, Vahideddin invited Mustafa Kemal to his

compartment while the train was traveling through Thrace. Mustafa Kemal Pasha described Vahideddin's words about him in this meeting in his memoirs (Atay, 1955):

“Excuse me, His Holiness Pasha, they did not explain to me with whom I was traveling until a few minutes ago. However, upon the information I received just after the departure, I realized that I was in absentia (without seeing his face) with a commander whom I knew and appreciated very much. I know you very well. All your achievements in Ariburnu and Anafartalar are completely known. You are a commander who saved Istanbul and the country, I am glad and proud to be traveling together.”

He was very impressed with his conversation with Vahidettin: *“I thought that this person should be smart. When we first met in Istanbul, the Crown Prince showed a strange influence to the reasons and sharia (reasons and conditions), which is easy to understand by those who know that era. After leaving Istanbul, he saw no harm in showing his true personality as he felt completely free and realized that the people who he is talking with are trustable. Accordingly, I also hoped that I could explain all the circumstances and necessities to him and even make him agree to take action on some grounds.”*

Mustafa Kemal Pasha was aware how important it is for the future of the country to communicate correctly with Vahideddin, who was a member of the dynasty and the future sultan, during a very difficult situation of the country. In Ottoman traditions, every prince candidate for the sultanate was given a very good education in case he could become the sultan one day. It was clear that Vahideddin was not ignorant and aware of what was happening. After the signing the armistice, he made an appointment from the palace through the Naci Pasha who was also his teacher at the academy. He wanted to talk about the future of the country and share his ideas (Sarihan, 1982). Mustafa Kemal Pasha met with Sultan Vahdeddin on November 22, 1918 at the Friday Prayer (Akşin, 1992):

Vahideddin had acted before him. He said that: *“I am sure that army commanders and officers respect you greatly. Can you guarantee that they will not take any action against me?”* Such a question had surprised Mustafa Kemal. After some thought, *“Does our master know for sure about any military action to be taken by the army against the throne?”* he asked. The Sultan closed his eyes. Then he repeated his question. *“I have to say that I only came to Istanbul a few days ago”* Mustafa Kemal replied. *“So I don't know the situation very well. However, I assure you, I do not think there is any reason for the commanders and officers in the army to plot against you and your reign.”* Vahideddin very seriously said that, *“I meant not only for today, but tomorrow as well (Kinros, 2018).”*

The Crown Prince tried to protect his own position, and was worried that the army would make an attempt to replace him. The defeated and crushed Sultan thought that Mustafa Kemal Pasha had great army support and Vahdeddin was thinking of securing his future by drawing Mustafa Kemal Pasha to his cause, who was respected by the general and army officers as the hero of Anafartalar.

Encouraged by the invasion attempts initiated by the British, the Greeks in the Eastern Black Sea region especially in Samsun, started attacking the Turkish villages by forming gangs and carried out actions to break public order. These gangs were receiving weapons and ammunition from Greek ships that patrolled the Black Sea alongside British. Turks living in the region started to fight by arming among themselves, in order to protect their lives, property, and chastity.. As a result, the British landed a battalion on Samsun on

March 3, 1919, and a division in Amasya. While the apparent task of these British troops was to maintain order in Samsun, they in fact were taking measures that would create an infrastructure for a future puppet Greek state. This was going to be done by suppressing the Turks in the region and supporting the activities of the Greek Pontus community. On the other hand, the "council" transformations initiated by the Communist Russia were rapidly moving from the Caucasus to the Black Sea. The "sovietization" in the region created a situation that contrasted the British policies and had to be prevented immediately. The British Occupation Forces Commander-in-Chief in Istanbul, Admiral Calthorpe, gave a note to the Ottoman Foreign Ministry on April 21, 1919 (Jaeschke, 1971):

Admiral Calthorpe demanded: *“My military situation is not good in the Erzurum, Erzincan, Bayburt and Sivas regions (demobilization and delivery of arms is slow). According to what I learned from various sources, in these sections. they established councils (Soviets) throughout and recruited soldiers under the supervision of the councils and the army. This should be stopped immediately, the councils should be prevented to recruit, order should be restored in Samsun , and the weapons should be collected and handed over ”*, (Müderisoğlu, 2019).

The government immediately began to prepare for sending a mighty commander as an inspector to the region as a precaution, not to anger the British or violate the terms of the armistice. However, most of the successful war commanders were accused of being Unionists, and some of them were already arrested and imprisoned by the British on the false grounds, such as their involvement in Armenian related events and mistreatment of British prisoners of war. Therefore, the army inspector had to be appointed as a general who the British could not object to. The fact that Mustafa Kemal Pasha, who was not getting any results from the political activities he carried out in Istanbul and had already made the plans to start a movement by from Anatolia, made the government's task easier. Especially, since the British knew that Mustafa Kemal Pasha had opposed some of the Germans' actions during the war, they did not object his appointment for the task.

The appointment decree of Mustafa Kemal Pasha was approved by Sultan Vahideddin on April 30 (Takvim-iVekayi, 1919). Before moving to Samsun, Mustafa Kemal Pasha wanted to meet with Sultan Vahideddin to learn his thoughts about to the task in Anatolia. When Mustafa Kemal Pasha visited thegovernment in Babıali on May 15, he learned about the Greek occupation of Izmir and then went to Yildiz Palace in a hurry (Bayur, 1963). Under the shadow of the cannons of the the Entente ships, Vahideddin said to him briefly:

“Pasha, Pasha, you have served the state a lot until now; all of these are now memories ... gone down in history. Forget these... Actually, your service may be more important than all of them. Pasha, you can save the state..” Showing the cannons of the British battleships: *“You see, I hesitate to imagine how to save the country and the nation. I hope the nation will gather its mind and become awake. Both me and the nation should save themselves from this difficult situation.”*

According to the American author Laurence Evans, (which is also the subject of our study): *“The aim of the Sultan was to drive Kemal away from the capital (Evans, 1965).”*

IV. Evaluation and Conclusion

Discussions in the society about Vahideddin who was clearly identified as "degenerate" by Mustafa Kemal Pasha, continue even today. Some of the allegations in particular:

"He is the most unfortunate of the Ottoman sultans. That is why he was labeled as a traitor. But he is not a traitor, he is patriotic like all other Ottoman sultans (Atsız, 1955)."

"The creator of the national awakening movement and the one who sent Mustafa Kemal Pasha to Anatolia for this purpose is directly Vahideddin ... If there were no Vahideddin, there would be no Turkish War of Independence and thus, no liberation (Kısakürek)."

"Sultan Vahideddin planned a resistance movement in Anatolia, against the dangers looming on the horizon and he planned it carefully, despite the occupation forces around him. As a result of, he sent one of his aide, Mustafa Kemal Pasha, to Anatolia, equipped with great authority and means (Mırsiroğlu, 1992)."

"It was the Sultan who sent Mustafa Kemal to Anatolia with extraordinary powers for the national struggle. You know, Sultan Vahideddin, who was described to us as a traitor, starting from the first grade of primary school (Vakkasoğlu, 2017)."

"The hero for the start of the liberation movement of Anatolia is Sultan Vahideddin. ... Sultan Vahideddin did not betray his homeland, on the contrary, he was the one betrayed in return for what he had done for this country (Ceylan)."

"Vahideddin gave 400.000 Gold and 400.000 Paper Liras to Mustafa Kemal Pasha to start the War of Independence ..."

The Claim that Mustafa Kemal Pasha was Sent by Vahideddin to Anatolia to "Start the War of Independence": Mustafa Kemal Pasha got to know Sultan Vahideddin during his trip to Germany, which started on December 15, 1917. Here, they established familiarity with their conversation. During his time in Istanbul, he had two more private meetings before the last one on May 15, 1919. Vahideddin, who wandered like a sleepwalker to avoid palace intrigues, thought that he knew Mustafa Kemal very well, a person that could sacrifice everything to protect his sultanate and caliphate. For this reason, Mustafa Kemal marks Vahideddin's words: "*Pasha, you can save the state!*" and explained the true intention behind them (Atay, 1955):

"I was stunned by these last words. I wonder if Vahideddin had spoken to me sincerely? He was Vahideddin, he was trying to save his state and his sovereignty by seeking contact with the lowest ranked person of foreign governments. Did he regret all he had done? Does he now understand that he had been cheated? How could I expect a high and noble action from the man that I knew about the tendencies and dishonesty in his crown prince and sultanate? Homeland needs saving, I can do this if I want. How? I immediately decided: Vahideddin meant to say that we had no power. Our only option was to comply with the politics of those who occupy Istanbul. My mission to go to Samsun is to settle the issues they (the occupiers) complain about. If I convince the country and the people that this policy was correct and if I put the Turks who oppose in line, and of course also if I please the occupiers, it would fulfill the wishes of Vahideddin."

The Claim that Vahideddin gave 400.000 Gold and 400.000 Paper Liras to Mustafa Kemal Pasha to Start the War of Independence:

The first claim is from Nihal Atsız: "*Vahidettin gave Mustafa Kemal Pasha 40,000 gold for organization. Most of this money was obtained by selling the valuable racehorses he had for a long time (Atsız, 1955).*"

Another claim is from Kadir Mısıroğlu: "*Sultan Vahideddin obtained the necessary money for this task by selling his personal horses. Sultan Vahideddin, who was a very good rider, bred very precious race horses. He gave the 40,000 gold obtained in this way to Mustafa Kemal Pasha (Vakkasoğlu, 2017).*"

Another claim is from Mevlanzade Rıfat: "*Mustafa Kemal Pasha was paid 100,000 liras from the state budget in a disguised manner (Mevlanzade, 2017).*"

It was Prince Mahmut Şevket who brought this idea to the extreme: "*Vahideddin gave Mustafa Kemal Pasha the broadest of powers and the necessary money. According to what I know, he constantly sent money to the pasha, both through himself and various governmental means, especially during the Ali Rıza Pasha's government. The amount of this money is 400,000 gold. (Şevket, 1967).*"

According to Müderisoğlu; When Vahideddin can give such a large amount of money from the state budget to Mustafa Kemal Pasha, the following should be concluded: there must be records in state accounts. However, such a document could not be found in the Ottoman State archives (Müderisoğlu, 2019).

On the other hand, according to Müderisoğlu; An Ottoman gold pound is 7.2 grams. Accordingly, the weight of the 40,000 gold lira allegedly given by Vahideddin from his own pouch is 288 kilos, and the weight of the 360,000 gold lira allegedly given from the state budget is 2.592 kilos, the weight of 400,000 gold liras is 2,880 kilos. The weight of 400,000 paper lira is approximately 560 kg. In this case, the total weight of the gold and banknotes claimed to been given to Mustafa Kemal Pasha is 3,440 kilograms. When placed in forty-pound standard crates used for carrying loads in those years, 400,000 paper liras can fit in approximately 35 standard boxes in volume. How can he carry such a load with himself at all times and make them transported first to Samsun, then to Erzurum via Havza, Amasya, Tokat, and Sivas; and then to Ankara, the starting place of the War of Independence (Müderisoğlu, 2019)?

It is the correct thing to judge every event in its own period and evaluate what happened in the historical environment. Vahideddin, who stayed under the shadow of his three older brothers, was perhaps one of the most distant princes from the caliphate and sultanate. Even his older brother Prince Yusuf Izzettin could not bear this heavy circumstances and committed suicide. Vahidettin was seated on the Ottoman throne towards the end of a great war, when the industrial revolution had already changed the destiny of the world and imperialism was at its peak. He had to experience the consequences of the great disaster that the Unionists and Progressivists had dragged the country into, and faced the dire task of solving the great problems at the end of a war he had not started. The war ended, the Ottoman Empire and its allies surrendered and the armistice was signed. The country collapsed economically, the people were daunted, weary, and desperate, walking towards a hopeless future. Vahideddin was giving the

impression of a sultan who sees himself as the "shepherd" of this people and tried to find the best way to bring them salvation without letting them caught by the wolves, while aiming to protect the "caliphate and sultanate".

The most basic rule that palace intrigues taught him was that he should not trust anyone. In such an insecure environment, he chose not to bring anyone to power except his relatives (Damat Ferid Pasha and his fellow Tefvik Pasha), whom he even hated. He chose a safe way of administration by closing the assembly and taking decisions himself. There were two major threats to him: The first was the army officers who opposed him and still included Unionists . The other was the occupation forces. He began to come up with plans thinking he could choose one of the two and maintain his position by clashing with the other.

Vahideddin had chosen to fight the army and his opponents, while taking the support and protection of the British. Even the mighty German Empire had surrendered to Britain in a war. Now as an Ottoman who was left alone, it would not be the right course of action to dare fight the British again. According to Vahideddin, the Ottoman Empire, who was the strongest Empire of the World in certain parts of the history, was in a poor and daunted state; who had no other choice but to appeal to the mercy of its enemy. At least, staying as the Caliph of millions of Muslims under the auspices of a great state, ensuring the continuity of the sultanate, and maintaining the existence of the Ottomans, albeit without any real power, was seen as the best solution that could be considered under the circumstances. The prevailing opinion was that it would be better to leave the fate and future of the Anatolian people to the decision of the nations representing civilization.

According to him, what Mustafa Kemal Pasha and those who think like him wanted to do was nothing more than a catastrophe that would bring the country into a greater disaster, annihilation. With an initiated resistance, they would not only anger the Entente States, but also destroy the tolerant and compromising attitude of especially Britain. God forbid - this could even cause the disappearance of the sultanate and caliphate.

Was Sultan Vahideddin a traitor? No Ottoman sultan who came to the sultanate since its establishment could not and did not have been a traitor. However, Vahideddin was the last desperate Ottoman Sultan who thought that a fight against the British, whom Gandhi referred as "The God", would not succeed and result in more dire consequences, and that it would be wiser to gain Britain's protection rather than a struggle with them. His biggest deficiency was that he did not know the Anatolian people beyond the palace / Istanbul. He did not get close enough to measure the patriotism, determination, and resolve of the Anatolian people. Mustafa Kemal Pasha explained the reason for this in his speech (Kemal, 2016):

"Here I must explain a very important point. The Nation and the Army did not have a suspicion at all about the Sultan-Caliph's treachery. On the contrary, on account of century old religion and traditiol, they remained loyal to the throne and its occupant. Seeking a means of salvation under the influence of this tradition, the security of the Caliphate and the Sultanate concerned them far more than their own safety. For them, the idea that the country could possibly be saved without a Caliph and a Sultan was impossible to comprehend. And woe to those who

ventured to think otherwise! They would immediately be looked down upon as men without faith and patriotism; and as such would have been scorned."

Mustafa Kemal Pasha was a commander who thought differently from Vahideddin and others. He believed that he could form a great power that could resist the invasions and imperialism with a strong determination. He could be the leader, not the "shepherd", of the nation and he made all his attempts on this idea. Because with the idea that "*a nation whose freedom is taken away inevitably becomes a slave to other nations*", it was the best way to act with the motto of "*independence or death*" and the nation should choose to fight a struggle that will risk death rather than leave its destiny to the mercy of another nation.

As a result, both leaders had developed their own solutions for the country's salvation. However, they separated from each other with the difference of these solutions. Vahideddin thought to continue the current order by gaining the tolerance and sympathy of the occupiers, by making any concessions that could be given to the invaders, mainly for the continuation of the "*historical flow with the habits of tradition*". Mustafa Kemal Pasha, on the other hand, believed that the future was in going through a difficult and arduous struggle based on the principle of protecting the national sovereignty and the integrity of the country. Thus, he embarked on a journey that would sacrifice his life to reach victory. The basis of Mustafa Kemal Pasha's belief in victory was from his witnessing the heroic struggle of his nation in defense of the homeland in the battlefields like the Dardanelles. He knew about this determination of the people very well. This is because why Gandhi said, "*The Turkish Nation, who is thought to be dead, smashed their coffins on the heads of their murderers during the funeral.*"

Bibliography

- Akbulut, D. A. (2005). Çöken devlet. *Cumhuriyet*, 130-138.
- Akşin, S. (1992). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*. İstanbul.
- ATASE. (n.d.). Ankara: Gn.Kur.
- ATASE. (n.d.). Ankara: Gn.Kur.
- Atay, F. R. (1955). *Mustafa Kemal'in Bana Anlattıkları*. İstanbul: Hisar Matbaası.
- Atsız, N. (1955). *Türk Ülküsü*. İstanbul.
- Aybars, E. (2002). *İstiklal Mahkemeleri*. Ankara: Ayraç Yay.
- Balkaya, İ. S. (2008). Mütareke dönemi asayişin üç boyutu. *Atatürk Yolu Dergisi*, 11-40.
- Bayar, C. (1972). *Ben De Yazdım*. İstanbul.
- Bayur, H. (1963). *Atatürk, Hayatı ve Eseri*. Ankara.
- Ceylan, H. H. (n.d.). *Mustafa Kemal Büyük Oyun*. Rehber Yay.

- Criss, B. (1994). *İşgal Altında İstanbul, İkinci Basım*. İletişim Yayınları.
- Çetiner, Y. (2017). *Son Padişah Vahidettin*. Kronik Yayınları.
- Eroğlu, H. (1990). *Türk İnkılâp Tarihi*. Savaş Yayınları.
- Evans, L. (1965). *United States Policy and the Partition of Turkey (ABD'nin Politikası ve Türkiye'nin Bölünüşü)*. Baltimore.
- Gökbilgin, M. T. (1965). *Milli Mücadele Başlarken*.
- İDA. (09.03.1919). *Webb'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gizli telgraf*. FO 371/4141/40280.
- İDA. (16.12.1918). *İngiliz Genel Karargâhından İngiltere Askeri İstihbarat Şefine gizli telgraf*. FO 371/3421/214122.
- İDA. (19.01.1919). *Webb'den Graham'a özel mektup*. FO 371/3411/211362.
- İğdemir, U. (1969). Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal'le Mareşal Falkenheim Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Bazı Belgeler. *Belleten XXXIII/132*, 505-515.
- Jaeschke, G. (1971). *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*.
- Kemal, G. M. (2016). *Nutuk*. Fark Yayınları.
- Keskin, M., Yuvalı, A., A.Öztürk, & Ekincikli, M. (1995). *Türk inkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi*. Ufuk Yayınları.
- Kinros, L. (2018). *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. Altın Kitaplar.
- Kısakürek, N. F. (n.d.). *Vatan Dostu Sultan Vahiddütin*. Büyük Doğu Yay.
- Mevlânâzade, R. (2017). *Türkiye İnkılabının İç yüzü*. Kaknüs Yay.
- Mısıroğlu, K. (1992). *Osmanoğulları'nın Dramı*. Sebil Yay.
- Müderisoğlu, A. (2019). *Vahdettin'in Kurtuluş Savaşını Başlatması İçin Mustafa Kemal Paşa'ya 400.000 Altın Ve 400.000 Kağıt Lira Verdiği Gerçek Dışı Bir İddiadır*. Retrieved 01 12, 2019, from <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/814/10331.pdf>
- Özkaya, Y. (1981). *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.
- Sarihan, M. Z. (1982). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*.
- Sonyel, S. R. (1986). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*.
- Şevket, Ş. M. (1967, 07 06). Tercüman.
- Şimşir, B. (1972). *İngiliz Belgelerinde Sakarya'dan İzmir'e*.

Takvim-i Vekayi, 5. (1919, 05 05).

Tunaya, T. Z. (2003). *Türkiye 'de siyasal gelişmeler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkgeldi, A. (1951). *Görüp İşittiklerim*.

Türkmen, Z. (2018). *Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı*". Retrieved 12 04, 2018, from Atatürk Araştırmaları Merkez Başkanlığı: <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-47/mustafa-kemal-pasa-ve-yildirim-ordulari-grup-komutanligi>

Vakkasoğlu, V. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'te Son Bozgun*. Nesil Yay.

Villalta, G. B. (1982). *Atatürk*.

Sakarya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Yeniden Yapılandırılma Süreci

Ulvi Ufuk TOSUN (*)

Öz: Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının yürüttüğü Milli Mücadele, çok önemli bir tarihi evreyi teşkil etmektedir. Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi, Son Osmanlı Mebusan Meclisinin toplanması, Misak-ı Milli'nin kabulü ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı, bu sürecin önemli gelişmeleri olarak kayda geçmiştir.

Tüm bu gelişmeler, Milli Mücadele'nin sistematikleşmesine büyük katkılar sağlamıştır. Kararlı şekilde yürütülen bu mücadeleyi, pratiğe taşıyan, başka bir ifadeyle hedefe ulaştıran yegâne unsur ise savaş meydanları olmuştur. Literatürde Muharebeler Dönemi diye tanımlanan bu süreç, kuşkusuz Milli Mücadele'nin kritik bir evresini teşkil etmiştir. I. ve II. İnönü Savaşlarının kazanılması, Türk ordusunun moral-motivasyonunu yükselterek ülkenin işgalden kurtarılacağı kararlılığına ilham kaynağı olmuştur. Bu moral ve motivasyon, Kütahya, Eskişehir Savaşlarının kaybedilmesiyle yerini büyük bir karamsarlığa bırakmıştı. Alınan mağlubiyet, bazı şehirlerin kaybedilmesi, hatta Milli Mücadele'nin yönetildiği Ankara'nın dahi işgal tehlikesiyle karşılaşması ve tüm bu olumsuzlukların yanında ordunun önemli ölçüde dağılması, söz konusu endişe ve karamsarlıkları daha ileri boyutlara taşımıştı. Türk tarafında, böyle bir psikoloji hâkimdi. Buna karşılık Yunan tarafında, artık Anadolu'nun tamamen ele geçirilmesi için sona yaklaşıldığı düşünülmekteydi. Sakarya Savaşı'nı kazanıp bu amaca ulaşmak heyecanına kapılmışlardı. Bu savaş, Türk tarafı için bir ölüm kalım meselesiydi. Yunan ordusu durdurulamazsa ülke bütünüyle işgale uğrayabilirdi. Bunu çok iyi idrak eden Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları, söz konusu savaşa büyük önem atfedip o doğrultuda hazırlıklar yapmaya girişmişlerdi.

Bu çalışma; Kütahya, Eskişehir Savaşları sonucunda büyük oranda çözülen Türk ordusunun Sakarya Savaşı için nasıl yeniden derlenip, toplanarak hazır hâle getirildiğinin anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk ordusu, Kütahya-Eskişehir Savaşları, Başkomutanlık Kanunu, Tekâlif-i Milliye Emirleri, Sakarya Savaşı.

The Process of Reconstruction of Turkish Army before the Battle of Sakarya

Abstract: The National Struggle, carried out by Mustafa Kemal Pasha and his comrades, constitutes a very important historical phase. Amasya Circular, Erzurum Congress, Sivas Congress, Meeting of the Last Ottoman Parliament, Acceptance of the National Pact and Opening of the First Turkish National Assembly were recorded as important developments in this process.

All these developments made great contributions to the systematization of the National Struggle. The only factor that brought this determined struggle into practice, in other words, brought it to the goal, was the battlefields. This process, which is defined as the Period of Battles in literature, undoubtedly constituted a critical phase of the War of Independence. The victory of

*)Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta: ulviufuk.tosun@atauni.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1076-4261>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

the 1st and 2nd İnönü Wars inspired the determination that the country would be saved from the occupation by increasing the morale-motivation of the Turkish army. This morale and motivation; Kütahya had left its place to great pessimism with the loss of the Eskişehir Wars. This morale and motivation left its place to great pessimism with the defeat in Kütahya and Eskişehir Wars. The defeat, the losing some cities, even the occupation threat to lose Ankara, where the National Struggle was led and disintegration in the army to a significant degree in addition to all these negativities carried these concerns and pessimism further. Such a psychology prevailed on the Turkish side. On the other hand, to the Greek side, it was thought that the final stage of the war was near for the complete capture of Anatolia. They were overwhelmed with the excitement of winning the Battle of Sakarya and reaching this goal. This war was a matter of life and death for the Turkish side. If the Greek army could not be stopped, the country could be completely occupied. Realizing such an end, Mustafa Kemal Pasha and his comrades attached great importance to the war in question and began to make preparations in that direction.

This study aims to contribute to the cognition of how the largely disintegrated Turkish army after the Kütahya and Eskişehir Wars, was compiled and prepared for the Battle of Sakarya.

Keywords: Turkish army, Kütahya-Eskişehir Wars, Law for Commander – in Chief, Command of National Taxes, Sakarya Battle

Makale Geliş Tarihi: 15.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.11.2021

DOI:10.53487/ataumisobil.952667

I. Giriş

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı ordusu büyük ölçüde terhis edildi. Adı geçen ordudan geriye küçültülmüş iskelet kadrolar kaldı. Bu şekilde ordu, vatani savunma kabiliyetinden yoksun bırakıldı. Ülkede yer yer başlayan işgaller karşısında bir halk hareketi şeklinde Kuva-yı Milliye yapılanması kendisini gösterdi. Bu teşkilatı daha sistemli hâle getirmek için Sivas Kongresi'nde alınan bir kararla Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı kuruldu ve başına Ali Fuat Paşa getirildi. Böylece adı geçen teşkilata bir sistem, düzen ve eşgüdüm mantığı kazandırılmak istenmişti. Bununla beraber Kuva-yı Milliye ile kesin sonuca ulaşmak, çok iyi derecede donatılmış olan Yunan kuvvetlerini söküp ülkeyi işgalden kurtarmak imkân dâhilinde gözüküyordu. Bunu çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları, süratle düzenli orduya geçişi sağladılar. 24 Ekim 1920'de Gediz Taarruzu'nun başarıya ulaşmaması, Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçişte hızlandırıcı bir rol oynadı. Bu taarruzdan sonra Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Ali Fuat Paşa, Moskova elçiliğine atandı. Batı Cephesi'nde 9 Kasım 1920 itibarıyla bir düzenlemeye gidildi. Cephe, batı ve güney şeklinde ikiye ayrıldı. Batı Cephesi Komutanlığına Albay İsmet Bey; Güney Cephesi Komutanlığına da Albay Refet Bey getirildi. Bununla beraber 3 Mayıs 1921'den sonra Güney Cephesi Komutanlığı kaldırılarak tüm kuvvetler, Batı Cephesi Komutanlığı emri altında birleştirildi.

9 Kasım 1920'de kurulan düzenli ordu, I ve II. İnönü Savaşlarında önemli başarılar ortaya koydu. Ancak Kütahya, Eskişehir Savaşları, düzenli ordu adına bazı olumsuzlukların yaşanmasına sahne oldu. Bozgun havasına dönüşen bu savaşta, orduda çok ciddi oranda bir dağılma meydana gelmişti. Özellikle firar olayları, Millî

Mücadele’de hiçbir savaşta görülmemiş derecede yükseldi. Bu koşullar altında ordu, Mustafa Kemal Paşa’nın tavsiyesiyle Sakarya’nın doğusuna çekildi. Yaşanan panik havası, moral bozukluğu ile yüksek sayıdaki firar vakaları orduyu çok hassas ve kırılğan bir noktaya sürüklemişti. Ordudaki moral-motivasyon unsuru büyük oranda çökmüştü. Öte yandan psikolojik üstünlüğü ele geçiren Yunan tarafı, Türk ordusuna son darbeyi indirip tüm Anadolu’ya hâkim olmak istiyordu.

Kütahya, Eskişehir Savaşlarıyla birlikte bazı şehirlerin işgale uğraması, tehlikenin Ankara’ya yaklaşması, halkın içine düştüğü panik ve Türk ordusunun neredeyse büyük oranda dağılması faktörleri, Yunan tarafına çok aşırı bir öz güven telkin etmişti. Söz konusu şartlar göz önünde bulundurularak buna göre bir değerlendirme yapıldığında Sakarya Savaşı, o ana kadar verilen tüm mücadelelerin kaderini tayin eden dönüm noktası mahiyetindeydi. Yani elde edilen bütün kazanım ve başarıların bir anlam taşınması, Sakarya Savaşı’nın sonucuna sabitlenmiş görünüyordu. Kütahya, Eskişehir Savaşlarında önemli ölçüde dağılan ordunun mutlaka toparlanması gerekliydi. Çünkü verilen mücadelenin kaderi buna bağlıydı. Bunu çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, hummalı bir çalışmaya girilerek orduyu Sakarya Savaşı’na hazırlamaya başlayacaktı.

II. Kütahya, Eskişehir Savaşlarında Türk Ordusunda Meydana Gelen Çözülüş ve Dağılma

Batı Cephesi’nde, 9 Kasım 1920’de düzenli orduya geçiş sağlanmış; cephe, batı ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Batı Cephesi Komutanlığına, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Albay İsmet Bey (İnönü); Güney Cephesi Komutanlığına ise Dâhiliye Vekili Albay Refet Bey (Bele) tayin olunmuştu (Genelkurmay Başkanlığı, 1999a: 447-448). Bununla beraber 3 Mayıs 1921’den sonra Güney Cephesi Komutanlığı kaldırılmış ve bütün kuvvetler, Batı Cephesi Komutanlığına bağlanmıştı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 43).

Yunan kuvvetleri, I. ve II. İnönü Savaşlarında uğradıkları mağlubiyetten sonra prestij kaybetmişti. Bu savaşlar, Yunan tarafına Türk ordusunun düşündükleri kadar zayıf olmadığını, disiplinli ve dirençli bir hâlde bulunduğunu göstermişti. Keza onun her geçen gün daha da güçlendiğinin fark edilmesini sağlamıştı. Bu sebeple Türk tarafına Sevr Antlaşması’nı kabul ettirmek için daha güçlü bir saldırı hazırlığına başladılar. Yunan askerî makamları, yeni bir strateji belirledi. Genel seferberlik ilan ettiler. Yunanistan, tüm kaynaklarını, varını yoğunu ortaya koyup yeni bir saldırı hazırlığına hız verdi (Aybars, 2007a: 260).

Atina Hükûmeti, Anadolu’daki kuvvetlerini takviye etmeye başladı. Bu doğrultuda birinci ihtiyat serisinden 1912, 1913, 1914, 1915 kuraları ile ikincisinden de 1904 ve 1905’lileri silahaltına aldı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 67). Keza Anadolu Rumlarından 1894-1905 doğumlular silahaltına alınarak ordu iyice takviye edildi (Aykut, 2006: 7). Bu şekilde Haziran 1921 sonlarına gelindiğinde

Yunanlıların Küçük Asya Ordusunun genel kuvveti, 136.142'yi¹ bulmuştu (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 68).

Yunan makamları, cephedeki kuvvetlerini bu şekilde tahkim ederken Türk tarafı, çok olumsuz şartlar altında bulunuyordu. Muhtelif siyasi iç sebepler² ve ekonomik koşullar, genel bir seferberlik ilanına hâlâ engel teşkil ediyordu (Aydemir, 1990: 472). Nitekim yukarıda Yunan tarafına ait kuvvet dökümünün verildiği periyota çok yakın bir dönemi ihtiva eden 15 Haziran 1921 tarihi itibarıyla Türk ordusunun Batı Cephesi'ndeki efrat miktarı 116.091'di ve bunun 77.034'ü muharipti. Yine aynı ay içerisinde sevk edilen askerlerle bu miktar, muharip ve gayrimuharip olmak üzere 122.229'a³ yükselmişti. Kütahya, Eskişehir Savaşlarına Türk ordusu aşağı yukarı bu mevcutla katılmıştı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 44-45, 582). Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere Yunan ordusu, asker sayısı bakımından Türk tarafına oranla hissedilir derecede kuvvetliydi. Söz konusu bu fark, silah ve teçhizat açısından daha belirgin durumdaydı.

Aynı dönemde silah ile teçhizat durumları⁴ ise şu şekildeydi: Türk tarafında; 60.103 tüfek, 432'si ağır ve 238'i hafif olmak üzere toplam 670 makineli tüfek, 162 top ile 4 uçak vardı. Buna karşılık Yunan tarafının elinde; 66.300 tüfek, 852⁵ makineli tüfek, 460 top (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 45, 68) ve 20 uçak mevcuttu (Erikan, 2006: 598).

Yunan tarafı, bu savaşa bir ölüm kalım meselesi olarak bakıyordu. Bunun için söz konusu saldırıya olağanüstü bir önem vermişlerdi. Başta Kral Konstantin olmak üzere Yunanlı yetkililer, Anadolu'ya geçmişlerdi. Kral, maiyetiyle birlikte 13 Haziran 1921

¹ Celal Erikan, aynı tarihlerde bahsi geçen sayıyı, 126.510 göstermiş ancak Haziran sonlarına dek seferberlik hazırlıklarını sürdüren Yunan ordusunda bu miktarın 10 Temmuz'a kadar iyice artacağını belirterek söz konusu rakamın 145.000 olabileceğini söylemiştir (Erikan, 2006: 597-598). Fahri Aykut, bu mevcudu Yunanistan'dan gelen 4. ve 13. Tümenler ile III/40. Efnun Alayı da dâhil olmak üzere 220.000 kişi şeklinde kaydetmiştir (Aykut, 2006: 7). 16 Haziran 1921 tarihli bir Yunan resmî tebliğinde ise bu rakam, 175.000 olarak verilmiştir (Jaeschke, 1989: 154).

² Halife'nin yürütmüş olduğu Milli Mücadele karşıtı fetva siyaseti, genel seferberlik yapılmasına büyük bir engel teşkil etmişti (Atatürk, 2009: 318-319).

³ Erikan, bu rakamı 1921 Haziran sonlarında 122.131, adı geçen yılın Temmuz ayı başlarında ise 126.131 şeklinde sunmuştur. Verdiği bu son rakamın yani 126.131'in muharip mevcudunu 77.034 olarak göstermiş fakat sayının doğrulanması gereğini vurgulamıştır (Erikan, 2006: 594-595, 597-598). Sakarya Savaşı'nda Müdafaa-i Milliye Vekilliği görevini ifa eden Refet Paşa; Kütahya, Eskişehir Savaşlarına Türk ordusunun 72.000 kişilik bir kuvvetle katıldığını dile getirmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, 1985: 396-397). 16 Haziran 1921 tarihli Yunan tebliğinde ise Kütahya, Eskişehir Savaşları öncesinde bu kuvvet 60.000 olarak gösterilmiştir (Jaeschke, 1989: 154).

⁴ Bu konuda, ayrıntılı bilgi için Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınlarının Kütahya, Eskişehir Savaşlarını anlatan kitabının ekler kısmına bkz. (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: Ek: 2,3).

⁵ Bilginin geçtiği yerde bu sayı, sehven 825 yazılsa da doğrusu, aynı eserin sonundaki Ek: 3'te gösterildiği gibi 852'dir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: Ek: 3). Nitekim söz konusu sayı, Erikan tarafından da 852 olarak gösterilmiştir (Erikan, 2006: 598).

tarhinde İzmir’de âdeta bir Haçlı Başkomutanı gibi karşılanmıştı (Selek, 2010: 641). Konstantin, İzmir Körfezi’nin karşı tarafında karaya çıkmıştı (Tansel, 1991: 99). Lord Kinross’un söylentiye dayandırarak anlattığına göre Haçlılardan İngiliz Kralı Aslan Yürekli Richard da aynı yerde karaya ayak basmıştı. Yunan Kralı da ona benzemek istemişti (Kinross, 2011: 317).

Yunan taarruzu, 10 Temmuz 1921’de başladı. Saldırı sonucunda 13 Temmuz’da Afyon, 17 Temmuz’da Kütahya ve 19 Temmuz’da da Eskişehir Yunan işgaline uğradı (Sarıhan, 1995a: 601, 604, 611, 614). Alınan yenilgi, Millî Mücadele’yi çok olumsuz ve kritik bir sürece itmişti. Yunan gazetelerine göre artık Türk tarafının direnme imkânı kalmamıştı. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup olanlar da aynı fikirdeydi. Peyam-ı Sabah gazetesinde, Anadolu’nun içlerine çekilerek mukavemet etme düşüncesi, hamaset olarak nitelendirilmişti (Atay, 2012: 363-364). Dahası Kütahya, Eskişehir Savaşları orduda ciddi bir çözülme meydana getirmişti.

Ortaya çıkan olumsuzlukların yanında, geri çekilme ve bazı toprakların kaybedilmesi, ülkede bir buhrana sebebiyet verdi. İşgal altındaki topraklarda Yunan ordusunun yaptığı katliamlar, halk ve ordu üzerinde büyük bir moral bozukluğu meydana getirdi (Aybars, 2007a: 262). Orduda toplu şekilde firar olayları yaşanmaya başladı (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 1427, Gömlek: 145, Belge No: 145-2). Özellikle temmuz ayının ikinci yarısından itibaren orduda kitlesel şekilde firar olayları görüldü (İSH, Kutu: 1408, Gömlek: 127, Belge No: 127-1). Birçok asker firarisi köylere çekilmişti (İSH, Kutu: 1409, Gömlek: 142, Belge No: 142-1). Nitekim Kütahya, Eskişehir Savaşlarında 30.122’si silahlı ve 687’si silahsız olmak üzere 30.809⁶ firari asker vardı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 582-583). Firar eden efradın silahını da götürmesi (İSH, Kutu: 1139, Gömlek: 21, Belge No: 21-1a) kaygı verici bir durumdu. Öyle ki söz konusu savaşlarda asker firarilerinin neredeyse tamamına yakınının silahlarıyla gitmiş olması, tedirgin ediciydi (Artuç, 1985: 304). Firari askerlerin götürdükleri silah miktarı, 30.122 idi (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 582-583). O günkü Batı Cephesi ordusunun tüfek sayısının 60.103 olduğu dikkate alındığında tehlikenin ulaştığı boyut, daha iyi anlaşılıyordu (Artuç, 1985: 304). Bu olumsuzluklar, ordudaki çözülüşü daha derinleştirmişti.

Yunan kuvvetleri ise Türk ordusundaki bozgun durumuna bakarak “her şey bitti ve netice alındı” gibi bir ruh hâli içerisinde girmişlerdi. Cepheden çekilen efrat ile asker firarileri ve köylerini terk etmek zorunda kalarak nereye gideceğini bilmeyen göçmenler birbirlerine karışmış vaziyetteydi. Mevcut şartlar, ordunun tamamen dağılabileceği ihtimalini akıllara getirmekteydi (Aydemir, 1990: 473). Yunan kuvvetlerinin çok yaklaştığı haberleri iştiliyordu. Bu sebeple söz konusu tehlikeye maruz kalma düşüncesi, insanlar arasında bir güvensizlik duygusu meydana getirmişti. Öyle ki Kayseri’ye doğru göç edenler olmuştu (Kinross, 2011: 325). Nitekim İcra Vekilleri Heyeti’nin, Meclisin Ankara’dan Kayseri’ye taşınması fikri de bu dönemde gündeme gelmiş (TBMM GCZ,

⁶ Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa, firari sayısını 40.000 olarak ifade etmişti (TBMM GCZ, 1985: 397).

1985: 102) ancak bu öneri, Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilmemişti (Anadolu Ajansı, 2021: 13).

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz 1921 tarihinde Eskişehir yakınındaki cephe karargâhına (Karacahisar) geldi. Burada Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile görüşerek ona, ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesinin uygun olacağı tavsiyesinde bulundu. Söz konusu görüşmenin ardından 25 Temmuz'da Türk ordusu, Sakarya'nın doğusuna çekildi (Tansel, 1991: 102-104). 10 Temmuz 1921'den 25 Temmuz 1921'e kadar on beş gün süren Kütahya, Eskişehir Savaşları; 25 Temmuz'da Batı Cephesi birliklerinin Sakarya'nın doğusuna çekilmesi ile sona ermişti (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 545).

Kütahya, Eskişehir Savaşlarında Türk ordusunda meydana gelen kayıplar şu şekildeydi: Erlerden 1.522'si şehit olmuş, 4.714'ü yaralanmış ve 320'si esir düşmüştü. Subaylardan ise 121'i şehit olmuş, 267'si yaralanmış ve 54'ü de esir edilmişti. Bu şekilde toplam; 1.643 şehit, 4.981 yaralı ve 374 esir vardı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 583).

Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi, Yunan komuta heyetinin büyük ümitlere kapılmasına yol açmıştı. Yunan kabinesi Askerî Müşaviri General Stratigos,⁷ basın mensuplarına taarruzun başından beri geçen harekâtı anlatıp sözlerini şöyle tamamlamıştı: "*Kemalist ordusunun akıbeti böyle oldu. Geriye kalan enkazın tamamen dağılması çok sürmeyecektir.*" (Selek, 2010: 649). Keza Başkomutan General Papulas⁸ da Ankara yolunun Yunan kuvvetlerine açılmış olduğu şeklinde bir demec vermişti (Selek, 2010: 649). Yunan tarafı, aşırı bir özgüven ve heyecana kapılmıştı.

Nitekim Yunan Kralı Konstantin, 23 Temmuz 1921'de Kütahya'ya geldi, 31 Temmuz'da da Eskişehir'e vardı (Anadolu Ajansı, 2021: 13). Orada, savaşta yararlılığı görülenlere madalyalar verdi. Komutanlar ile erler tarafından Konstantin'in önünde resmigeçit yapıldı (Sarıhan, 1995a: 632). Kral, henüz Kütahya'da iken 28 Temmuz 1921'de kendi başkanlığında bir savaş meclisi toplanmıştı. Burada; Yunan Başbakanı Gunaris, Savunma Bakanı Teotokis, Küçükasya Orduları Başkomutanı Korgeneral Papulas,⁹ Kurmay Başkanı Kurmay Albay Pallis, Genelkurmay Başkanı Korgeneral Dusmanis¹⁰ ve kabine de Askerî Müşavir General Stratigos¹¹ gibi isimler bir araya gelmişlerdi. Söz konusu toplantıda; Türk ordusunu imha edip barış yapmaya mecbur bırakmak için Ankara ve Kızılırmak'a kadar ilerlemenin gerekliliği konusunda görüş birliğine varılmıştı (Vandemir, 1946: 3).

⁷ Genelkurmay Başkanlığının yayımlamış olduğu eserinde, Ksenefon Stratigos'un rütbesi Tuğgeneral olarak geçmektedir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 34).

⁸ Genelkurmay Başkanlığının eserinde, Anastasios Papulas'ın rütbesi Korgeneral olarak verilmiştir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 62).

⁹ Selek'te, Papulas'ın rütbesi sadece general olarak verilmiştir (Selek, 2010: 649).

¹⁰ Genelkurmay Başkanlığının eserinde, Viktor Dusmanis'in rütbesi, Tümgeneral olarak geçmektedir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 34).

¹¹ 7. açıklama dipnotuna bkz.

Harekâta başlamak için yirmi günlük bir hazırlık süresi yeterli görülmüştü. Bu karar verilirken bazı tespitler dikkate alınarak hareket edilmişti. Söz konusu tespitler şunlardı: Kütahya, Eskişehir Savaşları zaferle sonuçlanmışsa da Türk tarafı ne mütareke ne de barış istemişti. Ayrıca Türk ordusu, tamamen imha edilememişti. Öte yandan Yunan tarafında savaşın bir an önce sonlanmasını bekleyenlerle terhis edilip evlerine dönmek isteyen efradın bu talepleri iyi bilinmekteydi. Vakit geçtikçe Türk tarafının güçleneceği, savaşın sürüncemede kalmasının Yunan ordusunun maneviyatını bozacağı ve askerinin bir kısım daha silahaltında kalmasının bu gibi endişeleri arttıracığı hesap edilmişti. Yunanlılara göre kendilerinin yapacağı bir barış teklifi mutlaka reddedilecek ve Türk tarafı Misak-ı Milli tezinden vazgeçmeyecekti. Kaldı ki Kütahya, Eskişehir Savaşlarından sonra İngiliz Başbakanı Lord George: “*Artık Yunanistan Sevri Muahedesiyle kendisine verilenle iktifa edemez; üste daha büyük bir taviz almalıdır.*” demişti. Bu vaade karşı savaşa devam edip meselenin silahla çözülmesinin gerekliliğine inanılmıştı. Harekât gecikecek olursa Türklerin Kafkasya, Kilikya¹² ve Karadeniz havalisinden kuvvet ile lojistik sağlayıp ordusunu takviye edeceği düşünülmüş ve bu durumun Kütahya, Eskişehir Savaşlarında Türk ordusuna indirilen darbenin etkisini ortadan kaldıracığı kaydedilmişti. Yunanlılara göre, Ankara’nın ele geçirilmesiyle Anadolu’da iç isyanlar çıkacak ve demiryolu ikmal sorunu yüzünden Türk ordusu silah ve mühimmatını tamamen kurtarmayı başaramayacaktı. Sonuçta manen ve maddeten hırpalanmış bir ordu, Milli Mücadele’yi kaybetmiş şekilde Kayseri, Sivas ya da Harput’a atılacaktı (Vandemir, 1946: 3-4). Bu doğrultuda hareket eden Yunan kuvvetleri, taarruzlarına geçici bir müddet ara vermişti. Savaş, çok daha şiddetli bir şekilde Sakarya’da (Selek, 2010: 649) 23 Ağustos 1921’de Yunan ordusunun taarruza geçmesiyle başlayacaktı (Anadolu Ajansı, 2021: 13). Yunan tarafı, büyük bir özgüven içerisinde zaferden emin bir tavır sergilemekteydi.

Yunan Kralı Konstantin, askerlerine 15 Ağustos 1921’de Ankara’yı hedef olarak göstermiş (Jaeschke, 1989: 159) ve İngiliz irtibat subaylarını da adı geçen şehirde vereceği ziyafete çağırmıştı. Atina basınında ise bu harekâtın Büyük İskender’in seferlerini çağrıştırdığından söz edilmişti (Kinross, 2011: 326).

III. Türk Ordusunun Sakarya Savaşı’na Hazırlanma Faaliyetleri

A. Başkomutanlık Kanunu’nun Kabulü (5 Ağustos 1921)

Kütahya, Eskişehir Savaşlarının ortaya çıkardığı olumsuzluklar sonucunda Mustafa Kemal Paşa’nın tavsiyesiyle Türk ordusu Sakarya’nın doğusuna çekildi. Söz konusu karar, orduya önemli pratik faydalar sağlamıştı. Bu şekilde ordunun fazla yıpranmasının önüne geçilmişti. Böylece onun yeniden toparlanması için kritik derecede önem arz eden bir zaman kazanılmıştı. Keza ordunun Sakarya’nın doğusuna çekilmesi neticesinde Yunan kuvvetleriyle araya bir mesafe koyulmuş oluyordu. Bu da Yunan ordusunun söz konusu mesafeyi kapamak için mevcut düzenini bozması anlamına geliyordu (Aybars, 2007a: 261).

¹² Kilikya; şimdiki Çukurova bölgesini ihtiva etmektedir.

Kütahya, Eskişehir Savaşlarındaki bozgun, bir kısım toprakların elden çıkması ve tehlikenin Ankara yakınlarına kadar dayanması gibi etmenler; Mecliste bir sorumlu aranmasına yol açmıştı. Bunlar, Mustafa Kemal Paşa karşıtlığının en fazla şiddetlendiği günlere tekabül etmekteydi. Meclisin orduya güven ve şükranlarını sunmak için bir heyet seçilerek 24 Temmuz 1921’de cepheye gönderilmişti. Cepheye gidip dönen heyet, “olağanüstü tedbirler alınması zorunluluğu” hususunun altını çizmişti. Nihayet konu, Mustafa Kemal Paşa’nın bütün sorumluluğu üzerine alması noktasında düğümlenmişti (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 547-548).

Mersin Milletvekili Salâhattin Bey, Meclisin 4 Ağustos 1921’deki gizli celsesinde Mustafa Kemal Paşa’nın ordunun başına geçmesini istedi (TBMM GCZ, 1985: 159; Atatürk, 2009: 414). Mustafa Kemal Paşa’ya taraftar olanlar ile ona muhalif bulunanların bu talep üzerinde mutabık kaldıkları¹³ gözlemlendi. Muhalif olanlar, yaşanan süreci onun tasfiyesi için bir fırsat şeklinde değerlendiriyorlardı. Öte yandan Meclisin çoğunluğu ise Yunan taarruzunu durdurabilecek kişinin yalnız Mustafa Kemal Paşa olacağı hususunda hemfikirdi (Tansel, 1991: 106).

Mustafa Kemal Paşa bu tartışmalar arasında 5 Ağustos 1921’de Meclis Başkanlığına bir önerge verdi. Bu önergede, Başkomutanlık görevini sağlıklı bir şekilde yürütmek için Meclisin sahip olduğu yetkilerin üç aylığına kendisinde toplanması şartıyla¹⁴ söz konusu vazifeye kabul edebileceğini bildirdi (TBMM GCZ, 1985: 164). Sonunda Mustafa Kemal Paşa’ya istediği yetkileri veren Başkomutanlık Kanunu¹⁵ aynı gün, yani 5 Ağustos 1921’de yasalaştı. Oylamasında 184 milletvekili bulunan Kanun, 184 oyla kabul edildi (TBMM ZC, 1958: 19). Alkışlar arasında kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, Meclise

¹³ Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutan olmasını mahzurlu bulanlar da vardı. Onlara göre, yeni bir ordunun başına getirilecek olan Mustafa Kemal Paşa’nın Yunan ilerlemesini durduramaması hâlinde, istiklâl mücadelesi için şimdiki kadar elde edilen tüm avantajlar ortadan kalkabilirdi. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutanlığı, son tedbir olarak değerlendirilmeliydi. Henüz durum, o safhada değildi (Tansel, 1991: 106).

¹⁴ Mustafa Kemal Paşa’nın bu isteği, Mecliste sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştu. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa, söz konusu isteğinde direnmişti (Tansel, 1991: 107).

¹⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık Tevcihi Hakkında Kanun*

MADDE 1. Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vâzuilyed yegâne kuvveti âliye olan ve âzasından her birinin Kanun-i Esasi ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyet-i teşriyesi tabiatı ile mahfuz ve şahsiyet-i mânevîyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kuyudu âliye ile Başkumandanlık vazife-i fîliyesine kendi Reisi Mustafa Kemal Paşa’yı memur eylemiştir.

MADDE 2. Başkumandan ordunun maddi ve mânevî kuvvetini âzami surette tezyit ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna mutaallik salâhiyetini Meclis namına fiilen istimâle mezundur.

MADDE 3. Müşarünileyhe balâdaki mevât ile mevdu sıfat ve salâhiyet üç ay müddetle mukayyettir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından evvel dahi bu sıfat ve salâhiyeti ref’ edebilir.

MADDE 4. İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren meriyülicradır.

MADDE 5. İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet meclisi memurdur. (TBMM ZC, 1958: 18-19).

teşekkürlerini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa: “*Efendiler; zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları, inayet-i suphaniye ile behemehâl mağlup edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır.*” (TBMM ZC, 1958: 19) diyerek Meclise büyük bir güven telkin etmişti. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olduğu aynı gün, bazı önemli görevlerde de değişikliğe gidildi.

İsmet Paşa, bu dönemde hem Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi hem de Batı Cephesi komutanıydı. O, Batı Cephesi’ndeki durumun daha fazla önem kazanması üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinden istifa etti. Bu göreve, 5 Ağustos 1921’de Fevzi Paşa (Çakmak) seçildi. Ondan boşalan Müdafaa-i Milliye Vekilliğine ise Dâhiliye Vekili Refet Paşa getirildi (TBMM ZC, 1958: 19-21).

B. Tekâlif-i Milliye Emirleri (7-8 Ağustos 1921)

Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan seçildiği gün, Mecliste yaptığı konuşmada yaşanan süreçte milletin şimdiye kadar gösterdiği fedakârlık ve yardımlara dikkat çekmişti. Bu yardım ve fedakârlığın bundan sonra da devam edeceğine olan inancını belirtmişti (TBMM ZC, 1958: 19). Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık vazifesine başladıktan iki gün sonra, yani 7 Ağustos 1921’de ilk “Tekâlif-i Milliye Emirleri”ni (Ulusal Yükümlülük Emirleri) yayımladı. Bu şekilde çoraptan muma kadar halktan neler talep ettiklerini açıklıyordu. Mustafa Kemal Paşa, bir savaşın kazanılmasında lojistik desteğin ne kadar önem taşıdığını çok iyi bilip Türk milletinin vatanseverliğine dayanarak yayınladığı bu emirlerle Anadolu’nun bütün kaynaklarını harekete geçiriyordu (Müderrişoğlu, 1990: 375). Tekâlif-i Milliye Emirleri, 7 ile 8 Ağustos 1921 tarihlerinde yayımlanmıştı (Sürmeli, 1998: 61).

Tekâlif-i Milliye Emirleri,¹⁶ 10 maddede toplanmıştır.

1 Sayılı Emirle her ilçede bir Tekâlif-i Milliye Komisyonu kuruldu.

2 Sayılı Emirle ülkedeki her ev birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayarak Tekâlif-i Milliye Komisyonu’na teslim edecekti.

3 Sayılı Emirle tüccarın ve halkın elindeki çamaşırılık bez, Amerikan patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her çeşit kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa (ince meşin), taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mış, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve organ stoklarından yüzde kırkına bedeli sonradan ödenmek üzere el konuldu.

4 Sayılı Emirle eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mum stoklarından yüzde kırkına bedeli sonradan ödenmek üzere el konuldu.

¹⁶ Tekâlif-i Milliye Emirleri konusunda geniş bilgi için bkz. (Sürmeli, 1998).

5 Sayılı Emirle ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî ulaşım yapılması mecbur tutuldu.

6 Sayılı Emirle ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan tüm sahipsiz mallara el konuldu.

7 Sayılı Emirle halkın elinde bulunan savaşta işe yarar tüm silah ve cephanenin üç gün içinde teslimi istendi.

8 Sayılı Emirle benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, don yağı, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar türünden malzeme ve asit sülfürik stoklarının yüzde kırkına el konuldu.

9 Sayılı Emirle demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalathanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eğer yapabilecek ustaların adlarıyla birlikte sayıları ve durumları tespit ettirildi.

10 Sayılı Emirle halkın elindeki dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabaları ile kağnı arabalarının tüm takım ve hayvanlarıyla birlikte binek ve top çekebilecek hayvanlar ile katır, deve ve eşeklerin yüzde yirmisine el konuldu (Atatürk, 2009: 417-418).

Tekâlif-i Milliye Emirlerinin aksatılmadan uygulanmasını sağlamak için birtakım önlemlere müracaat edilmişti (Müderrişoğlu, 1990: 383). Söz konusu emirleri yerine getirmeyenleri cezalandırmak amacıyla İstiklâl Mahkemeleri¹⁷ görevlendirilmişti.

¹⁷ Millî Mücadele Dönemi'nde ilk İstiklâl Mahkemeleri, 18 Eylül 1920'de 7 bölgede teşkil edilmişti (Düstur, 1953a: 47). Söz konusu yerler: Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu ve Kayseri'di. Meclis daha sonra bunlardan Kayseri İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına ihtiyaç olmadığını kararlaştırdı. Sonradan 9 Kasım 1920'de Diyarbakır'da, 15 Kasım'da da Pozantı'da birer İstiklâl Mahkemesi teşkili daha uygun bulundu. Böylece 8 adet mahkeme kurulmuştu. Fakat bunlardan Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi görevine başlayamamıştı (İstiklâl Mahkemeleri, 2015: 2-3). 26 Eylül 1920 tarihinde çıkarılan bir kanunla İstiklâl Mahkemelerinin yetkileri genişletildi. Bu mahkemelere, asker firarilerinin davalarının yanı sıra Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamındaki askerî ve siyasi casusluk suçlarına bakma yetkisi verilmişti. Millî Mücadele'nin bu ilk İstiklâl Mahkemeleri, dört aylık bir çalışma süresinden sonra 17 Şubat 1921'de Meclis tarafından kapatılmıştı. Bunlardan sadece Ankara İstiklâl Mahkemesi görevine devam etmişti (İstiklâl Mahkemeleri, 2015: 3). İstiklâl Mahkemelerinin kaldırılmasının ardından hem asayiş yeniden bozulmuş hem de asker kaçağı vakalarında artış yaşanmıştı. Mecliste bu duruma dikkat çeken İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa, İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasını talep etti (Turgut, 2015: 376). Belirtilen bu gelişme üzerine Meclis; 22 Temmuz 1921'de Kastamonu, Konya ve Samsun'da İstiklâl Mahkemeleri teşkil edilmesine karar verdi (Düstur, 1929b: 129; Kutlu, 1992: 101). Kısa zaman sonra, 5 Ağustos 1921'de Meclis, Başkomutanlık Kanunu ile yetkilerini Mustafa Kemal Paşa'ya devredince İstiklâl Mahkemeleri de artık doğrudan Başkomutan'a bağlandı. Daha sonra Başkomutan'ın emriyle 8 Eylül 1921'de Yozgat İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Bu

Mustafa Kemal Paşa, bu mahkemeler vasıtasıyla emirlerinin icrasını sağlıyordu. Adı geçen mahkemeler, verilecek mücadelenin lojistiğinin sağlanmasında Başkomutan'ın en önemli yardımcısı olmuşlardı. İstiklâl Mahkemeleri, bu emirlerin yerine getirilmesi için uygulanaşına ait gerekçeyi halka ilan ediyorlardı. Bu emirlere uymayanların mahkemeler tarafından en ağır biçimde cezalandıracağını duyuruyorlardı. İstiklâl Mahkemeleri, Başkomutan'ın otoritesinin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştı (Aybars, 2006b: 90-91). Şurası da belirtilmelidir ki İstiklâl Mahkemelerinin kayıtları incelendiğinde, bu emirlerin uygulanmasından doğan zorlamaların ve cezalandırmaların münferit olarak bir iki hadiseyle sınırlı kaldığı görülmektedir. Yani uygulamalar esnasında zor kullanmayı gerektiren vakalara çok az rastlanılmıştı. Bu durum, halkın çok güç şartlarda geçinmesine rağmen Milli Mücadele'yi zafere ulaştırarak mali ve maddi mükellefiyetlere nasıl samimiyetle katlandığını göstermişti (Müderrişoğlu, 1990: 383).

Tekâlif-i Milliye Emirleri ile Anadolu'da hummalı bir faaliyet başlamıştı. Tekâlif-i Milliye Komisyonları, en küçük köylere kadar ulaşıyor ve istenilen mal ile malzemeleri toplayıp ilçe merkezine getiriyordu. Oradan Başkomutanlık karargâhından bildirilen cepheye ya da geri menzil merkezlerine gönderiliyordu. Yunan ordusunun 13 Ağustos 1921'de Türk savunma hattına doğru ileri yürüyüşe başladığının haber alınması üzerine bu toplama ve gönderme işlemleri daha önem kazanmıştı (Müderrişoğlu, 1990: 388-389). Bu emirlerin yerine getirilmesiyle tarihte ilk kez topyekûn savaş uygulanmıştı (Belen, 1973: 343). Mustafa Kemal Paşa, durumun nezaketini şu cümlelerle kaydetmişti: *"Bildiğiniz gibi savaş ve muharebe demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla, bütün maddî ve manevî kuvvetleriyle, birbiriyle karşı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun içindir ki, bütün Türk milletini cepheye bulunan ordu kadar duygu, düşünce ve hareket bakımından savaşla ilgilendirmeliydim. Yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyünde, evinde, tarlasında bulunan herkes, milletin her ferdi silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli sayarak bütün varlığını yalnız mücadeleye verecekti. Bütün maddî ve manevî varlığını vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve titizlik göstermeyen milletler, savaş ve muharebeyi gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar. Gelecekteki harplerin tek başarı şartı da en çok bu arz ettiğim noktaya bağlı olacaktır."* (Atatürk, 2009: 420).

Halkın her kesimi, Sakarya Savaşı için kendine düşen görevi, gücünün çok üstünde bir fedakarlıkla başarmaya çalışmıştı. Türk kadınları, omuzlarında mermi taşımış, silah ve cephaneye yüklü kağnıların idaresini üstlenmişti (Tansel, 1991: 109). Sivas, Erzurum, Diyarbakır ve Trabzon gibi farklı merkezlerden toplanan silahlar, saman yığınlarının altına konularak kağnılarla naklediliyordu. Köylü kadınları, kağnılarını sürüp, zor şartlar altında yüzlerce kilometrelik yolları aşarak cepheye hareket ediyorlardı. Birçoğu, bebeklerini sıkı bir şekilde sırtlarına bağlamışlardı. Taşdıkları silah ve cephaneye, çocuklarından daha fazla ihtimam gösteriyorlardı. Cephe gerisinde, evlerinde kalan

---

sonuncunun kurulmasının ardından görevini sürdüren Ankara İstiklâl Mahkemesi ile birlikte sayı, beşe yükseldi (İstiklâl Mahkemeleri, 2015: 3).

kadınlar ise üretimin durmaması için ziraat faaliyetlerini devam ettiriyor ve orduya yiyecek yetiştiriyorlardı (Kinross, 2011: 324).

C. Ordudaki Silah, Teçhizat ve Personel İhtiyacının Sağlanması

Kütahya, Eskişehir Savaşlarının ardından Batı Cephesi birliklerinin geri çekilme süreci ordunun moralini alt üst etmişti. Bilhassa Sakarya kesimine gelen birlikler, barınacak bina veya çadır gibi dinlenme yerleri bulmak şöyle dursun bir ağaç gölgesinden bile mahrum kalmışlardı. Giyecek ve yiyecek eksikliklerinin de buna eklenmesi, askerin moral ve motivasyon unsurunu törpülemişti. Birliklerdeki firar olayları, daha da artmıştı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1972c: 55). Gerek boşalan askerî kadroların kısa sürede tamamlanması ve gerekse silah ile teçhizat eksikliğinin giderilmesi için yoğun bir çalışma başlatıldı.

Refet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili olduğu sırada Türk ordusu gerek askerî ve gerekse silah ile teçhizat noksanlığı açısından zor bir süreçten geçmekteydi. Refet Paşa bu olumsuzlukları bertaraf etmek için hummalı bir çalışma¹⁸ başlattı (TBMM GCZ, 1985: 396-397). Tüm enerji ve dikkatini, bu konuya yoğunlaştırdı. Öküz arabalarıyla yürütülen taşımayı, yeni bir menzil sistemi oluşturarak daha seri hâle getirdi. O ana kadar köylülerin alışkın buldukları her kasabaya gelince araba değiştirilmesi uygulaması terk edildi. Bunun yerine belirli yerlerde öküzler değiştiriliyor ve taşıtlar, doğrudan savaş mahalline kadar ulaşabiliyordu. Refet Paşa, efrada kilimlerden kaput; gaz tenekelerinden ilaç kutusu yaptırdı. Un bulunmadığı durumlarda köylülere, değirmenleri onarılmaya kadar buğdayı kaynatarak veya havanda döverek tüketmelerini söyledi. Ahşap evleri yıktırıp, tahtalarını lokomotifler için yakıt olarak kullandırttı. Sapan demirleri kullanılarak kılıç yapıldı. Ankara'daki demiryolları atölyesi, süngü ve hançer fabrikası şeklinde yeniden yapılandırıldı. Geride bir tek bozuk silah bırakmamak için her yerde tamir atölyeleri teşkil edildi. Refet Paşa, ülkenin en ücra köşelerinden dahi orduya er topluyordu. Halk, minarelerden askere yazılmaya davet ediliyordu. Ancak gelip orduya katılanlara verilecek silahın bulunmadığı zamanlar da olmuştu. Bu efrada, cepheye giderken Yunan askerinden başka yaralı ve ölülerin silahlarını almaları dahi tavsiye edilmişti. Bu arada askerden firar edenler, yakalanarak cezalandırılmıştı (Kinross, 2011: 324-325).

Söz konusu dönemde yeniden kurulan İstiklâl Mahkemeleri, başta firar olmak üzere çeşitli suçlarla mücadele etti. Askerden firar, casusluk, bozgunculuk, işgal kuvvetlerine yardım, görevi kötüye kullanma, şekavet ve soygun suçları gibi cürümleri işleyenler hakkında sert muameleler yapıldı (Aybars, 2007a: 265). Keza bu mahkemeler, Tekâlif-i Milliye Emirlerinin yürütülmesinde de etkin bir rol oynamıştı (İstiklâl Mahkemeleri, 2015: 3).

¹⁸ Mustafa Kemal Paşa, Mecliste Refet Paşa'nın bu gayretini: "*Efendiler, Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa Hazretleri muharebenin başlangıcında ve muharebenin bütün cereyanı esnasında ordunun arz-ı ihtiyaç ettiği ve etmediği her şeyi muvaffakiyetle ve zamanında yetiştirmiştir.*" sözleriyle ifade etmiştir (Öztürk, 1990: 600).

Türk ordusu, Sakarya'nın doğusuna çekildikten sonra 28 Temmuz 1921'de Batı Cephesi'nde; Mürettep Kolordu, Mürettep Tümen ve 6. Tümen hariç tutulduğunda geri teşkillere beraber 53.967 asker vardı. Buna hariç tutulan birlikler eklendiğinde, efrat mevcudu 76.267'ye ulaşıyordu (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1974b: 583). Orduyu, Sakarya Savaşı'na hazırlamak için hummalı bir şekilde yeni sınıflar silahlata alınmaya başlandı (Artuç, 1985: 305).

Savaştan önce yapılan personel takviyesiyle birliklere katılan efrat, sadece 15-20 günlük kısa bir eğitim almıştı. Bundan dolayı aldıkları eğitim, hâliyle yetersizdi. Birliklerde, uzun savaş yıllarının yetiştirdiği tecrübeli askerlerin bulunması, söz konusu eksikliği, az da olsa gideriyordu. Efradın eğitimi için hâlihazırdaki eğitim merkezleri (depo birlikleri); Kütahya, Eskişehir Savaşı'ndan sonra yeniden düzenlenerek ve yapılandırılarak yer değiştirmişlerdi. Bu eğitim merkezleri; 1. ve 7. Depo Alayları şeklinde Kayseri, Yozgat, Karaman, Kastamonu, Ankara ve Çankırı'da teşkil edilmişlerdi. Bunun yanında topçu ve istihkâm depo taburları Çankırı'ya; 1. Süvari Depo Alayı da Kırşehir'e getirilmişti. 16 Ağustos 1921'de Konya'da eğitim merkezlerinin talimleriyle ilgilenmek üzere tümen yetkisinde Depo Kıtaları Müfettişliği kurulmuştu. Şubelere gelen erler, bu eğitim merkezlerine verilecek ve onlara askerlik için gerekli teknik bilgiler kazandırılacaktı. Eğitim alaylarının ortalama mevcudu, 1.200 olacaktı. Ayrıca prensip olarak piyade ve makineli tüfek efradı için altı haftalık bir eğitim uygulaması tatbik edilecekti. Bunun yanında ordunun subay takviyesi de ihmal edilmemişti. Nitekim 23 Temmuz 1921'den 14 Eylül 1921'e kadar Batı Cephesi'ne değişik rütbe ve sınıftan 600 subayın katılımı sağlanmıştı. Keza 10 Eylül'e kadar ertelemeli olan ikinci sınıf yedeklerle okullardan mezun çeşitli sınıftakilerden müteşekkil 233 subay daha Batı Cephesi'ne sevk edilmişti (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1972c: 54-55).

Genel seferberlik ilan edilemediğinden dolayı efrat ihtiyacı kolaylıkla tamamlanamıyordu. 10 Ağustos 1921'den 30 Eylül 1921'e kadar cephelere, 4. Kolordu Askerlik Dairesi (Ankara ve havalisi) ile Afyonkarahisar ve dolaylarından 1881-1888 doğumlu 28.240, 1889-1899'lu 21.878; 5. Kolordu Askerlik Dairesi (Ankara, Yozgat ve Kayseri dolayları) bölgesinden 1881-1888'li 11.266, 1889-1899'lu 11.423 ve Bolu Askerlik Dairesi mahallinden de 1881-1888'li 6.062; 1889-1899'lu 2.194 er sevk edilmişti. Bu şekilde toplamda 81.063¹⁹ efrat gönderilmişti. Bu efrattan 31 Ağustos 1921'e kadar 16.529'u Batı Cephesi birliklerine, 692'si de onun bağlı birliklerine ve 1.291'i de Ankara Menzil Müfettişliğine katılmıştı. Batı Cephesi'ne Sakarya Savaşı boyunca 50.100 ikmal eri kazandırılmıştı (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1972c: 55).

Böylelikle Sakarya Savaşı başladığı sırada Batı Cephesi Komutanlığının (Cephe bağlı birlikleri ile Cephe Komutanlığı emrinde bulunan Batı Anadolu Menzil Müfettişliği

¹⁹ Bu bilgilerin yer aldığı aynı eserde, sevk edilen asker miktarı 81.023 şekilde gösterilmiştir (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1972c: 55). Ancak burada, yukarıda isimleri verilen söz konusu askerlik dairelerinden gönderilen asker miktarlarının toplamı olan 81.063 rakamı tercih edilmiştir.

dâhil olmak üzere) genel kuvveti: 6.855 subay, 122.186²⁰ asker, 63.416 tüfek, 344 hafif makineli tüfek, 524 ağır makineli tüfek, 181 top, 1.309 kılıç, 41.405 hayvan, 6.147 araba, bir miktar binek ile yük kamyonu ve 2 uçaktan meydana gelmekteydi. Fakat bunlardan Kocaeli Süvari Tugayı, Millî Müfrezeler, 6. Tümen, Mürettep Tümen ve Menzil birlikleri hariç Sakarya Savaşı'na katılacak kuvvet dökümü: 5.401 subay, 96.326 asker, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 top, 32.137 hayvan, 1.284 araba ve 2 adet uçak idi (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, 1973d: 4). İşte Türk tarafı, 23 Ağustos 1921'de başlayıp 13 Eylül 1921'e kadar 22 gün 22 gece çarpıştıkları ve zaferle sonuçlandırdıkları Sakarya Savaşı'na (Sarhan, 1996b: 1, 47) bu kuvvetleri seferber ederek katılmıştı.

Sakarya Savaşı sırasında Yunan tarafının Anadolu'daki kuvveti ise 5.500 subay, 178.000²¹ asker, 48.900 hayvan, 600 adet üç tonluk, 240 adet de bir tonluk kamyonun müteşekkildi. Bunlardan 4, 11 ve bağımsız tümenler ile bağımsız alaylar hariç savaşa katılan birliklerin toplam kuvvet dökümü: 3.780 subay, 120.000 asker, 75.900 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 286 top, 3.800 hayvan, 600 adet üç tonluk, 240 adet de bir tonluk kamyon ve 18 uçaktı (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, 1973d: 4).

Türk ordusu, Sakarya Savaşı'na yukarıda genel çizgileriyle belirtilmeye çalışılan meşakkatli süreçlerden geçirilerek hazırlanmıştı.

IV. Sonuç

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Türkiye, İtilaf Devletleri tarafından yer yer işgale uğramaya başladı. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi devletlerin yaptıkları bu işgallerle I. Dünya Savaşı'nda tasarlanan gizli antlaşmalar büyük oranda uygulamaya konulmuştu. Türkiye'nin işgali sürecinde bilhassa İngiltere ve Fransa ile bu iki devletin desteğini alan Yunanistan aktif rol almıştı. Özellikle İngiltere, Anadolu'nun işgali operasyonu için Yunanistan'ı görevlendirmiş ve ona her türlü maddi-manevi desteği koşulsuz sağlamıştı.

Müttefiklerinden aldığı destek ve tavsiyelerle harekete geçen Yunan kuvvetleri, kendisine verilen görevin tatbiki için saldırılarını başlattı. Batı Anadolu'da birçok şehir ve kasabayı işgal etti. İşgal sahasını genişleten Yunan kuvvetleri, 8 Temmuz 1920'de de Bursa'yı ele geçirdi. Ülkenin içine düştüğü bu durumdan kurtarılması için harekete geçen Mustafa Kemal Paşa ile silah arkadaşları büyük fedakârlık ve özveri içerisinde teşkilatlanma çalışmalarını başlatmıştı. Bu doğrultuda kongreler düzenlenmiş, ardından 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve 9 Kasım 1920'de de Batı Cephesi'nde düzenli ordu kurulmuştu. Düzenli ordunun kurulması, ülkenin işgalden kurtarılması adına önemli bir gelişmeydi. Nitekim teşkil edilen bu orduyla I. ve II. İnönü Savaşlarında Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi durdurularak büyük başarı kazanıldı. II. İnönü Savaşı'ndan sonra Yunan tarafı, tüm imkânlarını seferber ederek Kütahya,

²⁰ Erikan, Türk ordusunun insan kuvvetini 129.160 olarak vermiş ve bunun savaşa katılan miktarını, 91.527 şeklinde göstermiştir (Erikan, 2006: 622).

²¹ Erikan, Yunan ordusunun insan kuvvetini, 183.500 olarak göstermiştir (Erikan, 2006: 622).

Eskişehir Savaşlarıyla yeni bir saldırıya geçti. Bunun sonucunda Afyon, Kütahya ve Eskişehir Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Kütahya, Eskişehir Savaşlarında, Türk ordusunda büyük bir çözüme meydana gelmişti. Yaşanan mağlubiyet ve kaybedilen topraklar hem halk hem de ordu nezdinde büyük bir moral bozukluğa sebep olmuştu. Bunun üzerine Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın tavsiyesiyle ordu, Sakarya'nın doğusuna çekildi. Kütahya, Eskişehir Savaşlarının sonucu, Yunanistan ve İngiltere'nin nezdinde büyük bir memnuniyet meydana getirdi. Nitekim İngilizler, Yunanlıların artık kendilerine Sevr ile verilenlerle yetinmeyeceğini telkin etmeye başladılar. Böylesine bir psikolojik üstünlükle hareket eden Yunan tarafı, kendinden emin şekilde Türk ordusuna son darbeyi indirip Anadolu'yu tamamen ele geçirmek heyecanı içindeydi.

Söz konusu sebeplerden dolayı Sakarya Savaşı, Türk tarafı için kritik bir önem kazanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, adı geçen savaşın bir ölüm kalım mücadelesi olduğunu çok iyi biliyordu. Ordunun yeniden toparlanarak bir an önce Sakarya Savaşı'na hazırlanması gerekiyordu. Tüm bu işlerin ivedilikle yürütülmesi için Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan sıfatıyla ordunun başına getirildi. Büyük bir fedakârlıkla bu görevi üstlenen Mustafa Kemal Paşa, çok önemli ve yerinde kararlar aldı. O, böylesine bir savaşta ancak topyekûn mücadele verilerek hedefe ulaşılabileceğini çok iyi hesap etmişti. Bu doğrultuda hareket edip, Tekâlif-i Milliye Emirlerini çıkararak ordunun her çeşit ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı. Gerek asker kaçağı vakalarının engellenmesi ve gerekse asayiş bozucu olayların önüne geçilmesi için yeniden İstiklâl Mahkemeleri teşkil edildi. Keza çok münferit de olsa Tekâlif-i Milliye Emirlerinin uygulanması sırasında karşılaşılan problemleri bertaraf etmek amacıyla da bu mahkemelerden faydalandı. Ayrıca uygulanan seri ve sistemli çalışmalarla Sakarya Savaşı'na katılacak ordunun asker ihtiyacı temin edildi.

Kütahya, Eskişehir Savaşlarında büyük oranda çözülen Türk ordusu, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde yürütülen bu özverili ve gayretli çalışmalar sonucunda Sakarya Savaşı'na hazır hâle getirildi.

Kaynaklar

A. Arşivler

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi

B. Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

Anadolu Ajansı. (2021). 100 yıllık Türkiye 23 Nisan 1920-23 Nisan 2020. Anadolu Ajansı Yayınları.

Düstur. (1953). Üçüncü tertip, cilt: 1. Başvekâlet Devlet Matbaası.

Düstur. (1929). Üçüncü tertip, cilt: 2. Milliyet Matbaası.

İstiklâl Mahkemeleri. (2015). Cilt: 1. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.

TBMM ZC. (1958). 1. devre, 2. İctima, cilt: 12. TBMM Matbaası.

TBMM GCZ. (1985). 1. devre, 2. içtima, cilt: 2. Sanem Matbaası.

C. Kitaplar (Araştırma Eserleri ve Hatıratlar)

Artuç, İ. (1985). *Büyük dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi*. Kastaş Yayınları.

Atatürk, K. (2009). *Nutuk (1919-1927)*. (Haz. Zeynep Korkmaz). Atatürk Araştırma Merkezi.

Atay, F. R. (2012). *Çankaya*. Pozitif Yayınları.

Aybars, E. (2006b). *İstiklâl mahkemeleri (1920-1923/1923-1927)*. Zeus Kitabevi.

Aybars, E. (2007a). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I*. Zeus Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (1990). *Tek adam Mustafa Kemal 1919-1922*, cilt: 2. Remzi Kitabevi.

Aykut, F. (2006). *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*. (Yay. Haz. Ahmet Tetik, Melike Ceyhan). Genelkurmay Basımevi.

Belen, F. (1973). *Askerî, siyasal ve sosyal yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*. Başbakanlık Basımevi.

Erikan, C. (2006). *Komutan Atatürk*, cilt: I-II. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Genelkurmay Başkanlığı. (1999a). *Türk İstiklâl Harbi*, II'nci cilt, batı cephesi, 2'nci kısım. Genelkurmay Basımevi.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları. (1974b). *Türk İstiklâl Harbi*, II'nci cilt, batı cephesi, 4'ncü kısım. Gnkur. Basımevi.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları. (1972c). *Türk İstiklâl Harbi*, II'nci cilt, batı cephesi, 5'nci kısım, 1'nci kitap. Gnkur. Basımevi.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları. (1973d). *Türk İstiklâl Harbi*, II'nci cilt, batı cephesi, 5'nci kısım, 2'nci kitap. Gnkur. Basımevi.

Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kinross, L. (2011). *Atatürk bir milletin yeniden doğuşu*. Altın Kitaplar.

Kutlu, C. (1992). Birinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iç güvenlikle ilgili çıkardığı kanun ve kararnâmeler (23 Nisan 1920-16 Nisan 1923). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

Öztürk, K. (1990). *Atatürk'ün TBMM açık ve gizli oturumlarındaki konuşmaları I*. Kültür Bakanlığı.

Müderrişoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşının malî kaynakları*. Atatürk Araştırma Merkezi.

- Sarıhan, Z. (1995a). *Kurtuluş Savaşı günlüğü*, cilt: III, (açıklamalı kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 nisan1920-22 ağustos 1921). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sarıhan, Z. (1996b). *Kurtuluş Savaşı günlüğü*, cilt: IV, (açıklamalı kronoloji), Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın açılışına (23 ağustos 1921-20 Kasım 1922). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Selek, S. (2010). *Anadolu İhtilali Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna kadar ulusal savaşımızın belgeseli*. Kastaş Yayınevi.
- Sürmeli, S. (1998). *Milli Mücadele'de tekâlif-i milliye emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, cilt: IV. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Turgut, H. (Der.). (2015). *Atatürk'ün sırdaşı Kılıç Ali'nin anıları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vandemir, B. (1946). *Türk İstiklâl Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya kadar*, 1. kısım. Genelkurmay Başkanlığı Askerî Basımevi.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

BAYINDIR DURNA, N. DURNA, D. (2021). Diş Çürüklerinin Önlenmesinde Ebeveyn Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Bakımından İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 345-352.

Diş Çürüklerinin Önlenmesinde Ebeveyn Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Bakımından İncelenmesi

Nurhan BAYINDIR DURNA (*)

Doğan DURNA (**)

Öz: Toplumda diş çürüğü problemini kontrol altına alabilmek için öncelikle erken dönemde oral hijyen bilincinin ve eğitiminin yaygınlaştırılmasının, koruyucu hekimlik hizmetlerinin yeterli düzeyde sağlanmasının önemli olduğunu söyleyebiliriz. Diş çürüğü dağılımının belirlenmesinde 5, 12 ve 15 yaşları Dünya Sağlık Örgütü tarafından kritik yaş grupları olarak değerlendirilmiştir. Bu yaştaki bireylerin ise çevreleri ve özellikle aileleri tarafından yönlendirilmeleri, ağız ve diş sağlığı konularında bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Bu bilinçlendirmenin, öncelikle ebeveynler tarafından gerçekleştirilmesi arzu edilen bir husustur. Ebeveynlerin diş çürüklerinin önlenmesine dair bilgi düzeyleri, ağız ve diş sağlığına verdikleri önem, kendilerine ve çocuklarına ilişkin yaklaşımları, çocuklarının diş sağlığına gösterdikleri özen ve diş çürüklerinin önlenmesindeki çabaları gibi aile tutumlarının; cinsiyet, sahip olunan çocuk sayısı, sosyoekonomik düzey, ailenin yaşadığı yer ve anne baba eğitim düzeyi değişkenleri bakımından incelenmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu çalışma tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Tarama modelleri, geçmişte ya da var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan modeldir. Çalışmanın verileri ise araştırmacı tarafından geliştirilen ve araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan anket formunun 318 aileye uygulanması ile toplanmıştır. Elde edilen veriler uygun istatistik testler ile analiz edilerek araştırma sonuçları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diş çürükleri, diş çürüklerini önleme, ebeveyn tutumu, betimsel tarama

Investigation of Parental Attitudes in Various Variables in Prevention of Tooth Cards

Abstract: In order to control the problem of dental caries in the society, we can say that it is important to spread oral hygiene awareness and education in the early period and to provide preventive medicine services at an adequate level. 5, 12 and 15 years of age were considered as critical age groups by the World Health Organization in determining the distribution of dental caries. Individuals at this age need to be guided by their environment and especially by their families, and to raise awareness about oral and dental health. It is desirable that this awareness-raising be carried out primarily by the parents. Family attitudes such as the knowledge level of parents on the prevention of dental caries, the importance they attach to oral and dental health, their approach to themselves and their children, the care they show for their children's dental

*)Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi (e-posta: nurhanbayindir@atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-2223-7984>

**)Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi (e-posta: dogandurna@atauni.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-5341-6024>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

health and their efforts to prevent dental caries; The aim of this study is to examine the variables of gender, number of children, socioeconomic level, place of residence of the family and education level of the parents. This study is a descriptive research in scanning model. Scanning models are models that aim to describe a past or existing situation as it exists. The data of the study were collected by applying the questionnaire form, which was developed by the researcher and prepared in accordance with the purpose of the research, to 318 families. The data obtained were analyzed with appropriate statistical tests and the results of the research were revealed.

Keywords: Dental caries, prevention of dental caries, parental attitude, descriptive screening

Makale Geliş Tarihi: 20.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 15.11.2021

DOI: 10.53487/ataunisosbil.953033

I. Giriş

Sağlık; psikoloji, beden, ruh ve kişinin sosyal durumu bakımından tam bir iyilik hâli olarak tanımlanır. Kişinin toplumsal hayatını sürdürmesinde ve yaşam kalitesini yükseltmesinde önemli bir husustur. Sağlığın geliştirilmesi toplumsal bilincin oluşturulması ile mümkündür. Ağız ve diş sağlığı açısından sağlıklı olabilmek ancak çocukluk döneminde başlayan sağlam bir bilinç, ağız bakımı ve periyodik hekim kontrolleri ile sağlanabilir. Bu yönüyle gerek ağız ve diş sağlığı ve gerekse vücut bütünlüğüne yönelik sağlığın korunması ailesel ve bireysel şuurun kazandırılması ile mümkün olacaktır.

Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi araştırmaları, ağız sağlığının zayıf olduğu bir toplumda genel sağlığın iyi olmasının imkânsız olduğunu göstermektedir. Sağlıklı bir ağızın çocukluk döneminde gerekli eğitimler ile elde edilebileceği düşünöldüğünde, belli bir süreçte kazanılan farkındalık göz önüne alındığında, ebeveyn ve çocuk ilişki bağlamında bu konunun çalışılması önemli olduğunu söyleyebiliriz. Çocukların bilgileri eğitimle ve ailelerinin desteği ve rehberliği ile gelişecektir. Geleceğin sağlıklı bir toplum için çok önemli olan bireysel bilincin ancak çocuklukta kazanılabileceği bilinmektedir (Akıncı, 2008). Diş çürüğü, diş yüzeyinde biriken, gıdalardaki şekerleri metabolize eden ve asit üreten ağız boşluğu florasından mikroorganizmaların etkisi altında dişlerin sert dokularında meydana gelen biyokimyasal bir değişikliklerdir. (Karabekiroğlu ve Ünlü, 2017). Diş çürüğü, ağızdaki bazı bakterilerin, belirli faktörler nedeniyle dişin sert yapısını yok etmesi durumudur. Bu faktörler diş çürüğünün oluşumu tetikler; ağızda karyojenik bakterilerin bulunması, bu bakterilerin beslenmesi için şeker gibi maddeler, beslenme sonucu oluşan enzimler veya bazı gıdaların tüketimi sırasında oluşan asitler ve bu asitlerin dişlere vereceği zarar şeklinde geçen süre diş çürümesi olarak adlandırılır (Larsen et al., 1991; Pinkham et al., 2009). Diş çürüğü, yüksek gelire ya da orta düzeyde gelire sahip ölkelerde genel sağlığı etkileyen oldukça önemli bir halk sağlığı sorunudur ve gelişmemiş ölkelerde daha yaygın bir sorun haline gelmektedir. (Kırzioğlu, 2014). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 2003 yılında yayınlanan Dünya Ağız Hijyeni Raporunda, ağız hastalıklarının önlenmesi ve ağız hijyeninin iyileştirilmesi için geliştirilen stratejiler üzerinde durmuştur (Peteren 2003; akt. Kırzioğlu, 2014).

Bebeklikten yaşlılığa kadar ağız ve diş sağlığı sorunlarının görülmesi durumu kaçınılmaz bir husus olmasına karşın, Dünya Sağlık Örgütü ağız sağlığı düzeyinin belirlenmesinde 5, 12, 15 yaş gruplarındaki bireylerin ağız sağlığı düzeyinin belirlenmesinin yeterli olduğunu dile getirmektedir (WHO, 2013)). Ağız ve diş sağlığının istenen düzeyde olmadığı bir toplumda, iyi bir genel sağlığa ulaşmanın imkânsız olduğu durumu sağlığı geliştirme çabalarının göstergeleri olarak ifade dilmektedir. Diş çürüğü, bu alanda ortaya onulan görüşlere göre önleyici tedbirlerle önlenebilen bir hastalık olarak görülmektedir (Pinkham et al., 2009). Sağlıklı bir ağza çocukluk döneminde verilen eğitim ve farkındalıkla ulaşılabileceği düşüncesiyle ailelere ve okullara birçok görev ve sorumluluk düşmektedir. Bu konu ile ilgili araştırmaların çok önemli olduğu düşünülmektedir. Çocukların bilgileri eğitimle, ailelerinin desteği ve rehberliği ile gelişecektir. Gelecekte sağlıklı bir toplum için çok önemli olan bireysel bilincin ancak çocuklukta kazanılabileceği bilinmektedir. (Akıncı, 2008). Bu bilinçlendirmenin gerçekleşmesinde çocuğun dünyaya geldiği ailenin sağlığa, dolayısıyla da diş sağlığına olan tutumu, çocukların sağlıklı bireyler olarak yetişmesinde önemli görülmektedir. Bu çalışma ile ağız ve diş sağlığının oluşumunda önemli görevler üstlenen aile kurumunun çocuklarının diş bakımlarına yönelik tutumları çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir ve araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumları cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıyor mu?
2. Diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumları çocuk sayısı değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıyor mu?
3. Diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumları gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıyor mu?
4. Diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumları yaşanılan yer değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıyor mu?
5. Diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumları eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıyor mu?

II. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Tarama modelleri, geçmişte ya da var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan modeldir (Karasar, 2012). Bu çalışma ile ebeveynlerin çocuklarının diş sağlığına olan tutumlarının cinsiyet, çocuk sayısı, sosyoekonomik düzey, yaşanılan yer ve eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak çocuk diş sağlığına yönelik ebeveyn tutumları anketi kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, katılımcıların kişisel bilgilerine yönelik 7 sorudan; ikinci bölüm, ebeveynlerin çocuklarının diş sağlığına olan tutumlarına ilişkin görüşlerine yönelik 14 sorudan ve beşli likert tipi maddeden oluşmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarının diş sağlığına yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla hazırlanan anket için literatür taraması yapılarak 22 maddeden oluşan madde havuzu oluşturulmuştur. Uzman görüşleri alındıktan sonra 8 madde elenerek 14 maddeye düşürülmüştür. Anketin son hâli, çalışma grubu dışında 52 kişiye uygulanmış ve madde iç tutarlılığına ilişkin yapılan Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,92 bulunmuştur.

İlgili anket 310 aileye çevrimiçi uygulanmış, eksik görülen uygulamalar çıkarılarak 276 ailenin cevapları SPSS ile analiz edilmiş ve araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır.

III. Bulgular

Diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarında **cinsiyete** göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Bağımsız Örneklem için t Testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 1’de sunulmuştur. Ayrıca Bağımsız Örneklem için t Testi’nin önemli bir koşulu olan varyansların homojenliği için Levene testi yapılmış $F=.225$, $p>.05$, bu koşulun sağlandığı bulunmuştur.

Tablo 1. *Cinsiyet Değişkenine İlişkin t Testi Bulguları*

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Ebeveyn Tutumu	Erkek	160	54.85	8.41	3.317	.01
	Kadın	116	58.08	7.51		

Tablo 1 incelendiğinde diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarının cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere Bağımsız Örneklem için t Testi sonucunda $t_{282}=3.317$, $p<.05$ cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşma olduğu bulunmuştur.

Diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarında **çocuk sayısına** göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA yapılması planlanmış ancak varyans homojenliği sağlanamadığı için nonparametrik karşılığı olan Kruskal Wallis H testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. *Çocuk Sayısına İlişkin Kruskal Wallis H Bulguları*

	Çocuk Sayısı	N	Sıra Ort.	sd	χ^2	P
Ebeveyn Tutumları	1	71	151.63			
	2	112	138.83	4	3.815	.02
	3	59	127.22			
	4	22	133.70			
	5	10	118.55			

Tablo 2 incelendiğinde diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarının çocuk sayısına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis H testi sonucunda ebeveyn tutumlarında çocuk sayısına göre $x^2=3.815$, $sd= 4$, $p<.05$ anlamlı farklılaşma olduğu bulunmuştur. Çocuk sayısı arttıkça diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarının azaldığı görülmüştür.

Diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarında **ailenin gelir düzeyine** göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA yapılması planlanmış ancak varyans homojenliği sağlanamadığı için nonparametrik karşılığı olan Kruskal Wallis H testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Gelir Düzeyine İlişkin Kruskal Wallis H Bulguları

	Gelir Düzeyi	N	Sıra Ort.	sd	x^2	P
Ebeveyn Tutumları	3.000 ve altı	38	125.92	3	2.237	.04
	3.100-4.500	44	135.02			
	4.600-6.000	72	139.72			
	6.100 ve üzeri	122	149.03			

Tablo 3 incelendiğinde diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarının ailenin gelir düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis H testi sonucunda ebeveyn tutumlarında gelir düzeyine göre anlamlı farklılaşma olduğu bulunmuştur ($x^2=2.237$, $sd=3$, $p<.05$). Dolayısıyla gelir düzeyi arttıkça ebeveynlerin çocuklarına yönelik diş bakımlarındaki hassasiyetlerinin de arttığını söyleyebiliriz.

Diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarında **yaşanılan yere** göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için Bağımsız Örneklemeler için t Testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur. Ayrıca Bağımsız Örneklemeler için t Testi'nin önemli bir koşulu olan varyansların homojenliği için Levene testi yapılmış $F=2.089$, $p>.05$, bu koşulun sağlandığı bulunmuştur.

Tablo 4. Yaşanılan Yer Değişkenine İlişkin t Testi Bulguları

	Değişken	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Ebeveyn Tutumu	Köy/İlçe	70	56.37	11.25	8.760	.03
	İl	206	67.51	8.48		

Tablo 4 incelendiğinde dış çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarının yaşanılan yere göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere Bağımsız Örneklem İçin t Testi sonucunda yaşanılan yere göre ebeveyn tutumlarında anlamlı farklılaşma olduğu bulunmuştur ($t_{283}=8.760$, $p<.05$). Buna göre kırsal kesimde yaşayan bireylerin çocuklarını dış tedavisine yönlendirme noktasında daha yetersiz kaldıkları düşünülebilir.

Dış çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarında **eğitim düzeyine** göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA yapılması planlanmış ancak varyans homojenliği sağlanamadığı için nonparametrik karşılığı olan Kruskal Wallis H testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Eğitim Düzeyine İlişkin Kruskal Wallis H Bulguları

	Değişken	N	Sıra Ort.	sd	χ^2	P
Ebeveyn Tutumları	Lise ve altı	68	132.85	3	8.678	.03
	Üniversite	130	150.38			
	Yüksek Lisans	33	152.59			
	Doktora	45	153.19			

Tablo 5 incelendiğinde dış çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarının yaşanılan eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaştığı ve bu farkın Lise ve altı düzeyde eğitim düzeyine sahip olanların aleyhine olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda lise ve altı düzeyde eğitim düzeyine sahip olan ebeveynlerin tutumlarının üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahip olanlara göre daha olumsuz olduğu düşünülebilir.

IV. Sonuç ve Tartışma

Araştırmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde çocukların diş sağlığına yönelik ebeveyn tutumlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı ve kadınların, çocuklarının diş bakımlarına yönelik olumlu tutumlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Çocukların genel olarak anneleri ile geçirdikleri vaktin daha fazla olması durumu annelerin tutumlarının yüksek olmasında etkili bir unsur olabileceğini söyleyebiliriz. Ebeveynlerin çocuk sayılarının diş bakımına yönelik tutumu farklılaştırdığını ve çocuk sayısı arttıkça diş çürüklerinin önlenmesinde ebeveyn tutumlarının azaldığını araştırma bulgularına göre söyleyebiliriz. Bilgili (2009) yapmış olduğu araştırmasında, ailelerin çocuk sayısı arttıkça diş çürük oranının da arttığını dile getirmiştir. Bu sonuç, ailenin sahip olduğu çocuk sayısının artmasının diş çürüklerinin önlenmesindeki tutumlarını olumsuz etkileyen bir durum olduğu sonucunu desteklemektedir. Ebeveynlerin sosyoekonomik düzeylerinin çocuklarının diş sağlığına yönelik tutumlarını anlamlı düzeyde farklılaştırdığı görülmüştür. Ailelerin gelir düzeyi arttıkça çocuk diş sağlığına yönelik tutumlarının da olumlu düzeyde arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bilgili (2009)'un çalışmasında, “sosyoekonomik düzeyi yüksek ailelerin çocuklarının ağız-diş sağlığı durumunun daha iyi olduğu, diş hekimine gitme sıklığının da daha fazla olduğu” sonucu, ailelerin sosyoekonomik düzeyleri ile diş bakımına yönelik tutumlarına ilişkin araştırma sonucumuzu desteklemektedir. Benzer olarak Tokuç ve Yıldırım (2021)'in çalışmalarında ailenin gelir düzeyinin artması ile çocuğun ağız ve diş sağlığı alışkanlıklarının geliştiği ve tedavi hizmetlerine ulaşımın kolaylaştığı sonucu da araştırma sonuçlarımızı desteklemektedir. Ebeveynlerin yaşadıkları yer değişkeninin ise çocuklarının diş sağlığına yönelik tutumlarını anlamlı düzeyde farklılaştırdığı görülmüştür. Köy ve ilçe merkezlerinde yaşayan ebeveynlerin şehir merkezinde yaşayanlara göre çocuklarının diş sağlığına daha az önem verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ailenin yaşadığı yer değişkeninin çocuklarının diş sağlığına yönelik tutumu etkilemesindeki önemli faktörün sağlık hizmetlerine ulaşımın kolaylığı ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Araştırma bulgularına göre ebeveynlerin eğitim düzeylerinin de çocuklarının diş sağlığına yönelik tutumlarını anlamlı düzeyde farklılaştırdığı görülmüştür. Ailenin eğitim düzeyi arttıkça çocuk diş sağlığına yönelik tutumlarının olumlu düzeyde arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bilgili (2009)'un eğitim düzeyi düşük ailelerde diş çürüğü oranının yüksek, eğitim düzeyi yüksek ailelerde ise diş çürük oranının düşük olduğu sonucu, araştırma sonuçlarımızı destekler niteliktedir.

Öneriler

1. Özellikle düşük gelir düzeyindeki aileler ile köy ve kırsal kesimde yaşayan ailelerin çocuk diş sağlığı hakkında bilinçlendirilmesi,
2. Çocuk diş sağlığına yönelik farkındalık oluşturacak eğitim çalışmaları yapılması,
3. Koruyucu diş hekimliği hizmetlerine ulaşılabilirliğin kolaylaştırılması araştırma sonuçlarından hareketle önerilmektedir.

Kaynaklar

- Akıncı Z. (2008). Karma Dişlenme Dönemindeki Öğrencilerin Ağız- Diş Sağlığı Durumunun ve Bu Konudaki Eğitim Gereksinimlerinin Belirlenmesi. Yüksek lisans tezi. Ankara.
- Bilgili (2009). Kliniğimize Başvuran Çocuklar ile Ebeveynlerinin Diş Sağlığının Değerlendirilmesi ve Sosyodemografik Faktörlerle İlişkisinin Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Karabekiroğlu, S ve Ünlü, N. (2017). Toplum Bazlı Koruyucu Ağız Diş Sağlığı Programlarında Erken Dönem Koruyucu Uygulamaların Yeri ve Önemi. *EÜ Dişhek Fak. Dergisi*, 38(2), 89-100.
- Karasar, N. (2012). Bilimsel araştırma yöntemi. Nobel Yayıncılık.
- Larsen C. S. et al. (1991) “Dental Caries Evidence for Dietary Change: An Archeological Context”, *Advances in Dental Anthropology*, M. A. Kelley and C. S. Larsen (Eds.) Wiley-Liss, 179-202.
- Pinkham J. R. , Casamassimo P. S. , Fields H. W. , McTigue D. J. ve Nowak A. J. (2009) Çocuk Diş Hekimliği: Bebeklikten Ergenliğe (4. Basım), (T. Tortop ve Ö. Tulunoğlu, Çev.) Atlas Kitapçılık.
- World Health Organization (2013). Oral health surveys basic methods 5th edition.
- Kırzioğlu, Z. (2014). Diş Çürüklerini Önlemede Kullanılan Alternatif Materyaller. *Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 9, 104-112.
- Petersen PE. The World Oral Health Report 2003: continuous improvement of oral health in the 21st century - the approach of the WHO Global Oral Health Programme. *Community Dent Oral Epidemiol* 2003, 31, 3-24.
- Tokuç, M. ve Yıldırım S. (2021). Ailelerin Çocuklarının Ağız ve Diş Sağlığı Konusundaki Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Diş Hekimliği Bilimleri Dergisi*. 27(3), 381-92.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ALRASHED, E. (2021). The Influence of Translating Foreign Poetry on Modern Arabic Poetry. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 353-364.

The Influence of Translating Foreign Poetry on Modern Arabic Poetry

Eyass ALRASHED (*)

Abstract: This research studies the influence of translating foreign poetry on contemporary Arabic poetry since the onset of the Renaissance, till the beginnings of the twentieth century. It also reviews the critics' opinions along the centuries tackling the question of poetry translation, whether it's possible or impossible. Moreover, it observes the poets' contributions which stand for the issue of modernising poetry either through their critical views or their literary topics and presents how their opinions and views have been developed towards the modern poetry. This research tries to understand the development of modern poets' literary taste and the intellectual stimulus to their artistic project since the beginning of the fifties of the twentieth century. It, in addition, highlights the obstacles that the poets faced and what caused to detain their domination on the literary scene and the (return) revival of the traditional poem one more time.

Keywords: Arabic Language and rhetoric, Modern poetry, renaissance, translation, rhythmic poems, semi-rhythmic poems, prosaic poems.

Yabancı Şiir Çevirisinin Modern Arap Şiirine Etkisi

Öz: Bu araştırma Rönesans döneminden başlayıp yirminci yüzyılın başlarına kadar olan dönemde yabancı şiir çevirisinin çağdaş Arap şiirine olan etkisini irdelemektedir. Eleştirmenlerin çağlar boyunca şiir çevirisinin mümkün olup olmadığı şeklindeki görüşlerini aktarmakta, şiirin yenilenmesi konusundaki kaleme aldıkları ister eleştiri yazıları aracılığıyla olsun, ister edebi metinler yoluyla olsun, şairlerin katkılarını ve modern şiir hakkındaki görüşlerinin gelişim sürecini aktarmaktadır. Bu araştırma modernist şairlerin zevklerinin gelişim sürecini anlamaya; sanatsal projelerinin düşünsel tetikleyicisini, yirminci asrın ellili yıllarından itibaren sahada öncü olmalarına yardım eden teşvik edici faktörleri, yollarına çıkıp sahadaki hâkimiyetlerine son veren engelleri ve geleneksel şiirin tekrar dönmesine neden olan etkenleri bulmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Modern şiir, Rönesans, çeviri, ölçülü şiir, serbest şiir.

Makale Geliş Tarihi: 03.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 25.11.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.932310

I. Introduction

The poem renewal of formalisation and content has been the obsession of Arab poets all along centuries. The pace of discussion increases about this issue whenever a condensed contact takes place between the Arab culture and the other neighbouring ones. The battle between the traditional and the contemporary sides which started in the mid of the lunar second century, coincided with the intensive translation movement from

*) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı (e-posta: eyass.alrashed@atauni.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7824-8952>.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

the Arab neighbouring's culture, such as the Greeks, the Persians, the Romans and the Indians. The arrival of Napoleon Bonaparte's military expedition to Egypt has made the Arab culture exposed to a new contact with a foreign culture, especially when Napoleon brought printing machines and some groups of writers and scientists accompanied the military expedition. Later, a deep communication started between the Arab and the west through Muhammad Ali Basha's scholarships, particularly to France. During the beginnings of the twentieth century, the Arab artists were well-exposed to French, English and Italian poetry. They have obtained a deep understanding of the methods where used in the west. Hence, new questions have been raised about the formalisation of the poem and the sacred rhythms and content of Al-Khalil Ibn Ahmad Al-Farahidi (the founder of prosody) that poets used to tackle before.

II. Translating Poetry in Critical Argumentation

The issue of translating poetry has occupied people working in literature from an early age and this was one of the controversial issues that accompanied the literary activity of humans. Horace, since the third century BC, rejected in his book "The Art of Poetry" every literal translation as it's one of the characteristics of a weak-hearted translator (Horace, 1988: 118). The shadow of this idea remained constant until it reached the Arabs who kept working on translating the books of philosophy, engineering and medicine from other nations such as India, China, Greece and Rome, keeping in mind that the Greeks' thought had the greatest impact on translation as well as influencing the philosophical, linguistic and critical thinking of the Arabs. For this reason, Al-Jahiz (775-868 AD) has refused to translate poetry saying: "The virtue of poetry is limited to the Arabs and to those who speak the Arabic language, and poetry can't be translated and it's not permissible to be transmitted. If poetry has been transmitted, it would lose its structure, rhythm, beauty and the admiration characteristics which is different from the prosaic texts. In this case the prosaic texts themselves would be better and more credible than another prosaic text that has been translated from rhythmic poetry." (al-Jahiz, 1996: 1/74-75) As a result, Al-Jahiz's previous words lead to spot the light on many issues. First, it's the important status of poetry to the Arabs who believe that they are specifically the nation of poetry and their superiority in poetry is indisputable. Poetry was the greatest record of the Arabs. Therefore, Ibn Sallam Al-Jumahi (756-845 AD), said: "Poetry, in the pre-Islamic era, was the record of the Arabs' knowledge and the authentic source which they depended on, took from and referred to (Ibn Sallam al-Jumahi, wd: 1 /41). Moreover, the Holy Quran has challenged the Arabs to create a single Quranic verse, but they failed. This challenge shows the great importance of poetry in the Arabs' life and when they received the Holy Quran, they claimed that it has been poetry, and that's because they are the masters of this art, in addition, the magical narrative ability of the poet who picks poetry from what is called "Ingenious Valley" (Abkar Valley, the valley of inspiration, the imaginary home of poetry; fairyland), and every poet has his own Jinn who takes inspiration and poetry from. Second, the issue is related to the concept of the poetic language and culture in every language. This matter has also been the focus on discussions and debates since

Plato who expelled poets out from his Republic (The Republic 375 BC.) passing to Aristotle (384-322 BC.) who believed that poeticism is a simulation. These ideas had a great impact during the establishment of the poetic conception on the Arabic traditional criticism.

We have seen those who were influenced by Plato like Al-Farabi (872-950 AD.) and those influenced by Aristotle like Ibn Sina (Avicenna, 980-1037 AD.) and Ibn Rushd (Averroes, 1126-1198 AD.), and there is another predisposition that confines poetry to the rhythmic speech like Qudama Ibn Ja'far (873-948 AD). Then, the matter was expanded to become a discussion of fiction and imagination as according to Hazem Ibn Muhammad Al-Qartajanni (1211-1386 AD.) and to find ourselves facing a comprehensive vision of the concept of poetry (Nazam Hasan, 1994: 20-32). This understanding to the spirit of poetry i.e what makes speech into poetry according to Al-Jahiz is the first basis of refusing poetry being translated. When poetry is affected by translation, it would lose its first identity which is rhythm and that's why Al-Jahiz stood against that risk as it would transfer this harmonious and coherent spirit to another strange field. Al-Jahiz has also explained the reason of his rejection based on his understanding of the poetics of the text as he stated four elements of this poetics. First, it's the versification which means the flow of speech according to Al-Khalil's rhythmic poetry that ends up with a rhyme. Second, it's the beauty which is the key of the diction including metaphor, analogy and metonymy. Third, the value of wonder (admiration) which is the audience's receiving and approval to the text and its influence on them. Al-Jahiz as well believes that translating rhythmic poetry is unacceptable due to the different musical structure in different languages. The Arabs work on the rhythmic musical in accordance to the poetic rhythm, so they re-build what is rhythmic on what is rhythmic. Whereas, foreigners stretch words-worth, so they expand and grab till they form the musical rhythm and in this case they gather what is rhythmic to non-rhythmic. (al-Jahiz, wd: 1/241) Al-Jahiz's belief of translating poetry wasn't based on the superiority of the Arabs in this field only, but his point of view was based on a deep understanding to the foreign poetry and its musical structure and comparing between the music of Arabic poetry and the foreign one, is the best proof of that issue which is reasonable and natural. Al-Jahiz lived in an era of translation boom and undoubtedly he knew other languages than Arabic. This strict stance of translating poetry was not confined to Arab-Islamic culture and Al-Jahiz himself, but that view remained and survived till the modern age and the critical schools have adopted it in the twentieth century, such as structuralism, linguistics and formalism. Jakobson believes that poetry is based on self-referral and the concept of semiotic system. For this reason poetry can't be translated as it would lose its most prominent feature: the poetic function. Jakobson says: "Poetry in accordance to its definitions can't be translated while the only way to be translated is to be creative" (Agina, 2001: 92). Translating poetry has been in the hands of linguistic schools that led the critical scene in the twentieth century. The crisis of translating poetry begins with language because the semantic fields don't match, the structures as well aren't equal, and the statements' styles don't carry the same cultural legacies. This is what, can be said about the edged semi-silent indications that support and enrich the lexical meaning which is more accurate than the original lexicography. It also floats in a certain way among the signs, statements and the short and long syllables. So, through this complex repulsion the

foreign text takes its resistance against translation which is in this sense declares its scattered incapability of translation (Ricoeur, 2008: 19).

III. The Influence of Translation on the Arab Modern Poetry

A. Translations of Arab Classics and Romantics

The translation of poetry hasn't been paid attention to all the controversy that lasted for a number of years which is similar to what happened in the issue of poetry renewal where battles erupted between critics and poets. The battle ended up with poets kept moving forward indifferently ignoring the warning of critics or their attempt to set methodological frameworks for poetry to follow. Such issues take the most extreme degrees of rebellion as if blame was a temptation in this context. The best example is the issue of modernising poetry at the beginning of the Abbasid era (749-1258 AD.) and the debate that took place between Bashar Ibn Burd, Abu Nuwas and those who are like them, and the conservative critics led by Abu Amr Ibn Al-Alaa and Al-Asma'i. As well as, the battle of renewal of Arabic poetry that took place at the beginning of the twentieth century which was accompanied by a translation activity not witnessed before in the Arab culture since the era of AL-Ma'mun (786-833 AD). Another example, Sulayman Al-Bustani (1856-1925 AD.) translated the Iliad in his own poetic language and Ameen Al-Rihani (1876-1940 AD.) translated the "Leaves of Grass" written by the American poet Walt Whitman which contains poems of free poetry. The term "free poetry" hasn't been used in the Arabs' culture before. In addition, The Diwan School Group, in the first quarter of the twentieth century, carried out a clear translational activity and the Apollo School of Poetry which was founded by Ahmad Zaki Abu Shadi came into existence. Calling that school by this name "Apollo" is a clear indication of the western influence on the minds of those poets who made the romantic poems such as John Keats, Percy Bysshe Shelley, Lord Byron, William Wordsworth and Lamartine are their ideal examples and the contents of romantic poetry have become present in their poetry.

B. The Influence of T.S. Eliot on Contemporary Arabic Poetry

Above all, the defining moments in the influence of translated poetry on modern Arabic poetry was the influence of T.S. Eliot, especially his two poems: "The Waste Land" and "The Hollow Men". Eliot has relied on myths to write these two poems and what paying more attention is that Eliot has placed footnotes for both poems explaining the myths he used. "The Waste Land" contains lines in different languages, such as Hindi, Spanish, German and French; he has also mobilised and implied different types and colours of knowledge that for the most parts are not within the limits of an ordinary reader's knowledge and culture. Eliot's use of other six languages than English in his poems obliged him to place a lot of footnotes explaining those knowledgable dimensions which he himself has mastered up. For this reason, Eliot's poetry was accused of excessive rationality in addition to ambiguity (al-Qoud, 2002: 25; Luallwa, 1980: 22-23) This is a new heresy in poetry and the semi-rhythmic poets have adopted and learnt that method and represented it when a group of them called themselves "Tammuzian Poets" in regard to the myth of Tammuz, such as Bader Shaker Al-Sayyab, Jabra Ibrahim Jabra,

Idonis and others. The myth has become a part of the modern poem and those poets had clear models to follow and these models have become mature, keeping in mind that Eliot wrote “The Waste Land” in 1922, in addition to the presence of some models of modern Arabic poetry that followed that approach, such as Abbas Mahmoud Al-Aqqad (1889-1969 AD.) in his poem “Stories and Lessons” in which he says:

يا شياطينَ الدُّجى حَيِّها
أَيُّكُمْ في الناسِ أعلى منزلاً
وتغني الآنَ بالفعلَ الذَّمِّمُ
فلهُ عندي مقاليدُ الجحيمِ
(al-Akkad, 2013: 133)

“O’ demons of the dark, come alive,
And are now singing unholy deeds
Whoever, is of higher rank
For him, I have the reins of hell”

The critic Maroun Abboud criticised this poem and this method saying: “The poem isn’t devoid of sober poetry that makes us forget the dullness of the preceding poor and prosaic philosophy” (Abboud, 2012: 181) . Such models where dealing with the myth as a narrative framework and this is not similar to Eliot’s project. In this case we have come to be exposed to poems that contain a large pack of Greek mythology, such as Sisyphus and Ulysses, and Babylonian and Aramaic myths. Then, these poems have become a place to review those myths especially when Jabra Ibrahim Jabra translated “The Golden Bough” by James Frazer which includes those myths. This is what caused ambiguity and confusion in the Arabic poem and caused its movement become slow and burdened by these heavy cultural loads which came out of a negative effect. In fact, the poets wanted to use the myths in order to revive the text from the inside and to escape from the monotonous and direct tonality as they claimed, but they encountered a problem with the audience who suffered from the lack of understanding to these texts because the references of the myths are far from their cultural reality and aren’t addressing anything in their knowledgeable conscience. The poet has been required to explain the myths to the audience in order to reach the essence of the poem. The idea of using the myths as an artistic mask seemed to fall apart because this type of poems have become a strange outgrowth of the audience’s reality. And, the poet climbed up to his ivory tower waving his hand away from the audience, asking them to follow him but the truth is that wouldn’t happen. Let’s have a look at Al-Sayyab’s Poem “Cerberus in Babylon”:

ليغو سربروس في الدروب
في بابل الحزينة المهذمة
ويملاً الفضاء زمزمه
يمرّق الصغار بالنيوب يقضم العظام
ويشرب القلوب
عيناه نيزكان في الظلام
وشدقة الرهيب موجتان من مدى
تخبّي الردى
أشداقة الرهيبه الثلاثة احتراق
يؤج في العراق

ليعو سربروس في الدروب
وينبش التراب عن إلهنا الدفين
تمورنا الطعين
يأكله: يمص عينيهِ الى القران
يقصم صلبه القوي يحطم الجرار
بين يديه ينثر الورود والشقيق
أواه لو يفنى
إلهنا القتلي لو بيرعم الحقول
لو ينثر البيادر التضار في السهول
لو ينتضي الحسام لو يفجر الرعود و البروق و المطر
ويطلق السيول من يديه أه لو يؤوب!
ونحن إذا نبص من مغاور السنين. (Al-Sayyab, 2016: 2/125)

“To howl Cerberus in the paths
In the sad, destroyed Babylon
To fill up the space with phonemes
To rupture by fangs, the children
To gnaw the bones, drink the hearts,
Meteors are his eyes in the dark
Two extended waves are his buccleuch,
Hide the death
His three horrible buccleuch, burning
Burst out in Iraq
To howl Cerberus in the paths
Exhume dust from our buried God,
Our lancinating Tammuz, eating
Sucking his eyes, to decide
Breaking his back, destroying the jars
In his hands, spreading the flowers, the brothers
O’ if he wakes up
Our young God, would sprout the fields,
If scatters the supple bedders in plains
If holds the sword up
If explodes thunder, lightning and rain
If releases torrents out of his hands,
O’ if returns
We look from the caves of the years”

In this poem Al-Sayyab recalls the myth of Cerberus, which is the dog that guards the death kingdom in the Greek mythology, in order to express the reality of Iraq (Babylon) and thus the poem turns into a mythical battleground: its heroes, places, times and events are all legendary. Cerberus, in the legendary meaning is the preceding Iraqi president Abdulkarim Qasim in real and Babylon is the same as Iraq itself. Despite of Al-Sayyab’s extravagant in mentioning ancient myths, such as Adonis, Tammuz and Ulysses which need explanation and interpretation in order to hold onto the recipient, his

poem “The Rain Song” has been very popular and its fame has spread beyond the horizon. It has become one of the archives of those related to and interested in poetry in spite of versifying it according to Al-Rajaz (it’s a metre used in classical Arabic poetry) rhythm which is called the poets’ donkey. This way of writing was accompanied by a feverish activity to translate collections of poets from most living languages. As a result, we started to read the Spanish Lorca, the Chilean Pablo Neruda, the Russian Pushkin, the Dagestan Rasoul Hamzatov, and the Turkish Nazem Hikmat and so the audience of literature have become face to face with a new poetry far removed from the Arabic poetry which extended since the dawn of the Arabic poetry till the beginning of the twentieth century. Then, the critical battles on rhythm and rhymes have been waned and coincided with the appearance of the semi-rhythmic poetry (form-and-shape shifting poems) that Nazik Al-Malaika and Bader Shaker Al-Sayyab created and they are both regarded as the pioneers of modernist Arabic poetry. Moreover, a magazine in Beirut called “Poetry” started to publish the prosaic poem which is accompanied with critical studies that theorise for this new style of poetry which resembles the western poetry and translated poetry following its form, shape and contents, as well.

C. The Emergence of the Translated Poet

The phenomenon of the translator poet has seen the light for the first time in the Arab culture of the 1950s, 1960s and 1970s. Translator poets, such as Adonis, Tawfiq Sayegh, Jabra Ibrahim Jabra, Yousef Al-Khal, Salma Al-Khadraa Al-Juyousi, Isam Mahfouz, Fouad Rifqa and from the later generation are Sarkon Polous, Abdulkader Al-Jenabi, Muhammad Bnais, Bassam Hajjjar, Abdo Wazen and Rifaat Salam, do not only write poetry, but they translate what enhances their creative choice or what poetry they like and admire. In 1955 Al-Sayyab has collected a number of poems that he had translated from a number of international poets and chose for them the title “Selected Poems from Modern International Poetry”. This title included translated poetry of sixteen foreign poets, such as the Spanish Lorca, the American Ezra Pound, the Indian Tagore, the Turkish Nazim Hekmat, the Italian Giovanni, the British T.S. Eliot and Edith Sitwell and the Chilean Pablo Neruda. The second half of the twentieth century formed a special condition for the global culture in general and the Arab culture in particular. In this sense we mean the technical development and the end of the Second World War which was about to destroy life using atomic weapons. As a result, philosophies and different ways of life arose on the banks of the previous issues. Existentialism which was a response to the war and destruction has been developed, and the creators of this Philosophy started to ask many questions related to fate, destiny and the viability of civilisation, and all these ideas were translated into Arabic. Then, poetry turned into a field that assimilates what is presented of all philosophical and theological issues, sociology and anthropology in addition to politics, myth and history. (Saed, 1984: 31) The contemporary poet believed that he/she should participate in this clash among creators, politicians, war-makers and the sanctification of religious institutions, and he/she is entrusted with the mission of rescuing the world from evils and poetry is the vessel of this task. Poets believed that poetry must not resemble the poetry of transgressors. Hence, the poet found himself/herself under the influence of Randall Jarrell’s saying: “The greatest betrayal a

writer commits is to formulate the harsh truth in a cheap phrase.”(Randall, 1963: 33) Although some poetry critics, starting from the 1950s supported the modernisation in Arabic poetry which was based on literacy with foreign poetry and a direct influence of it whether in terms of form or in terms of content and vision, they criticised in many occasions the ambiguity, the vagueness and the obscurity that modern poem sank into. So, the accumulation of culture, its multiplicity, diversity and depth in our modern era does not mean that the poet moves on in a horizon crowded with these cultures but means a semantic crowding in which there is ambiguity and multiplicity that afflict the recipient with confusion before the poetic text. The poet of modernity has found himself face to face with a river of knowledge flowing from multiple sources, and colourful tributaries in which the scientific, the superstitious, the historical, the mythological, religious philosophies, and all the colours of the era’s knowledge are mixed. It is a truly strange epistemological combination and when the poetic text has been formed out of it and entered into its fabric, it increased the difficulty of reading it, complicated the process of receiving it, and expanded the ambiguity of its connotation. (al-Qoud. 2002: 24). For example, Adonis says:

I tied my ships to The wind
And delegated myself to the wanes
You burdensome, open your hands, look:
How empty They are!
How affectionate is this space is! (Adonis, 1999: 13090)

قيدتُ سفنني بالريح وفوضتُ أمري إلى الموج
افتحْ يديك أيها المعنى وانظر:
ما أفرغهما،
وما أحنَّ هذا الفراغ

Mohammad Afifi Matar in his poem “doubts” says:

Voice:
O’ my blind travel
In the alchemy mine and the last transformation
Ties of things dissolve in my blood
The disjointed elements dance
The branches turn over at the roots
The fruits of fire are plonked in the burning vine
Water in my blood kills my split seed
The air ignites, the ashes become pregnant
But, I am waiting for the last shift,
So as to, the darkened, burning mines
Take my hatred to the world of bitterness. (Matar, 1998: 34-35)

صوت:
يا سفري الضربير
في منجم الكيمياء والتحول الأخير
تتحلُّ في دمي روابطُ الأشياء
وترقصُ العناصرُ المفككة

تنقلبُ الفروعُ في الجذور
والنارُ تترمي ثمارها في الكرمِ المحترقة
والماءُ في دمي يُميتُ بذرتي المنفلقة
بشتعلُ الهواءُ ثم يحبلُ الرماد
لكنتي أنتظرُ التحولَ الأخير
كي تأخذُ المناجمُ المعتمةُ المشتعلةُ
كراهيتي للعالمِ المرير

D. The New Poetry Crisis

The critics or poets had no longer strict critical norms that Control the state of chaos that affected the prosaic poetry compared to the strict and rigid norms which for instance existed in The rhythmic poetry and its rhythms. Then The Arabic poetry lacks The conceptual structure that governs it. A new battle of legitimacy starts asking what is the new poetry, the free poetry and the semi-rhythmic poetry that pioneers meant and these voices began to appear by the pioneers of new poetry and those who are enthusiastic about it. Nazik Al-Malaika in her book “The Issues of Modern Poetry” published in 1964, that’s more than fifteen years after her first statement and her first poem written in free verse, says: “I am certain that the free-flow of poetry will come to an end in a day that’s not far, and poets will return to the fully rhythmic poetry after they have gone out if their way and underestimated it. This doesn’t mean that free poetry would die, but it would remain alive and poets would use it for some of their purposes and targets without becoming fanatic and leaving the rhythmic beautiful Arabic poetry. (al-Malaika, 1967: 48) Moving to Adonis’ opinion which seems harsher than Nazik Al-Malaika’s. He believes that this revolution against the classical methods had brought poetry into a new crisis which is the entry of any willing person into the field of poetry that once was really sacred and the Arabs linked it to ingenious Valley (Abkar Valley, the valley of inspiration, the imaginary home of poetry; fairyland). Adonis says: “The problem in the Arabic poetry now is no longer in the conflict between it and the classical one, but it has truly become in knowing and distinguishing the modern poetry indeed. In fact, the poetic output is full of confusion, chaos, petty vanity and almost illiteracy. Among the new poets are those who are ignorant of the most basic requirements of poetry in terms of awareness of the language secrets and the control over them, and those who don’t know about poetry other than arranging the rhymes and poetic metres in a certain context and yet each of them fills up newspapers and magazines with superiority and precedence over others claiming that he/she is the prophet and the pioneer of modern poetry. Rather, we are with those who say that the modern poetry is full of magicians and clowns. (Adonis, 2005: 236-237) Dr. Ihsan Abbas, who was enthusiastic about modern poetry, presented early studies about modern poetry, one of them was published in 1955 and called “Abdulwahab Al-Bayati and modern Iraqi poetry”. Dr. Ihsan Abbas believes that there are reasons outside the poetic process or the poetic text that contributed to not spread this poetry among people. One of these reasons is the song which still relies on alliteration and other creative rhetorical devices in terms of form. The song, which talks about desertion, observation, watchfulness, torment and tears in terms of content, seems disconnected from the transformation and change that has occurred in the society, looking at the emotional relationships. The school is another reason in which the teacher

doesn't find in his hands a critical mean that would unlock the blockages in the modern poetic text and therefore a teacher finds himself more comfortable teaching classical models of poetry. Furthermore, poetry gatherings and festivals which adopted the rhetorical tone played a great role in detaining modern poet to spread among people. (Abbas, 1978: 21-22)

E. Coexistence of the Two Species

The Arabic rhythmic poem has retreated due to the sweeping current of the prosaic poem that was encouraged by cultural institutions. On the other hand, the classical poetry which based on rhythm and rhyme including both styles: rhythmic and semi-rhythmic remained present and the clear proof of that is the continued emergence of many poets, such as Nizar Qabbani, Al-Jawahiri and Omar Abu Risha, while the prosaic poem kept rising. Observers of the contemporary Arab poem's reality would find that the rhythmic poem has once again topped the scene and this is because of the inability of the prosaic poem to be apart of the people's culture and it remained isolated in its ivory tower as mentioned before. In addition, the prosaic poem didn't take into account that poetry is an important part of the Arabs' culture and they are still attached to the high classical models of poetry, such as The Mu'allaqat (The Hanging Poems; a set of ten long Arabic poems which were hung on in the Kaaba in Mecca and they are considered the primary source of early Arabic poetry; The Mu'allaqat used to be written in gold not ink), Al-Mutanabbi and Abu Tammam which were considered high-ranked, bright and pure poetry. At the beginning of the 1980s Nizar Qabbani versified his poem "O' Green Tunisia" which spread widely as fast as fire among people as if the crowd had a different word in defining the concept of poetry other than what was presented by the new poetry groups.

Nizar says:

O' green Tunisia, I've come to you as a lover
On my forehead, a rose and a book
For I am the Damascene whose profession is passion
Whose sining turns the herbs green
I burnt behind all my boats
Passion is, not to be a return
Above the women's eyelids, into pieces I'm broken
Wood and waves are my age
Not forgetting women's names, but
Beauty has reasons, and I have mine. (Qabbani, 1985: 45)

و على جبينِي وردةٌ وكتابٌ فاخضوضرت لغنايه الأعشاب إن الهوى، ألا يكون إيابٌ قِطعاً، فعمري الموج والأخشابٌ للحسَن أسبابٌ، ولي أسبابٌ	يا تونسُ الخضراءِ جنُّك عاشقاً إني الدمشقي الذي احترفت الهوى أخرقت من خلفي جميع مراكبي أنا فوق أجفان النساءِ مكسّرٌ لم أنس أسماء النساءِ وإنما
--	--

When Nizar finished that flirtatious introduction, he expressed his anger on the Arab political reality as if he wanted to say that the traditional form of the classical poem in its rhythmic line is still capable of carrying contemporary contexts and the poetry scene has become more balanced. That's to say that the rhythmic poetry has its audience and writers as well as the semi-rhythmic poetry which was later replaced by the prosaic poem. The matter remained as an open truth between the two tendencies with battles breaking out from time to time fighting for the legality, the essence and reasonableness of the prosaic poem.

IV. Conclusions and Results

The Arabic poem has taken a harsh adventure by abandoning the concepts of traditional Arabic poetry and moving to the other bank with different concepts and visions which are fully brought from foreign poetry of all nationalities in spite of the big role and influence of the English and French poetry in particular. Hence, I say that this experience has developed a lot in the perceptions of poets, critics and people about the concept of saying despite its fall in a receipt crisis that was attacked by those who were suspicious of it and from the aim of this systematic neutralisation of the Arab poetry concepts and to introduce western concepts instead. To add, this is an evidence of flexibility and vitality that the Arabic language has a proof that it has an inner desire to experience, receive and cross-pollinate with other cultures. This is as well confirms the permanent idea of creative people who precede the critics in developing texts in term of form and content and they have a constant willingness, that's not strange, but inherited, to go through experiences no matter how sever they are. For instance, Abu Tammam and poets belong to Al-Shami Poetry School, such as Deek Al-Jinn Al-Humsi and Muslim Ibn Al-Walid have done that and experienced new tendencies in their poetry. Whereas conservative critics considered that they are disobedient and dared to review the poem's form and they way the image was constructed, and this something as you know was really shocking at that time.

References

- Abbas, Ihsan. (1978). *Itticâhâtu 'ş-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir*. Knowledge World Series, 2nd Issue.
- Adonis .(2005). *The time of poetry* . Dar Al -Saqi.
- Adonis. (1999). *Al Hayat Newspaper*. Thursday,7th January,13090.
- Agina, Muhammad.(2001) .*et-Tercemetu'l-Edebiyye*. *Rehab Al-Maarifa*. 4(21) May-June.
- Al-Akkad, Abbas Mahmoud. (2013). *Dîvânun min Devâvîn*. Hindawi institution for culture and education.
- Al-Jahiz. (1996) .*Kitâb al-hayavân*. study: Abdulsalam Haroon. Al-Jeel publisher.
- Al-Jahiz.(wd) .*el-Beyân ve^t-tebyîn*. study: Abdulsalam Haroon. Al-Jeel Publisher.

- Horace. (1988). *The Art of Poetry*. translated: Louis Auad. The General Egyptian Book Organisation.
- Luallwa, Abdulwahid. (1980). *el-Ardu'l-Yebâb eş-Şâ'iru ve'l-Kasîde*. Arab Scientific Publishers.
- Matar, Mohammad Afifi. (1998). *el-A'mâlu's-Şi'riyyetu'l-Kâmile; Melâmihu fi'l-Vechi'l-Ambizoklîsi*. Al-Shorouq Publisher.
- Al-Malaika, Nazik .(1967) .Kadâya's-Şi'ri'l-Mu'âsir. Al-Nahda bookshop publishes.
- Nazem, Hasan .(1994). *Mefâhîmu's-Şi'riyye; Dirâsetu Mukâranetin fi'l-Usûli ve'l-Menheci ve'l- Mefâhîm*. The Arab Cultural Center.
- Qabbani, Nizar.(1985). *Kasâ'idu Mağdûbun 'Aleyhâ*. Nizar Qabbani Publishing.
- Al-Qoud, Abdulrahman. (2002) .*el-İbhâmu fi Şi'ri'l-Hadâse; el- 'avâmilu ve'l-Mazâhiru ve Âliyyâtu't-Te'vil*. The Knowledge World Series.
- Randall, Jarell .(1963). *the Crisis of Contemporary Poetry*. translated by: Maher Hasan Fehmi. Arab unity publisher for publishing, printing, distribution and advertising .
- Ricoeur, Paul. (2008). *About Translation*. translated by: Hussein Khamri .Al-Ikhtelaf Publishing.
- Saed, Khalida. (1984). *el-Melâmihu'l-Fikriyyetu li'l-Hadâse*. Fusoul magazine. 4(3)
- Al-Sayyab, Bader Shaker. (2016). *el-A'mâlu's-Şi'riyyetu'l-Kâmile*. Dar Al-Auda.
- Ib Sallam Al-Jumahi. (1994). *Tabakât al- fuhûl al-şuara*. study: Mahmoud Shaker. Al-Madani Publisher.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

MISIRLI, G. ERGÜN, Z. GÜNERİ, B. (2021). The Street in the Focus of Concepts of Security/Insecurity: Representation of News About the Street on Internet News. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 365-384.

The Street in the Focus of Concepts of Security/Insecurity: Representation of News About the Street on Internet News

Gülsemin MISIRLI (*)

Zuhal ERGÜN (**)

Burcu GÜNERİ (***)

Abstract: The forms of representation created by media are fundamental in affecting people and societies. Media builds a reality in the viewer's mind with its contents by using language and words. In this sense, this study aims to question how the street is represented in the media through internet news sites. Thus, what the street means conceptually is mentioned and also discussed street's concepts, security/ insecurity. According to the rating measurement company Alexa's data, the most followed news sites in Turkey are sözcü.com.tr, ensonhaber.com.tr, hurriyet.com.tr. The news about the street in the article was analyzed in the context of critical discourse analysis. The online archives were scanned with the keyword "street"; The news that emphasizes the idea that the street is dangerous and has a higher power to affect individuals was evaluated within the study's scope. As a result, it was seen in the news published on internet news sites that the street is positioned as unsafe, dangerous, even as a place of transition from one place to another, and as a place that should be abandoned. Some solutions were made in line with the results of the examinations.

Keywords: Internet news sites, street, representation, security/insecurity.

Güven/Güvensizlik Kavramları Odağında Sokak: İnternet Haber Sitelerinde Sokak Konulu Haberlerin Temsili

Öz: Medyanın oluşturduğu temsil biçimleri insanları ve toplumları etkilemede son derece önemlidir. Zira medya ürettiği içeriklerle okurun/izleyicinin zihninde bir gerçeklik inşa etmekte; bunu kullandığı dil ve sözcükler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, sorunlu bir temsil alanı olduğunu düşündüğümüz sokağın medyada nasıl temsil edildiğini internet haber siteleri üzerinden sorgulamaktır. Bu nedenle çalışmada sokağın kavramsal olarak neyi ifade ettiğine değinilmiş; ayrıca sokak, güven/güvensizlik kavramları bağlamında tartışılmıştır. Çalışmanın araştırma bölümünde ise, reyting ölçüm şirketi Alexa'nın verilerine göre, Türkiye'de en çok takip

*100/2000 YÖK Doktora Burslu Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı (e-posta:gulseminnisirli60@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-8103-8462>

**100/2000 YÖK Doktora Burslu Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İletişim Bilimler Anabilim Dalı (e-posta:zuhalergun86@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-3982-0682>

***Öğretim Görevlisi, Atatürk Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu (e-posta: burcuguneri48@gmail.com) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-0898-7853>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate For Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

edilen haber sitelerinden *sozcü.com.tr*, *ensonhaber.com.tr* ve *hurriyet.com.tr*'de yer alan sokak konulu haberler eleştirel söylem analizi bağlamında incelenmiştir. Söz konusu sitelerin çevrimiçi arşivleri 'sokak' anahtar sözcüğü ile taranmış; sokağın tehlikeli olduğu düşüncesine en çok vurgu yapan ve bireyleri etkileme gücü daha yüksek olduğu düşünülen haberler çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, internet haber sitelerinde yer alan haberlerde sokağın güvensiz, bir yerden bir yere geçiş mekânı olarak bile tehlikeli ve hızla terk edilmesi gereken bir yer olarak konumlandırıldığı görülmüştür. Yapılan incelemelerden çıkan sonuçlar doğrultusunda bazı çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnternet haber siteleri, sokak, temsil, güven/güvensizlik.

Makale Geliş Tarihi: 03.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 27.11.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.908833

I. Introduction

Media is an essential tool that gives individuals an idea about what is happening in the outside world. Individuals interpret and make sense of the external world through the reality created by the media. The media creates a perception about the environment we live in and the world through its programs, TV series, and news. Therefore, the media does this subconsciously without making individuals noticeable. In internet journalism, which is a significant news provider for individuals today, news can reach the reader faster thanks to the fast news flow, and internet news sites can provide more data in terms of quantity than printed newspapers. When considered in this context, internet news sites' potential to mobilize / influence readers are higher. However, as in other media outlets, internet news sites contain much content that does not directly reflect the truth but represents the truth. One of these forms of representation is news about the street. Streets, which are defined as places where vehicles and pedestrians flow daily, are a virtual social platform in bringing people of all ages and groups together, merging and integrating them. The streets are also where organization, solidarity, and acting in unity, and even as Lefebvre said, (Lefebvre, 2013: 23) the revolution begins. However, the street has become one of many risk areas that permeate every aspect of an individual's life and create insecurity and anxiety. Therefore, considering the street's social function, the issue of representation in the media is crucial.

II. Street Concept and Street as an Unsafe Place Perception

In the Turkish dictionary of the Turkish Language Association (TDK), the street is defined as a place, province, district, and road in residential areas with houses on both sides, narrower or shorter than the street. (TDK, 2011: 180) However, it is not enough to describe the street with just this definition. Because the street should be handled with the meaning and functions it assumes, so the definition should be made in this direction. The street is an essential social platform as it brings people of all ages and groups together. The power of the street comes from here. Streets; can melt people of different opinions and beliefs in the same

pot. Therefore, the street has a cohesive and integrative feature. Besides, the streets provide organization, solidarity, and acting together. Streets are also places where culture and social memory are kept alive, as Çakı mentioned. The names of national heroes, influential artists, scientists, politicians, or significant events are given to the streets/avenues are among the leading indicators of this. However, the streets are places where social reactions, demands, and will are expressed (Çakı, 2017: 32).

The street is different from the church, mosque, and museum. It has no walls, or rather borders. It does not have a law; it welcomes people from all walks of life. The man of modern society, who is forced to withdraw, gets rid of the monotony of his life for a short time if he walks into the street corners. The street offers us what is worth seeing and hearing without waiting for a response. It is possible to fill the dark bases of life with light and explore the street's shady areas. The street invites us to a realistic experience of the world. It leads us to rethink our knowledge, truths, and beliefs with suspicion. There is hardly any more ideal place than the street to detach yourself, go out, and have something out of the ordinary (Ülgen, 2018: 6).

Streets are the primary spaces of the public space that form a defined urban unity. It is a texture organizer that connects the whole city beyond the local and determines the local texture. Avenues and streets are not only areas reserved for pedestrian and traffic circulation. These areas appeal to two different worlds of society; it is public property that everyone wants to appear in and private property where each person finds a private life. The street, which is a part of the city, has always existed to direct public life. This area, which covers social life foundations, forms the most legible and most visible state of the public sphere. Streets mediate between the permanence of urban life in the long term and the temporality of urban life in the short term. Besides, these areas, which have a homogeneous structure that create visual continuity, lead to heterogeneous formations and diversity (Gökgür, 2008: 80-81).

Bayraktar and his colleagues described the street as a new world to be discovered. According to them, the street provides exciting games and acquaintances with its uncertainty and limitlessness stepped after the house's warmth. First of all, as neighbors, neighborhoods, gardens and friends, grocery stores, bagel shops, butchers are experienced, the street's borders grow, and uncertainties decrease. The feeling of insecurity caused by not being able to make sense of things gives way to self-confidence over time (Bayraktar vd., 1994: 43).

According to Le Corbusier, the street includes functions that are ignored. These are informative, symbolic, and ludic functions. We play there, we learn there. Street means disorder. All urban life elements, which are fixed and redundant elsewhere, become free to fill the streets and flow from the streets to the centers, where they meet each other as these elements retreat to their shelters. This disorder is living. In a sense, this disorder means a higher order (Lefebvre, 2013: 22- 23). As Sennett emphasizes, what gives the street its value

is the power of discovering something that the eye does not expect to see. The street is mostly a symbol of warning from unexpected experiences (Sennett, 1999: 176).

In his book *Urban Revolution*, Henri Lefebvre, one of the vital street studies' names, did not neglect to treat the "power of the street" and take the street in political terms. According to Lefebvre, the street is more than just a place for movement and circulation. A street is also a meeting place. It is impossible to meet other designated encounters (cafes, cinemas, parks) without the street. Also, such public spaces give life to the street. Lefebvre also listed the events that will occur after the disappearance of the street: "The disappearance of all life, the reduction of the city to a dormitory, the aberrant functionalization of existence..." (Lefebvre, 2013: 22-24). According to Lefebvre, a street is also a place that embraces unacceptable political views, incurable heartbreaks, and almost everything the society disgusted. However, it is also the site of revolutionary action. Revolutions take place in the streets. This situation shows us that the disorder of the street creates a different order. A street is a privileged place where the word is spoken, and the word becomes written, even a place where the word can become wild and escape from institutions and be written on the walls (Lefebvre, 2013: 23).

Until the ancient Middle Ages, main streets were mentioned; today's street concept has started to be mentioned from this period onwards. Today, it is still possible to see the traces of medieval streets in city centers. During this period, the streets are narrow and curved, lacking tract, sewage, and hygiene. Except for the main street, other streets in the cities do not have stone pavement. There are traders, children playing games, jesters telling funny stories, acrobats, and musicians in the streets. Streets have undergone the first substantial changes since the 16th century. During the Renaissance, the streets were made more programmed (Gökgür, 2008: 84- 85). 17th century, clothing codes were used to bring order to the mixture of foreigners on the Street in Western Europe. At that time, the clothing code, that is, the costumes showing the person's position, enabled the people to be determined clearly (Sennett, 1999: 98- 99, 101). All these show that a street is an important place for individuals, so various ways protect the street's safety. In the 19th century, with the introduction of motor vehicles that developed with the industrial revolution, the street changed in size, and narrow streets turned into wide streets (Gökgür, 2008: 84-85). In the past, neighborhood and community ties were closely related to street life, and people even knew the names of people living on the streets. It is accepted that these ties have started to loosen and lost their former importance with modernization, globalization, technological developments, and individualization. In the past, it is known that individuals living on the same street knew each other better, trusted each other more, and with cliché rhetoric, did not even need to lock the doors of their homes (The Young Foundation, 2010: 5).

Jane Jacob's studies have shown that the street (often the street where people pass) is the only possible security tool against criminal violence (theft, rape, assault) in the USA. Wherever the street disappears, crime is organized, and the crime rate increases. On the street and through this space, a group (the city itself) emerges, manifests itself, owns spaces, creates

a time-space that it owns. Such ownership shows that use and use value can dominate exchange and exchange value (Lefebvre, 2013: 23).

However, the street has long been denigrated as the root of urban malice and a place where perverse tendencies are nurtured, expressed, and conveyed (Browning & Jackson, 2013: 1010). This uncanny appearance of the street is an undeniable fact of modern societies that negatively affect human life and creates insecurity and anxiety in the individual regarding its results. The lack or scarcity of any of these three components, such as security, certainty, and safety, is primarily reduced self-confidence, loss of confidence in one's abilities, and others' intentions; It has such results (Bauman, 2000: 26). This situation also increases incompetence, anxiety, and prudence; error searching and finding; creates expected consequences such as scapegoating and aggression. As stated above, today, the streets are mentioned with security problems; With these problems, the streets do not allow people to develop their sense of spatial belonging, although there are exceptions (Çakı, 2017: 32). Besides, the increase in vehicles and the crime rate causes the street to be a place to escape quickly. This healthy distrust surrounding the street appears as a problematic area of representation because the street is represented as a crime scene in today's media.

III. Aim and Methodology

After meeting people's physical needs, their most important expectation is the need for safety (Ömeroğlu, 2012: 332). A person who thinks that there is a trust problem in the society in which she/he lives and is afraid of crime can move away from social life, and this can reduce the quality of life of a person, remain incomplete in terms of self-realization and cause him to become an unhappy person (Kula & Çakar, 2015: 198). All this reveals how important the perception of security and, accordingly, a safe space perception is for individuals and society. In this respect, the street's representation, which is a public space, in the media is significant. However, when the relevant literature is scanned, it is seen that there is a severe deficiency in this subject and that sufficient studies have not been done. In this sense, the master's thesis "From the Victimized Other Perspective to the News Language's Otherization Project on a Critical Approach,"¹ conducted by Yeliz Koç in 2016, is essential. In this study, Koç examined the street contrast reflected in the news language with the model of Van Dijk's critical discourse analysis with News samples from newspapers and some internet news sites. As a result of the study, it was found that the other who was excluded from the society in the news was victimized by the events he/she suffered on the street, and news texts also othered the street in this way. This study is vital because it discusses the street in the context of the concept of trust/distrust/uncanny/negativity, systematically scans the news published on the three most followed internet news sites for three months and is a more up-to-date analysis of the field in question. The study investigates how the street is presented in the media as a

---

¹ Koç, Y. : From the Victimized Other Perspective to the News Language's Otherization Process on a Critical Approach [Master Thesis]. İstanbul: İstanbul University Social Sciences Institute, 2016.

venue through the news on internet news sites. Internet news sites can also have a higher potential to mobilize/influence the reader, as they can quickly transfer the news and provide more data in terms of quantity in the news than printed newspapers. The study's basic assumption is that in Street news on internet news sites, the street is encoded within the framework of unsafe/uncanny space. Based on this assumption, the research seeks answers to the following questions:

- How is the street represented in the news on internet news sites?
- Is it encoded as an unsafe/uncanny place in street News texts?

The critical discourse analysis approach was adopted in the research. Discourse analysis, mostly used in media texts, emerged in the 1960s as an interdisciplinary study field. Discourse analysis is the study of language. Nevertheless, this review is not simple. It involves examining the meaning that lies beyond the semantic and syntactic boundaries of expressions (Çelik & Ekşi, 2008: 105).

According to many discourse analysts, language means discourse. Discourse does not represent reality. However, structuring and transforming create social reality. Thus, the world is made sense by language (Taylan, 2011: 68). Studies that analyze linguistic structures that develop with an interdisciplinary approach in discourse analysis using the linguistic method are characterized as critical discourse analysis. The prominent representatives of this field are Teun Adrian van Dijk, Norman Fairclough, and Ruth Wodak" (Özer, 2015: 198). Critical discourse analysis tries to understand how language - a social tool-functions in social interactions in society, Power, Power Distribution, institutions, and the stages of formation and sharing of knowledge" (Gür, 2013: 192). In critical discourse analysis, the goal is to achieve understanding and interpret through this reached meaning. The interpretation is to reveal all kinds of information, thoughts, or messages intended to be given in the discourse (Doyuran, 2018: 321).

The universe of this study consists of news sites that broadcast on the internet in Turkey. The sample, according to the rating measurement company Alexa's data since they are the most clicked news sites in Turkey, is determined to be from ensonhaber.com.tr, hurriyet.com.tr and sozcü.com.tr (alexa.com/topsites, 2020). The news analyzed in the study - taking into account the abundance of street news in the online media - was limited to three months covering the dates January 1 - March 31, 2020. The online archives of the selected internet news sites were scanned with the keyword "street," and 203 news about the street were identified. One hundred two of these news ensonhaber.com.tr in; 60 hurriyet.com.tr 41 in sozcü.com.tr the news that was evaluated in the study was selected from among the news samples that we believe provide the most appropriate text and images for the review. In this direction, a total of Nine news stories were examined in terms of title, content, and image, with three news from each internet news site determined as a sample.

IV. Findings

In this part of the study, ensonhaber.com.tr, hurriyet.com.tr, and sozcu.com.tr analysis of street news from internet news sites using the critical discourse analysis method is given in detail.

EN SON HABER • İÇ MEKEM • İŞE GİDERKEN SOKAKTA BİÇAKLANARAK ÖLDÜRÜLDÜ

İşe giderken sokakta bıçaklanarak öldürüldü

İzmir'in Bornova ilçesinde yaşayan Kemal Torun, işe giderken evinin bulunduğu sokakta, kimliği belirsiz bir kişi tarafından bıçaklanarak hayatını kaybetti.

DHA • 11.02.2020 - 12:27

WhatsApp ile paylaş   Google News'de takip et

 İzmir'in Bornova ilçesinde işe gitmek üzere evden çıkan 39 yaşındaki Kemal Torun, kimliği henüz belirlenemeyen bir kişi ile tartışma yaşadı. Tartışmanın kavgaya dönüşmesi sonrası kişi, Torun'u bıçaklayıp kaçtı.

HAYATINI KAYBETTİ

Kemal Torun'un kanlar içinde kaldığını gören vatandaşlar, sağlık ekiplerine haber verdi. Olay yerinde yapılan ilk müdahale sonrası, Torunun hayatını kaybettiği belirlendi.

Yapılan incelemelerin ardından Kemal Torunun cansız bedeni, [İzmir Adli Tıp Kurumu](#) morguna kaldırıldı.

Polis, kaçan şüpheliyi yakalamak için çalışma başlattı.

Picture 1: He was stabbed to death in the street on his way to work on the news website ensonhaber.com.tr (2020)

Source: screenshot, ensonhaber.com.tr, 2020

This report, taken from the news site (ensonhaber.com.tr,2020) is about the murder of a person named Kemal Torun by an unidentified person on his way to work in the Bornova district of Izmir. It is seen that the title of the news is constructed with passive language, and the word street is emphasized. In other words, it is emphasized that the person who lost his life was killed on the street rather than by whom he was killed. Again, in the news spotlight, the word street is repeated; the street is presented as the primary address where the murder took place. The street is shown here as the dangerous life outside, and the idea that people have no control over this place is instilled. 2 different photographs were used in the article.

The first of these is the person who was attacked before he lost his life. The other is the photograph of the crime scene, that is, the place where the person lost his life. This situation aims to establish the opposition of old and new in the reader's mind. The perception that "this person who uses the street to go to work does not live anymore" is dramatically coded through photographs. It can be said that the newsreader is designed in a way that causes anxiety and fear to people who use the street regularly every day and go to work. As Lefebvre emphasizes, passing through the street, which is a communication place, is both compulsory and under pressure (2013: 24) Therefore, here the street is coded as a compulsory transition place to go to work on the one hand and a place where death can be encountered at any time.

Picture 2: He beat a woman with a stick in the middle of the Street in Gaziosmanpaşa on the news website ensonhaber.com.tr (2020)

Source: screenshot, ensonhaber.com.tr, 2020

The news in Visual 2 (ensonhaber.com.tr, 2020) is about a woman being battered by someone allegedly addicted in Gaziosmanpaşa. The word street was repeated in the headline of the news and the spot and text. "He beat the woman to death with a stick in his hand," "he dragged the woman on the floor in the middle of the street" in the news text, such as the woman's violence in the street was repeatedly emphasized. The report did not provide information other than that the person who attacked the woman was addicted and used

violence against the woman. This creates in the reader's mind the idea that all women who go out on the street can be violent at any moment and that the streets are more dangerous for women. As Aktaş stated, some urban spaces are divided into feminine or masculine spaces in the human mind. Most women stay away from urban spaces where they feel anxiety and fear at the thought of threatening their safety, or these spaces are ostracizing women (2007: 141). Also, as Cangöz stated, the street refers to contamination for women (2018: 29). In the way this news is delivered, the situation in question is also felt. The street has the appearance of an exclusionary place.

Clicking on the news first used the news headline, followed by a large photo showing the moment the woman was abused. Even this alone shows that the news is created with an anti-street attitude. A citizen recorded the incident. The Internet news site also used this video in its news content. The violence of the incident was presented to the reader in all its nudity. In the images, it is noticeable that a small number of people are on the street, but they do not help the woman. Thus, the perception that the street is more dangerous when it comes to women has been created.

Adana'da bir kişi evini ateşe verdi

Adana'da dini nikahlı eşini sokak ortasında döven adam, polisleri görünce evini ateşe vererek kendini içeri kilitledi.

İHA • 30.01.2020 - 04:51

WhatsApp ile paylaş   Google News'de takip et

Adana'nın Seyhan ilçesine bağlı Sümer Mahallesi'nde, Ali Y. (51) dini nikahlı eşi Ü.K (53) ile tartışmaya başladı.

SOKAK ORTASINDA DÖVDÜ

Kısa sürede büyüyen tartışma kavgaya dönüştü. Ali Y., dini nikahlı eşi Ü.G.'yi sokak ortasında dövmeye başladı. Komşuları, durumu polis ekiplerine bildirdi.

KENDİNİ KİLİTLEYİP EVİNİ ATEŞE VERDİ

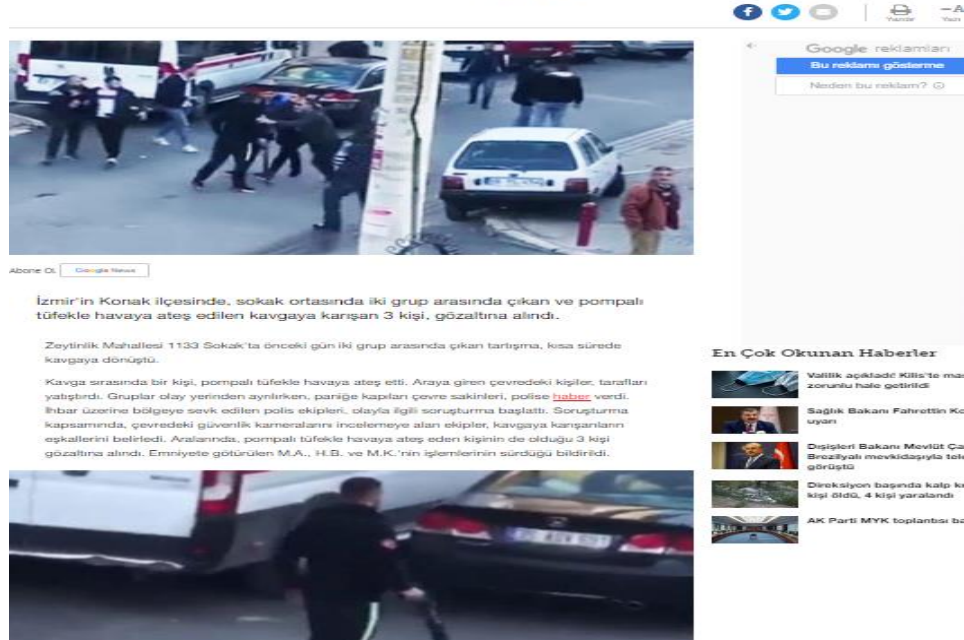
Polisin eve geldiğini gören Ali Y., evi ateşe vererek kendini içeri kilitledi. Bir polis memuru evin kapısını kırarak, yanan evin içerisindeki kadın ve adamı dışarı çıkarttı. Olay yerine gelen itfaiye ekipleri, yangını kısa sürede söndürdü. Ali Y. ise gözaltına alınarak polis merkezine götürüldü.

Picture 3: A person set his house on fire in Adana on the news website ensonhaber.com.tr (2020)

Source: screenshot, ensonhaber.com.tr, 2020

In another article titled a person set his house on fire in Adana, (ensonhaber.com.tr, 2020) the word street was not used in the news title. However, it has been repeated many times in the news spot, text, and subtitle. The article is about the discussion of a citizen named Ali Y. with his religiously married wife. The article emphasizes that the woman was beaten "on the street" by the man. In the text, it is stated that a domestic issue was carried to the street. The street is again negated with the expressions "in the middle of the street" and "beat in the middle of the street" repeatedly in the news text. An outdoor photograph was used in the report. In the photograph, where the attacker is in the foreground, the danger is coded with body language and facial expression. In the image where the police hold their arms tightly and the perception that they can escape at any time is created, it is also referred that the dangerous person on the street is a man. In this news, the insecurity or danger of the street is reinforced by the photo.

Izmir'de kaydedildi! Sokak ortasında ateş açtı...

Abone Ol [Görüşme](#)

Izmir'in Korskak ilçesinde, sokak ortasında iki grup arasında çıkan ve pompalı tüfekle havaya ateş edilen kavgaya karışan 3 kişi, gözaltına alındı.

Zeytinlik Mahallesi 1133 Sokak'ta önceki gün iki grup arasında çıkan tartışma, kısa sürede kavgaya dönüştü.

Kavgı sırasında bir kişi, pompalı tüfekle havaya ateş etti. Araya giren çevredeki kişiler, tarafları yatıştırdı. Gruplar olay yerinden ayrılırken, panjere kapıları çevre sakinleri, polise [habere](#) verdi. İhbar üzerine bölgeye sevk edilen polis ekipleri, olayla ilgili soruşturma başlattı. Soruşturma kapsamında, çevredeki güvenlik kameralarını incelemeye alan ekipler, kavgaya karışanların eşkallerini belirledi. Aralarında, pompalı tüfekle havaya ateş eden kişinin de olduğu 3 kişi gözaltına alındı. Emniyete götürülen M.A., H.B. ve M.K.'nin işlemlerinin sürdüğü bildirildi.

En Çok Okunan Haberler

- [Valilik açtı! Kilis'te ma...](#)
zorunlu hale getirildi
- [Sağlık Bakanı Fahrettin Ke...](#)
uyarı
- [Dışişleri Bakanı Mevlüt Ça...](#)
Brezilyalı mevkidaşıyla telef...
- [Direksiyon başında katil ki...](#)
kişi öldü, 4 kişi yaralandı
- [AK Parti MYK toplantısı b...](#)

Picture 4: Recorded in İzmir! Fire the gun in the middle of the street on the news website hurriyet.com.tr (2020)

Source: screenshot, hurriyet.com.tr, 2020

"Recorded in Izmir! The news titled "Fire the Gun in the Middle of the Street", (hurriyet.com.tr, 2020) is a fight between the two groups in the Konak district of Izmir. It is seen that the word street is repeated over and over again in the title, spot, and content of the news. In the news, words such as shotgun, fight, opened fire, used in conjunction with the street, cause the street to be coded as a place of violence, fight and fear. The news stated that the people on the street were anxious with the expression "residents of the panicked neighborhood". Thus, the danger of being on the street at that time was emphasized. In the report, which uses two separate photographs, the first photo shows the fight's moment. In the second photo, there is an image of a person carrying a shotgun. The images that make you feel the chaos of the crime scene at first glance prove the danger of the street. In that case, it can be said that photographs support the uncanny of the street.

Tuzla'da bankadan çıkan kişiye sokak ortasında kapkaç

Abone Ol [Google News](#)

Tuzla'da bankadan çıkan bir kişi yanında bulunan 120 bin lirasını kendisini araçla takip eden kapkaççıya kaptırdı. Polis olay yerinden kaçan şüpheliyi yakalamak için çalışma başlattı.

Olay saat 13.00 sıralarında [Tuzla](#) Aydıntepe Mahallesi Yüzüncü Yıl Caddesi'nde meydana geldi. İddiaya göre A.Ö. isimli bir kişi bankadan çıktığı 120 bin lirayla caddede yürümeye başladı. Bu sırada kendisini takip eden bir aracın içinden çıkan kimliği belirsiz bir kişi, para dolu poşeti çaldı. Parayı alan şüpheli aracına binerek olay yerinden kaçtı. İhbar üzerine olay yerine polis ekipleri sevk edildi. Ekipler, şüpheliyi yakalamak için çalışma başlattı. Bir mahalle sakini, "Hanımıyla buradan gidiyorlarmış bankadan parayı çekmişler. Takip etmişler, tepesine binip parayı alıyorlar. Bindikleri arabayla yoluna devam ediyorlar." dedi.

[f](#) [t](#) [v](#) [p](#)

En Çok Okunan Haberler

- Son dakika haberi: Erişir! Sağlık Bakanı F. Temmuz corona virüsü
- Son dakika haberler: Türkiye'nin corona virüsü Marmara tek başına
- Son dakika haberi: O böyle dövdü... İşte va
- Cumhurbaşkanı Erdoğan karşılık verdi: Ne çay
- Kaçtı, dövdü, işken adından beni kim k

Picture 5: "snatching" on someone leaving the bank in Tuzla in the middle of the street news on hurriyet.com.tr (2020)

Source: screenshot, hurriyet.com.tr, 2020

The news in Visual 5 (hurriyet.com.tr, 2020) is that a person leaving the bank in Tuzla is in a hatchery. Although it is stated in the title that the snatching took place in Tuzla, the word street was still used, and the immediate attention was drawn here. In the news content, “He started to walk on the street with 120 thousand Turkish liras”. Meanwhile, an unidentified person, who came out of a vehicle following him, stole the bag full of money. However, the main emphasis in the statement is that it is dangerous to go out with that amount of money. In the photograph, a square is used to give the impression that the police have taken the incident under control. No expression alienates the street, like in the headline and news content. However, when the news is evaluated as a whole, the street is ultimately coded as a hostile place. The impression that the street is unsafe was first felt in the title and implicitly implied in the text.

Damat dehşeti! Sokak ortasında kurşun yağdırdı

Abone Ol [Google News](#)

Tekirdağ'ın Çerkezköy ilçesinde bir kişi, tartıştığı kayınpederini sokak ortasında silahla vurarak öldürdü.

Olay, Kızılpınar Mahallesi Bahar Caddesi üzerindeki Muhsin Yazıcıoğlu Parkı'nda meydana geldi. Edinilen bilgilere göre, Durmuş Ulaş Ç., kayınpederi ile tartışmaya başladı. Tartışmanın ardından Durmuş Ulaş Ç. belinden çıkardığı tabanca ile kayınpederi Yaşar B.'ye 5 el ateş etti. Yaşar B., kanlar içinde yere yığıldı. Olayı gören çevredeki vatandaşlar durumu jandarma ekiplerine ve sağlık ekiplerine [haber](#) verdi. İhbar üzerine olay yerine gelen 112 Sağlık ekipleri Yaşar B.'nin öldüğünü belirledi. Jandarma ekipleri cinayet zanlısı Durmuş Ulaş Ç.'yi yakalamak üzere çalışma başlattı. Olay yerinden kaçan Durmuş Ulaş Ç. kısa sürede yakalanarak gözaltına alındı. Öte yandan Yaşar B.'nin cansız bedeni Çerkezköy Devlet Hastanesini morguna kaldırıldı. Olayla ilgili soruşturma sürüyor

Google reklamları

[Bu reklamı gösterme](#)

[Neden bu reklam? ⓘ](#)

En Çok Okunan Haberler

- Emniyette terfiler açıklanc
- MSB duyurdu! Komandola teröristlerin içinde
- Son dakika haberi: YKS ve günlerinde sınırlı sokağa çıkma

Picture 6: Groom horror: a bullet rained down in the middle of the street news on hurriyet.com.tr (2020)

Source: screenshot, hurriyet.com.tr, 2020

"Groom Horror! An example of a news story called "he rained bullets in the middle of the street" (hurriyet.com.tr, 2020) is the Cerkezkoy District of Tekirdag, where a person killed his father-in-law. The word street is coded as a place to be afraid of the street, using phrases such as terror in the News title, lead rained down. Besides, the phrase bridegroom horror used in the title emphasized that a domestic issue was being moved to the street. The phrase "shot and killed in the middle of the street" in the news text refers to the street as a place of violence but describes the criminal device. These statements form an anti-street discourse, and the street is shown as a dangerous place, albeit indirectly. Thus, the perception is created that the street is the environment that triggers violence. A photo taken after the incident shows the lifeless body of the person who died and paramedics who came to intervene. The dead man's lifeless body lying in the street and his bloodied arm dramatized the incident.

Nevertheless, it feels like we can witness fights and murders, even if nothing happens to us on the street. Because, as Avci stated (2017: 15), the need for security includes protecting individuals from the violence heard/seen rather than being directly subjected to violence. It should be taken into account that the culture of fear that is essentially created can cause an attack on people at any moment.

Sokak ortasında çatışma! Bir çocuk yaralandı

Adana'da iki grup arasında çıkan silahlı kavgada 6 yaşındaki kız çocuğu tabancayla vurularak yaralandı.

22:32 - 16 Şubat 2020

Haberler | Gönder

Olay, Seyhan ilçesine bağlı Ova Mahallesi'nde meydana geldi. Alınan bilgiye göre, hasım olan iki grup sokak ortasında kavga etmeye başladı.

Kavga kısa sürede silahlı kavgaya dönüştü. İki grup birbirine ateş açmaya başladı. Bu sırada bakkala giden 6 yaşındaki kız çocuğu kalçasından tabanca ile vuruldu.

Kızlarının vurulduğu fark eden aile çocuklarını hemen özel bir hastaneye götürdü. Özel hastanede tedavisi yapılan çocuk Adana Şehir Hastanesine sevk oldu.

Polis olay yerinde bulunan boş kovanlarda delil çalışması yaptı. Olayı gerçekleştiren kişileri arama çalışması devam ediyor. **İHA**

Picture 7: Clash in the middle of the street! A child injured on the news website sozcu.com.tr (2020)

Source: screenshot, sozcu.com.tr, 2020

The news (sozcu.com.tr, 2020) is about the injury of a 6-year-old boy who went to the grocery store to buy bread in a fight between two groups in Adana. The underlining that the child is shot in the street while going to the grocery store creates the perception that the street is not reliable even as a transition point from one place to another and gives the impression of how dangerous the streets are for children. Two different photographs were used in the article. The first is the place where the event took place. In the photo, 4-5 groups of people gathered in different street parts, and a military vehicle is seen. Although the street is crowded, silence prevails, and people feel uneasy. The fact that the military vehicle is still there increases the thought that the danger continues. In the other photo, an image of the injured child is taken on a stretcher while being put into the ambulance. The photograph of

the child, whose eyes are closed, giving the impression of fainting, increases the dramatics; on the other hand, it reinforces the street's insecurity.

Sokak ortasında liseli kıza dehşeti yaşattı!

Antalya'da lise öğrencisi Nurcan Durmaz'ın (16) elindeki çanta, bisikletli tarafından kapkaç yöntemiyle çalındı. Olay anı, güvenlik kamerasına yansırken, polis, kapkaççının yakalanması için çalışma başlattı.

2206 - 30 Ocak 2020 Haberler | Gündem

Olay, saat 13.30 sıralarında, Muratpaşa İlçesine bağlı Kızıltoprak Mahallesi 917 Sokak'ta meydana geldi. Mahalledeki evinden çıkan lise öğrencisi Nurcan Durmaz'ın arkasından yaklaşan, siyah montlu bisikletli, elindeki çantayı kapkaç yöntemiyle çaldı.

Şok yaşayan Durmaz, kapkaççıyı bir süre takip ettikten sonra 112 Acil Çağrı Merkezi'ne haber verdi. İhbarın ardından bölgeye çok sayıda polis ekibi sevk edildi. Polis, Durmaz'ın verdiği bilgiler doğrultusunda bölgede çalışma başlattı.

Nurcan Durmaz, olayın nasıl gerçekleştiğini polis ekiplerine anlattı. Durmaz'ın çantasında arızalı telefon, öğrenci kimlik kartı ile 50 lira olduğu öğrenildi. Polis, kapkaççıyı yakalamak için çalışmalarını sürdürüyor.

Öte yandan kapkaç anı, yakındaki sitenin güvenlik kamerasınca kaydedildi. Görüntülerde Nurcan Durmaz'ın kaldırımında yürüdüğü, arkasından gelen bisikletlinin çantayı kapıp, kaçtığı anlar yer aldı. **(DHA)**

Picture 8: High school girl was terrified in the middle of the street on the news website sozcu.com.tr (2020)

Source: screenshot, sozcu.com.tr, 2020

The content of the news titled "High School Girl Lives Terror in the Middle of the Street" (sozcu.com.tr, 2020) is a girl who is a high school student. The title has been constructed in a way that causes fear and anxiety to the reader. What is the horror in the title can be understood only after reading the spot? While a high school girl student was presented with a horror expression, it was underlined how dangerous it was to walk alone on the street.

Video recorded by security cameras was used in the news, and the moments when the girl was snatched were shared with the reader. The absence of anyone on the street while the high school girl is snatched in the images may negatively affect the reader's subconscious. Thus, the reader will feel that when she/he is alone in the street or when someone approaches him, he will be snatched at any moment.

Sokak ortasında uyuşturucu satışı

İstanbul Arnavutköy'de, sokaktan geçen insanlara aldırış etmeden uyuşturucu satışı yaptığı iddia edilen bir kişi, polis tarafından yakalandı. Gözaltına alınan şüpheli tutuklanarak cezaevine gönderilirken, şüphelinin uyuşturucu madde satışı yaptığı anlar ise bir iş yerinin güvenlik kameraları tarafından saniye saniye kaydedildi.

10.15 - 4 Şubat 2020 Haberler | Gündem

UYUŞTURUCU TİCARETİ GÜVENLİK KAMERALARINA YANSIDI

İ.Y.'yi kısa sürede yakalayıp gözaltına alan ekipler yaptıkları üst aramasında satışı hazır 16 gram uyuşturucu madde ve satıştan elde ettiği düşünülen bir miktar para ele geçirdi. Arnavutköy Asayiş Büro Amirliği'ne götürülen şüphelinin, Bahardere Sokak'ta uyuşturucu sattığı bilgisini üzerine güvenlik kamera görüntüleri incelendi.

İ.Y.'nin yanına gelen 2 kişiye uyuşturucu madde verdiği ve karşılığında da para aldığı görüntülere yansıdığı belirlendi. Emniyetteki işlemlerinin ardından adliyeye sevk edilen İ.Y., "uyuşturucu madde ticareti yapmak" suçundan tutuklanarak Metris Cezaevi'ne gönderildi.

Picture 9: News on sozcu.com.tr titled Drug Sale in the middle of the street (2020)

Source: screenshot, sozcu.com.tr, 2020

In the news in Visual 9 (sozcu.com.tr, 2020) the street is positioned as a place where drugs are sold. The statement that "drugs are sold without paying attention to people passing through the streets ..." in the news content emphasizes the street's distrust. These statements create the perception that "the streets are so unsafe now that even drug sales can be made publicly". The news featured images of drug sales reflected on security cameras. Thus, the

insecurity of the street has been proven by video. When the news is first clicked, an image appears in front of the reader in which the street is given from a wide-angle. In the photo, there are two people and two cars turned. Here, a deserted street draws attention rather than the images of drug traffickers. Therefore, the images show that the streets are dangerous rather than the danger of drug sales, and the real issue is shown like this.

V. Conclusion

The media, which tells us what is happening around us and, in the world, also tells us how to interpret what we hear. The media forms an opinion about a particular subject, event, or person with the news and programs it publishes. On the one hand, the media, which meets the needs of individuals to receive news, on the other hand, determines the framework in which the subject will be discussed with the language and words used in the news. Media tools do this by subconsciously processing it, thus creating a perception of the environment and the world we live in. The texts produced in online news sites, which are the source of this research, are also not real but represent the truth.

According to Alexa (alexa.com, 2020) data, in the study, we selected and analyzed nine news from the three most clicked news websites; it was seen that internet news sites constructed the street as a dangerous place through texts and photos. The street is generally shown in this news as a place where private life problems are reflected, criminal cases are experienced, and ultimately as an unsafe place. Three different news sites were discussed in the study; however, it drew attention that the language used, and the reference frames were similar. It has been observed that sometimes the same news was published on all three news sites with the same title, image, and content.

The perception is created that threats and risks can be faced on the street at any time. In the news in question, phrases such as 'on the street' and 'in the middle of the street' are often preferred. On the other hand, the street is used in the news and words such as horror, brutality, and snatch. Thus, the street is encoded in the reader's subconscious as a terrible, uncanny public space. Especially in the news, where personal issues are moved to the street, the street is fictionalized as an encouraging crime environment. Another aspect that has attracted attention in the news is the installation of the idea that the streets are more dangerous for women. While the news emphasizes that a street is unsafe, it says that individuals should stay away from this unsafe place. However, it is necessary to consider that individuals may become increasingly obsessed with risk in society (2001: 38), which can cause fear, panic, tension, and phobias in society, whether it is a constant desire to live in a safe environment or, as Furedi calls it, the blessing of security.

The truth is that media texts, coupled with prejudice patterns that exist in society, have a force that reinforces negativity. It has been negated in the street news, sometimes directly and sometimes indirectly. This situation proves that media workers have adopted the negative news language for the street. In summary, internet news sites encode the street with phrases

that imply a dangerous and uncanny place. This situation creates a reality in the reader's mind and spreads over time to all society members. Thus, the street turns into a place to escape; also, the belief that we live in an increasingly insecure world is growing. Media members have a significant role in destroying this meaning attributed to the street. In line with the results of the analyzed news, the following suggestions can be submitted to internet news sites:

In line with the results of the analyzed news, the following suggestions can be submitted to internet news sites:

- The place where the event takes place should not be set up on the street. Where the incident takes place, address information of that place should be given.
- Street; Care should be taken not to be used side by side with negative words such as horror, brutality, beat, stabbed, killed.
- Posting photos that create fear, panic, and street phobia for the reader should be avoided.
- Molded expressions such as "in the middle of the street", "in the street", "horror in the street" should not be used in the news.
- The language of news that creates the perception that the incident is separated from its main context and that the street is inciting crime should be avoided.

References

- Aktaş, G. (2017). The practices of urban space from the viewpoint of women, 27, 136-149.
- Alexa Internet Inc. (2020, Mar 30) Alexa top sites in Turkey. Retrieved from <http://www.alexa.com/topsites/countries/TR>.
- Avcı, M. G. (2017). Marketing security: crime and violence as a marketing tool, [ICOME P 2017 SPECIAL EDITION]: 9-16.
- Bauman, Z. (2000). *In search of politics*. Metis Publications.
- Bayraktar, N., Akyol, E. & Yücel, Ç. (1994). A venue: Atatürk Kindergarten-Umay pavyonu. *Mimarlık Dergisi*, 260, 43-46.
- Browning, R., Jackson, Al. (2013). The social ecology of public space: active streets and violent crime. *Urban Neighborhoods Christopher*, 51(4): 1009-1043.
- Cangöz, İ. (2018). Kadınsız kentler/cities without women. *Varlık Journal*, 1327(4): 29-31.
- Çaki, F. (2017). Streets as belonging and space: a typology proposal within the Balıkesir case study framework. *Çekmece İzü Social Sciences Journal*, 5(10-11): 25-54.
- Çelik, H.& Ekşi, H. (2008). Discourse analysis. *Marmara University Atatürk Faculty of Education Journal of Educational Sciences*, 27(99): 99-117.

- Doyuran, L. (2018). Critical discourse analysis as a mediatic working area (for example, in television series) *Erciyes Communication Journal*, 5(4): 301-323.
- ensonhaber.com.tr. (2020 Jan 13) He beat a woman with a stick in the middle of the Street in Gaziosmanpaşa on the news [Press release]. Retrieved from <https://www.ensonhaber.com/ic-haber/gaziosmanpasada-sokak-ortasinda-kadini-sopayla-dovdu>.
- ensonhaber.com.tr. (2020 Jan 30) A person set his house on fire in Adana on the news [Press release]. Retrieved from <https://www.ensonhaber.com/3-sayfa/adanada-bir-kisi-evini-atese-verdi>.
- ensonhaber.com.tr. (2020, Feb 11) He was stabbed to death in the street on his way to work [Press release]. Retrieved from <https://www.ensonhaber.com/ic-haber/ise-giderken-sokakta-bicaklanarak-olduruldu>.
- Furedi, F. (2001). Culture of fear: risk-taking and the morality of low expectation. Ayrıntı Publications.
- Gökgür, P. (2008). *The location of public sphere in urban spaces*. Bağlam.
- Gür, T. (2013). Discourse analysis as a postmodern research method, *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 5(1): 192.
- hurriyet.com.tr. (2020, Jan 28) "snatching" on someone leaving the bank in Tuzla in the middle of the street [Press release]. Retrieved from <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tuzlada-bankadan-cikan-kisiye-sokak-ortasinda-kapkac-41431204>.
- hurriyet.com.tr. (2020, Feb 5) Recorded in İzmir! Fire the gun in the middle of the street [Press release]. Retrieved from <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/izmirde-kaydedildi-sokak-ortasinda-ates-acti-41439514>.
- hurriyet.com.tr. (2020, Mar, 7) Groom horror: a bullet rained down in the middle of the street [Press release]. Retrieved from <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/damat-dehseti-sokak-ortasinda-kursun-yagdiridi-41463626>
- Karaman, A. (1991). The problem of meaning and scale in the design of public spaces with examples. Public spaces design and urban furniture symposium 15-16 May 1989. Istanbul University Press.
- Kula S. & Çakar B. (2015). The relationship between perceived life satisfaction and safety of people in society within the frame of Maslow's hierarchical needs Maslow, *Bartın University İ.İ.B.F. Journal*, 6(12): 191-210.
- Lefebvre, H. (2013). *The urban revolution*. Sel Publications.

- Ömeroğlu, Ö. (2012). Fear of crime, deterrent of punishment and small crimes. *Gazi University Law Faculty Journal*, 16(4): 329-370.
- Özer, Ö. (2015). "Critical discourse analysis in the case of Teun Adrian van Dijk". In Besim Yıldırım (Eds.), *With Application of Methods and Examples in Communication Research* (pp.197- 287), *Literatürk Academia*.
- Sennett, R. (1999). *The conscience of the eye: the design and social life of cities*. Ayrıntı Publications.
- Sennett, R. (2002). *The fall of public man*. Ayrıntı Publications.
- sozcu.com.tr. (2020, Jan 30). High school girl was terrified in the middle of the street [Press release]. Retrieved from <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/sokak-ortasinda-liseli-kiza-dehseti-yasatti-5598207/>.
- sozcu.com.tr. (2020, Feb 4). Drug sale in the middle of the street [Press release]. Retrieved from <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/sokak-ortasinda-uyusturucu-satisi-5605477/>.
- sozcu.com.tr. (2020, Feb 2). Clash in the middle of the street! A child injured [Press release]. Retrieved from <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/sokak-ortasinda-catisma-bir-cocuk-yaralandi-5628813/>.
- Taylan, H.H. (2011). The comparison of content analysis and discourse analysis which are used in social sciences. *Bingöl University Social Sciences Journal*, 1(2): 63- 76.
- Tutal, N., Ülgen, E. (2018). Siya Siya Direniş/Political Resistance. *Varlık Journal*, 1327(4): 6-12.
- TDK (2011). Turkish Dictionary. Turkish Language Society.
- The young Foundation (2008). Understanding Neighbourliness And Belonging. [online]. [06.01.2021]. Available at: <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2013/02/Understanding-neighbourliness-and-belonging-September-2008.pdf>.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

HAS, A. C. (2021). Anadolu'da Galat İstilalarına Bir Örnek: Kyzikos'tan Herakles-Galat Kabartmalı Stel. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 385-395.

Anadolu'da Galat İstilalarına Bir Örnek: Kyzikos'tan Herakles-Galat Kabartmalı Stel

Ahmet Cuneydi HAS^(*)

Öz: Helenlerin Kelt olarak adlandırdıkları Anadolu'da ise Galatlar diye bilinen Hint Avrupa kökenli halk MÖ 4. yüzyıldan itibaren savaşçı ve istilacı kimlikleriyle tanınmaktadırlar. Kuzeyden kitlesel göç hareketleri sonucunda sırasıyla Makedonya, Yunanistan ve Anadolu'ya kadar ulaşmışlardır. Bu çalışmada ilk olarak Galatların uyguladıkları saldırgan politikalarının Anadolu'da ne gibi siyasi ve idari değişikliklere yol açtığına değinilmiştir. Daha sonra bu saldırılara maruz kalan Mysia Bölgesi kentlerinden Kyzikos'un savunma zaferinin arkeolojik ve epigrafik belgeleri aktarılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda da günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenen ve bu zaferin simgesi olarak nitelendirilen adak steline ayrıntılı biçimde değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Galatlar, Kyzikos, Anadolu, Adak Steli, Mysia

An Example of Galatian Invasions in Anatolia: Herakles-Galat Reliefs Stele from Kyzikos

Abstract: The people of Indian European origin known as Celts in the Hellenes and Galatians in Anatolia have been known as warriors and invaders since the 4th century BC. As a result of migration movements from the north, they reached Macedonia, Greece and Anatolia. In this study, firstly, were mentioned the aggressive attitudes of the Galatians, political and administrative changes in Anatolia. The defense victory of Cyzicus, one of the cities of the Mysia Region, which was subjected to these attacks, has been described with archaeological and epigraphic documents. In addition, the votive stela, the Istanbul Archeology Museum, which is described as the symbol of this victory, was presented in detail.

Keywords: Galatians, Cyzicus, Anatolia, Votive Stele, Mysia

Makale Geliş Tarihi: 09.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 17.11.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.993134

I. Giriş

Bu araştırma günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Kyzikos kökenli bir adak stelinin kapsamaktadır. Çalışma, adak stelinin bulunduğu Kyzikos kentinin genel olarak tarihi coğrafyasının anlatılmasıyla başlamıştır. Daha sonra eserin yapımına sebep olduğu düşünülen Galat kavimlerinin Anadolu'ya nasıl girdiği ve buralarda neden olduğu siyasi ve sosyal olgular üzerinde durulmuştur. Anadolu'daki pek çok kente uyguladıkları saldırgan politikaları arasında Kyzikos'a düzenledikleri saldırılarında

^{*}Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü (e-posta: ahmetchas@gmail.com)

 ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-4503-0257>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate intihal incelemesinden geçirilmiştir.

hezimete uğramışlardır. Kyzikos'un bu zaferini somutlaştıran adak steli, stilistik, ikonografik ve tarihsel süreç baz alınarak aktarılmaya çalışılmıştır.

II. Kyzikos'un Tarihi Coğrafyası

Kyzikos kenti (Res.1), Balıkesir ili sınırları içerisinde, Bandırma-Erdek karayolunun 9. km'de Düzler Mevkii'nde bulunmaktadır (Koçhan, 2011: 11). Günümüzde "Belkıs" ya da "Balkız" olarak anılan kent, Kapıdağı Yarımadası'nın anakara ile birleştiği kıstağın kuzeyindedir (Meral, 2018: 126; Andrewes 1982, 15-22). Kentin ana karaya bakan tarafı, limanların olduğu yerleri de içine alan kent surlarıyla, kuşatılmıştır (Magie, 2003: 55). Günümüzde belirli noktalarda kalıntıları ile karşılaşılan mimari yapılar yoğun bir bitki örtüsünün altında bulunmaktadır (Has, 2011: 30). Antik kaynaklardan, kentin bir kısmının düzlükte diğer kısmının da "Arkton Oros" (Ayılar Dağı) denen dağın yakınında olduğunu, bu dağın arkasında ise Dindymos (Ayı Dağı), denen başka bir dağın bulunduğunu öğrenmekteyiz (Strabon, XII, 8, 10). Kısacası Kyzikos'un sınırları kuzeyde, Hamamlı, Belkıs ve Çeltikçi köyleri, doğuda Aşağıyapıcı Köyü ve Bandırma Körfezi, güneyde Edincik-Bandırma karayolu batıda ise Erdek Körfezi ile çevrilidir (Tekin 2007, 40; Meral, 2020: 606).

Kent, konum itibari ile hem karadan hem de denizden bağlantılarını çok iyi kullanmış siyasi ve kültürel anlamlarda Anadolu'da adından sıkça söz ettirmiştir (Meral-Has, 2017: 106-107; Perrot-Guillaume, 1872: 69-70). Kyzikos'un hem Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) hem de Propontis'e (Marmara Denizi) hâkim bir konumda bulunması, bölge ticaretinin de gelişmesini sağlamıştır (Meral-Has, 2017: 108-109; Ertüzün, 1998: 29).

Kyzikos'un tarihi çağlarının başlangıcı kesin olarak bilinmese de Mysia'nın bu önemli kentinin, ilkin MÖ 756, ikinci olarak da MÖ 679 yılında Miletos kolonisi olarak kurulduğu öne sürülmektedir (Meral-Yavuz, 2017: 550). MÖ 334 yılında Büyük İskender bölgeyi Pers egemenliğinden kurtardıktan sonra kendisine karşı çıkan isyancı satraplıkları ortadan kaldırır. Büyük İskender'e yakınlık gösteren Kyzikos ise idari açıdan serbest kalır ve en parlak dönemini yaşar (Gezgin, 1997: 104). Özellikle Pergamon Krallığı'nın müttefiki olarak karşımıza çıkan Kyzikos'un Hellenistik Dönemde siyasi ve kültürel bir merkeze dönüştüğü bilinmektedir (Akurgal 1998, 290; Koçhan 2006, 207-208; Meral 2008, 361-363). Bu olumlu ilişkiler, MÖ 243-198 yıllarında hüküm süren I. Attalos'un bir Kyzikos yurttaşının kızı olan Apollonis ile evlenmesiyle de güçlenmiştir (Smith, 1865: 741). Pergamon, Romalıların eline geçince Kyzikoslular Roma dostluğuna fazlasıyla önem vermiş ve bu dönemde Kyzikos'ta fazla bir değişiklik olmamıştır (Kuttner, 1995: 159-160). Bu dönemde kent sınırları Aisepos Irmağı (Gönen Çayı) boyunca genişleyerek Pergamon Krallığı'nın sınırına kadar dayanmıştır (Umar, 2006: 16-17).

Mimari yapıları ve ortaya çıkarılan eserler dikkate alındığında kentin en parlak devrini Hellenistik ve Roma dönemlerinde yaşadığı kabul edilmektedir (Koçhan-Meral, 2019: 541). Bunlar arasında en bilinen mimari yapısı ise Kyzikos'un adıyla özdeşleşen ve Anadolu'nun en büyük tapınaklarından birisi olan 2006 yılından beri kazı çalışmalarının devam ettiği Hadrian Tapınağı olmuştur (Koçhan-Meral, 2014: 230).

Kentin antik dönemde yaşamış olduğu tüm gelişmeler arkeolojik bulgular ve antik kaynaklarla da desteklenmektedir. Fakat halkın hesaba katmadığı ve Batı Anadolu'nun da pek çok kentinin kaderi olan depremler, yüzyıllar süren refah dönemini sekteye uğratmış ve Kyzikos bir daha eski günlerine dönememiştir (Has, Meral ve Aydın, 2020: 395).

III. Anadolu'da Galat İstilaları ve Kyzikos Steli

MÖ 3. yüzyılda Avrupa üzerinden Anadolu'ya göç eden Keltlere gerek Latinler gerekse de Hellenler, "Galatlar" adını vermişlerdir (Arslan, 2000: 2). Hellenistik Dönemde Galatların Avrupa'dan başlayan ve güneye doğru inen göç hareketi, Makedon ve Yunan dünyasını derinden etkilemiş ardından MÖ 3. yüzyılda Anadolu'ya yönelmiştir (Arslan, 2000: 39-55). Bu yönelimde Trakya'nın kaynak kıtlığı, Anadolu'nun bereketli toprakları ve zengin kentlerinin varlığı önemli bir rol oynamıştır. Nitekim MÖ 281 yılındaki Kurupedion Savaşı sonucunda Seleukos Krallığı'nın Anadolu'ya hâkim olması ve Lysimakhos Krallığı'nın yıkılması bu süreci daha da kolaylaştırmıştır (Özsait, 1985: 40; Arslan, 2000: 36; Vanhaverbeke-Waelkens, 2005: 49-50; Hürmüzlü, 2015: 160-162).

Anadolu'nun bereketli toprakları ve ortaya çıkan bu siyasi boşluğu iyi değerlendiren Galatlar, Bithynia Kralı I. Nikomedes ile kurdukları çıkar ilişkileri sonucunda Hellespontos'u (Çanakkale Boğazını) geçerek MÖ 3. yüzyılda Anadolu'ya girmişler ve siyasi dengelerin değişmesine neden olmuşlardır (Arslan, 2000: 52). Bithynia Kralı I. Nikomedes ve Leonnarios'un hâkimiyetindeki Galatlarla buluşmak üzere harekete geçen Luturios, Troas Bölgesinden kuzeydoğuya doğru ilerlemiştir (Arslan, 2000: 68; Magie, 2001: 84). Nikomedes kendisine rakip olarak gördüğü kardeşi Zipoetas'ı, Galatların yardımıyla ortadan kaldırmış ve yönetimi tamamen ele geçirmiştir (Marcel, 1944: 217-221). Ayrıca bu dönemde ortak hareket eden I. Nikomedes ve I. Mithridates'in ordusunda paralı asker olarak Mısır Kralı II. Philadelphos'a karşı savaşmışlardır. Söz konusu dönemlerde stratejik açılarından önemli olan noktalara güçlü kavimlerden paralı asker toplanması geleneği ele geçen yazıtlardan da anlaşılmaktadır (Arslan, 2019: 55). Bu yardımları sayesinde Galatlara Anadolu'nun kapıları açılmış ve onlara Halys (Kızılırmak) ile Sangarios (Sakarya) ırmakları arasında bulunan topraklar bağışlanmıştır (Arslan, 2000: 68). Orta Anadolu'nun kuzeyini yurt edinen Galatlar aynı zamanda Bithynia ve Pontos Krallıklarının sınır güvenliğini, Seleukos Kralı I. Antiokhos'a karşı korumuş olacaktı (Arslan, 2000: 4). Elbette bu bağlılıkları kalıcı olmayacak ve Galatlar sonraki dönemlerde Romalıların sadık dostları olacaktı (Kurt, 2010: 103; Taşdöner, 2017: 171).

Anadolu'ya kesin olarak yerleşen Tolistoagierler, Tektosaglar ve Trokmeler'den oluşan Galat kavimleri bir süre sakin kalmışlardır (Lequenne, 1991: 56). Fakat kısa zaman sonra her dönem yaptıkları iş olan yağma ve istilalara başlamışlar ve Batı Anadolu'nun en güçlü ve stratejik kentlerine karşı saldırılar düzenlemişlerdi (Lequenne, 1991: 37; Özgan, 2018: 118). Bunlar arasında: Pergamon, Miletos, Priene, Erythrai, Thyateira, Laodikeia, Apameia, Tlos ve Ephesos gibi önemli kentler bulunmaktaydı (Kaya, 2015: 260-261; Gürgen, 2019: 234-245). Anadolu kentlerinde bulunan yazıtlarla

da kanıtlanmış olan Galatların bu yağma seferleri bölge sakinleri üzerinde derin izler bırakmıştır (Arslan, 2000: 67- 69).

Antik Mysia Bölgesi'nin en önemli kenti Kyzikos da gerek konumu gerekse de refah düzeyinin yüksek olması gibi nedenlerden ötürü istilaya uğrayan kentler arasına girmişti (Ashmole, 1956: 179-182; Sevin, 2001: 43; Dinter, 2009: 533-535). Strabon'a göre yağmacı Galatların doğu kolunu oluşturan Trokmeler, hedef bölgesinde bulunan bu kenti kuşatma altına almışlardı (Strabon, XII, 5.3; Arslan, 2000: 55). Fakat Luturios'un idaresindeki Galatlar, MÖ 278-277 yıllarında Kyzikos kentine düzenledikleri bu saldırılarda başarılı olamamışlardır (Tarn, 1947: 153; Kaya, 2012: 284). Kyzikosluların kuşatmaya başarılı bir şekilde karşı koydukları bu savunma zaferi, o zamana kadar durdurulamayan Galatların onurunu zedelemişti. Bununla birlikte bu saldırılara karşı çaresiz kalan diğer Anadolu kentlerine de cesaret vermişti.

Hellenistik Dönemin başlarında meydana geldiği düşünülen bu olayı gerek epigrafik gerekse de arkeolojik belgelerle desteklemek mümkündür (Magie, 1950: 729 no.9; Strobel, 1991: 119 no. 29; Kaya, 2005: 52). Bu tarihlerde Pergamon, mücadele etmekten kaçındığı Galatlılara bir yandan vergi öderken öte yandan Kyzikos halkını her zaman desteklemeyi sürdürmüştür (Magie, 2001: 7, 84; Kaya, 2005: 70). Galatları başarılı bir savunmayla geri püskürten Kyzikos'a karşı düzenlenen saldırılar esnasında Pergamon kralı Philetairos'un (MÖ 283-263) kente yapmış olduğu yardımların listesinin geçtiği yazıt epigrafik kanıtların en önemlisidir (Chamoux, 1988: 492-494; Coşkun, 2012: 57-59). Bu yazıtta: Pergamon Krallığı, hem askeri hem de gıda kaynaklarını karşılamasının yanı sıra ekonomik anlamda da Kyzikos'a yardım etmiştir (Magie, 2002: 56). Yine Kyzikos'tan ele geçen bir yazıtta: Pergamon yöneticisi Philetairos'un bu yardımlarından dolayı onurlandırıldığı ve kentte onun adına her yıl bir şenlik düzenlendiği geçmektedir (Ful, 2008: 188).

Galatların Anadolu'da kentleri yağmalaması ve Seleukos'larla işbirliği yaparak uyguladığı talan politikasını, Pergamon Kralı I. Attalos (MÖ 241-197) kesin zaferle sonlandırmıştır (Smith, 2013: 103). Galatlara karşı elde ettiği bu zaferi Attalos'un bundan böyle kurtarıcı (soter) kral olarak anılmasını sağlamıştır (Tozan, 2016: 25-26). Bu dönemden sonra kazanılan zaferlerin anısına Pergamon başta olmak üzere Anadolu'nun farklı kentlerinde önemli adak anıtlarının yapıldığı görülmektedir (Smith, 2013:102-106, fig. 118-132).

Pergamon'un kuzeyinde Güney Marmara kıyılarında konumlanan Kyzikos kenti de (Has-Meral-Aydın, 2020: 391), Galatlara karşı kazandıkları savunma zaferlerini bir heykeltıraşlık eseriyle ölümsüz kılmışlardı. Kyzikos kentinin yaşamış olduğu bu olayın en değerli delili ise günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan adak steli olmuştur (Res. 2; Mendel, Nr. 858 (564); Strobel, 1991: 119 no.29; Bol, 2007: Text 82, Taf. Abb. 108). Kyzikos kentinin savunma zaferinin arkeolojik kanıtı olan bu eser üzerinde kenti temsil ettiği düşünülen galip durumdaki Herakles betimlenmiştir (Smith, 2013: Fig. 211). Hemen karşısında ise dizinden kırdığı sağ bacağından ve yere koyduğu kılıcından destek alarak ayakta kalmaya çalışan mağlup durumdaki Galatlı görülmektedir.

Adak stelindeki betimlerin bahsi geçen olayla bağlantısı heykeltıraşlık yönlerinin detaylı biçimde analiz edilmesiyle daha iyi anlaşılacaktır. Adak stelinde, Kyzikos halkını sağ elinde sopası ve kaslı biçimdeki Herakles figürü; Galatları ise kısa kılıcı ve geniş kalkanıya mağlup olduğu görülen yerdeki başsız figür temsil etmektedir (Bol, 2007: Text 82, Taf. Abb. 108). Galatlı figür, sol bacağı düz biçimde uzatmış, dizinden kırdığı sağ bacağından ve yere koyduğu kılıcından destek alarak ayağa kalkmaya çalışmaktadır. Kısa tunikli olduğu anlaşılan bu figür sol kolunu havaya kaldırmış ve stelin sağ alt köşesinde düşürdüğü geniş kalkanıya verilmiştir. Bu kalkanın hemen arkasında bulunan ağaç dalında ise Herakles'in simgelerinden olan aslan derisinden postu asılı biçimde durmaktadır. Galatların inancına göre ağaç (meşe ağacı ?) kutsal bir anlam ifade etmekteydi (Arslan, 48). Eserde Kyzikos kentini temsil eden Herakles'i simgeleyen bu aslan postunun ağaca asılı olması belki de bilinçli olarak bir propaganda niteliği taşımaktaydı.

Ayakta işlenen figürün kaslı yapısı, sağ elinde havaya kaldırdığı sopası ve sağ köşede bulunan ağaca asılı duran aslan postu, figürün Herakles olduğunu göstermektedir. Galatlara karşı başarılı savunmalarında tanrıların Kyzikos'un yanında olduğu inancı kahramanlığın simgesi olan Herakles ile verilmeye çalışılmıştır. Bir nevi elde edilen bu zaferi Kyzikoslular tanrılara olan inancına bağlamışlardır. Galatları simgeleyen kısa kılıç, geniş ve düz- oval kalkanın yanı sıra figürlerde gözlenen ince-uzun yapı dikkat çeken yönlerdir. Bu işleniş tarzıyla yerde acı çeken mağlup durumdaki figürün Galatlı bir askere ait olduğu fikri daha ağır basmaktadır.

Erken Hellenistik Dönem'in stilistik özellikleri arasında figürlerde iç dinamizmin dışa yansımaları, kol ve bacakların zıt hareketler oluşturması Kyzikos örneğinde de görülmektedir. Herakles figüründe güçlü, kaslı ve dinamik yapı hâkimken yerdeki Galatlı figüründe daha çok kollarda ve bacaklarda bahsettiğimiz zıt hareketler ön plana çıkmıştır. Mendel, (Res. 3) değindiği bu eserde işlenen kaslı yapıdaki figürlerin oranları ve stelin sağ alt köşesindeki kalkanın Galatları (Wolf – Lorber, 2011: 7 7-53) hatırlattığını ileri sürerek bu dönem aralığını uygun görmüştür (Mendel, 1914: Nr. 858 (564). Bol, Kyzikos'tan ele geçen bu adak stelinde figürlerin hareketlerinin serbestliği ve kabartma alanının doldurulmaya çalışılmasıyla aynı zamana işaret etmiştir (Bol, 2007: 82, Abb. 108). Launey ise Dittenberger kronolojisinden hareketle Galatların saldırılarını gerçekleştirdiği MÖ 278-276 tarihlerinde hüküm süren Hipparkh Phoenix'ten bahsetmektedir (Marcel, 1944: 217 217-236; Magie, 2001: 84, (dp. 9). Son olarak podyum kısmında bulunan yazıtın stili ve değerlendirilmesi de Kyzikos adak stelinin muhtemelen MÖ 3. yüzyıla tarihlenebileceğini göstermektedir (Ridgway, 1990: 357).

IV. Sonuç

Hellenistik Dönemde istilacı bir politika izleyen Galatların Anadolu'daki varlığının en güzel delillerinden birisini de Kyzikos heykeltıraşlarının yaptığı bu eser oluşturmuştur. Kyzikoslular, uğradığı saldırının ve ardından gelen zaferin günümüze kadar ulaşmasını, "Herakles'in bir Galatlıyı öldürür vaziyette" betimlendiği bu adak steli ile ölümsüzleştirmişlerdir (Magie, 1950: 729, no. 9; Kaya, 2012: 284). Adak stelinde işlenen bu betimleme aslında kentin yaşamış olduğu siyasi ve sosyal olayların sanatta

propaganda amaçlı kullanıldığına da göstergesidir. Bir kentin yaşadığı olayın taşla işlenerek verilmesi de Kyzikos'un sanatla ne kadar iç içe olduğunu gözle önüne sermektedir. Yine Hellenistik Dönemde zengin stil ve ikonografilere sahip olan bu adak stelleri, Kyzikos'ta heykeltıraşlık faaliyetlerinin ne kadar ileri bir düzeye ulaştığını da kanıtlanmaktadır. Böyle bir eserin varlığı Kyzikos'un Hellenistik Dönemdeki heykeltıraşlığının en az Pergamon ekolü düzeyinde olduğunu da göstermektedir.

Antik Dönem'de arkeolojik buluntular içerisinde çok önemli bir yeri olan mermer heykeltıraşlık eserleri, kentlerin ekonomik, kültürel ve idari açılarından güçlü olduklarının göstergeleri olmuşlardır. Mysia Bölgesi sınırları içindeki Kyzikos'un bahsedilen bu kentler arasında olmasında coğrafi konumu, tarihi süreçte gösterdiği idari ve siyasi denge politikası ile Karadeniz ve Ege Denizi arasında köprü vazifesi üstlenmesi de etkili olmuştur.

Yazıt: Bu eserin podyum kısmında yer alan yazıtta muhtemelen bir savaşa (Galat Saldırıları?) katılan idareci ve komutanların isimleri sıralanmıştır (<https://inscriptions.packhum.org/text/288827>).

ἐπὶ Φοίνικος
ἱππάρχου
στρατηγοὶ καὶ
φύλαρχοι
Ἡοακλεῖ.
στρατηγοὶ
Νικοτέλης
Ἀπολλοδώρου
Δαδοῦχος
Ἀπολλοδώρου
Πρωταγόρας
Τελεσάνδρου,
Ἀθηναῖος
Ἐφεσίου,
Νικόλοχος
Ἀριστονίκου,
φύλαρχοι
Μένιππος
Ἀογεβίου,
Πύτις
Ἀριστοκλείους,
Αἰνεΐας Βλαστοῦ,
Εὔηνος
Πολυάνθου
Ἀφθόνητος
Θεοβούλου,
Ἀριστόλοχος
Ἀπολλωνίου.

Kaynaklar

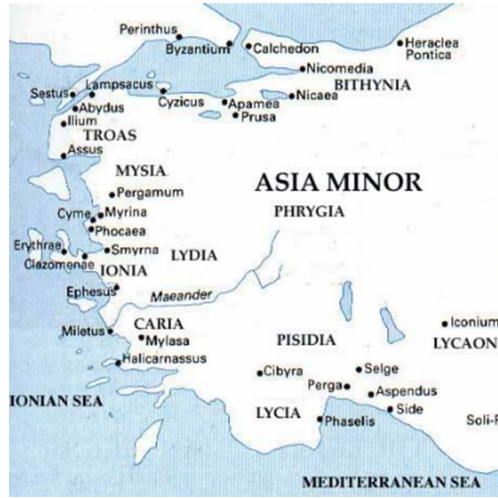
- Andreae, B. (2001). *Skulptur des Hellenismus*, München: Hirmer Verlag München.
- Ashmole, B. (1956). Cyriac of Ancona and the Temple of Hadrian at Cyzicus. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 190(3/4), 179-191.
- Akurgal, E. (1956). Kyzikos ve Ergili Araştırmaları, İon Yayılışının Tarihi Hakkında. *Anatolia*, I, 43-51.
- Akurgal, E. (1998). *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları.
- Andrewes, A. (1982). Notion and Kyzikos: The Sources Compared. *Journal History Studies*, 102, 15-25.
- Arıncı, U. (2015). *Hellenistik Dönem Mezar Stellerindeki Hermes ve Herakles Hermeleri*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Arslan, M. (2000). *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi – Galatlar*, Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Arslan, M. (2002). The Impact of Galatians in Asia Minor, *Olba*, VI, 41-56.
- Arslan, M. (2019). *Anadolu'da Hellenistik Dönem'de Resmi Yazışmalar, Kraliyet Mektupları, Kent Kararnameleri, Anlaşmalar*, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Bol, P. C. (2007). *Die Geschichte Der Antiken Bildhauerkunst Hellenistische Plastik III*, Mainz: Phillipp von Zabern.
- Chamoux, F. (1988). Pergame Et Les Galates, *Revue des Études Grecques*, 101 (482/484), 492-500.
- Coşkun, A. (2012). Deconstructing a Myth of Seleucid History: The So-Called "Elephant Victory" Revisited, *Phoenix*, 66(1/2), 57-73.
- Dinter, M. T. (2009). Epic from Epigram: The Poetics of Valerius Flaccus' "Argonautica", *The American Journal of Philology*, 130(4), 533-566.
- Ertüzün, R. M. (1998). *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar Tarih ve Arkeolojisi Üzerine Araştırmalar*, Ozan Yayınları.
- Eule, J. C. (2001). *Hellenistische Bürgerinnen aus Kleinasien*, Tarih, Arkeoloji, Sanat ve Kültür Mirasını Koruma Vakfı.
- Farnell, L. R. (1890). Various Works in the Pergamene Style. *The Journal of Hellenic Studies*, 11, 181-209.
- Ful, Ş. D. (2008). *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültürleri*, Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- Funck, B. (1994). Seleukos Nikator und Ilion. Einige Beobachtungen zum Verhältnis von König und Staat im frühen Hellenismus. *Historische Zeitschrift*, 258(2), 317-337.
- Gezgin, İ. (1997). *Pers Yönetimi Döneminde Batı Anadolu Şehir Devletlerinin Politik ve Sanatsal Yaşamı*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Gürgen, İ. (2019). Galatların Anadolu'ya Geçiş Süreci ve Bithynia ile İlişkileri, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 234-245.
- Hansen, E. V. (1971). *The Attalids of Pergamon*, Cornell University Press.
- Has, A. C. Meral, K. Aydın, T. (2020). Propontis'in Güneyinde Güçlü Bir Liman Kenti: Kyzikos ve Deniz Ticareti. V. Keleş (Ed.) *Parion Studies III / Propontis ve Çevre Kültürleri - Propontis and Surrounding Cultures*, (ss. 391-400). Ege Yayınları.
- Hasluck, F. W. (1909). The Marmara Islands. *The Journal of Hellenic Studies*, 29, 1909, 6-18.
- Hürmüzlü, B. (2015). Pisidia Bölgesi'nde Seleukoslar Dönemi Yerleşim Politikaları. *Colloquium Anatolicum*, 14, 160-179.
- Kaya, M. A. (2005). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İlya Yayınevi Matbaası.
- Kaya, M. A. (2012). *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları II, Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları Pers Hâkimiyeti ve Hellenistik Dönem*, İlya İzmir Yayınevi.
- Kaya, M. A. (2015). *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, Pegem Akademi.
- Koch, L. (1989). *Weibliche Sitzstatuen der Klassik und des Hellenismus und ihre kaiserzeitliche Rezeption*, Charybdis 4, Hamburg: LIT Verlag.
- Koçhan, N. (2006). Kyzikos'tan iki Hellenistik Heykeltıraşlık Eser. *Anadolu Arkeolojisine Katkılar 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, 207-212.
- Koçhan, N. (2011). *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, Renkvizyon Ofset Form Matbaacılık.
- Koçhan, N. (2013). Kyzikos, Hellespontus'ta Bir Eyalet Merkezi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 31, 69-91.
- Koçhan, N. Meral, K. (2014). İkinci Dönem Kyzikos Kazıları 2006-2013. H. Kasapoğlu-M. A. Yılmaz (Ed.) *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kurulu Yılı Armağanı Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı* (ss. 229-254). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Koçhan, N. Meral, K. (2019). Kyzikos 2017 ve 2018 Yılı Çalışmaları. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı, Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, Cilt 3, Diyarbakır. 541-558.
- Kurt, M. (2010). Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu Politikası ve Pergamon (Bergama) Krallığı'nın Rolü. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 97-111.

- Kuttner, A. (1995). Republican Rome Looks at Pergamon, *Harvard Studies in Classical Philology*, 97, 157-178.
- Lequenne, F. (1991). *Galat'lar*, (Çev. S. Albek), Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor, To the End of the third Century after Christ*, Princeton University Press.
- Magie, D. (2001). *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*. (Çev. N. Başgelen-Ö. Çapar). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Magie, D. (2002). *Anadolu'da Romalılar 2, Batı Anadolu ve Zenginlikleri*. (Çev. N. Başgelen-Ö. Çapar). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Marcel, L. (1944). Études d'histoire hellénistique, *Revue des Études Anciennes*. 46, 217-236.
- Mendel, G. (1914). *Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines*. Musees Impériaux Ottomans,
- Meral, K. (2008). Kyzikos Kurosü. B. Can-M. Işıklı (Ed.) *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları* (ss. 361-365). İstanbul: Atatürk Üniversitesi.
- Meral, K. Has, A. C. (2017). Batı Anadolu Ticaretine Yön Veren Bir Liman: Kyzikos Antik Kenti Hytos Limanı. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 105-115.
- Meral, K. (2018). Kyzikos'un Bölge Turizmindeki Yeri ve Önemi. U. Töre Sivrioğlu (Ed.) *Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi* (ss. 123-132). Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Meral, K. (2020). Kyzikos Hadrian Tapınağı'ndaki Ek Yapı Üzerine Yeni Gözlemler. V. Keleş (Ed.) *Parion Studies III / Propontis ve Çevre Kültürleri- Propontis and Surrounding Cultures* (ss. 605-618). Ege Yayınları.
- Nankov, E. (2007). Toward the Thracian Religion in the Early Hellenistic Period: a Terracotta Figurine of Kybele from Seuthopolis Reconsidered. *Archaeologia Bulgarica*, 9(3), 47-67.
- Özgan, R. (2018). *Hellenistik Devir Hekeltıraşlığı III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özsait, M. (1985). *Hellenistik ve Roma Devri'nde Pisidya Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Perrot, G - Guillaume, E. (1872). *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie d'une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadocie et du Pont*.
- Ridgway, B. S. (1990). *Hellenistic Sculpture I, The Style of 331-200 B. C.*, The University of Wisconsin Press.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu.
- Smith, W. (1865). *Dictionary of Greek and Roman Geography I*, Tauris.

- Smith, R.R.R. (2013). *Hellenistik Heykel*, A. Y. Yıldırım (Çev.). Homer Kitabevi.
- Strobel, K. (1991). Die Galater im hellenischen Kleinasien Historische aspekte einer keltischen Staatenbildung. *Hellenischen Studien*, 101-134.
- Tarn, W. W. (1978). *Hellenistic civilisation*. Methuen and Co.
- Taşdöner, K. (2017). *Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi*, Bilge Kültür Sanat.
- Tozan, M. (2016). Roma'nın Anadolu'daki Egemenlik Politikası, Kentler ve Bağımlı Krallıklar (İ. Ö. 133- İ. Ö. 89), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Umar, B. (2006). *Mysia*, İnkılap Kitabevi.
- Vanhaverbeke, H. - Waelkens, M. (2005). If You Can't Beat Them, Join Them? The Hellenization of Pisidia. *Mediterranean Archaeology*, 18, 49-65.
- Wolf, D. - Lorber, C. (2011). The 'Galatian Shield without (sigma)' Series of Ptolemaic Bronze Coins. *Numismatic Chronicle*, 171, 7-53.

RESİMLER

Resim 1 Antik Batı Anadolu Haritası
(www.worldcoincatalog.com)

Resim 2 Herakles Galatlı Mücadelesi
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)
(G. Mendel, İstanbul 1914, Nr. 858 (564))

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

OKUMUŞOĞLU, O. GEÇİKLİ, E. (2021). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Bilme ve Kullanma Düzeyleri ile Mesleki Tükenmişlikleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 396-415.

Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Bilme ve Kullanma Düzeyleri ile Mesleki Tükenmişlikleri

Onur OKUMUŞOĞLU (*)

Esra GEÇİKLİ (**)

Öz: Bu araştırmanın amacı, fen bilimleri öğretmenlerinin fen öğretimindeki yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeylerini ve mesleki tükenmişliklerini belirlemek ayrıca aralarındaki ilişkiyi incelemektir. Bu araştırma ilişkisel tarama yönteminin kullanıldığı nicel bir araştırmadır ve Erzurum ili merkez ilçelerinde görev yapan toplam 200 fen bilimleri öğretmeni ile yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak fen öğretiminde Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Bilme ve Kullanma Ölçeği ile Maslach Tükenmişlik Envanteri-Eğitimci Formu kullanılmıştır. Fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri ne düzeyde bildiği ve kullandığı betimsel istatistikler ile ortaya konulmaya çalışılmış, bilme ve kullanma düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca Maslach Tükenmişlik Envanteri-Eğitimci Formu ile fen bilimleri öğretmenlerinin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutlarında tükenmişlik düzeyleri araştırılmış ve yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri ile bu alt boyutlar arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri orta düzeyde bildikleri ve kullandıkları, ayrıca yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Fen bilimleri öğretmenlerinin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutlarında yüksek tükenmişlik düzeyinde oldukları tespit edilmiş fakat öğretmenlerin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri ile tükenmişlikleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yaklaşım, yöntem, teknik, tükenmişlik, fen eğitimi

Science Teachers' Levels in Knowledge and Use of New Approaches, Methods and Techniques and Professional Burnout

Abstract: This study is intended to detect the extent to which science teachers are familiar with new approaches, techniques and methods in science teaching, the extent to which they use these new approaches, techniques and methods, and the level of their occupational burnout as well as the relation between these three foci of the study. It is a quantitative study in which correlational survey model was used and was carried out with 200 science teachers working in central Erzurum. Scale of Familiarity with New Approaches, Methods and Techniques in Science Teaching and Maslach Burnout Inventory-Educator Survey were used as tools of data collection. In the study, the extent to which science teachers are familiar with and use new approaches, techniques and methods in science teaching was demonstrated through descriptive statistics, and the relation between the levels of teachers' familiarity with and use of new approaches, techniques and

*) Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, (e-posta: onurokumusoglu@gmail.com), ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-5739-6753>

**) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, (e-posta: esra.gecikli@atauni.edu.tr), ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-4402-2626>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

methods in science teaching was examined. In addition, science teachers' levels of occupational burnout were examined on the basis of such sub-dimensions as emotional burnout, desensitisation and individual success through Maslach Burnout Inventory-Educator Survey and the relation between teachers' levels of familiarity and use of new approaches, techniques and methods in science teaching, and these sub-dimensions was tried to be demonstrated. The findings show that science teachers are familiar with and use new approaches, techniques and methods in science teaching at medium level, and that there is a positive and significant relation between the level of familiarity with new approaches, techniques and methods in science teaching and the level of using them. It has been found out that science teachers are at high level of occupational burnout as far as such sub-dimensions as emotional burnout, desensitisation and individual success are concerned. According to the findings, there is not a significant relation between teachers' familiarity with and use of new approaches, techniques and methods in science teaching, and their level of occupational burnout.

Keywords: approach, method, technique, burnout, science teaching

Makale Geliş Tarihi: 05.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.875359

I. Giriş

21. yüz yılda tek bir tuşla istenilen bilgiye ulaşılabilmekte fakat ironik bir şekilde bilginin oluşum süresi edinilme süresinden çok daha hızlı olmaktadır. Dolayısıyla araştırma ve sorgulama yeteneği olan, bilgiye ulaşma yollarını bilen, edindiği bilgiler ile gündelik hayatı ilişkilendirebilen, bilimsel metodu hayatının bütününe entegre etmeyi başarmış, bir bilim insanı gözüyle dünyayı yorumlayabilen bireyler bu çağın insan profili haline dönüşmüştür. Bu süreçte eğitimin özellikle de fen eğitiminin payına da bu insan gücünün yetişmesini sağlamak düşmüştür (Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı [EARGED], 2011). Endüstri 4.0 dünyasında eğitim süreçlerinin değişmesi zorunlu hale gelmiş; artık klasik sınıflarda oturan ve öğretmenini dinleyen öğrencilerin olduğu sınıflar yerini birlikte çalışmaya uygun masaların yer aldığı, zenginleştirilmiş ders içerikleri ve etkinliklerinin hâkim olduğu, güncel öğrenme yaklaşımlarının uygulandığı sınıflara bırakmak durumunda kalmıştır (Yarım ve Çelik, 2020).

Eğitim sürecinin hedefine ulaşmasında en önemli öge hiç şüphesiz ki öğretmenlerdir. Yapılan çalışmalar öğretmen kalitesinin öğrenci başarısında ve öğrenme çıktılarında doğrudan etkili olduğunu göstermektedir (OECD, 2005a: 163; Williams ve Engel, 2012-2013). Değişen dünya düzeni şüphesiz ki öğretmenlerin de rolünü değiştirmiş, yaşam boyu öğrenen ve bunu öğrencilerine de öğretebilen, öğrencilerinin yaratıcı düşünebilmesini sağlayabilmek adına kaynaklar sunup rehberlik edebilen, alan bilgi ve becerilerine hâkim, kendini güncelleyen öğretmenler çağı yakalamayı başarmışlardır (Aydeniz, 2017; Bozan, 2018; Erten, 2019). Öğretmenlerin derslerinde kullandıkları yöntem ve tekniklerin öğrencilerin bilgi, beceri ve tutumlarını etkileyen başlıca faktörlerden biri olduğu göz önüne alındığında yeni öğrenme yaklaşımlarından haberdar olmayan öğretmenlerin dijital yerli olarak ta isimlendirilen Z kuşağına etkili öğrenme ortamları sunması pek te mümkün gözükmemektedir (Pedro, 2006; Yarım ve Çelik, 2020).

Alan yazın incelendiğinde öğretmenlerin sınıf ortamında kullanmayı tercih ettiği yöntem ve teknikleri araştıran çalışmaları görmek mümkündür (Aydede, Çağlayan, Matyar ve Gülnaz, 2006; Çelikkaya ve Kuş, 2009; Geçer ve Özel, 2012; Güneş, Dilek, Çelikoğlu ve Demir, 2011; Juuti, Lavonen, Uitto, Byman ve Meisalo, 2010; Mihaladiz ve Duran, 2013; Önen, Mertoğlu, Saka ve Gürda, 2009; Soylu, 2009; Sözbilir, Şenocak ve Dilber, 2006; Şimşek ve Coşkun, 2012; Timur ve İmer, 2012; Yıldırım ve Demir, 2003.). Ancak bu araştırmalarda son yıllarda yaygınlaşan yaklaşım, yöntem ve tekniklerin yer almaması ve bu yaklaşım, yöntem veya tekniklerin bilinme ve kullanılma durumlarının ilişkilendirilmemiş oluşu eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Daha önce de değinildiği üzere öğretmenlik, özellikle son yıllarda beklentilerin oldukça yüksek olduğu bir meslek grubu haline gelmiştir. İdareciler, veliler ve öğrencilerin yanı sıra toplum da mesleklerinde daha bilgili ve etkili olmaları bakımından öğretmenlerin üzerinde giderek artan bir baskı oluşturmaktadır. Bu baskılar öğretmenlerin görevlerini tam olarak yerine getiremeyeceklerine dair bir inanç geliştirmelerine, strese girmelerine ve sonuç olarak mesleklerine dair ideallerini kaybetme, isteksizlik ve meslekten soğuma gibi sonuçlara neden olmaktadır (Çelikkaleli, 2011; Troman ve Woods, 2000). Bu durum tükenmişlik olarak isimlendirilmekte ve “duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı eksiliği” sendromlarıyla karakterize edilmektedir (Kokkinos, 2007; Maslach ve Jackson, 1981). Duygusal tükenme bireyin işinden dolayı kendisine fazla yüklenmesi ve tüketilmiş olma duygusunu, duyarsızlaşma duygudan yoksun olma ve tepki vermemeyi, kişisel başarı eksikliği ise kişinin kendini işine yetersiz ve başarısız olarak algılamasını ifade etmektedir (Durr, 2008; Gaines, 2011; Seferoğlu, Yıldız ve Yücel; 2014). Tükenmişliğin pek çok meslek grubunda görülebilmekle birlikte özellikle öğretmenler arasında yaygınlaştığı, yol açtığı fiziksel ve zihinsel yorgunluk nedeniyle öğretmenlerin mesleki performansları ve sınıf içi öğretim etkinliklerini olumsuz etkilediği alan yazında rapor edilmektedir (Hoyos ve Kallus, 2005; Maslach, Schaufe ve Leither, 2001; Durak ve Seferoğlu, 2017). Öğretmenlerde tükenmişliğe neden olan pek çok faktör tespit edilmekle birlikte en önemli nedenin öğretmenliğe yönelik yetkinlik inancı olması dikkat çekicidir (Betoret, 2009; Chan, 2007; Eged ve Short, 2006; Karahan ve Uyanık Balat, 2011;). Öğretmen yetkinliği, öğretmenlerin eğitim-öğretim sürecinde hedeflerine ulaşmak adına gerekli olan etkinlikleri başarılı bir şekilde yapabileceklerine olan inancı olarak tanımlanmaktadır (Çelikkaleli, 2011). Tanımdan yola çıkılarak çağın gereksinimleri ile kendini geliştiren, alanındaki gelişmeleri takip eden, değişen öğrenci ihtiyaçları doğrultusunda yenilenen öğretmenlerin kendilerini daha yetkin görecekları ve bununla paralel olarak ta tükenmişlik duygusuna kapılma ihtimallerinin azalacağı yönünde fikir geliştirmenin mümkün olduğu düşünülmüştür. Mevcut çalışma ile bu hipotez test edilmeye çalışılmıştır.

II. Amaç

Bu araştırmanın birinci amacı, fen bilimleri öğretmenlerinin fen öğretimindeki yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeylerini belirlemek, ayrıca bilme ve kullanma düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. İkinci amacı ise fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki tükenmişliklerini belirleyerek yeni yaklaşım, yöntem ve

teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri ile tükenmişlikleri arasında ilişki olup olmadığını gözler önüne sermektir. Bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri nedir?
2. Fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki tükenmişlikleri ne düzeydedir?
4. Fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

III. Yöntem

A. Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri ile mesleki tükenmişlikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen ilişkisel tarama modelinde bir araştırmadır. İlişkisel tarama modeli iki veya daha fazla değişken arasında ilişkinin var olup olmadığını ve varsa büyüklük ve yönünü belirlemede kullanılan bir araştırma deseni (Tekbıyık, 2014; Karasar, 2013: 52).

B. Evren/Örneklem

Bu araştırmada ulaşılabilir evreni Erzurum ilindeki tüm fen bilimleri öğretmenleridir. Çalışmanın örnekleme seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Uygun örnekleme yöntemi, zaman ve işgücü açısından katılımcılara ulaşmanın zor olduğu durumlarda örneklemin kolay çalışılabilir gruplardan seçilmesidir (Büyüköztürk vd., 2017: 95). Bu yüzden çalışmanın örneklemi 2018-2019 eğitim yılında Erzurum ilinin merkez ilçelerinde bulunan okullarda görev yapan toplam 200 fen bilimleri öğretmeni olarak belirlenmiştir. Dış geçerliği sağlamak için araştırmanın örneklemi belirlenirken demografik özellikler açısından farklı öğretmenler çalışmaya dahil edilmiş ve örneklemin evreni yansıtmasına dikkat edilmiştir. Örneklemde yer alan katılımcılara ait demografik özellikler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	Kategoriler	f	%
Cinsiyet	Erkek	98	49
	Kadın	102	51
Mesleki Deneyim (yıl)	0-5	52	26
	6-10	68	34
	11-15	38	19
	16 ve üzeri	42	21
Görev Yapılan Okulun Sosyo-Ekonomik Durumu	İyi	42	21
	Orta	96	48
	Kötü	62	31

Yeni Öğrenme Yaklaşımları	Katıldım	114	57
Konusunda Hizmet İçi Eğitime	Katılmadım	86	43
Katılma Durumu			
Görev Yapılan Okulda Fen	Var	120	60
Laboratuvarı Olma Durumu	Yok	80	40
Görev Yapılan Okulda İnternet	Var	178	89
Altyapısı Durumu	Yok	22	11
	Toplam	200	100

Tablo incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmenlerin %51'inin kadın, %49'unun erkek olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan öğretmenler çoğunlukla 6-10 yıl arası mesleki deneyime (%34) sahiptir ve görev yaptığı okulun sosyoekonomik durumunu "orta" (%48) olarak tanımlamaktadır. Ayrıca öğretmenlerin %57'si öğrenme-öretme yaklaşımları ile ilgili en az bir hizmet içi eğitime katıldığını belirtmiştir. Katılımcıların %60'ı görev yaptığı okulun fen laboratuvarı, %89'u ise internet alt yapısının olduğunu belirtmiştir.

C. Veri Toplama Araçları

İlişkisel tarama yönteminin kullanıldığı bu çalışmada veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu, Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Bilme ve Kullanma Düzeyleri Ölçeği (YYYTBKDÖ) ile Maslach Tükenmişlik Envanteri-Eğitici Formu (MTE-EF) kullanılmıştır.

1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu, kişisel bilgilerin yer aldığı ve katılımcıların cinsiyet, mesleki deneyim, görev yapılan okulun sosyo-ekonomik durumu, yeni yaklaşım, yöntem ve tekniklerle ilgili hizmet içi eğitime katılma durumu, görev yapılan okulda fen laboratuvarı bulunma durumu gibi özellikleri belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

2. Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Bilme ve Kullanma Düzeyleri Ölçeği (YYYTBKDÖ)

Bulut (2010) tarafından geliştirilerek fen bilimleri öğretmenlerine uygulanan Yeni Yaklaşım Yöntem ve Teknikleri Bilme ve Kullanma Düzeyleri Ölçeği yaklaşım, yöntem ve teknikler güncellenerek kullanılmıştır. Ölçeğin kapsam geçerliğini sağlayabilmek için fen öğretiminde ortaya çıkan yeni yaklaşım, yöntem ve teknikler alan yazın taraması yapılarak belirlenmiş, daha sonra üç alan uzmanı ve üç fen bilimleri öğretmenin görüşü alınarak 23 yaklaşım, yöntem veya tekniğin ölçekte yer almasına karar verilmiştir. Ölçekte fen bilimleri öğretmenlerinden kendilerine sunulan bu 23 yaklaşım, yöntem veya tekniği bilme düzeylerini "hiç, az, orta, iyi veya çok iyi" olarak, kullanma sıklıklarını ise "hiç, nadir, orta, sık, çok sık" olarak belirlemeleri istenmiştir. Maddeler, "Çok İyi" için beş, "İyi" için dört, "Orta" için üç, "Az" için iki ve "Hiç" için bir şeklinde kodlanmıştır. Ankette öğretmenlerin verdikleri cevapların puanları düzeylere göre sınıflandırılırken $(n-1)/n$ (dizi genişliği/yapılacak grup sayısı) formülü kullanılmıştır (Tekin, 1993 akt. Ekici, Çıbık ve Fettahlıoğlu; 2014). Bir ile beş arasındaki her bir aralığın genişliği .8

olarak hesaplanmıştır. Aralık genişliğinden yola çıkarak 1- 1.8 aralığı çok düşük düzeyi, 1.81-2.6 düşük düzeyi, 2.61-3.4 aralığı orta düzeyi, 3.41-4.2 aralığı yüksek düzeyi ve 4.21-5 aralığı ise çok yüksek düzeyi temsil etmektedir. Bulut (2010) çalışmasında ölçeğin Cronbach alpha değerini .90 olarak hesaplamıştır. Bu çalışmada öğretmenlerin fen öğretiminde yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme düzeylerini belirleyen ifadelerin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .92, kullanma düzeylerini belirleyen ifadelerin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .85, tüm ifadelerin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı ise .91 olarak hesaplanmıştır.

3. Maslach Tükenmişlik Envanteri- Eğitimci Formu (MTE-EF)

Fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla ilk olarak Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ve İnce ve Şahin (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan Maslach Tükenmişlik Envanteri-Eğitimci Formu (MTE-EF) kullanılmıştır. MTE-EF 22 ifadeden oluşmaktadır ve katılımcılardan her bir ifadeyi yaşama sıklığını “her zaman, çoğu zaman, bazen, çok nadir, hiçbir zaman” şeklinde değerlendirmesi istenmiştir. MTE-EF; “duygusal tükenme”, “duyarsızlaşma” ve “kişisel başarı” olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Duygusal tükenme alt boyutu 9 soru ile, duyarsızlaşma alt boyutu 5 soru ile ve kişisel başarı alt boyutu ise 8 soru ile ölçülmüştür. Olumsuz sorulardan oluşan duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarındaki puan artışı yüksek tükenmişlik düzeyini işaret ederken, kişisel başarı alt boyutundaki puan artışı düşük tükenmişlik düzeyini göstermektedir. MTE-EF aracılığı ile toplanan verilerin yorumu aşağıdaki puanlamaya göre yapılmıştır (Deran ve Beller, 2015: 80).

Tablo 2. MTE-EF Değerlendirme Tablosu

Alt Boyutlar	Düşük	Orta	Yüksek
Duygusal Tükenme	0-16	17-26	27 ve üzeri
Duyarsızlaşma	0-6	7-12	13 ve üzeri
Kişisel başarı	39 ve üzeri	32-38	0-31

D. Verilerin Analizi

Fen bilimleri öğretmenlerinin fen öğretiminde yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri betimsel istatistikler aracılığı ile belirlenmiştir. Fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi ile hesaplanmıştır.

Fen bilimleri öğretmenlerinin üç alt boyuttaki tükenmişlik düzeyleri yine betimsel istatistikler ile ortaya konulmuş, ayrıca fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri alt boyutları ile yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri arasındaki ilişki ve bu ilişkilerin büyüklük ve yönleri Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi kullanılarak belirlenmiştir.

1. Veri Seti ile Gerçekleştirilen Ön Analizler

Fen bilimleri öğretmenlerinin YYYTBKDÖ ile MTE-EF alt boyutlarına ait veri setini için öncelikle kutu grafikleri oluşturularak uç değer olup olmadığı kontrol edilmiştir. Veri setinde yer alan 3 uç değer tespit edilerek bu veriler veri setinden çıkarılmıştır. Daha sonra veri setinin normal dağılımı incelenmiş, yapılan analiz sonucunda bilme ölçeği, kullanma ölçeği ve MTE-EF alt boyutları için çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 3. Bilme Ölçeği, Kullanma Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Envanteri-Eğitimci Formu Alt Boyutları İçin Normal Dağılım Analiz Sonuçları

	Çarpıklık	Basıklık	Shapiro-Wilk Testi	
			İstatistik	p
YYYTBKDÖ-Bilme	0.390	-0.051	0.98	0.128
YYYTBKDÖ-Kullanma	0.269	-0.118	0.98	0.144
MTE-EF-Duygusal Tükenme Boyutu	0.135	-0.103	0.981	0.167
MTE -EF-Duyarsızlaşma Boyutu	0.312	-0.232	0.944	0.000
MTE -EF- Kişisel Başarı Boyutu	-0.24	0.033	0.971	0.026

Tablo 3 incelendiğinde YYYTBKDÖ ve MTE-EF alt boyutlarına ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 aralığında olduğu yani normal dağılım gösterdiği görülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2007). Veri setinde yapılan Shapiro-Wilk testi sonuçlarının YYYTBKDÖ ve MTE-EF duygusal tükenme alt boyutunda normal dağılımı desteklerken ($p > .05$); MTE-EF duyarsızlaştırma ve kişisel başarı boyutlarında desteklemediği görülmektedir. Örnekleme yer alan katılımcı sayısının 20 ve üzerinde olduğu durumlarda parametrik testler için normallik varsayımının problem olmayacağı (Tan, 2016, s.286) varsayımına dayanılarak analizlere veri seti ile devam edilmiştir.

IV. Bulgular

Fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeylerine ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Bilme ve Kullanma Düzeylerine İlişkin Sonuçlar

	$\bar{X}$	ss	Min	Max
Bilme Düzeyi	3.12	.67	1.74	4.91
Kullanma Düzeyi	2.69	.68	1.43	4.57

Tablo 4'e bakıldığında fen bilimleri öğretmenin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ortalamalarının 3.12, kullanma ortalamalarının ise 2.69 olduğu görülmektedir. Bu veriler bize fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri orta düzeyde bildiğini ve kullandığını göstermektedir. Fakat kullanma ortalamasının düşük düzeye çok yakın olduğu göz ardı edilmemelidir. Ortalamalar, fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme düzeylerinin kullanma düzeylerinden yüksek olduğunu; fen bilimleri öğretmenlerinin bildikleri halde

yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri uygulamadıkları veya uygulayamadıkları sonucunu vermektedir.

Fen bilimleri öğretmenlerinin her bir yeni yaklaşım, yöntem ve tekniği bilme düzeyi için betimsel analiz yapılmış ve bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Fen Öğretiminde Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Tekniklerin Fen Bilimleri Öğretmenleri Tarafından Bilinme Düzeyleri

Yaklaşım, Yöntem ve Teknikler	N	$\bar{X}$	Ss
Etkinlik temelli	200	4.21	0.84
Sorgulamaya dayalı öğrenme	200	4.18	0.91
İşbirlikli öğrenme	200	4.14	0.77
Yaşam temelli öğrenme	200	4.09	0.97
Oyun tabanlı öğrenme	200	4.00	0.85
Altı şapkalı düşünme tekniği	200	3.84	0.98
Kavram karikatürü	200	3.75	0.97
Yansıtıcı Öğrenme	200	3.42	1.07
Kişiselleştirilmiş öğrenme	200	3.39	1.09
Farklılaştırılmış öğretim modeli	200	3.12	1.19
Mobil öğrenme	200	3.07	1.26
Senaryo temelli	200	2.99	1.18
Sokratik sorgulama tekniği	200	2.94	1.28
Argümantasyon	200	2.89	1.22
Çevrimiçi öğrenme	200	2.74	1.21
Mühendislik temelli öğrenme	200	2.69	1.19
Lego ile öğrenme	200	2.67	1.25
Origami ile öğrenme	200	2.59	1.37
STEM eğitimi	200	2.54	1.23
Otantik öğrenme	200	2.47	1.32
Assure model	200	2.16	1.14
Bulut bilişim tabanlı öğrenme	200	2.09	1.16
Renzulli öğrenme	200	1.81	1.13

Tablo 5 incelendiğinde etkinlik temelli öğrenme yönteminin fen bilimleri öğretmenleri tarafından çok iyi düzeyde; sorgulamaya dayalı öğrenme, işbirlikli öğrenme, yaşam temelli öğrenme, oyun tabanlı öğrenme, yansıtıcı öğrenme, altı şapkalı düşünme tekniği ve kavram karikatürü tekniğinin iyi düzeyde; kişiselleştirilmiş öğrenme, farklılaştırılmış öğretim, mobil öğrenme, senaryo temelli öğrenme, sokratik sorgulama tekniği, argümantasyon, çevrimiçi öğrenme, mühendislik temelli öğrenme, lego ile öğrenmenin orta düzeyde, origami ile öğrenme, STEM eğitimi, otantik öğrenme, assure model, bulut bilişim tabanlı öğrenme ve renzulli öğrenmenin ise düşük düzeyde bilindiği görülmektedir. Son yıllarda oldukça popüler olan STEM eğitimi yaklaşımının fen bilimleri öğretmenleri tarafından düşük düzeyde bilinmesi ($\bar{X}= 2.54$) dikkat çekici bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fen bilimleri öğretmenlerinin her bir yeni yaklaşım, yöntem ve tekniği kullanma düzeyleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Fen Öğretiminde Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Tekniklerin Fen Bilimleri Öğretmenleri Tarafından Kullanılma Düzeyleri

Yaklaşım, Yöntem ve Teknikler	N	$\bar{X}$	ss
Yaşam temelli öğrenme	200	4.12	1.06
Etkinlik temelli	200	3.89	1.10
Sorgulamaya dayalı öğrenme	200	3.87	1.04
İşbirlikli öğrenme	200	3.73	0.93
Oyun tabanlı öğrenme	200	3.67	1.06
Kavram karikatürü	200	3.17	1.15
Yansıtıcı Öğrenme	200	3.15	1.12
Kişiselleştirilmiş öğrenme	200	2.94	1.20
Altı şapkalı düşünme tekniği	200	2.77	1.07
Senaryo temelli	200	2.76	1.21
Farklılaştırılmış öğretim modeli	200	2.70	1.27
Mobil öğrenme	200	2.58	1.31
Sokratik sorgulama tekniği	200	2.40	1.26
Çevrimiçi öğrenme	200	2.39	1.26
Argümantasyon	200	2.34	1.27
Mühendislik temelli öğrenme	200	2.25	1.17
Lego ile öğrenme	200	2.11	1.15
Otantik öğrenme	200	2.07	1.22
STEM eğitimi	200	2.01	1.21
Origami ile öğrenme	200	2.00	1.16
Assure model	200	1.89	1.21
Bulut bilişim tabanlı öğrenme	200	1.67	0.97
Renzulli öğrenme	200	1.49	0.90

Tablo 6 incelendiğinde fen bilimleri öğretmenleri tarafından en çok kullanılan yaklaşım, yöntem ve tekniklerin sırasıyla yaşam temelli öğrenme, etkinlik temelli öğrenme, sorgulamaya dayalı öğrenme, işbirlikli öğrenme ve oyun tabanlı öğrenme olduğu görülmektedir. Tablo 5 ve 6 birlikte değerlendirildiğinde sıralamalarının farklı olmasıyla birlikte en çok bilinen ve uygulanan beş yöntem, yaklaşım veya tekniğin aynı olduğu göze çarpmaktadır. Fen bilimleri öğretmenleri en iyi düzeyde etkinlik temelli öğrenmeyi bildiklerini fakat en çok yaşam temelli öğrenmeyi kullandıklarını belirtmişlerdir. Fen bilimleri öğretmenleri kavram karikatürü, yansıtıcı öğrenme, kişiselleştirilmiş öğrenme, altı şapkalı düşünme tekniği, senaryo temelli öğrenme, farklılaştırılmış öğretim modeli, mobil öğrenme yaklaşım, yöntem ve tekniklerini orta sıklıkta kullandıkları bilgisini vermişlerdir. Altı şapkalı düşünme tekniği fen bilimleri öğretmenlerinin hakkında en çok bilgiye sahip olduğunu belirttikleri tekniklerden olmasına rağmen kullanma düzeyinin orta sıklıkta olması dikkat çekicidir. Renzulli öğrenme, bulut bilişim tabanlı öğrenme, Assure model, origami ile öğrenme, STEM eğitimi yaklaşımı, otantik öğrenme ise fen bilimleri öğretmenleri tarafından çok az kullanılan yaklaşım, yöntem ve tekniklerdir. Milli Eğitim Bakanlığının teşviklerine rağmen STEM yaklaşımının bilinme düzeyi gibi kullanım sıklığının da düşük seviyelerde olması şaşırtıcıdır.

Fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için; normallik, doğrusallık ve eş varyanslılık varsayımları yapılan ön analizlerle kontrol edilerek Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Fen Bilimleri Öğretmenlerin Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Bilme Düzeyi ile Kullanma Düzeyi Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2
1.YYYTBD	1	
2. YYYTKD	.731*	1
Ortalama	3.12	2.65
Standart sapma	.68	.61

Not: YYTBD: Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Bilme Düzeyi, YYTKD: Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Kullanma Düzeyi'ni simgelemektedir.

* $p < .001$

Tablo 7 incelendiğinde yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme düzeyi ile kullanma düzeyi arasında pozitif yönde yüksek düzeyde ($r=.73$, $n=200$, $p<.001$) ilişki olduğu görülmektedir. Yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeylerinin ne kadarlık varyansı paylaştığını belirlemek için belirleme kat sayısı hesaplanmıştır ($r^2=.53$). Bu değer %53' lük ortaklaşa varyanstan bahsetmemize olanak sağlamaktadır. Bu bulgu yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme düzeyi arttıkça kullanma düzeyinin de anlamlı olarak arttığını göstermektedir.

Fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerine ilişkin bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin Bulgular

	$\bar{X}$	ss	Min	Max
Duygusal Tükenme	3.19	.31	2.44	4.00
Duyarsızlaşma	3.21	.38	2.21	4.01
Kişisel Başarı	2.84	.36	1.88	3.63

Fen bilimleri öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri üç alt boyutta incelenmiştir. Duygusal tükenme ortalaması 3,19 olarak belirlenirken duyarsızlaşma ortalaması 3,20 ve kişisel başarı ortalaması ise 2,84 olarak tespit edilmiştir. Anket sonucunda üç alt boyutta elde edilen ortalamaların Maslach değerlendirme tablosunda (Tablo 2) yorumlanabilmesi için her bir ortalama alt boyutta yer alan soru adedi ile çarpılmıştır ve Tablo 9'daki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 9. Tükenmişlik Alt Boyutlarındaki Genel Toplam Ortalamalar

Alt Boyutlar	Ortalama	Alt Boyutta Yer Alan Soru Adedi	Genel Toplam Ortalama
Duygusal Tükenme	3.19	9	28.71
Duyarsızlaşma	3.21	5	16.05
Kişisel Başarı	2.84	8	22.72

Fen bilimleri öğretmenlerinin üç alt boyutta tükenmişlik düzeylerini yorumlamak için MTE-EF puan değerlendirme tablosu (Tablo 2) kullanılmıştır (Deran ve Beller, 2015: 80).

Fen bilimleri öğretmenlerinin duygusal tükenme ortalamaları 28,71 olarak hesaplanmış ve öğretmenlerin duygusal tükenme açısından yüksek düzeyde tükenmişlik gösterdikleri belirlenmiştir. Duyarsızlaşma alt boyutunda fen bilimleri öğretmenlerinin ortalaması 16,05 olarak hesaplanmış ve öğretmenlerin duyarsızlaşma açısından yine yüksek düzeyde tükenmişlik gösterdikleri belirlenmiştir. Olumlu soruların yer aldığı kişisel başarı alt boyutunda ise öğretmenlerin ortalaması 22,72 olarak belirlenmiş ve öğretmenlerin kişisel başarı boyutunda da oldukça tükenmiş ve karamsar oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Fen bilimleri öğretmenlerinin MTE-EF alt boyut düzeyleri ile yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin büyüklük ve yönlerini bulmak için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur. Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi için normallik, doğrusallık ve eş varyanslılık varsayımları yapılan ön analizlerle kontrol edilmiştir.

Tablo 10. Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeyi ile Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Bilme ve Kullanma Düzeyi Arasındaki İlişkilere Dair Korelasyon Analizi Sonuçları

	YYTBD	YYTKD
MTE-EF(DT)	-.094	-.114
MTE-EF (D)	.036	.016
MTE-EF (KB)	.135	-.010

Not: YYTBD: Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Bilme Düzeyi, YYTKD: Yeni Yaklaşım, Yöntem ve Teknikleri Kullanma Düzeyi, MTE-EF(DT): Maslach Tükenmişlik Envanteri- Eğitimci Formu (Duygusal Tükenme), MTE-EF(D): Maslach Tükenmişlik Envanteri-Eğitimci Formu (Duyarsızlaşma), MTE-EF(KB): Maslach Tükenmişlik Envanteri- Eğitimci Formu (Kişisel Başarı)'yı simgelemektedir.

* $p < .001$

Tablo 10 incelendiğinde fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri ile MTE-EF alt boyut düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir.

V. Sonuçlar ve Tartışma

Erzurum ili merkez ilçelerinde görev yapan fen bilimleri öğretmenlerinin fen öğretimindeki yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeylerini ve mesleki tükenmişliklerini belirlemek ayrıca aralarındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Fen bilimleri öğretmenlerinin genel olarak yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri orta düzeyde bildikleri ve orta sıklıkla kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Fakat kullanma sıklığının düşük düzeye oldukça yakın olduğu göze çarpmaktadır. Buradan hareketle fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme düzeylerinin kullanma düzeylerinden yüksek olduğu, yani nispeten fazla bilinen yaklaşım, yöntem ve tekniklerin bile öğrenme sürecinde yeterince kullanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Fen bilimleri öğretmenlerinin en çok etkinlik temelli öğrenme yaklaşımını bildikleri; bunu sorgulamaya dayalı öğrenme, işbirlikli öğrenme, yaşam temelli öğrenme, oyun tabanlı öğrenme, altı şapkalı düşünme tekniği, kavram karikatürü ve yansıtıcı öğrenmenin izlediği görülmüştür. En az bilinen yaklaşım, yöntem ve tekniklere bakıldığında ise renzulli öğrenme, bulut bilişim tabanlı öğrenme, Assure model, otantik öğrenme ve STEM eğitimi yaklaşımı karşımıza çıkmaktadır. En dikkat çekici sonuç; dünyada artık yaygın hale gelen, ülkemizde de gittikçe yaygınlaştırılmaya çalışılan STEM eğitimi yaklaşımının fen bilimleri öğretmenleri tarafından beklenildiği düzeyde bilinmediği gerçeğidir. Ülkemizde 2016 yılında STEM eğitimi için bir eylem planı oluşturulmuş ve öğretmenlerin STEM eğitimi yaklaşımını benimseyecek şekilde yetiştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (MEB, 2016). Daha sonra fen bilimleri dersi öğretim programı güncellenerek, “Fen ve Mühendislik Uygulamaları” ünitesi 4. sınıftan 12. sınıfa kadar farklı ders saatlerinde programa, “Mühendislik ve Tasarım Becerileri” ise programın beceri öğrenme alanına eklenmiş ayrıca Fen-Teknoloji-Toplum-Çevre (FTTÇ) öğrenme alanı Fen-Mühendislik-Teknoloji-Toplum-Çevre (FMTTÇ) şeklinde değiştirilmiştir (MEB, 2017). Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2018 yılında yaptığı bir değişiklikle “Fen ve Mühendislik Uygulamaları” ünitesi kaldırılmış yerine “Fen, Mühendislik ve Girişimcilik Uygulamaları” ünitesi getirilmiştir (MEB, 2018:25). MEB’in üzerinde bu kadar yoğunlaştığı bir yaklaşımın fen bilimleri öğretmenleri tarafından en az bilinen yaklaşımlardan biri olması düşündürücü bir sonuçtur. Araştırmanın bir sınırlılığı olarak öğretmenlerle görüşme yapılmaması bu sonucun nedenini açıklamakta yetersiz kalınmasına yol açsa da alan yazından yola çıkılarak bazı çıkarımlarda bulunmak mümkün gözükmektedir. Fen Bilimleri öğretmenlerinin üniversitelerden yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri yeterince öğrenmeden mezun olmaları, yetersiz hizmet içi eğitim almaları, lisans sonrası eğitime devam etmiyor oluşları, kendini geliştiren ve yenilikleri takip eden öğretmenlerin motivasyonunu artıran teşviklerin olmaması bu sonucun muhtemel nedenleri arasında görülmektedir (Çelikten, Şanal ve Yeni, 2005: 229; Çevik, Danıştay ve Yağcı, 2017; Çiftçi ve Çınar, 2017; Gülgün, Yılmaz ve Çağlar 2017, Özoğlu, 2010; Özyürek, 2008; Yıldırım, Öntaş ve Egüz 2018).

- Araştırma bulguları fen bilimleri öğretmenlerinin sınıf ortamında en fazla yaşam temelli öğrenme, etkinlik temelli öğrenme, sorgulamaya dayalı öğrenme, işbirlikli öğrenme ve oyun tabanlı öğrenmeyi kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca fen bilimleri öğretmenlerinin renzulli öğrenme ve bulut bilişim tabanlı öğrenmeyi neredeyse hiç kullanmazken, sokratik sorgulama, çevrimiçi öğrenme, argümantasyon, mühendislik temelli öğrenme, lego ile öğrenme, otantik öğrenme, STEM eğitimi, origami ile öğrenmeyi ise oldukça düşük düzeyde kullanmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Bilme düzeylerinde son sıralarda yer alan STEM eğitimi yaklaşımının kullanma düzeylerinde de son sıralarda bulunması, yine çarpıcı fakat beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemiz tarafından da bir eğitim politikası olarak oldukça önemsenen STEM eğitimi yaklaşımının, popülerliği çok daha düşük olan yöntem ve yaklaşımlar kadar az biliniyor ve kullanılıyor oluşu üzerinde durulması gereken bir sonuç olarak değerlendirilmektedir.

- Araştırmanın sonucunda fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri arasında pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilen öğretmenlerin aynı zamanda onları kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada fen bilimleri öğretmenleri tarafından en çok bilinen beş yeni yaklaşım, yöntem ve tekniğin en çok kullanılan yaklaşım yöntem ve teknikle aynı olduğu sadece sıralamada farklılık olduğu görülmüştür. Ayrıca hemen her yaklaşım, yöntem ve teknik için bilinme düzeyinin kullanılma düzeyinden daha yüksek olduğu ortalamalar ile gözler önüne serilmiştir. Bu bulgudan yola çıkılarak fen bilimleri öğretmenlerinin bildikleri yaklaşım, yöntem ve teknikleri bile öğrenme ortamında tam anlamıyla uygulama fırsatı bulamadıkları sonucuna varılmıştır. Bu sonuç çalışma verilerinin toplandığı fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki deneyim, hizmet içi eğitim alma durumu ve görev yaptıkları okullarla ilgili verdikleri bilgiler (Tablo 1) göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Verilerin toplandığı okulların oldukça büyük oranlarda fen laboratuvarı ve internet altyapısına sahip olması, öğretmenlerin yarısından fazlasının görev yaptığı okulun sosyo-ekonomik durumunu orta veya iyi olarak değerlendirmesi, yeni yaklaşım yöntem veya tekniklerin nispeten az uygulanmasının okulların fiziksel imkanlarıyla ilgili olmadığını göstermektedir. Fen bilimleri öğretmenlerinin büyük çoğunluğunun on yıldan az deneyime sahip olması veya yeni yaklaşım, yöntem ve teknikler ile ilgili hizmet içi eğitim almış olması gerek öğretmen yetiştiren fakültelerin gerekse hizmet içi eğitimlerin öğretmenlerin bilgi düzeylerini artırdığı fakat uygulamaya dönük daha az katkı sağladığı fikrini oluşturmaktadır. Nitekim alan yazında öğretmen adaylarının ileride kullanmak istedikleri yöntem ve teknikleri (Güven, Güç ve Özmen, 2016; Kubat, 2016) ve hizmet içi eğitimin etkinliğini (Özavcı ve Çelikten; 2017; Özbek, Susam, Onat, ve Özbek; 2018; Uzunöz, 2012) belirlemeye yönelik çalışmaların bu fikri destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Bu araştırma ile fen bilimleri öğretmenlerinin MTE-EF'na ait alt boyutlar olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı boyutlarının hepsinde yüksek tükenmişlik seviyesinde oldukları tespit edilmiştir. Bu sonuç Kayabaşı ve Cemaloğlu (2007)'nin araştırma sonuçları ile uyum gösterirken, alan yazında öğretmenlerin düşük mesleki tükenmişlik gösterdikleri sonucuna ulaşmış çalışmalara da rastlamak mümkündür (Cerit, 2008; Törnük, 2019; Türkçapar, 2011). Duygusal tükenme boyutunda yüksek tükenmişlik puanı duygusal olarak tükenmiş, ertesi gün çalıştığı kuruma dahi gitmekten hoşlanmayan; görevlerini yerine getirmek istemeyen, çokça izin alan, çalıştığı ortamdan uzaklaşabilmek adına bahaneler üreten bir öğretmen profilini karşımıza çıkarmaktadır (Çankıran, 2019; Sönmezgil, 2018). Duyarsızlaşma boyutundaki yüksek puan, çalıştığı kurumdaki kişilerden uzaklaşan ve umursamaz bir öğretmen demekken bu durum bireyi mesleki olarak yetersiz ve eksik hissetme

durumuna düşürmektedir (Akten, 2007; Yiğit, 2007). Araştırmada yüksek tükenmişlik düzeylerinin nedeniyle ilgili bir bulgu olmamakla beraber alan yazında mesleki olarak kendini yetersiz hissetme, ilgisiz öğrenci profili, yönetimle yaşanan sorunlar, bürokrasi, istemsiz tayin durumları, memnuniyetsiz veli profili, problemlı öğrenci davranışları, öğrencilerdeki motivasyon eksikliği öğretmenlerde tükenmişlik oluşturan etmenler olarak sıralanmaktadır (Erdemoğlu Şahin, 2007; Girgin ve Baysal; 2005, Russel, Altmaier ve Van Velzen, 1987, akt. Çankıran, 2019, Lopez; 2010). Öğretmenlerde yaşanan tükenmişlik duygusu bireysel olarak öğretmenin mesleki gelişimin yanında eğitim-öğretim sürecinin diğer paydaşları olan öğrenci, veli ve yöneticileri de doğrudan ilgilendirmektedir. Ayrıca öğretim sürecinin kalitesini de düşürmektedir (Harmsen, Helms-Lorenz, Maulana ve van Veen, 2018). Dolayısıyla öğretmenlerde belirlenen tükenmişliğin muhtemelen sebeplerinin tespit edilmesi, giderilmesi ve oluşumunun engellenmesi yönünde araştırmalar yapılması oldukça önemlidir (Durak ve Seferoğlu, 2017; Friedman ve Farber,1992; Kılınç, 2018). Tariş ve ark. (2017), tükenmişliği önlemenin tersine çevirmeye çalışmaktan çok daha kolay ve tercih edilmesi gereken bir yaklaşım olduğunu belirtmişlerdir.

- Son olarak araştırmada fen bilimleri öğretmenlerinin yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri ile MTE-EF alt boyut düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Tükenmişlik kavramı doğası gereği öğretmenlerin öğretim sürecindeki performanslarını ve yenilikçi öğretim etkinliklerini uygulamalarını negatif olarak etkileyebilmektedir (Hoyos ve Kallus, 2005). Bu çalışmada ise öğretmenlerin tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı boyutlarının hepsinde yüksek tükenmişlik göstermelerine rağmen yeni yaklaşım yöntem ve teknikleri orta düzeyde bildikleri ve uyguladıkları sonucuna ulaşılmış ve yeni yaklaşım, yöntem ve teknikleri bilme ve kullanma düzeyleri ile MTE-EF alt boyut düzeyleri arasında ilişki olmadığı görülmüştür.

VI. Öneriler

Araştırma sonuçları bağlı olarak uygulamalara ve yeni araştırmalara yönelik öneriler aşağıda sunulmuştur:

- Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretmenleri çağın gereksinimlerine uygun yöntem ve tekniklere yönelik hizmet içi eğitimlerin niteliğinin artırılması önerilebilir. Hizmet içi eğitimlerde teorik bilgi yanında uygulamalara ağırlık verilmesi, öğretmenlerin uygulama yapmasına fırsat tanıyan ortamlar oluşturulmasına dikkat edilmelidir.
- Hizmet içi eğitimlerde özellikle eğitim programlarındaki değişikliklere adaptasyonu kolaylaştıracak içeriklerin artırılması da büyük önem arz etmektedir. Nitekim MEB'in üzerinde önemle durduğu ve programa dahil ettiği STEM eğitimi konusunda öğretmenlerin oldukça yetersiz olduğu sonucu bu öneriyi destekler niteliktedir. STEM eğitiminin uygulamaları ile ilgili öğretmenlere yardımcı olunmalı, gerekirse üniversite iş birliği sağlanarak akademisyenlerin öğretmenlere uzun süreli ve uygulamaya yönelik destek vermesi sağlanmalıdır.
- MEB tarafından hazırlanan kılavuzlarda yeni yaklaşım, yöntem ve tekniklere uygulama örnekleri, örnek ders planları ile birlikte yer verilmelidir.

- Yeni yaklaşım, yöntem ve teknikler EBA (Eğitim Bilişim Ağı) uygulaması üzerinden çeşitli film, video ve animasyonlar ile öğretmenlere uygulamalı olarak gösterilmelidir. Böylece hizmet içi eğitimlere katılma fırsatı bulamayan öğretmenlerin de sürece katılması sağlanabilir.
- Eğitim fakültelerinin istenen niteliklere sahip öğretmenlerin yetiştirilebilmesi için, öğretmen yetiştirme programlarını bilimsel araştırma bulgularına dayalı olarak geliştirilmesi sağlanmalıdır. Öğretmen eğitiminde yeni yaklaşım, yöntem ve tekniklerin teorik bilgisi yanında mutlaka etkinlik ağırlıklı bir program oluşturulmalı ve öğretmen adaylarının uygulama yapmasına olanak sağlayacak ders sayısı artırılmalıdır.
- Fen bilimleri öğretmenleri ile birebir görüşmeler yapılarak yeni yaklaşım, yöntem ve tekniklerin bilinmeme ve kullanılmama nedenleri daha derinlemesine ortaya çıkarılabilir.
- Bu araştırmada yer almayan yaklaşım, yöntem ve tekniklerin bilinme ve kullanılma düzeyleri ile ilgili farklı araştırmalar yapılabilir.
- Fen bilimleri öğretmenlerinde tespit edilen yüksek mesleki tükenmişliğin nedenleri ayrıntılı olarak araştırılarak; öğretmenlerdeki mesleki tükenmişliğin önüne geçilmeye çalışılabilir.

Kaynaklar

- Akten, S. (2007). *Rehber öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi* (Tez no. 240932) [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi-Edirne]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aydede, M.N., Çağlayan, Ç., Matyar, F., ve Gülnaz, O. (2006). Fen ve teknoloji öğretmenlerinin kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(32), 24-33.
- Aydeniz, M. (2017). Eğitim sistemimiz ve 21. yüzyıl hayalimiz: 2045 hedeflerine ilerlerken, Türkiye için STEM odaklı ekonomik bir yol haritası. University of Tennessee, Knoxville.
- Betoret, F, D. (2009). Self-efficacy, school resources, job stressors and burnout among Spanish primary and secondary school teachers: a structural equation approach. *Educational Psychology*. 29(1), 45-68.
- Bozan, M. A. (2018). *Sınıf öğretmenlerinin STEM odaklı mesleki gelişim süreçleri: bir eylem araştırması* (Tez no. 506186) [Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Eskişehir]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Erkan Akgün, Ö., Karadeniz Ş., ve Demirel F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (23. Baskı). Pegem Akademi.
- Cerit, Y. (2008). Öğretmen kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri (Views of students, teachers and administrators on the metaphor related to the concept of teacher), *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4) 693-712.

- Chan, D. W. (2007). Burnout, self-efficacy, and successful intelligence among chinese prospective and in-service school teachers in Hong Kong. *Educational Psychology, 27(1)*, 33–49.
- Çankıran, S. (2019). *Özel eğitim alanında çalışan öğretmenlerin mesleki tükenmişlik ve iş doyumlarının mesleki benlik saygısı ve bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Tez no. 555243) [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çelikkaleli, Ö. (2011). Yetişkin eğitimcisi öğretmenlerin tükenmişlik ve mesleki yetkinliklerinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(4)*, 38-53.
- Çelikkaya, T., ve Kuş, Z. (2009). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kullandıkları yöntem ve teknikler. *Uludağ üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, 12 (2)*, 741-758.
- Çelikten, M., Şanal, M., ve Yeni, Y. (2005). Öğretmenlik mesleği ve özellikleri. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19*, 207–237.
- Çevik, M., Daniştay, A., ve Yağci, A. (2017). Ortaokul Öğretmenlerinin FeTeMM (Fen-Teknoloji-MühendislikMatematik) Farkındalıklarının Farklı Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi, *Sakarya University Journal of Education, 7(3)*, 584-589.
- Çiftçi, M., ve Çınar, S. (2017). Fen bilgisi öğretmenlerinin STEM eğitiminin fen bilimleri dersine entegrasyonu hakkındaki görüşleri. 7.Uluslararası Eğitimde Araştırmalar Kongresi, 296-300.
- Demirkan, Ö., ve Saraçoğlu, G. (2016). Anadolu Lisesi öğretmenlerinin derslerde kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerine ilişkin görüşleri, *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences, 2(1)*.
- Deran A., ve Beller, B. (2015). Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu üzerine Giresun il merkezinde yapılan bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 45*, 69-93.
- Durak, H., ve Seferoğlu, S. S. (2017). Öğretmenlerde tükenmişlik duygusunun çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *GEFAD, 37(2)*: 759-788
- Durr, A. J. (2008). *Identifying teacher capacities that may buffer against teacher burnout*. [Doktora tezi, The Ohio State University, Ohio, ABD].
- EARGED (Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı). (2011). MEB 21. yüzyıl öğrenci profili. EB EARGED.
- Egyed, C. J., & Short, R. J. (2006). Teacher self-efficacy, burnout, experience and decision to refer a disruptive student. *School Psychology International, 27(4)*, 462–474.
- Ekici, G., Çıbık, A. S., ve Fettahloğlu, P. (2014). Biyoloji öz-yeterlik inancı ile öğretmenlik mesleğine yönelik öz-yeterlik inancının öğretmenlik mesleğine yönelik

- tutumu yordama gücü. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 23-41.
- Erdemoğlu-Şahin, D. (2007). *Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri* (Tez no.190958) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi-Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Erten, P. (2019). Öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerileri yeterlilik algıları ve bu becerilerin kazandırılmasına yönelik görüşleri. *Millî Eğitim*, 49(227), (33-64).
- Gaines, C. B. (2011). *Perceived principal support and middle school teacher burnout*. Yayımlanmamış doktora tezi, University of Tennessee, Knoxville, ABD.
- Geçer, A., & Özel, N. (2012). Elementary science and technology teachers' views about problems encountered in the instruction process. *Educational Science: Theory & Practice*, 12(3), 2256-2261.
- Girgin, G., ve Baysal, A. (2005). *Tükenmişlik sendromuna bir örnek: zihinsel engelli öğrencilere eğitim veren öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyi*. TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 4(4), 172-187.
- Gülgün, C., Yılmaz, A., ve Çağlar, A. (2017). Fen bilimleri dersinde uygulanan STEM etkinliklerinde bulunması gereken nitelikler hakkında öğretmen görüşleri. *Journal of Current Research on Social Science*, 7(1), 459-478.
- Güneş, T., Dilek, N. Ş., Çelikoğlu, M., & Demir, E. S. (2011). The using levels of the teaching methods and techniques by teachers. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 1092-1096
- Güven, B., Güç, F. A., & Özmen, Z. M. (2016). Problem types used in math lessons: the relationship between student achievement and teacher preferences. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 47(6), 863-876.
- Harmsen, R., Helms-Lorenz, M., Maulana, R., & van Veen, K. (2018). *The relationship between beginning teachers' stress causes, stress responses, teaching behaviour and attrition*. *Teachers and Teaching*, 24(6), 626-643.
- Hoyos, T., & Kallus, K. W. (2005). Burnout risk factors: Stress-recovery-state and coping among teachers. Department of Psychology. University of Graz. Austria
- İnce, B. N., ve Şahin A. E. (2015). Maslach tükenmişlik envanteri-eğitimci formu'nu Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 6(2), 385-399.
- Juuti, K., Lavonen, J., Uitto, A., Byman, R., & Meisalo, V. (2010). Science teaching methods preferred by grade 9 students in Finland. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 8(4), 611-632
- Karahan, Ş., ve Uyanık Balat, G. (2011). Özel eğitim okullarında çalışan eğitimcilerin özyeterlilik algılarının ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-14.

- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi* (25.baskı). Nobel.
- Kayabaşı, Y., ve Cemaloğlu, N. (2007). Öğretmenlerin sınıflarında kullandıkları disiplin modellerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 149-170.
- Kılınç, B. (2018). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- Kokkinos, C. M. (2007). Job Stressors, Personality and Burnout in Primary School Teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 77, 229-243. <http://dx.doi.org/10.1348/000709905X90344>
- Kubat, U. (2016). Fen bilimleri öğretmenlerinin kullandıkları ölçme değerlendirme araçlarının değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37), 449-460
- Lopez, J. M. O., Bolano, C. C., Marino M. J. S., & Pol, E. V. (2010). Exploring stress, burnout, and job dissatisfaction in secondary school teachers. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 10(1), 107-123.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*, 2(1), 99-113.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leither, M.P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397-422.
- MEB (2016). STEM eğitimi raporu. Ankara: Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü. https://yegitek.meb.gov.tr/STEM_Egitimi_Raporu.pdf adresinden edinilmiştir.
- MEB (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7, ve 8. Sınıflar)*. Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- Mihladiz, G., & Duran, M. (2013). Views of elementary education students related to science and technology teaching process. *Social and Behavioral Sciences*, 141, 290 – 297.
- OECD (2005a). *Teachers Matter: Attracting, Developing and Retaining Effective Teachers*.
- OECD (2005b). *Formative Assessment: Improving learning in Secondary Classrooms*.
- Önen, F., Mertoğlu, H., Saka, M., & Gürdal, A. (2009). Hizmet içi eğitimin öğretmenlerin öğretim yöntem ve tekniklerine ilişkin bilgilerine etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 9-23.
- Özavcı E., & Çelikten M. (2017). Öğretmen görüşlerine göre uzaktan hizmet içi eğitim uygulamalarında karşılaşılan sorunlar ve çözüm. *Turkish Journal of Educational Studies*, 4(2), 39-76.

- Özbek, R., Susam, E., Onat, M., C., ve Özbek, N. (2018). Ortaokul öğretmenlerinin MEB hizmet içi eğitim programlarının etkililiğine ve bu faaliyetlerin yapıldığı yerlere ilişkin görüşleri (Siirt ili örneği). *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 4(2), 126-134
- Özoğlu, M. (2010). Türkiye’de öğretmen yetiştirme sisteminin sorunları. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 17.
- Özyürek, M. (2008). Nitelikli öğretmen yetiştirmede sorunlar ve çözümler: Özel eğitim örneği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 189-226.
- Pedro, F. (2006). The New Millennium Learners: Challenging our Views on ICT and Learning.
- Seçer, İ. (2015). Üniversite öğrencilerinde okul tükenmişliği ile psikolojik uyumsuzluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1): 81-99
- Seferoğlu, S. S., Yıldız H., ve Yücel Avcı, Ü. (2014). Öğretmenlerde Tükenmişlik: Tükenmişliğin Göstergeleri ve Bu Göstergelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 348-364.
- Soylu, Y. (2009). Sınıf öğretmen adaylarının matematik derslerinde öğretim yöntem ve teknikleri kullanabilme konusundaki yeterlilikleri üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-16.
- Sönmezgil, C. A. (2018). *Mesleki tükenmişliğin psikopatoloji, inanç ve kontrol odağı yönünden değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sözbilir, M., Şenocak, E., ve Dilber, R., (2006). Öğrenci gözüyle fen bilgisi öğretmenlerinin derslerinde kullandıkları öğretim yöntem ve teknikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 172, 276-286.
- Şimşek, H., ve Coşkun, M. (2012). İlköğretim fen ve teknoloji öğretmenlerinin öğretim yöntem ve tekniklerini tercih ve uygulama düzeyleri: Şanlıurfa ili örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 249-268.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.), Allyn and Bacon.
- Taris, T., Leisink, P., & Schaufeli, W. (2017). Applying occupational health theories to educator stress: Contributions of the jobs-demands resources model (pp. 237-260). In T. McIntyre, S. McIntyre, and D. Francis (Eds), *Educator Stress: An Occupational Health Perspective*. Huston, TX: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-53053-6_11
- Tekbıyık, A. (2014). *İlişkisel tarama (M. Metin, Ed.)*. Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem A.
- Tekin, H. (1993). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Yargı Yayıncılık.

- Timur, B., ve İmer, N. (2012). Fen ve teknoloji öğretmenlerinin derste kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerinin incelenmesi. X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi. Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi tarafından düzenlenen kongre, Niğde.
- Törnük, N. (2019). *Okul öncesi öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerinin yordayıcısı olarak mesleki sosyal destek algısı*. Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Troman, G., & Woods, P. (2000). Careers under stress: Teacher adaptations at a time of intensive reform. *Journal of Educational Change*, 1, 253-275.
- Türkçapar, Ü. (2011). Beden eğitimi öğretmenlerinin farklı değişkenlere göre tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(3), 135-146.
- Uzunöz, Y., A., A. (2012). Trabzon'da görev yapmakta olan coğrafya öğretmenlerinin hizmetiçi eğitim faaliyetlerinin yeterliliği ile ilgili düşünceleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 12(12), 189-202.
- Williams, J. H. & Engel, L. C. (2012/2013). How do other countries evaluate teachers? *Kappan*. 94(4). 53-58
- Yarım, M., ve Çelik, S. (2020). Endüstri 4.0 çağında öğrenci gözüyle öğretmenin gerekliliği ve rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 76-92. DOI: 10.20875/makusobed.541669
- Yıldırım, Z., ve Demir, K. (2003). Burdur il merkezindeki ilköğretim okullarında görev yapan fen bilgisi öğretmenlerinin alanları ve yeterliliklerine ilişkin görüşleri ile fen bilgisi eğitimi öğrencilerinin bu öğretmenler ile ilgili gözlemleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 134-145.
- Yıldırım, E., Öntaş, T., & Egüz, Ş. (2018). An investigation into the relationship between citizenship perceptions, political contributions and political interests of primary and social studies teachers. *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 6, 163-175.
- Yiğit, A. (2007). *Özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin iş doyumunu tükenmişlik ve ruh sağlığı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Tez no. 209320) [Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi-Niğde]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

ÖZEN AKIN, G. EKEN, F. O. EBADİ, H. (2021). Başa Çıkma, Savunma Mekanizmaları ve Nedensel Belirsizlik Arasındaki İlişkiler. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 416-432.

Baş a Çıkma, Savunma Mekanizmaları ve Nedensel Belirsizlik Arasındaki İlişkiler

Gaye ÖZEN AKIN (*)
Furkan Onur EKEN (**)
Hüseyin EBADİ (***)

Öz: Bu çalışmada, bireylerin kullandıkları baş a çıkma ve savunma mekanizmaları ile sosyal olayların neden sonuç ilişkilerini anlama yeteneklerine olan güvensizlikleri (nedensel belirsizlik) arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya katılan 300 kişiye (143 K, 157 E) Baş a Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği (BÇTDÖ), Savunma Biçimleri Testi-40 (SBT-40) ve Nedensel Belirsizlik Ölçeği (NBÖ) uygulanmıştır. Verilerin analizinde Pearson korelasyon analizi ve çoklu doğrusal adımsal regresyon analizi kullanılmıştır. NBÖ ile BÇTDÖ toplam puanı, BÇTDÖ-İşlevsel Olmayan Baş a Çıkma (İOBÇ) alt boyut puanı; SBT-40 toplam puanı, İmmatür (İS) ve Nevrotik Savunmalar (NS) alt boyut puanları arasında pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişki olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak bulgular, BÇTDÖ-İOBÇ alt boyutu puanlarından “inkâr” ve “davranışsal boş verme” ile Problem Odaklı Baş a Çıkma alt boyutu puanlarından “geri durma”nın NBÖ puanlarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadığını ve toplam varyansın %24’ünü açıkladığını göstermiştir. Diğer yandan SBT-40 İS alt boyutu puanlarından “pasif saldırganlık”, “değersizleştirme” ve “disosiyasyon” ile SBT-40 NS alt boyutu puanlarından “karş it tepki geliştirme”nin ise NBÖ puanlarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadığı ve toplam varyansın %12’sini açıkladığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, sosyal olayların neden sonuç ilişkilerini anlama yeteneğine olan güvensizlik (nedensel belirsizlik), baş a çıkma tutumları açısından incelendiğinde, bu güvensizliği inkâr, davranışsal boş verme ve geri durma gibi stresörlerden uzaklaşan baş etme stratejilerinin yordadığı bulunmuştur. Bu güvensizliğin aynı zamanda pasif saldırganlık, değersizleştirme, disosiyasyon ve karş it tepki geliştirme savunma mekanizmalarınca yordandığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baş a çıkma, savunma mekanizmaları, nedensel belirsizlik

The Relationship Between Coping, Defense Mechanisms and Causal Uncertainty

Abstract: In this research, it is aimed to examine relations of coping, defense mechanisms and uncertainty about one's ability to understand cause and effect relations in the social world (causal

*) Araştırma Görevlisi, Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü (e-posta: gayeozen@beykent.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0003-2702-5948>

**) Araştırma Görevlisi, Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü (e-posta: onureken@beykent.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-6526-3512>

***) Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü (e-posta: huseyinebadi@beykent.edu.tr) ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0001-5871-9833>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate for Authors & Researchers intihal incelemesinden geçirilmiştir.

uncertainty). COPE, Defense Style Questionnaire-40 (DSQ-40) and Causal Uncertainty Scale (CUS) were administered to 300 participants (143 F, 157 M) who participated in the study. Pearson correlation analysis and multiple linear (stepwise) regression analysis were used to analyze the data. It was found that there was a statistically significant positive correlation between total scores of COPE, COPE-Dysfunctional Coping sub-dimension, DSQ-40, DSQ-40-Immature defenses and DSQ-40-Neurotic defenses sub-dimensions and CUS. Additionally, the findings showed that "denial" and "behavioral disengagement" subscale scores of Dysfunctional coping and "withdrawal" subscale scores of Problem-Focused coping significantly predicted 24% of CUS scores. On the other hand, "passive aggression", "devaluation" and "dissociation" subscale scores of the Immature defenses and the "reaction formation" subscale scores of the Neurotic defenses were found to significantly predict the 12% CUS scores. As a result, when uncertainty about one's ability to understand cause and effect relations in the social world (causal uncertainty) is examined in terms of coping and defense mechanisms, results revealed that it was predicted by coping strategies that enable getting distanced from stressors such as denial, behavioral disengagement, and withdrawal. It was determined that causal uncertainty is also predicted by passive aggression, devaluation, dissociation and reaction formation defense mechanisms.

Keywords: Coping, defense mechanisms, causal uncertainty

Makale Geliş Tarihi: 14.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 15.11.2021

DOI: 10.53487/ataunisobil.840459

I. Giriş

Atıf teorisine göre bireyler, davranış ve olayları nedenleri açısından yorumlamakta ve bireylerin bu yorumları, o davranış veya olaya verecekleri tepkilerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Kelley 1973; Taylor ve Fiske, 1978; Kelley ve Michella, 1980). Olay ve davranışların nedenlerine ilişkin bilgiler, davranış, duygu ve beklentileri etkilemekle birlikte bireylerin işlevselliğine katkıda bulunmaktadır (Kelley ve Michella, 1980; Weary ve Edwards, 1994; Rotter, 1996). Sosyal olaylar arasında nedensel bilgi arama ve bu bilgiyi işlemenin altında yatan temel motivasyonun, var olan belirsizliklerin azaltılmasına duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığı öne sürülmektedir (Heider, 1958; Kelley, 1967, 1973). Sosyal olayların nedenlerini anlayamama olarak tanımlanan nedensel belirsizlik ise bireylerin olay ve davranışlar arasında neden sonuç ilişkisi kurmadaki başarısızlıkları ya da bireylerin bu becerilerine güvenmemeleri olarak ifade edilmektedir (Weary ve Edwards, 1994; Tobin vd., 2014). Nedensel belirsizlik, bireylerin muhakeme becerisini ve dolayısıyla da yaşadıkları olaylara ilişkin çıkarımlarını etkileyerek öngörü ve kontrol algısını azalttığı için en sorunlu belirsizlik formlarından biri olarak nitelendirilmektedir (Edwards, 1995; Weary ve Jacobson, 1997; Chang, 2000; Tobin ve Weary, 2008).

Bireylerin stres durumuna atfettiği nedensel açıklamalar, başa çıkma sürecindeki ilk değerlendirmelerini ve bu duruma verecekleri tepkilerini belirlemektedir (Smith ve Lazarus, 1993; Scherer ve Ceschi, 1997; Park ve Folkman, 1997; Evers vd., 2001; Roesch vd., 2002). Folkman ve Lazarus (1980) başa çıkmayı, bireylerin içsel ve dışsal talepleri ve bu talepler arasındaki çatışmayı azaltmak, yönetmek ya da bu çatışmalara tolerans göstermek için ortaya koyduğu tüm bilişsel ve davranışsal çabalar olarak

tanımlamıştır. Başa çıkma tutumları, bireylerin en temelde stresi ortaya çıkaran etkenleri ya da olayların olumsuz etkisini azaltmak veya yok etmek için kullandığı stratejilerdir (Roth ve Cohen, 1986; Folkman vd., 1986). Buna göre, başa çıkma sürecinde öncelikle durumun anlamı ve önem derecesi, sonrasında ise stres veren durumun üstesinden gelmek için hangi başa çıkma stratejilerinin kullanılacağı değerlendirilerek neticede ne yapılması gerektiğine bilinçli olarak karar verilmektedir (Skinner vd., 2003; Folkman ve Lazarus, 1985; Folkman vd., 1986). Diğer yandan savunma mekanizmaları, bireylerin duygu ve dürtülerinden kaynaklanan hem içsel hem de diğerleriyle olan çatışmalarını bilinçdışı bir şekilde çözerek, kaygı içeren durumlardan uzaklaşmak için ortaya koyduğu davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Freud, 2011/1937; Morgan, 2010). Çevreye uyum sağlama işlevi gören savunma mekanizmalarının, belirli bir psikopatoloji gösteren bireylerde olduğu kadar sağlıklı bireylerde de gözlemlendiği belirtilmektedir (Vaillant, 1994; McWilliams, 2011). Cramer (1998, 2015) savunma mekanizmalarının temelde bireyi kaygıdan koruduğunu, daha uç durumlarda ise bireyin kendini, öz saygısını ve bütünlüğünü koruma işlevi gördüğünü belirtmiştir.

Savunma mekanizmaları ve başa çıkma tutumları, temelde aynı tehdide/stres kaynağına verilen tepkiler olsa da her birinin altında farklı bilişsel süreçler yattığı öne sürülmektedir (Maricutoiu ve Crasovan, 2016; Cramer, 1998; Miceli ve Castelfranchi, 2001; Kramer, 2010). Genel olarak başa çıkma daha çok belirli bir duruma bağlı olarak ortaya çıkan davranışlar; savunma mekanizmaları ise nispeten sabit -ve daha çok geçmişe dönük- sayılabilecek bireysel özellikler olarak kabul edilmektedir. Haan (1965), savunma mekanizmalarını katı, istemsiz, gerçekliği çarpıtan ve değişmez; başa çıkmayı ise esnek, problem çözme amaçlı, gerçeklik yönelimli ve değişebilir nitelikte olan ego işlevleri olarak tanımlamıştır. Cramer (2015), başa çıkmanın özellikle dışsal bir problemin çözümüne yönelik bilinçli ve istemli; savunma mekanizmalarının ise iç dengeyi tekrar sağlamaya yönelik bilinç ve istem dışı davranışlar olması açısından birbirinden farklılaştığını belirtmiştir. Alanyazında başa çıkma ile savunma mekanizmaları arasındaki bağlantıların incelenmesine yönelik yürütülen bazı çalışmaların bulgularının, bu süreçlerin birbirinden farklı işlediğine ilişkin genel kabulle çeliştiği görülmektedir. Örneğin Muris vd., (1995), faktör analizi yaptıkları çalışmalarında başa çıkma ve savunmaların, immatür-problemden kaçınma, duygu dışı vurumu ve olgun-problem odaklı başa çıkma ve savunmalar olmak üzere üç boyutta toplandığını bildirmiştir. Erickson vd., (1997), başa çıkma ve savunma mekanizmalarını bireylerin genel işlevselliği açısından inceledikleri çalışmalarında, başa çıkma ve savunmalar arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişki olduğunu göstermişler ve hem savunma mekanizmalarının hem de başa çıkma tutumlarının bireylerin genel işlevselliklerinin yordanmasına bağımsız olarak katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir. Yazarlar, immatür savunmalar ile kaçınma-başa çıkma arasında pozitif yönde; yaklaşma-başa çıkma arasında ise negatif yönde bir ilişki gözlerken olgun savunmalar ile başa çıkma alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişki tespit etmemişlerdir.

Baş çıkma tutumları ve savunma mekanizmaları bireye ve bireyin karşılaştığı stres verici duruma özgü olup, bireyin stres kaynağına ilişkin değerlendirmeleri, geçmiş deneyimlerine dayanarak oluşturduğu, olaylar arasında nedensel ilişki kurma

becerisinden etkilenmektedir (Smith ve Lazarus, 1993; Scherer ve Ceschi, 1997; Park ve Folkman, 1997; Evers vd., 2001; Roesch vd., 2002). Alanyazındaki çalışmalar, yüksek düzeyde nedensel belirsizliğin, yüksek düzeyde negatif duygulanım, nevrotik örüntüler, depresyon, kaygı ve kötümserlikle; diğer yandan düşük düzeyde özsaygı ve kontrol algısıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Weary vd., 2001; Edwards, Weiry ve Reich, 1998; Tobin ve Raymundo, 2010; Boucher ve Jacobson, 2012). Chang (2000), nedensel belirsizliğin, değer biçmeden bağımsız olarak etkin olmayan başa çıkma üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Sonuçlar, nedensel belirsizlik yaşayan bireylerin var olan başa çıkma kaynaklarını algılama eğilimlerinin düşük olduğunu ve stresli durumlarda etkin olmayan başa çıkma mekanizmalarını daha yaygın biçimde kullandıklarını bildirmiştir.

Özetle, başa çıkma tutumları bilinçli ve istemli; savunma mekanizmaları ise bilinç dışı düzeyde olan ve bireyin stres veren durumlarda bozulan iç ve dış dengesini yeniden kurmak için yürüttüğü iki farklı uyum süreci olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu kavramların birbirleri ile bağlantılı yönlerinin olduğuna da dikkat çekilmekte ve sağlıklı bireylerin genel işlevselliğinin değerlendirilmesinde bu kavramların birlikte ele alınması önerilmektedir (Erickson, Feldman ve Steiner, 1997; Cramer, 1998; Lazarus, 2000; Bouchard ve Theriaut, 2003; Nicolas ve Jebrane, 2008). Buradan hareketle, bu araştırmada başa çıkma ile savunma mekanizmaları arasındaki bağlantıların araştırılması ve buna ek olarak bireylerin kullandıkları başa çıkma tutumları ile savunma mekanizmalarının sosyal olayların neden sonuç ilişkilerini anlama yeteneklerine olan güvensizliklerini yordayıcı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

II. Yöntem

A. Çalışma Grubu

Araştırmaya, İstanbul'da ikamet eden, yaşları 18-45 (Ort. = 25.18, Ss = 5.52) arasında olan 143 kadın (Ort.yaş = 24.78, Ss = 6.82) ve 157 erkek (Ort.yaş = 25.55, Ss = 5.23) olmak üzere toplam 300 kişi katılmıştır.

B. Veri Toplama Araçları

Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği (BÇTDÖ). Carver, Scheier ve Weintraub (1989) tarafından bireylerin problem odaklı baş etme stratejilerini, duygu odaklı baş etme stratejilerini ve işlevsel olmayan baş etme stratejilerini değerlendirme amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, 60 soru ve 15 alt ölçekten oluşan 4'lü Likert tipi (1 = *Asla böyle bir şey yapmam*, 4 = *Çoğunlukla böyle yaparım*) bir ölçektir. Ölçekte her biri 5 alt ölçek içeren 3 boyut bulunmakta ve her alt ölçek 4'er sorudan oluşmaktadır. Boyutlar; problem odaklı, duygu odaklı ve işlevsel olmayan başa çıkma olarak tanımlanmıştır. Ölçekten alınan puanların hangi başa çıkma tutumunun birey tarafından daha çok kullanıldığı hakkında bilgi vermektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Ağargün vd., (2005) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe formunun Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının .79 olduğu bildirilmiştir. Bu çalışmada ölçeğin toplam puan ve alt boyutları problem odaklı, duygu odaklı ve işlevsel olmayan baş etme alt boyutları için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .77, .74, .612 ve .77 olarak bulunmuştur.

Savunma Biçimleri Testi (SBT-40). Andrews, Singh ve Bond (1993) tarafından bilinçdışı bir şekilde kullanılan savunma mekanizmalarının bilinç düzeyindeki yansımalarını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. İmmatür, nevrotik ve olgun olmak üzere 3 boyutta toplanan ve 20 savunmadan oluşan 40 maddelik testin puanlaması 1=*bana hiç uygun değil* ve 9=*bana çok uygun* arasında derecelendirilmektedir. Testten alınan puanların yüksek olması olgun, nevrotik ve olgun olmayan savunma biçimlerinin kullanımının arttığını düşük olması ise bu savunma biçimlerinin kullanımının azaldığını göstermektedir. Savunma Biçimleri Testi, Yılmaz, Gençöz ve Ak (2007) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Testin uyarlama çalışmasında immatür, nevrotik ve olgun savunmalar alt boyutlarının Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .83, .61 ve .70 bulunmuştur. Bu çalışmada ölçeğin toplam puan için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .80 iken alt boyutlar için sırasıyla .77, .56 ve .57 olarak elde edilmiştir.

Nedensel Belirsizlik Ölçeği (NBÖ). Weary ve Edwards (1994) tarafından bireylerin sosyal olayların neden sonuç ilişkilerini anlama yeteneklerine olan güvensizliklerine ilişkin kişiler arası farklılıkları ölçmek üzere geliştirilmiştir. Toplamda 14 maddeden oluşan bu ölçek 5'li Likert tipi (1 = *Hiç katılmıyorum*, 5 = *Çok katılıyorum*) bir ölçektir. Tek faktörlü yapıdaki ölçekten alınan puanların yüksek olması yüksek nedensel belirsizliğe işaret etmektedir. Uz (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan Nedensel Belirsizlik Ölçeğinin uyarlama çalışmasındaki Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .82 iken bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .85 olarak bulunmuştur.

C. İşlem

Katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve diğer demografik bilgileri araştırmacılar tarafından hazırlanan sosyo-demografik özellikler bilgi formu ile alınmıştır. Ölçme araçları bilgilendirilmiş onam formu ile birlikte sunulmuştur. Ölçek ve formların doldurulması yaklaşık 25 dakika sürmüştür.

D. Verilerin Analizi

Betimleyici veriler frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerleri kullanılarak analiz edilmiştir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin + 2 ve - 2 arasında ya da bu değerlere yakın olması durumunda verilerin normal dağılım gösterdiği belirtilmektedir (George ve Mallery, 2010). Araştırmanın değişkenlerinin normallik varsayımı incelenirken basıklık ve çarpıklık değerleri, kutu-çizgi grafikleri, dal-yaprak grafikleri, Q-Q grafiği incelenmiş ve verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısından yararlanılmıştır. Regresyon analizleri öncesinde regresyon varsayımları (Güriş ve Astar, 2014, Büyüköztürk, 2003; Tabachnick ve Fidell, 2007; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010) sınanarak verilerin regresyon analizine uygun olduğu tespit edilmiştir. Yordayıcı değişkenlerin yordanan değişkenin varyansını ne düzeyde açıkladığını incelemek üzere çoklu doğrusal adımsal regresyon analizi yürütülmüştür.

III. Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin en küçük ve en büyük değerler, ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 2'de ise

BÇTDÖ, SBT-40 ve NBÖ arasındaki ilişkilerin incelenmesine dair Pearson korelasyon analizi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 1. Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği, Savunma Biçimleri Testi-40 ve Nedensel Belirsizlik Ölçeğine İlişkin Betimleyici Veriler

Öçekler	Min.-Maks.	Ort.	SS	Çarpıklık	Basıklık
Problem Odaklı Başa Çıkma	30-73	58.30	7.63	-0.30	-0.08
Aktif Başa Çıkma	6-16	12.49	2.46	-0.41	-0.54
Plan Yapma	5-16	12.92	2.39	-0.58	-0.27
Geri Durma	4-16	9.80	2.10	0.12	-0.05
Yararlı Sosyal Destek Kullanımı	4-16	11.98	2.92	-0.55	-0.03
Diğer Mesguliyetleri Bastırma	5-16	11.11	2.12	-0.06	-0.45
Duygu Odaklı Başa Çıkma	34-76	54.91	7.34	-0.08	0.21
Pozitif Yeniden Yorumlama ve Gelişme	5-16	13.33	2.15	-0.90	0.69
Dini Olarak Başa Çıkma	4-16	11.87	3.67	-0.71	-0.53
Şakaya Vurma	4-16	8.55	3.11	0.37	-0.41
Duygusal Sosyal Destek Kullanımı	4-16	11.33	2.92	-0.43	-0.39
Kabullenme	4-16	9.74	2.49	0.17	-0.50
İşlevsel Olmayan Başa Çıkma	23-62	41.38	8.48	0.40	-0.62
Zihinsel Boş Verme	4-24	10.01	2.67	0.78	2.44
Soruna Odaklanma- Duyguları Açığa Vurma	4-16	11.60	2.85	-0.24	-0.78
İnkâr	4-14	6.71	2.54	0.76	-0.24
Madde Kullanımı	3-18	6.35	3.33	1.38	1.02
Davranışsal Olarak Boş Verme	4-14	6.71	2.58	0.69	-0.54
Baş Çıkma Tutumları Toplam Puan	112-200	154.59	15.73	0.07	0.18
İmmatür Savunmalar	44-170	99.52	25.97	0.34	-0.25
Yansıma	2-26	8.12	4.27	0.60	0.30
Pasif Saldırganlık	2-18	7.51	3.76	0.40	-0.39
Dışa Vurma	2-18	10.53	3.88	0.02	-0.53
Yalıtma	2-18	8.87	4.48	0.21	-0.82
Değersizleştirme	2-18	7.22	3.77	0.47	-0.24
Otistik Fantezi	2-18	7.61	3.97	0.38	-0.58
İnkâr	2-18	7.56	4.05	0.46	-0.54
Yer Değiştirme	2-18	7.94	4.28	0.30	-0.70
Disosiyasyon	2-18	6.36	3.40	0.51	-0.28
Bölünme	2-18	9.55	3.81	-0.01	-0.30
Mantuksallaştırma	2-25	8.25	3.82	0.44	0.74
Bedenselleştirme	2-18	10.00	4.03	0.07	-0.49
Nevrotik Savunmalar	13-72	40.92	10.59	0.13	-0.24
Yapma-Bozma	2-18	10.17	3.97	-0.03	-0.53
Yapay Özgecilik	2-18	12.41	3.78	-0.14	-0.77
İdeallerştirme	2-18	9.80	4.47	0.09	-0.82
Karşı Tepki Geliştirme	2-18	8.54	4.07	0.26	-0.67
Olgun Savunmalar	4-36	21.86	6.40	-0.21	-0.26
Yüceltme	2-18	10.82	4.10	-0.13	-0.48
Mizah	2-18	11.05	4.14	-0.30	-0.65
Beklenti	2-18	12.67	3.99	-0.50	-0.37
Baskılama	2-18	10.71	3.52	0.05	-0.33
Savunma Biçimleri Testi-40 Toplam Puan	75-255	162.30	33.78	0.21	0.11
Nedensel Belirsizlik Toplam Puan	14-54	30.86	9.57	0.03	-0.76

Tablo 2. Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği, Savunma Biçimleri Testi-40 ve Nedensel Belirsizlik Ölçeği Arasındaki İlişkiler

Ölçekler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
İnnatür Savunmalar																				
Yansıtma	-.22**	-.15**	.18**	-.06	.04	-.12*	-.08	.09	-.03	.15*	.30**	.09	.36**	.27**	.33**	-.08	.03	.44**	.21**	.27**
Pasif Saldırganlık	-.15**	-.13*	.16**	-.07	.08	-.18**	-.10	-.06	.03	.12*	.10	.10	.09	.19**	.18**	-.05	-.07	.23**	.06	.18**
Dışa Vurma	-.21**	-.07	.18**	-.04	.04	-.15**	-.11	.05	-.01	.08	.19**	.08	.26**	.15**	.22**	-.05	-.06	.29**	.11	.23**
Yalıtma	.03	.00	.11	.13*	.14*	.10	-.03	.03	.17**	.08	.18**	.25**	.05	.15**	.12*	.13	.13*	.23*	.26**	.11
Değersizleştirme	-.18**	-.20**	.05	-.16**	.01	-.11	-.08	.05	-.21**	.13*	.16**	-.16**	.29**	.22**	.23**	-.17	-.07	.24**	.01	.13*
Ostistik Fantezi	-.14**	-.10	.22**	-.14*	-.06	-.19**	-.11	.04	-.07	.13*	.09	-.06	.25**	.11*	.21**	-.09	-.08	.19**	.03	.23**
İnkâr	-.25**	-.16**	.09	-.03	.02	-.10	.03	.07	.09	.10	.29**	.09	.23**	.20*	.23**	-.11	.08	.34**	.16**	.19**
Yer Değiştirme	.03	-.06	.03	-.08	-.02	.01	-.02	.07	-.11	-.09	.10	-.11	.30**	.13*	.17**	-.04	-.06	.19**	.05	.11
Disosiyasyon	-.20**	-.04	.10	-.06	.02	-.09	-.04	.10	.07	.09	.27**	.09	.22**	.21**	.21**	-.07	.07	.32**	.17**	.21**
Bölünme	-.06	-.02	.01	-.06	-.02	-.03	-.16**	.15**	-.04	.03	.00	-.09	.21**	.12*	.04	-.05	-.05	.09	.00	.01
Mantıksallaştırma	-.03	-.07	.11*	-.01	-.05	-.02	-.03	.05	.05	.09	.17**	.06	.11*	.13*	.07	-.02	.06	.18**	.12*	.13*
Bedenselleştirme	-.17**	-.09	.07	-.01	.02	-.07	.06	.06	.13*	.11	.14*	.12*	.19**	.04	.23**	-.06	.12*	.23**	.15**	.08
Nevrotik Savunmalar	-.07	-.04	.07	.14*	.07	.06	.05	.01	.13*	.09	.22**	.20**	.16**	.07	.21**	.06	.14*	.27**	.24**	.15**
Yapma-Bozma	-.01	.08	.13*	.17**	.06	.15	.13*	.00	.20**	.06	.24**	.19**	.15**	.11	.11	.14**	.20**	.26**	.30**	.18**
Yapay Örgüçlülük	-.02	.05	.03	-.01	.08	.07	.05	-.04	.06	.01	.13*	.01	.21**	.06	.02	.04	.04	.14*	.11	.08
İdealleştirme	.19**	.26**	.06	.35**	.12*	.24**	.17**	-.02	.26**	-.01	.15*	.30**	-.04	.02	-.07	.33**	.24**	.12*	.34**	.09
Karşıt Tepki Geliştirme	-.08	-.01	.10	.03	-.05	.07	.04	.05	.10	.07	.18**	.15*	.04	.10	.04	.00	.11*	.17**	.14*	.08
Olgun Savunmalar	-.10	-.06	.12*	.08	.01	-.02	.09	-.01	.12*	.09	.17**	.06	.19**	.09	.28**	.02	.12*	.23**	.20**	.22**
Yüceltme	.22**	.21**	-.03	.11	.08	.30**	-.01	.24**	.01	-.04	.00	-.11	-.02	.03	-.18**	.19**	.17**	-.08	.13*	-.08
Mızah	.23**	.20**	-.10	.09	.05	.32**	.07	.04	.03	-.06	.00	-.07	-.05	-.06	-.18**	.16**	.14*	-.11*	.08	-.05
Beklenti	.10	.12*	.04	.08	.09	.15*	-.08	.34**	-.02	.00	.00	-.10	.02	.11	-.10	.14*	.13*	-.01	.12*	-.08
Baskılama	.33**	.31**	-.07	.17*	.24**	.30**	.04	-.01	.06	.08	-.03	.02	-.11	-.03	-.25**	.31**	.16**	-.13*	.16**	-.08
SBT-40 TP	.21**	.09	-.04	.05	.12*	.15**	.00	.06	-.05	-.05	.00	-.08	.05	-.01	-.09	.14*	.03	-.04	.06	-.05
NBÖ TP	-.13**	-.05	.17*	.03	.06	.01	-.02	.11*	.09	.13*	.30**	.11	.32**	.25**	.25**	.02	.12*	.40**	.28**	.23**
	-.01	-.26**	-.18**	.33**	.03	.14**	.07	-.11	.03	.04	.05	.18**	.40**	.19**	.10	.32**	.32**	.43**	.24**	.1

Not 1. 1.Problem Odaklı Başa Çıkma; 2.Aktif başa çıkma; 3.Plan yapma; 4.Geri darma; 5.Yararlı sosyal destek kullanımı; 6.Diğer mesguliyetleri bastırma; 7.Duygu Odaklı Başa Çıkma; 8.Pozitif yeniden yorumlama ve gelişme; 9.Dini olarak başa çıkma; 10.Sakaya vurma; 11.Duygusal sosyal destek kullanımı; 12.Kabullenme 13.İşlevsel Olmayan Başa Çıkma; 14.Zihinsel boş verme; 15.Soruna odaklanma ve atılgırları açığa vurma; 16.İnkâr; 17.Maade kullanımı; 18.Davranışsal olarak boş verme; 19. Başa çıkma tutumlarının değerlendirme ölçeği toplam puan; 20. Nedensel Belirsizlik Ölçeği Toplam Puan.

Not 2. TP: Toplam Puan. SBT-40: Savunma Biçimleri Testi-40. NBÖ: Nedensel Belirsizlik Ölçeği.

Not 3. **p < .01, *p < .05

BÇTDÖ ve SBT-40'ın alt boyutlarından hangilerinin ve ne düzeyde NBÖ puanlarını yordadığını belirlemek amacıyla çoklu doğrusal adımsal regresyon analizi yürütülmüştür. Öncelikle NBÖ puanları yordanan değişken, BÇTDÖ ve SBT-40'ın alt ölçekleri ise yordayıcı değişkenler olarak tanımlanmıştır. Uygulanan çoklu doğrusal adımsal regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Başa Çıkma Tutumlarının ve Savunma Mekanizmalarının Nedensel Belirsizlik Üzerindeki Yordayıcı Rolünün İncelenmesine Yönelik Yürütülen Çoklu Doğrusal Adımsal Regresyon Analizi Sonuçları

M	Yordanan	Yordayıcı	R ²	ΔR ²	F	ΔF	B	SH	β	t	p
1	NBÖ	DBV-BÇTDÖ	.18	.18	65.12	65.12	1.57	.195	.42	8.070	.000
2	NBÖ	DBV-BÇTDÖ GD-BÇTDÖ	.22	.04	42.62	16.68	1.33 1.00	.20 .24	.36 .22	6.679 4.084	.000
3	NBÖ	DBV-BÇTDÖ GD-BÇTDÖ İN-BÇTDÖ	.24	.02	31.64	7.76	1.05 0.99 0.60	.22 .24 .21	.28 .22 .16	4.782 4.120 2.786	.000
4	NBÖ	DBV-BÇTDÖ GD-BÇTDÖ İN-BÇTDÖ YÖ-SM	.25	.01	25.07	4.284	1.09 0.95 0.60 0.26	.22 .24 .21 .13	.29 .21 .16 .10	4.960 3.941 2.816 2.070	.000

M = Model. NBÖ = Nedensel Belirsizlik Ölçeği. BÇTDÖ = Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği. SM = Savunma Mekanizmaları. DBV = Davranışsal Boş Verme. GD = Geri Durma. İN = İnkâr. YÖ = Yapay Özgeçlilik.

Analiz sonuçları, modeldeki değişkenlerden davranışsal boş vermenin nedensel belirsizliği tek başına anlamlı biçimde yordadığını göstermiştir (R² = .18, F(1, 298) = 65.12, p = .000). Davranışsal boş verme nedensel belirsizlik varyansının %18'ini açıklarken modele geri durma alt ölçek puanı yordayıcı değişken olarak eklendikten sonra nedensel belirsizlikteki varyansın açıklanma yüzdesinde %4 (R² = .22, F(1, 297) = 42.62, p = .000) artış gözlenmiştir. Nedensel belirsizlik varyansının açıklanma yüzdesinde modele sırasıyla eklenen inkâr ile %2 (R² = .24, F(1, 296) = 31.64, p = .000), yapay özgeçlilik ile ise %1 (R² = .25, F(1, 295) = 25.07, p = .000) artış gözlenmiştir. Buna göre, nedensel belirsizliğin yordayıcıları olarak modele alınan değişkenlerden davranışsal boş verme, geri durma, inkâr ve yapay özgeçlilik birlikte nedensel belirsizlik toplam varyansının %25'lik kısmını anlamlı düzeyde açıkladığı bulunmuştur (R² = .25, F(4, 295) = 25.07, p = .000). Sırasıyla davranışsal boş verme (β = .29, t = 4.96, p = .000), geri durma (β = .21, t = 3.94, p = .000), inkâr (β = .16, t = 2.82, p = .005) ve yapay

özgeciliğin ($\beta = .10$, $t = 2.07$, $p = .039$) nedensel belirsizliği pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur.

NBÖ puanlarının yordanan değişken, BÇTDÖ'nün alt ölçek puanlarının yordayıcı değişkenler olarak tanımlanarak uygulanan çoklu doğrusal adımsal regresyon analizi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Başa Çıkma Tutumlarının Nedensel Belirsizlik Üzerindeki Yordayıcı Rolünün İncelenmesine Yönelik Yürütülen Çoklu Doğrusal Adımsal Regresyon Analizi Sonuçları

M	Yordanan	Yordayıcı	R ²	ΔR^2	F	ΔF	B	SH	β	t	p
1	NBÖ	DBV-BÇTDÖ	.18	.18	65.12	65.12	1.57	.19	.42	8.070	.000
2	NBÖ	DBV-BÇTDÖ	.22	.04	42.62	16.68	1.33	.20	.36	6.679	.000
		GD- BÇTDÖ					1.00	.24	.22	4.084	
3	NBÖ	DBV-BÇTDÖ					1.05	.22	.28	4.782	
		GD-BÇTDÖ	.24	.02	31.64	7.76	0.99	.24	.22	4.120	.000
		İN-BÇTDÖ					0.60	.21	.16	2.786	

NBÖ = Nedensel Belirsizlik Ölçeği. BÇTDÖ = Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği. DBV = Davranışsal Boş Verme. GD = Geri Durma. İN = İnkâr.

Analiz sonuçları, modeldeki değişkenlerden davranışsal boş vermenin nedensel belirsizliği tek başına anlamlı biçimde yordadığını göstermiştir ($R^2 = .18$, $F(1, 298) = 65.12$, $p = .000$). Davranışsal boş verme nedensel belirsizlik varyansının %18'ini açıklarken modele geri durma alt ölçek puanı yordayıcı değişken olarak eklendikten sonra nedensel belirsizlikteki varyansın açıklanma yüzdesinde %4 ($R^2 = .22$, $F(2, 297) = 42.62$, $p = .000$) artış gözlenmiştir. Nedensel belirsizlik varyansının açıklanma yüzdesinde modele eklenen inkâr ile %2 ($R^2 = .24$, $F(3, 296) = 31.64$, $p = .000$) artış gözlenmiştir. Buna göre, nedensel belirsizliğin yordayıcıları olarak modele alınan Başa Çıkma Tutumları Değerlendirme Ölçeği'nin alt ölçeklerinden davranışsal boş verme, geri durma ve inkâr birlikte nedensel belirsizlik toplam varyansının %24'lük kısmını anlamlı düzeyde açıkladığı bulunmuştur ($R^2 = .24$, $F(3, 296) = 31.64$, $p = .000$). Sırasıyla davranışsal boş verme ($\beta = .28$, $t = 4.78$, $p = .000$), geri durma ($\beta = .22$, $t = 4.12$, $p = .000$) ve inkârın ($\beta = .16$, $t = 2.79$, $p = .006$) nedensel belirsizliği pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur.

NBÖ puanlarının yordanan değişken, SBT-40'ın alt ölçek puanlarının yordayıcı değişkenler olarak tanımlanarak uygulanan çoklu doğrusal adımsal regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Analiz sonuçları, modeldeki değişkenlerden pasif saldırganlığın nedensel belirsizliği tek başına anlamlı biçimde yordadığını göstermiştir ($R^2 = .05$, $F(1, 298) = 17.18$, $p = .000$). Pasif saldırganlık nedensel belirsizlik varyansının

%5'ini açıklarken karşıt tepki geliştirme modele girdikten sonra nedensel belirsizlikteki varyansın açıklanma yüzdesinde %3 ($R^2 = .08$, $F(2, 297) = 13.39$, $p = .000$) artış gözlenmiştir.

Tablo 5. Savunma Mekanizmalarının Nedensel Belirsizlik Üzerindeki Yordayıcı Rolünün İncelenmesine Yönelik Yürütülen Çoklu Doğrusal Adımsal Regresyon Analizi Sonuçları

M	Yordanan	Yordayıcı	R ²	ΔR ²	F	ΔF	B	SH	β	t	p
1	NBÖ	PS-SM	.05	.05	17.18	17.18	0.59	.14	.23	4.145	.000
2	NBÖ	PS-SM	.08	.03	13.39	9.13	0.48	.15	.19	3.262	.000
		KTG-SM					0.41	.13	.17	3.022	.000
3	NBÖ	PS-SM	.10	.02	11.06	5.96	0.73	.18	.29	4.095	.000
		KTG-SM					0.37	.13	.16	2.731	.000
		DİS-SM					-0.46	.19	-.16	-2.442	.000
4	NBÖ	PS-SM	.12	.02	10.35	7.48	0.59	.18	.23	3.200	.000
		KTG-SM					0.34	.13	.15	2.554	.000
		DİS-SM					-0.53	.19	-.19	-2.787	.000
		DĞSZ-SM					0.42	.15	.17	2.735	.000

M = Model. NBÖ = Nedensel Belirsizlik Ölçeği. SM = Savunma Mekanizmaları. PS = Pasif Saldırganlık. KTG = Karşıt Tepki Geliştirme. DİS = Disosiyasyon. DĞSZ = Değersizleştirme.

Modele sırasıyla disosiyasyonun eklenmesiyle %2 ($R^2 = .10$, $F(3, 296) = 11.06$, $p = .000$) ve değersizleştirmenin eklenmesiyle de yine %2 ($R^2 = .12$, $F(4, 295) = 10.35$, $p = .000$) artış gözlenmiştir. Buna göre, nedensel belirsizliğin yordayıcıları olarak modele alınan SBT-40'nin alt ölçeklerinden pasif saldırganlık, karşıt tepki geliştirme, disosiyasyon ve değersizleştirme birlikte nedensel belirsizlik toplam varyansının %12'lik kısmını anlamlı düzeyde açıklamıştır ($R^2 = .12$, $F(4, 295) = 10.35$, $p = .000$). Sırasıyla pasif saldırganlık ($\beta = .23$, $t = 3.20$, $p = .002$), karşıt tepki geliştirme ($\beta = .15$, $t = 2.55$, $p = .011$), disosiyasyon ($\beta = -.19$, $t = -2.79$, $p = .006$) ve değersizleştirmenin ($\beta = .17$, $t = 2.73$, $p = .007$) nedensel belirsizliği istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadığı tespit edilmiştir. Analiz sonuçları nedensel belirsizliği, pasif saldırganlık, karşıt tepki geliştirme ve değersizleştirme puanlarının pozitif yönde; disosiyasyon puanlarının ise negatif yönde yordadığını göstermiştir.

IV. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, başa çıkma tutumları, savunma mekanizmaları ve bireylerin sosyal olayların neden sonuç ilişkilerini anlama yeteneklerine olan güvensizlikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Başa çıkma tutumları ve savunma mekanizmaları arasındaki ilişki incelendiğinde, immatür savunmaları kullanma arttıkça problem odaklı başa çıkma stratejilerini kullanmanın azaldığı; işlevsel olmayan başa çıkma stratejilerini kullanmanın ise arttığı gözlenmiştir. Nevrotik savunmaları kullanma arttıkça hem duyu odaklı hem de işlevsel olmayan başa çıkma stratejilerini kullanmanın arttığı; olgun savunmaları kullanma arttıkça ise problem odaklı başa çıkma stratejilerini kullanmanın arttığı bulunmuştur. Olgun savunmaların problem odaklı başa çıkma stratejileriyle ilişkili olduğunun bulunması, olgun savunmaların, immatür ve nevrotik savunmalara göre daha işlevsel olduğuna, olayların çarpıtılmasına daha az düzeyde neden olduğuna ve psikopatolojilerle daha düşük düzeyde ilişkili olduğuna ilişkin bulgularla uyumludur. Dolayısıyla araştırma bulgularının Newman (2001) ve Cramer'in (2000) savunma mekanizmalarının genellikle psikopatolojiler ile ilişkili olabileceğine yönelik görüşlerini destekler niteliktedir. Diğer yandan immatür savunmaların işlevsel olmayan başa çıkma stratejileriyle ilişkili olduğunun bulunması, immatür savunmaların olayların anlam, değer ve önemini çarpıtılması ve psikopatolojilerle ilişkili olduğunu gösteren çalışmaların sonuçlarına katkı sağlamaktadır (Andrews, 1991; Brody vd., 2002; Vaillant, 1994; Andrews ve Pollock., 1989). Araştırmanın başa çıkma tutumlarının ve savunma mekanizmalarının ilişkili olduğunu gösteren bulguları, başa çıkmanın bilinçli; savunma mekanizmalarının ise bilinç dışı süreçler içerdiği düşüncesine dayanarak bu iki kavramın birbirinden farklı olduğunu öne süren araştırmalardan (Haan, 1965; Olff vd., 1993; Vaillant, 1994; Cramer, 2000; Freud, 2011) ziyade başa çıkma ve savunma mekanizmalarının hem özgün hem de ortak özelliklerinin olduğunu iddia eden (Muris ve vd., 1995; Erickson ve vd., 1997; Bouchard ve Thriault, 2003; Nicolas vd., 2013) çalışmaları desteklemiştir. Mevcut bulgulardan hareketle bireylerin stresli durumlar karşısında sergiledikleri davranışları değerlendirilirken özellikle işlevsel olmayan başa çıkma stratejileri kullanan bireylerde bilinç dışı süreçlerin işliyor olabileceği göz önünde bulundurulması düşünülebilir. Nitekim bu çalışmanın bulguları, kişinin kendi performansına yönelik algısını derecelendirdiği özbildirimsel ölçeklerle edinilen verilerden elde edilmiştir. Gelecek çalışmalarla başa çıkma ve savunmalar arasındaki bağlantıların ve özellikle başa çıkma stratejilerinin bilinç dışı faktörlerle olan ilişkisinin davranışsal performansına dayanan veri toplama araçlarıyla incelenmesi başa çıkmanın altında yatan süreçlere ilişkin bilgimize katkı sağlayacaktır.

Nedensel belirsizlik ile başa çıkma tutumları ve savunma mekanizmaları arasındaki ilişkiler incelendiğinde, sosyal olayların neden sonuç ilişkilerini anlama yeteneklerine olan güvensizlikleri yüksek olan bireylerin daha çok işlevsel olmayan başa çıkma stratejileri ile nevrotik ve immatür savunmalar kullandıkları görülmüştür. Başa çıkma tutumları ve savunma mekanizmalarının birlikte nedensel belirsizlik üzerindeki yordayıcı rolü incelendiğinde, nedensel belirsizliği, problem odaklı baş etme stratejilerinden geri durma; işlevsel olmayan baş etme stratejilerinden davranışsal olarak

boş verme ve inkâr; nevrotik savunmalardan ise yapay özgecilik pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordamıştır. Başa çıkma tutumlarının tek başına nedensel belirsizlik üzerindeki yordayıcı rolü incelendiğinde nedensel belirsizliği, problem odaklı baş etme stratejilerinden geri durma; işlevsel olmayan baş etme stratejilerinden ise davranışsal olarak boş verme ve inkâr pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordamıştır. Savunma mekanizmalarının tek başına nedensel belirsizlik üzerindeki yordayıcı rolü incelendiğinde ise nedensel belirsizliği, immatür savunmalardan pasif saldırganlık ve değersizleştirme ile; nevrotik savunmalardan karşıt tepki geliştirme pozitif yönde; immatür savunmalardan disosiyasyon ise negatif yönde yordamıştır.

Bu çalışma, bireylerin neden sonuç ilişkilerini anlama yeteneklerine olan güvensizliklerinin kaynağının bireylerin başa çıkma tutumları ve savunma mekanizmaları açısından incelemesi dolayısıyla önemlidir. İşlevsel olmayan - maladaptif başa çıkma stratejileri normal kabul edilen ile psikopatolojilerin ayırımında önemli bir ayırıcı özellik olarak değerlendirilmekle birlikte (Millon ve Davis, 1996) çeşitli psikolojik sorunlar ve kişilik psikopatolojileriyle ilişkilendirilmesi dolayısıyla bireyin çevresiyle uyumunu etkileyen bir faktör olarak ele alınmaktadır (Bijtteber ve Vertommen, 1999; Vollrath vd., 1995). Diğer yandan, savunma mekanizmalarının bireyin günlük işlevselliğini bozmayacak düzeyde kullanılması olağan kabul edilirken; yüksek düzeyde kullanılması uyumsuz davranışlarla ve çeşitli psikopatolojilerle ilişkilendirilmektedir. Bu doğrultuda, işlevsel olmayan başa çıkma stratejilerinin duygu odaklı ve problem odaklı başa çıkma stratejilerine; immatür savunmalarının ise olgun ve nevrotik savunmalara göre daha yüksek düzeyde psikopatolojik yatkinliğe işaret ettiği söylenebilir. Özellikle immatür savunmaların daha erken dönemde oluştuğu ve diğer savunmalara kıyasla düşünce örüntüsünde daha fazla bozulma yarattığı öne sürülmektedir (Vaillant, 1994; McWilliams, 2011; Cramer 1998, 2015; Brody ve Carson, 2012; Chang, 2000). Mevcut bulgular immatür savunmalara sahip olmanın düşünce örüntüsündeki bozulmalardan birinin, neden sonuç ilişkilerini anlamama durumu olabileceğine işaret etmektedir. Bu alanda yeni araştırmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın sonuçları, bireylerin neden sonuç ilişkilerini anlama yeteneklerine olan güvensizliklerinin, olaylarla baş etmede kullandıkları geri durma, inkâr ve davranışsal boş verme stratejilerinden; buna ek olarak pasif saldırganlık, karşıt tepki geliştirme, disosiyasyon ve değersizleştirme savunmalarından etkilendiğini göstermiştir. Dolayısıyla sonuçlar, nedensel anlamlandırmayı başa çıkma sürecinin bir parçası olarak ele alan çalışmalara (Smith ve Lazarus, 1993; Scherer ve Ceschi, 1997; Park ve Folkman, 1997; Evers vd., 2001) hangi başa çıkma stratejilerinin ve savunmaların nedensel belirsizliği yordadığını göstermesi açısından katkı sağlar niteliktedir. Gelecekte, özellikle bilinç dışı olduğu ileri sürülen savunma mekanizmalarının incelenmesinde, ilgili alandaki bir uzmanın klinik görüşmelerle katılımcıların savunma mekanizmalarını tespit etmesiyle oluşturulacak bir örneklemle çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Özetle, bu çalışmayla, başa çıkma stratejilerinin ve savunma mekanizmalarının ortak yönlerinin olduğunu öne süren çalışmalar desteklenmiştir. Buna ek olarak çeşitli

psikopatolojilerle ilişkilendirilen immatür ve nevrotik savunmalar ile işlevsel olmayan başa çıkma stratejileri kullanmanın bireylerin neden sonuç ilişkilerini anlama yeteneklerine olan güvensizliklerini açıkladığı görülmüştür. Gelecek çalışmalarla bireylerin çeşitli olumsuz durumlarla karşılaştıklarında, bilinç dışı olduğu bilinen savunma mekanizmaları ile bilinçli yapıda olduğu öne sürülen başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin ve bu ilişkiyi etkileyebilecek düşünme süreçlerinin incelenmesine ihtiyaç vardır. Bu sonuçların, işlevsel olmayan başa çıkma stratejileri kullanan, immatür ve nevrotik savunmalara sahip bireylerin olaylar arasındaki neden sonuç ilişkilerini anlama becerilerinin geliştirilmesine yönelik yürütülecek çalışmalarla klinik alandaki uygulamalara yol göstereceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Ağargün, M. Y., Beşiroğlu, L., Kıran, Ü. K., Özer, Ö. A., Kara, H. (2005). COPE (Başa çıkma tutumlarını değerlendirme ölçeği) Psikometrik özelliklere ilişkin bir ön çalışma, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6, 221-226.
- Andrews, G., Singh, M., Bond, M., (1993). The defense style questionnaire. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 181, 246-256. <http://dx.doi.org/10.1097/00005053-199304000-00006>
- Astar, M., & Güriş, S. (2015). *SPSS ile İstatistik*. Der Yayınları.
- Beck, J. S. (2014). *Bilişsel davranışçı terapi: temelleri ve ötesi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bijttebier, P., & Vertommen, H. (1999). Coping strategies in relation to personality disorders. *Personality and Individual Differences*, 26(5), 847–856. doi:10.1016/s0191-8869(98)00187-1
- Bouchard, G., & Thériault, V. J. (2003). Defense mechanisms and coping strategies in conjugal relationships: An integration. *International Journal of Psychology*, 38(2), 79-90. <https://doi.org/10.1080/00207590244000214>
- Boucher, E. M., & Jacobson, J. A. (2012). Causal uncertainty during initial interactions. *European Journal of Social Psychology*, 42(5), 652-663. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1876>
- Brody, S., & Carson, C. M. (2012). Brief report: Self-harm is associated with immature defense mechanisms but not substance use in a nonclinical Scottish adolescent sample. *Journal of Adolescence*, 35(3), 765–767. doi:10.1016/j.adolescence.2011.09.001
- Büyüköztürk, Ş. (2003). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32(32), 470-483
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: a theoretically based approach. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 56(2), 267. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.56.2.267>

- Chang, E. C. (2000). Causal uncertainty and depressive symptoms: Appraisals and coping as mediating variables. *Journal of Social and Clinical Psychology, 19*(3), 420-436. <https://doi.org/10.1521/jscp.2000.19.3.420>
- Cramer, P. (1998). Coping and defense mechanisms: What's the difference? *Journal of Personality, 66*(6), 919-946. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00037>
- Cramer, P. (2000). Defense mechanisms in psychology today: Further processes for adaptation. *American Psychologist, 55*(6), 637. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.6.637>
- Cramer, P. (2015). Defense mechanisms: 40 years of empirical research. *Journal of Personality Assessment, 97*(2), 114-122.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Ş. Büyüköztürk (2012) *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Edwards, J. A. (1995). *The effects of causal uncertainty on dispositional attribution* (Doctoral dissertation). The Ohio State University.
- Edwards, J. A., Weary, G., & Reich, D. A. (1998). Causal uncertainty: Factor structure and relation to the big five personality factors. *Personality and Social Psychology Bulletin, 24*(5), 451-462. <https://doi.org/10.1177/0146167298245001>
- Erickson, S., Eldman, S. S., & Steiner, H. (1997). Defense reactions and coping strategies in normal adolescents. *Child Psychiatry and Human Development, 28*, 45-66. <https://doi.org/10.1023/A:1025145119301>
- Evers, A. W., Kraaimaat, F. W., van Lankveld, W., Jongen, P. J., Jacobs, J. W., & Bijlsma, J. W. (2001). Beyond unfavorable thinking: the illness cognition questionnaire for chronic diseases. *Journal of consulting and clinical psychology, 69*(6), 1026. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-006X.69.6.1026>
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1980). An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of health and social behavior, 219-239*. <http://dx.doi.org/10.2307/2136617>
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1985). If it changes it must be a process: A study of emotion and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology, 48*, 150-170.
- Folkman, S., & Moskowitz, J. T. (2004). Coping: Pitfalls and Promise. *Annual Review of Psychology, 55*, 74-745. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141456>
- Folkman, S., Lazarus, R. S., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A., & Gruen, R. J. (1986). Dynamics of a stressful encounter: cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes. *Journal of personality and social psychology, 50*(5), 992. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.50.5.992>

- Folkman, S., Lazarus, R. S., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A., & Gruen, R. J. (1986). Dynamics of a stressful encounter: cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes. *Journal of personality and social psychology*, 50(5), 992.
- Folkman, S., Lazarus, R. S., Gruen, R. J., & DeLongis, A. (1986). Appraisal, coping, health status, and psychological symptoms. *Journal of personality and social psychology*, 50(3), 571.
- Freud, A. (2011). Ben ve Savunma Mekanizmaları. (Çev. Erim, Y.): Metis Yayınları. www.pdfekitaparsivi.com/ (Özgün eser 1936 tarihlidir).
- George, D., & Mallery, P. (2010). SPSS for Windows step by step. A simple study guide and reference (10. Baskı). *GEN, Boston, MA: Pearson Education, Inc.*
- Haan, N. (1965). Coping and defense mechanisms related to personality inventories. *Journal of Consulting Psychology*, 29(4), 373. <http://dx.doi.org/10.1037/h0022410>
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. Wiley.
- Kelley, H. H. (1967). *Attribution theory in social psychology*. In D. Levine (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation* (Vol. 15, pp. 129–238). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kelley, H. H. (1973). The processes of causal attribution. *American Psychologist*, 28(2), 107.
- Kelley, H. H., & Michela, J. L. (1980). Attribution theory and research. *Annual Review of Psychology*, 31(1), 457-501. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.31.020180.002325>
- Lazarus, R. S. (1993). Coping theory and research: Past, present, and future. *Fifty years of the research and theory of RS Lazarus: An Analysis Of Historical And Perennial Issues*, 366-388.
- McWilliams, N. (2011). *Psychoanalytic diagnosis: Understanding personality structure in the clinical process*. Guilford Press.
- Millon, T., & Davis, R. D. (1996). *Disorders of personality: DSM-IV and beyond*. New York: John Wiley and Sons.
- Morgan, C. T. (2010). *Psikolojiye giriş*. Eğitim Yayınevi.
- Muris, P., Merckelbach, H., & Bögels, S. (1995). Coping, defense, and fear in college students. *Personality and Individual Differences*, 18, 301-301. [http://dx.doi.org/10.1016/0191-8869\(94\)00145-I](http://dx.doi.org/10.1016/0191-8869(94)00145-I)
- Newman, L. S. (2001). Coping and defense: No clear distinction. *American Psychologist*, 56(9), 760–761. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.9.760>

- Nicolas, M., & Jebrane, A. (2008scher). Relationships between coping strategies and defense mechanisms in sport performance. *Psychological Reports, 103*, 735-744. <https://doi.org/10.2466/pr0.103.3.735-744>
- Nicolas, M., Sandal, G. M., Weiss, K., & Yusupova, A. (2013). Mars-105 study: Time-courses and relationships between coping, defense mechanisms, emotions and depression. *Journal of Environmental Psychology, 35*, 52-58. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.05.001>
- Olf, M., Brosschot, J. F., & Godaert, G. (1993). Coping styles and health. *Personality and Individual Differences, 15*(1), 81-90. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(93\)90044-4](https://doi.org/10.1016/0191-8869(93)90044-4)
- Park, C. L., & Folkman, S. (1997). Meaning in the context of stress and coping. *Review of general psychology, 1*(2), 115. <http://dx.doi.org/10.1037/1089-2680.1.2.115>
- Pollock, C., & Andrews, G. (1989). Defense styles associated with specific anxiety disorders. *The American Journal of Psychiatry, 146*(11), 1500-1502. <https://doi.org/10.1176/ajp.146.11.1500>
- Roesch, S. C., Weiner, B., & Vaughn, A. A. (2002). Cognitive approaches to stress and coping. *Current Opinion in Psychiatry, 15*(6), 627-632. <http://dx.doi.org/10.1097/00001504-200211000-00012>
- Roth, S., & Cohen, L. J. (1986). Approach, avoidance, and coping with stress. *American Psychologist, 41*(7), 813.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs, 80*, 1-28. <http://dx.doi.org/10.1037/h0092976>
- Scherer, K. R., & Ceschi, G. (1997). Lost luggage: A field study of emotion-antecedent appraisal. *Motivation and Emotion, 21*, 211-235. <https://doi.org/10.1023/A:1024498629430>
- Skinner, E. A., Edge, K., Altman, J., & Sherwood, H. (2003). Searching for the structure of coping: a review and critique of category systems for classifying ways of coping. *Psychological Bulletin, 129*(2), 216.
- Smith, C. A., & Lazarus, R. S. (1993). Appraisal components, correlational themes and the emotions. *Cognition and Emotion, 7*, 233-269. <https://doi.org/10.1080/02699939308409189>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*, 6th Ed. Northridge, CA: California State University.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston, MA: Pearson.

- Taylor, S. E., & Fiske, S. T. (1978). Salience, attention, and attribution: Top of the head phenomena. In *Advances in experimental social psychology*, 11, 249-288. Academic Press.
- Tobin, S. J. & Weary, G. (2008). The effects of causal uncertainty, causal importance, and initial attitude on attention to causal persuasive arguments. *Social Cognition*, 26, 44–65. <https://doi.org/10.1521/soco.2008.26.1.44>
- Tobin, S. J., & Raymond, M. M. (2010). Causal uncertainty and psychological well-being: The moderating role of accommodation (secondary control). *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(3), 371-383. <https://doi.org/10.1177/0146167209359701>
- Tobin, S. J., Osika, M. M., & McLanders, M. (2014). Attitudes toward others depend upon self and other causal uncertainty. *PloSone*, 9(2), e87677. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0087677>
- Uz, I. (2015). Nedensel Belirsizlik Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16, 19. <https://doi.org/10.5455/apd.173182>
- Vaillant, G. E. (1994). Ego mechanisms of defense and personality psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 103(1), 44.
- Vollrath, M., Alnaes, R., & Torgersen, S. (1995). Coping and MCMI-II personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 8(1), 53±63.
- Weary, G. & Jacobson, J. A. (1997). Causal uncertainty beliefs and diagnostic information seeking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 839–848. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.4.839>
- Weary, G., Jacobson, J. A., Edwards, J. A., & Tobin, S. J. (2001). Chronic and temporarily activated causal uncertainty beliefs and stereotype usage. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 81(2), 206. DOI: 10.1037//0022-3514.81.2.206
- Weary, G., & Edwards, J. A. (1994). Individual differences in causal uncertainty. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 308–318. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.67.2.308>
- Yılmaz, N., Gençöz, T., Ak, M. (2007) Savunma Biçimleri Testi'nin Psikometrik Özellikleri: Güvenilirlik ve Geçerlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(3), 244-253.